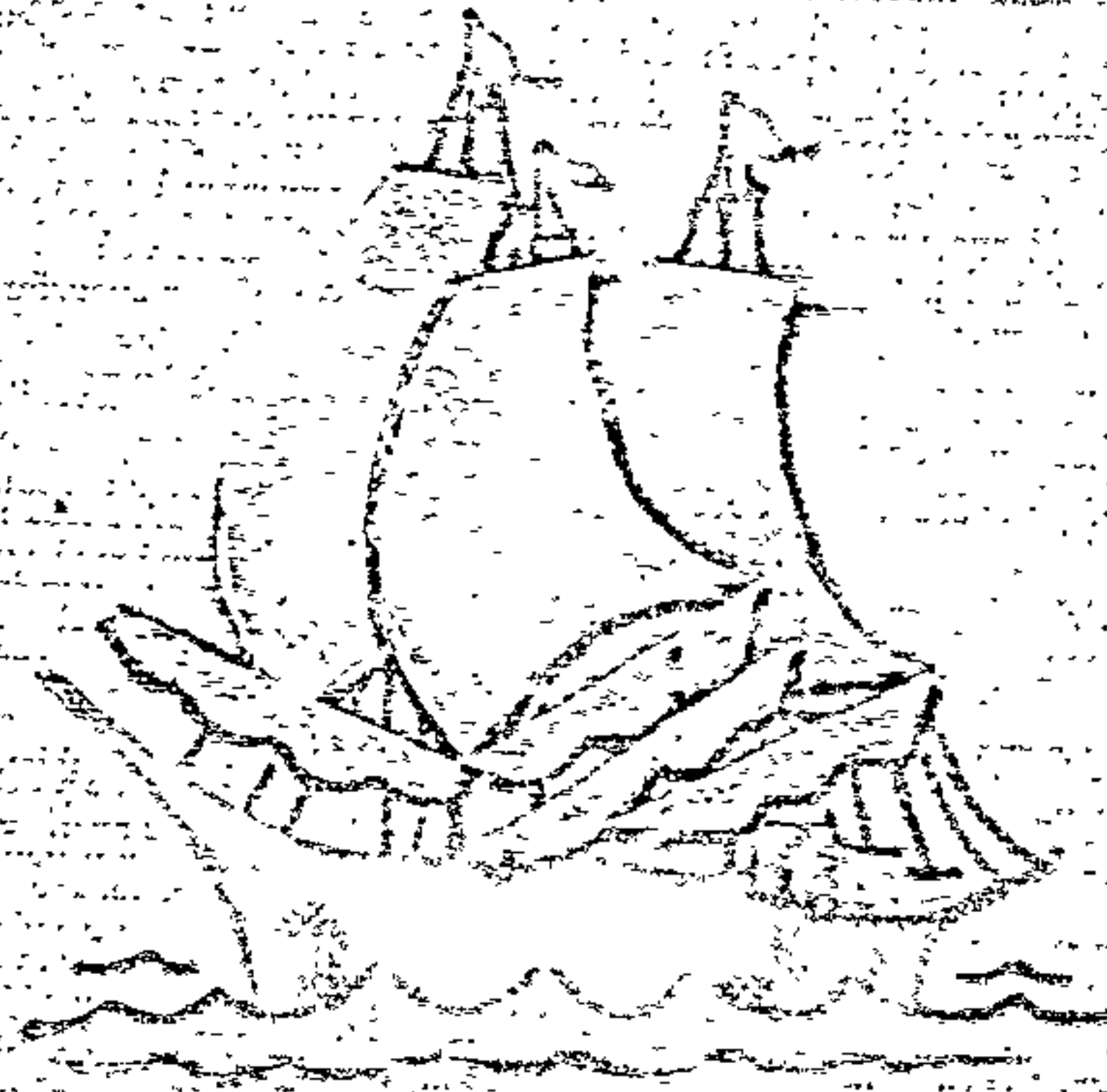

ШРҮҮШӨЛӨЙ И ШАДЛАРООЙН ГЭМТ

ЖУЛЬ ВЕРН

ДЭВШИ

УАНШТАНА ТРАКТА

Д.О.Б. ~ 1938

ЖУЛЬ ВЕРН

ДЗЕЦІ
КАПІТАНА ГРАНТА

Пераклад з другога рускага выдання
Гр. П. Кутылоўскага

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
ДЗІЦЯЧАЯ ЛІТАРАТУРА
МЕНСК — 1938

Жюль Верн
ДЕТИ КАПИТАНА ГРАНТА.

Огиз. Детгиз. 1935

Вокладка мастака

Р. Л. КРОЛЬ

РАЗДЕЛ ПЕРШЫ

Молат-рыба

Дваццаць шастога ліпеня 1864 года пры свежым норд-осце па водах паўночнага канала шпарка імчалася цудоўная яхта. На верхавінцы яе бізані развяваўся англійскі флаг, а на грот-мачце быў відаць брэйд-вымпел¹ з вышытымі золатам ініцыяламі «Э. Г.».

Яхта гэта мела назву «Дункан». Яна належала Эдуарду Гленарвану, ганароваму члену вядомага ўсяму Злучанаму каралеўству² Темзінскага яхт-клуба. На барту яхты знаходзіліся: сам гаспадар яхты, яго маладая жонка, Элен Гленарван, і стрыечны брат—маёр Мак-Набс.

Толькі што спушчаны са стапеляў верфі, «Дункан» заканчваў пробную паездку па Клайдскаму заліву і цяпер варочаўся ў свой порт—Глазго. На гарызонце ўжо вырысоўваўся сілуэт вострава Арэна, калі вахценны матрос далажыў, што за кармой плыве нейкая вялікая рыба. Капітан Джон Мангльс адразу сказаў аб гэтым гаспадару яхты.

Падняўшыся на палубу разам з маёрам Мак-Набсам, Гленарван запытаў у капітана, што гэта за рыба.

— Я думаю, што гэта вялікая акула, сэр.

— Акула ў гэтых водах?—недаверліва ўсклікнуў Гленарван.

— Так. У гэтым няма нічога дзіўнага,—пацвердзіў капітан.—Гэтая акула належыць да віду, які сустракаецца ва ўсіх морах і пад усімі шыротамі. Гэта молат-рыба. Калі вы дазволіце, мы паспрабуем злавіць яе; гэта забавіць місіс Гленарван і вырашыць нашы сумненні.

— Якая ваша думка, дарагі Мак-Набс?—запытаў Гленарван.—Ці варта займацца гэтай лоўляй?

¹ Брэйд-вымпел— узкі, доўгі, раздвоены на канцы сцяг.

² Злучанае каралеўства—Вялікабрытанія.

— Наперад згодзен з вашым рашэннем,—флегматычна адказаў маёр.

Капітан Мангльс загаварыў зноў:

— Я хачу яшчэ дадаць, што гэтых небяспечных драпежнікаў неабходна ўсюды знішчаць. Прапаную скарыстаць гэты выпадак, каб адначасова паглядзець цікавае відовішча і зрабіць карысную справу.

— Добра, Джон,—сказаў Гленарван,—пачынайце!

Ён паслаў па жонку. Элен, зацікаўленая маючым быць спектаклем, зараз-жа паднялася на палубу.

З капітанскага мосціка добра былі відаць усе рухі вялізнай драпежніцы. Яна то нырала ў празрыстую ваду, то вельмі хутка рушыла следам за яхтай.

Джон Мангльс зрабіў неабходныя загады, і праз кароткі час матросы кінулі ў ваду тоўсты канат з крукам на канцы, на які быў начэплен вялікі кавалак сала.

Акула, якая хоць і знаходзілася на адлегласці пяцідзесяці ярдаў¹, адразу ўчула прынаду і стралой рушыла да яе. Цяпер выразна можна было бачыць, як моцна б'юць у вадзе яе плаўнікі; шэрыя па канцах і чорныя ля асновы. Па меры таго як яна набліжалася да прынады, яе велізарныя пукатыя вочы разгараліся прагнасцю, а пашча з чатырма радамі густых зубоў шырока разявілася. Галава акулы мела форму двубаковага малатка, насаджанага на рукаятку. Джон Мангльс не памыліўся: гэта сапраўды была самая драпежная і пражэрлівая прадстаўніца атрада акулпадобных—молат-рыба.

Пасажыры і каманда «Дункана» з надзвычайнай цікавасцю сачылі за кожным рухам акулы. Хутка драпежніца апынулася каля самага крука; яна перавярнулася на спіну, каб зручней было праглынуць сала, і прынада ў момант знікла ў яе вялізнай пашчы. У гэты-ж час, ірвануўшы канат, акула сама сябе «накалола» на крук, і матросы пачалі выцягваць яе з вады пры дапамозе блокаў, прымацаваных да канца грот-рэі.

Акула сударажна пачала кідацца ва ўсе бакі, адчуўшы, што яе выцягваюць з роднай стыхіі. Але гэта не спалохала матросаў; яны хутка справіліся з яе шалам, накінуўшы ёй на хвост мёртвую пятлю. Яшчэ праз некалькі секунд акулу паднялі на палубу. Зараз-жа да яе асцярожна падышоў матрос і, выбраўшы зручны момант, адным ударам сякеры адсек страшны хвост.

Лоўля скончылася. Драпежніца цяпер не ўяўляла ніякай небяспекі. Нянавісць маракоў да акул была задаволена, але не іх цікаўнасць. Сапраўды, на караблях увайшло ў звычай

¹ Адзін ярд роўны 0,9144 метра.

глядзець, што ёсць у страўніках злоўленых акул. Ведаючы пражэрлівасць гэтых драпежніц, матросы спадзяюцца на самыя нечаканыя знаходкі і часта не памыляюцца ў сваіх разліках.

Элен Гленарван не пажадала прысутнічаць пры гэтым агідным відовішчы і вярнулася да сябе ў каюту.

Акула яшчэ была жывая. Гэта быў буйны экзэмпляр, даўжынёй у дзесяць футаў і вагой у шэсцьсот фунтаў. І вага і памеры злоўленай драпежніцы былі нармальнымі для гэтай рознавіднасці акул, адной з найбольш небяспечных.

Неўзабаве вялізная рыба была рассечана сякерамі на часткі. Крук прайшоў да самага страўніка; апошні быў зусім пустым. Як відаць, акула доўгі час спраўляла пост. Расчараваныя маракі хацелі ўжо выкінуць у ваду пасечаную тушу, як раптам увагу боцмана прыцягнуў нейкі дзіўны прадмет, які шчыльна загруз у адной са складак нутра драпежніцы.

— Што гэта такое?—усклікнуў ён.

— Гэта кавалак скалы,—пажартаваў адзін з матросаў,—які акула праглынула замест баласта!

— Не,—адказаў яму ў тон другі,—гэта ядро, якім стрэлілі ў бруха гэтай абжоры і якое яна не паспела пераварыць!

— Сціхніце!—сказаў памочнік капітана, Том Аусцін.—Хіба вы не бачыце, што гэтая акула—горкая п'яніца і, каб не страціць ні кроплі напітку, выпіла яго разам з бутэлькай!

— Як?—ускрыкнуў Гленарван.—У гэтай акулі ў жываце аказалася бутэлька?

— Самая звычайная, сэр,—адказаў боцман.—Толькі можна пэўна сказаць, што яна трапіла ў бруха акулі не прама з віннага склепа!

— Том, дастаньце гэтую бутэльку,—сказаў Гленарван.—Толькі асцярожна: у вылаўленых у моры бутэльках часта знаходзяцца важныя дакументы.

— Вы верыце ў гэта?—запытаў Мак-Набс.

— Веру ў тое, што гэта здараецца,—адказаў Гленарван.

— О, я не збіраюся спрачацца з вамі. Зусім магчыма, што бутэлька сапраўды захоўвае якую-небудзь таямніцу.

— Зараз мы даведаемся пра гэта. Ну, як справы, Том?

— Гатова, сэр,—адказаў памочнік, паказваючы нейкую бясформенную глыбу, з цяжкасцю выцягнутую з страўніка акулі.

— Вельмі добра,—сказаў Гленарван.—Загадайце добра вымыць бутэльку і прынясіце яе ў кают-кампанію.

Том Аусцін падпарадкаваўся, і ў хуткім часе знойдзеная пры такіх дзіўных акалічнасцях бутэлька апынулася на сталае, вакол якога расселіся Эдуард Гленарван, маёр Мак-Набс, Джон-Мангльс і Элен Гленарван, цікаўная, як і ўсе жанчыны.

У моры ўсякі пусцяк—падзея. Тыя, што сядзелі вакол стала, напружана маўчалі. Усе дапытліва пазіралі на знаходку. Або была ў ёй вестка пра страшную катастрофу ці толькі недарэчная пісаніна якога-небудзь тужлівага марака, кінутая на волю хваль?

Гленарван адразу пачаў агляд бутэлькі. Аднак, ён дзейнічаў з усёй асцярожнасцю, якая адпавядала выпадку. Гледзячы з боку, яго можна было палічыць за следчага, які аглядае каштоўны «рэчавы доказ» у важным судовым працэсе. І Гленарван меў падставу рабіць так, бо часта самы нікчэмны след можа навесці на важнае адкрыццё.

Перш чым адкрыць бутэльку, Гленарван уважліва агледзеў яе звонку. У яе было доўгае горлачка, з якога ўсё яшчэ тырчэў кусок іржавага дроту. Тоўстае шкло бутэлькі, здольнае вытрымаць ціск у многа атмасфер, ясна паказвала, што гэта была бутэлька ад шампанскага. Такімі бутэлькамі вінаробы Эпернея разбіваюць крэслы, прычым на шкле не застаецца нават драпіны. Не дзіва, што гэта бутэлька засталася цэлай, вытрымаўшы ўсе выпадковасці доўгага вандравання.

— Бутэлька кліко¹,—пасведчыў маёр.

І паколькі ён з'яўляўся знаўцам у гэтай галіне, яго сцвярджанне было прынята без пярэчанняў.

— Дарагі маёр,—сказала Элен,—ці не ўсёроўна, што гэта за бутэлька, калі мы не ведаем, адкуль яна прыплыла?

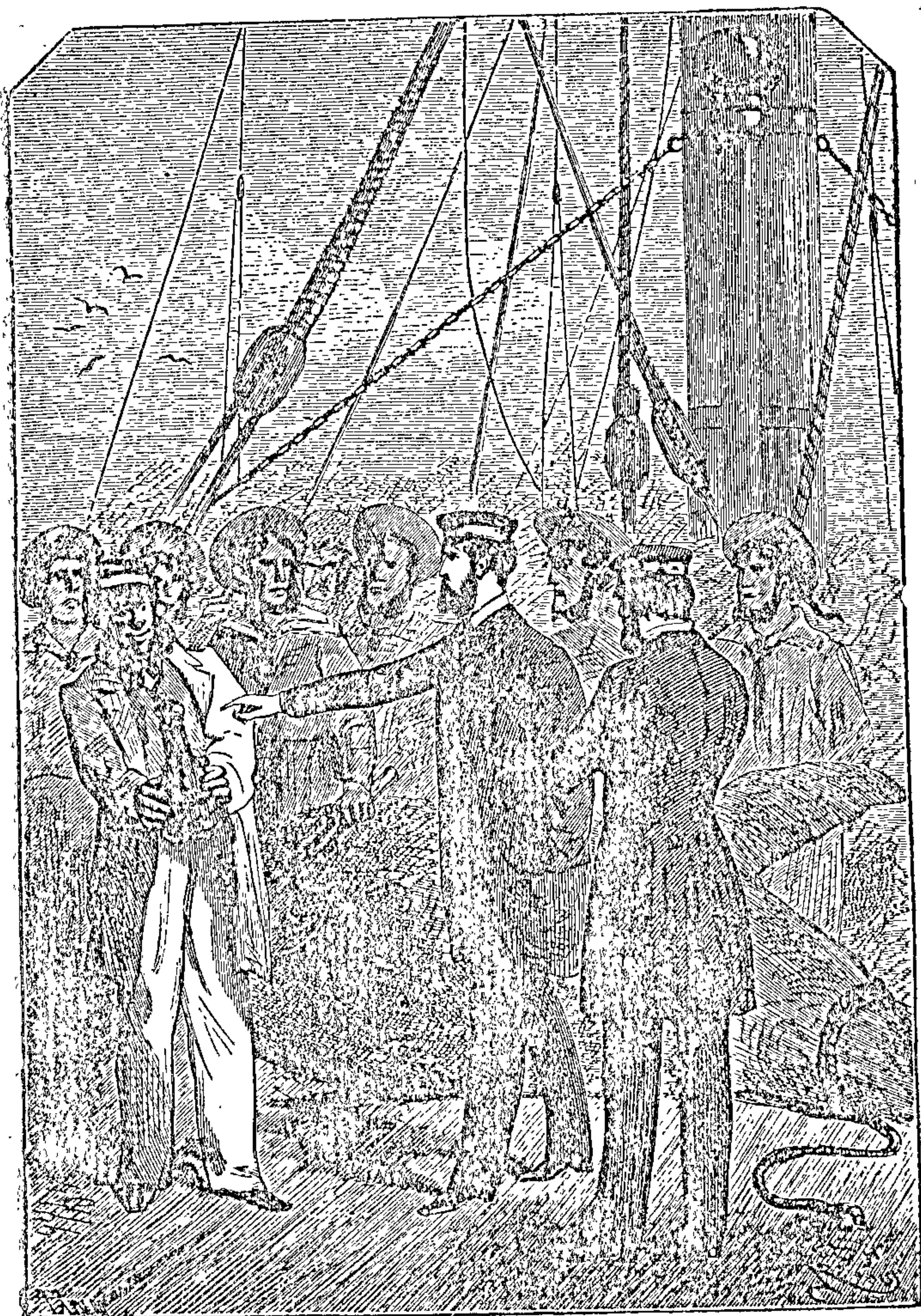
— Мы даведаемся пра гэта, Элен,—адказаў Гленарван.—Ужо зараз мы можам сцвярджаць, што яна прыплыла здалёк. Паглядзіце на напластаванні на шкле, якія ўтварыліся пад уплывам мінеральных прымешак у марской вадзе. Гэта знаходка прайшла доўгі шлях па акіяну, перш чым трапіла ў живот акулы.

— Не магу не згадзіцца з вашымі справядлівымі заўвагамі,—сказаў маёр.—Гэта пасудзіна, абароненая сваёй каменнай абалонкай, сапраўды магла зрабіць доўгае падарожжа.

— Але адкуль яна прыплыла?—запытала Элен.

— Пачакайце, Элен, пачакайце,—адказаў Гленарван,—з такімі бутэлькамі трэба перш за ўсё быць цярылівым.

¹ Вядомая марка шампанскіх вінаў.

— Прынясіце бутэльку ў кают-кампанію,—сказаў
Гленарван.

Спадзяюся, што не памыляюся, калі скажу, што яна сама дасць адказ на нашы пытанні.

Сказаўшы гэта, Гленарван пачаў асцярожна ачышчаць ад нарастаў горлачка бутэлькі. Неўзабаве паказаўся корак, вельмі сапсуты марской вадой.

— Шкада!—сказаў Гленарван.—Калі ў бутэльцы захоўваюцца дакументы, дык яны, напэўна, будуць падмочанымі!

— Так, гэтага трэба асцерагацца,—згадзіўся маёр.

— Добра яшчэ,—дадаў Гленарван,—што акула своечасова праглынула гэту бутэльку і даставіла яе на борт «Дункана»: корак вельмі дрэнны і бутэлька немінуча павінна была-б затануць.

— Безумоўна!—пацвердзіў Джон Мангльс.—І ўсё-такі шкада, што мы яе не знайшлі проста ў моры. Тады-б, вызначыўшы шырату і даўгату і вывучыўшы паветраныя і марскія плыні, можна было-б зрабіць вывад аб пройдзеным ёю шляху. А цяпер пры такім паштальёне, які плыве супроць вятроў і плыняў, можна меркаваць усё, што хочаце, з аднолькава няўстойлівымі асновамі і доляй мажлівасці.

— Не спяшайцеся з вывадамі, Джон! Паглядзім!—пярэчыў Гленарван і вельмі асцярожна вынуў корак.

Моцны пах марской вады разышоўся па каюце.

— Ну?—запытала Элен з чыстай жаночай нецярплівасцю.

— Так, я не памыліўся,—адказаў Гленарван.—Тут ёсць паперы.

— Дакументы! Дакументы!—крыкнула Элен.

— Толькі,—дадаў Гленарван,—уражанне такое, што яны папсаваны вадой, і іх немагчыма дастаць, бо прыліпла да бакоў.

— Разаб'ем бутэльку,—прапанаваў Мак-Набс.

— Я хацеў-бы захаваць яе цэлай,—запярэчыў Гленарван.

— Я таксама,—адразу згадзіўся маёр.

— Вы, безумоўна, правы,—сказаў Джон Мангльс,—але з-за таго, што паперы больш каштоўныя за бутэльку, прыдзецца афяраваць другім дзеля першага.

— Дастаткова будзе адбіць горлачка!—усклікнула Элен.

Іншага выхаду сапраўды не было, і Гленарвану заставалася толькі адбіць горлачка каштоўнай бутэлькі. Давялося паслаць па малаток, бо наросты на бутэльцы зрабіліся цвёрдыя, як граніт. Неўзабаве асколкі шкла ўпалі на стол, і Гленарван з найвялікшай асцярогай аддзяліў ад бакоў бутэлькі прыліплыя да іх лісткі паперы, вынуў іх з бутэлькі і разлажыў паасобку на сталі. Элен, Мак-Набс і Джон Мангльс шчыльным кругам абступілі яго.

Тры дакументы

Лісты паперы, якія вынутлі з бутэльні, былі напалавіну раз'едзены марскоў вадой і на іх можна было разабраць толькі асобныя, не злучаныя паміж сабой і таму незразумелыя словы. На працягу некалькіх мінут Гленарван моўчкі ўважліва разглядаў кожную паперку, паварачваючы яе ва ўсе бакі, разглядаючы супроць святла, вывучаючы кожную літару, пакінутую морам. Урэшце ён павярнуўся да сваіх спадарожнікаў, якія, суняўшы дыханне, не зводзілі з яго позіркаў.

— Тут тры розных дакументы,—сказаў ён.—Адзін напісаны па-англійску, два астатніх—па-французску і па-нямецку. Як відаць, усе тры дакументы маюць адзін і той-жа тэкст і з'яўляюцца перакладамі. Я зрабіў такі вывад, звернуўшы ўцалеўшыя словы.

— Можна ўлавіць сэнс дакументаў?—запытала Элен

— Цяжка адказаць на гэта пытанне, дарагая Элен, бо словы, якія асталіся, надзвычай адрывістыя...

— Але магчыма, што тэкст аднаго дакумента можна дапоўніць тэкстам і двух астатніх?—запытаў маёр.

— Напэўна, гэта магчыма,—сказаў Джон Мангльс.—Бо цяжка ўявіць, каб мора знішчыла ва ўсіх трох дакументах адны і тыя-ж месцы. Звяраючы ўцалеўшыя ўрыўкі сказаў, мы абавязкова выкрыем іх сэнс.

— Правільна, Джон,—адказаў Гленарван.—Але толькі гэту работу трэба рабіць метадычна. Пачнем з англійскага дакумента.

Гэта паперка мела такі выгляд.

	62	<i>Bri</i>	<i>gow</i>
<i>sink</i>			<i>stra</i>
		<i>aland</i>	
<i>skipp</i>		<i>Gr</i>	
		<i>that monit</i>	<i>of long</i>
<i>and</i>	<i>lost</i>		<i>ssistance</i>

— М-так...—прамармытаў маёр.—Нельга сказаць, што гэта зусім яснае пісьмо.

— Аднак,—заўважыў капітан,—запіску пісаў чалавек, які добра валодаў англійскай мовай.

— У гэтым няма сумнення,—адказаў Гленарван.—Словы *sink*, *aland*, *that*, *and*, *lost*—непашкодзаны, *skipp*, які відаць, азначае *skipper*—шкіпер, а суседнія дзве літары *Gr*, відаць, пачатак прозвішча гэтага шкіпера патануўшага карабля.

— Дадамо яшчэ сюды не наводзячыя на сумненні тлума-чэнні слоў *monit i ssistance*¹.

— Гэта ўжо не так дрэнна!—усклікнула Элен.

— Але тут нехапае цэлых радкоў!—запярэчыў маёр.—Як даведацца пра назву загінуўшага судна і месца крушэння?

— Даведаемся!—упэўнена сказаў Гленарван.

— Несумненна,—пацвердзіў маёр, які заўсёды згаджаўся з думкай суседа,—але якім чынам?

— Дапоўніўшы адзін дакумент другімі!

— Дык хутчэй-жа пачынайце!—упрашала Элен.

Другі шматок паперы быў папсаваны болей, чым першы. На ім уцалела толькі некалькі асобных слоў, размешчаных такім чынам:

<i>7 June</i>	<i>Glas</i>
	<i>zwei</i> <i>atrosen</i>
	<i>graus</i>
	<i>bringt ihnen</i>

— Гэта напісана па-нямецку!—крыкнуў Джон Мангльс, паглядзеўшы на дакумент.

— Тады перакладзіце нам змест запіскі.

Капітан вывучыў дакумент і потым сказаў:

— Перш за ўсё мы маем тут указанне на час здарэння: 7 juni—значыць 7 чэрвеня. Спалучыўшы гэта з лічбай 62 з англійскай запіскі, дату катастрофы можна ўстанавіць зусім дакладна: 7 чэрвеня 1862 года.

— Надзвычайна!—усклікнула Элен.—Прадаўжайце, Джон.

— У тым-жа радку ёсць спалучэнне літар *Glas*. У англійскай запісцы ў гэтым-жа радку ёсць канец гэтага слова: *gow*. Значыць, гутарка ідзе аб судне, якое прыпісана да порта *Glasgow*—Глазго.

— І я так думаю,—дадаў маёр.

— Другога радка ў нямецкай запісцы зусім няма,—гаварыў далей капітан,—але затое трэці мае два важных словы: *zwei*, што азначае два, і *atrosen*—няпоўнае *Matrosen*—матроса.

— Значыць,—сказала Элен,—гутарка ідзе аб капітане і двух матросах?

— Магчыма,—пацвердзіў Гленарван.

— Прызнаюся,—гаварыў далей капітан,—што наступнае слова—*graus*—мяне здзіўляе. Не ведаю, як яго перакласці.

¹ *Monit*—няпоўнае слова *monition*—дакумент; *ssistance*—*assistance*—дапамога.

Гленарван уважливо разглядає кожну паперку.

Магчыма яно будзе больш зразумелым пасля азнаямлення з трэцім дакументам? Што датычыць двух апошніх слоў—*bringt ihnen*,—то растлумачыць іх можна лёгка. Даслоўна яны азначаюць: «прынясіце ім», у спалучэнні-ж са словам *assistance* з англійскага дакумента, змешчаным таксама, як і яны, у сёмым радку яны складаюць пэўны сказ: «дапамажыце ім».

— Так, гэта ясна,—сказаў Гленарван:—«дапамажыце ім»! Але дзе знаходзяцца гэтыя няшчасныя? Да гэтага часу мы не сустрэлі ніякага ўказання на месца здарэння. Адкуль мы даведаемся, дзе адбылася катастрофа?

— Будзем спадзявацца, што французскі дакумент будзе больш ясны!—усклікнула Элен.

— Паглядзім французскую запіску,—адказаў Гленарван.—На шчасце, мы ўсе ведаем гэтую мову, так што чытанне яе не затрудніць нас.

Вось дакладная копія французскага дакумента:

<i>trois</i>	<i>ats</i>	<i>lannia</i>	
	<i>gonie</i>		<i>austral</i>
			<i>abor</i>
<i>contin</i>	<i>pr</i>	<i>cruel</i>	<i>indē</i>
	<i>jetē</i>		<i>ongit</i>
<i>et 37° 11'</i>	<i>lat</i>		

— Тут лічбы, панове!—усклікнула Элен.—Глядзіце, тут ёсць лічбы!

— Давайце рабіць усё па парадку,—сказаў Гленарван.— Пачнем спачатку і адно за адным аднавім значэнне кожнага слова. З першага радка зразумела, што справа ідзе аб трохмачтавым судне. Назва яго—«*Брытанія*»; гэта зразумела з параўнання гэтай запіскі з англійскай. З двух наступных слоў: *gonie* і *austral* зразумела толькі апошняе¹.

— Вось гэта ўжо каштоўнае ўказанне,—заўважыў Джон Мангльс.—Крушэнне адбылося ў паўднёвым паўшар'і!

— Даволі няпэўнае ўказанне,—засупярэчыў Мак-Набс.

— Прадаўжаю,—сказаў Гленарван.—Слова *abor*—корань дзеяслова *aborder*—прыставаць! Гэтыя няшчасныя прысталі к якому-небудзь берагу. Але к якому? *Contin*... Ці не к кантыненту? *Cruel*—люты...

— Тут ёсць слова люты?—запытаў Джон Мангльс.— Тады мне зразумела, што азначае ўрывак слова *graus* у нямецкім тэксце: гэта—*grausam*—люты!

¹ *Austral*—азначае *паўднёвы*.

— Пойдзем далей!—весела, сказаў Гленарван, цікавасць якога вельмі разгарэлася па меры таго, як раскрываўся сэнс гэтых напалавіну сцёртых абарваных слоў.—*Indi...* як гэта разумець? Ці не трапілі яны ў Індыю? А тут незразумела *ongit...* Ага, гэта *longitude*—*даўгата!* А вось і шырата— $37^{\circ}11'$. Урэшце ў нас ёсць зусім дакладнае ўказанне!

— Так то так, але даўгаты ў вас няма!—дадаў Мак-Набс.

— Трэба ўмець задавальняцца малым, дарагі маёр,—запярэчыў Гленарван.—Ведаць дакладна шырату—ужо не так кепска! Безумоўна, французскі тэкст самы поўны з усіх. Таксама ясна, што кожная з запісак уяўляе дакладны пераклад двух другіх, бо ва ўсіх трох аднолькавая колькасць радкоў. Таму трэба аб'яднаць усе тры тэксты, перакласці іх на якую-небудзь адну мову і тады ўжо шукаць найбольш лагічнае, яснае і магчымае тлумачэнне.

— На якую-ж мову вы збіраецеся перакласці дакумент: на англійскую ці нямецкую?—запытаў маёр.

— На французскую, бо французская запіска захавала для нас найбольшую колькасць патрэбных слоў,—адказаў Гленарван.

— Вы праўду кажаце, сэр,—заўважыў Джон Мангльс,—дарэчы, мы ўсе валодаем гэтай мовай.

— Значыць, вырашана. Я перапішу гэты дакумент, злучаючы ўрыўкі сказаў дакладна ў тым парадку, у якім яны размешчаны ў арыгіналах, і, пакідаючы прабелы, дапішу тыя няпоўныя словы, сэнс якіх ясны і безумоўны, а потым мы паглядзім.

Гленарван узяў пяро і праз некалькі хвілін паказаў сваім сябрам лісток паперы з наступнымі радкамі¹:

7 чэрвеня 1862	трохмачтавы	„Брытанія“ Глазго
крушэнне	гоні	паўдн.
Капітан Гр.	бераг	два матросы
кантын	(<i>pr</i>)	(<i>abor</i>)
кінулі гэты дакумент	люты	(<i>indi</i>)
і $37^{\circ}11'$ шыраты		даўгаты
загінуў		дапамажыце ім

У гэту хвіліну ў каюту ўвайшоў матрос; ён далажыў капітану Мангльсу, што «Дункан» увайшоў у Клайдскую затоку.

¹ У перакладзе складзенага Гленарванам тэкста ў дужкі ўзяты ўрыўкі слоў, сэнс якіх незразумелы. Заўвага (*Рэд.*)

— Якія вашы намеры, сэр?—звярнуўся капітан да Гленарвана.

— Як мага хутчэй прыбыць у Думбартон. Адтуль Элен вернецца ў Малькольм-Кэстль, а я паеду ў Лондан, каб уручыць гэты дакумент лордам адміралцейства.

Джон Мангльс аддаў адпаведныя загады, і матрос вышаў, каб перадаць іх памочніку капітана.

— А цяпер, сябры,—сказаў Гленарван,—возьмемся зноў за расшыфроўку. Мы натрапілі на сляды вялікага няшчасця. Ад нашай здагадлівасці залежыць жыццё некалькіх чалавек. Трэба напружыць увесь розум, усю кемлівасць, каб знайсці ключ да гэтай загадкі.

— Мы гарым жаданнем зрабіць гэта, дарагі Эдуард,—адказала Элен.

— Перш за ўсё,—прапановаў Гленарван,—падзелім гэты дакумент на тры часткі: першую—вядомую, другую—якая дазваляе дапускаць, і трэцюю—невядомую. Што нам вядома? Нам вядома, што 7 чэрвеня 1862 года трохмачтавы карабль «Брытанія» пацярпеў крушэнне, што яго капітан і два матросы кінулі гэтыя дакументы ў мора ў нейкім пункце зямнога шара, размешчаным пад 37° 11' шыраты; урэшце нам вядома, што яны просяць аказаць ім дапамогу.

— Зусім верна,—пацвердзіў маёр.

— Якія меркаванні мы можам рабіць?—прадаўжаў Гленарван.—Перш за ўсё, што крушэнне адбылося ў морах паўднёвага паўшар'я. Тут я перш за ўсё хачу звярнуць вашу ўвагу на ўцалеўшую частку слова «гоні». Ці не ёсць гэта назва краіны?

— Патагоніі?—усклікнула Элен.

— Так.

— Але ці перасякаецца Патагонія трыццаць сёмай паралеллю?—запытаў маёр.

— Гэта лёгка праверыць,—сказаў Джон Мангльс, разгортваючы карту Паўднёвай Амерыкі.—Так яно і ёсць. Трыццаць сёмая паралель перасякае Арауканію, праходзіць па пампасах уздоўж паўночных граніц Патагоніі і губляецца ў водах Атлантычнага акіяна.

— Вельмі добра. Прадаўжаем расшыфроўку. Слова абор. Ці не ёсць гэта частка французскага дзеяслова *aborder*—прыставаць, прычальваць? Калі так, дык два матросы і капітан прычалілі да чаго? *Contin*—к кантыненту. Разумееце, к кантыненту, а не к востраву! Што-ж з імі здарылася далей? На шчасце, тут-жа стаяць дзве літары: *rg*; яны разказваюць нам пра лёс няшчасных: гэта пачатак слова *pris*—узяты ці *prisonniers*—палоннікі. Хто-ж іх узяў у палон? Запіска ясна адказвае: «люты» *indi*, гэта значыць лютыя *indiens*—індзейцы. Даволі пераканаўча, праўда? Хіба неда-

стаючыя словы не становяцца самі сабой у прабелы дакумента? Хіба сэнс запіскі не раскрываецца перад вашымі вачыма?

Гленарван гаварыў з глыбокім перакананнем. Яго энтузіязм перадаваўся слухачам. Разам з ім яны хорам закрывалі: «Гэта відавочна! Гэта бяспрэчна!»

Крыху памаўчаўшы, Гленарван зноў загаварыў:

— Сябры мае, гэтыя меркаванні здаюцца мне надзвычай праўдзівымі. Я не сумняваюся, што катастрофа здарылася паблізу берагоў Патагоніі. Урэшце, у Глазго я даведаюся аб прызначэнні «Брытаніі», і тады будзе відаць, ці магла яна апынуцца ў гэтых водах.

— О, для гэтага не трэба чакаць звароту ў Глазго,— сказаў Джон Мангльс.— У мяне ёсць тут камплект «Гандлёвай і мораходнай газеты», якая дасць нам патрэбную даведку.

— Шукайце-ж, Джон!— усклікнула Элен.

Джон Мангльс узяў камплект нумароў газеты за 1862 год і хутка пачаў гартаць старонкі. Пошукі былі нядоўгія, і хутка ён праказаў з выразным здавальненнем:

— Знайшоў!

У газеце было напісана:

„30 мая 1862 года. „Брытанія“ (капітан Грант) адплыла з Кальяо, прызначэнне—Глазго“.

— Грант!—закрычаў Гленарван.— Ці не той гэта смяльчак, які марыў заснаваць новую Шатландыю на адным з астравоў Ціхага акіяна?

— Так,— адказаў Джон Мангльс,— гэта той самы капітан Грант. У 1861 годзе ён вышаў з Глазго на «Брытаніі», і з таго часу аб ім не было ніякіх вестак.

— Няма больш сумненняў!— весела загаварыў Гленарван.— Усё ясна. Гэта іменна ён. «Брытанія» вышла з Кальяо ў Перу 30 мая, а 7 чэрвеня, гэта значыць, праз восем дзён, пацярпела крушэнне каля берагоў Патагоніі. Уся гісторыя гэтай катастрофы раскрылася перад намі! Вы бачыце, сябры, што логіка дала нам ключ да рашэння амаль усёй загадкі, і адзіным невядомым з'яўляецца цяпер даўгата, пад якой здарылася крушэнне.

— Але даўгата і не патрэбна!— сказаў Джон Мангльс.— Ведаючы краіну, каля берагоў якой здарылася крушэнне, і дакладную шырату, я бяруся даставіць судно проста к месцу катастрофы.

— Выходзіць, мы ведаем усё?— запытала Элен.

— Усё, дарагая Элен, і я магу цяпер запоўніць усе прабелы між слоў, зробленыя марской вадой, з такой-жа лёгкасцю, нібы пісаў-бы гэты дакумент пад дыктоўку самога капітана Гранта.

І, узяўшы пяро, Гленарван, не задумваючыся, напісаў наступныя радкі:

7 чэрвеня 1862 года трохмачтавы *карабль „Брытанія“* з Глазго *пацярпеў* крушэнне недалёка ад берагоў Патагоніі ў паўднёвым паўшар'і. *Накіроўваючыся* к берагу, два матросы і капітан Грант *паспрабуюць высадзіцца* (aborder) на кантынент, *дзе яны трапяць у палон ла лютых* індзейцаў. Яны кінулі гэты дакумент у мора пад . . . даўгаты і 37° 11' шыраты. Дапамажыце ім, інакш яны загінуць.

— Надзвычайна, дарагі Эдуард!—усклікнула Элен.—Калі гэтыя няшчасныя калі-небудзь зноў убачаць радзіму, яны будуць абавязаны вам за сваё выратаванне!

— Яны ўбачаць яе!—адказаў Гленарван.—Цяпер гэты дакумент настолькі ясны і красамоўны, што Англія неадкладна дапаможа тром сваім сынам, якія гаруюць на пустэльным беразе. Тое, што яна ўжо рабіла для Франкліна і многіх другіх, яна паўторыць зараз для выратавання пацярпеўшых крушэнне на «Брытаніі».

— Але-ж у гэтых няшчасных, напэўна, засталіся сем'і, і яны аплакваюць іх пагібель!—сказала Элен.—Можа ў капітана Гранта ёсць жонка, дзеці...

— Вы праўду кажаце, дарагая, і я бяруся неадкладна паведаміць ім, што надзея на выратаванне загінуўшых без весткі маракоў не страчана! А цяпер, сябры мае, падымемся на палубу, магчыма, мы падыходзім ужо к порту.

Сапраўды, «Дункан» ішоў ужо ўздоўж берагоў Бюта, пакінуўшы ззаду Ротсей з яго чароўным зялёным гарадком, размешчаным у квітнеючай даліне. Увайшоўшы ў вузкую частку затокі, «Дункан» абышоў Грынок і ў шэсць гадзін папаўдні адшвартаваўся каля базальтавай скалы Думбартона, на версе якой быў славуты замак шатландскага героя.

На прыстані Элен Гленарван і маёра Мак-Набса чакала каляска з Малькольм-Кэстля. Гленарван, пасадзіўшы жонку ў каляску, паехаў к поезду, які адыходзіў у Глазго. Але перад ад'ездам ён справіўся даручыць самаму шпаркаму пасланцу—электрычнаму тэлеграфу—перадаць у Лондан наступную важную аб'яву:

За даведкамі аб лёсе капітана Гранта і трохмачтавага карабля „Брытанія“ з Глазго зварочвацца да Эд. Гленавана. Шатландыя, графства Думбартон, Люс, Малькольм-Кэстль.

Праз некалькі хвілін гэта аб'ява была ў рэдакцыі лонданскіх газет «Таймс» і «Морнінг Хронікль».

Малькольм-Кэстль

Малькольм-Кэстль, па-шатландску—замак Малькольма, быў размешчаны ў адным з самых паэтычных куткоў горнай Шатландыі: ён узвышаўся на гары, над маляўнічай вёскай Люс. Празрыстыя воды возера Ламонд абмывалі граніт яго сцен.

Уладару Малькольм-Кэстля, Эдуарду Гленарвану, было трыццаць два гады. Высокага росту, з некалькі суровым выглядам твара, але з добрымі вачыма; беззаветна храбры, дзейны, ён быў вялікадушны і чулы. Гленарван быў палкім патрыётам-шатландцам, і ўвесь штат абслугоўваючага персаналя ў Малькольм-Кэстлі, як і ўся каманда «Дункана», складаліся выключна з шатландцаў.

Эдуард Гленарван быў жанаты ўсяго тры месяцы. Жонка яго была дачкой славутага падарожніка Вільяма Туфнеля, які стаў, як і многія другія, афіярай страсці да геаграфічных адкрыццяў. Элен была чыстакроўнай шатландкай. Застаўшыся круглай сіратой пасля смерці бацькі, яна жыла ў родным Кільпатрыку. Пазнаёміўшыся з гэтай чароўнай дзяўчынай, якая пакорліва і самотна змагалася з нястачамі, Гленарван адразу зразумеў, што з яе будзе верны і адданы сябра жыцця. Ён пасватаўся, і яна згадзілася.

Элен Гленарван было дваццаць два гады. Яна была бландынкай з сінімі вачыма, як вада шатландскіх азёр у радасную вясеннюю раніцу. Яна горача кахала свайго мужа.

Маладыя шчасліва жылі ў Малькольм-Кэстлі, сярод чароўнай і дзікай прыроды горнай Шатландыі. Яны гулялі пад цёмнай засенню алеяў з каштанаў і смакоўніц, па берагах возера, дзе спявалі яшчэ часам піброксы¹, па дзікіх цяснінах, дзе стагоднія руіны расказвалі аб гісторыі Шатландыі. Сёння яны заходзілі ў гушчар бярозавых лясоў, адпачываючы на зарослых высокай травой прагалінах; назаўтра яны карабкаліся па стромкіх спадах на верхавіну Бенламона або верхам на конях накіроўваліся ў доўгія экскурсіі па бязлюдных сцежках, захапляючыся сваёй паэтычнай радзімай, наведваючы самыя далёкія вёскі, апетыя Вальтэр-Скотам. Увечары, калі на небе запальваўся «ліхтар Мак Ферлана» (месяц), яны гулялі па старадаўняй кальцовай галерэі, што апаясвала замак Малькольма.

Так прайшлі першыя месяцы сумеснага жыцця. Але Гленарван не забываў, што яго жонка была дачкой славутага падарожніка. Ён гаварыў сабе, што Элен павінна была пераняць ад бацькі палкасць да падарожжаў. І ён не памы-

¹ Піброксы—старадаўнія шатландскія ваенныя песні.

ляўся. Тады была набыта яхта «Дункан», якая павінна была павезці Эдуарда і Элен Гленарван у самыя прыгожыя куткі Сяродземнага мора.

Лёгка ўявіць сабе радасць Элен, калі Гленарван сказаў ёй, што «Дункан» чакае яе загадаў.

Гленарван быў у Лондане. Элен са смуткам, але цярпліва пераносіла гэту першую разлуку—бо справа ішла аб выратаванні людзей! Спачатку пісьмо паведаміла аб хуткім звароце Гленарвана. Але ў той-жа вечар прышла тэлеграма, у якой ён паведамляў, што затрымаецца: яго руплівасць сустрэлі сякія-такія перашкоды. Яшчэ праз дзень, у новым пісьме, Гленарван скардзіўся на кепскі прыём, аказаны яму у адміралцействе.

Элен пачала непакоіцца за вынік справы.

Увечары яна сядзела адна ў сваім пакоі. Увайшоўшы слуга запытаў яе, ці хоча яна прыняць маладую дзяўчыну і хлопчыка, якія пытаюцца містэра Гленарвана.

— Гэта мясцовыя жыхары?—запытала Элен.

— Не, пані, я іх не ведаю. Яны ехалі поездам да Балоха, а адтуль прышлі пяшком у Люс.

— Папрасіце іх да мяне.

Слуга вышаў. Праз некалькі хвілін ён прывёў у пакой Элен дзяўчыну і хлопчыка. Гэта былі брат і сястра—падабенства іх твараў не давала поваду сумнявацца ў гэтым. Дзяўчыне было гадоў шаснаццаць. Яе прыгожы змучаны тварык, вялікія вочы, якія, відаць, многа плакалі, з сумным, але не палахлівым, выразам, яе беднае, але акуратнае адзенне—усё гэта адразу выклікала прыхільнасць у яе карысць. Яна трымала за руку свайго брата, хлопчыка гадоў дванаццаці з адкрытым і смелым тварам. Здавалася, ён лічыў сябе за абаронцу і апекуна сястры і гатовы быў пакараць кожнага, хто недастаткова пачціва абышоўся-б з ёй.

Дзяўчына, апынуўшыся перад місіс Гленарван, крыху замяшалася.

— Вы хацелі пагаварыць са мной?—запытала Элен, падбадзёрваючы дзяўчыну позіткам.

— Не,—рашучым тонам адказаў хлопчык,—мы хацелі гаварыць з самім містэрам Гленарванам.

— Прабачце яму, пані,—сказала дзяўчына, дакорліва паглядзеўшы на брата.

— Містэра Гленарвана цяпер няма,—адказала Элен.— Але я яго жонка. Магчыма, я змагу замяніць яго?

— Вы жонка містэра Гленарвана?

— Так.

— Таго самага, які надрукаваў у «Таймсе» аб'яву наконт крушэння «Брытаніі»?

— Так, так,—паспешна адказала Элен.—А вы?

— Я дачка капітана Гранта, а гэта мой брат.

Дзеці капітана Гранта ў Элен Гленарван.

— Міс Грант, міс Грант!—усклікнула Элен, абнімаючы маладую дзяўчыну і цалуючы ў шчокі яе маладога абаронцу.

— Пані,—загаварыла зноў дзяўчына,—што вы ведаеце пра крушэнне карабля нашага бацькі? Ці жывы наш бацька? Ці ўбачым мы яго калі-небудзь? Прашу вас, кажыце!

— Дарагая мая дзяўчынка,—адказала Элен,—я не хачу лёгкамысным адказам падаць вам неабгрунтаваную, магчыма, надзею...

— О, гаварыце, пані, гаварыце! Я загартавана горам і магу ўсё выслухаць!

— Дзіця маё,—сказала Элен,—надзея яшчэ не страчана. Магчыма, што настане дзень, калі вы зможаце абняць свайго бацьку!

Міс Грант заплакала. Яе брат Роберт кінуўся к Элен і пачаў цалаваць яе рукі.

Калі першы парыў гэтай горкай радасці мінуўся, маладая дзяўчына пачала задаваць Элен шматлікія пытанні.

Місіс Гленарван расказала ёй гісторыю знаходкі дакументаў і перадала іх змест. Міс Грант даведалася, што «Брытанія» пацярпела крушэнне каля берагоў Патагоніі, што пасля крушэння засталіся жывымі і дабраліся да мацерыка капітан і два матросы і нарэшце што яны напісалі запіскі на трох мовах, у якіх заклікалі ўвесь свет аб дапамозе і даверылі гэту просьбу капрызам акіяна.

У час гэтага расказа Роберт Грант не зводзіў вачэй з Элен. Здавалася, што яго жыццё залежыць ад слоў, выказаных вуснамі Элен. Яго дзіцячае ўяўленне шпарка ўзнаўляла страшэнныя сцэны, у якіх дзейнай асобай быў яго бацька. Ён бачыў капітана Гранта на палубе «Брытаніі»; сачыў за тым, як той плыў к берагу; разам з ім чапляўся за ўзбярэжныя скалы; задыхаючыся, поўз па пяску за мяжу прыбю. Некалькі разоў у часе расказа Элен з яго вуснаў вырываліся воклічы: «Ах, тата! Небарака тата!», і ён туліўся да сястры.

Міс Грант праслухала ўвесь расказ, не прамовіўшы ні слова. Толькі пасля таго, як Элен змоўкла, яна крыкнула:

— Дзеся ўсяго святога, пакажыце мне гэтыя запіскі!

— Іх у мяне няма, дзіця маё,—адказала Элен.

— Вы згубілі іх?

— Не. Мой муж павёз іх у Лондан—гэтага патрабавалі інтарэсы вашага бацькі; але я вам пераказала іх змест слова ў слова. Павінна толькі сказаць, што, на няшчасце, вада знішчыла большую частку слоў, не пашкадавала і ўказання даўгаты месца крушэння...

— Абыйдземся без яе!—усклікнуў Роберт.

— Безумоўна, мой хлопчык,—адказала Элен, усміхаючыся з яго рашучага тону.—Ітак, вы бачыце, міс Грант, што цяпер змест дакументаў вядомы вам ва ўсіх дэталях, у такой-жа ступені, як і мне самой...

— Зусім правільна, пані, але... мне хацелася-б бачыць почырк бацькі.

— Ну, што-ж, напэўна, мой муж заўтра вернецца. Гленарван узяў з сабой гэтыя дакументы, каб, падаўшы іх лордам адміралцейства, дабіцца неадкладнай пасылкі судна на пошукі капітана Гранта.

— Ці магчыма гэта?—запытала маладая дзяўчына.— Няўжо вы зрабілі гэта для нас?

— Так, дарагая мая, і я штохвілінна чакаю адказу ад Гленарвана.

— Пані,—з дрыжаннем у голасе сказала міс Грант,—у мяне няма слоў для таго, каб выказаць сваю падзяку вам і містэру Гленарвану!

— Дзіця маё,—адказала Элен,—мы не заслужылі вашай падзякі; усякі іншы зрабіў-бы на нашым месцы тое-ж самае. Абы толькі прадбачаная надзея выратавання не аказалася дарэмнай... Зразумела, да прыезду мужа вы застанецца тут.

— Пані, я не магу злоўжываць вашай дабратай... Мы-ж вам зусім чужыя...

— Чужыя?—перапыніла яе Элен.—Ні вы, ні ваш брат не чужыя ў гэтым доме! Застаньцеся, я хачу, каб пасля прыезду Гленарван адразу мог расказаць дзецям капітана Гранта, якія прыняты захады для выратавання іх бацькі!

Нельга было адмовіцца ад такога ласкавага запрашэння, і Мэры Грант з удзячнасцю згадзілася астацца.

РАЗДЗЕЛ ЧАЦВЕРТЫ

Прапанова Элен Гленарван

Элен нічога не сказала дзецям капітана Гранта аб тым, як лорды адміралцейства сустрэлі хадайніцтва Гленарвана. Яна таксама ні словам не намякнула, што капітан Грант трапіў у палон да паўднёва-амерыканскіх індзейцаў. Нашто было засмучаць небаракаў-дзяцей і зацямяць толькі што ўспыхнуўшую іскру надзеі зноў сустрэцца з бацькам? Ведаючы, што гэта не дало-б ніякай карысці, Элен змоўчала пра ўсё гэта. Адказаўшы на распытванні Мэры Грант, Элен Гленарван у сваю чаргу пачала распытвацца ў маладой дзяўчыны пра яе жыццё і становішча на гэтым свеце, дзе яна, як відаць, была адзінай заступніцай малога брата.

Чуллівы і шчыры расказ Мэры Грант яшчэ болей павялічыў сімпатыю, якую яна ўнушыла пасля першай сустрэчы.

Мэры і Роберт былі адзінымі дзецьмі ў капітана Гранта. Гары Грант страціў жонку ад нараджэння Роберта і ў часе

сваіх доўгіх адлучак пакідаў дзяцей пад наглядам сваёй добрай старой стрыечнай сястры. Капітан Грант быў смелым мараком, які надзвычай добра ведаў сваю справу. Ураджэнец і сталы жыхар горада Дэндзі ў графстве Перт, ён быў карэнным шатландцам. Бацька яго, надзвычай адукаваны чалавек, даў яму закончаную класічную асвету, лічачы, што веды нікому не пашкодзяць, нават капітану дальняга плавання.

Першыя дальнія плаванні, спачатку ў якасці памочніка, а пасля ў якасці шкіпера, сцвердзілі яго рэпутацыю выдатнага марака, і к моманту нараджэння Роберта Гары Грант ужо меў сякія-такія зберажэнні.

У гэты час яму прышла ў галаву смелая думка, якая зрабіла яго папулярным у Шатландыі. Як Гленарваны і рад іншых шатландскіх сямействаў, Грант лічыў Англію прыгнятальніцай Шатландыі. Інтэрэсы Шатландыі, на яго думку, не супадалі з інтарэсамі Вялікабрытаніі, і ён рашыў стварыць вялікую шатландскую калонію на якім-небудзь з акіянскіх астравоў. Можа ён марыў, што ў адзін выдатны дзень гэта калонія—па прыкладу Паўночна-амерыканскіх злучаных штатаў—даб'ецца незалежнасці, той незалежнасці, якую немінуха рана ці позна заваююць Індыя і Аўстралія? Магчыма, што марыў. Магчыма нават, што ён раскажаў каму-небудзь пра свае таемныя надзеі. Таму нядзіўна, што англійскі ўрад адмовіўся садзейнічаць ажыццяўленню яго планаў. Болей таго, ён ставіў капітану Гранту такія перашкоды, якія ў іншай краіне загубілі-б смельчака.

Але Гары Грант не здаваўся. Ён звярнуўся з адозвай да сваіх адназемцаў, пабудаваў, выдаткаваўшы ўсе свае сродкі, карабль і, падабраўшы каманду з сваіх аднадумцаў, накіраваўся на даследаванне буйных ціхаакіянскіх астравоў. Дзяцей ён пакінуў пад наглядам стрыечнай сястры. Гэта было ў 1861 годзе. На працягу наступнага года, да мая 1862 года, ад яго рэгулярна прыходзілі весткі, але пасля ад'плыцця з Кальяо, у чэрвені 1862 года, ніхто нічога не чуў больш пра «Брытанію», і «Гандлёвая і мораходная газета» не магла больш паведаміць ні аднаго слова пра яго лёс.

У гэты час памерла стрыечная сястра капітана Гранта, і двое дзяцей апынуліся адны, не маючы ні аднаго блізкага чалавека на гэтай зямлі.

Мэры Грант, якой у той час было чатырнаццаць гадоў, не спалохалася няшчасця, што звалілася на яе, і можна ўзяла на сябе клопаты аб браце. За кошт суровай эканоміі і нястач, напружваючы ўсе сілы свайго розуму, і цела, працуючы дзень і ноч, адмаўляючы сабе ва ўсім дзеля брата, яна здолела выхаваць яго і замяніць яму маці.

Сіроты жылі ў Дэндзі, змагаючыся з нястачамі. У Мэры былі толькі адны мары,—пра шчаслівую будучыню свайго брата.

Яна не сумнявалася ў тым, што «Брытанія» загінула, а разам з ёй і бацька. Лёгка ўявіць, з якім хваляваннем прачытала яна выпадкова трапіўшую ёй у рукі заметку ў «Таймсе», якая аднавіла страчаную надзею.

Не вагаючыся ні хвіліны, яна адразу рашыла ехаць у Малькольм-Кэстль. Нават калі яна даведаецца, што цела капітана Гранта знойдзена на бязлюдным беразе сярод абломкаў «Брытаніі»,—гэта лепш, чым пакутная невядомасць, чым вечнае мучэнне ад сумненняў. Яна ўсё сказала Роберту. У той-жа дзень дзеці селі на поезд, які ішоў у Перт, і вечарам прыехалі ў Малькольм-Кэстль. Тут пасля многіх дзён гора і адчаю Мэры зноў займела надзею.

Вось жаласлівая гісторыя, якую Мэры Грант распавядала Элен Гленарван. Дзяўчына гаварыла з вялікай шчырасцю і скромнасцю, зусім не ўяўляючы, што яе паводзіны ў гэтыя доўгія гады пакут былі сапраўды гераічнымі. Але Элен была расчулена да глыбіні душы і шмат разоў у час разказа, не тоячы слёз, абнімала абодвух дзяцей капітана Гранта.

Роберт глядзеў на сястру шырока адкрытымі вачыма. Здавалася, ён слухаў гэту гісторыю ўпершыню ў жыцці і толькі цяпер зразумеў, што зрабіла для яго Мэры, што яна выцерпела праз яго.

Абняўшы яе за шыю, ён раптам закрычаў:

— Мамачка! Мілая мая мамачка!

Крык гэты вырваўся з самай глыбіні яго сэрца.

У час гэтай гутаркі непрыкметна настала ноч. Падумаўшы пра тое, што дзеці павінны былі стаціцца ў дарозе, Элен загадала завесці іх у падрыхтаваныя для іх пакоі. Мэры і Роберт адразу заснулі, і абодва бачылі прыемныя сны.

Пасля іх выхаду Элен запрасіла да сябе Мак-Набса і кратка распавядала яму ўсе падзеі гэтага вечара.

— Якая слаўная дзяўчына гэта Мэры Грант!—сказаў маёр, праслухаўшы распавядзенне сястры.

— Будзем спадзявацца, што мужу ўдасца мець поспех у Лондане,—адказала Элен,—інакш становішча гэтых двух дзяцей будзе сапраўды вельмі цяжкім!

— Ён даб'ецца свайго,—сказаў Мак-Набс,—калі толькі ў лордаў адміралцейства сэрцы не цвярдзей за партландскі цэмент.

Не глядзячы на гэта запэўненне, Элен праз усю ноч не самкнула вачэй, апачаваная вялікім неспакоем.

На другі дзень, прачнуўшыся досвіткам, калі Мэры Грант і яе брат гулялі па дварэ Малькольм-Кэстля, раптам пачуўся шум экіпажа, які імчаўся на ўвесь дух. Гэта была каляска Гленарвана, які ехаў з чыгуначнай станцыі. Не

паспеў Гленарван злезці з каляскі, як з парадных дзвярэй вышлі яму насустрач Элен і маёр. Маладая жанчына кінулася ў абдымкі мужа. Той моцна прытуліў яе, але нічога не сказаў. Ён здаваўся сумным, расчараваным і раздражненым.

— Ну, што, Эдуард?—запытала Элен.

— Кепска, дарагая,—адказаў Гленарван.—Гэтыя людзі без сэрца?..

— Адмовілі?..

— Так, яны адмовіліся паслаць судно! Яны нешта гаварылі пра мільёны, дарэмна выкінутыя на пошукі Франкліна, сцвярджалі, што знойдзеныя намі дакументы няясныя і маё тлумачэнне непераканаўчае, а калі яно нават і правільнае, дык гэтыя даныя адносяцца к даўняму часу, што за мінулыя два гады індзейцы, напэўна, даўно ўжо завялі сваіх палонных у глыб краіны, і ўрэшце немажліва перакапаць усю Патагонію з-за трох чалавек, ды к таму-ж шатландцаў! Гэтыя пошукі будуць небяспечнымі, не дадуць вынікаў і забяруць болей афяр, чым выратуюць людзей! Адным словам, яны выказалі ўсе магчымыя і немагчымыя прэрэчанні, абы толькі апраўдаць тое, што не жадаюць дапамагчы. Прычыны гэтага адмаўлення я добра разумею: яны не забыліся, што капітан Грант змагар за незалежнасць Шатландыі. Цяпер няшчасны зусім загінуў!

— Тата, бедны тата!—закрычала Мэры Грант, падаючы на калені перад Гленарванам.

— Ваш бацька, міс?..—перапытаў той, здзіўлена глядзячы на дзяўчыну каля сваіх ног.

— Так, Эдуард, гэта міс Мэры Грант і яе брат Роберт, дзеці капітана Гранта, якіх адміралцейства хоча зрабіць сіротамі капітана Гранта...

— Ах, міс,—сказаў Гленарван, падымаючы дзяўчыну з зямлі,—каб я ведаў пра вашу прысутнасць...

Ён змоўк. Цяжкае маўчанне, якое парушалася толькі ўсхліпамі і ўздыханнямі, запанавала на дварэ Малькольм-Кэстля. Ні Гленарван, ні Элен, ні маёр, ні шматлікія слугі замка не адважыліся парушыць гэта маўчанне. Але ўсім сваім сэрцам усе гэтыя шатландцы пратэставалі супроць паводзін англійскага ўрада.

Пасля доўгіх хвілін маўчання першым загаварыў маёр Мак-Набс.

— Значыцца, у вас няма болей ніякай надзеі?—запытаў ён у Гленарвана.

— Ніякай.

— У такім выпадку,—закрычаў раптам Роберт,—я сам пайду к гэтым людзям, і мы пабачым!..

— Бедны́ тата, — закрычала Мэры Грант.

Роберт не закончыў сваёй пагрозы, бо Мэры спыніла яго. Але сціснутыя ў кулак пальцы яснай за словы гаварылі аб ваяўнічых намерах хлопчыка.

— Не, Роберт, не!—сказала Мэры Грант.—Будзем удзячны гэтым вялікадушным людзям за ўсё, што яны зрабілі для нас, не забудзем гэтага да канца нашых дзён і захаваем навекі пачуццё шчырай падзякі.. А цяпер пойдзем!

— Мэры!—закрычала Элен.

— Куды вы пойдзеце, міс Грант?—запытаў Гленарван.

— Мы паклонімся ў ногі каралеве. Я ўпэўнена, што яна не застанецца глухой к словам двух дзяцей, якія просяць дараваць жыццё свайму бацьку!

Гленарван з сумненнем паківаў галавой. Відаць, ён не падзяляў упэўненасці маладой дзяўчыны.

Элен таксама не сумнявалася, што гэта спроба Мэры Грант не будзе мець поспеху. Яна з жахам падумала пра безвыходную долю, якая чакае гэтых дзяцей... Але тут яе ахапіла высокая і вялікадушная ідэя.

— Пачакайце, Мэры!—усклікнула яна, спыняючы дзяўчыну, якая хацела ісці.—Выслухайце мяне!

Мэры спынілася.

Элен з поўнымі вачыма слёз падышла да мужа і сказала цвёрдым голасам:

— Эдуард! Вы рашылі зрабіць марскую вясёлую прагулку, каб парадаваць мяне... Але якая радасць можа зраўняцца са шчасцем выратаваць жыццё гаротным людзям, якіх пакінула на волю лёсу ўласная радзіма?

— Элен!—усклікнуў Гленарван.

— Вы зразумелі мяне, Эдуард? «Дункан»—моцнае і трывалае судно! Яно смела можа плаваць у паўднёвых морах. Яно можа зрабіць сусветнае падарожжа і зробіць яго, калі трэба будзе. Едзем, Эдуард! Едзем шукаць капітана Гранта!

Пасля гэтых смелых слоў Эдуард Гленарван моцна абняў маладую жанчыну. Мэры і Роберт цалавалі ёй рукі.

Гэта прачулая сцэна ўсхвалявала нават суровых шатландцаў, слуг Малькольм-Кэстля, і яны гучна закрычалі:

— Няхай жыве наша маладая гаспадыня! Ура! Тройчы ура Эдуарду і Элен Гленарван!

РАЗДЗЕЛ ПЯТЫ

„Дункан“ адпльвае

Элен Гленарван была вялікадушнай і мужнай жанчынай. Яе прапанова накіравацца на «Дункане» на пошукі капітана Гранта, безумоўна, даказвала гэта. Эдуард Гленарван па праву мог ганарыцца такой жонкай. Трэба сказаць, што

гэтая думка—самастойна арганізаваць экспедыцыю для выратавання капітана Гранта—прышла яму ў галаву яшчэ ў Лондане, калі яго просьба была адхілена адміралцействам. Ён не загаварыў аб ёй першым толькі таму, што не мог яшчэ звыкнуцца з думкай пра разлуку з жонкай. Але паколькі Элен сама падала такую прапанову, сумненню ўжо не было месца. Слугі Малькольм-Кэстля ўзрушанымі воклічамі віталі гэту прапанову, бо тут была справа пра выратаванне братоў па крыві, такіх самых шатландцаў, як яны самі! І Эдуард Гленарван далучыў свой голас да ўзрушаных крыкаў «ура» ў гонар маладой гаспадыні Малькольм-Кэстля.

Пасля таго, як пытанне аб выездзе было вырашана, кожная хвіліна была на ўліку.

У той-жа дзень Гленарван па тэлеграфу загадаў Джону Мангльсу прывесці «Дункан» у Глазго і зрабіць усе неабходныя падрыхтаванні для працяглай экспедыцыі ў паўднёвыя моры, якая магла ператварыцца ў кругасветнае плаванне.

Сцвярджаючы, што «Дункан» можа зрабіць кругасветнае падарожжа, Элен Гленарван не пераацэньвала якасцей яхты. Надзвычай трывалае і быстраходнае судно сапраўды было прыстасавана для дальняга плавання.

«Дункан» уяўляў сабой паравую яхту самага ўдасканаленага тыпу. Яго водазмяшчэнне раўнялася двумстам дзесяці тонам, гэта значыць намнога больш перавышала водазмяшчэнне першых караблёў, якія дабраліся да Новага Свету,—караблёў Калумба, Веспучы, Магелана¹.

Яхта Гленарвана была двухмачтавым судном. Яна мела фок-мачту з фокам, марселем і брамселем, грот-мачту з касым гротам, вялікі стаксель, малы стаксель, лацінскі фок і штагавыя парусы. Аснашчэнне яхты было дастатковае для таго, каб ёю кіраваць, як звычайным кліперам. Але ўсё-такі галоўнай і асноўнай рухаючай сілай яе было паравая машына. Гэта стошасцідзесяцісільная, пабудаваная па навейшай сістэме машына была забяспечана перагравальнікамі, якія дазвалялі падымаць ціск пары да значна больш высокага ўзроўню, чым у машынах звычайнай канструкцыі. Вінтоў у яхты было два. Давёўшы ціск пары да максімума, «Дункан» развіваў найбольшую з усіх дасягнутых паравымі суднамі шпаркасцей: у часе выпрабаванняў у Клайдскай затоцы яго патэнт-лаг² паказаў хуткасць у семнаццаць

¹ Сваё падарожжа ў Вест-Індыю Хрыстафор Калумб зрабіў на чатырох караблях. Самы большы з іх меў 70 тон водазмяшчэння, самы меншы—50 тон.

² Патэнт-лаг—вымяральнік хуткасці руху судна, маючы ў сябе цыферблат і стрэлку, якая паказвае дасягнутую судном хуткасць.

міль¹ у гадзіну. Такім чынам яхта была зусім надзейным судном, на якім смела можна было пусціцца ў кругасветнае плаванне, і Джон Мангльсу трэба было для гэтага толькі набраць вугалю і харчоў.

Першымі клопатамі маладога капітана было павялічыць ёмістасць вугальных ям; ён хацеў набраць чым больш паліва, запасы якога цяжка папоўніць у дарозе. Тую-ж меру перасцярогі ён прадпрыняў і для забеспячэння камбуза². Джон Мангльс ухітрыўся зрабіць амаль двухгадовы запас прадуктаў. Грошай у яго было ўдосталь, і ён нават купіў невялікую гармату, якую ўмацаваў на носе яхты. Нельга было прадбачыць усіх будучых падзей, а ў такім выпадку ніколі не лішняе мець гармату, з якой можна выстраліць васьміфунтовым ядром далей як на чатыры мілі.

Джон Мангльс, не гледзячы на сваю маладосць, не быў навічком у сваёй справе: ён лічыўся адным з лепшых шкіпераў Глазго. Яму было каля трыццаці гадоў. Рысы яго твара былі крыху суровыя, але, прыгледзеўшыся, можна было заўважыць, што гэты чалавек добры і чулы.

Джон Мангльс быў выхаванцам сям'і Гленарванаў. Ён паспеў ужо зрабіць некалькі дальніх плаванняў, у час якіх неаднаразова даводзіў сваю стрыманасць, смеласць, энергічнасць, распарадчасць і спрытнасць.

Калі Эдуард Гленарван прапанаваў яму камандаванне яхтай «Дункан», ён з радасцю прыняў гэта запрашэнне, бо любіў уладара Малькольм-Кэстля, як роднага брата.

Памочнік капітана, Том Аусцін, быў старым мараком, надзвычайным знаўцам марской службы. Дваццаць пяць чалавек, уключаючы ў гэты лік капітана і яго памочніка, складалі экіпаж «Дункана». Усе яны былі ўрадзэцамі графства Думбартон і вопытнымі маракамі; яны ўтварылі на барту судна сапраўдны клан³, у якога быў нават свой традыцыйны bag-piper⁴. Гленарван меў у асобе каманды яхты цэлы атрад смелых, вельмі адданных яму людзей, якія гэтак-жа ўмела абыходзіліся са зброяй, як і на службе на судне, гатовых ісці за ім куды хочаш, не зважаючы на небяспеку.

Калі экіпаж «Дункана» даведаўся, куды і чаго наплыве яхта, ён не мог стрымаць радасці, і рэха думбартонскіх цяснін было абуджана крыкамі «ура».

Джон Мангльс, хоць ён і быў заняты падрыхтоўкай судна і пагрузкай прыпасаў, не забыў паклапаціцца аб

¹ Адна марская міля роўна 1852 метрам.

² Камбуз—кухня на судне.

³ Клан—радавы саюз у Шатландыі, які складаецца з асоб, народжаных ад аднаго продка.

⁴ Bag-piper—музыкант, што іграе на валынцы.

малежнай падрыхтоўцы к дальняму плаванню прызначаных для Эдуарда і Элен Гленарван памяшканняў на яхце. Адна-часова ён падрыхтаваў каюты для дзяцей капітана Гранта, бо Элен не магла адмовіць Мэры Грант і дазволіла ўдзельнічаць у экспедыцыі на «Дункане».

Што да Роберта, дык хлопчык гатовы быў на ўсё, каб трапіць на яхту. Ён не адмовіўся-б ні ад якой работы, абы толькі не застацца на беразе. Ці можна было прэчыць просьбам гэтага энергічнага маленькага чалавечка? Гленарваны і не спрабавалі рабіць гэта. Ём давялося нават выкапаць настойлівае патрабаванне Роберта—прыняць яго на яхту не ў якасці пасажыра, а ў якасці члена экіпажа: вучня, юнгі ці матроса—для яго было аднолькава. Джону Мангльсу было даручана навучыць хлопчыка рамяству марака.

— Вельмі добра,—сказаў Роберт, пачуўшы гэта.—Толькі скажыце капітану, каб ён не скупіўся на ўдары кошкай¹, калі я буду дрэнным вучнем.

— Не турбуйся, мой хлопчык,—з сур'ёзным выглядам сказаў яму Гленарван, змаўчаўшы аб тым, што дзевяці-хвостая кошка забаронена ва флоце, а на «Дункане» яна была-б непатрэбнай нават і без гэтай забароны.

Каб закончыць пералік будучых пасажыраў яхты, застаецца спамянуць маёра Мак-Набса. Гэта быў чалавек гадоў пяцідзесяці, з правільнымі рысамі заўсёды спакойнага твара, маўклівы, ціхамірны і добры, заўсёды гатовы пайсці туды, куды яго пасылаюць. Ён заўсёды згаджаўся з усімі і ва ўсім, ніколі ні з кім не сварыўся і не траціў стрыманасці. Ён аднолькава спакойна падымаўся па лесніцы ў свой пакой і па скату траншэі, якую абстрэльваў непрыяцель. Яго нішто на свеце не магло растрывожыць, нават гарматнае ядро, якое ляціць проста на яго, і, напэўна, яму суджана было памерці, ні разу не раззлаваўшыся. Гэты чалавек быў у поўным сэнсе слова храбрым. Адзіным слабым месцам у яго быў праз меру шатландскі патрыятызм. Ён быў шчырым прыхільнікам старадаўніх звычаяў сваёй радзімы. Таму яго ніколі не спакушала служба ў англійскай арміі, і свой чын маёра ён атрымаў у 42-м палку горнай гвардыі, які цалкам складаўся з шатландцаў. Як блізкі сваяк Мак-Набс стала жыць у Малькольм-Кэстлі, а як былы ваенны палічыў зусім натуральным прыняць удзел у экспедыцыі.

Такі быў асабовы склад яхты, закліканай нечаканымі абставінамі здзейсніць адно з самых выдатных падарожжаў нашых дзён. З таго часу як «Дункан» адшвартаваўся каля параходнай прыстані Глазго, ён не пераставаў служыць мэтрам агульнай цікавасці. Штодзённа яго наведвалі

¹ Кошка—гарапнік.

цэлыя натоўпы людзей. У горадзе толькі і гаварылі пра паравую яхту Эдуарда Гленарвана, так што капітаны іншых параходаў адчувалі сябе пакрыўджанымі. Асабліва абураўся на такую несправядлівасць публікі Бертон, капітан цудоўнага парахода «Шатландыя», які стаяў побач з «Дунканам» і рыхтаваўся адплыць у Калькуту.

Велізарная «Шатландыя» мела права глядзець на маленькую яхту, як на нікчэмны катэр. Тым больш крыўдна было капітану Бертону, што «Дункан» прыцягваў да сябе з дня на дзень усё ўзрастаючую цікавасць жыхароў Глазго.

Тым часам дзень адплыцця «Дункана» набліжаўся. Джон Мангльс зноў праявіў сябе вынаходлівым і ўмелым капітанам. Праз месяц пасля выпрабавання ў Клайдскай затоцы «Дункан» з напоўненымі вугалем ямамі і поўнымі складамі яды, быў гатовы адплыць у дальнія моры.

Калі планы Гленарвана сталі вядомымі, шмат хто ўказваў яму на труднасці і небяспеку задуманай ім экспедыцыі. Але ён не звяртаў увагі на гэта. Аднак, многія з тых, хто спрабаваў яго адгаварыць ад экспедыцыі, у душы захапляліся ім. Грамадская думка была цалкам на баку Гленарвана, і ўсе газеты, за выключэннем, вядома, урадавых, аднадушна асуджалі паводзіны лордаў адміралцейства ў гэтай справе.

Але Эдуард Гленарван быў аднолькава не чулым як да пахвал, так і да асуджэння. Ён рабіў сваю справу і зусім не клапаціўся аб усім астатнім.

Дваццаць чацвертага жніўня Гленарван, Элен, маёр Мак-Набс, Мэры і Роберт Грант, містэр Ольбінет, буфетчык і яго жонка—пакаёўка Элен—пакінулі Малькольм-Кэстль пасля чулівага развітання з хатнімі. Праз некалькі гадзін яны ўжо былі на барту яхты.

Насельніцтва Глазго наладзіла цёплы прыём смелай маладой падарожніцы, якая адмовілася ад радасці багатага жыцця, каб рушыць на выратаванне гінучых людзей.

Памяшканне, якое займалі Гленарван на «Дункане», знаходзілася на карме. Яно складалася з салона і двух спалень, сумежных з ваннымі пакоямі. На карме-ж знаходзілася агульная зала, у якую выходзілі дзверы шасці кают. Пяць з іх былі заняты Мэры, Робертам, містэрам Ольбінетам, яго жонкай і маёрам Мак-Набсам. Каюты Джона Мангльса і Тома Аусціна знаходзіліся ў цэнтральнай частцы яхты, і дзверы іх выходзілі на палубу. Памяшканне каманды знаходзілася на носе яхты. Яно было выгодным і прасторным, бо «Дункан» не быў камерцыйным судном і не меў іншых грузаў, апрача запасаў вугалю, яды і зброі.

«Дункан» павінен быў выйсці ў мора ў тры гадзіны раніцы, ноччу з 24 на 25 жніўня, калі пачынаецца адліў. У адзінаццаць гадзін ночы ўсе ўдзельнікі экспедыцыі са-

бравіся на барту яхты. Джон Мангльс і Том Аусцін заняліся апошнімі падрыхтаваннямі да ад'езду.

Роўна апоўначы быў распалены агонь у топках: капітан загадаў набраць пары. Неўзабаве клубы чорнага дыму вырваліся з труб яхты і павіслі ў тумане ночы. Парусы «Дункана» былі старанна запакаваны ў чахлы, каб не закураліся; дзьмуў паўднёва-заходні сустрэчны вецер, і яны ўсёроўна былі-б бескарысныя.

У дзве гадзіны ночы корпус «Дункана» задрыжэў ад ціску пары. Стрэлка манометра падпаўзла да чатырох атмасфер. Перагрэтая пара засвістала ў клапанах. Мора застыла на адным узроўні: прыліў скончыўся, а адліў яшчэ не пачынаўся. Бледнае святло золаку дазваляла разгледзець у вадзе каменныя вехі, якія адзначалі фарватэр. Аганькі бакенаў ужо смелі ў праменнях надыходзячага дня. Можна было выпраўляцца ў дарогу.

Джон Мангльс загадаў папярэдзіць аб гэтым Гленарвана. Той зараз-жа падняўся на палубу.

Як толькі пачаўся адліў, «Дункан» страсянуў паветра магутным рыкам свайго гудка, аддаў канцы і адплыў ад прыстані. Вінт яхты круціўся ўсё больш шпарка і хутка вывеў яе на сярэдзіну канала.

Джон Мангльс не ўзяў лоцмана; ён добра ведаў усе звільны Клайдскай затоцы, і ніхто лепш за яго не здолеў-бы правесці па ім судно. Яхта слухалася кожнага руху свайго маладога капітана. Правая рука яго ляжала на рукаятцы машыннага телеграфа, левая—на штурвале. Хутка апошнія заводы Глазго змяніліся прыгараднымі віламі, маляўніча раскіданымі на спадах узбярэжных узгоркаў, і шум вялікага горада заціх у далечыні. Праз гадзіну «Дункан» прайшоў пад думбартонскімі скаламі. Яшчэ праз дзве ён ужо быў у Клайдскай затоцы. У шэсць гадзін раніцы ён абышоў Кантырскі мол і вышаў з Паўночнага канала ў адкрыты акіян.

РАЗДЕЛ ШОСТЫ

Пасажыр каюты № 6

У гэты першы дзень плавання мора было даволі бурным; пад вечар падзьмуў свежы вецер. «Дункан» моцна гойдала. Жанчыны не выходзілі на палубу і цэлы дзень праляжалі на ложках у сваіх каютах.

Але на другі дзень вецер крута змяніў свой кірунак. Капітан Джон загадаў паставіць фок, брамсель і марсель, і «Дункан» пачало менш гойдаць. Дзякуючы гэтаму Элен і Мэры з самай раніцы маглі падняцца на палубу і далучыцца да Гленарвана, маёра і капітана.

Усход сонца быў цудоўны. Вогненны шар, падобны да пазалочанага металічнага дыска, падымаўся з акіяна, нібы з гіганцкай гальванічнай ванны. «Дункан» слізгаўся па вясёлкавых грэбнях хваль, і здавалася, што яго парусы надзімаліся не ветрам, а сонечнымі праменьнямі.

Пасажыры яхты з пачцівым маўчаннем любаваліся ўсходам прамяністага свяціла.

— Якое дзівоснае відовішча!—сказала ўрэшце Элен.— Усход сонца абяцае пагодлівы дзень. Каб толькі вецер не змяніў свайго напрамку і застаўся спадарожным!

— Так,—адказаў Гленарван.— У нас няма падстаў скардзіцца на такі пачатак плавання!

— Як доўга працягнецца пераход, Эдуард?

— На гэта вам адкажа капітан Джон,—сказаў Гленарван.— Ці добры ход у «Дункана», Джон? Ці здаволены вы сваім судном?

— Вельмі здаволены, сэр—адказаў капітан.— Гэта выдатнае судно, і кожны марак быў-бы рад камандаваць ім. Надзвычайная канструкцыя корпуса і самая дасканальная машына! Яхта лёгка ўцякае ад хвалі. Мы бяжым зараз з хуткасцю семнаццаці міль у гадзіну. Калі гэткая хуткасць будзе і ў часе ўсяго пераходу, мы дасягнем м. Горн раней, чым за пяць тыдняў.

— Чуеце, Мэры?—сказала Элен.— Менш, чым за пяць тыдняў!

— Так, пані,—адказала дзяўчына,—я чула, і сэрца ў мяне моцна забілася ад слоў капітана.

— А як вы адчуваеце сябе, Мэры?—запытаў Гленарван.

— Нядрэнна, містэр Гленарван. Я спадзяюся, аднак, хутка прывыкнуць да новых умоў.

— А наш маленькі Роберт?

— О, Роберт!—адказаў Джон Мангльс.— Калі ён не забраўся ў машыннае аддзяленне, значыць, ён тырчыць дзе небудзь на верхавіне мачты! Гэты хлопчык насміхаецца над марскою хваробай. Дарэчы, вось і ён. Глядзіце!

Усе позіркі накіраваліся ў той бок, куды паказаў рукою капітан, к фок-мачце. На канцы рэі расцеўся Роберт, гойдаючы нагамі над бяздоннем.

Мэры не здолела стрымацца ад трывожнага руху.

— О, не турбуйцеся, міс Мэры,—сказаў капітан.— Я ручаюся вам, што ён не сарвецца з рэі! Абяцаю вам у недалёкім будучым прадставіць капітану Гранту сапраўднага марскога ваўчка! Бо я не сумняваюся, што мы хутка знойдзем вашага паважанага бацьку!

— О, каб гэта было так!—адказала дзяўчына.

— Усё гаворыць за шчаслівы канец нашай экспедыцыі,—сказаў Гленарван.— Зірніце на малайцоў, якія ўзяліся за гэтую справу! Маючы такіх памочнікаў, можна пару-

шыцца, што мы не толькі даб'ёмся поспеху, але і што поспех дастанецца нам без цяжкасці! Я абяцаў Элен зрабіць і ёй вясёлую марскую прагулку, і мне здаецца, што гэта абяцанне я выканаю.

— Эдуард,—усклікнула Элен,—вы лепшы з людзей!

— Гэта не так, але ў мяне лепшы з экіпажаў і лепшы караблёў. Няўжо вы не захапляецеся нашым «Дунканам», Мэры?

— Наадварот, сэр,—адказала маладая дзяўчына.—Я захаплюся ім не толькі як пасажырка, але і як знаўца.

— Ах, вось як!

— Я з часоў дзяцінства заўсёды бывала на караблях бацькі. Ён павінен быў-бы зрабіць з мяне марака... Калі спатрэбіцца я магу ўзяць рыф ці паставіць парус.

— Што вы кажаце, міс Мэры?—крыкнуў Джон Мангльс.

— О, калі так,—сказаў Гленарван,—я не сумняваюся, што вы пасябруеце з капітанам Джоном. Для яго няма на свеце годнасці вышэй, чым годнасць марака. Ён не ведае лепшага нават для жанчыны! Ці не праўда, Джон?

— Вядома, сэр,—адказаў малады капітан.—Я скажу, што для міс Грант болей падыходзіць сядзець спакойна на малубе, чым браць рыфы, забраўшыся на рэю фока, але ўсё-ж мне прыемна чуць яе словы!

— Асабліва калі яна захапляецца «Дунканам»,—жартаўліва заўважыў Гленарван.

— Яхта безумоўна заслугоўвае таго, каб ёй захапляліся,—запярэчыў Джон.

— Ведаеце, Джон,—сказала Элен,—вы так расхвальваеце сваё судно, што мне захацелася агледзець яго зверху да нізу і заадно зірнуць, ці выгодна размясціліся матросы ў сваім памяшканні.

— Вельмі выгодна,—адказаў Джон.—Яны адчуваюць там сябе не горш, чым дома.

— І яны сапраўды дома,—заўважыў Гленарван.—Гэта яхта—куток нашай добрай, даўняй Шатландыі. Гэта кусок Думбартонскага графства, які плыве па морах. Знаходзячыся на «Дункане», мы не пакідаем радзімы. «Дункан»—гэта Малькольм-Кэстль, а акіян—возера Ламонд!

— У такім выпадку, Эдуард, пакажыце нам ваш замак,—адказала Элен.

— З радасцю,—сказаў Гленарван,—толькі дазвольце мне спачатку даць распараджэнне Ольбінету.

Буфетчык яхты быў выдатным знаўцам сваёй справы. Ён наспяшыў з'явіцца па выкліку свайго гаспадара.

— Ольбінет, мы ідзем на прагулку,—сказаў Гленарван такім тонам, нібы размова ішла аб прагулцы к возеру Катрын ці к гары Гарбет.—Спадзяюся, пасля прыходу мы будзем мець сьнеданне на сталe.

Ольбінет важна пакланіўся.

— Вы пойдзеце з намі, маёр?—запытала Элен.

— Калі загадаеце,—адказаў Мак-Набс.

— Не перашкаджайце маёру цешыцца дымам яго сігары,—умяшаўся Гленарван.—Гэта палкі курыльшчык, Мэры. Ён курыць нават у сне.

Маёр кінуў у падзяку Гленарвану галавою і застаўся на палубе, у той час як усе астатнія спусціліся ўніз.

Застаўшыся адзін, маёр, як звычайна, пачаў сам з сабой гаварыць, захутаўшыся густым воблакам дыму. Ён стаяў нерухома, утаропіўшы позірк у след за кармою, які пакідала яхта. Пасля некалькіх хвілін маўклівага сузірання ён павярнуўся і ўбачыў побач з сабой нейкую новую асобу. Каб маёр меў здольнасць здзіўляцца, ён безумоўна быў-бы бязмежна ўражаны, бо гэтага чалавека ён зусім не ведаў.

Гэта быў высокі сухарлявы мужчына гадоў пад сорок. Ён быў падобны на доўгі цвік з шырокай плешкай. У яго была круглая моцная галава, высокі лоб, доўгі нос, вялікі рот і вытыркнуты наперад падбародак. Вочы яго былі схаваны за вялікімі круглымі акулярамі, і позірк іх меў нейкі асаблівы выраз, як уласцівы звычайна нікталопам¹.

Гэта быў твар разумнага, вясёлага чалавека. Ён ані не быў падобны на аднаго з тых фанабэрыстых ганарліўцаў, якія ніколі не смяюцца з-за прынцыпаў, захоўваючы сваю нікчэмнасць пад маскай строгасці. Зусім не. Яго манера трымацца, яго дабрадушная вольнасць—усё гаварыла за тое, што незнаёмы схільны разглядаць людзей і прадметы з іх лепшага боку. І хаця ён яшчэ не раскрываў рота, усё-ж відаць было, што ён вялікі гаварун і вельмі няўважлівы чалавек.

На галаве ў яго была падарожная шапка, на нагах былі моцныя жоўтыя чаравікі і скураныя гетры. На ім былі карычневыя аксамітныя штаны і такая-ж куртка са шматлікімі кішэнямі, якія былі туга напханы запіснымі кніжкамі, бланкетамі, даведнікамі, партманэтамі і тысячай іншых прадметаў, такіх-жа абцяжарваючых, як і некарысных. Апрача таго на рамяні, перакінутым цераз плячо, матлялася падзорная труба.

Спакойнасць маёра была ў рэзкім кантрасце з мітусліваасцю незнаёмага. Ён круціўся вакол Мак-Набса, разглядаў яго з усіх бакоў, кідаў на яго дапытлівыя позіркы, у той час як апошні не выказваў ніякай цікавасці ні да яго самага, ні да факта яго з'яўлення на барту «Дункана».

Калі загадкавы чалавек убачыў, што ўсе яго спробы звярнуць на сябе ўвагу разбіваюцца, напаткаўшы абьяквасць маёра, ён схапіў сваю падзорную трубу—расцягнутая

¹ *Нікталоп*—чалавек, які бачыць уначы таксама добра, як і ўдзень.

Жак Паганель.

да канца, яна была ў даўжыню чатыры футы,—накіраваў яе на лінію гарызонта і застыў нерухома, шырока расставіўшы ногі, падобны на тэлеграфны слуп.

Пасля пяціхвіліннага назірання ён апусціў сваю падзорную трубу на палубу і абапёрся на яе так, нібы гэта быў кіёк. Але ў тую-ж хвіліну ўсе каленцы трубы саслізнуліся адно ў адно, яна прыняла свае першапачатковыя памеры, і новы пасажыр, раптоўна страціўшы пункт апоры, выпрас-таўся на палубе.

Усякі іншы на месцы маёра абавязкова ўсміхнуўся. Але маёр і брывёй не таргануў.

Незнаёмы рашыў дзейнічаць інакш.

— Буфетчык!—закрычаў ён з акцэнтам, які выкрываў чужаземца.

Ён прыслухоўваўся. Ніхто не паказаўся на яго вокліч.

— Буфетчык!—паўтарыў ён больш моцна.

Ольбінет праходзіў якраз па палубе, накіроўваючыся на кухню, якая была размешчана пад бокам. Ён быў вельмі здзіўлены, калі пачуў, што яго кліча гэта дзіўная асоба, якой ён не ведаў.

«Адкуль узяўся гэты дзівак?—падумаў ён.—Сябра мі-стэра Гленарвана? Не, гэта немагчыма».

Усё-ж ён падышоў да незнаёмага.

— Вы буфетчык?—запытаў той.

— Так, пане,—адказаў Ольбінет,—але я не маю гонару...

— Я пасажыр каюты нумар шэсць.

— Нумар шэсць?—паўтарыў буфетчык.

— Ага. Як вас завуць?

— Ольбінет.

— Добра, дружка мой Ольбінет,—гаварыў пасажыр каюты нумар шэсць.—Добра было-б, каб вы падрыхтавалі мне снеданне, ды хутчэй. Вось ужо трыццаць шэсць гадзін, як я не еў! Уласна кажучы, я праспаў гэтыя трыццаць шэсць га-дзін! Гэта можна дараваць чалавеку, які прымчаўся з Па-рыжа ў Глазго без адзінага прыпынку. А каторай гадзіне ў вас снедаюць?

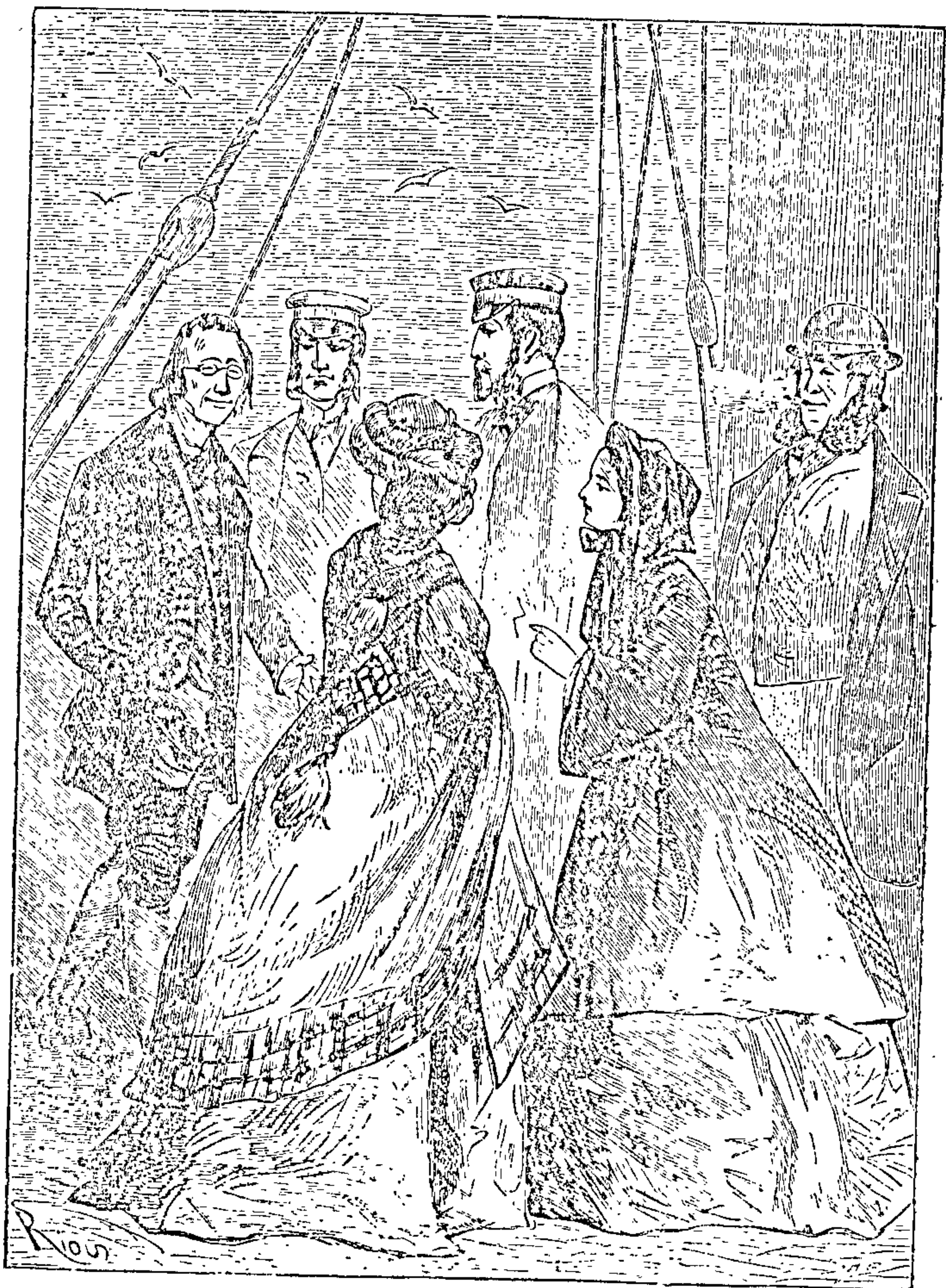
— А дзевятай гадзіне,—машынальна адказаў Ольбінет.

Незнаёмы палез за сваім гадзіннікам. На гэта пайшло даволі шмат часу, бо ён знайшоў яго толькі ў дзевятай кішэні.

— Вельмі добра,—сказаў ён,—але зараз няма яшчэ і васьмі. Ну, што-ж, Ольбінет, дайце мне шклянку шэры з бісквітам, інакш я ўпаду ад знесілення.

Ольбінет слухаў і нічога не разумеў; незнаёмы-ж не змаўкаў ні на секунду, з надзвычайнай лёгкасцю пераскак-ваючы ад адной тэмы да другой.

— А капітан?—балбатаў ён.—Няўжо капітан яшчэ не ўстаў? А яго памочнік? Чым заняты яго памочнік? Няўжо

*Вибачайце, што я сам пазнаёміўся з вамі,—сказаў
Паганель.*

і ён яшчэ спіць? Надвор'е вельмі добрае, вецер падарожны, а судно пакінута на волю лёсу?!

Якраз у той момант, калі ён гаварыў гэтыя словы, на трапе паказаўся Джон Мангльс.

— Вось капітан,—сказаў Ольбінет.

— Ах, я шчаслівы,—крыкнуў незнаёмы,—я шчаслівы пазнаёміцца з вамі, капітан Бертон!

Джон Мангльс шырока раскрыў вочы. Ён здзівіўся не толькі ад таго, што яго назвалі капітанам Бертонам, але і ад таго, што ўбачыў гэтага незнаёмага на барту свайго судна.

Незнаёмы ўсё яшчэ сыпаў любезнасцямі.

— Дазвольце мне паціснуць вашу руку,—гаварыў ён.— Калі я не зрабіў гэтага ўчора ўвечары, дык толькі таму, што не хацеў замінаць вам у момант адплыцця. Але сёння, капітан, я лічу за свой абавязак перш за ўсё пазнаёміцца з вамі.

Джон Мангльс здзіўлена глядзеў то на Ольбінета, то на незнаёмага.

— Так,—прадаўжаў той бестурботна,—знаёмства адбылося, мой дарагі капітан, і мы з вамі ўжо даўнія сябры. Скажыце ці задаволены вы сваёй «Шатландыяй»?

— Пра якую Шатландыю вы гаворыце?—запытаў урэшце Джон Мангльс.

— Пра тую «Шатландыю», на якой мы знаходзімся. Выдатнае судно! Мораходныя якасці гэтага карабля мне хвалілі не меней, чым высокія маральныя якасці яго камандзіра, слаўнага капітана Бертона! Дарэчы, ці не родзічы з бясстрашным афрыканскім падарожнікам Бертонам? Калі так, дык я ўдвая рад, што мы пазнаёміліся.

— Містэр,—адказаў Джон Мангльс,—я не толькі не родзіч падарожніка Бертона, але і не капітан Бертон.

— А,—закрычаў незнаёмы,—значыцца, я размаўляю з памочнікам капітана, містэрам Берднесам?

— Берднесам?—перапытаў Джон Мангльс, пачынаючы здагадацца. Няўжо ён меў справу з вар'ятам, ці толькі з безуважлівым чалавекам? Толькі што ён падрыхтаваўся канчаткова высветліць гэта пытанне, як раптам убачыў, што ўзыходзіць на палубу Гленарван, яго жонка і міс Грант.

Незнаёмы таксама заўважыў іх і закрычаў:

— А, пасажыры! Пасажыры! Надзвычайна! Я спадзяюся, Берднес, вы пазнаёміце мяне...

І ён пабег к ім насустрач, не чакаючы адказу Джона Мангльса.

— Місіс,—сказаў ён, зварочваючыся к міс Грант.— Міс,—звярнуўся ён да місіс Гленарван.—Сэр,—закончыў ён, грацыёзна пакланіўшыся Гленарвану.

— Містэр Гленарван,—сказаў Джон Мангльс.

— Сэр,—адгукнуўся ў той момант незнаёмы,—спадзяюся, вы прабачыце, што я сам пазнаёміўся з вамі. Але на моры можна дазволіць сабе крыху ўхіліцца ад этыкета; я спадзяюся, што мы хутка станем сябрамі, і ў кампаніі гэтых дам увесь шлях на «Шатландыі» здасца нам такім-жа кароткім, як і прыемным.

Элен і Мэры так разгубіліся, што не знаходзілі слоў для адказу. Яны нічога не разумелі ў нечаканым з'яўленні гэтага незнаёмага на палубе «Дункана».

— Дазвольце даведацца, з кім маю гонар гаварыць?—спытаў Гленарван.

— З Жакам-Эліясенам-Франсуа-Мары Паганелем, сакратаром парыжскага Геаграфічнага таварыства, членам-карэспандэнтам геаграфічных таварыстваў Берліна, Бамбея, Дармштата, Лейпцыга, Лондана, Пецербурга, Вены і Н'ю-Йорка, ганаровым членам Усходнеіндзійскага каралеўства інстытута геаграфіі і этнаграфіі, карацей кажучы, з чалавекам, які пасля дваццаці гадоў геаграфічных доследаў у чатырох сценах свайго кабінета пажадаў стаць радавым афіцэрам навукі і цяпер накіроўваецца ў Індыю, каб знайсці там звенні сувязі між доследамі вялікіх падарожнікаў!

РАЗДЗЕЛ СЁМЫ

Адкуль прыбыў і куды накіроўваўся Жак Паганель

Сакратар Геаграфічнага таварыства быў, відавочна, добра выхаваным чалавекам, бо ўсю гэту тыраду ён пракаваў не без грацыі. Аднак, Гленарван ведаў яго імя. Жак Паганель карыстаўся шырокай і заслужанай вядомасцю. Яго геаграфічныя працы, яго справаздачы аб апошніх даследаваннях, якія друкаваліся ў «Бюлэтенях» Геаграфічнага таварыства, яго перапіска з усім светам—усё гэта рабіла Паганеля адным з самых выдатных вучоных Францыі. Таму, пачуўшы імя Паганеля, Гленарван шчыра падаў руку свайму нечаканаму госцю.

— Цяпер,—сказаў ён,—калі знаёмства закончана, дазвольце мне, пане Паганель, задаць вам адно пытанне?

— Хоць дваццаць,—адказаў Паганель,—мне вельмі прыемна гутарыць з вамі.

— Вы прыбылі на борт гэтага судна яшчэ пазаўчора?

— Так, пане. Пазаўчора а восьмай гадзіне вечара. Злезшы з пезда, я сеў на рамізніцкую каляску, якая даставіла мяне непасрэдна на «Шатландыю». Каюту нумар шэсць я загадаў для сябе па тэлеграфу з Парыжа. Ноч была цёмная. З тае прычыны, што на борту «Шатландыі» манавала, як заўсёды перад ад'ездам, сумятня, я нікога не

турбаваў і прама пайшоў у сваю каюту. Я не спаў у дарозе амаль трыццаць гадзін і, ведаючы, што найлепшы сродак ад марской хваробы—гэта добра выспацца і ляжаць у пасцелі першыя дні плавання, я адразу лёг і праспаў роўна трыццаць шэсць гадзін, прашу мне верыць.

Цяпер слухачы зразумелі, чым тлумачыцца прысутнасць Жака Паганеля на барту «Дункана». Географ пераблытаў у цемры судны і замест «Шатландыі» сеў на «Дункан». Усё было ясна. Заставалася толькі даведацца, што скажа вучоны, пачуўшы назву і маршрут карабля, на якім ён апынуўся.

— Значыць, вы выбралі Калькуту адпраўным пунктам свайго падарожжа, пане Паганель?—запытаў Гленарван.

— Так, пане. Усё сваё жыццё я марыў убачыць Індыю! І гэта мара майго жыцця хутка здзейсніцца! Можаце ўявіць маю радасць!

— Значыць, каб вы трапілі замест Індыі ў другую краіну...

— Я быў-бы вельмі засмучаны,—перапыніў яго Паганель.—У мяне ёсць рэкамендацыйныя пісьмы к віцэкаралю Індыі, лорду Самерсету, і даручэнне ад Геаграфічнага таварыства, якое неабходна выканаць.

— Ага, дык у вас ёсць даручэнне...

— Так. Мне прапанавалі арганізаваць цікавую і важную экспедыцыю, праграму якой распрацаваў мой вучоны сябра і калега Вів'ен дэ-Сен-Мартэн. Справа тычыцца падарожжа на слядах братаў Шлагінвайт, палкоўніка Воу, Веба, Хаджсона, місіянераў Хука і Габэ, Муркрофта, Жуля Рэмі і раду іншых славытых даследчыкаў. Я хачу дабіцца поспеху там, дзе ў 1846 годзе меў няўдачу місіянер Крык. Карацей кажучы, я маю намер даследаваць плынь ракі Яру-Дзангбо-Чу, якая абвадняе Тібет на працягу паўтары тысячы міль і цячэ ўздоўж паўночнага падножжа Гімалая. Трэба ўрэшце даведацца, ці не ўпадае гэта рака ў Брамапутру на паўночным усходзе Асама! Вы разумееце, панове, падарожніку, які вырашыць гэту найцікавейшую геаграфічную задачу, забяспечан вялікі залаты медаль!

Паганель быў надзвычайны. Ён гаварыў з вялікім захапленнем. Крылі яго палкага ўяўлення занеслі яго ўжо ў паднябессе. Спыніць яго гаворку было такой-жа цяжкай задачай, як перагарадзіць плацінай плынь Рэйна каля Шафузскіх парогаў.

— Пане Жак Паганель,—пачаў Гленарван, скарыстаўшы перапынак яго прамовы.—Я не сумняваюся, што вы зробіце гэта важнае адкрыццё і што навука будзе вельмі ўдзячна вам. Але я не магу болей захоўваць ад вас, што вы памыліліся: вам давядзецца, на некаторы час, прынамсі, адмовіцца ад уцехі наведаць Індыю!

— Адмовіцца?! Але чаму?

— Таму што вы з кожнай хвілінай усё болей аддаляецеся ад Індыйскага поўвострава!

— Што такое, капітан Бертон...

— Я не капітан Бертон,—адказаў Джон Мангльс.

— Але-ж гэта «Шатландыя»?

— Не, гэты карабль не «Шатландыя».

Немагчыма апісаць здзіўленне Паганеля. Ён па чарзе абвёў позіркам нязменна сур'эзнага Эдуарда Гленарвана, Элен і Мэры, на тварах якіх свяцілася шчырае спачуванне, вясёлага Джона Мангльса і абсалютна спакойнага маёра Мак-Набса. Потым, паціснуўшы плячыма і ссунуўшы акуляры з ілба на пераноссе, ён закрычаў:

— Якія нягодныя жарты!

— Але тут яго ўзброеныя акулярамі вочы прачыталі зроблены поўкругам подпіс на коле штурвала:

„ДУНКАН“
Г Л А З Г О

— «Дункан»! «Дункан»!—з адчаем закрычаў ён і, пераскакваючы праз чатыры сходкі, пабег уніз па лесніцы да сябе ў каюту.

Як толькі незадачлівы вучоны знік, усе прысутныя пры гэтай сцэне, за выключэннем маёра, нястрымна зарагаталі. Можна памыліцца і сесці ў эдынбургскі поезд замест думбартонскага—гэта яшчэ поўбяды! Але памыліцца караблём, пляць у Чылі, калі імкнешся ў Індыю,—гэта ўжо верх безуважлівасці!

— Аднак, мяне не здзіўляе гэта з боку Жака Паганеля,—заўважыў Гленарван.—Гэты вучоны вядомы няўдачамі такога парадку. Адноўчы ён апублікаваў карту Амерыкі, у якую нейкім чынам уставіў Японію! Усё-ж гэта не перашкаджае яму быць выдатным вучоным і адным з лепшых географіў Францыі.

— Але што мы зробім з гэтым няшчасным чалавекам?—запытала Элен.—Не можам-жа мы везці яго з сабой у Патагонію?

— А чаму-б і не?—спакойна запырэчыў Мак-Набс.—Мы не адказваем за яго безуважлівасць. Уявіце сабе, што такі казус здарыўся-б з ім на чыгунцы; не перамянілі-б з-за яго прызначэнне пезда?

— Не, але ён злез-бы на бліжэйшай станцыі,—адказала Элен.

— Што-ж, і тут ён зробіць тое самае—злезе на бліжэйшай станцыі,—сказаў Гленарван.

У гэту хвіліну усхвалёваны і збянтэжаны Паганель, упэўніўшыся, што яго багаж знаходзіцца на «Дункане», зноў падняўся на палубу.

Ён безупынна паўтараў: «Дункан», «Дункан», і нібы іншых слоў у яго лексіконе не засталася. Ён хадзіў узад і ўперад, аглядаў аснашчэнне яхты, дапытліва з выглядам поўнага замяшання пазіраў на гарызонт.

Урэшце ён падышоў да Гленарвана.

— І куды накіроўваецца... «Дункан»?—запытаў ён.

— У Амерыку, пане Паганель.

— А больш дакладна?

— У Кансепсіён.

— У Чылі! У Чылі!—усклікнуў няшчасны географ.—

А што будзе з даручэннем таварыства! Што скажа пан Катрфаж, старшыня цэнтральнай камісіі! А пан Авезіа! А пан Картамбер! А Вів'ен дэ-Сен-Мартэн! Як-жа я цяпер з'яўлюся на паседжанні таварыства?

— Паслухайце, пане Паганель,—сказаў Гленарван.—Не трэба адчайвацца. Усё ўладзіцца найлепшым чынам, і вы патраціце параўнаўча мала часу. Яру-Дзангбо-Чу нікуды не дзенецца з Тібецкіх гор. Мы хутка прыпынімся каля Мадэры і там вы сядзеце на карабль, які будзе варочацца ў Еўропу.

— Дзякую вам за спачуванне, пане. Сапраўды, прыдзецца згадзіцца з гэтым... Але падумаіце, якая незвычайная прыгода! Толькі са мной гэта і магло здарыцца! А каюта на «Шатландыі» так і прапала...

— Так, «Шатландыю» вам лепш было-б забыць... на некаторы час, прынамсі!

— Дазвольце,—працягваў Паганель пасля нядоўгага маўчання,—«Дункан» як быццам весяліцельная яхта?

— Зусім справядліва, сэр,—сказаў Джон Мангльс,—і яна належыць містэру Гленарвану.

— Які рады бачыць вас госцем у сябе,—дадаў Гленарван.

— Тысячу разоў дзякую,—адказаў Паганель.—Мяне кранае ваша любезнасць. Але дазвольце мне зрабіць адну заўвагу. Індыя—надзвычай прыгожая краіна... Сюрпрызы і дзівоты падсцерагаюць там падарожнікаў літаральна на кожным кроку. Дамы, напэўна, ніколі не былі ў Індыі... Штурвальнаму варта толькі павярнуць руль, і яхта «Дункан» таксама лёгка паплыве да Калькуты, як і да Кансепсіёна. А так як вы робіце весяліцельную паездку, вам усё роўна...

Глянуўшы на Гленарвана і заўважыўшы, што ён паківаў галавой, вучоны змоўк, не закончыўшы сказау.

— Пане Паганель,—сказала Элен,—каб мы рабілі звычайную весяліцельную прагулку, то я першая адказала-б вам: едзем у Індыю! І я не сумняваюся, што мой муж таксама не супярэчыў-бы. Але «Дункан» плыве ў Патагонію, каб вярнуць сем'ям і радзіме маракоў, якія пацярпелі караблекрушэнне.

За некалькі хвілін француз-падарожнік быў азнаёмлены з усімі папярэднімі падзеямі; ён з шчырым хваляваннем выслухаў гісторыю знаходкі дакументаў, расказ пра шудалыя клопаты ў адміралцействе і пра вялікадушную прапанову Элен Гленарван.

— Місіс,—сказаў ён,—я ў захапленні ад вашай мужнасці і дабраты. Дазвольце мне перад усімі заявіць вам гэта. Ваша яхта павінна прадаўжаць свой шлях. Я ніколі не дараваў-бы сабе, каб затрымаў яе хаця-б на адзін дзень!

— Ці не жадаеце вы далучыцца да нашай экспедыцыі?—прапанавала Элен.

— На вялікі жаль, я пазбаўлены гэтай магчымасці: я абавязан выканаць ускладзеныя на мяне даручэнні. Таму я выйду на бераг на першай-жа стаянцы.

— Гэта значыць у Мадэры,—сказаў Джон Мангльс.

— Няхай гэта будзе ў Мадэры. Адтуль усяго семсот шэсцьдзесят кілометраў да Лісабона, і спосабы зносін з сухазем'ем не прымусяць, напэўна, доўга чакаць.

— Вельмі добра, пане Паганель,—сказаў Гленарван,—мы выканаем ваша жаданне. Што да мяне, дык я рады, што вы ў нас пагасціце яшчэ некалькі дзён. Спадзяюся, вы не вельмі будзеце сумаваць у нашай кампаніі.

— О, містэр Гленарван,—крыкнуў вучоны,—я шчаслівы, што так удачна памыліўся судном! Хаця трэба прызнацца, што нічога не можа быць больш смешнае, як тое, калі чалавек, сабраўшыся ехаць у Індыю, плыве ў Амерыку!

Не зважаючы на гэту меланхалічную заўвагу, Паганель пагадзіўся з думкай аб адтэрмінаванні пачатку яго даследаванняў, якой ён не мог перашкодзіць. Ён аказаўся вясёлым, далікатным і прыемным спадарожнікам. Не мінула і дня, як ён пасябраваў ужо з усімі Гленарван, па яго настойлівай просьбе, паказаў яму знойдзеныя дакументы. Ён на працягу доўгага часу ўважліва вывучаў іх і потым аб'явіў, што тлумачэнне Гленарвана адзіна правільнае і ніякага іншага тлумачэння не можа быць. Ён з найвялікшай павагай паставіўся да Мэры і Роберта Грант і зрабіў усё, што залежала ад яго, каб узмацніць у іх надзею на хуткае спатканне з бацькам. Яго прадраканне аб поспеху, які чакае экспедыцыю на «Дункане», нават выклікала ўсмешку на вуснах заўсёды сумнай Мэры.

— Чэснае слова,—закончыў ён,—каб не даручэнне Геаграфічнага таварыства, я з ахвотай прыняў-бы ўдзел у пошуках капітана Гранта!

Калі ён даведаўся, што Элен Гленарван—дача славутага Вільяма Туфнеля, яго захапленню не было канца. Ён ведаў яе бацьку. Які гэта быў адважны падарожнік! Колькі пісем яны пісалі адзін аднаму, калі Вільям стаў членам-карэспандэнтам парыжскага Геаграфічнага таварыства! Ён сам разам з Мальт-Брунам высунуў яго кандыдатуру ў члены таварыства. Якая нечаканая сустрэча! Які гонар плаваць разам з дачкой Вільяма Туфнеля! У заключэнне ён папрасіў у Элен дазволу расцалаваць яе, на што маладая жанчына, пачырванеўшы, згадзілася.

РАЗДЗЕЛ ВОСЬМЫ

Адным добрым чалавекам стала больш на „Дункане“

Між тым «Дункан», карыстаючыся спадарожнымі паўночнаафрыканскімі плынямі, хутка набліжаўся да экватара. 30 жніўня на гарызонце паказалася Мадэра. Застаючыся верным свайму абяцанню, Гленарван прапанаваў свайму нечаканаму госцю зрабіць прыпынак, каб высадзіць яго на бераг.

— Дарагі Гленарван,—адказаў Паганель,—скажыце мне шчыра, ці меркавалі вы прыпыняцца на Мадэры да таго, як я трапіў к вам на борт?

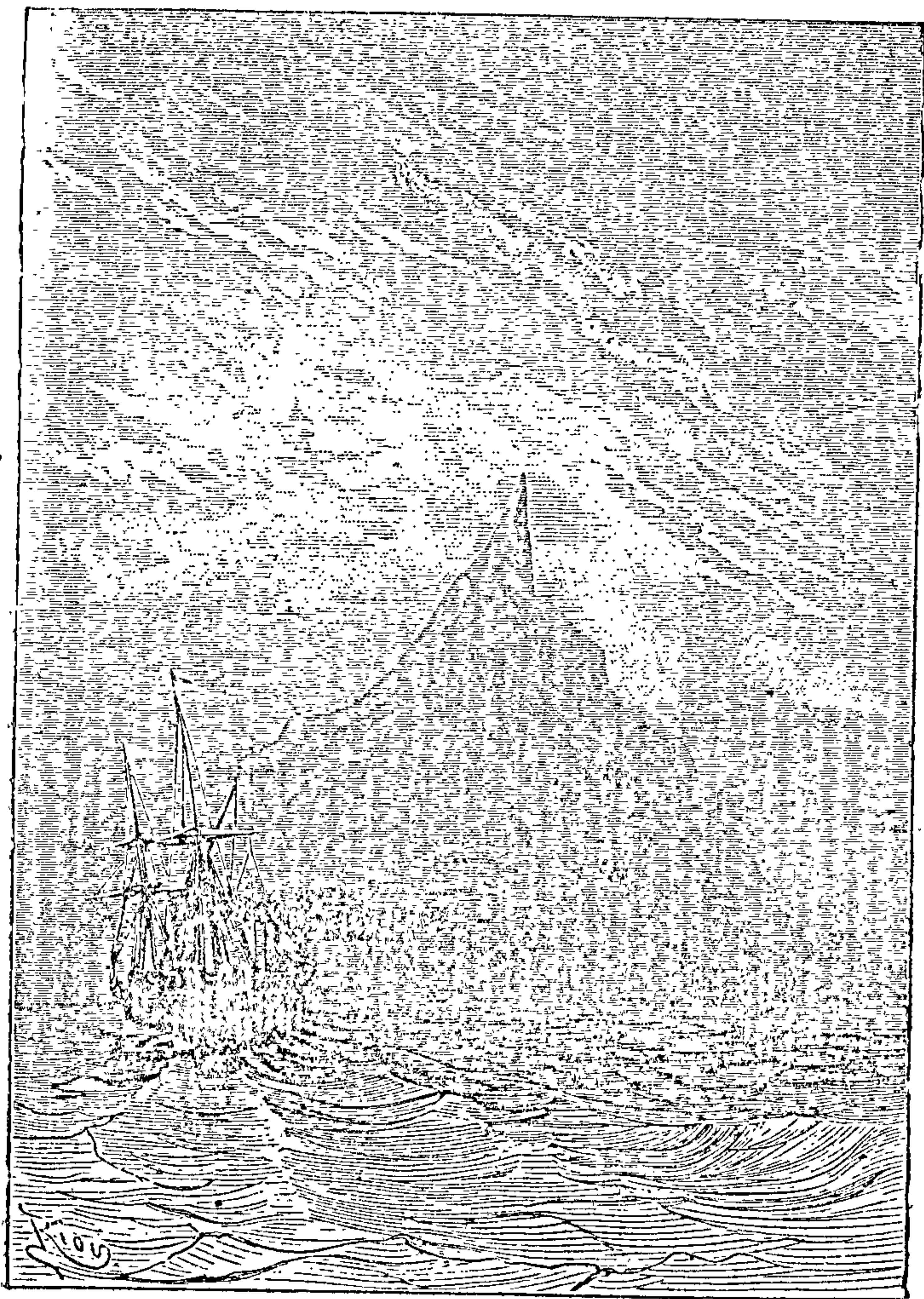
— Не,—сказаў Гленарван.

— У такім выпадку дазвольце мне скарыстаць сваю няшчасную безуважлівасць. Мадэра даследавана вучонымі ўдоўж і ўпоперак. Яна больш не прадстаўляе ніякай цікавасці для географа. Аб гэтай групе астравоў напісаны цэлыя тамы. Дарэчы, яе вінаградарства знаходзіцца зараз у поўным заняпадзе. Уявіце сабе, на Мадэры амаль не засталася вінаграднікаў. У 1813 годзе гадавая вытворчасць віна дасягнула значнай лічбы ў дваццаць дзве тысячы піп¹; у 1845 годзе яна знізілася да двух тысяч шасцісот шасцідзесяці дзевяці піп; у сучасны-ж момант яна ледзь дасягае пяцісот піп! Згадзіцеся самі, што гэта сумныя лічбы! Калі вам усёроўна, ссадзіце мяне на Канарскіх астравах...

— Можна спыніцца і каля Канарскіх астравоў, яны таксама знаходзяцца па нашай дарозе.

— Я гэта ведаю, дарагі Гленарван. Бачыце, на Канарскіх астравах можна вывучыць усе тры групы... не кажучы ўжо пра лік Тенерыф, які мне заўсёды хацелася ўбачыць.

¹ Адна піпа роўна 50 гекталітрам.

„Дункан“ падыходзіў к Тенерыфу.

Гэта рэдкі выпадак. Я скарыстаю яго і, чакаючы прыходу судна, якое накіроўваецца ў Еўропу, падымуся на гэту славутую гару.

— Як хочаце, дарагі Паганель,—адказаў Гленарван, стрымліваючы ўсмішку.

Ён меў права ўсміхацца.

Канарскія астравы знаходзяцца недалёка ад Мадэры. Гэтыя дзве групы размешчаны адна супроць другой ледзь у двухстах пяцідзсяці мілях. Гэтая адлегласць зусім нікчэмная для такога шпаркага судна, як «Дункан».

31 жніўня а другой гадзіне папаўдні Джон Мангльс і Паганель прахаджваліся па палубе. Француз засыпаў свайго субсяседніка пытаннямі пра Чылі; раптам капітан перапыніў яго і, паказваючы на нейкую кропку на гарызонце, сказаў:

— Пане Паганель!

— Што, мой дружа?—адказаў вучоны.

— Зірніце ў гэты бок... Вы нічога не бачыце?

— Нічога.

— Вы пазіраеце не туды, куды трэба. Трэба глядзець не на гарызонт, а вышэй яго, у воблакі.

— У воблакі? Нічога не бачу...

— Глядзіце на кончык бушпрыта. Бачыце перад ім у воблаках чорную кропку?

— Не.

— Вы проста не хочаце бачыць! Не гледзячы на тое, што мы амаль у сарака мілях, пік Тенерыф выразна відзен над гарызонтам!

Хацеў Паганель бачыць ці не, але праз некалькі гадзін яму давялося скласці зброю перад відавочнасцю і або абвясціць сябе сляпым, або прызнацца, што і ён убачыў пік Тенерыф.

— Значыць, урэшце вы яго бачыце?—запытаў Джон Мангльс.

— Так, так, вельмі добра бачу,—адказаў Паганель.— Гэта і завецца пікам Тенерыф?

— Так.

— Нешта, мне здаецца, ён не вельмі высокі.

— Аднак ён узвышаецца на адзінаццаць тысяч футаў над узроўнем мора.

— Гэта ніжэй за Манблан¹.

— Магчыма, але калі вы пачнеце ўзбірацца на яго, вы з вялікай павагай паставіцеся да яго вышыні.

— Узбірацца на Тенерыф? На якое ліха, дарагі капітан? Гэта ўжо зрабілі раней за мяне Гумбольдт і Банплан! Вось сапраўды геній, гэты Гумбольдт! Ён ўзбраўся на гэ-

¹ Манблан—найвышэйшая гара Еўропы ў швейцарскіх Альпах.

тую гару, даў вычарпальнае апісанне яе, да якога не да-
бавіш ні аднаго слова, адзначыў пяць зон: вінаграднікаў,
зону лаўровых дрэў, зону сосен, зону альпійскіх лугоў і
бесплодную зону. Ён забраўся на самую верхавіну піка,
дзе не было нават месца для таго, каб сесці! Адтуль по-
лірк яго аглядаў плошчу, роўную чвэрці ўсёй Іспаніі. По-
тым ён апусціўся ў жарало вулкана, на самае дно яго па-
тухлага кратэра. Што мне застаецца рабіць тут пасля гэ-
тага вялікага чалавека?

— Ваша праўда,—адказаў Джон Мангльс.—Пасля Гум-
больдта вам сапраўды тут няма чаго рабіць. Вельмі шкада,
што вы будзеце сумаваць, чакаючы судна ў Тенерыфскім
парту. Тут цяжка разлічваць на які-небудзь занятак.

— О,—смеючыся, адказаў Паганель,—пацехі я знайду
ўсюды. Узяць хаця-б астравы Зялёнага мыса. Хіба там
няма выгодных месц для стаянкі?

— Колькі хочаце. Няма нічога лягчэй, чым прычаліць
да Віла-Прайа.

— У гэтым ёсць адна вялікая перавага, якую-б я не
хацеў скарыстаць,—адказаў Паганель.—Яна заключаецца ў
тым, што астравы Зялёнага мыса знаходзяцца вельмі
блізка ад Сенегала, дзе я сустрэну сваіх землякоў. Я вельмі
добра ведаю, што гэты архіпелаг лічыцца сумным, бес-
плодным, дзікім і нездаровым. Але для географа ўсё ўяў-
ляе цікавасць. Бачыць—значыць вучыцца. Ёсць шмат лю-
дзей, якія не ўмеюць бачыць. Будучы ў падарожжы, у іх
застаецца не больш свежых уражанняў, чым у якога-не-
будзь слімака. Паверце, я не належу да такіх.

— Я вельмі рады, што гэта так, пане Паганель,—адка-
заў Джон Мангльс.—Я ўпэўнен, што географічная навука
шмат выйграе ад вашага прабывання на астравах Зялёнага
мыса. Мы ўсёроўна павінны будзем спыніцца там, каб зра-
біць запас вугалю, і вы зусім не затрымаеце нас.

Сказаўшы гэта, капітан змяніў курс, каб абысці Ка-
нарскія астравы з захаду; вядомы пік застаўся ззаду,
і «Дункан», ідучы з ранейшай шпаркасю, 2 верасня а пя-
тай гадзіне раніцы ўжо мінуў тропік Рака. Надвор'е вельмі
змянілася. Паветра зрабілася цяжкім і вільготным, як гэта
звычайна бывае ў перыяд дажджоў.

Дрэнны час для падарожнікаў, але вельмі карысны для
жыхароў афрыканскіх астравоў, дзе няма дрэў, а зна-
чыцца, і вільгаці!

Бурлівае мора не дазваляла пасажырам часта выходзіць
на палубу, але размовы ў салоне не сталі ад гэтага менш
ажыўленыя.

Трэцяга верасня Паганель пачаў рыхтавацца да высадкі
на бераг. «Дункан» у гэты час праходзіў між астравоў Зя-
лёнага мыса. Ён мінуў ужо востраў Соль, сапраўдную

мясчаную магілу, пустэльную і бясплодную, абышоў каралавыя рыфы, пакінуў ззаду востраў св. Якава, перасечаны зноўначы на поўдзень ланцугом базальтавых гор, які ўзнімаецца двума высокімі вяршынямі. Урэшце «Дункан» увайшоў у бухту Віла-Прайа і кінуў якар на глыбіні васьмі сажань, каля самога горада. Надвор'е было жахлівае, прыбой быў надзвычай моцны, не гледзячы на тое, што бухта добра затулена ад вятроў. Праз вялікі дождж ледзь можна было ўгледзець горад, размешчаны на раўніне каля вулканічных гор, вышынёй у трыста футаў. Востраў меў вельмі сумны выгляд.

Элен не настойвала больш на сваім першапачатковым рашэнні наведваць горад. Пагружаць вугаль тут было вельмі цяжка.

Пасажыры «Дункана» прымушаны былі сядзець у каютах да таго часу, пакуль мора і неба не прымуць свайго звычайнага выгляду.

Пытанне аб надвор'і, натуральна, стала сталым прадметам гутаркі на барту яхты. Кожны выказваў сваю думку за выключэннем маёра, які да сусветнага патопу паставіўся-б, напэўна, з такой самай спакойнасцю.

Паганель хадзіў узад і ўперад па каюце, ківаючы галавой.

— Як не шанцуе!.. Нібы наўмысля!—гаварыў ён.

— Сапраўды, — адказаў Гленарван, — сілы прыроды ўзброіліся супроць вас.

— Я пастараюся ўлагодзіць іх!

— Не можаце-ж вы высадзіцца на бераг у такі дождж!—сказала Элен.

— Я-то змагу, але мае рэчы і мае інструменты! Яны загінуць!

— Непрыемны толькі самы момант высадкі,—сказаў Гленарван,—але, апынуўшыся ў Віла-Прайа, вы ўладзіцеся нядрэнна, хаця магчыма і не зусім камфартабельна. Кампанія свіней і малпаў не заўсёды прыемная і не можа, вядома, замяніць людской, але падарожнік не павінен быць асабліва патрабавальным. Дый апрача таго можна спадзявацца, што праз сем-восем месяцаў вам удалася выбрацца адсюль у Еўропу.

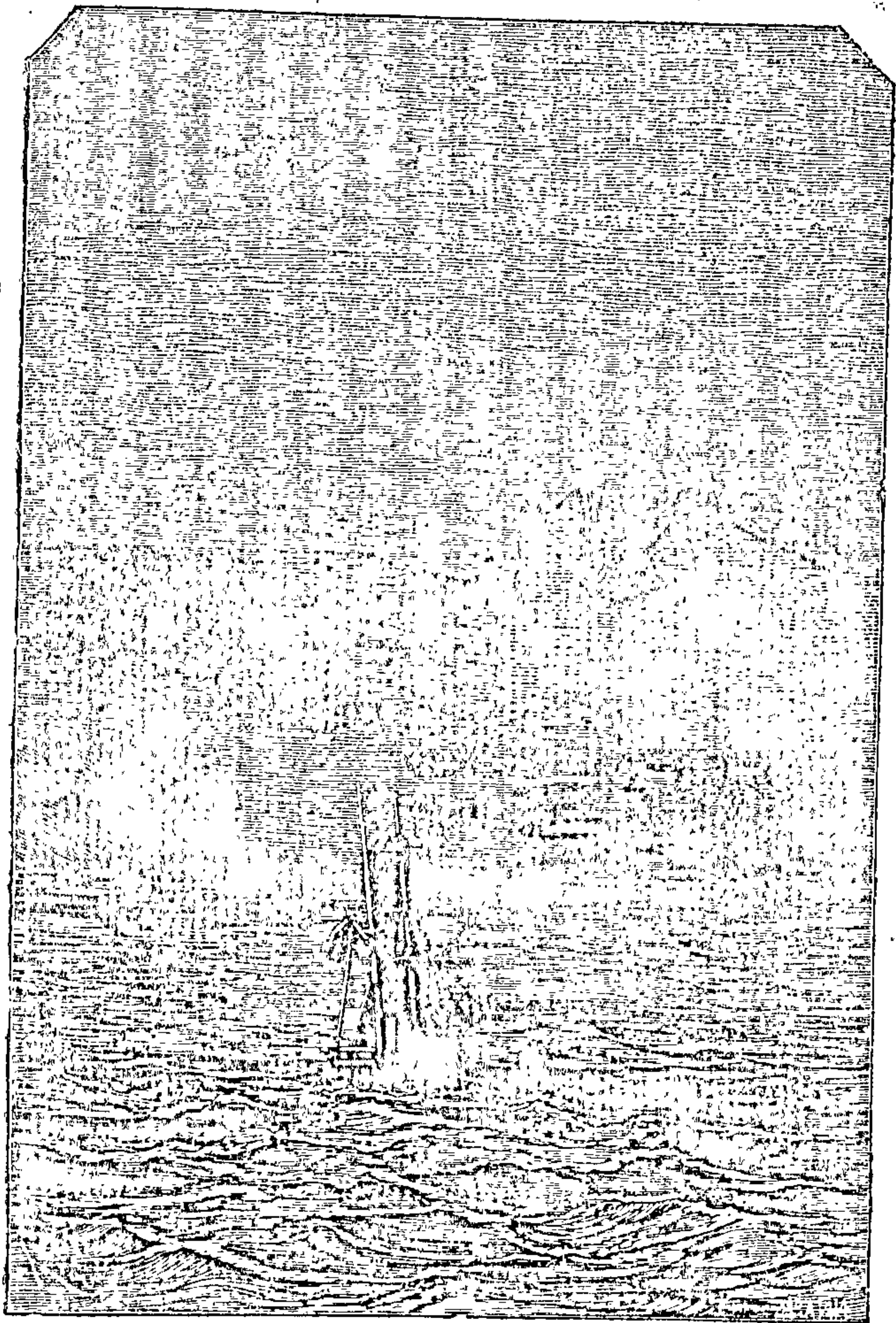
— Сем-восем месяцаў!—закрычаў Паганель.

— Не менш. Астравы Зялёнага мыса не вельмі часта наведваюць караблі ў перыяд дажджоў. Але вы зможаце гэты час добра скарыстаць. Гэты архіпелаг яшчэ вельмі мала вывучаны. У галіне тапаграфіі, кліматалогіі, этнаграфіі і гіпсаметрыі тут ёсць над чым папрацаваць...

— Вы можаце даследаваць рэкі,—сказала Элен.

— Іх няма,—запярэчыў Паганель.

— Ну, дык рэчкі

Каля астравоў Зялёнага мыса.

— Іх таксама няма.

— Можа ручаіны?

— Ніводнай!

— Ну, што-ж,—сказаў маёр,—вы папрацуеце ў лясах.

— Для таго, каб быў лес, патрэбны дрэвы, а дрэў тут таксама няма.

— Маляўнічая краіна, няма чаго сказаць!—заўважыў маёр.

— Супакойцеся, мілы Паганель,—падтрымаў яго Гленарван,—горы-то на ўсякі выпадак тут ёсць.

— О, яны зусім невысокія і нецікавыя. К таму-ж яны даўно даследаваны.

— Што-ж...—развёў рукамі Гленарван.

— Звычайна, мяне праследуюць няўдачы. Калі на Канарскіх астравах я павінен быў-бы ісці па слядах Гумбольдта, дык тут мяне апырэдзіў геалаг Шарль Сент-Клэр Дэвіль.

— Ці магчыма гэта?

— Няма ніякага сумнення,—адказаў Паганель плаксіва.—Гэты вучоны быў на барту французскага карвета «Рашучы» ў час яго стаянкі каля астравоў Зялёнага мыса. Ён пабываў на вяршыні найбольш выдатнай з гор архіпелага, на вулкане вострава Фого. Што мне застаецца тут рабіць пасля яго?

— Гэта сапраўды вельмі прыкра,—сказала Элен.—Што-ж вы ўсё-такі думаеце рабіць, Паганель?

Паганель маўчаў.

— Сапраўды,—сказаў Гленарван,—вам варта было-б высадзіцца каля берагоў Мадэры, хаця там і няма больш віна.

Вучоны сакратар Геаграфічнага таварыства ўсё яшчэ маўчаў.

— На вашым месцы, Паганель, я пачакаў-бы,—сказаў маёр такім самым тонам, якім ён сказаў-бы: «Я не чакаў-бы».

— Дарагі Гленарван,—запытаў урэшце Паганель,—дзе вы мяркуеце яшчэ прыпыніцца?

— О, не раней, чым каля Кансепсіёна...

— Пракляцце! Гэта зусім аддаліць мяне ад Індыі!

— Нікольнікі. Пасля таго, як «Дункан» міне мыс Горн, вы пачнеце набліжацца да яе.

— Сумняваюся.

— Аднак,—прадаўжаў вельмі сур'ёзна Гленарван,—ці не ўсёроўна, трапіце вы ў Ост-ці Вест-Індыю, ці не?

— Чорт вазьмі, сэр!—закрычаў Паганель.—Вось довад, які зусім выскачыў у мяне з галавы!

— Па-другое, мой мілы Паганель, залаты медаль можна заслужыць абы дзе. Усюды можна знайсці, што

шукаць, што адкрываць,—як на хрыбтах Кардыльер, таксама і ў Тібецкіх гарах.

— А даследаванні плыні ракі Яру-Дзангбо-Чу?

— Глупства! Вы заменіце яго даследаваннем плыні «Каларадо! Вось гэта сапраўды цікавая рака! Яе шлях нікому дакладна не вядомы, і карты...

— Я ведаю гэта, дарагі сэр. Карты бласконца хлусяць. (), я не сумняваюся, што па маёй просьбе Геаграфічнае таварыства таксама ахвотна накіравала б мяне ў Патагонію, як і ў Індыю, але я не падумаў пра гэта.

— Вынік вашай звычайнай безуважлівасці.

— Выходзіць, Паганель, што вы будзеце суправаджаць нас?—сказала Элен самым ветлівым тонам.

— А мая місія, пані?..

— Папярэджваю вас, што мы пройдзем праз Магеланаў праліў,—дадаў Гленарван.

— Вы спакуснік, сэр!

— Я дадам яшчэ, што мы наведаем порт Голада,—сказаў Джон Мангльс.

— Порт Голада?—крыкнуў француз, на якога наступалі з усіх бакоў.—Гэты славыты ў летапісах геаграфіі порт?!

— Географ будзе вельмі карысны для нашай экспедыцыі. А што можа быць лепшае, за тое, як прымусяць навуку служыць на карысць чалавецтву?—падхапіла Элен.

— Гэта вельмі добра сказана, місіс!..

— Францыя і Шатландыя прымуць такім чынам удзел у гэтай справе,—прадаўжаў Гленарван.

— Застаўцеся з намі, пане Паганель!—весела сказаў Роберт Грант.

— Ведаеце, што я вам скажу, мае дарагія сябры,—праказаў урэшце Паганель,—я бачу, вам вельмі хочацца, каб я застаўся.

— А вы, Паганель, вы аж паміраеце ад жадання застацца,—весела сказаў Гленарван.

— Вядома!—ускрыкнуў Паганель.—Але я так баяўся быць навязчывым!

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТЫ

Магеланаў праліў

Усе насельнікі «Дункана» прышлі ў захапленне, даведаўшыся пра рашэнне Паганеля. Роберт кінуўся к яму на шыю з такой жваvasцю, што паважаны сакратар Геаграфічнага таварыства ледзь не паваліўся.

— Моцны хлопчык,—сказаў ён.—Я навучу яго геаграфіі!

Відавочна, Роберту належала зрабіцца незвычайным чалавекам, Усе збіраліся перадаць яму свае якасці: Джон Мангльс хацеў зрабіць з яго марака, Гленарван—чалавека з мужным сэрцам, Элен—вялікадушнага і добрага чалавека, маёр—стрыманага адважнага воіна, і ўрэшце Мэры—чалавека, які ўмее цаніць добрыя ўчынкі.

«Дункан» шпарка закончыў пагрузку вугалю і, пакінуўшы панурья астравы Зялёнага мыса, паплыў на захад. Знайшоўшы спадарожную плынь, якая ішла ад берагоў Бразіліі, ён 7 верасня пры свежым паўночным ветры пераплыў экватар і ўвайшоў у паўднёвае паўшар'е.

Пераход пакуль што праходзіў добра. Усе лічылі гэта добрай прыметай. Здавалася, што шансы на паспяховы канец экспедыцыі ўзрастаюць з кожным днём. Джон Мангльс быў цвёрда ўпэўнен, што экспедыцыя знойдзе капітана Гранта. Праўда, гэта ўпэўненасць была вынікам галоўным чынам палкага жадання бачыць Мэры Грант шчаслівай і спакойнай—капітана Джона не на жарты зацікавіла маладая дзяўчына, і ён так удала хаваў сваё зароджанае пачуццё да яе, што пра яго ведалі ўсе на яхце, апрача Мэры і яго самога.

Што датычыць вучонага-географа, дык, ён, бясспрэчна, быў самым шчаслівым чалавекам ва ўсім паўднёвым паўшар'і. Цэлыя дні ён вывучаў геаграфічныя карты. Імі былі завалены ўсе сталы ў кают-кампаніі, к вялікаму незадавальненню Ольбінета, якому яны заміналі накрываць стол. У спрэчках з буфетчыкам Паганеля падтрымлівалі ўсе пасажыры яхты, апрача маёра, надзвычай абыякавага да геаграфічных праблем наогул, а ў часе яды асабліва.

Паганелю пашчасціла знайсці ў куфэрку памочніка капітана некалькі разрозненых кніг, у тым ліку адну іспанскую, і ён рашыў вывучаць іспанскую мову. Ніхто з пасажыраў і каманды «Дункана» ёй не валодаў, а між тым на чылійскім узбярэжжы без іспанскай мовы нельга было абыйсціся. Будучы здольным лінгвістам, Паганель спадзяваўся зразумець таямніцы гэтай мовы яшчэ да прыходу яхты ў Кансепсіён, а пакуль заўзята працаваў, цэлыя дні, мармычучы сабе пад нос нейкія дзіўныя словы. У кароткія хвіліны адпачынку ён клікаў Роберта і побач з практычнымі ведамі з геаграфіі расказваў яму гісторыю берагоў, да якіх так шпарка набліжаўся «Дункан».

10 верасня яхта знаходзілася пад $5^{\circ}37'$ шыраты і $31^{\circ}15'$ даўгаты. У гэты дзень Гленарван даведаўся пра адну гістарычную дэталю, невядомую для большасці нават самых адукаваных людзей. Паганель расказваў гісторыю адкрыцця Амерыкі. Гаворачы пра вялікіх мораплаўцаў, па маршруту якіх цяпер плыла яхта, ён зазначыў, што

Хрыстафор Калумб памёр, так і не даведаўшыся, што ён адкрыў Новы Свет.

Усе недаверліва ўскрыкнулі і запратэставалі. Але Паганель настойваў на сваім сцвярджэнні.

— Гэта зусім верна,—гаварыў ён.—Я не хачу змяншаць славу Калумба, але гэта бясспрэчны факт. У канцы пятнаццатага стагоддзя ўсе розумы былі заняты адным: палегчыць спосабы гандлёвых зносін з Азіяй, знайсці новую дарогу на Усход,—адным словам, знайсці карачейшы шлях у «краіну пранасцей»—Індыю. Гэту задачу ставіў перад сабой і Калумб. Ён зрабіў чатыры падарожжы і падыходзіў да берагоў Куманы, Гандураса, Маскітнаму берагу, Нікарагуа, Верагуа, Коста-Рыкі і Панамы, лічачы іх за берагі Японіі і Кітая, і памёр, так і не заўважыўшы існавання адкрытага ім вялізнага мацерыка.

— Я хачу вам верыць, дарагі Паганель,—сказаў Гленарван.—Тым не менш я не магу супакоіцца ад здзіўлення. Скажыце хаця-б, хто з мораплаўцаў заўважыў памылку Калумба?

— Яго паслядоўнікі: Охеда, які суправаджаў яго ў падарожжах, Вінсент Пінсон; Амерыго Веспучы, Мендоса, Басцідас, Кабраль, Соліс, Бальбоа. Гэтыя мораплаўцы прайшлі ўздоўж усходніх берагоў Амерыкі, з поўначы на поўдзень, унасімыя тою-ж плыняй, якая праз трыста шэсцьдзесят гадоў уносіць нас! Ведайце, сябры мае, мы пераплылі экватар на тым самым месцы, дзе ў апошнім годзе пятнаццатага стагоддзя пераплыў яго Вінсент Пінсон, а цяпер мы набліжаемся да восьмага градуса паўднёвай шыраты, пад якім ён прычаліў да берагоў Бразіліі. На год пазней партугалец Кабраль забраўся яшчэ далей—да цяперашняга порта Сегура. Потым Веспучы, у 1502 годзе, у час трэцяй сваёй экспедыцыі, заплыў яшчэ далей на поўдзень. У 1508 годзе Вінсент Пінсон і Соліс злучыліся для сумеснага даследавання берагоў новага мацерыка. У 1514 годзе Соліс адкрыў вусце Ла-Платы і быў з'едзены тубыльцамі, аддаўшы Магелану славу першым абысці мацерык. Гэты вялікі мораплаўца ў 1519 годзе накіраваўся ў плаванне на чале экспедыцыі з няці караблёў, праплыў уздоўж берагоў Патагоніі, адкрыў порт Жаданы, порт св. Юліяна, адкрыў пад пяцьдзесят другім градусам шыраты праліў Адзінаццаці тысяч дзяўчын, які павінен быў пазней атрымаць яго імя, і ўрэшце 28 лістапада 1520 года апынуўся у Ціхім акіяне. Падумаць толькі, як павінна было біцца сэрца ў тэтага чалавека, якую радасць павінен быў ён перажыць, убачыўшы гэта новае мора, якое заблішчэла на кругавідзе пад сонечнымі праменнямі!..

— О, пане Паганель,—ускрыкнуў Роберт, захапіўшыся хваляваннем вучонага,—як-бы я хацеў быць там у гэты час!

— І я таксама, мой хлопчык! Я-б не прамінуў такога выпадку, каб меў магчымасць радзіцца на чатыры стагоддзі раней!

— Як нам падзякаваць неба за тое, што вы нарадзіліся ў наш час?—сказала Элен.—Інакш вы не былі-б з намі на палубе «Дункана», і мы-б не даведаліся пра гэтую гісторыю!

— Вам-бы яе раскажаў другі які-небудзь безуважлівы географ. І ён дадаў-бы, што даследаванне заходняга ўзбярэжжа мацерыка было здзейснена братамі Пізаро. Гэтыя смелыя авантурысты заснавалі тут шмат гарадоў. Куско, Квітко, Ліма, Сант-Яго, Віла-Рыка, Вальпарайзо і Кансерпсіён, к якому накіроўваецца цяпер «Дункан», былі закладзены імі. Адкрыцці Пізаро і Магелана дазволілі нанесці на карту прыкладны контур новага мацерыка, на вялікую радасць вучоных Старога Свету.

— О, каб я быў на іх месцы, я не задаволюся-б гэтым,—сказаў Роберт.

— Чаму?—запытала Мэры, мацярынскі гледзячы на малодшага брата, вочкі якога заблішчэлі пры расказе аб адкрыццях.

— Скажы, чаму, мой хлопчык?—у сваю чаргу папрасіў Гленарван, і ўхвальна ўсміхнуўся Роберту.

— Таму што я не супакоіўся-б, пакуль не даведаўся-б, што знаходзіцца далей на поўдзень ад Магеланава правіва!

— Брава, мой хлопчык!—сказаў Паганель.—Я таксама пастараўся-б даведацца, ці ёсць на поўдні яшчэ якія-небудзь землі ці да самага полюса цягнецца адкрытае мора, як меркаваў ваш, сябры мае, зямляк Дрэк. Не сумняваюся, што каб Роберт Грант і Жак Паганель жылі ў семнацатым стагоддзі, яны-б пайшлі разам з Ван-Схоутэнам і Лемерам, двума галандцамі, якія паставілі сабе за мэту раскрыць гэту геаграфічную загадку.

— Гэта былі вучоныя?—запытала Элен.

— Не, гэта былі проста адважныя купцы, якіх мала турбавала навуковае значэнне адкрыццяў. Тады існавала галандская Ост-Індская кампанія, што ўладала прывілеяй на ўвесь гандаль, які ажыццяўляўся праз Магеланаў правіў. А таму што ў той час іншага марскога шляху ў Азію праз захад не ведалі, гэта прывілея Ост-Індскай кампаніі звязвала свабоду гандлю. Некаторыя купцы рашылі змагацца з гэтай манаполіяй, стараючыся знайсці другі правіў. У ліку гэтых апошніх быў нехта Ісаак Лемер, чалавек разумны і адукаваны. Ён арганізаваў за свой кошт экспе-

дыцыю пад начальствам свайго пляменніка Якава Лемера з горада Горна, выдатнага марака Ван-Схоутэна. Адважныя маракі адплылі з Галандыі ў чэрвені 1615 года, праз сто гадоў пасля Магелана. Яны адкрылі праліў Лемера між Вогненнай Зямлёй і зямлёй Штатаў і 12 лютага 1616 года абышлі славуты мыс Горн, які яшчэ больш чым яго са-брат, мыс Добрай Надзеі, заслужыў прозвішча мыса Бур.

— О, як-бы я хацеў быць з імі!—зноў крыкнуў Роберт.

— Так, каб ты быў з імі, мой хлопчык, дык перажыў-бы нямала незабыўных момантаў,—прадаўжаў Паганель.—Ці можа быць на свеце большае здавальненне, большая радасць, чым радасць і здавальненне марака, які наносіць на карту сваё адкрыццё? Перад яго вачыма, міля за міляй, адкрываюцца новыя землі, востраў за востравам, мыс за мысам як-бы ўспываюць на паверхню вады, паўстаюць з небыцця! Спачатку рысы контура новаадкрытай зямлі расплывістыя, перарыўныя, няўпэўненыя. Тут—самотная даліна, там—адасобленая бухта, воддаль—заліў, які знікае ў смуге туманаў. Але паступова запас вестак расце, лініі ўдакладняюцца, месца прабелаў займаюць цвёрда праведзеныя штрыхі. Дакладна акрэсленыя выгіны бухт урэзваюцца ў берагі, мысы ўвельчваюць зямельныя масівы, і ўрэшце новы мацярык з усімі сваімі азёрамі, рэкамі і ручаямі, горамаі, раўнінамаі і далінамаі, вёскамаі, гарадамаі і сталіцамаі разгортваецца на глобусе ва ўсёй сваёй прыгажосці! Ах, сябры мае, даследчык новых земляў—гэта той самы вынаходца! Ён пазнае такую-ж радасць, ён адчувае і перажывае так-жа востра. Але ў нашыя дні, на жаль, крыніц адкрыццяў ужо амаль няма... Людзі ўсе бачылі, усё апісалі, і мы, географы, нарадзіўшыся апошнімаі, асуджаны на пакутную бяздзейнасць.

— Няверна, дарагі Паганель!—запырэчыў Гленарван.

— Што-ж нам рабіць?

— Тое, што робім мы!

«Дункан» між тым з надзвычайнай шпаркасцю плыў па шляху. Веспучы і Магелана. 15 верасня ён пераплыў тропік Казерога і накіраваўся у славуты праліў. Удзень можна было разгледзець на гарызонце ледзь прыкметную палоску—берагі Патагоніі. Яхта ішла прыкладна за дзесяць міль ад берагу, і на такой адлегласці нават надзвычай добрая падзорная труба Паганеля давала свайму гаспадару толькі вельмі цмянае ўяўленне аб гэтым амерыканскім узбярэжжы.

Дваццаць пятага верасня «Дункан» апынуўся каля ўваходу ў Магеланаў праліў. Джон Мангльс спакойна ўвёў у яго яхту. Гэты шлях звычайна выбіраецца параходамі, якія ідуць з Атлантычнага ў Ціхі акіян. Дакладная даўжыня праліва—трыста семдзесят шэсць міль; ён усюды суднаходны нават для караблёў з глыбокай асадкай; дно яго вельмі добра трымае якары; шматлікія вадаёмы з прэснай вадой, багатыя рыбай рэкі, дваццаць выгодных і бяспечных якарных стаянак—усё гэта разам узятая дае яму бяспрэчную перавагу ў вачах морахода перад небяспечным пралівам Лемера і страшнымі скаламі мыса Горн, з яго безупыннымі бурамі і ўраганамі.

На працягу першых гадзін плавання па Магеланаву праліву, гэта значыць праз шэсцьдзесят—восемдзесят міль, берагі яго застаюцца нізіннымі і пясчанымі.

Жак Паганель не спускаў позірку з зямлі, прагна разглядаючы кожны каменьчык. Пераход павінен быў заняць не болей трыццаці шасці гадзін, і рухавая панарама асветленых цудоўным паўднёвым сонцам берагоў, безумоўна, апраўдвала шумнае захапленне вучонага. Ні аднаго тубыльца не было відаць на паўночным беразе праліва. Толькі некалькі гаротных, схудалых дзікуноў бадзяліся па голых скалах Вогненнай Зямлі.

Паганель вельмі засмуціўся, што патагонцы не паказваюцца, і бурчэнне вучонага з гэтай прычыны нямала пазабавіла яго спадарожнікаў.

— Што-ж гэта за Патагонія, калі тут няма ніводнага патагонца?—гаварыў ён.

— Цярпліvasць, дарагі географ,—адказаў Гленарван.— Хутка вы ўбачыце патагонцаў!

— Я ўжо не веру ў гэта!

— І тым не менш яны існуюць,—сказала Элен.

— Я мала веру ў гэта, бо не бачу іх.

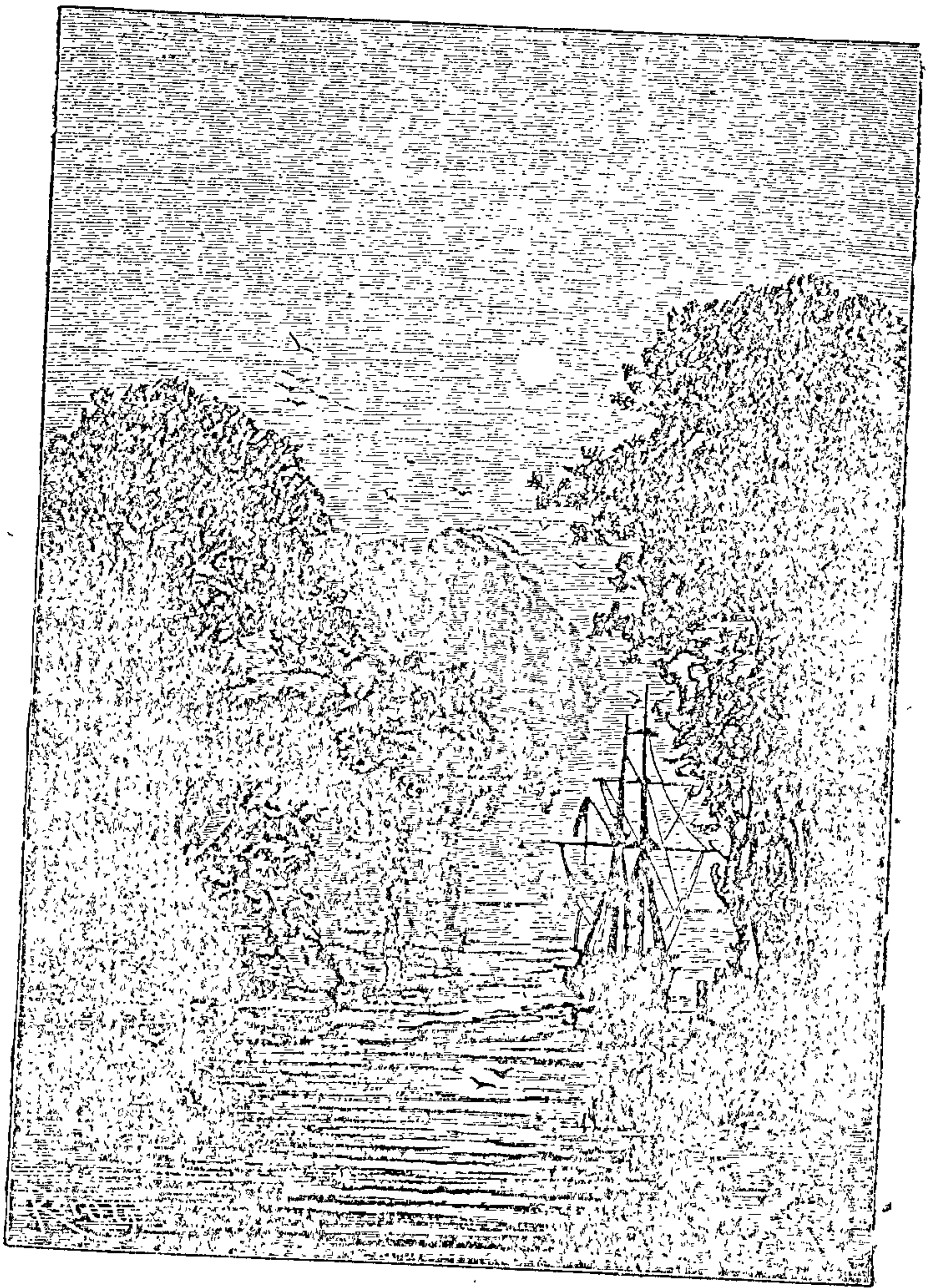
— Трэба меркаваць, што імя «патагонец», якое па іспанску азначае «даўганогі», было дадзена рэальна існуючым людзям, а не зданям?

— О, імя нічога не даказвае,—адказваў Паганель, які настойваў на сваім, каб не даць астынуць спрэчкам.— Апрача таго, наогул невядома, як іх завуць!

— Аднак!—усклікнуў Гленарван.—Вось гэта навіна!.. Ці чулі вы пра гэта, маёр?

— Не,—адказаў Мак-Набс,—але я не даў-бы меднага граша, каб даведацца пра гэта.

— І тым не менш вы даведаецеся, роўнадушны вы чалавек!—сказаў Паганель.—Магелан назваў тубыльцаў «патагонцамі», гэта верна; але фіджыйцы завуць іх «цірэме-неі», чылійцы—«каукалу», каланісты Кармена—«цегуельхі».

У Магеланавым праліве.

арауканцы—«уіліхі»; Бугенвіль дае ім імя «чаухі», а самі сябе яны называюць «іпакен». Дазвольце запытаць у вас, якім-жа імем называць іх і наогул ці можа існаваць народ, у якога столькі імён?

— Вось гэта сур'ёзны доказ,—засмяялася Элен.

— Прымаю яго,—сказаў Гленарван,—але я спадзяюся паш агульны друг Паганель прызнае, што калі існуе сумненне наконт імя патагонцаў, то ў адносіне іх росту няма разыходжання?

— Ніколі я не пацверджу гэтай страшэннай недарэчнасці!—жвава адказаў географ.

— Яны велізарнага росту?—настойваў Гленарван.

— Не ведаю.

— Яны нізкія?—падказала Элен.

— Гэта нікому невядома.

— Сярэдняга росту?—запытаў Мак-Набс, каб усіх па-мірыць.

— Не магу вам сказаць.

— Ну, гэта ўжо занадта!—усклікнуў Гленарван.—Падарожнікі, якія бачылі іх...

— Гэтыя падарожнікі надта пярэчаць адзін аднаму,—перапыніў яго Паганель.—Магелан, напрыклад, сцвярджаў, што яго галава ледзь даходзіла ім да пояса.

— Вось бачыце!

— Бачу. Але Дрэк гаворыць, што самы высокі патаговец ніжэй сярэдняга англічаніна.

— Ну, наконт англічан я сумняваюся,—пагардліва зморшчыўся маёр.—Вось каб ён гаварыў пра шатландцаў, тады была-б іншая справа.

— Кэвендыш запэўняе, што яны моцныя і высокія людзі!—прадаўжаў Паганель.—Гаукінс называе іх веліканамі. Лемер і Ван-Схоутэн сцвярджаюць, што яны адзінаццаці футаў ростам.

— Вось гэта сведчанні, якія варты веры,—сказаў Гленарван.

— У такой-жа ступені, як сведчанні Вуда, Нарборо і Фалькнера аб тым, што патагонцы людзі сярэдняга росту.

З другога боку, Байран, Ла-Жыродэ, Бугенвіль, Уэльс і Картрэ вызначаюць іх рост у шэсць футаў шэсць дзюймаў, а д'Орбін'і вучоны, які як быццам лепш за ўсіх ведае гэтую краіну, за сярэдні рост патагонца лічыць пяць футаў чатыры дзюймы.

— Але-ж як вызначыць, якое з гэтых супярэчлівых сведчанняў—праўда?—запытала Элен.

— Вы пытаецеся, дзе праўда?—адказаў Паганель.—Праўда ў тым, што ў патагонцаў доўгае тулава і кароткія

ногі. Усе супярэчнасці можна змірыць, калі прызнаць, што патагонцы ростам у шэсць футаў, калі сядзяць, і ў пяць футаў, калі стаяць.

— Брава! вось гэта дасціпна сказана! — крыкнуў Гленарван.

— Але гэта будзе праўдай у тым выпадку, калі яны сапраўды існуюць; калі-ж гэты народ не існуе, супярэчнасці самі па сабе адпадаюць. Дарэчы, сябры мае, Магеланаў праліў цудоўны і без патагонцаў!

У гэты час «Дункан» абыходзіў выступ поўвострава Брунсвік. З абодвух бакоў яхты разгортваліся цудоўныя панарамы. У сямідзесяці мілях ад мыса Грэгоры яхта пакінула за штырбортам папраўчую турму Пунта-Арэна. Чылійскі флаг і шпіль званіцы мільганулі між дрэваў і зніклі. Праліў выгінаўся цяпер між унушальнага выгляду гранітнымі масівамі. Падножжы гор былі захаваны ў нетрах густых лясоў, а верхавіны іх, упрыгожаныя шапкамі вечнага снегу, былі ахутаны тямлёнкай воблакаў. На паўднёвым захадзе ўзнімалася на шэсць з паловай тысяч футаў верхавіна гары Тарн.

Пасля доўгага змроку настала ноч: дзённае святло павольна раставала, афарбоўваючы мясцовасць у невыразныя поўтоны. Неба ўкрылася трапяткімі зоркамі. Яркае сузор'е Паўднёвага Крыжа паказвала напрамак паўднёвага полюса.

Сярод гэтай ззяючай цемры, пры святле зорак, якія замяняюць тут маякі цывілізаваных краін, яхта смела ішла па свайму шляху, не жадаючы перачакаць ноч, на адной з выгодных якарных стаянак, якіх даволі многа ёсць у Магеланавым праліве. Часам верхавіны яе мачт чапляліся за галінкі антарктычных букаў, схіленых над вадой з высокага берагу; часта вінт яхты бударажыў спакойную ваду вусцяў вялікіх рэк, абуджаючы качак, гусей, бекасаў, чырकोў і ўсё астатняе пярнатае насельніцтва гэтых мясцін. Нечакана з цемры выплылі няясныя абрысы каменных глыб, якія рабілі велічнае і грандыёзнае ўражанне. Гэта былі сумныя руіны пакінутай калоніі. «Дункан» праплываў міма порта Голада.

Тут у 1581 годзе пасяліўся з чатырмастамі эмігрантаў іспанец Сарміенто. Пасяленцы заснавалі тут горад Сант-Феліпе. Суровая зіма спустошыла колонію, а неўраджай і голад даканалі тых, каго памілаваў холад. Карсар Кэвендыш, наведваюшы калонію ў 1587 годзе, застаў жывым апошняга з чатырохсот няшчасных эмігрантаў, які паміраў ад голаду на руінах горада, што праіснаваўшы каля шасці гадоў, выглядаў шасцівяковым.

На золаку «Дункан» апыніўся ў вузкай частцы праліва. З двух бакоў над вадой густа раслі букі, ясені, бярозы; з гушчароў падымаліся к небу зялёныя купалы ўзгоркаў, якія зараслі густым маладняком ясеня-востраліста.

«Дункан»; праплыў міма раструба бухты св. Нікалая, якую некалі Бугенвіль назваў «Бухтай французаў». Водаль вёдаць былі жвавыя астаткі цюленяў і кітоў, вёдавочна, гіганцкіх памераў, бо фантаны, якія яны выкідвалі, можна было заўважыць за чатыры мілі.

Урэшце ён абышоў мыс Фроуорд, які яшчэ тапырыўся апошнімі нерасталымі ільдзінамі. На паўднёвым беразе праліва, на Вогненнай зямлі, узвышалася гара Сарміенто, вялікая грамада скал, узнятых на шэсць тысяч футаў над ўзроўнем мора.

Амерыканскі мацярык канчаецца іменна мысам Фроуорд, бо мыс Горн толькі самотная, закінутая ў моры скала на пяцьдзсят шостым градусе паўднёвай шыраты.

Далей на ўсход ад мыса Фроуорд праліў яшчэ болей звужаецца. Тут ён праходзіць між поўвостравам Брунсвік і Зямлёй Роспачы, расцягнутым у даўжыню востравам, падобным на тушу вялізнага кіта, якога выкінулі хвалі на камяністы бераг.

Тут замест ураджайных зялёных берагоў яхту абступілі з двух бакоў бясплодныя, дзікія на выгляд, згруджаныя адна на адну скалы, усе на пачорах, якія ўтвараюць безвыходныя лабірынты.

Як адрозніваецца гэта надзвычай зрэзаная паўднёвая аканечнасць Амерыкі ад шырокіх, закругленых аканечнасцей Афрыкі і Індыі! Якая касмічная катастрофа так пакалечыла гэты вялікі мацярык, які служыць водападзелам для двух акіянаў?

Не сцішваючы ходу і не хістаючыся, «Дункан» выбіраў сабе шлях сярод капрызных звілін берагоў; клубы дыму з трубы яхты мяшаліся з клоччамі разарваных скаламі воблакаў. Не спыняючыся, яхта праплыла міма некалькіх іспанскіх факторый. Каля мыса Тамар праліў зноў пашырыўся. Яхта абышла скалісты востраў Нарборо і паплыла ўздоўж яго паўднёвага берагу.

Урэшце пасля трыццаці шасці гадзін плавання па праліву паказалася скала мыса Пілар на ўскраі Зямлі Роспачы. Бязмежны прастор акіяна разгарнуўся наперадзе яхты.

Жак Паганель, з захапленнем вітаючы новае мора, быў, напэўна, усхваляваны не менш, чым Фердынанд Магелан у той момант, калі яго «Трынідад» загайдаўся на хвалях Ціхага акіяна.

Трыццаць сёмая паралель

Праз восем дзён пасля таго, як мыс Пілар застаўся ззаду, «Дункан» шпарка імчаўся к бухце Талькагуано, надзвычай добрай натуральнай гавані, даўжынёй у дваццаць міль і шырынёй у дзевяць. Надвор'е было вельмі добрае. З лістапада да сакавіка неба гэтай краіны не зацягваецца ні адной хмаркай, і паўднёвы вецер ня-зменная дзьме па ўсім узбярэжжы, якое абаронена ад мора хрыбтом Анд. Джон Мангльс, слухаючыся указанняў Гленарвана, вёў яхту ўвесь час паблізу берагоў архіпелага Чылоэ, гэтых шматлікіх абломкаў амерыканскага кантынента. Каб на ўзбярэжжы ўдалося знайсці хаця якія-небудзь сляды катастрофы карабля—паламаны рангоут ці проста кавалак дрэва, апрацаваны чалавечымі рукамі,—экспедыцыя адразу-ж пачала-б пошукі тых, хто пацярпеў катастрофу. Але нічога выдатнага не сустрэлі, і «Дункан», ідучы сваёй дарогай, праз сорак два дні пасля выхаду з туманнага Клайда, кінуў якар у парту Талькагуано.

Гленарван загадаў спусціць шлюпку і ў суправаджэнні Паганеля высадзіўся каля эстакады. Вучоны-географ думаў выкарыстаць тут сваё веданне іспанскай мовы, на вывучэнне якой ён затраціў столькі працы. На вялікае яго здзіўленне, ён не разумеў ні аднаго слова з мовы тубыльцаў.

— У мяне, відавочна, дрэннае вымаўленне!—сказаў Паганель.

У таможні пры дапамозе некалькіх англійскіх слоў, якія суправаджаліся красамоўнымі жэстамі, ім удалося даведацца, што рэзідэнцыя брытанскага консула знаходзіцца ў Кансепсіёне. Адсюль было на гадзіну язды. Гленарван хутка знайшоў два верхавых кані, і праз вельмі кароткі час ён з Паганелем ужо ўязджалі ў вялікі горад. Гэты горад абавязан сваім узнікненнем адважнаму генію Вальдывіа, мужанага калегі Пізаро¹.

Але што засталася ад былой раскошы гэтага горада! На яго не раз нападалі тубыльцы, напалову знішчаны пажарам у 1819 годзе, пустэльны і ўвесь на руінах, з пачарнелымі ад пыліцы сценамі, ён меў толькі восем тысяч жыхароў. Нават Талькагуано перарос яго! Пад лянiвымі крокамі абываталяў вуліцы яго зараслі травой і ператварыліся ў луг. Ніжкага гандлю, ні следу дзелавога

¹ Пізаро Францыск—адзін з іспанскіх канквістатораў (правадыроў дабраахвотных атрадаў), які заваяваў Перу.

жыцця! З кожнага балкона даляталі гукі мандаліны, праз апушчаныя жалюзі чутны былі млявыя спевы. Кансепсіён, старадаўні горад храбрых, ператварыўся ў вёску, заселеную як быццам аднымі жанчынамі і дзяццмі!..

У Гленарвана не было аніякага жадання шукаць прычын гэтага заняпаду, хаця Паганель і спрабаваў пачаць размову на гэту тэму. Не трацячы ні адной хвіліны, ён накіраваўся да жылля містэра Бентока, брытанскага консула.

Консул прыняў іх вельмі ласкава і, як толькі даведаўся пра гісторыю капітана Гранта, прапанаваў сабраць весткі аб ім.

На пытанне, ці спынялася «Брытанія» на трыццаць сёмай паралелі каля чылійскіх ці арауканскіх берагоў, ён адказаў адмоўна. Ніякіх вестак аб гэтым не атрымлівала ні брытанскае консульства, ні консульствы іншых краін.

Гленарван не разгубіўся ад гэтай весткі. Ён вярнуўся ў Талькагуано і, не лічучыся з турботамі, не шкадуючы грошай, накіраваў людзей на пошукі па ўсяму ўзбярэжжю. Але пошукі гэтыя аказаліся дарэмнымі. Самыя старанныя роспыты ўзбярэжных жыхароў нічога не далі. «Брытанія» не пакінула ў гэтай мясцовасці ніякіх слядоў сваёй прысутнасці.

Гленарван раскажаў сябрам аб няўдалых выніках арганізаваных пошукаў.

Мэры Грант і яе брат не маглі захаваць сваёй распачы. Гэта адбылося праз шэсць дзён пасля прыбыцця «Дункана» ў Талькагуано. Усе пасажыры сабраліся ў салоне. Элен спрабавала—не словамі, што яна магла сказаць?—як умела, супакоіць бедных дзяцей капітана Гранта. Паганель зноў выцягнуў дакументы і пачаў разглядаць іх з падвоянай увагай, стараючыся знайсці ў іх што-небудзь новае. Цэлую гадзіну ён разглядаў іх з усіх бакоў.

Гленарван парушыў яго разважанні.

— Паганель,—сказаў ён,—я звяртаюся да вашай мудрасці. Хіба мы няправільна вытлумачылі значэнне гэтага дакумента? Хіба сэнс гэтых радкоў не такі, як мы думаем?

Паганель маўчаў.

— Можа, мы памыляемся адносна месца катастрофы?—прадаўжаў Гленарван.—Але хіба слова «Патагонія» не кідаецца адразу ў вочы колькі-небудзь пранікліваму чалавеку?

Паганель па-ранейшаму маўчаў.

— І ўрэшце, хіба слова *indie*, якое мы лічым за пачатак слова *indien*—індзеец не пацвярджае гэтай здагадкі?

— Безумоўна,—сказаў Макс-Набс.

— У такім выпадку хіба не ясна, што пацярпеўшыя крушэнне ў момант, калі пісаліся гэтыя дакументы, што-хвілінна чакалі, што індзейцы возьмуць іх у палон?

— Дазвольце пералыніць вас тут, дарагі Гленарван,— сказаў Паганель.—Калі да гэтага часу ваша заключэнне здавалася мне правільным, дык у гэтым пункце я з вамі не згодзен.

— Што вы хочаце гэтым сказаць?—запытала Элен.

Усе позіркі накіраваліся на географа.

— Я хачу сказаць,—адказаў урачыста Паганель,—што капітан Грант у сучасны момант з'яўляецца палонным у індзейцаў, і я дадаю, што адносна гэтага дакументы не выклікаюць ніякіх сумненняў!

— Раствлумачце, калі ласка,—папрасіла Мэры Грант.

— Няма нічога больш лёгкага: замест таго, каб чытаць: «трапяць у палон да лютых індзейцаў», трэба чытаць: «трапілі ў палон». Тады ўсё будзе зразумелым.

— Але гэта немагчыма!—сказаў Гленарван.

— Немагчыма! чаму?—усміхаючыся, запытаў Паганель.

— Таму што бутэльку маглі кінуць у акіян у той момант, калі карабль ляцеў на скалы. Адсюль выходзіць, што градусы даўгаты і шыраты, адзначаныя ў дакументах, павінны паказваць іменна месца крушэння.

— Нішто не даказвае, што гэта меркаванне правільнае,—жвава запырэчыў Паганель.—Чаму нельга меркаваць, што пацярпеўшых крушэнне індзейцы завялі ў глыб краіны і ўжо адтуль яны прабавалі паведаміць свету аб сваім палоне?

— Гэта прапанова не вытрымлівае крытыкі, дарагі Паганель,—усміхнуўся Гленарван.—Для таго, каб кінуць бутэльку ў акіян, трэба быць на беразе акіяна.

— Ці, на благі канец, на беразе ракі, якая ўпадае ў акіян,—урачыста адказаў географ.

Глыбокае маўчанне запанавала ў каюце пасля гэтага нечаканага і тым не менш зусім праўдападобнага адказу: Пабляску вачэй сваіх слухачоў Паганель зразумеў, што ў глыбіні душы ў кожнага зноў цяплілася надзея.

Элен загаварыла першая.

— Вось гэта дык думка!—сказала яна.

— І якая геніяльная!—наіўна падхапіў географ.

— Значыцца... вы думаеце, што...—пачаў Гленарван.

— Я думаю, што трэба пачаць з месца, дзе трыццаць сёмая паралель перасякае амерыканскі мацярык на беразе Ціхага акіяна, і перасячы ўвесь мацярык, не адхіляючыся ні на поўградуса ад гэтай паралелі да таго самага месца, дзе яна даходзіць да берагу Атлантычнага акіяна. Спадзяюся,

што па дарозе мы наткнемся на афяры крушэння «Брытаніі».

— Слабая надзея,—заўважыў маёр.

— Якая-б слабая яна ні была,—пераканаўча адказаў Паганель,—нельга яе адкінуць. Калі спраўдзіцца маё меркаванне пра тое, што бутэлька была кінута не проста ў акіян, а ў раку, якая ўпадае ў яго, мы немінуча напаткаем дзенебудзь сляды палонных. Паглядзіце, сябры мае, на карту гэтай краіны. Я зараз давяду вам, што я правы!

Пры гэтых словах Паганель разгарнуў на сталe карту Чылі і аргентынскіх правінцый.

— Глядзіце,—прадаўжаў ён,—ідзіце за мной у гэтай прагулцы цераз амерыканскі кантынент. Пераступім вузкую палоску Чылі. Асілім Кардыльеры і апусцімся ў пампасы. Колькі рэк, шматводных і глыбокіх, абвадняюць гэтыя мясцовасці! Рыо-Негро, Рыо-Каларадо, іх прытокі ў дзесяці месцах перасякаюцца трыццаць сёмай паралеллю. Усе яны маглі данесці бутэльку з дакументамі да акіяна. Можа там, у стойбішчы індзейцаў, на берагах якога-небудзь малавядомага ручая, у цяснінах с'ер, чакаюць дапамогі тыя, каго я маю права называць нашымі сябрамі! Няўжо мы не апраўдаем іх надзей? Хіба вы не згодні са мной, што мы абавязаны перасячы гэту краіну па прамой лініі, якую нарысаваў на карце мой ногаць? А калі, супроць усякага чакання, мы не знойдзем іх тут, то павінны будзем ісці ўздоўж трыццаць сёмай паралелі да канца, нават у тым выпадку, каб давялося зрабіць для гэтага кругасветнае падарожжа!

Гэтыя палкія і шчырыя словы географа зрабілі вельмі вялікае ўражанне на ўсіх слухачоў. Усе паўскаквалі з сваіх месц і наперабой стараліся паціснуць яму руку.

— Я ведаю! Бацька знаходзіцца там!—крыкнуў Роберт Грант, не зводзячы позірку з карты.

— Дзе-б ён ні быў, мой хлопчык,—адказаў Гленарван, мы яго знойдзем! Прапанова нашага сябра Паганеля зусім лагічная, і мы павінны без хістанняў пайсці па паказаным ім шляху! Капітан Грант можа быць палоннікам або шматлікага і сільнага племені індзейцаў, або якога-небудзь заняпалага і слабага роду. У апошнім выпадку мы яго вызвалім сілай. У першым выпадку мы сустрэнем «Дункан» на ўсходнім беразе Амерыкі, паедзем у Буэнос-Айрэс, дзе маёр Мак-Набс арганізуе там атрад, які здольны будзе перамагчы ўсіх індзейцаў аргентынскіх правінцый.

— Вельмі добра сказана, сэр!—усклікнуў Джон Мангльс.—Я дадам, што пераход цераз амерыканскі мацярык не ўяўляе ніякай небяспекі.

— Ні цяжкасці, ні небяспекі!—падхапіў Паганель.—Шмат людзей ужо зрабілі яго, а ў іх не было ні тых матэ-

рыяльных сродкаў, што ў нас, ні той ганаровай мэты, якая падтрымлівае наш энтузіязм. Хіба ў 1782 годзе нехта Базілію Вілармо не прайшоў ад Кармена да Кардыльераў? А хіба ў 1806 годзе алькад правінцыі Кансепсіён, чыліец дон Луіс дэ-ля-Круц, выехаўшы з Антуко, не дабраўся праз сорок дзён да Буэнос-Айрэса, прабіраючыся якраз па гэтай-жа трыццаць сёмай паралелі? Нарэшце палкоўнік Мартын дэ-Мусі таксама абходзіў усю гэту краіну, уздоўж і ўпоперак, робячы для навукі тое, што мы хочам зрабіць у імя міласэрддзя і гуманнасці.

— Пане Паганель!—сказала Мэры Грант прыглушаным ад хвалявання голасам.—Як нам падзякаваць вам за тое, што вы гатовы перажыць столькі небяспек для выратавання нашага бацькі?

— Небяспек?—ускрыкнуў Паганель.—Хто тут вымавіў слова «небяспека»?

— Толькі не я!—адказаў Роберт Грант, бліснуўшы вочкамі.

— Небяспекі!—паўтарыў Паганель!—Але адкуль яны возьмуцца? Іх няма! Справа тычыцца толькі падарожжа ў трыста пяцьдзсят лье¹,—мы-ж пойдзем па прамой лініі,—пра падарожжа пад шыратай, на якой у паўночным паўшар'і ляжаць Іспанія, Сіцылія, Грэцыя, пра падарожжа ў ідэальных кліматычных умовах, пра падарожжа, на якое, урэшце, трэба менш месяца! Уласна кажучы, гэта проста прагулка, а не падарожжа!

— Пане Паганель,—запытала Элен,—вы думаеце, што індзейцы, да якіх трапілі ў палон пацярпеўшыя крушэнне, захавалі ім жыццё?

— Ці думаю я пра гэта? Так, я ў гэтым нават пераконан! Індзейцы-ж не людаеды. Адзін з маіх землякоў, нехта Гінар,—я з ім пазнаёміўся ў Геаграфічным таварыстве, на працягу трох гадоў быў у палоне ў індзейцаў. Ён пакутваў там, з ім дрэнна абыходзіліся, але, як бачыце, ён усё-ж застаўся жывым. Еўрапеец—карысны чалавек у гэтых мясцінах. Індзейцы ведаюць ім цану і ахоўваюць іх, як завадскіх дамашніх жывёлін, як добрых коней!

— Усё ясна,—сказаў Гленарван.—Трэба ехаць, і як мага хутчэй! Па якім шляху мы накіруемся?

— Шлях будзе лёгкім і прыемным,—адказаў Паганель.—Спачатку некалькі гор, пасля адхонны спуск па ўсходняму схілу Кардыльераў і ўрэшце раўніна, гладкая, роўная, укрытая кветкамі,—нібы сапраўдны сад!

— Паглядзім па карце,—сказаў маёр.

¹ Адно метрычнае лье роўна 4 кілометрам.

— Калі ласка, дарагі Мак-Набс. Мы пачнем падарожжа на чылійскім узбярэжжы ў тым месцы, дзе яго перасякае трыццаць сёмая паралель, гэта значыць між мысам Румена і бухтай Карнейро. Потым, праехаўшы праз сталіцу Арауканіі, мы пройдзем цераз Кардыльеры Антукскім праходам, пакінуўшы вулкан далёка на поўдні. Далей, мы спусцімся па адхонных схілах гары і, перайшоўшы Рыо-Каларадо, дасягнем пампасаў, возера Салінаса, ракі Гуаміні і С'ера-Тапалькен, гэта значыць граніцы правінцыі Буэнос-Айрэс. Мы пройдзем яе, узбярэмся на С'ера-Тандыль і адтуль апусцімся проста к мысу Медано на Атлантычным акіяне.

Намячаючы маршрут экспедыцыі, Паганель ні разу не зірнуў на карту, якая ляжала перад ім. Яму гэта было не патрэбна. У яго дзівоснай памяці змяшчаліся ўсе працы Фрэнс'е, Моліна, Гумбольдта, М'ера, д'Орбін'і, і ён беспамылкова і не хістаючыся выбіраў найлепшы напрамак. Закончыўшы свой геаграфічны пералік, ён дадаў:

— Так, сябры мае, шлях зразумелы. Мы пройдзем яго за трыццаць дзён і прыйдзем на ўсходняе ўзбярэжжа раней, чым туды дабярэцца «Дункан», асабліва калі яму давядзецца змагацца з сустрэчнымі вятрамі.

— Значыць «Дункан» павінен будзе крэйсіраваць між мысам Карыентэс і мысам св. Антонія?—запытаў Джон Мангльс.

— Зусім верна.

— Скажыце, дарагі Паганель,—пачаў Гленарван,—хто, на вашу думку, павінен прыняць удзел у гэтай экспедыцыі?

— О, зусім мала людзей! Гэта-ж толькі разведачная экспедыцыя, а не баявы атрад, які ставіць перад сабой задачу сілай адбіць капітана Гранта ў індзейцаў. Я мяркую, што ў экспедыцыі павінны ўдзельнічаць містэр Гленарван, маёр Мак-Набс, які, вядома, нікому не перадасць свайго месца, ваш пакорлівы слуга, Жак Паганель...

— І я!—крыкнуў Роберт.

— Роберт, Роберт!—дакорліва сказала Мэры.

— А чаму-б не?—адказаў Паганель.—Падарожжа загартуе юнакоў. Ітак, мы ўчатырох і яшчэ чалавекі тры матросаў з «Дункана».

— Як,—пакрыўджана запытаў Джон Мангльс у Гленарвана,—вы лічыце мяне лішнім у гэтай экспедыцыі, сэр?

— Дарагі мой Джон,—адказаў Гленарван,—мы пакідаем на барту «Дункава» пасажырак, гэта значыць самае дарагое, што ў нас ёсць на свеце! Каму-ж мы можам даручыць іх, як не адданаму капітану «Дункана»!

— Значыць, мы не зможам ісці з вамі?—запытала Элен, вочы якой раптам сталі сумнымі.

Аусцін, Вільсон, Мюльрэдзі.

— Мілая Элен,—адказаў Гленарван.—Наша разлука будзе зусім кароткай...

— Разумею,—сказала Элен.—Едзьце і дабіцеся поспеху!

— Заўважце, што нашу паездку нават нельга назваць падарожжам,—сказаў Паганель.

— А як-жа вы яе назавіце?

— Гэта невялікая экскурсія. Мы праедзем цераз мацярык, як людзі ездзяць, скажам, з Эдынбурга ў Глазго.

Гэтымі словамі Паганеля скончыліся спрэчкі, калі можна так назваць гутарку, усе ўдзельнікі якой трымаюцца адной думкі.

Падрыхтаванні да экспедыцыі пачаліся ў той-жа дзень. Іх, між іншым, трымалі ў строгім сакрэце, каб не выклікаць падазрэння ў індзейцаў.

Ад'езд быў прызначаны на 14 кастрычніка. Калі падышоў час выбраць трох матросаў для ўдзелу ў экспедыцыі, увесь экіпаж прапанаваў свае паслугі, і Гленарвану цяжка было выбіраць. Каб не пакрыўдзіць нікога, ён рашыў даць выбраць выпадку. Выбар выпаў на долю памочніка капітана Тома Аусціна, Вільсона, здаравеннага хлапца, і Мюльрэдзі, які не спалохаўся-б прыняць выклік ад любога чэмпіёна бокса.

Гленарван з найвялікшай энергіяй рыхтаваўся да ад'езду. Ён вельмі хацеў выехаць у вызначаны тэрмін. Пакуль рыхтаваліся да ад'езду сухапутнай экспедыцыі, Джон Мангльс папаўняў запасы вугалю. Ён хацеў зняцца з якара ў адзін дзень з атрадам, каб, раней Гленарвана прыплысці к аргентынскаму берагу. Адсюль пачалося сапраўднае спаборніцтва між начальнікам атрада і капітанам яхты, спаборніцтва, ад якога выйгралі і яхта і экспедыцыя.

14 кастрычніка ў вызначаную гадзіну ўсе былі гатовы. За некалькі хвілін да развітання ўсе пасажыры «Дункана» сабраліся ў кают-кампаніі. Джон Мангльс загадаў ужо развесці пару, і корпус яхты дрыжэў ад работы магутнай машыны. Гленарван, Паганель, Мак-Набс, Роберт Грант, Том Аусцін, Вільсон і Мюльрэдзі, узброеныя дальнебойнымі карабінамі і рэвальверамі Кольта, рыхтаваліся пакінуць яхту. Праваднікі і мулы ўжо чакалі іх на ўзбярэжжы.

— Пара!—сказаў урэшце Гленарван.

— Шчаслівай дарогі!—адказала Элен, ледзь стрымліваючы хваляванне.

Гленарван прыціснуў яе да грудзей, у той час як Роберт кінуўся на шыю Мэры.

— А цяпер, дарагія мае,—сказаў Паганель,—паціснем адзін аднаму руку так моцна, каб хапіла да самай сустрэчы каля берагоў Атлантыкі!

Паганель дамагаўся немагчымага. Аднак некаторыя з развітальных абдымкаў, бадай, адпавядалі патрабаванню паважанага вучонага. Усе вышлі на палубу, і сем удзельнікаў экспедыцыі пакінулі яхту. Хутка шлюпка даставіла іх на бераг, які знаходзіўся ў поўкабельтове¹ адлегласці.

Элен у апошні раз крыкнула:

— Шчаслівай дарогі і поспеху, сябры!

— Поспеху мы даб'емся, абяцаю вам!—адказаў з берагу Паганель.

— Поўны ход наперад!—загадаў Джон Мангльс механіку.

— Наперад!—адказаў яму з берагу Гленарван.

І ў тую секунду, калі коннікі прышпорылі сваіх мулаў, «Дункан» крануўся ў дарогу, успеньваючы хвалі ўдарамі вінта.

РАЗДЗЕЛ АДЗІНАЦЦАТЫ

Цераз Чылі

Гленарван наняў групу праваднікоў—трох мужчын і аднаго хлопчыка. Старшым сярод іх быў англічанін, які пражыў у гэтай мясцовасці больш дваццаці гадоў. Ён аддаваў мулаў на часовае карыстанне падарожнікам і сам служыў у гэтых падарожнікаў за правадніка ў пераходах цераз кардыльерскія перавалы. Спусціўшыся з гор, ён перадаваў падарожнікаў аргентынскім праваднікам—бакеано, якія добра ведалі ўсе дарогі ў пампасах.

Англічанін, не гледзячы на тое, што ён увесь апошні час быў у асяроддзі індзейцаў, не забыў яшчэ сваёй роднай мовы. Гэта значна дапамагло начальніку атрада, Гленарвану, аддаваць усякія распараджэнні, бо іспанскай мовы Паганеля пакуль што яшчэ не разумелі тубыльцы. Правадніку-англічаніну, па мясцовай тэрміналогіі «катапацу» дапамагалі два пеоны-тубыльцы і хлопчык гадоў дванаццаці. Пеоны сачылі за муламі, якія неслі паклажу экспедыцыі, а хлопчык вёў за повад важака каравана мулаў—мадрылу—нізкарослага коніка з званочкамі на шыі. На сямі мулах ехалі падарожнікі, на восьмым—катапац, а два апошніх неслі запасы правізіі і кукі матэрыі, прызначаныя ў падарунак раўнінным кацыкам², каб лятчэй было весці перагаворы. Пеоны, па свайму звычаю, ішлі пешкам. Такім чынам падарожжа цераз паўднёва-амерыканскі кантынент павінна

¹ *Кабельтоў*—марская мера даўжыні для невялікіх адлегласцей—200 метраў.

² *Кацык*—правадыр тубыльнага племені.

было адбывацца ў найбольш спрыяльных умовах як з пункту гледжання яго бяспекі, так і хуткасці.

Пераход цераз ланцуг Кардыльераў—не звычайнае падарожжа. Яго не рэкамендуюць рабіць, не маючы моцных мулаў. Асабліва каштоўнымі ў такіх выпадках з'яўляюцца выгадаваныя ў Аргентыне пароды, якія маюць шмат уласцівасцей, якіх няма ў дзікіх мулаў. Гэтая жывёліна непатрабавальная да харчу, п'е толькі адзін раз на дзень, лёгка праходзіць дзесяць лье за восем гадзін і лёгка нясе паклажу ў чатырнаццаць аробаў¹.

На ўсім шляху ад акіяна да акіяна няма ні гасцініц, ні харчэўняў. Падарожнікі павінны карміцца сушаным мясам, рысам і дзічынай, калі ім удаецца застрэліць яе па дарозе. Для піцця службыць вада горных патокаў, ручаёў, рэк, якая прыпраўлена некалькімі кропелькамі рому і захоўваецца ў мяшках, з бычынай скуры, так званых «чыфль». (Падарожнікі павінны пазбягаць у дарозе ўжывання спіртных напіткаў, бо прабыванне ў гарах і без таго надзвычай моцна ўзбуджае нервовую сістэму.) Што датычыць пасцельных прылад, то ўсе яны заключаюцца ў тубыльным сядле—«рэкадо». Гэтае сядло зроблена з «пеліонаў»—баранніх аўчын, выдубленых з аднаго боку і пакрытых поўсцю з другога. Аўчыны на дзень звязваюцца шырокімі ўзорыстымі рамянямі і служаць сядлом, а ноччу замяняюць выгодную цёплую коўдру. Падарожнік, укруціўшыся такой коўдрай, смела можа начаваць пад адкрытым небам ва ўсякую пару года.

Будучы вопытным падарожнікам, Гленарван прывык прыстасоўвацца да звычайў розных краін. Таму ён дастаў для ўсяго складу экспедыцыі і для сябе самога чылійскае адзенне. Паганель і Роберт, сапраўдныя дзеці, ледзь не пачалі скакаць ад здавальнення, калі адзелі нацыянальнае «панчо»—шырокі плашч з клетчатай матэрыі з квадратавай дзіркай для галавы пасярэдзіне, і высокія боты, зробленыя са скуры задніх ног маладых коней. Варта было на іх паглядзець, калі яны гарцавалі на сваіх мулах! Заўсёды няўважлівы Паганель, калі садзіўся на мула, ледзь-ледзь не зарабіў удару капытом. Але затое, апынуўшыся ў сядле, з сваёй неразлучнай падзорнай трубой за плячыма, ён цалкам даверыўся мулу і ні разу не меў падставы каяцца ў сваёй даверлівасці. Што тычыцца Роберта, дык ён выявіў надзвычайныя здольнасці да верхавой язды, абяцаючы стаць бліскучым наезнікам.

Маленькі атрад рушыў. Надвор'е было цудоўнае, на небе—ні воблачка; але, не гледзячы на тое, што сонца

¹ Адзін ароб—(мясцовая мера вагі) роўны 11 кілограмам.

шкляло неміласэрна, было не горача—з мора бесперапынна дуў свежы ветрык.

Падарожнікі хуткім маршам накіраваліся ўздоўж берагу бухты Талькагуано, к трыццаць сёмай паралелі, якая была ў трыццаці мілях на поўдзень. У гэты першы дзень падарожнікам, якія прабіраліся скрозь густыя хмызнякі чаротаў на высахлых балотах, было не да гутарак. Сцэна развітання зрабіла вялікае ўражанне на ўсіх, і кожны зноў і зноў перажываў яе. Яшчэ можна было бачыць на гарызонце дымок «Дункана». Агульнае маўчанне парушаў толькі Паганель: старанны географ сам сабе даваў голасна пытанні на-іспанску і адказваў на іх. Ён хацеў удасканаліць свае веды па новай мове.

Катапац аказаўся панурым па натуре чалавекам, ды і прафесія яго не гарнула да балбатні. Ён не размаўляў нават са сваімі пеонамі і даваў ім загады знакамі. Пеоны добра ведалі сваю справу. Калі які-небудзь мул пачынаў наравіцца і прыпыняцца, пеон моцна крычаў, каб прымусіць яго ісці далей. Калі крык не дапамагаў, ён трапна шпурляў каменнем у яго спіну, і ўціхаміраны мул зноў станаўся жвавым, як і раней. Калі слабла падпруга, пеон здымаў з сябе панчо, накрываў ім галаву мула, хутка папраўляў няспраўнасць, і караван зноў ішоў па свайму шляху.

Паганятыя мулаў прывыклі выходзіць у дарогу а восьмай гадзіне раніцы, пасля сьнедання, і ісці без прыпынку да чатырох гадзін паўдні. Гленарван рашыў прытрымлівацца гэтага звычая. Калі ў гэты першы дзень надшоў час прывала, падарожнікі былі ўжо каля самага горада Арауко, што ляжыць на паўднёвым канцы бухты Талькагуано. Атрад увесь дзень не пакідаў узбярэжжа, і падарожнікі нястомна шукалі па дарозе слядоў крушэння.

Адсюль да трыццаць сёмай паралелі трэба было прайсці на захад яшчэ міль дваццаць—да бухты Карнейро. Але гэты ўчастак узбярэжжа быў ужо агледжаны пасланцамі Гленарвана, таму паўторнае даследаванне было б бескарысным.

Гленарван, параіўшыся з Паганелем, рашыў таму накіравацца з Арауко проста ў глыб краіны і, вышаўшы на трыццаць сёмую паралель, ні на крок не адступаць ад прамай лініі.

Маленькі атрад увайшоў у горад і прыпыніўся нанач у заезжым дварэ.

Арауко—сталіца Арауканіі, невялікай дзяржавы, якая займае плошчу даўжынёй у шэсцьсот і шырынёй у сто дваццаць кілометраў. Жывуць у Арауканіі молухі—кроўнае чылійцам гордае і мужнае племя. Дарэчы, гэта адзінае з амерыканскіх плямёнаў, якое ніколі не спрабавала чужа-

земнага прыгнёту. Сам горад Арауко некалі захапілі іспанцы, але насельніцтва яго не здалося прыгнятальнікам і жорстка змагалася з імі, як змагаецца і зараз з захватніцкімі тэндэнцыямі Чылі.

Сцяг Арауканіі—белая зорка на блакітным полі—да гэтага часу горда і незалежна развяваецца на ўмацаваным узгорку, які абараняе горад.

Пакуль на пастаяльным дварэ рыхтавалі вячэру, Гленарван, Паганель і катапац вышлі пагуляць. У горадзе былі адны маленькія домікі з саламянымі стрэхамі і, калі не лічыць адной старадаўняй царквы і руін францускага манастыра, разглядаць яго не было ніякай цікавасці.

Гленарван спрабаваў сабраць хоць-бы якія-небудзь весткі, па пытанню, якое яго цікавіла, але гэта было дарэмна. Паганель быў у распачы: тубыльцы не разумелі ні слова з таго, што ён гаварыў. Яны гаварылі толькі на арауканскай мове, распаўсюджанай усюды да самага Магеланава праліва, і іспанская мова Паганеля аказалася тут такой-жа бескарыснай, як скажам, старадаўнегрэчаская.

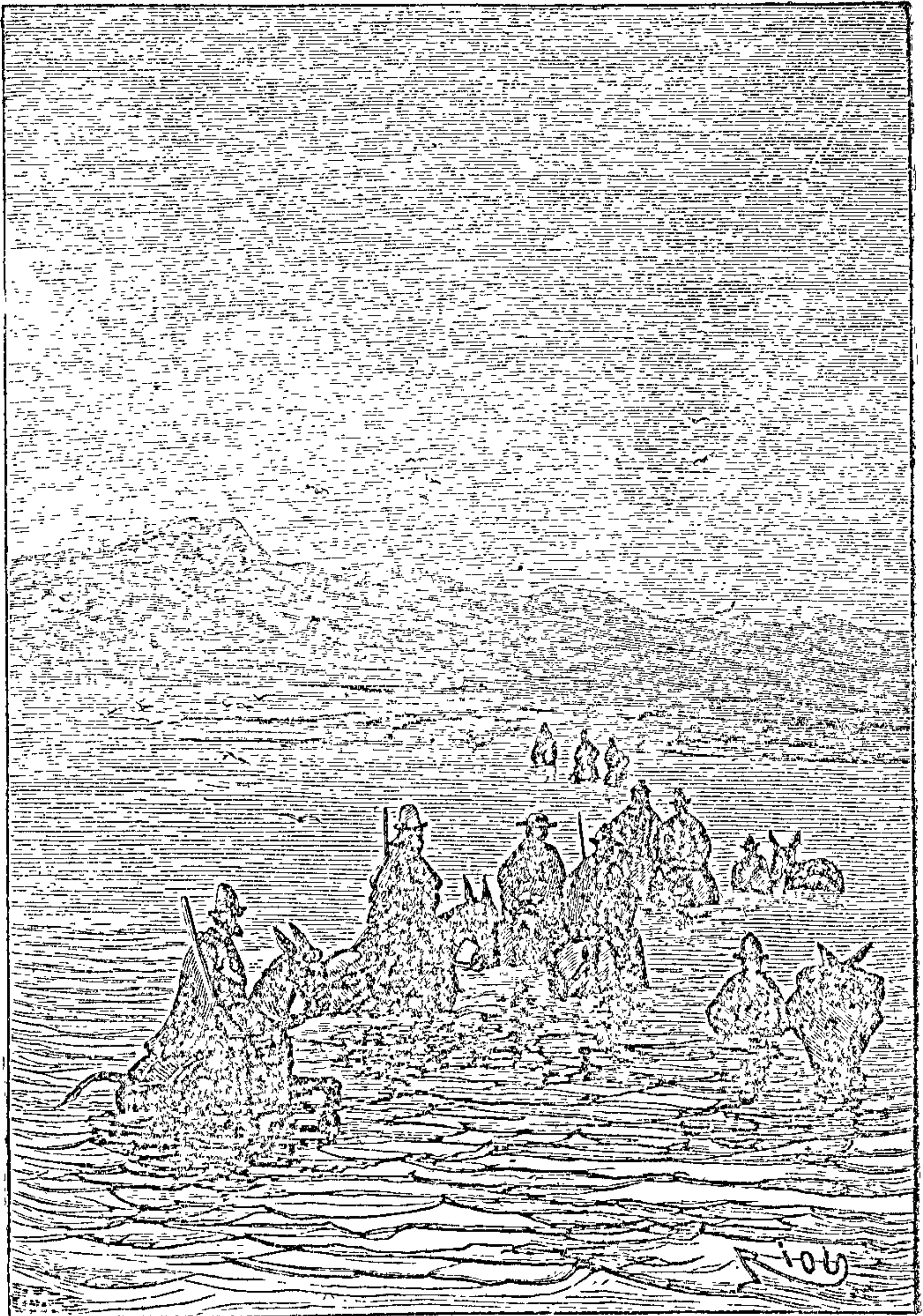
Пазбаўлены магчымасці трэніраваць свой слых, вучоны ўзнагароджваў сябе тым, што даваў работу сваім вачам. Ён прагна ўглядаўся ва ўсіх сустрэчных, запамінаючы асаблівасці будовы прадстаўнікоў расы молухаў, і ўвогуле быў зусім задаволены.

Мужчыны-молухі былі высокага росту, з плоскім безбародым тварам бронзавага колеру і вялікай галавой з доўгімі чорнымі валасамі. Яны недаверліва пазіралі на падарожнікаў. Звыклых ваякі, не ведаючы, што з сабой рабіць у мірны час, мужчыны-арауканцы бяздзейнічалі цэлымі днямі. Іх жонкі, гаротныя і няшчасныя на выгляд, надрываліся ад цяжкой хатняй работы, пасвілі коней, чысцілі зброю, аралі, хадзілі на паляванне і апрача таго знаходзілі яшчэ час ткаць тыя сінія панчо, якія патрабуюць не меней двух гадоў работы і каштуюць кожнае не таней як сто долараў.

Увогуле патрэбна сказаць, што молухі—малацікавае племя з даволі дзікімі нормамаі і звычаямі. Яны маюць амаль усе чалавечыя хібы і толькі адну добрачыннасць—любоў да свабоды.

— Гэта сапраўдныя спартанцы!—паўтараў Паганель увечары, пасля прагулкі, седзячы за абедзеным сталом.

Вучоны-географ відавочна пераўвялічваў. Гэта было незразумела. Але яшчэ менш яго зразумелі, калі ён у час абеды заявіў, што яго французскае сэрца вельмі білася ў часе прагулкі па горадзе Арауко. Калі маёр асцярожна запытаўся пра прычыны гэтага нечаканага біцця сэрца, ён адказаў, што яно вельмі натуральна, бо адзін з яго земля-

Падарожнікі пераправіліся цераз раку.

коў некалі займаў трон Арауканіі. Маёр папрасіў назваць імя гэтага манарха. Жак Паганель горда назваў пана дэ-Тоннэна, былога перыгорскага адваката, дадаўшы, што цараванне яго было кароткім «з прычыны непаслухмянасці падданных». Маёр усміхнуўся, уявіўшы сабе былога адваката, якога зганялі са сходак трона «непаслухмяныя падданыя», але Паганель сур'ёзна адказаў, што лягчэй адвакату стаць добрым каралём, чым каралю добрым адвакатам. Гэта заўвага выклікала рогат, і ўсе ўзнялі свае шклянкі за здароўе Орэлія-Антонія I, былога караля Арауканіі. А яшчэ праз некалькі хвілін падарожнікі, ухутаўшыся ў свае панчо, моцна заснулі.

Назаўтра, роўна а васьмай гадзіне раніцы, маленькі атрад з мадрылай наперадзе і пеонамі ў ар'ергардзе крануўся ў дарогу. Трыццаць сёмая паралель перасякала тут ураджайную зямлю Арауканіі, багатую вінаграднікамі і гуртамі жывёлы. Але мала-па-малу мясцовасць рабілася пустэльнай. Хацінкі растрэадораў, вядомых на ўсю Амерыку ўсмірыцеляў дзікіх коней, трапляліся ўсё радзей і радзей, і экспедыцыі даводзілася праходзіць цэлыя мілі, не сустраўшы ні аднаго жылля.

У гэты дзень падарожнікам давялося пераправіцца цераз дзве ракі—Рыю-Раке і Рыю-Тубаль. Катапац абодва разы хутка знаходзіў брод. Ланцуг Кардыльераў вырысоўваўся на гарызонце, заметна ўзвышаўся і памнажаў колькасць сваіх вяршынь у напрамку к поўначы. Але гэта было толькі яшчэ прадгор'е вялікага станавога хрыбта Новага Свету.

А чацвертай гадзіне папаўдні, прайшоўшы трыццаць пяць міль, атрад спыніўся на прывал пад адкрытым небам, каля гушчару гіганцкіх міртавых дрэў. Мулаў рассядлалі і пусцілі пасвіцца на лугу з густой і сакавітай травой. З сядзельных сумак дасталі традыцыйнае сушанае мяса і рыс. Пеліоны, пасланыя на траве, замянілі стол, крэслы, а пад вечар і пасцель, і кожны знайшоў на іх адпачынак і аднаўляючы сілы сон. Катапац і пеоны ўсё ноч па чарзе вартавалі.

Назаўтра атрад без прыгод пераправіўся цераз імклівы паток Рыю-Бель, а ўвечары, на прывале каля берагоў Рыю-Біабію, якая аддзяляе іспанскае Чылі ад незалежнага Чылі, Гленарван мог запісаць у паходны дзённік яшчэ трыццаць пяць пройдзеных за суткі міль. Выгляд мясцовасці пакуль што не мяняўся. Па-ранейшаму навакол цвілі палі амарылій, фіялак, дурману, залатых кветак кактуса. З птушак былі тут чаплі, совы, певуны, дразды і нырцы. Чацвераногія хаваліся ў нетрах лясоў.

Атрад амаль не сустракаў на сваім шляху тубыльцаў. Дзе-ні-дзе міма, як цень, прашмыгалі гуасы, мяшанцы індзейцаў з іспанцамі, удараючы ў акрываўленыя бакі сваіх

коней вялікай шпорай, прывязанай да босай нагі. Не было ў каго запытаць, не было дзе атрымаць неабходных давадак. Гленарван аднак прыміраўся з гэтым. Ён гаварыў сам сабе, што індзейцы, узяўшыя капітана Гранта ў палон, безумоўна завялі свайго палонніка на супроцьлеглы бок хрыбта Кардыльераў. Значыцца, пошукі могуць закончыцца поспехам толькі ў пампасах, не раней. Трэба было ўзброіцца цярплівасцю і рушыць наперад, без прыпынкаў і шпарка.

Раніцой 17-га чысла атрад вышаў у звычайны час і ў звычайным парадку. Гэты парадак быў вельмі цяжкі для Роберта, які ўвесь час імкнуўся апярэдзіць мадрылу. Гленарвану даводзілася строга гукаць, каб хлопчык вярнуўся на сваё месца ў страі.

У гэты дзень, па меры прасоўвання атрада наперад, мясцовасць усё больш губляла раўнінны характар; з'явіліся складкі, што бываюць паблізу гор; зямлю зрэзалі шматлікія рэчкі і ручаі з бурымі, імклівымі плынямі.

Паганель часта заглядаў у карту. Калі спатканага ім ручайка не было на карце, кроў географа закіпала, і абурэнню яго не было канца.

— Ручай без назвы,—крычаў ён,—гэта ўсёроўна, што чалавек без права грамадзянства: ён не існуе для геаграфіі!

І ён, не саромячыся, даваў назвы безымянным рыо¹. Ён адзначаў іх на карце і старанна запісваў толькі што выдуманая ім пышныя іспанскія назвы.

— Якая мова!—не пакідаў ён захапляцца.—Якое гучэнне, якая ўрачыстасць! Гэта металічная мова! Я ўпэўнен, што яна складаецца з сямідзсяці васьмі частак медзі і дваццаці двух волава, як лепшая бронза, з якой робяць званы!

— Ці ёсць у вас поспехі па вывучэнню гэтай мовы?—запытаў у яго аднойчы Гленарван.

— Вядома, дарагі сэр. Эх, каб не гэта вымаўленне! Яно псуе ўсю справу!

І, чакаючы лепшага часу, Паганель па дарозе, не шкадуючы горла, стараўся авалодаць іспанскім вымаўленнем, не забываючы пры гэтым рабіць і геаграфічныя назіранні. У гэтай галіне ён быў надзвычай моцны, і цяжка было б знайсці яму суперніка. Так, калі Гленарван звяртаўся да катапаца з пытаннем наконт якой-небудзь асаблівасці мясцовасці, ён заўсёды апярэджваў адказ правадніка, і таму заставалася толькі здзіўлена пазіраць на географа.

У гэты дзень, 17-га, каля дзсяці гадзін раніцы, атрад перайшоў праз нейкую дарогу.

Гленарван запытаў у катапацы, што гэта за дарога, і на гэта пытанне, як звычайна, адказаў яму Жак Паганель:

¹ Рыо—рака.

— Гэтая дарога з Юмбеля ў Лос-Анжэлос.

Гленарван зірнуў на катапаца.

— Зусім верна,—сказаў той і, звяртаючыся да географа, дадаў:—вы, відавочна, ужо вандравалі па гэтай мясцовасці?

— Зразумела,—адказаў Паганель.

— На муле?

— Не, седзячы ў крэсле.

Катапац не зразумеў і, паціснуўшы плячыма, звярнуўся на сваё месца на чале атрада.

Каля пяці гадзін папаўдні экспедыцыя прыпынілася ў неглыбокай цясніне ў некалькіх кілометрах ад горада Лоха.

Гэтую ноч падарожнікі начавалі каля падножжа с'ер, першых сходак вялікага хрыбта Кардыльераў.

РАЗДЗЕЛ ДВАНАЦЦАТЫ

12 000 футаў над узроўнем мора

Да гэтага часу пераход цераз Чылі быў зусім няцяжкім. Але, пачынаючы з гэтага месца, атрад чакалі ўсе перашкоды і небяспекі, з якімі звязана ўзыходжанне на высокія горы. Тут павінна была пачацца жорсткая барацьба з прыродай.

Перад выхадам далей давлялося вырашыць вельмі важнае пытанне: якім перавалам пры пераходу цераз Кардыльеры патрэбна карыстацца, каб як мага менш ухіліцца ад прамога шляху?

Першым чынам гэтае пытанне было пастаўлена перад катапацам.

— Я ведаю толькі два даступных перавалы ў гэтай частцы хрыбта,—адказаў ён.

— Перавал Арыка,—запытаў Паганель,—адкрыты Вальдзівіа Мендасой?

— Правільна.

— І перавал Віярыка, які знаходзіцца крыху на поўдзень?

— Так.

— Дык вось, сябры мае,—прадаўжаў географ,—у абодвух гэтых перавалаў той недахоп, што яны прымусяць нас ухіліцца ад прамога шляху—першы к поўначы, а другі—на поўдзень.

— Ці можаце вы параіць нам трэці праход?—запытаў маёр.

— Вядома,—адказаў Паганель,—перавал Антуко, размешчаны на вулканічным спадзе пад трыццаці сямі градусаў трыццаці мінутамі, гэта значыць ледзь на поўградуса ў баку ад нашага шляху. Ён знаходзіцца на вышыні шасці тысяч футаў і быў адкрыты Замнудзіо з Круца.

— Вельмі добра,—сказаў Гленарван.—Ці ведаеце вы перавал Антуко, катапац?

— Ведаю, сэр. Мне здаралася праходзіць гэтым перавалам. Я не гаварыў аб ім таму, што ім карыстаюцца толькі індзейцы-пастухі для прагону жывёлы з усходняга схілу гор.

— Што-ж, мой дружа,—адказаў Гленарван,—там, дзе могуць прайсці статкі кабыл, авечак і быкоў, мы безумоўна зможам прайсці. Значыцца, калі перавал Антуко дазваляе нам не ўхіляцца ад прамой, выбіраем гэты перавал!

У той момант падалі сігнал к паходу, і атрад паглыбіўся ў лагчыну Лао-Лехас, якая ляжала між двума стромкімі сценамі крысталізаванага вапняку. Пачатага тут уздыму нельга было заўважыць, бо быў адхонны спад. Каля адзінаццаці гадзін атраду давлялося абыйсці невялікае вельмі маляўнічае возера, у якім прызначалі адзін аднаму спатканні ўсе навакольныя ручайкі. Яны зліваліся туды з ціхім журчэннем і без следу знікалі ў яго спакойнай празрыстасці. Вакол возера разглядаўся вялікі прастор, заняты льяносамі—густа зарослымі травой раўнінамі, на якіх пасуцца статкі індзейцаў. Пазней атрад трапіў у балота і шчасліва выбраўся з яго толькі дзякуючы інстынкту мулаў.

У гадзіну дня паказаліся руіны форта Баленарэ, які некалі горда ўзвышаўся на грэбені скалы. Атрад не спыняўся каля яго. Уздым станавіўся ўсё страмчэйшы, глеба стала камяністай, і з-пад капытоў мулаў вырываліся і з шумам каціліся ўніз каскады камення. Каля трох гадзін дня, падарожнікі ўбачылі руіны яшчэ аднаго форта, разбуранага ў час паўстання 1770 года.

— Відаць, гор недастаткова, каб падзяліць людзей,—заўважыў Паганель,—патрэбна яшчэ будаваць на горах крэпасці!

З гэтага моманту дарога зрабілася труднай і нават небяспечнай. Вугал уздыму стаў большы; сцежачкі звужаліся, з'явіліся глыбокія прорвы. Мулы асцярожна ступалі, прыгнуўшыся мордай да зямлі, быццам вынюхвалі дарогу. Атрад расцягнуўся ланцугом. Часам мадрыла знікала за раптоўным паваротам, і тады атрад ішоў, кіруючыся ледзь чутным звонам званочкаў. Здаралася, што звіліны ўздыму здвойвалі рады падарожнікаў, і тады катапац, які ішоў наперадзе атрада, мог перагаварыцца з заднімі пеонамі праз непраходнае бяздонне, якое пры шырыні ў тры-чатыры метры цягнулася на дзвесце і болей метраў у глыбіню.

Зеляніна яшчэ паспяхова змагалася тут з наступам камення, але адчувалася, што хутка мінеральнае царства пераможа расліннае. Блізкасць вулкана Антуко выяўлялася

тым, што ўсё часцей сталі сустракацца патокі застылай лавы.

Награмаджаныя адна на адну скалы, здавалася, вось вось упадуць, і можна было толькі здзіўляцца, што яны так доўга трымаюцца насуперакі ўсім законам роўнавагі. Можна было не сумнявацца, што пры першым-жа земле-трасенні мясцовасць зусім зменіцца. Зірнуўшы на гэтыя пазбаўленыя падпораў пікі, нахіленыя набок верхавіны, недарэчна бытырклыя купалы ясна было відаць, што тут гораўтвараючы працэс яшчэ не закончыўся.

У гэтых умовах нялёгка было знаходзіць дарогу. Частыя землетрасенні заўсёды змяняюць профіль яе, знішчаюць ці перамяшчаюць распазнавальныя вехі. Таму катапац часта хістаўся ў выбары напрамку; ён прыпыняўся, азіраўся навакол, нібы маліўся скалам, шукаючы на камяністай глебе слядоў індзейцаў.

Гленарван ні на крок не адступаў ад правадніка; ён разумеў, што яму надзвычай цяжка арыентавацца ва ўмовах заўсёды зменнага рэльефа. Ён не адважваўся распытваць яго. У душы, напэўна, ён больш разлічваў на інстынкт мулаў, чым на памяць і веды паганятага.

Так блукалі яны, як быццам наўдачу, некалькі гадзін, узбіраючыся аднак усё вышэй і вышэй на гару. Але раптам катапац спыніўся—далей ходу не было. Атрад быў у вузкай цясніне, закрытай з аднаго канца заваленай скалой. Катапац пільна ўглядаўся ў скалы, але, не знайшоўшы выйсця, злез з мула і скрыжаваў рукі на грудзях.

Гленарван пад'ехаў да яго.

— Вы заблудзіліся?—запытаў ён.

— Не, сэр,—адказаў катапац.

— Але-ж мы не дайшлі да перавала Антуко?

— Наадварот, мы на самым перавале.

— Вы не памыляецеся?

— Я не памыляюся. Вось рэшткі вогнішча індзейцаў, а вось сляды праходу гуртоў авечак і коней.

— Значыць, гэты перавал непраходны?

— Быў праходным да апошняга землетрасення, а цяпер зрабіўся непраходным...

— Для мулаў,—запярэчыў маёр,—але не для людзей!

— Гэта ўжо ваша справа,—адказаў катапац.—Я зрабіў усё, што залежала ад мяне. Я гатовы завярнуць мулаў назад і, калі вы згодны вярнуцца, прывесці вас к другому перавалу праз Кардыльеры.

— На колькі дзён гэта затрымае нас!

— Дні на тры, не менш.

Гленарвен моўчкі слухаў катапаца. Той трымаўся прыстойна. Было зусім відавочна, што перавал Антуко непра-

ходны для мулаў. Але, калі катапац прапанаваў вярнуцца назад, Гленарван запытаў у сваіх спадарожнікаў:

— Ці згодны вы паспрабаваць асіліць гэты перавал, не гледзячы ні на якія цяжкасці?

— Мы гатовы ісці за вамі,—адказаў за ўсіх Том Аусцін.

— І нават ісці наперадзе вас,—дадаў Паганель.—Пра што, урэшце, ідзе гутарка? Пра тое, каб перабрацца цераз хрыбет, супроцьлеглы спад якога таксама зручны для спуску, як манмартрскі¹ брук. Як толькі мы спусцімся з гор, мы знойдзем бакеано, гатовых служыць нам праваднікамі цераз пампасы, і выдатных аргентынскіх коней, якія прызвычаены да ўмоў мясцовасці. Прапаную, не думаючы, ісці наперад!

— Наперад!—крыкнулі ўсе спадарожнікі Гленарвана.

— Вы пойдзеце з намі?—запытаў Гленарван у катапаца.

— Я паганяты мулаў,—адказаў той.

— Як хочаце!

— Абыйдземся без праваднікоў,—сказаў Паганель.— На тым баку перавала мы знойдзем сцежку, і я бяру на сябе абавязак давесці вас да хрыбта не горш, чым любы праваднік па Кардыльерах!

Гленарван разлічыўся з катапацам і пусціў дадому яго самога, пеонаў і мулаў. Зброю, інструменты і невялікі запас харчоў падзялілі між сабой сем ўдзельнікаў экспедыцыі. Усе далі згоду адразу пачаць уздым і ўзбірацца, калі трэба будзе, хоць усю ноч.

На ўсходняй сцяне цясніны пакручвалася на гару, як змяя, сцежка, недаступная для мулаў. Як не цяжка было, але пасля двух гадзін уздыму Гленарван і яго спадарожнікі пералезлі цераз скалу, якая перагараджвала ім дарогу.

Насуперакі жаданню Паганеля, ім нідзе не ўдалося знайсці старых сцежак—землетрасенне знішчыла ўсе сляды праходу людзей і ўсё змяніла навакол.

Географ вельмі засмуціўся. Гэта вымушала экспедыцыю перамагаць у лоб цяжкі ўздым к вяршыням Кардыльераў, вышыня якіх хістаецца ад адзінаццаці да дванаццаці тысяч шасцісот футаў. На шчасце, пара года спрыяла гэтаму; неба было празрыстае, і надвор'е стаяла ціхае. Зімой, ад мая да кастрычніка², такі ўздым быў-бы зусім немагчымым: халады даканалі-б неасцярожных падарожнікаў, каб нават іх пакінулі жывымі страшныя «тэмпаралес»—ураганныя вятры, уласцівыя для гэтых мясцовасцей.

Падымаліся ўсю ноч. Чапляючыся за ледзь прыкметныя выступы, падарожнікі карабкаліся на стромкія сцены. Яны

¹ Манмартрскі ўзгорак—адно з самых шумных прадмесцяў Парыжа.

² У паўднёвым паўшар'і зіма прыпадае на летнія месяцы паўночнага паўшар'я.

пераскаквалі цераз расколіны; плечы замянялі ім лесніцы, рукі, злучаныя з рукамі, замянялі вяроўкі. Гэтыя бясстрашныя людзі часамі нагадвалі групу акрабатаў, якія рэпетыруюць галаваломныя трукі перад выступленнем. Тут аказаліся вельмі патрэбнымі і спрытнасць Вільсона і сіла Мюльрэдзі. Гэтыя два бравыя шатландцы паспявалі ўсюды, дапамагалі ўсім; тысячу разоў іх адважнасць і шчырая адданасць выручалі маленькі атрад.

Гленарван не зводзіў позірку з Роберта, баючыся, што дзіцячая гарачнасць штурхане яго на неасцярожныя ўчынкі, якія ў гэтых умовах могуць скончыцца нядобра.

Паганель лез наперад з уласцівай французам лютасцю. Што да маёра, дык ён пасоўваўся мерна, трацячы якраз столькі энергіі, колькі гэта было неабходна, каб перамагчы чарговую перашкоду, і ні на кроплю больш. Ці заўважаў ён, што падымаецца на гару вось ужо шмат гадзін? Гэтага нельга было сказаць пэўна. Магчыма, яму здавалася, што ён спускаецца з гары.

А пятай гадзіне раніцы барометр паказаў, што маленькі атрад знаходзіцца на вышыні сямі тысяч пяцьсот футаў. Тут праходзіла мяжа распаўсюджання дрэўнай расліннасці. Падарожнікі заўважылі некалькі жывёлін, выгляд якіх прывёў-бы ў захапленне кожнага паляўнічага. Гэта былі ламы,—горныя жывёлы, якія могуць замяняць барана, быка і каня, і жывуць у такіх мясцінах, дзе не мог-бы жыць нават непераборлівы мул. Ламы, відаць, былі ўжо знаёмыя з людзьмі, бо палахліва ўцякалі ад атрада. Тут былі і шэншылы, маленькія, рахманья і палахлівыя грызуны з вельмі прыгожай густой поўсцю. Шэншыла займае сярэдняе месца між зайцам і тушканчыкам. Будова яе задніх ног робіць яе падобнай да кенгуру. Не глядзячы на стомленасць, падарожнікі не маглі не заглядзецца, бачачы, як лёгка і грацыёзна гэтая маленькая жывёліна бегае па галінках дрэва.

— Гэта яшчэ не птушка,—заўважыў Паганель,—але гэта ўжо не чацвераногае!

Аднак гэтыя звяркі не былі апошнімі прадстаўнікамі свету жывёлін. На вышыні дзевяці тысяч футаў, на мяжы вечных снягоў, падарожнікі сустрэлі цэлы гурт надзвычай прыгожых бязрогіх коз са стройным і ганарлівым выглядам і вельмі тонкай поўсцю. Нечага было і думаць падыйсці да іх: яны ледзь толькі дазволілі зірнуць на сябе і пабеглі, нячутна дакранаючыся да бліскучага белага снежнага дывана.

Цяпер горы набылі зусім іншы выгляд. Вялікія ледзяныя глыбы, якія адсвечвалі сіняватасцю на пераломках, адбівалі першыя праменні дня

Уздым становіўся вельмі небяспечным.

Уздым рабіўся вельмі небяспечным. Перш чым ступіць, даводзілася ўтыкаць палку ў снег, каб упэўніцца, што пад ім не захавана яма. Вільсон узначаліў атрад, і яго спадарожнікі, выстраіўшыся адзін за адным, стараліся ступаць толькі ў яго сляды. Яны баяліся голасна сказаць слова, бо невялікі шорах, скалануўшы паветра, мог выклікаць абвал снежнай масы, якая павісла над самымі іх галовамі на вышыні сямісот-васемісот футаў.

Яны знаходзіліся яшчэ ў зоне хмызнякоў. Яшчэ праз паўтары тысячы футаў хмызнякі змяніліся кактусамі. На вышыні адзінаццаці тысяч футаў і гэтыя расліны зніклі, і глеба стала зусім бясплоднай.

Падарожнікі спыняліся на адпачынак толькі адзін раз— а восьмай гадзіне раніцы. Хутка паснедаўшы, каб папоўніць сілы, яны мужна аднавілі ўздым, перамагаючы небяспеку, якая з кожным крокам становілася ўсё больш і больш грознай. Ім даводзілася то ўзлазіць на вострыя кручы, то пералазіць цераз бяздонні, глыбіню якіх вока баялася вымераць. Шмат дзе яны сустракалі драўляныя крыжы, маўклівыя сведкі былых катастроф. Каля двух гадзін папаўдні яны вышлі на вялікае зусім пустое плато, размешчанае сярод голых горных верхавін. Паветра было сухое, неба—густой цёмнасіняй афарбоўкі. На гэтай вышыні дажджоў не бывае, і вадзяная пара асядае толькі ў выглядзе снегу ці граду. Там і тут некалькі базальтавых і парфіравых валуноў чарнелі ў белай пеляне, як косці шкілета. Часамі ад холаду абломкі кварца ці гнейса калоліся на часткі з глухім трэскам, ледзь чутным у гэтай разрэджанай атмасферы.

Не глядзячы на сваю мужнасць, маленькі атрад зусім знясіліўся. Гленарван, бачачы, што яго спадарожнікі не могуць стаяць на нагах ад стомленасці, пачаў шкадаваць, што не падумаўшы забраўся так далёка ў горы. Роберт з усіх сіл стараўся трымацца на нагах, але ён не мог ісці далей, гэта было відавочна. А трэцяй гадзіне папаўдні Гленарван загадаў спыніцца.

— Трэба адпачыць,—сказаў ён, бачачы, што ніхто першым не асмельваецца прапанаваць.

— Дзе-ж тут адпачываць?—запытаў Пагачель.—Навакол няма ніякага прытулку.

— І тым не менш неабходна зрабіць прывал, хаця-б дзеля Роберта.

— Не, не, сэр! Не прыпыняйцеся з-за мяне,—адказаў адважны хлопчык.—Я яшчэ здольны хадзіць!

— Мы панясем цябе, мой хлопчык,—сказаў Паганель,—але ўа што-б та ні стала мы павінны дабрацца да ўсходняга

спаду! Можа там мы знойдзем які-небудзь прытулак. Я лічу, што нам трэба ісці яшчэ не больш двух гадзін.

— Ці ўсе згодны з Паганелем?—запытаў Гленарван.

— Усе!—у адзін голас адказалі яго спадарожнікі.

Мюльрэдзі дадаў.

— Я паклапачуся аб дзіцяці.

І атрад зноў рушыў у дарогу. Яшчэ дзве пакутлівых гадзіны прадаўжаўся ўздым на верхавіну гары. Разрэджанае паветра затрудняла дыханне і выклікала прыступы ўдушша. Кроў сачылася з дзяснаў і губ з прычыны таго, што атмасферны ціск знадворку цела быў меншы, чым унутры. Каб удыхнуць неабходную для лёгкіх колькасць кіслароду з разрэджанага паветра, даводзілася часта-часта дыхаць; гэта было вельмі ўтомна. Пад канец усіх пакут у падарожнікаў нязносна захварэлі вочы ад блеску сонечных праменьняў, адсвечаных снегавым насцілам. Якія не былі моцныя воляй гэтыя людзі, але надышоў момант, калі нават самыя дужыя з іх аслабелі. У даяршэнне няшчасця ва ўсіх пачалося галавакружэнне—гэты страшны вяшчун горнай хваробы, якая пазбаўляе людзей не толькі фізічных сіл, але і мужнасці. Відаць, сапраўды нельга стамляць арганізм да такой ступені. Неўзабаве людзі пачалі часта спатыкацца. Некаторыя ўпалі, і ўпаўшы, ужо не маглі стаць на ногі і паўзлі наперад на каленях.

З хвіліны на хвіліну стомленасць павінна была палажыць канец гэтаму занадта доўгаму пераходу. Гленарван з жахам думаў пра тое, што чакае яго атрад, пазбаўлены прытулку сярод бязмежных снегавых прастораў, сярод холаду, панаваўшага ў гэтых панурых мясцінах, сярод ночы, цені якой хутка ўспаўзалі на хмурыя вяршыні гор... У гэты момант маёр палажыў яму руку на плячо і спакойна сказаў:

— Хацінка!

РАЗДЗЕЛ ТРЫНАЦЦАТЫ

Спуск з Кардыльераў

Усякі іншы на месцы Мак-Набса сто разоў прайшоў-бы міма, побач, нават над гэтай хацінкай, не заўважыўшы яе існавання. Толькі снегавая гурба адрознівала яе ад навакольных скал. Давялося раскапваць уваход у яе. Пасля поўгадзіны бесперапыннай работы Вільсон і Мюльрэдзі вызвалілі ўрэшце дзверы ад снегу, і маленькі атрад улез у сярэдзіну «казухі», як завуць тубыльцы такія будынкі.

Гэтую хацінку індзейцы пабудавалі з «адоба»—падобнага на цэглу, апаленую на сонцы. Яна мела форму куба, кожны бок якой быў у даўжыню дванаццаць футаў, і была пабудавана на верхавіне базальтавай скалы. Лесніца, высе-

чаная ў схіле скалы, вяла да дзвярэй—адзінай дзіркі ў казуху. Аднак, якія вузкія не былі гэтыя дзверы, але вецер, снег, і град умудраліся пралазіць праз іх у сярэдзіну хацінкі, калі ў гарах зрываўся з хрыбта буйны тэмпаралес.

Унутры хацінкі было дастаткова месца для дзесяці чалавек. Якой прымітыўнай не была гэтая будыніна, але ўсё-ж можна было схавацца ад холаду. Акрамя таго нейкае падабенства камінка з гагльнымі комінам дазваляла распаліць агонь і больш паспяхова змагацца з дзесяціградусным марозам вольнага паветра.

— Вось вам і прыстанішча!—сказаў Гленарван.—Можа яно недастаткова камфартабельнае, але тым не менш гэта ўсё-такі прытулак!

— Вы няўдзячныя, дарагі Гленарван!—запырэчыў Паганель.—Гэта сапраўдны палац! Нехапае толькі прыдворных і варты! Мы тут добра размесцімся.

— Асабліва калі добры агонь запылае ў ачагу,—дадаў Том Аусцін.—Мы-ж церпім ад холаду не менш, чым ад голаду. Праўду кажучы, я памяняў-бы цяпер самы смачны абед на бярэмя дроў!

— Што-ж, Том, з-за гэтага справа не стане,—адказаў Паганель,—пастараемся знайсці гаручае.

— Гаручае на вяршыні Кардыльераў!—усклікнуў Мюльрэдзі, недаверліва паківаўшы галавой.

— Калі ў хацінцы ёсць ачаг, значыцца, тут недзе павінна быць паліва,—заўважыў маёр.

— Сэр Мак-Набс праўду кажа,—сказаў Гленарван.—Падрыхтуйце прадукты для вячэры; я пайду па паліва.

— Я з вамі,—адказаў Паганель.

— І я,—сказаў Вільсон.

— І я таксама,—сказаў Роберт, падымаючыся з месца.

— Не, дружа, ты застанешся,—адказаў Гленарван.—Прарочу табе, што ты станеш сапраўдным мужчынам, у той час як твае аднагодкі будуць яшчэ дзяцьмі.

Гленарван, Паганель і Вільсон вышлі з хацінкі. Было шэсць гадзін вечара. Сінь неба пачала гусцець, і горныя вяршыні былі асветлены касьмічнымі праменьнямі заходзячага сонца. Паганель, захапіўшы з сабою барометр, сказаў, што ртуць трымаецца на ўзроўні 495 міліметраў. Паніжэнне ртутнага слупа адпавядала вышыні ў адзінаццаць тысяч семсот футаў над узроўнем мора. Такім чынам месца іх начлегу на Кардыльерах было толькі на дзевяцьсот дзесяць метраў ніжэй вяршыні Манблана. Каб Кардыльеры мелі для падарожнікаў столькі перашкод, колькі швейцарскі гігант для альпіністаў, каб на іх наваліліся ўраганы ці проста моцны вецер, яны не здолелі-б перамагчы гэты горны хрыбет.

Гленарван і Паганель забраліся на высокую парфіравую скалу і акінулі позіркам увесь гарызонт. Яны знаходзіліся на вяршыні «невады», і граніцы гарызонта рассунуліся перад імі на сорак міль ва ўсе бакі. На ўсходзе быў відаць адхонны схіл. Пеоны, апускаючыся з яго, часта слізгаюцца на спіне па некалькі соцень сажняў. Удалечыні відаць былі доўгія ўздоўжныя складкі марэн—груды абломкаў горных парод, якія ўпалі на паверхню ледавікоў. Даліна ракі Каларадо ўжо ахуталася начнымі ценямі. Толькі на ўсходзе грэбені складак глебы, выступаў і пікаў былі асветлены касымі праменнямі заходзячага сонца. Змрок паступова ахутваў увесь усходні схіл Кардыльераў. На захадзе святло залівала яшчэ прадгор'і. Скалы і ледавікі, асветленыя барвова-чырвонымі праменнямі, былі асляпляюча прыгожымі. На поўнач аддаляўся ланцуг узгоркаў, якія паступова зніжаліся і зліваліся ў адну, падобную на хвалі лінію, нібы праведзеную алоўкам па зямлі нечай дрыжачай рукой. Канец яе губляўся ў туманнай далечыні. Затое на поўдні малюнак быў сапраўды грандыёзны, і набліжэнне ночы толькі ўзмацняла яго пышнасьць. Вока магло бачыць ва ўсёй сваёй магутнасці разбушаваны, як казачнае страшыдла, вулкан Антуко, які выкідаў вялікія клубы дыму і полымя. Спады гор, якія акружалі вулкан, здаваліся ахопленымі пажарам. Град распаленага камення асляпляючым фейерверкам узлятаў над кратэрам; струменні гарачай лавы сцякалі на раўніну; слуп чырвонага дыму ўзнімаўся ў гару. Зараза ахапіла ўсё неба, перамагаючы апошнія бледныя праменні дзённага свяціла, якое хавалася за цёмнай лініяй гарызонта.

Паганель і Гленарван, як зачараваныя, доўга не маглі адарваць позірку ад гэтага сапраўды асляпляючага малюнка барацьбы нябеснага і зямнога агню. Але менш захоплены Вільсон вярнуў іх да ўсведамлення рэчаіснасці. Дрэў, вядома, навакол не было, але, на шчасце, на спадах было шмат сухога моху. Імправізаваныя лесарубы дастаткова нарыхтавалі моху, а таксама каранёў расліны льярэта—даволі каштоўнага паліва ў гэтай мясцовасці. Каштоўнае гаручае заняслі ў казуху і злажылі на камінку. Распаліць агонь было вельмі цяжка, але яшчэ цяжэй было падтрымліваць яго. У разрэджаным паветры было мала кіслароду для гарэння, прынамсі, так растлумачыў Паганель.

— Затое,—дадаў ён,—вада не павінна будзе награватца да ста градусаў, каб закіпець. Аматыры кофе, згатаванага на стоградуснай вадзе, павінны будуць задавальняцца меншай тэмпературай, бо на гэтай вышыні вада кіпіць прыкладна пры дзевяноста градусах¹.

¹ Точка кіпення вады паніжаецца прыкладна на 1 градус праз кожныя 324 метры ўздыму.

Усе з вялікай асалодай па некалькі разоў глытнулі гарачага кофе. Сушанае мяса спаткалі з меншым энтузіязмам. З'яўленне яго выклікала ў Паганеля заўвагу, безумоўна не пазбаўленую праўдзівасці, але якая не мела ніякай практычнай вартасці.

— Чорт вазьмі,—сказаў ён,—біфштэкс з ламы быў-бы куды прыямнейшым! Кажуць, што гэта жывёліна можа замяніць быка і барана. Я хацеў-бы ведаць, ці праўда гэта з пункту гледжання... кулінарнага!

— Што такое, мой вучоны сябра? Вы незадаволены сваёй вячэрай?—запытаў маёр.

— Не, мой храбры маёр, я ў захапленні ад яе. Але гэта не перашкаджае мне сцвярджаць, што кавалак дзічыны не быў-бы лішнім на вячэру.

— Да вы, аказваецца, сібарыт!—сказаў Мак-Набс.

— Прымаю гэтае азначэнне, маёр; але скажыце шчыра, што і вы не адмовіліся-б ад кавалка біфштэкса?

— Магчыма.

— І каб вас папрасілі пайсці на паляванне, вы, напэўна, не супярэчылі-б, не зважаючы на холад і ноч.

— Не супярэчу...

Спадарожнікі Мак-Набса не паспелі выказаць маёру падзяку за яго поўную гатоўнасць быць паслужным, як здалёк данёсся нейкі рык. Усе пачалі прыслухоўвацца. Гэта не быў крык адной жывёлы, а рык вялікага гурта. Шум набліжаўся вельмі шпарка.

— Няўжо выпадак будзе такім добрым, што апрача начлегу мы будзем мець яшчэ гарачае мяса на вячэру?—выказаў голасна сваю думку географ.

Але Гленарван сцішыў яго радасць, сказаўшы, што ніякае чатырохногае не магло забрацца на гэты высокі пояс Кардыльераў.

— У такім выпадку адкуль гэты шум?—запытаў Том Аусцін.—Чуецца, ён набліжаецца.

— Можа гэта шум ад лавіны?—няўпэўнена сказаў Мюльрэдзі.

— Не, гэта рык жывёлы!—запярэчыў Паганель.

— Пойдзем паглядзім!—прапанаваў Гленарван.

— І на ўсякі выпадак возьмем з сабой стрэльбы,—сказаў маёр.

Усе выбеглі з хаціны. Ноч ужо настала, цёмная і зорная. Дыск месяца яшчэ не паказаўся з-за гарызонта. Вяршынь гор на поўначы і на ўсходзе не відаць было ў цемры, і позірк распазнаваў навакол толькі фантастычныя абрысы скал. Рык—рык спалоханай жывёлы—усё набліжаўся. Статак бег аднекуль з цемры Кардыльераў. Што адбывалася? Рап-

там на падарожнікаў наляцела лавіна, але не снежная і не каменная, а лавіна жывых стварэнняў, звар'яцелых ад жаху. Здавалася, што ад тупату іх ног задрыжэла ўся гара. Жывёлы было сотні, можа нават тысячы, і, не гледзячы на разрэджанасць паветра, яны рабілі аглушальны шум. Былі гэты дзікія звяры з пампасаў ці проста статак лам? Не паспелі падарожнікі кінуцца ніцма на зямлю, як на іх наляцеў жывы віхор. Паганель хацеў устаць, каб лепш бачыць, але вокамгненна быў павалены на зямлю.

У гэты момант грывнуў стрэл: маёр страляў наўздагад у статак. Яму здалося, што адна жывёліна ўпала за некалькі крокаў ад іх, у той час як увесь статак з нястрыманым парывам і страшэнным рыкам збег уніз па схілу гары, асветленай водбліскам вывяржэння вулкана.

— Знайшоў!—пачуўся з цемры голас Паганеля.

— Што вы знайшлі?—запытаў Гленарван.

— Ды мае акуляры! Аж дзіва, як яны не пабіліся ў такім тлуме!

— Вы не ранены?

— Не, толькі памяты крыху. Але што гэта была за жывёла!

— Зараз даведаемся,—адказаў маёр, цягнучы да хаціны толькі што застрэленую ім жывёлу.

Усе хутка вярнуліся ў хаціну і там пры святле агню ў ачагу разгледзелі «дзічыну» Мак-Набса.

Гэта быў прыгожы звер, які нагадваў з выгляду маленькага бязгорбага вярблюда; у яго была малюсенькая галава, худое цела, доўгія і тонкія ногі, шаўкавістая мяккая поўсць кслеру кофе з малаком з белымі плямамі на жываце.

Паганель, толькі зірнуўшы на жывёлу, адразу пазнаў яе:

— Гэта гуанако!

— А што такое гуанако?—запытаў Гленарван.

— Зусім ужыўная жывёліна,—адказаў Паганель.

— Ё смачная?

— Надзвычай. Ежа, вартая Лукула. Я адчуваў, што ў нас на вячэру будзе свежае мяса! І якое яшчэ мяса!

Але хто возьмецца выпатрашыць тушу?

— Я,—сказаў Вільсон.

— А я згатую з яе жаркое,—адказаў Паганель.

— Хіба вы повар, пане Паганель?—запытаў Роберт.

— Вядома, мой хлопчык, я-ж француз, а кожны француз па натуре крыху повар.

Праз пяць хвілін Паганель палажыў вялікія кавалкі «дзічыны» на гарачае вугалле.

Яшчэ праз дзесяць хвілін вучоны-кухар запрасіў сваіх спадарожнікаў паспытаць «філей гуанако»—так пышна на-

зваў ён сваё гатаванне. Ніхто не сароміўся, і ўсе прагна накінуліся на гарачае мяса. Але, на вялікае здзіўленне географа, ледзьве паспытаўшы «філей гуанако», усе скрывіліся і павыплёўвалі недажаваныя кавалкі.

— Якая погань!—сказаў адзін.

— Гэта немагчыма есці,—пацвядзіў другі.

Небарака вучоны сам паспытаў кавалак «філея» і павінен быў згадзіцца, што гэтай смажаніны не еў-бы нават чалавек, які памірае ад голаду. Таварышы пачалі насміхацца з лукулаўскай стравы Паганеля; сам ён не мог здагадацца, чаму мяса гуанако, сапраўды смачнае і ацэненае гастрономамі, у яго руках раптам стала нясмачным. Раптам у яго мільганула думка.

— Зразумеў!—крыкнуў ён.—Я зразумеў!

— Можа мяса было нясвежае?—спакойна запытаў Мак-Набс пры агульным рогаце.

— Не, ехідны маёр, мяса-то было свежае, але жывёла занадта доўга бегла! Як я мог забыцца на гэта!

— Што вы гэтым хочаце сказаць, пане Паганель?—запытаў Том Аусцін.

— Мяса гуанако смачнае толькі тады, калі жывёліну забіваюць як яна спакойная; калі-ж за ёю доўга ганяюцца, калі яе прымушаюць доўга бегаць, мяса яе робіцца нясмачным. Такім чынам, па смаку мяса гэтай жывёліны я магу смела заявіць, што яна, а значыцца, і ўвесь статак, прыбеглі здалёк.

— Вы ўпэўнены ў гэтым?—запытаў Гленарван.

— Цалкам упэўнен,—адказаў вучоны.

— Але што магло так напалохаць жывёлу, якая ў такую пару ночы павінна была спакойна спаць у сваім логавішчы.

— Не ведаю, дарагі Гленарван. На гэта пытанне я не магу вам адказаць,—сказаў Паганель.—Але не варта ламаць сабе галаву над гэтай загадкай. Лепш ляжам спаць. Што да мяне, дык я паміраю ад жадання спаць! Будзем спаць, маёр?

— Будзем спаць, Паганель!

Падкінуўшы паліва ў ачаг і пажадаўшы адзін аднаму добрай ночы, усе захуталіся ў свае панчо, і хутка па ўсёй хаціне разносіўся шматгалосны хропат.

Толькі адзін Гленарван не мог заснуць. Думка яго ўвесь час вярталася да статка, які бег з такой вялікай трывогай. Што прымусіла яго з такім перапалохам імчацца да бяздоння Антуко? Ніякія дзікія звяры не маглі спалохаць гуанако. На такой вышыні іх не магло быць, таксама як і паляўнічых. Што-ж было прычынай гэтага перапалоху?

Гленарван пакутваў ад прадчування блізкага няшчасця.

Аднак асалода спакою пасля такой стомы хутка дала іншы напрамак яго думкам, і страхі змяніліся надзеяй. Ён уяўляў сабе, як заўтра яны будуць ужо на раўнінах каля падножжа Кардыльераў. Толькі там пачнуцца пошукі капітана Гранта, і хутка яны закончацца поспехам. Гленарван уяўляў, як яны выратоўваюць ад пакутнага палону капітана Гранта і яго таварышоў. Самыя рознастайныя малюнкi адзін за адным мільгалі ў яго галаве і знікалі, як толькі ўвага яго адрывалася ўспышкамі іскраў у ачагу, якія асвятлялі твары сонных таварышоў і кідалі мімалётныя цені на сцены казухі. Але следам за тым дрэннае прадчуванне авалодвала ім з большай сілай. Тады Гленарван настарожваўся, імкнуўся ўлавіць нейкія дзіўныя гукі, што даносіліся з-за дзвярэй, невядома адкуль узнікшыя ў гэтых бязлюдных і пустэльных гарах. Раптам яму здалося, што недзе далёка нарастае нейкі грукат, глухі, грозны, як гром, як падземны гул. Гэты шум мог быць толькі водгуллем навальніцы, якая разыгралася дзе-небудзь каля падножжа гор, за некалькі тысяч футаў пад імі, але тым не менш Гленарван захацеў упэўніцца ў гэтым сам і вышаў з хаціны.

Месяц нядаўна выплыў з-за гарызонта. Ні аднаго воблачка не было ні на небе, ні на схілах гор. Колькі Гленарван не ўглядаўся ў цемру, нідзе не было ніякіх прымет навальніцы. Нават бліскавіцы не зыркалі на ясным небе. Толькі адсветы полымя вулкана скакалі на чорных базальтах. У зеніце паблісквалі тысячы тысяч зорак. І тым не менш гул чутны быў вельмі выразна. Здавалася, што ён набліжаецца, ідучы ўздоўж хрыбта Кардыльераў.

Гленарван яшчэ ў большым неспакоі вярнуўся назад у хаціну. Ён запытваў у сябе, якая існуе сувязь між гэтым падземным грукатам і ўцёкамі статка гуанако? Ці не быў гэты грукат прычынай спалоху жывёлы?

Ён зірнуў на гадзіннік. Было дзве гадзіны ночы. Ён не асмеліўся будзіць сваіх таварышоў, якія моцна спалі, і самога яго авалодала цяжкое забыццё.

Аглушаны грукат абудзіў Гленарвана. Здавалася, што тысячы падвод з артылерыйскімі зараднымі скрынкамі імчацца па бруку. Раптам ён адчуў, што падлога ўцякае з-пад яго ног. Хаціна захісталася і трэснула сцяна.

— Уставайце!—крыкнуў ён.

Але яго спадарожнікі і без гэтага прагнуліся. Ды і дзіўна было-б не прагнуцца, калі нешта штурхала іх у кучу і цягнула з вялікай шпаркасцю ўніз па схілу гары.

Ужо развіднівала, і страшэннае відовішча паўстала перад вачыма. Абрысы гор раптоўна зменьвалі форму. Вяршыні іх гойдаліся на сваёй аснове, а потым са страшэнным трэскам кудысьці правальваліся, нібы ў расчынены люк. Цэлы

ўчастак хрыбта шырынёй на некалькі міль сарваўся з месца і рушыў уніз ў напрамку да раўніны¹.

— Гэта землетрасенне!—крыкнуў Паганель.

Вучоны-географ не памыляўся. Гэта было сапраўды землетрасенне, частая з'ява ў гарах Чылі, а асабліва ў тым месцы, дзе цяпер былі падарожнікі. Тут за чатырнаццаць гадоў горад Капіяно быў разбураны два разы, а горад Сант-Яго—чатыры разы. Гэтая частка зямной кары закрывае гіганцкі ачаг падземнага агню, і вулканы яе яшчэ малядога горнага ланцуга маюць недастатковыя клапаны для выпускання пары і газаў, якія збіраюцца пад зямлёй. Вынікам гэтага з'яўляюцца бесперапынныя падземныя штуршкі, іх мясцовае насельніцтва называе «трамблорэс».

Між тым адарваная частка гары, на якой знаходзіліся і нашы сем падарожнікаў, усё яшчэ імчалася ўніз з хуткасцю кур'ерскага пезда, гэта значыць пяцідзiesiąці міль у гадзіну. Ашаломленыя, перапалоханыя людзі чапляліся за зямлю, за мох. Не было чаго і думаць уцякаць куды-небудзь. Немагчыма было нават крычаць: падземны гул, страшэнны грукат абвалаў, шум ад сутычак гранітных і базальтавых каменяў рабілі дарэмнай ўсякую спробу згаварыцца. Часамі глеба пад імі слізгала плаўна і мякка, без штуршкоў; але часам пачыналася гойданне і калыханне, больш моцнае, чым на караблі ў час урагана. Падарожнікі імчаліся ўніз з неймавернай шпаркасцю, з жахам назіраючы, як правальваюцца ў сустрэчныя бяздонні велізарныя глыбы зямлі, як з карэннем вырываюцца з зямлі стагоднія дрэвы, як згладжваюцца, нібы вялікай касой, усе ўзгоркі, усе складкі ўсходняга схілу. Немагчыма ўявіць сабе сілу, якую развівала маса вагой у шмат мільярдаў тон, коцячыся з усё ўзрастаючай хуткасцю па нахілу ў пяцідзiesiąт градусаў.

Ніхто з падарожнікаў не мог вызначыць, колькі часу прадаўжалася гэта падзенне. Ніхто з іх не адважыўся нават падумаць, у якім бяздонні яно скончыцца. Задыхаючыся ад хуткасці падзення, аслепленыя снежавым віхорам, працятыя рэзкім холадам, трацячы часамі прытомнасць, яны ўсё-такі чапляліся за зямлю, пакараючыся ўсемагутнаму інстынкту самазахавання.

Раптоўна страшны штуршок адарваў іх ад падаючага вострава. Сіла інерцыі рванула іх наперад, і яны пакаціліся па апошніх выступях схілу. Адарваная частка гары наткнулася на перашкоду і адразу спынілася.

На працягу некалькіх хвілін ніхто не варушыўся. Пасля першым, хістаючыся, стаў на ногі маёр. Ён выцер запале-

¹ Такі-ж феномен быў на Манблане ў 1820 годзе. Пры гэтай страшнай катастрофе загінула тры праваднікі з Шамуні.

Яны пакаціліся па апошніх в'яступах схілу.

ныя вочы, і паглядзеў навакол. Яго спадарожнікі ляжалі вакол яго нерухома, нібы нежывыя. Маёр пералічыў іх. Усе былі тут апрача аднаго. Нехапала Роберта Гранта

РАЗДЗЕЛ ЧАТЫРНАЦЦАТЫ

Выратавальны стрэл

Усходні схіл Кардыльераў уяўляў з сябе рад пласкасцей, якія паступова апускаюцца ўніз і неўзаметку пераходзяць у раўніну. Саслізнуўшы да нізу гэтага схілу, адарваны ўчастак гары спыніўся. Падарожнікі апынуліся раптоўна ў новай краіне: густая трава ўкрывала прэрыю; пышныя яблыні з залацістымі пладамі ўтваралі цэлыя лясы. Можна было падумаць, што яны трапілі ў куток пладаноснай Нармандыі, якая цудам перанесена ў Новы Свет. Пры ўсякіх іншых абставінах яны-б надзвычай здзівіліся з такіх раптоўных кантрастаў між неўраджайнасцю пустэльных снегавых вяршынь і квітнеючай прэрыяй, між пануючай угары лютай зімой і тутэйшым цёплым летам.

Глеба зноў стала нерухомай і ўстойлівай. Землетрасенне скончылася. Безумоўна, падземныя сілы прадаўжалі сваю руйнуючую работу дзе-небудзь далей у ланцугу Кардыльераў, які заўсёды пераносіць падземныя штуршкі і хістанні глебы, але тут панаваў поўны спакой.

Толькі што ўціхаміранае землетрасенне адрознівалася выключнай сілай. Абрысаў гор зусім нельга было пазнаць. Новая панарама вяршынь, грэбняў і пікаў разгортвалася на фоне блакітнага неба, і дарэмна праваднік па пампасах шукаў-бы ў іх звыклых адметных пунктаў.

Дзень выдаўся цудоўны. Праменні сонца, якое паднялося з сваёй вільготнай пасцелі Ціхага акіяна,—прабеглі ўжо па аргентынскіх прэрыях, каб выкупацца ў вадзе Атлантычнага акіяна. Было восем гадзін раніцы. Гленарван і яго спадарожнікі дзякуючы клопатам маёра пакрысе ачунялі. Урэшце іх толькі аглушыла. Ніхто нават не атрымаў драпіны ў часе спуску. Яны засталіся-б нават задаволены тым сродкам перасоўвання, якім яны дасягнулі прэрыі, каб у дарозе не знік Роберт Грант.

Усе любілі гэтага храбрага хлопчыка—і Паганель, які зжыўся з ім, як з родным, і звычайна няласкавы маёр, і асабліва Гленарван. Калі Гленарван даведаўся, што няма Роберта, яго апанавала роспач. Ён уяўляў сабе няшчаснага хлопчыка на дне прорвы, які дарэмна прасіў дапамогі...

— Сябры мае, сябры мае,—паўтараў ён, ледзь стрымліваючы слёзы,—трэба шукаць Роберта, трэба знайсці яго! Мы не маем права пакідаць нашага хлопчыка! Мы павінны агледзець усе цясніны, усе западзіны, да самага дна! Вы

збв'яжаце мяне вярoўкай і я сам агледжу ўсе ямы. Вы чуеце? Я патрабую гэтага! О, каб ён толькі быў жывы! Як мы адважымся паказацца бацьку, калі сына няма ўжо жывога? Нашто выратаўваць капітана Гранта, калі гэта выратаванне каштавала жыцця Роберту?

Спадарожнікі Гленарвана слухалі яго моўчкі. Адчуваючы, што ён стараецца знайсці ў іх позірках хоць пробліск надзеі, яны адварачваліся ў другі бок.

— Вы маўчыце?—працягваў Гленарван.—Вы не адказваеце мне? Значыцца, вы ні на што не спадзяецеся? Ні на што?

У адказ яму зноў было глыбокае маўчанне.

Потым загаварыў Мак-Набс.

— Ці памятае хто-небудзь той момант, калі знік Роберт?—запытаў ён.

Ніхто не адказаў на гэтае пытанне.

— Скажыце хоць-бы, ля каго быў хлопчык у час спуску з Кардыльераў?—прадаўжаў ён.

— Каля мяне,—адказаў Вільсон.

— Да якога часу вы бачылі яго каля сябе? Успомніце, Вільсон! Падумаіце!

— Вось усё, што я памятаю,—адказаў Вільсон.—Роберт Грант быў побач са мной яшчэ за дзве хвіліны да таго, як раптоўны штуршок спыніў наша падзенне.

— За дзве хвіліны, не больш? Глядзіце, Вільсон, уяўленне аб часе павінна было зблытацца ў вас, і хвіліны маглі здавацца вельмі доўгімі. Ці не памыліліся вы?

— Не... Думаю, што не памыліўся... Не больш як за дзве хвіліны да штуршка я яшчэ бачыў Роберта... Я ручаюся за гэта...

— Добра,—прадаўжаў Мак-Набс.—З якога боку быў Роберт, з правага ці з левага ад вас?

— З левага. Я прыпамінаю, што полы яго панчо білі мяне па твару.

— А з якога боку вы былі ад нас?

— Таксама з левага боку.

— Значыцца, Роберт мог знікнуць толькі ў гэтым напрамку,—сказаў маёр, паварочваючыся тварам да гары і паказваючы направа.—Калі прыняць пад увагу, што ад моманту яго знікнення да прыпынку абваленага землянога масіва прайшло ўсяго дзве хвіліны, дык ясна будзе тое, што шукаць яго трэба толькі на ўчастку ад падножжа гары да вышні ў дзве тысячы футаў. Падзелім гэты ўчастак на квадраты і пачнём зараз-жа шукаць!

Ніхто не дадаў ні аднаго слова да прапановы маёра. Шэсць чалавек, узышоўшы на схіл гары, энергічна пачалі аглядаць кожны свой квадрат. Яны нязменна трымаліся правай граніцы абвалу, аглядаючы самыя маленькія складкі

глебы, апускаючыся на дно ям, напалавіну закіданых абломкамі горнага масіва, і вылазілі адтуль з акрываўленымі рукамі і нагамі і парваным на шматкі адзеннем. Неаднаразова кожны з іх рызыкаваў жыццём. Усю гэтую частку гары, за выключэннем некалькіх недаступных высокіх пляцовак, самым дакладнейшым чынам агледзелі. На пошукі патрацілі шмат гадзін, але ніхто і не падумаў пра адпачынак. Аднак усе намаганні былі дарэмнымі. Роберт знайшоў у гарах не толькі магілу, але і помнік у выглядзе якога-небудзь велізарнага абломка скалы.

Прыблізна ў гадзіну дня Гленарван і яго спадарожнікі, змучаныя і знясіленыя, зноў сышліся ў даліне. Гленарван быў у вялікай распачы. Ён ледзьве мог гаварыць. Часамі толькі яго збялелыя губы паціху шапталі:

— Я не пайду адсюль. Не пайду!

Усе разумелі гэтую ўпартасць і ставіліся да яе з павагай.

— Пачакаем, — ціха сказаў Паганель маёру і Тому Аусціну. — Адпачнем крыху і адновім свае сілы. Так ці інакш, ці для далейшых пошукаў, ці для далейшага паходу, але гэта неабходна зрабіць!

— Так, — адказаў Мак-Набс, — але мы застанемся тут, бо гэтага хоча Эдуард. Ён яшчэ мае надзею. На што?..

— Небарака Роберт! — сказаў Том Аусцін.

— Так, бедны Роберт! — паўтарыў Паганель, выціраючы вочы.

У даліне расло мноства дрэў. Маёр абраў групу высокіх ражковых дрэў і пад імі размясціў часовы лагер. У спадарожнікаў засталася яшчэ некалькі коўдраў, стрэльбаў, крыху сушанага мяса і рысу. Поблізу цякла рэчка, у якой яны набралі вады для піцця, яшчэ мутнай ад заваленай у яе лавы. Мюльрэдзі распаліў агонь з сухой травы і згатаваў для Гленарвана кубак гарачага кофе. Але Гленарван адмовіўся піць.

Так мінуў дзень. Ноч настала ціхая і спакойная. Гленарван паследаваў прыкладу сваіх спадарожнікаў і лёг адпачыць на сваё панчо, але не мог заснуць. Сярод ночы ён зноў устаў і пайшоў на гару. Ён забраўся вельмі высока: часта прыпыняючыся, ён то прыслухоўваўся да ледзь чутнага шолыху, стрымліваючы біццё сэрца, то крычаў у распачы на ўвесь пустэльны схіл.

Усю ноч небарака Гленарван блукаў па гары. Маёр і Паганель па чарзе хадзілі з ім, гатовыя яму дапамагчы на гэтых слізкіх спусках, на краях бяздонняў, да якіх ён неасцярожна падыходзіў. Але ўсе пошукі былі дарэмнымі, і на тысячы разоў кінуты ў паветра вокліч: «Роберт! Роберт!» адказвала толькі рэха...

Пачало развідніваць. Маёру і Паганелю сілком давялося завесці Гленарвана ў лагер. Ён быў у распачы. Хто адважыўся-б прапанаваць яму ісці далей і пакінуць гэтую сумную даліну?

Аднак запасы прадуктаў канчаліся. Недалёка ад месца стаянкі атрада павінны былі знаходзіцца аргентынскія праваднікі, пра якіх гаварыў катапац. Ісці назад было-б цяпер цяжэй, чым ісці наперад, не кажучы ўжо пра тое, што з «Дунканам» умовіліся спаткацца ў Атлантычным акіяне. Усе гэтыя важныя меркаванні не дазвалялі надоўга затрымлівацца ў даліне; у агульных інтарэсах было не адкладваць выхад у дарогу.

Мак-Набс паспрабаваў развесяліць Гленарвана. Ён загаварыў з ім, але той як быццам не чуў яго слоў і толькі ківаў галавой. Але ўрэшце словы маёра, відаць, дайшлі да яго сьвядомасці.

— Пара выходзіць у дарогу?—паўтарыў ён.

— Так пара!—сказаў маёр.

— Яшчэ хоць адну гадзінку!

— Добра, пачакаем яшчэ гадзіну!—адказаў маёр.

Калі гадзіна мінула, Гленарван выпрасіў яшчэ адну гадзіну. Можна было падумаць, што прыгавораны да кары смерці просіць, каб яму прадоўжылі жыццё. Так адкладвалі выхад прыкладна да поўдня. Урэшце Мак-Набс не вытрымаў і ад імя ўсіх таварышоў заявіў Гленарвану, што далей адкладваць выхад немагчыма, бо ад гэтага залежыць жыццё ўсіх.

— Так, так...—адказаў Гленарван!—Пойдзем... Пойдзем...

Але, адказваючы Мак-Набсу, ён не глядзеў на яго. Позірк яго быў накіраваны на неба, дзе відна была нейкая чорная кропка. Раптам ён падняў руку і застыў так, нібы акамянеўшы.

— Паглядзіце!—заглычаў ён.—Паглядзіце туды!

Усе позіркы былі накіраваны на кропку ў небе, на якую Гленарван так загадна паказваў. Гэтая кропка хутка разрасталася. Гэта была птушка, якая ляцела высока ў небе.

— Гэта кандор,—сказаў Паганель.

— Ага, кандор,—паўтарыў Гленарван.—Хто ведае? Ён набліжаецца! Ён спускаецца! Пачакаем!

На што спадзяваўся Гленарван? Няўжо ён звар'яцеў? Ён сказаў: «Хто ведае?»...

Птушка з кожнай секундай набліжалася. Паганель не памыліўся: гэта сапраўды быў кандор—цар кардыльерскіх птушак. Сіла ў кандора незвычайная. Здараецца, што ён кідае быка ў бяздонне. Ён кідаецца на баранаў, жарабят, маладых бычкоў, што пасуцца на прэрыях, і нясе іх у

сваё гняздо, змешчанае на недаступнай вышыні. Часта бывае, што ён падымаецца на вышыню ў дваццаць тысяч футаў, і адтуль, нябачны нават праз лепшы бінокль, аглядае мясцовасць і выбірае сабе афяру. Кандор з такой вышыні можа добра бачыць самых дробных звяроў. Надзвычайная дальназоркасць кандора застаецца нерастлумачанай загадкай для даследчыкаў прыроды.

Што ўбачыў кандор на зямлі? Можа цела Роберта Гранта?

— Хто ведае?..—паўтараў Гленарван, не зводзячы позірку з кандора.

Вялікая птушка набліжалася, то лунаючы ў паветры, то падаючы як камень уніз. Хутка яна пачала кружыцца на вышыні амаль пяцісот метраў над зямлёй. Цяпер можна было добра разгледзець кандора. Магутныя крылі падтрымлівалі яго ў паветры амаль без руху: вялікія птушкі лётаюць з велічным спакоем, у той час, як мошкі, для таго каб трымацца ў паветры, павінны рабіць у секунду тысячы махаў крыльцамі.

Маёр і Вільсон узяліся за карабіны. Гленарван знакам спыніў іх. Кандор кружыўся цяпер над недаступнай скалой у чвэрці мілі ад схілу гары. Ён усё паскараў свой палёт, раскрываючы і закрываючы сваю страшную дзіюбу і матляючы храшчаватай галавой.

— Ён там! Там!—закрычаў Гленарван.

Раптам нечаканая думка маланкай бліснула ў яго мазгах.

— Што, калі Роберт жывы!—дзіка закрычаў ён.— Гэта-ж кандор... Страляйце! Страляйце-ж!

Але было ўжо позна. Кандор схаваўся за высокім выступам скалы. Праз секунду, не больш, але гэтая секунда цягнулася цэлае стагоддзе для Гленарвана, і вялікая птушка зноў узнялася ў паветра, але на гэты раз больш павольна, бо яна несла цяжар. Кандор трымаў у кіпцюрах цела Роберта Гранта. Птушка была цяпер над стаянкай падарожнікаў на адлегласці паўтары сотні футаў. Заўважыўшы людзей, кандор пачаў часцей махаць крыллямі, каб схавацца з сваім цяжкім грузам.

— Ах!—крыкнуў Гленарван.—Лепш-бы цела Роберта разбілася аб скалы, чым дасталося...

Не скончыўшы гэтага, ён вырваў з рук Вільсона карабін і пачаў цэліцца, але рука яго дрыжэла, і ў вачах было поўна слёз. Ён не мог узяць на мушку.

— Пусціце мяне!—сказаў маёр.

І цвёрдай рукой ён нацэліўся ў драпежніка, які ўжо быў на вышыні трохсот футаў.

Кандор трымаў у кіпцюрах цела Роберта Гранта.

Але не паспеў маёр націснуць на спуск, як аднекуль з даліны пачуўся гук стрэлу. Кандор, ранены ў галаву, пачаў павольна падаць.. Распластаныя крыллі служылі яму парашутам і затрымлівалі падзенне. Ён не выпусціў сваёй здабычы і мякка ўпаў на зямлю ў дзесяці кроках ад берагу ручая.

— Роберт!—крыкнуў Гленарван, бегучы к месцу падзення.

Яго спадарожнікі таксама пабеглі за ім.

Кандор быў нежывы. Цела Роберта не было відаць пад яго распластанымі крыллямі. Гленарван апусціўся на калені і, вызваліўшы хлопчыка з кіпцюроў птушкі, паклаў на траву і прылажыў вуха да яго грудзей.

Ніколі яшчэ крык радасці не быў такім гучным у Гленарвана, як гэты:

— Ён жывы! Ён дыхае яшчэ!

Мігам Роберта раздзелі. Яго скроні змачылі вадой. Ён паварушыўся, расплюшчыў вочы і прашаптаў:

— Гэта вы, сэр... мой другі бацька!

Гленарван не мог гаварыць. Хваляванне сціскала горла. Апусціўшыся на калені поруч з хлопчыкам, цудам выратаваным, ён заплакаў.

РАЗДЕЛ ПЯТНАЦЦАТЫ

Іспанская мова Жака Паганеля

Роберту, толькі што выратаванаму ад адной страшнай небяспекі, пагражала другая, не менш страшная—быць замучаным пяшчотамі. Які-б ён не быў слабы, але ні адзін з падарожнікаў не стрымаўся, каб не абняць яго. Аднак, відавочна, ад абдымкаў і пацалункаў хворыя не паміраюць, бо хлопчык ад іх не загінуў.

Пасля таго як мінулі першыя хвіліны ўзрушальнай радасці, што Роберт жывы, падарожнікі ўспомнілі аб выратавальніку. Першым падумаў пра яго маёр. Азірнуўшыся, ён убачыў кроках за пяцьдзесят ад ручая, унізе гары, чалавека вельмі высокага росту, які стаяў нерухома, як статуя, абапіраючыся на доўгую стрэльбу.

Ростам ён быў больш шасці футаў. У яго былі шырокія плечы, на якія звісалі доўгія прамыя валасы, абвязаныя скураным раменьчыкам на ілбе. Лоб яго быў афарбаваны ў белы колер, пераноссе ў чырвоны, а павекі ў чорны. Ён быў апрануты, як пагранічныя патагонцы, у пышны плашч з шаўкавістай поўсцю наверх, з чырвонай аблямоўкай па краях. Плашч гэты быў зроблены са скуры, знятай з шыі і ног гуанака, і сшыты страусавымі жыламі. Пад плашчом відаць было нацельнае адзенне з лісіных скурак, падпера-

Талькаў.

занае па таліі поясам, к якому быў прывязаны мяшочак з фарбамі для твара. Абуткам яму служыла бычыная скура, у якую былі абкручаны ногі і якая падтрымлівалася накрыж пераплеценымі раменьчыкамі.

Твар у патагонца быў прыгожы, не гледзячы на разма-лёўку, і выяўляў вялікі розум. Ён спакойна чакаў прыняўшы позу чалавека, які адносіцца да сябе з лавагай. Яго нерухомая і велічная фігура, якая стаяла на каменным п'едэстале, здавалася высечанай з каменя.

Заўважыўшы патагонца, маёр паказаў на яго Гленарвану. Той пабег к выратавальніку Роберта. Патагонец ступіў два крокі наперад. Гленарван схапіў яго руку і моцна сціснуў абодвума рукамі.

У позірку Гленарвана, ва ўсмешцы на ўвесь твар было столькі падзякі, што патагонец не мог не зразумець такіх гарачых пачуццяў. Ён павольна схіліў галаву і сказаў некалькі слоў на невядомай ні маёру, ні Гленарвану мове.

Разгледзеўшы ўважліва чужаземцаў, патагонец загава-рыў на іншай мове. Але новы яго сказ быў такі-ж незразумелы, як і першы. Аднак Гленарвану здалося, што ў яго вымаўленні ёсць нешта, падобнае на іспанскую мову, на якой ён ведаў некалькі агульнавядомых слоў.

— Іспанскі?—запытаў ён.

Патагонец некалькі разоў кіўнуў галавой.—Жэст, які аднолькава азначае згоду ва ўсіх народаў.

— Добра,—сказаў маёр,—гэта датычыцца нашага сябра Паганеля. Якое шчасце, што ён уздумаў вывучаць іспанскую мову!

Паклікалі Паганеля. Ён у момант прыбег і вітаў патагонца з чыста французскай грацыяй, якую патагонец наўрад ці ацаніў. Вучонаму-географу казалі ўсё па парадку.

— Надзвычайна,—сказаў ён.

І, шырока раскрыўшы рот, каб выразней вымаўляць словы, ён сказаў:

— Vos sois un homme de bien ¹.

Тубылец уважліва слухаў, але нічога не адказаў.

— Ён не разумее,—сказаў географ.

— Можа вы няправільна ставіце націск?—выказаў сваё меркаванне маёр.

— Гэта магчыма. Пракляты акцэнт.

І Паганель зноў пачаў выказваць свае любезнасці. Яны мелі такі-ж самы поспех.

¹ Вы добры хлопец.

— Пераменім сказ,—сказаў ён і павольна, настаўніцкім тонам, сказаў наступныя словы:

— Sem duvida, um Patagão?¹

Патагонца быў нямы, як рыба.

— Dizeime²—дадаў Паганель.

Тубылец маўчаў.

— Vos compreendeis?³—закрычаў Паганель так голасна, што ў яго ледзь не лопнулі галасавыя звязкі.

Было добра відаць, што індзеец нічога не разумее, бо ён адказаў урэшце па-іспанску.

— No comprendo⁴.

Надышла чарга Паганелю здзіўляцца. Ён з абурэннем пачаў перасоўваць акуляры з вачэй на лоб і назад.

— Хай мяне павесяць,—сказаў ён,—калі я разумею хоць адно слова з гэтай праклятай гаворкі. Гэта арауканская мова, я ўпэўнены!

І ён павярнуўся да патагонца.

— Іспанскі?—паўтарыў ён.

— Si, si,⁵—адказаў патагонца.

Здзіўленне Паганеля было бязмежным.

Маёр і Гленарван скоса паглядалі на яго.

— Я баюся, мой вучоны сябра,—сказаў маёр, і ўхмылка прабегла па яго губах,—што вы зноў сталі афярай сваёй разгубленасці.

— Што?—здзіўлена запытаў географ.

— Так, зусім відавочна, што патагонца гаворыць па-іспанску.

— Ён?

— Ён! І калі вы з-за сваёй разгубленасці, вывучылі іншую мову...

Мак-Набс не скончыў. Абуранае «О!» вучонага і суровае пацісканне плеч, прымусіла яго змаўчаць.

— Маёр, вы занадта далёка заходзіце са сваімі жартамі,—суха сказаў Паганель.

— Але-ж ён не разумее вас!—адказаў Мак-Набс.

— Напэўна, гэты тубылец сам дрэнна гаворыць па-іспанску,—нецярпліва запырэчыў географ.

— Вы не разумееце яго, і таму вам здаецца, што ён дрэнна гаворыць,—спакойна запырэчыў маёр.

— Мак-Набс,—пачаў з імі гутарку Гленарван,—ваша меркаванне неабгрунтаванае. Які-б не быў разгублены наш

¹ Без сумнення, вы патагонца?

² Адказвайце.

³ Вы разумееце?

⁴ Не разумею.

⁵ Так, так.

сябра Паганель, не можа быць, каб ён вывучыў адну мову замест другой.

— Тады, мілы Эдуард, ці лепш вы, Паганель, растлумачце мне, што тут робіцца?

— Я нічога не збіраюся растлумачваць,—адказаў Паганель.—Зараз я вам пакажу кнігу, па якой я штодзённа вывучаў іспанскую мову. Паглядзіце на яе, і вы ўбачыце, ці памыліўся я!

Сказаўшы гэта, Паганель пачаў шукаць у сваіх шматлікіх кішэнях. Пасля некалькіх хвілін маўчання, ён дастаў з кішэні парваны том і з выглядам поўнага пераканання падаў яго маёру.

Маёр узяў кнігу і пачаў разглядаць яе.

— Што гэта за твор?—запытаў ён.

— Гэта «Лузіяда»,—адказаў Паганель,—славутая эпапея, якая...

— «Лузіяда»?!—крыкнуў Гленарван.

— Так, дружа мой, ні больш, ні менш, як «Лузіяда» вялікага Камаэнса!

— Камаэнса?—паўтарыў Гленарван.—Але, мой небарака сябра, Камаэнс—партугалец, і, значыцца, іменна партугальскую мову вы так старанна вывучалі на працягу шасці тыдняў?

— Камаэнс! «Лузіяда»! Партугалец!

Паганель не мог выгаварыць больш ні аднаго слова. Позіркі яго бегалі па ўсіх кутках. Вакол яго выбухаў вясёлы смех, бо ўсе падарожнікі былі ўжо тут і акружылі географа.

Патагонiec за ўвесь гэты час і вокам не міргнуў. Ён спакойна чакаў тлумачэння гэтай зусім незразумелай для яго сцэны.

— Ах, нікчэмны нягоднік!—крыкнуў урэшце Паганель.—Значыцца, гэта, праўда? Гэта не жарты. І гэта зрабіў я! Я! Гэта-ж неяк страшэнна не шанцуе! Ах, сябры мае, сябры мае, паехаць у Індыю і апынуцца ў Чылі, вывучаць іспанскую мову і вывучыць партугальскую!.. Гэта ўжо занадта. І калі так будзе далей, то ў адзін добры дзень я выкінуся праз акно, замест таго, каб кінуць туды сваю сігару!..

Слухаючы, як Паганель знесважае сябе за сваю няўдачу, назіраючы за яго расчараваннем, нельга было заставацца сур'ёзным. Між іншым, ён першы падаў прыклад весялосці.

— Смейцеся, сябры мае, смейцеся ад усяго сэрца,—казаў ён.—Я сам больш за ўсіх смяюся з сябе!

І ён грывнуў гучным рогатам.

— Такім чынам мы ўсё-жа засталіся без перакладчыка,—спыніў урэшце агульны смех маёр.

— Не бядуйце,—адказаў Паганель.—Іспанская і партугальская мовы сапраўды вельмі падобныя, адна на адну, калі я мог так памыліцца. Але гэтае-ж падабенства дапаможа нам выправіць маю памылку. І я зараз падзякую гэтаму добраму патагонцу, на той мове, якой ён так добра валодае.

Паганель казаў праўду, бо праз некалькі хвілін ён ужо мог абмяняцца з тубыльцам некалькімі словамі. Ён даведаўся нават, што патагонца звалі Талькаў, што азначае па-арауканску «гром». Імя гэта ён, відавочна, атрымаў за спрытнае валоданне агнястрэльнай зброяй.

Высветлілася, што патагонец быў прафесіянальным правадніком па пампасах, што надзвычай узрадавала Гленарвана. Гэта палічылі за вельмі добрую прымету. Усе вырашылі, што цяпер без сумнення экспедыцыя закончыцца паспяхова. Ніхто болей не сумняваўся ў тым, што капітана Гранта яны знойдуць.

Падарожнікі і патагонец падышлі да Роберта. Хлопчык усміхнуўся тубыльцу, і той палажыў яму руку на галаву. Ён агледзеў дзіця і абмацаў яго канечнасці. Пасля, усміхаючыся, пайшоў к берагу рэчкі, назбіраў там некалькі пучкоў дзікага сельдэрэя і нацёр ім цела хворага. Пасля масажа, зробленага з незвычайным майстэрствам, Роберт адчуў, што сілы варочаюцца к яму. Ясна было, што некалькі гадзін спакою поўнасцю адновяць іх. Таму было вырашана прабыць яшчэ суткі на гэтым месцы. Заставалася яшчэ вырашыць два вельмі важных пытанні: пра яду і пра транспарт. Ні таго, ні другога ў падарожнікаў не было. На шчасце, Талькаў быў з імі. Праваднік узяўся дастаць усё, чаго нехапала, маленькаму атраду. Ён прапанаваў Гленарвану пайсці ў тальдэрыю індзейцаў, за чатыры мілі адсюль, дзе можна будзе знайсці ўсё неабходнае для экспедыцыі. Паганель сяк-так пераклаў гэты сказ патагонца, і ад яго ўсе былі ў захапленні.

Гленарван і географ, развітаўшыся з таварышамі, пайшлі з патагонцам уверх па плыні ракі. Гадзіны паўтары яны ішлі шпарка, ледзь паспяваючы за веліканам Талькавым.

Увесь гэты прадгорны раён быў надзвычай прыгожы і ўраджайны. Скрозь былі багатыя лугі, яны маглі свабодна пракарміць сотні тысяч жвачнай жывёлы. Срабрыстыя сажалкі, злучаныя між сабой ручайкамі, жывілі сакавітую зеляніну раўнін. Лебедзі з чорнымі галоўкамі весела гулялі на спакойнай паверхні вады. Птушынае царства было цудоўнае і рознастайнае па складу. Ізакі—горліцы з шэравата-белымі пер'ямі, жоўтыя кардыналы пырхалі з галінкі на галінку, як жывыя кветкі. Галубы-падарожнікі праляталі

над самай галавой, вераб'і-чынгалосы, хільгеросы, іманхітасы звонка чырыкалі ў паветры.

Паганель не стамляўся ад захаплення ўсім гэтым. Шматлікія пытанні так і сыпаліся з яго вуснаў, на вялікае здзіўленне патагонца, які лічыў усё гэта самым звычайным: і птушак у паветры, і лебедзяў у сажалках, і пышную зеляніну на лугах. Вучоны зусім не шкадаваў, што прыняў удзел у прагулцы, і не скардзіўся, што яна так доўга цягнецца. Яму здавалася, што яны толькі што вышлі, у той час калі паблізу ужо было індзейскае стойбішча.

Тальдэрыя была ў глыбіні даліны, каля Кардыльераў. Там у хацінах, сплеченых з галля, жылі чалавек трыццаць тубыльцаў-вандроўнікаў. Яны пасвілі тут сваіх кароў, бараноў, быкоў і коней.

Яны пераходзілі з пашы на пашу і заўсёды знаходзілі гатовы харч для сваіх чатырохногіх сяброў.

Андо-перувіянец—гэта мяшаны тып арауканскай, пэхуэнскай і аукаскай рас. Гэта людзі сярэдняга росту, з бронзавым целам, нізкім ілбом, амаль круглым тварам, тонкімі губамі і вытырклымі сківіцамі; у іх рысах ёсць нешта ад жанчын. Антрапологі адразу-б сказалі, што гэтыя тубыльцы не з'яўляюцца прадстаўнікамі чыстай расы. Але Гленарван цікавілі не столькі яны самі, колькі іх жывёла. У іх былі коні і быкі. Больш яму нічога не трэба было ад іх.

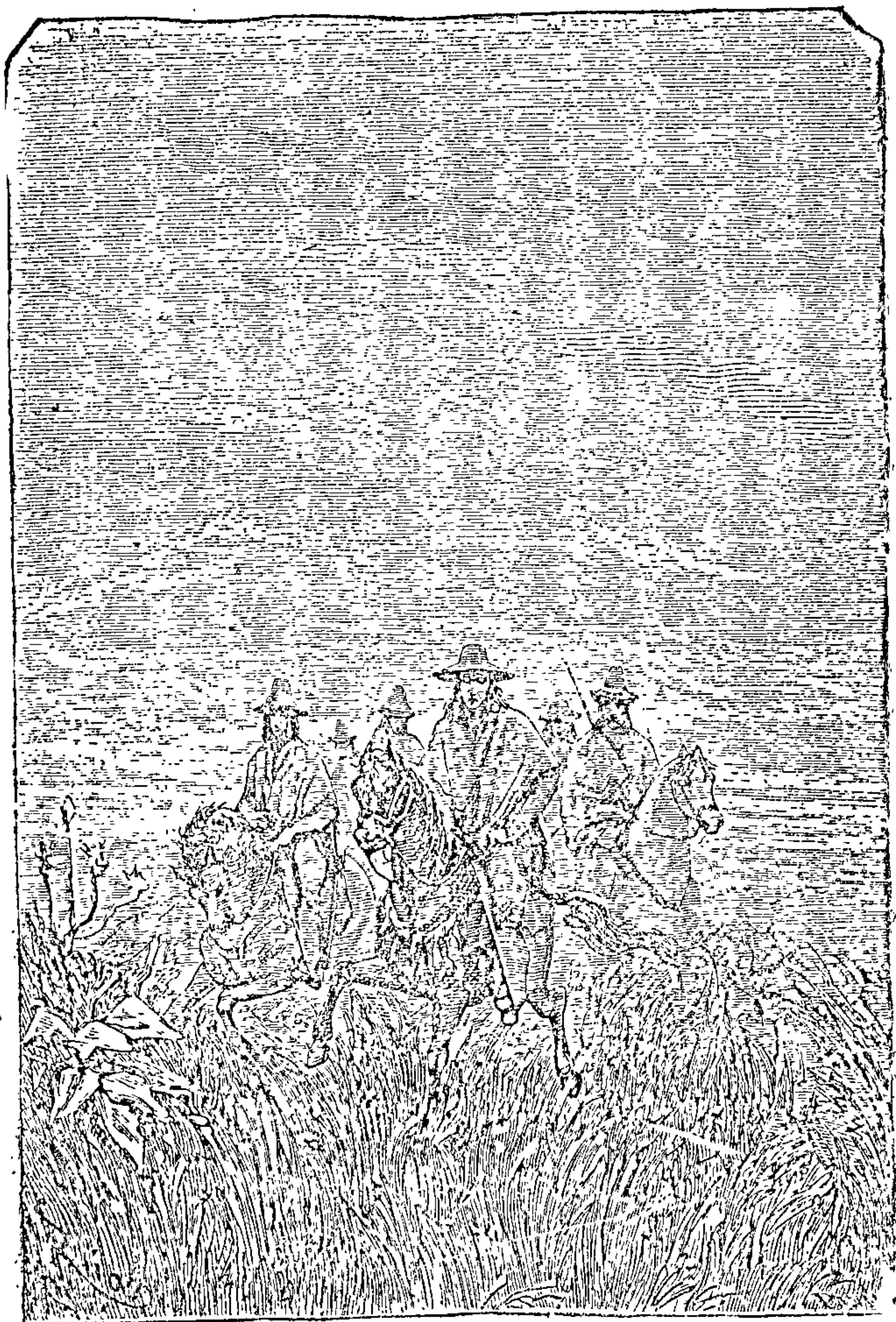
Талькаў абавязаўся весці гандлёвыя перагаворы. Яны былі кароткія. У абмен на сем маленькіх аргентынскіх конікаў з усёй зброяй, сотні фунтаў сушанага мяса, некалькі мерак рысу і скураных мяшкоў для вады індзейцы згаджаліся ўзяць, замест віна і рому, якія яны спачатку патрабавалі, дваццаць унцый золата. Вартасць яго ім была добра вядома.

Гленарван хацеў купіць восьмага каня для патагонца, але Талькаў жэстам паказаў, што ён яму непатрэбны.

Торг быў закончаны. Гленарван развітаўся са сваімі «пастаўшчыкамі», як іх празваў Паганель, і, менш чым за поўгадзіны, сябры вярнуліся ў лагер. Іх сустрэлі з вясёлымі выгукамі, якія, па праўдзе кажучы, больш датычыліся ежы і коней, чым іх саміх. Усе пачалі есці з воўчым апетытам. Роберт таксама крыху з'еў. Сілы амаль цалкам вярнуліся к яму.

Увесь астатні час адпачывалі. Гаварылі пакрысе пра ўсё: успаміналі дарагіх адсутных, «Дункан», капітана Джона Мангльса, яго храбры экіпаж і Гары Гранта, які можа быў недалёка адсюль.

Паганель ні на хвіліну не адступаў ад індзейца. Ён, як цень, усюды хадзіў за ім. Вучоны-географ ад радасці не памятаў сябе, што бачыць жывога патагонца, побач з якім ён

У пампасах.

сам здаваўся карлікам. Ён надакучваў спакойнаму індзейцу іспанскімі фразамі, але той цярпліва слухаў іх. Гэтым разам географ вучыўся без кніг. Чуваць было, як ён выгаварвае гучныя словы, на ўсю сілу напружваючы галасавыя звязкі, язык і сківіцы.

— Калі я не авалодаю іспанскім акцэнтам,—гаварыў ён маёру,—вы павінны мець да мяне літасць. Хто-б мог падумаць, што ў адзін прыгожы дзень я буду вывучаць іспанскую мову ў патагонца!

РАЗДЗЕЛ ШАСНАЦЦАТЫ

Рыо-Каларадо

Назаўтра, 22 кастрычніка, а восьмай гадзіне раніцы, Талькаў падаў сігнал да выхаду. Аргентынская раўніна між дваццаць другім і сорок другім градусам шыраты мае нахіл з захаду на ўсход; падарожнікам такім чынам трэба было праехаць па адхоннаму спаду да самага мора.

Калі патагонца адмовіўся ад каня, Гленарван рашыў, што ён лічыць за лепшае хадзіць пешкам, як некаторыя іншыя праваднікі. Але Гленарван памыліўся.

У момант ад'езду Талькаў раптам засвістаў асаблівым спосабам. Зараз-жа з бліжняй дубровы выбег па выкліку гаспадара добры, незвычайнай прыгожасці, конь. Бліскучая каракавая поўсць, тонкая рухавая морда, шырокія ноздры, агністыя вочы, густая грыва, шырокія грудзі і доўгія бабкі—усё гэта гаварыла, што конь быў гарачы, смелы, шпаркі і трывалы.

Маёр, які добра ведаў коней, шчыра захапляўся гэтым узорам чыстакроўнай пампаскай пароды. Ён бачыў у ёй некаторае падабенства да англійскага «гунтэра». Цудоўная жывёла называлася «Таука», што азначае «птушка», на патагонскай мове, і трэба сказаць, што конь як нельга лепш заслужыў сваё імя.

Як толькі Талькаў ускочыў у сядло, Таука стала дыбка. Вельмі прыгожае відовішча ўяўлялі сабою седак і конь. Да сядла патагонца былі прывязаны дзве рэчы для палявання, патрэбныя звычайна ў аргентынскіх раўнінах: болас і ласо.

Болас складаецца з трох невялікіх шароў, злучаных між сабой скуранымі раменнямі. Індзеец кідае іх з адлегласці ў сто крокаў так трапна, што шары заблытваюцца вакол ног і кідаюць на зямлю праследуемага ворага ці жывёлу. У руках патагонца—гэта страшная зброя, і ён карыстаецца ёю з надзвычайнай спрытнасцю.

Ласо—гэта вяроўка, футаў трыццаць у даўжыню, звітая з двух моцных раменяў, яна канчаецца пятлёй з жалезным

кальцом. Гэтую пятлю закідваюць правай рукой, а левай трымаюць самае ласо, канец якога моцна прывязаны да сядла.

Доўгі карабін, павешаны за плячыма, дапаўняў узбраенне патагонца.

Талькаў, не заўважаючы захаплення, выкліканага яго прыроднай грацыяй, вольнай і гордай постацю, стаў на чале атрада, і падарожнікі рушылі ў дарогу. Яны ехалі то галопам, то шагам,—відавочна, трушок не падабаўся аргентынскім коням.

Роберт добра сядзеў у сядле і даводзіў Гленарвану сваё ўменне ездзіць верхам.

Каля самага падножжа Кардыльераў пачынаюцца пампасы. Іх можна падзяліць на тры часткі. Першая—бліжэйшая да хрыбта—цягнецца міль на дзвесце пяцьдзсят. Яна ўся зарасла невысокімі дрэвамі і хмызнякамі. Другая—шырынёй у чатырыста пяцьдзсят міль—зарасла надзвычай густой травой. Яна канчаецца за сто восемдзсят міль ад Буэнос-Айрэса. Адсюль да самага акіяна падарожнік ідзе па бяскрайняму зарасніку люцэрны і чартапалоха. Гэта трэцяя частка пампасаў.

Вышаўшы з цяснін Кардыльераў, атрад Гленарвана сустраўся перш за ўсё з вялікай колькасцю пясчаных дзюн, якіх у Патагоніі завуць «мёданос». Дзюны, калі карэнні раслін не ўмацоўваюць іх, робяцца падобнымі на сапраўдныя пясчаныя хвалі, якія перакачваюцца з месца на месца пры кожным подыху ветра. Пясок іх незвычайна дробны, і вецер лёгка падымае яго ў паветра цэлымі хмарамі, утвараючы часам нават сапраўдныя смерчы, якія падымаюцца вельмі высока. Відовішча гэтае адначасова было прыемным і непрыемным. Было цікава назіраць, як смерчы імчацца па раўніне, налятаючы адзін на адзін, рассыпаючыся дашчэнтку і ў адзін момант зноў падымаючыся. Непрыемнасць заключалася ў тым, што ад шматлікіх мёданос у паветры вісеў вельмі дробны пясчаны пыл, які залазіў у вочы і ў рот, як-бы шчыльна іх не закрывалі.

Увесь час, пакуль дзьмуў паўночны вецер, гэта значыць значную частку дня, падарожнікі назіралі гэты феномен. Тым не менш атрад ішоў уперад, не прыпыняючыся, і к шасці гадзінам вечара Кардыльеры, на адлегласці сарака міль, здаваліся ўжо толькі чорнай палоскай на гарызонце, якую ледзь можна было разгледзець скрозь смугу тумана.

Падарожнікі стаміліся, зрабіўшы такі вялікі пераход. Яны радасна сустрэлі вестку аб часе адпачынку. Прывал зрабілі на беразе рэчкі Неуквем, парожыстай, з каламутнай вадой, якая імкліва цячэ між высокіх чырвоных берагоў. Некаторыя географы называюць Неуквем Рамід і Камозэ. Яна пачынаецца

з азёр, вядомых толькі індзейцам, і не даследавана яшчэ географамі.

За гэтую ноч і назаўтра не здарылася нічога, пра што можна было гаварыць. Атрад шпарка ішоў наперад. Падарожжа было прыемным і лёгкім дзякуючы добрай дарозе і неспякотнаму надвор'ю. Увечары паўднёва-заходні гарызонт зацягнулі воблакі. Гэта быў надзейны вясчун перамены надвор'я. Патагонца паказаў географу пальцам на заходнюю частку неба і нешта сказаў па-іспанску.

— Добра, я зразумеў!—адказаў яму Паганель і, звярнуўшыся да сваіх спадарожнікаў, сказаў:—Надвор'е мяняецца к горшаму. Нам прыдзецца пазнаёміцца з памперо.

І ён растлумачыў, што памперо—частая з'ява ў аргентынскіх раўнінах. Гэта надзвычай сухі і моцны паўднёва-заходні вецер.

Талькаў казаў праўду. Ноччу з вялікай сілай пачаў дзьмуць памперо. Ён вельмі мучыў людзей, якія мелі для абароны ад яго толькі свае панчо. Коні ляглі на зямлю, і падарожнікі ўлягліся поруч з імі, згрудзіўшыся ў адну кучу.

Гленарван баяўся, што ўраган затрымае іх, але Паганель, паглядзеўшы на барометр, супакойў яго.

— Звычайна,—сказаў ён,—памперо падымае буру, якая прадажаецца дні тры. У такіх выпадках ртуць у барометры падае вельмі нізка. Але калі барометр падымаецца, як цяпер, ураган хутка канчаецца. Супакойцеся, дружа мой, нас захопяць толькі некалькі шалёных шквалаў, калі можна так сказаць пра сухапутны вецер, і к усходу сонца неба будзе празрыстым і бязвоблачным.

— Вы вясчаеце, як кніга, Паганель,—заўважыў Гленарван.

— Я і ёсць кніга, і вы можаце, калі для вас будзе патрэбна, перагортваць мяне.

«Кніга» не памылялася. Каля гадзіны пасля поўначы вецер сціх так раптоўна, як і ўскруціўся, і падарожнікі спакойна заснулі. Назаўтра раніцой усе ўсталі бадзёрымі і свежымі, асабліва Паганель; ён пахрустваў касцямі і пацягваўся, як жвавае шчанё.

Гэты дзень быў дваццаць чацвертым днём кастрычніка і дзесятым з моманту ад'езду з Талькагуано. Прыкладна сто пяцьдзсят кілометраў было яшчэ да таго месца, дзе Рыо-Каларадо перасякаецца трыццаць сёмай паралеллю. Інакш кажучы, ім трэба было патраціць тры дні на дарогу ад гэтага месца.

Увесь час падарожжа Гленарван нецярпліва чакаў сустрэчы з тубыльцамі. Ён хацеў распытаць у іх пра капітана Гранта з дапамогай патагонца, з якім, дарэчы, Паганель цяпер даволі добра мог гаварыць. Але яны ехалі па мясцовасці, дзе амаль не бывае індзейцаў, бо праезджыя дарогі, якія вядуць з Аргентынскай рэспублікі да Кардыльераў, ля-

жаць на поўначы. Таму яны не сустрэлі да гэтага часу ні вандроўных пляменняў, ні аселях, якія знаходзяцца пад уладай кацыкаў. Калі яны заўважалі на гарызонце адзінокага конніка, той хутка знікаў, відаць, зусім не жадаючы сустрэцца з незнаёмымі. Атрад, які асмеліўся забрацца ў гэтую глуш, павінен быў здавацца кожнаму падазронаму як бандыту, якога павінен быў перапалохаць выгляд васьмі добра ўзброеных людзей, так і сумленнаму падарожніку, які сам меў права баяцца іх як бандытаў. Таму Гленарван ні разу не меў магчымасці распытаць ні мірных тубыльцаў, ні разбойнікаў. Ён пачаў ужо марыць хоць-бы аб сустрэчы з бандай сальтэадораў¹, нават у тым выпадку, калі-б гутарка з імі пачалася з перастрэлкі. Але хутка адно здарэнне, якое нечакана пацвердзіла правільнасць тлумачэння дакументаў, усцешыла Гленарвана і дазволіла яму не шкадаваць, што цельга атрымаць вестак пра капітана Гранта ў сустрэчных падарожнікаў.

Некалькі разоў ужо атрад пераходзіў праз сцежкі ў пампасах, у тым ліку праз дарогу з Кармена ў Мендосу, усипаную касцямі хатняй жывёлы, якая загінула ў часе пераходу.

Да гэтага часу Талькаў не зрабіў ні адной заўвагі наконт гэтага маршрута, хоць ён безумоўна зразумеў ужо, што атрад не шукае ні вялікіх дарог у пампасах, ні вёсак, ні гарадоў Аргентыны. Кожную раніцу атрад ішоў у напрамку да ўзыходзячага сонца, ехаў цэлы дзень, ні на крок не саступаючы ўбок і вечарам прыпыняўся нанач, маючы за сваёй спіной заходзячае сонца. Як праваднік, Талькаў павінен быў здзіўляцца, што не ён вёў атрад, а атрад вёў яго. Але калі ён і здзіўляўся, то нічым не паказваў гэтага, са стрыманасцю, уласцівай індзейцам. Калі атрад праходзіў міма прасялачных дарог, ён не рабіў ніякіх заўваг. Але сёння, бачачы, што яго спадарожнікі збіраюцца мінаць таксама і вялікую дарогу, ён прыпыніў свайго каня і звярнуўся да Паганеля:

— Дарога ў Кармен,—сказаў ён.

— Правільна, мой храбры патагонец,—адказаў географ,—гэта дарога з Мендосы ў Кармен.

— Мы не паедзем па ёй?—прадаўжаў Талькаў.

— Не,—пацвердзіў Паганель.

— Куды-ж мы едзем?

— Прама на ўсход.

— Гэта азначае нікуды не ехаць.

— Яшчэ не факт.

Талькаў змоўк і з відавочным здзіўленнем паглядаў на вучонага. Ён не здагадаўся, што Паганель жартуе. Заўсёды сур'ёзныя, індзейцы не разумеюць жартаў.

¹ Сальтэадор—разбойнік.

— Значыцца, вы едзеце не ў Кармен?—перапытаў ён.

— Не, не ў Кармен,—адказаў Паганель.

— І не ў Мендосу?

— І не ў Мендосу.

У гэты момант да іх пад'ехаў Гленарван.

Ён запытаў у географа, што гаварыў Талькаў і чаго ён прыпыніўся.

— Ён пытаў у мяне, куды мы едем: у Кармен ці ў Мендосу,—адказаў Паганель,—і вельмі здзівіўся, атрымаўшы адмоўны адказ на абодва свае пытанні.

— І сапраўды, яму павінен здавацца дзіўным наш маршрут,—сказаў Гленарван.

— Ясна. Ён кажа, што мы «нікуды не едем».

— Скажыце, Паганель, ці здольны вы растлумачыць яму мэту нашай экспедыцыі і чаму мы едем увесь час на ўсход?

— Гэта будзе надзвычай цяжка,—сказаў Паганель,— таму што індзейцы нічога не разумеюць у градусах шыраты і даўгаты і гісторыя дакумента здасца Талькаву зусім фантастычнай.

— Вы думаеце,—сур'ёзна запытаў маёр,—што Талькаў не зразумее расказа ці расказчыка?

— Ах, Мак-Набс,—запярэчыў Паганель,—вы ўсё яшчэ не верыце ў маю іспанскую мову!

— Што-ж, паспрабуйце, дарагі сябра!

— Паспрабую.

Паганель зноў пад'ехаў да патагонца і загаварыў з ім, часта спыняючыся з-за недахопу слоў, з-за цяжкасці тлумачэння адцягненых паняццяў дзікуну, які прывык толькі да зусім канкрэтных уяўленняў і вобразаў.

Цікава было глядзець у гэты час на вучонага. Ён паказваў жэстамі, павышаў голас часам да крыку, круціўся ў сядле, грымаснічаў, і буйныя кроплі поту капалі з яго ілба. Калі язык не дапамагаў, ён пускаў у ход рукі. Саскочыўшы з сядла на зямлю, ён нарысаваў на пяску геаграфічную карту з перакрыжаванай сеткай мерыдыянаў і паралеляў, дзе былі паказаны абодва акіяны і праведзена лінія дарога ў Кармен. Ніколі яшчэ ніводзін настаўнік не быў у такім цяжкім становішчы. Талькаў не перапыняў вучонага і сачыў за ім неадрыўна, і не нельга было ўгадаць, ці зразумеў ён хоць што-небудзь з яго слоў. Лекцыя геаграфіі працягвалася каля поўгадзіны. Урэшце Паганель змоўк, выцер пот з зусім мокрага твара і паглядзеў на патагонца.

— Ці зразумеў ён?—запытаў Гленарван.

— Зараз даведаюся,—адказаў Паганель.—Але калі ён не зразумеў, я бяссільны!..

Талькаў стаяў нерухома. Ён маўчаў. Вочы яго пазіралі на рысунак на пяску, які паступова сціраўся ветрам.

— Ну, што-ж?—запытаў яго Паганель.

Талькаў як быццам не пачуў яго пытання. Паганелю ўжо здавалася іранічная ўсмішка на вуснах маёра. Жадаючы шыратаваць сваю годнасць, ён зноў пачаў з новай энергіяй наўтараць сваю лекцыю геаграфіі, але патагонца жэстам сшыніў яго.

— Вы шукаеце палоннага?—запытаў ён.

— Так,—адказаў Паганель.

— І якраз на лініі, якая ляжыць між усходам і захадам сонца?—прадаўжаў Талькаў.

— Так, так. Іменна так!

— У такім выпадку, едзем на ўсход і калі трэба будзе—да самага сонца!—проста закончыў Талькаў.

Радасны Паганель хутка пераклаў адказ індзейца сваім спадарожнікам.

— Якое разумнае племя!—усклікнуў ён.—З дваццаці маіх землякоў-сялян дзевятнаццаць нічога не зразумелі-б у маіх тлумачэннях!

Гленарван папрасіў Паганеля запытаць у Талькава, ці не чуў ён пра еўрапейцаў, якія трапілі ў палон к якому-небудзь племені індзейцаў.

Паганель пераклаў пытанне і змоўк, чакаючы адказу.

— Як быццам чуў,—адказаў Талькаў пасля некаторай развагі.

Не паспеў Паганель перакласці сваім спадарожнікам гэты адказ, як усе яны шчыльным кругам абступілі патагонца. Яны закідалі яго пытаннямі, забываючы, што ён не разумее іх мовы.

Усхваляваны Паганель, ледзьве падбіраючы словы, прадаўжаў гэты цікавы допыт. Усё вочы былі накіраваны на твар індзейца, імкнучыся прачытаць на ім адказы раней, чым будзе сказана слова.

Паганель перакладаў на англійскую мову гаворку Талькава слова за словам.

— Хто гэты палонны?—запытаў Паганель.

— Гэта чужаземец,—адказаў Талькаў,—еўрапеец.

— Вы бачылі яго?

— Не, але пра яго шмат хто гаварыў. Гэта храбры! У яго сэрца быка.

— Сэрца быка! Які дзіўны вобраз! Вы зразумелі, сябры мае, гэта азначае—мужны чалавек!

— Гэта мой бацька!—крыкнуў Роберт Грант.

І, звяртаючыся да Паганеля, ён запытаў:

— Як сказаць па-іспанску: «Гэта мой бацька»?

— Es mio padre,—адказаў географ.

Роберт, схапіўшы Талькава за руку, усхвалявана сказаў яму:

— Es mio padre¹.

— Sio padre? — запытаў патагонца, позірк якога загарэўся.

Ён абняў хлопчыка. Зняў яго з сядла і паглядзеў яму ў вочы з выразнай сімпатыяй. Па яго разумнаму твару пра-бег цень хвалявання.

Але Паганель яшчэ не закончыў допыту: дзе знаходзіцца гэты палонны? Што ён робіць? Калі Талькаў у апошні раз чуў пра яго?

Усе гэтыя пытанні ён выпаліў адразу.

Хутка паследавалі і адказы. Патагонца паведаміў, што еўрапеец быў палонным вандроўнага племені, якое вандравала па пампасах між Рыо-Каларадо і Рыо-Негро.

Дзе-ж ён быў у апошні час?

— У кацыка Кальфукура,—адказаў Талькаў.

— Гэта на дарозе, па якой мы ідзем?

— Так.

— Хто гэты кацык?

— Правадыр індзейцаў поюхаў, чалавек з двума языкамі і двума сэрцамі.

— Гэта азначае двудушны і фальшывы чалавек,—рас-тлумачыў Паганель, перакладаючы сваім спадарожнікам вобразную прамову патагонца.—Ці зможам мы выратаваць свайго сябра?—прадаўжаў ён.

— Магчыма,—адказаў індзеец,—калі ён дагэтуль яшчэ ў тых самых руках.

— Калі вы пра яго апошні раз чулі?

— Ужо даўно. З таго часу сонца двойчы прыносіла лета пампасам.

Радасці Гленарвана не было канца. Супадзенне гэтага тэрміну з датай, якой былі азначаны дакументы, было поўнае. Заставалася высветліць яшчэ адну абставіну. Паганель паспешна запытаў у Талькава:

— Вы гаворыце толькі пра аднаго палоннага. Хіба іх не трое?

— Не чуў,—адказаў Талькаў.

— І вы нічога не ведаеце, што з імі зараз?

— Нічога.

Гэтымі словамі закончылася гутарка. Лёгка можна было дапусціць, што трох палонных разлучылі з самага пачатку. Са слоў патагонца было ясна, што адзін еўрапеец іменна знаходзіцца ў палоне ў індзейцаў. Час, калі ўзялі яго ў палон, месца, дзе ён знаходзіўся, усё, уключаючы і вобраз-

¹ Яго бацька?

нае вызначэнне патагонцамі яго храбрасці, адносіліся да капітана Гранта.

Назаўтра, 25 кастрычніка, падарожнікі з новай энергіяй вышлі ў дарогу на ўсход. Яны ехалі ў гэты дзень па аднастайнаму пясчанаму ўчастку прэрыі, названаму тубыльцамі «травезіяс». Гліністая глеба, выветраная, была ідэальна гладкай паверхняй, без адзінай складкі, без адзінай западзіны, калі не лічыць штучных сажалак, зробленых індзейцамі. Праз вялікія прамежкі часу яны праязджалі міма невысокіх лясоў, цёмная зеляніна якіх месцамі разбівалася групамі белых ражковых дрэў; стручкі гэтых дрэў маюць смачную і салаткаватую мякаць. Зрэдку, яны бачылі таксама маленькія дубровы фісташкавых дрэў, «халараў», і хвойных дрэў, выгляд якіх гаварыў яснай за словы аб засушлівасці глебы.

За дзень 26 кастрычніка вельмі стаміліся. За гэты дзень атрад павінен быў дайсці да ракі Каларадо. Коні, якія ўвесь час прышпорваліся седакамі, не беглі, а ляцелі, і к вечару яны прышлі да гэтай прыгожай ракі пампасаў.

Індзейская назва Каларадо «Кобу Лебу» азначае ў перакладзе «вялікая рака». Прайшоўшы вялікі шлях па пампасах, Каларадо ўліваецца ў Атлантычны акіян. Там, каля яе вусця, з ракой адбываецца дзіўная, дагэтуль не даследаваная вучонымі з'ява: паблізу акіяна аб'ём вады ракі не павялічваецца, як гэта бывае ва ўсіх рэк, а, наадварот, памяншаецца, ці то з прычыны прасочвання ў глебу, ці то з прычыны выпарэння.

Паганель перш за ўсё выкупаўся ў вадзе Каларадо, якая цячэ сярод ружовых берагоў, над дном з чырвонай гліны. Яго вельмі здзівіла глыбіня ракі, але, успомніўшы, што нядаўна раставаў снег, вучоны больш не здзіўляўся. Талая вада настолькі пашырыла раку, што пераправіцца праз яе ўброд было немагчыма. На шчасце, недалёка быў плецены мост, зроблены, напэўна, індзейцамі. Скарыстаўшы гэта, маленькі атрад адразу пераправіўся на левы бераг ракі і там паставіў лагэр.

Перш чым легчы спаць, Паганель дакладна вызначыў геаграфічныя каардынаты ракі і падкрэсліў іх на карце з асаблівай дакладнасцю. Гэтым ён адплаціў сабе за тое, што Яру-Дзангбо-Чу сцякала з гор Тібета не даследаванай.

У наступныя два дні, 27 і 28 кастрычніка, не было ніякіх здарэнняў. Тая-ж аднастайнасць пейзажа, тая-ж неўраджайная глеба. Аднак паступова зямля рабілася ўсё болей вільготнай. Атраду даводзілася цяпер перабірацца праз «канады», балотныя нізіны, і «эстэро», вечна мокрыя лагуны з вадзянымі раслінамі.

Вечарам падарожнікі спыніліся каля вялікага возера з вельмі салёнай вадой—Урэ Ланквем, «горкага возера» індзейцаў, на беразе якога ў 1862 годзе аргентынскія карныя атрады ўчынялі крываваю расправу над паўстанцамі. Падарожнікі размясціліся тут, і ноч пераспалі-б спакойна, каб не малпы-сапажу і дзікія сабакі: гэтыя шумныя жывёлы наладзілі такі канцэрт у гонар еўрапейцаў, што кожны модны кампазітар пазайздросціў-бы іх «музычнай» вынаходлівасці.

РАЗДЗЕЛ СЕМНАЦЦАТЫ

Пампасы

Аргентынскія пампасы цягнуцца ад трыццаць чацвертага да саракавога градуса паўднёвай шыраты. Слова «пампасы»—арауканскага паходжання і азначае «стэп, які зарос травой». Гэта назва надзвычай адпавядае месцу. Падобныя да дрэва мімозы заходняй часткі пампасаў і густая трава ўсходняй надаюць ім своеасаблівы выгляд. Расліна пускае карэнні ў пласт глебы, якая ляжыць на глініста-пясчанай чырванаватай ці жаўтаватай падглебе. Геалагі зрабіў-бы шмат адкрыццяў, даследаваўшы гэтыя адкладанні трацічнага перыяда¹. Там захавана бясконца вялікая колькасць касцей першабытных жывёл і людзей. Індзейцы сцвярджаюць, што астаткі гэтыя належаць людзям з вымершага вялікага племені тату. У падглебу, такім чынам, закапана гісторыя першых часоў існавання пампасаў.

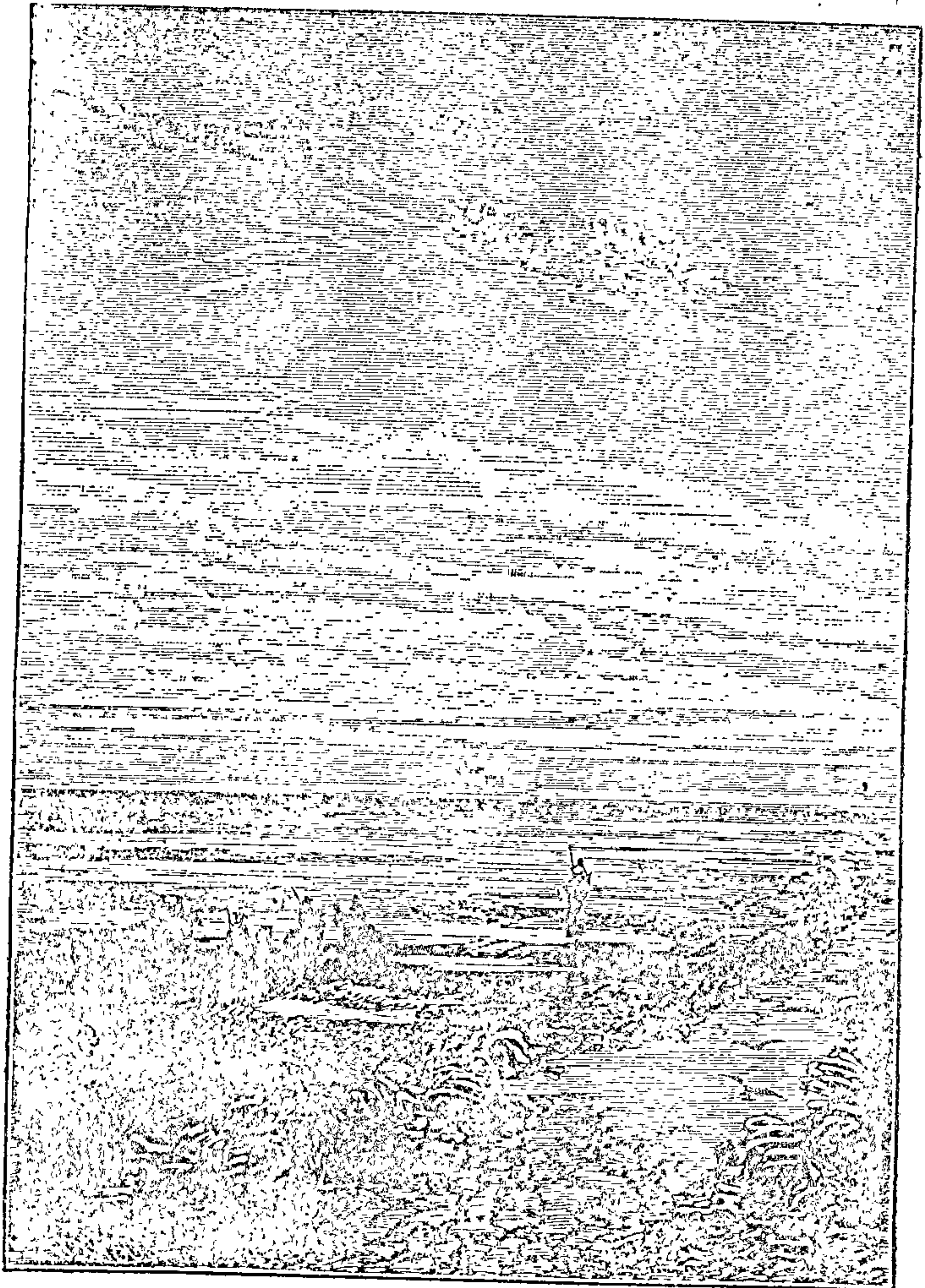
Амерыканскія пампасы—такая-ж геаграфічная адасобленая вобласць, як саваны краіны вялікіх азёр ці сібірская тайга. Клімат іх кантынентальны, з вялікай спякотай улетку і марозамі зімой. Амплітуда хістанняў тэмпературы ў іх куды большая, чым у правінцыі Буэнос-Айрэс.

Паганель вытлумачыў гэта тым, што ў прыморскіх краінах акіян улетку забірае цяпло, а зімой памалу аддае яго зямлі².

— Адсюль,—дадаў ён,—вывад, што тэмпература паветра на астравах хістаецца менш, чым на кантынентах: там не так гарача ўлетку, але затое і не так холадна зімой. З прычыны гэтага і клімат заходняй часткі пампасаў не выдаецца той умернасцю, уласцівай усходняй частцы, якая мяжуе з акіянам. У заходняй частцы бываюць вялікія маразы, вялікая спякота, рэзкая змена тэмпературы. Увосень, гэта зна-

¹ *Трацічны перыяд* (кайназойскай эры)—геалагічная эпоха, якая характарызуецца росквітам млекакормячых і буйнымі гораўтваральным працэсамі.

² З гэтай-жа прычыны зіма ў Ісландыі мякчэйшая, чым у Ламбардыі

Косці ад вялікага стада быкоў.

чыць у красавіку і маі, там бываюць частыя заліўныя дажджы. Але ў гэтую пару года надвор'е звычайна бывае сухое і гарачае.

Падарожнікі крануліся ў дарогу на світанні. Глеба стала цвёрдай, пясчоў больш не было, а значыцца, зніклі і мёда-носы і хмары пылу ў паветры. Коні бадзёра беглі сярод зарасніку пая-брава, высокай травы, якая расце пераважна ў пампасах, у якой індзейцы знаходзяць прытулак ад навальніцы. Час ад часу, чым далей, тым радзей, экспедыцыя сустракала водазборы, вакол якіх расла вярба. Тут коні праганялі смагу.

Талькаў ехаў наперадзе, расчышчаючы дарогу ў кустах. Ён узганяў гадзюк-халінас, небяспечнейшую рознавіднасць віпер, укус якіх забівае быка менш як праз гадзіну. Спрытная Таука пераскаквала цераз кусты і дапамагала свайму гаспадару прачышчаць дарогу астатнім коням каравана.

Выгляд прэрыі не мяняўся—на сотні міль вакол не было ні аднаго каменьчыка. Нідзе ў свеце нельга было знайсці пейзажа, больш аднастайнага, манатоннага і сумнага. Трэба было быць вучоным-энтузіястам, як Паганель, каб захапляцца такой дарогай. Што радала яго тут? Ён сам не мог-бы адказаць на гэтае пытанне. Можа куст, можа проста пучок травы. Але ён усё скарыстоўваў, бесперапынна наву-чаючы Роберта, які з ахвотай слухаў яго лекцыі.

Увесь дзень 29 кастрычніка падарожнікі ехалі па бясконцай і аднастайнай раўніне. Каля двух гадзін папаўдні яны заўважылі на зямлі косці нейкіх жывёл. Гэта былі косці ад вялікага стада быкоў.

Аднак белыя косці не былі раскіданы кучкамі на невялікай адлегласці, як гэта бывае, калі зняможаная доўгім пераходам жывёла гіне па дарозе адна за адной. Ніхто з падарожнікаў не мог растлумачыць, чаму косці тут былі сабраны ў адным месцы, і Паганель таксама не мог. Ён звярнуўся за растлумачэннем да Талькава, і той хутка задаволіў яго цікавасць.

Вокліч здзіўленага вучонага і настойлівы, пераканаўчы тон патагонца зацікавілі ўсіх прысутных.

— Што-ж гэта такое?—запыталі яны.

— Маланка,—адказаў географ.

— Як! Маланка здольна нарабіць столькі бяды? Знішчыць стада ў пяцьсот галоў?

— Талькаў сцвярджае гэта,—і ён не памыляецца. Я сам ведаў, між іншым, што навальніцы ў пампасах небяспечныя. Спадзяюся, што нам не давядзецца адчуць на сабе іх руйнуючую сілу.

— Вельмі гарача,—сказаў Вільсон.

— Тэрмометр,—адказаў Паганель,—паказвае трыццаць градусаў у цені.

— Гэта мяне не здзіўляе,—адазваўся Гленарван,—я адчуваю сябе так, нібы па мне прабягае электрычны ток. Будзем спадзявацца, што гэта спёка хутка мінецца.

— На жаль,—сказаў Паганель,—нам няма чаго разлічваць на змену надвор'я. На гарызонце—ні воблачка.

— Тым горш,—сказаў Гленарван.—Нашы коні вельмі стаміліся ад спёкі. Табе не вельмі гарача, мой хлопчык?—звярнуўся ён да Роберта.

— Не, сэр,—адказаў хлопчык.—Я люблю спёку.

— Асабліва зімой,—сур'ёзна праказаў маёр, пускаючы ў неба клубы дыму з сідары.

Увечары атрад спыніўся каля кінутага ранчо, сплеченага з галля, абмазанага глінай і зверху накрытага саломай. Хаціна была абгароджана напалавіну гнілым коллем, яшчэ годным для адной мэты: абараняць ноччу коней ад нападу лісіц. Лісіцы, вядома, не пашкодзяць самім коням, але хітрая жывёла перагрызае павады і коні скарыстоўваюць гэта, каб вырвацца на волю.

За некалькі крокаў ад ранчо была выкапана яма, якая мабыць служыла за ачаг. На дне яе ляжала куча халоднага попелу. У сярэдзіне хаціны стаяла лаўка, ложкак з бычынай скуры, чыгунок, ражон і маленькі кацялок для гатавання матэ.

Матэ—вельмі распаўсюджаны напітак у Паўднёвай Амерыцы. Ён замяняе індзейцам чай. Яго вырабляюць з настою сушанай травы і п'юць праз саломінку, як прахаладжальныя напіткі. Па просьбе Паганеля, Талькаў згатовіў некалькі кубкаў гэтага напітку, і падарожнікі запілі ім сваю звычайную вячэру. Матэ ўсім вельмі спадабаўся.

Назаўтра, 30 кастрычніка, сонца ўзышло нібы ў агністым тумане; яно пасылала на зямлю патокі гарачых праменняў. Спёка ў гэты дзень была нязноснай, і, на няшчасце, на раўніне недзе было схвацца ад яе. Тым не менш атрад адважна рушыў уперад на ўсход. Па дарозе спадарожнікі бесперапынна сустракалі стады жывёлы, што ад знямогі валяліся на траве, не маючы больш сілы пасвіцца з-за страшэннай спёкі. Пры жывёле не было ні вартаўнікоў, ні пастухоў. Рагатая жывёла пампасаў вельмі спакойная, і не такая як еўрапейская; якая кідаецца на чалавека, убачыўшы ў яго кавалак чырвонай анучкі.

— Гэта тлумачыцца тым, што яна пасвіцца на рэспубліканскай пашы,—сказаў Паганель і рассмяяўся, задаволены сваім жартам.

У сярэдзіне дня выгляд пампасаў пачаў крыху змяняцца. Гэтага не маглі не заўважыць падарожнікі, стомленыя ад-

настайнасцю пустыннага стэпа. Злакі пачалі сустракацца радзей. Замест іх рос худы лопух і гіганцкі чартапалох вышынёй у дзевяць футаў, здольны ашчаслівіць усіх аслоў зямнога шара. Тут і там на высушанай глебе раслі мізэрныя ханары і іншае пустазелле. Да гэтых мясцін гліністая глеба яшчэ захоўвала крыху вільгаці, якая жывіла расліннасць прэрыі, а тут на кожным кроку пачалі сустракацца пляшыны высушанай, благой, беднай на сокі зямлі, на якой нішто не расце, апроча пустазелля. Гэта былі прыметы засухі. Талькаў звярнуў на іх увагу падарожнікаў.

— Мне нясмутна ад гэтай перамены,—прызнаўся Том Аусцін. Трава, увесь час трава,—гэта ўрэшце пачало ўжо раздражняць мяне.

— Але ўвесь час трава—значыцца ўвесь час вада!—адказаў маёр.

— О, вады ў нас хопіць—поўныя мяшкі!—адказаў яму Вільсон.—Апроча таго мы, напэўна, сустрэнем шмат рэк на сваім шляху.

Каб Паганель чуў яго словы, ён абавязкова сказаў-бы, што паміж Рыо-Каларадо і с'ерамі Аргентынскай правінцыі ёсць вельмі мала рэк. Але ў гэтую хвіліну ён растлумачваў Гленарвану прычыны адной з'явы, на якую той звярнуў увагу.

Ужо некалькі часу ў паветры чуцен быў пах гары. Аднак на гарызонце не было відаць агню, і ніхто не бачыў дыму далёкага пажару. Цяжка таму было прыдумаць натуральнае тлумачэнне гэтаму феномену. Але неўзабаве пах гары стаў настолькі моцным, што ён устрывожыў і астатніх падарожнікаў, за выключэннем Талькава і Паганеля.

Геаграф, які ведаў усё на свеце, так растлумачыў сваім спадарожнікам гэтую з'яву.

— Мы адчуваем пах гары, але не бачым агню,—сказаў ён.—Але дыму без агню не бывае, і гэтая прыказка ў Амерыцы не менш праўдзівая, чым у Еўропе. Значыцца, недзе нешта гарыць. Пампасы настолькі гладкая раўніна, што нішто ў іх не затрымлівае паветраных патокаў. Таму ў іх часта можна пачуць пах гарэлай травы, будучы на адлегласці сямідзсяці, сямідзсяці пяці міль ад пажару.

— Сямідзсяці пяці міль?..—недаверлівым тонам перапытаў маёр.

— Зусім правільна,—адказаў Паганель.—Трэба толькі дадаць, што стэпавыя пажары тут часта займаюць вялікія плошчы.

— А адкуль бяруцца гэтыя пажары?—запытаў Роберт.

— Часам бывае прычынай маланка, калі трава высушана спёкай. Часам вінаватыя ў пажары—індзейцы.

— Нашто гэта яны робяць?

— Яны сцвярджаюць,—не ведаю, наколькі праўдзівае гэта сцвярджанне,—што пасля пажару збожжа лепш расце. Відавочна, гэта тлумачыцца тым, што попел угнойвае зямлю. Асабіста я мяркую, што яны падпальваюць траву, каб знішчыць мільярды паразітаў, якія страшна высільваюць стады жывёлы.

— Але-ж гэты гераічны спосаб можа каштаваць жыцця той жывёле, якую захопіць пажар у прэрыях?

— Так, бывае, што знішчаецца цэлае стада. Але што значыць адно стада пры такім багацці?

— Апрача таго ў пампасах бываюць і падарожнікі,—скажаў Мак-Набс.—Можа-ж здарыцца, што пажар застане іх неспадзявана і не дасць магчымасці выратавацца?

— Вядома!—усклікнуў Паганель з асаблівым задавальненнем.—Гэта здараецца часам. Што да мяне, дык я з ахвотай прысутнічаў-бы на такім спектаклі.

— Вось гэта сапраўдны вучоны!—засмяўся Гленарван.—Ён можа жыўцом згарэць, абы толькі задаволіць сваю цікаўнасць!

— Чэснае слова, вы памыляецеся, 'дарагі Гленарван. Мы ўсе читалі Фенімора Купера, і Скураная Панчоха навучыла нас, як ратавацца ад стэпавага пажару: для гэтага патрэбна толькі вырваць вакол сябе траву ў радыусе некалькіх сажняў. Няма нічога больш простага. Таму я ані не баюся стэпавага пажару, а наадварот, хачу ўбачыць яго сваімі вачыма.

Аднак мары Паганеля не суджана было здзейсніцца, і апыкаў яго не стэпавы пажар, а толькі праменні сонца, сапраўды нязносна гарачыя. Коні аж задыхаліся ад гэтай трапічнай спёкі. Не было чаго і думаць пра цень, хіба толькі якая-небудзь хмара заслоніць сонца. Калі гэта здаралася і цень прабягаў па гладкай зямлі, седакі і коні ажывалі і стараліся не адстаць ад прахладнай паласы, якую нёс уперад заходні вецер. Але хмара хутка пакідала коней далёка ззаду, і зноў нічым не заслоненае сонца палівала вошчанным дажджом вапняную глебу пампасаў.

Калі Вільсон гаварыў, што запасу вады хопіць, ён не браў пад увагу нязноснай смагі, якая так мучыла яго спадарожнікаў у гэты цяжкі дзень. Надзея напаткаць раку пакуль што не апраўдалася: гладкая, як стол, паверхня пампасаў была нязручнай для рэчышчаў рэк. Але мала таго, што па шляху не было рэк, штучныя водазборы—сажалкі, выкапаныя індзейцамі,—усе высахлі! Бачачы, што прыметы вусухі павялічваюцца на кожнай новай мілі, Паганель запытаў у Талькава, дзе ён разлічвае знайсці ваду.

— У возеры Салінас,—адказаў індзеец.

— А калі мы туды прыедзем?

— Заўтра вечарам.

Падарожнікі па пампасах Аргентыны, калі іх адольвае смага, звычайна капаюць зямлю на некалькі сажняў углыб і там знаходзяць ваду. Але нашы падарожнікі не мелі прылад, якія патрэбны для капання ям, і таму гэты спосаб нельга было выкарыстаць. Давялося абмежаваць ужыванне вады і выдаваць яе мінімальнымі порцыямі праз вялікія прамежкі часу. Калі падарожнікі і не паміралі ад смагі, дык, у кожным разе, пакутвалі ад яе.

Прайшоўшы трыццаць міль, вечарам яны зрабілі прывал. Усе марылі аб адпачынку і сне, які аднавіў-бы растрачаныя за дзень сілы, але ноччу ім не давалі спакою маскіты і камары, якія наляталі цэлымі хмарамі. Іх з'яўленне прарочыла перамену напрамка ветру, і сапраўды з поўначы вецер пераскочыў на некалькі румбаў і падзьмуў з поўначы. Такім чынам падарожнікам не было чаго спадзявацца на выратаванне ад гэтай надаедлівай машкары, якая знікае толькі пры паўднёвым і паўднёва-заходнім ветры.

Маёр захоўваў звычайны спакой нават пры ўкусах маскітаў, але Паганель увесь час праклінаў лёс. Ён адсылаў да ўсіх чарцей маскітаў і камароў і горка наракаў на адсутнасць падкисленай вады, якая сцішвае боль ад укусаў.

Не гледзячы на запэўненні маёра, які казаў, што яны павінны лічыць сябе яшчэ шчаслівымі, бо з трох тысяч відаў мошак, вядомых натуралістам, на іх напалі толькі два, Паганель прагнуўся раніцай у вельмі благім настроі. Аднак ён не стараўся, каб яго прасілі выходзіць у дарогу на світанні, бо не менш за ўсіх астатніх спяшаў хутчэй дайсці да возера Салінас. Коні вельмі стаміліся; яны ледзь не паміралі ад смагі, хоць коннікі і адмовіліся ў іх карысць ад сваіх порцый вады.

Прымет засухі ў гэты дзень было больш, чым наярэдадні, а гарачы подых паўночнага ветру, сапраўднага самума¹ пампасаў, рабіў спёку зусім нязноснай.

У гэты дзень адбылася падзея, якая хоць крыху змяніла манатоннае падарожжа. Мюльрэдзі, які ехаў наперадзе, раптам павярнуў каня і паведаміў аб набліжэнні атрада індзейцаў. Падарожнікі па-рознаму паставіліся да гэтай весткі. Гленарван, перш за ўсё падумаў, што гэтыя тубыльцы можа дадуць яму новыя звесткі аб пацярпеўшых крушэнне з «Брытаніяй», і ўзрадаваўся. Талькава-ж ані не захапляла сустрэча з вандроўцамі: ён западозрыў магчыма, што яны разбойнікі, і рад быў-бы зусім не сустракацца з імі.

¹ Самум—вецер, які дзьме ў Аравіі, Заходняй Азіі і Паўночнай Афрыцы, гарачы і вельмі сухі.

Па яго прапанове, маленькі атрад выстраіўся ў кампактную групу, і кожны зарадзіў сваю стрэльбу: трэба было быць падрыхтаваным да ўсяго.

Неўзабаве ўсе ўбачылі індзейцаў. Іх было не больш дзесятка, што крыху супакоіла патагонца. Яны набліжались, і цяпер можна было добра разгледзець іх. Гэта былі карэнныя жыхары пампасаў, знішчаныя амаль зусім у 1833 годзе генералам Розас. Высокі пукаты лоб, вялікі рост, аліўкавы колер скуры—усё гэта выдавала іх за прадстаўнікоў чыстай індзейскай расы. Яны былі апрануты ў скуры гуанако? Узбраенне іх складалася з доўгіх дваццаціфутовых пікаў, вялікіх нажоў, прашчаў, боласаў і ласо. Гэта былі найлепшыя наезнікі, мяркуючы па грацы іх пасады.

Прыпыніўшыся за сотню крокаў ад падарожнікаў, яны пачалі раіцца, крычучы і махаючы рукамі. Гленарван накіраваўся да іх. Але не прайшоў ён і двух сажняў, як увесь атрад індзейцаў крута павярнуў назад і паімчаўся з незвычайнай шпаркасцю. Стомленыя коні падарожнікаў, вядома, не маглі дагнаць іх.

— Баязліўцы!—крыкнуў Паганель.

— Па тым, як яны ўляпётваюць, відаць, што яны нядобрыя людзі,—сказаў маёр.

— Хто гэтыя індзейцы?—запытаў Паганель у Талькава.

— Гэта гаучо,—адказаў патагонца.

— Гаучо?—паўтарыў Паганель і, звярнуўшыся да сваіх спадарожнікаў, дадаў:—Не варта было так асцерагацца! Нам няма чаго баяцца!

— Чаму?—запытаў маёр.

— Таму што гаучо—ціхамірныя земляробы.

— Вы ўпэўнены, Паганель?

— Безумоўна. Яны палічылі нас за грабежнікаў і таму ўцяклі.

— А я думаю, што яны ўцяклі таму, што не адважыліся напасці на нас,—засупярэчыў Гленарван, узлаваны ад няўдачы сваёй спробы перагаварыць з індзейцамі.

— Ё я так думаю,—сказаў маёр.—Калі не памыляюся, гаучо,—не ціхамірныя земляробы, а самыя вядомыя і небяспечныя бандыты.

— Глупства!—сказаў Паганель.

Ё ён так горача пачаў даводзіць сваю правату ў гэтых этналагічных¹ спрэчках, што ўмудрыўся раззлаваць нават маёра, які выказаў зусім не ўласціваю яму фразу.

— Мне здаецца, што вы гаворыце глупства, Паганель.

— Глупства?—паўтарыў вучоны.

¹ *Этналагія*—тое самае, што і этнаграфія, народазнаўства.

— Так. Сам Талькаў лічыў гэтых індзейцаў за разбойнікаў, а Талькаў, напэўна, ужо ведае, хто яны такія.

— Што-ж, значыцца, на гэты раз і сам Талькаў памыліўся,—запярэчыў Паганель з некаторым абурэннем.

— Гаучо,—земляробы, пастухі і ніхто іншыя! Я пра гэта напісаў у сваёй кніжцы аб насельніках пампасаў, якая заслужыла самыя пахвальныя водгукі спецыялістаў.

— Гэта даводзіць толькі, што вы памыліліся, пане Паганель.

— Я памыліўся, пане Мак-Набс?

— Трэба меркаваць з-за разгубленасці,—дамагаўся маёр.—Але гэта няважна, вы выправіце ў наступным выданні.

Паганель, пакрыўджаны тым, што сумняваюцца ў яго географічных ведах і нават проста аспрэчваюць іх, адчуў, што ў іх закіпае абурэнне.

— Ведайце, сэр,—сказаў ён,—мае кнігі не маюць патрэбы ў падобных «папраўках»!

— Не, маюць патрэбу, прынамсі ў даным выпадку,—сказаў Мак-Набс, таксама з упартасцю.

— Сэр, вы сёння нязносны!—крыкнуў Паганель.

— А вы няветлівы,—адказаў маёр.

Спрэчкі, як відаць, прымалі сур'ёзны абарот, не гледзячы на нязначнасць выкліканага імі рознагалосся. Гленарван рашыў, што прышоў час яму ўмяшацца.

— Вы абодва,—сказаў ён,—вышлі за межы сяброўскіх спрэчак, і гэта надзвычай здзіўляе мяне.

Патагонца, які не ведаў, з-за чаго спрачаюцца маёр з географам, тым не менш зразумеў, што сябры сварацца. Ён усміхнуўся і спакойна сказаў:

— Гэта паўночны вецер!

— Паўночны вецер?—усклікнуў Паганель.—Прычым тут паўночны вецер?

— Ага, цяпер я ўсё разумею!—сказаў Гленарван.—Прычына вашага раздражнення—паўночны вецер! Я чуў, што ў паўднёвым паўшар'і ён прыгнятальна дзейнічае на нервовую сістэму.

— Клянуся гонарам, Эдуард, вы праўду кажаце!—усклікнуў маёр і ад усяго сэрца рассмяўся.

Але Паганель, прыкусіўшы губы, выступіў са ўсёй злосцю супроць Гленарвана, які сваім умяшаннем у спрэчкі толькі падліў масла ў агонь яго абурэння.

— Ах, так, сэр,—вы знаходзіце, што ў мяне ўзбуджаны нервы?

— Так, Паганель, але я не абвінавачваю—гэта паўночны вецер, вецер, які штурхае людзей у пампасах на злачынствы, як трамантано ў ваколіцах Рыма.

— Злачынствы?—са злавесным спакоем паўтарыў вучоны.—Значыцца, па-вашаму, я падобны на чалавека, які здольны зрабіць злачынства?

— Я гэтага не казаў...

— Можа яшчэ скажаце, што я рабіў замах на ваша жыццё!

Гленарван не мог больш стрымацца і зарагатаў.

— Я баюся гэтага,—праз смех сказаў ён.—На шчасце, паўночны вецер працягваецца не болей аднаго дня.

Усе падарожнікі засмяліся пасля такога адказу. Раззлаваны Паганель з усёй сілы прышпорыў каня і паляцеў уперад. Праз пятнаццаць хвілін ён ужо забыўся і на прычыну спрэчкі і на сваё абурэнне.

Так толькі аднойчы Паганелю здрадзіла яго звычайная добрадушнасць. Але, як правільна сказаў Гленарван, гэтую слабасць трэба прыпісаць прычыне, якая не залежала ад вучонага.

А восьмай гадзіне вечара Талькаў, які ехаў наперадзе атрада, крыкнуў, што ён бачыць возера. Праз пятнаццаць хвілін атрад спешыўся на беразе Салінаса. Але тут падарожнікаў чакала вялікае расчараванне: у возеры не было вады.

РАЗДЕЛ ВОСЕМНАЦАТЫ

Пошукі вады

Возера Салінас—апошняе ў ланцугу водазбораў, які расцягнуўся між с'ерамі Вентана і Гуаміні. У былыя часы яго багацці соллю ўзмоцнена распрацоўваліся прадпрыемцамі з Буэнос-Айрэса: у возеры была вельмі значная колькасць хлорыстага натра¹. Але на працягу кароткага часу ўсю соль, выпараную гарачым сонцам, вывезлі, і берагі прэснага возера спусцелі.

Талькаў, гаворачы пра прэсную ваду возера Салінас, разлічваў на тое, што запас яе бесперапынна аднаўляецца і папаўняецца рэкамі, што ўліваюцца ў яго. Але выявілася, што ўсе рэкі высахлі, як і само возера. Усю ваду выпіла лякучае сонца.

Лёгка сабе ўявіць, як былі незадаволены паміраючыя ад смагі падарожнікі, убачыўшы высушанае, патрэсканае ад спёкі дно возера! Трэба было прыняць нейкае рашэнне. Мізэрны запас вады, захаваны на дне мяшкоў, не мог заспакоіць агульнай смагі, не кажучы ўжо аб тым, што вада сапсавалася. Пакуты рабіліся нязноснымі. Голад, стомленасць—усё адыходзіла на задні план перад смагай...

¹ Хлорысты натр—звычайная сталовая соль.

Змучаныя падарожнікі знайшлі прыстанішча ў «руха», скураной палатцы, закінутай гаспадарамі-вандроўцамі. Коні з агідай жавалі сухія вадаросты на беразе возера.

Калі ўсе размясціліся ў руха, Паганель запытаўся ў Талькава, што, на яго думку, трэба зараз рабіць. Географ і пагагонец пачалі ажыўленую гаворку. Гленарван, які ўважліва назіраў за імі, разумеў занадта мала іспанскіх слоў, каб сачыць за сэнсам іх гутаркі. Талькаў гаварыў зусім спакойна. Паганель махаў рукамі за дваіх. Гэты дыялаг прадаўжаўся некалькі хвілін. Потым Паганель скрыжаваў рукі на грудзях.

— Што ён сказаў?—запытаў Гленарван.—Мне здалося, што Талькаў раіць нам раз'ехацца ў розныя бакі?

— Так, ён раіць падзяліцца на два атрады,—адказаў Паганель.—Тыя з нас, у каго коні так аслабелі, што ледзь перастаўляюць ногі, павінны па магчымасці рушыць уперад уздоўж трыццаць сёмай паралелі. Тыя-ж, у каго коні лепшыя, павінны паехаць к рэчцы Гуаміні, якая ўпадае ў возера Сан-Лукас, у трыццаці мілях адсюль. Калі там будзе вада, яны пачакаюць сваіх таварышоў на беразе. Калі-ж вады там не будзе, яны вернуцца назад, каб тыя не трацілі дарэмна сіл.

— А тады?..—запытаў Том Аусцін.

— Тады прыдзецца адыйсці міль на семдзесят пяць убок ад нашага шляху к першым адгор'ям С'ера-Вентана, дзе ёсць шмат рэк.

— Мне падабаецца гэтая думка,—сказаў Гленарван.—Мы, не затрымліваючыся, зараз-жа пойдзем, як раіць Талькаў. Мой конь не вельмі сасмаг, і я магу паехаць уперад з Талькавым.

— О, сэр, і я паеду з вамі!—папрасіўся Роберт, нібы размова ішла аб звычайнай прагулцы.

— А ці вытрымае твой конь, дзіця маё?

— Вытрымае! У мяне вельмі добры конік, і ён зусім не стаміўся. Калі ласка, сэр, вазьміце мяне з сабой.

— Добра, Роберт,—сказаў Гленарван, ад душы задаволены тым, што не разлучыцца з хлопчыкам.—Не можа быць, каб мы ўтраіх не знайшлі якой-небудзь крыніцы!

— А я?—запытаў Паганель.

— Вы, дарагі Паганель,—адказаў маёр,—павінны застацца ў ар'ергардзе. Вы надзвычай добра ведаеце трыццаць сёмую паралель, раку Гуаміні і пампасы, каб пакінуць нас. Ні Мюльрэдзі, ні Вільсон, ні тым больш я не зможам самастойна знайсці месца спаткання з Талькавым, а пад кіраўніцтвам Жака Паганеля мы бадзёра і ўпэўнена рушым у дарогу.

— Падпарадкуюся,—адказаў географ, задаволены тым, што яму давяралася вышэйшае камандаванне.

— Толькі без няўважлівасці!—дадаў маёр.—Калі ласка, не заводзьце нас у такое месца, дзе нам зусім няма чаго рабіць, напрыклад, назад к берагам Ціхага акіяна!

— Ганаровае слова, нязносны чалавек, вы заслужылі-б гэтае!—смеючыся, адказаў Паганель!—Але,—працягваў ён, зноў прымаючы выгляд сур'ёзнага чалавека,—як вы будзеце гаварыць з Талькавым, Гленарван?

— Я мяркую,—адказаў той,—што нам не будзе пра што гаварыць з патагонцам. Аднак, у экстраных выпадках мы як-небудзь згаворымся пры дапамозе некалькіх іспанскіх слоў, якія я ведаю, і пры дапамозе жэстаў, зразумелых усім на свеце.

— У такім выпадку, ідзіце, дарагі сябра,—сказаў Паганель.

— Давайце павячэраем спачатку і крыху адпачнем перад ад'ездам,—адказаў Гленарван.

Сухая ежа пяршыла ў горле, але нічога не зробіш. Пад'еўшы, падарожнікі ляглі спаць. Паганелю сніліся водаспады, каскады, рэкі, ручаі, сажалкі, нават графіны з вадой,—адным словам, вада ва ўсіх выглядых. Гэта быў сапраўдны кашмар.

Назаўтра раніцой, а шостаі гадзіне, коні Талькава, Гленарвана і Роберта былі ўжо асядланы. Ём аддалі апошнія кроплі вадкасці з мяшкоў, і яны выпілі з прагнасцю хоць і без ахвоты, бо вада была смярдзючая. Потым тры разведчыкі скочылі ў сёдлы.

— Да пабачэння,—сказалі маёр, Вільсон і Мюльрэдзі.

— Жадаю поспеху!—дадаў Паганель.

— Да пабачэння,—адказалі Гленарван і Роберт.

Неўзабаве патагонец, Гленарван і Роберт зніклі з позіркаў той часткі атрада, што засталася пад кіраўніцтвам Паганеля.

«Дэзэрцыю дэ лас Салінас»—пустыня лас Салінас, па якой ехалі разведчыкі,—была гліністай раўнінай. Месцамі тут тырчэў высахлы хмызняк, нізкарослы кура-мамэль з сямейства мімоз і юсамі—раскідзістымі кустамі, у попеле якіх шмат соды. Ва многіх месцах на паверхню зямлі выступалі шырокія пласты солі, і ў іх асляпляюча адбіваліся сонечныя праменні. Гэтыя «барэро» былі вельмі падобныя на зледзянелую паверхню вады. Але калі падарожнік і схільны быў пацяшаць сябе гэтай ілюзіяй, дык спёка хутка расейвала яе. Кантраст між выгарэлай, чорнай глебай і гэтымі ззяючымі асляпляльным бляскам участкамі надаваў раўніне своеасаблівы выгляд.

Размешчаная ў васьмідзесяці мілях к поўдню С'ера-Вентана, куды падарожнікам давалося-б ехаць, каб выявілася, што ў Рыо-Гуаміні няма вады, мела зусім іншы выгляд.

Гэтая мясцовасць, даследаваная ў 1835 годзе капітанам Фіц-Роем, які камандаваў у той час караблём «Бігль», надзвычай пладародная. Там буяна расце лепшая трава індзейскай тэрыторыі: паўночна-заходні спад с'еры зарос сакавітай травой і цёмным лесам з самых рознастайных дрэў; там растуць альгарабо—рознавіднасць ражковага дрэва, струкі якога, высушаныя і размеленыя на парашок, замяняюць індзейцам муку; белы квербахо з доўгім гібкім веццем, якія выдзяляюць дубільнае вешчаство; чырвоны квебрахо, дрэва, якое мае амаль такую цвёрдасць што і самшыт; наудубай, які надзвычай лёгка загараецца і часта з'яўляецца прычынай страшэнных лясных пажараў; віраро, фіялетаваыя кветкі якога ўтвараюць на галлі правільныя піраміды; нарэшце тымбо вышынёй у восемдзсят футаў, з гіганцкай кронай, пад якой можа схвацца ад сонечных праменняў цэлае стада. Аргентынцы неаднойчы спрабавалі каланізаваць гэтую багатую краіну, але заўсёды сустракалі дружны адпор індзейцаў.

Безліч ручайкоў сцякае са схілаў С'ера-Вентана, каб напайць вільгаццю гэтую багатую расліннасць. Нават у перыяд найбольшай засухі гэтыя крыніцы ніколі не высыхаюць. Але ўсё няшчасце было ў тым, што дасягнуць гэтай раскошы можна было, толькі адышоўшы ў бок на сто трыццаць міль. Талькаў, быў, вядома, праў, прапанаваўшы спачатку шукаць вяду ў рацэ Гуаміні, якая знаходзілася па шляху экспедыцыі і на значна больш блізкай адлегласці.

Тры кані беглі бадзёра. Гэтая выдатная жывёла як быццам разумела, куды спяшаюцца іх седакі. Самай жвавай з іх была Таука. Здавалася, ні стомленасць, ні недастачы не ўплывалі на яе. Коні Гленарвана і Роберта, не такія бадзёрыя, тым не менш беглі ўперад цвёрдым поступам, відавочна, захопленыя прыкладам Таукі. Талькаў даваў сваім спадарожнікам такі-ж прыклад, як Таука—коням. Патагонца часта азіраўся і глядзеў на Роберта Гранта.

Бачачы, што хлопчык сядзіць у сядле ўпэўнена і цвёрда, ён выказваў сваё задавальненне ўхвальным выкрыкам. Роберт Грант сапраўды рабіўся выдатным коннікам, і зусім заслужана хваліў яго індзеец.

— Брава, Роберт!—сказаў Гленарван.—Мне здаецца, што і Талькаў хваліць цябе! Так, ён апладыруе табе.

— З якой прычыны, сэр?

— Ён захоплены тваёй пасадаккай.

— О, я толькі цвёрда сяджу ў сядле, і болей нічога,—скромна адказаў Роберт, чырванеючы ад задавальнення.

— А гэта і ёсць самае важнае, Роберт,—сказаў Гленарван.—Але ты надзвычай скромны. Я праракаю, што з цябе выйдзе добры спартсмен!

Роберт засмяўся.

— А што на гэта скажа бацька?—запытаў ён.—Ён-жа хацеў зрабіць мяне мараком.

— Адно аднаму ані не перашкаджае. Калі не ўсе наезнікі могуць зрабіцца добрымі маракамі, дык усе маракі здольныя зрабіцца добрымі кавалерыстамі. Чалавек, які навучыўся скакаць па хвалях, здолее ўтрымацца і ў сядле. Што да кіравання канём, умельства пускаць яго рыссю, трымаць на месцы і заварачваць, дык гэта дасягаецца само па сабе, бо няма нічога больш звычайнага!

— Бедны бацька!—уздыхнуўшы, сказаў Роберт. Памаўчаўшы, ён дадаў:—Як ён вам будзе дзякаваць, калі вы яго выратуеце!

— Ты вельмі любіш бацьку, Роберт?

— Так, сэр. Ён быў такі добры са мной і маёй сястрой! Ён думаў толькі пра нас. Кожны раз, варочаючыся з плавання, ён прывозіў нам падарункі. А колькі пяшчот, колькі ласкі было ў яго да нас, калі прыязджаў дамоў О, вы яго таксама палюбіце, калі пазнаёміцеся! Мэры падобная да яго. У яго такія самы пяшчотны голас, як у яе. Хіба не праўда, неяк дзіўна быць такім мараку, хіба не праўда?

— Так, вельмі дзіўна,—адказаў Гленарван.

— Я яго бачу, нібы мы ўчора развіталіся,—прадаўжаў хлопчык, нібы размаўляючы з сабой.—Любы, добры бацька! Я засынаў у яго на каленях, і ён закалыхваў мяне старадаўняй шатландскай песняй... Я добра памятаю мелодыю... І Мэры таксама. Ах, сэр, як мы яго любім! Ведаеце, мне здаецца, што толькі маленькія дзеці ўмеюць так моцна любіць свайго бацьку.

— Твая праўда, мой хлопчык,—адказаў Гленарван, расчулены гэтымі шчырымі, сардэчнымі словамі...

У час гэтай гутаркі коні сцішылі свой бег і цяпер ішлі шагам.

— Мы-ж яго знойдзем, праўда?—запытаў Роберт пасля некалькіх хвілін маўчання.

— Так, мы абавязкова знойдзем яго,—адказаў Гленарван,—Талькаў навёў нас на яго сляды, а я веру Талькаву.

— Які слаўны індзеец, гэты Талькаў!—сказаў Роберт.

— Праўда.

— Ведаеце, сэр...

— Што, Роберт?

— Вакол нас толькі адны добрыя людзі! Місіс Элен, якую я вельмі люблю, заўсёды спакойны маёр, і капітан Джон, і пан Паганель, і ўсе матросы з «Дункана» такія адданія і смелыя!..

— Так, я ведаю гэта, мой хлопчык,—адказаў Гленарван.

— А ці ведаеце вы, што вы—самы лепшы з усіх?

— Не... Гэтага я не ведаю.

— Дык, ведайце-ж гэта, сэр!—усклікнуў Роберт, падносячы яго руку да вуснаў.

Гленарван ласкава паківаў галавой. Гутарка на гэтым абарвалася, таму што Талькаў жэстам паклікаў іх уперад. Захапіўшыся гутаркай, яны не заўважалі, што коні ідуць шагам; між тым траціць дарэмна час не варта было: трэба было памятаць пра тых, хто застаўся ззаду.

Падарожнікі зноў пагналі коней рыссю. Але хутка стала відавочным, што гаротная жывёла, выключаючы хіба Тауку, доўга не вытрывае. Яна да таго знясілела, што не хацела нават есці альфафару, рознавіднасць люцэрны, высахлую і пачарнелую пад бязлітасным сонцам.

Гленарван занепакоіўся. Засуха знішчыла навакол усё жывое, і без вады магло блага скончыцца. Талькаў нічога не гаварыў. Відаць, ён лічыў, што не позна будзе прыходзіць у распач тады, калі яны пераканаюцца, што і Гуаміні высахла, калі толькі наогул у індзейца бываюць гадзіны распачы.

Пасля невялікага адпачынку падарожнікі зноў селі ў сёдлы і пры дапамозе бізуна і шпораў прымусілі гаротных жывёл рушыць уперад. Цяпер яны ішлі крокам, на большае яны былі няздольны.

Талькаў, вядома, мог паехаць уперад, яго нястомная Таука здольна была мігам даімчаць яго да берагоў ракі. Безумоўна, ён думаў пра гэта; але таксама было безумоўным і тое, што ён не захацеў пакінуць сваіх спадарожнікаў адзінокімі ў гэтай бязмежнай пустыні. Каб не пакінуць іх ззаду, ён прымушаў ісці шагам і свайго каня.

Таука выконвала загад свайго гаспадара вельмі неахвотна. Яна станавілася дыбка, брыкалася і гучна іржала. Талькаву даводзілася супакойваць яе, але не сілай, а ўгаворамі. Талькаў зусім насур'ез размаўляў са сваім канём, а Таука калі не адказвала яму словамі, дык, ва ўсякім выпадку, вельмі добра разумела яго.

Але калі Таука разумела словы Талькава, дык і Талькаў добра зразумеў паводзіны сваёй Таукі. Разумная жывёла сваім надзвычайным нюхам учула, што паветра стала больш вільготным. Конь з асалодай удыхаў яго, шавелячы языком, нібы піў ужо жыватворную вадкасць. Усё гэта гаварыла за тое, што вада была блізка. Талькаў падбадзёрыў сваіх спадарожнікаў, сяк-так растлумачыўшы ім, што азначаюць паводзіны Таукі, ад якой неўзабаве пачалі пераймаць і два астатніх коні. Сабраўшы апошнія сілы, яны пусціліся галопам услед за канём індзейца.

Каля трох гадзін папаўдні за ўзгоркам паказалася нейкая белая палоска. Яна блішчэла пад сонечнымі праменнямі.

— Вада!—крыкнуў Гленарван.

— Вада, вада!—падхапіў Роберт.

Не трэба было падганяць коней—гаротная жывёла і без гэтага імчалася на ўвесь дух. За некалькі хвілін яны даскакалі да ракі Гуаміні і, не чакаючы, пакуль іх рассядлаюць, дайшлі да сярэдзіны ракі.

Коннікам нечакана давялося прыняць халодную ванну, але яны нічога не мелі супроць гэтага.

— Ох, як добра!—крыкнуў Роберт, праганяючы смагу на самай сярэдзіне ракі.

— Роберт, не пі так многа! Трэба быць стрыманым!—сказаў Гленарван.

Але сам ён на гэты раз ніяк не мог быць узорам стрыманасці.

Што да Талькава, дык ён піў павольна, маленькімі, але «даўгімі, як ласо»,—так кажуць патагонцы—глыткамі.

Ён піў так доўга, што яго спадарожнікі пачалі непакоіцца, каб ён не выпіў усёй вады ў рацэ.

— Цяпер я спакойны за нашых сяброў,—сказаў Гленарван.—Калі яны прыедуць сюды, яны будуць мець даволі свежай, празрыстай вады. Калі толькі Талькаў не вып'е усёй рыю,—смеючыся, дадаў ён.

— Хіба нельга паехаць насустрач ім?—запытаў Роберт.—Гэтым мы пазбавілі-б іх ад лішніх пакутаў і турбот.

— Можна было-б, мой хлопчык, каб у нас было ў чым вазіць ваду. Але мяшкі засталіся ў Вільсона. Не, лепш ужо чакаць на месцы, як умовіліся. Беручы пад увагу адлегласць і хуткасць бегу стомленых коней, я мяркую, што нашы сябры прыедуць сюды заўтра пад вечар. Падрыхтуем-жа для іх начлег і сытную вячэру.

Талькаў, не чакаючы распараджэння Гленарвана, пачаў выбіраць месца для прывалу. Ён хутка знайшоў на беразе ракі «рамаду»—загарадку для жывёлы. Лепшага месца для начлегу пад адкрытым небам і шукаць не трэба было. А таму што спадарожнікі Талькава не баяліся спаць на адкрытым паветры, дык задача была развязана. Усе ляглі проста на зямлю, каб даць магчымасць высахнуць пад гарачымі праменьнямі сонца адзежы, якая замачылася ў часе мімавольнага купання ў рацэ.

— У нас ёсць дзе начаваць,—сказаў Гленарван.—Цяпер падумаем пра вячэру. Трэба, каб нашы сябры былі цалкам задаволены сваімі кватэрмайстрамі. Спадзяюся, што ў іх не будзе падстаў скардзіцца на нас! Уставай, Роберт! Пойдем на паляванне!

— Заўсёды гатовы, сэр!—адказаў хлопчык, устаючы і падымаючы стрэльбу з зямлі.

Берагі Гуаміні былі месцам збору ўсіх навакольных жывёл і птушак. Падарожнікі бачылі, як у паветра падымаліся цэлыя чароды тынам—рознавіднасці чырвоных кура-

патак, уласцівай пампасам, чорных рабцоў, сяўцоў, якіх індзейцы называюць «тэру-тэру», жоўтых драчоў і вадзяных курэй.

Чатырохногіх падарожнікі пакуль што не бачылі. Але Талькаў, знайшоўшы сляды на траве і паламанае галлё хмызняку, сказаў, што жывёла схавалася ў зарасніку на беразе ракі. Такім чынам паляўнічым не трэба было далёка ісці шукаць дзічыны.

Падарожнікі рашылі спачатку настраляць буйнай дзічыны пампасаў і таму не звярталі ўвагі на птушак, якія сотнямі выпырхвалі з-пад іх ног. Неўзабаве яны спудзілі вялікі табун гуанако, якія так нахабна наляцелі на іх на вяршыні Кардыльераў. Але гэтая пужлівая жывёла паімчалася так хутка, што куля не магла дагнаць яе.

Паляўнічым мімаволі давалося страляць менш рухавую дзічыну, якая, дарэчы мела не менш цікавасці—з пункту гледжання кулінарыі.

Яны хутка настралялі больш як дзюжыну чырвоных курапатак і рабцоў, а па дарозе к прывалу Гленарван падстрэліў пекары таі-тэтр, тоўстаскурае чатырохногае з вельмі смачным мясам.

Такім чынам менш чым за поўгадзіны паляўнічыя, не стаміўшыся, дастаткова назапасілі ежы. Роберт, у сваю чаргу, падстрэліў цікавы экземпляр з пароды бяззубых: гэта быў армадзіл, броненосец, увесь у касцяным панцыры з невялікіх рухомах пласцінак. Жывёла мела ў даўжыню каля паўтара футаў. Яна была вельмі тлустая, і мяса яе, як казаў патагонiec, было сапраўдным ласункам. Роберт вельмі ганарыўся сваёй удачай. Што да Талькава, дык ён паказаў сваім спадарожнікам як палююць на нанду, рознавіднасць страуса, які надзвычай шпарка бегае.

Патагонiec на Тауцы галопам паімчаўся прама на нанду, які спакойна стаяў у прэрыі. Толькі такім нечаканым нападам і можна ўзяць нанду, бо па сваёй шпаркасці ён лёгка апярэджвае сваіх праследвальнікаў. Пад'ехаўшы к страусу, Талькаў кінуў болас так спрытна, што ён абкруціўся вакол ног нанду і паваліў яго на зямлю.

Талькаў прывязаў здабычу да сядла і прывёз яе на прывал. Ён паляваў на нанду не толькі з-за гонару паляўнічага: мяса нанду вельмі смачнае, і індзеец хацеў даць сваю частку ў агульны кацёл.

Паляўнічыя перанеслі ў рамаду вязанку курапатак, Талькавага страуса, Гленарванавага пекары і Робертавага броненосца. Са страуса і пекары адразу садралі скуру і парэзалі іх мяса на тоненькія кавалачкі. Што датычыцца броненосца, дык гэтая жывёла носіць каструлю з сабой. Яе паклалі проста на гарачае вугалле вогнішча, не здымаючы панцыра. Паляўнічыя карміліся ў абед толькі кура-

паткамі, захаваўшы да прыезду астатніх падарожнікаў га-лоўныя стравы, гэта значыць страуса, броненосца і пекары. Лбед яны запівалі свежай вадой, якая здалася ім смачнейшаю за ўсе віны свету.

Яны не забылі і пра коней і назбіралі для іх многа сакавітай травы—ежы і падсцілкі адначасова.

Калі ўсё было падрыхтавана, Гленарван, Роберт і Талькаў захуталіся ў свае панчо і ўлягліся на падсцілцы з сухіх альфафар, звычайнай пасцелі пампаскіх паляўнічых.

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТНАЦЦАТЫ

Чырвоныя ваўкі

Настала ноч. Быў маладзёк, і малады дыск месяца хутка схавалася за гарызонтам. Толькі трапяткі бляск зорак асвятляў раўніну. Воды Гуаміні паціху цяклі па рэчышчу, як струмень масла па мрамарнай нахіленай дошцы. Птушкі, паўзуны і жывёла адпачывалі пасля дзённай стомы, і глыбокае маўчанне запанавала на ўсёй вялікай тэрыторыі пампасаў.

Гленарван, Талькаў і Роберт паследавалі агульнаму прыкладу. Лежачы на мяккім травяным подсціле, яны моцна спалі. Знясіленыя доўгім і цяжкім пераходам, коні таксама ляглі на зямлю. Толькі Таўка, як сапраўдны пародзісты конь, спала стоячы, гатовая бегчы па першаму выкліку гаспадара. Поўны спакой панаваў у загарадцы. Вогнішча дагарала, толькі зрэдку асвятляючы сваімі апошнімі ўспышкамі маўклівую цемру.

Каля дзесяці гадзін вечара індзеец раптоўна прагнуўся. Вочы яго ўтаропіліся ў беспрасветную імглу. Ён напружана прыслухоўваўся да шумаў раўніны, імкнучыся злавіць нейкі ледзь чутны гук, які патрывожыў яго сон. Неўзабаве на звычайна спакойны твар Талькава набег ценёў трывогі. Што ён пачуў? Стук капытоў набліжаючага атрада, рык ягуараў, вадзяных тыграў, ці іншых небяспечных жывёл, прывабленых пахам вады? Відавочна, гэтае апошняе меркаванне здалося яму найбольш магчымым, бо ён кінуў быстры позірк на запас паліва, сабраны ў сярэдзіне агарожы. Вынік агляду быў незадавальняючы: гаручага было мала, і запас яго нядоўга мог утрымаць на адлегласці драпежных жывёл. Твар патагонца зрабіўся яшчэ больш змрочным.

Аднак нічога не зробіш, заставалася чакаць падзей. І Талькаў чакаў іх, напоўлежачы, паклаўшы галаву на рукі і абাপіраючыся локцямі на зямлю, у позе чалавека, якога раптоўна абудзіла трывога.

Так прайшла гадзіна. Усякі іншы на месцы Талькава супакоіўся-б ад такой навакольнай цішыні і зноў заснуў-бы.

Але там, дзе іншакраінец нічога не заўважыў-бы, інстынкт індзейца падказваў набліжэнне небяспекі.

У той час, як патагонца узіраўся і прыслухоўваўся, Таўка раптам глуха заіржала, павярнуўшы галаву к уваходу ў рамаду. Талькаў ускочыў з месца.

— Таўка пачула ворага,—прамармытаў ён і яшчэ больш напружана пачаў узірацца ў цемру.

На раўніне ўсё яшчэ панавала цішыня, але мінулага спакою ўжо не было. Талькаў убачыў шмат ценяў, якія паціху прабіраліся праз зараснік кура-мамэль. Тут і там мільгалі светлыя кропкі, якія скрыжоўваліся, патухалі і зноў паказваліся. Можна было падумаць, што гэта лятаюць светлякі. Так, пэўна, падумаў-бы кожны іншакраінец, але Талькава гэта не магло ашукаць: ён зразумеў, з якім ворагам належала сустрэцца. Зарадзіўшы карабін, ён стаў на варту каля ўваходу ў загарадку.

Чакаць яму давлялося нядоўга. З пампасаў чуліся ні то гаўканне, ні то рыканне. Індзеец стрэліў. Выццё сотні галасоў было яму ў адказ.

Абуджаныя стрэлам, Гленарван і Роберт у момант усталі.

— Што здарылася?—запытаў Роберт.

— Індзейцы?—сказаў Гленарван.

— Не,—адказаў Талькаў,—агуары.

Роберт паглядзеў на Гленарвана.

— Агуары?—паўтарыў ён.

— Так,—адказаў Гленарван.—Чырвоныя ваўкі пампасаў.

Схапіўшы стрэльбы, Гленарван і Роберт далучыліся да індзейца. Той без слоў паказаў ім на раўніну, адкуль чулася дзікае выццё.

Роберт мімаволі адступіў назад.

— Ты баішся ваўкоў, мой хлопчык?—запытаў Гленарван.

— Не, сэр,—цвёрдым голасам адказаў Роберт.—Калі я з вамі, я нічога не баюся.

— Тым лепш. Гэтыя агуары, дарэчы, бяспечныя драпежнікі. Каб не сабралася іх столькі, можна было-б не звяртаць увагі на іх выццё.

— Што з таго, што іх шмат?—сказаў Роберт.—Мы ж добра ўзброены. Няхай толькі памкнуцца.

— Так, мы добра спаткаем іх.

Гленарван гаварыў гэта, каб супакоіць дзіця, але ў глыбіні душы ён быў устрывожаны нападам такой вялікай колькасці драпежнікаў. Што маглі зрабіць тры чалавекі, нават добра ўзброеныя, супроць многіх соцень ваўкоў?

Калі патагонца вымавіў слова «агуары», Гленарван адразу здагадаўся, што ён гаворыць пра чырвоных ваўкоў

пампасаў. Агуар— canis-jubatus натуралістаў,—ростам з вялікага сабаку, мае лісіную морду і густую поўсць з чырванаватым колерам. Чырвоныя ваўкі—вельмі дужая і рухавая жывёла; яны плодзяцца звычайна ў балоцістых мясцінах і могуць пливучы праследаваць сваю здабычу. Ноч выганяе іх з логава, у якім яны спяць удзень. Гэтыя драпежнікі палюхаюць эстанцыі¹, бо ў перыяд голаду яны не баяцца нападаць нават на буйную рагатую жывёлу і бывае, што знішчаюць нашчэнт усё стада. Адзінокага агуара зусім няма чаго баяцца, але іншая справа, калі безліч галоднай жывёлы збіраецца ў зграю! Лепш тады ўжо сустрэцца з ягуарам ці кугуарам!

Па выццю, што разлягалася ў пампасах, па колькасці ценей, якія мільгалі ў цемры, Гленарван зразумеў, што на беразе Гуаміні сабралася вялікая зграя чырвоных ваўкоў. Драпежнікі ўчулі пах чалавека і коней, і ні адзін з іх не захоча вярнуцца ў логава, пакуль не атрымае сваёй часткі мяса.

Становішча падарожнікаў было пагражаючае.

Тым часам ваўкі акружалі іх усё цясней і цясней. Коні дрыжэлі ад страху, толькі Таўка нецярпліва стукала капытамі па зямлі, імкнучыся адарваць повад. Талькаў супакоіў яе, працяжна свіснуўшы.

Гленарван і Роберт стаялі каля ўваходу ў рамаду. Зарадзіўшы карабіны, яны гатовы былі спаткаць стрэламі першыя рады нападаючых агуараў. Але Талькаў не даў ім страляць, падняўшы рукой дулы іх карабінаў.

— Чаго хоча Талькаў?—запытаў Роберт.

— Ён забараняе нам страляць,—адказаў Гленарван.

— Чаму?

— Пэўна, таму што лічыць момант нязручным.

Але не гэта было прычынай такіх паводзін Талькава. Прычына была больш сур'ёзная. Гленарван зразумеў гэта, калі індзеец паказаў яму амаль пустую парахоўніцу.

— Ну, што?—запытаў Роберт.

— Трэба берагчы агнястрэльныя прыпасы,—адказаў Гленарван.—Мы шмат патрацілі зарадаў у часе нашага сёнешняга палявання, і ў нас засталася пораху і волава не больш як на дваццаць стрэлаў.

Хлопчык змоўчаў.

— Ты не баішся, Роберт?

— Не, сэр.

— Добра, дружок.

У гэты час пачуўся стрэл: Талькаў застрэліў вельмі смелага ваўка. Астатнія драпежнікі, якія наступалі цеснымі радамі, адбеглі назад і прыпыніліся крокаў за сто ад загарадкі.

¹ Эстанцыя—жывёлагадоўчая гаспадарка.

Па знаку Талькава Гленарван стаў на яго месца. Індзе-ец-жа сабраў подсціл і рэштку паліва, падрыхтаванага для вогнішча, перанёс усё гэта к уваходу ў рамаду і пасыпаў зверху гарачым вугаллем. Хутка вогненая заслона закрыла ўваход, асвятляючы цмяным святлом раўніну. Цяпер падарожнікі бачылі, з якой безліччу ворагаў ім давядзецца мець справу.

Ніколі яшчэ столькі галодных ваўкоў не збіралася ў адну зграю. Ніколі яшчэ ніхто не бачыў такіх раз'юшаных звяроў. Вогненная перагародка, запаленая Талькавым, толькі падвоіла іх лютасць. Некаторыя з іх падышлі да самага вогнішча, апякаючы лапы.

Час ад часу даводзілася страляць, каб стрымаць на значнай адлегласці гэту зграю. Пасля гадзіны не менш пятнаццаці трупаў ваўкоў ужо валяліся на зямлі.

Становішча абложаных было яшчэ адносна добрым. Пакуль у іх заставаліся ангястрэльныя прыпасы, пакуль гарэў вогненны бар'ер каля ўваходу ў рамаду, не было чаго баяцца нападу. Але як адбіць наступ раз'юшаных драпежнікаў, калі не стане зарадаў і патухне агонь?

Гленарван паглядзеў на Роберта і адчуў, што сэрца яго сціскаецца ад болю. Ён не памятаў аб небяспецы, якая пагражала яму самому, гледзячы на гэтае мужае не па ўзросту дзіця. Роберт збалеў, але рука яго цвёрда трымала стрэльбу, і ён без страху чакаў нападу ваўкоў.

Добра абмеркаваўшы становішча, Гленарван рашыў, што трэба неадкладна шукаць выхаду з яго.

«Праз гадзіну,—падумаў ён,—у нас не застанеца ні пораху, ні куль, ні агню. Не варта чакаць гэтай крайнасці, каб прыняць рашэнне».

Павярнуўшыся да Талькава і ўспомніўшы ўсе вядомыя яму іспанскія словы, ён загаварыў з патагонцам.

Яны слаба разумелі адзін аднаго. На шчасце, Гленарван ведаў з кніг норавы чырвоных ваўкоў, інакш ён ні за што-б не зразумеў слоў і жэстаў Талькава.

Гленарван запытаў у індзейца, што ён думае пра іх становішча.

— Што вам адказаў Талькаў?—запытаў Роберт.

— Ён сказаў, што неабходна пратрымацца да світання. Агуары нападаюць толькі ноччу, а з усходам сонца варочаюцца ў свае логавы. Гэта начныя драпежнікі, палахлівая жывёла, якая баіцца сонечнага святла; гэта чатырохногія совы.

— Што-ж, будзем абараняцца да світання!

— Абавязкова, дружок. І калі ў нас выйдуць усе за'рады, будзем адбівацца нажамі.

Талькаў ужо даў прыклад гэтага: цяпер, калі які-небудзь воўк неасцярожна набліжаўся да вогнішча, доўгая рука індзейца, узброеная нажом, у момант забівала яго.

Між тым баявыя прыпасы абложаных канчаліся: у іх цяпер заставалася толькі пяць зарадаў. Каля двух гадзін папоўначы Талькаў кінуў у агонь апошняе бярэма травы.

Гленарван з сумам паглядзеў навакол.

Ён думаў пра дзіця, што стаяла каля яго, пра сваіх таварышоў, пра ўсіх тых, каго ён любіў. Роберт маўчаў. Можа даверліваму хлопчыку небяспека не здавалася такой грознай. Але Гленарван непакоіўся за двух, уяўляючы сабе страшную перспектыву—іх жывымі з'ядуць. Не стрымаўшы сваіх пачуццяў, ён прыгарнуў да сябе хлопчыка, прыціснуў яго да грудзей і пацалаваў у лоб. Дзве буйныя слязіны ўпалі з яго вачэй.

Роберт, усміхаючыся, паглядзеў на яго.

— Я не баюся,—сказаў ён.

— І няма чаго баяцца, дзіця маё. Твая праўда. Праз дзве гадзіны развіднее, і мы выратуемся. Малайчына Талькаў, малайчына!—раптам усклікнуў Гленарван, бачачы, як спрытна ідзець забіў прыкладам стрэльбы двух вялікіх ваўкоў, якія пераскочылі праз вогненны бар'ер.

Але ў гэтую-ж хвіліну, пры апошняй успышцы дагараючага вогнішча, ён убачыў, што ваўкі зноў цеснымі радамі ідуць на прыступ рамады.

Развязка крывавай драмы набліжалася. Агонь патухаў. Гаручага больш не было. Раўніна, якая дагэтуль асвятлялася водбліскам вогнішча, паступова зноў цямнела, і зрэнкі ваўкоў зноў блішчэлі фасфарычным бляскам. Міне яшчэ некалькі хвілін, і ўся гэта зграя кінецца ў загарадку.

Талькаў у апошні раз зарадзіў карабін і забіў яшчэ аднаго ваўка. Потым, не маючы больш ні аднаго зарада, ён злажыў рукі накрыж і апусціў галаву на грудзі. Здавалася, ён аб нечым напружана думаў. Можа ён шукаў спосаб адагнаць гэтую шалёную зграю?

Гленарван не адважыўся запытаць у яго.

У гэты момант у саміх ваўкоў адбылося нейкае замяшанне. Потым яны разам павярнулі назад і некуды зніклі. Страшэннае выццё хутка растала ўдалечыні, і непарушная цішыня павісла над раўнінай.

— Ваўкі ўцяклі!—усклікнуў Роберт.

— Магчыма,—адказаў Гленарван, прыслухоўваючыся да заміраючага шуму.

Але Талькаў, зразумеўшы яго думку, адмоўна заківаў галавой. Ён ведаў, што драпежнікі не пакінуць відавочнай здабычы, пакуль дзень не прагоніць іх назад у цёмнае логава.

І Талькаў не памыліўся.

Вораг толькі змяніў тактыку.

Ён больш не спрабаваў узяць прыступам уваход у рамаду, але яго новая тактыка была куды больш небяспечнай для падарожнікаў. Агуары, адмовіўшыся ад спробы ўскочыць праз вароты, абараняемыя вогненным бар'ерам і стрэламі, абабеглі рамаду навакол і дружна напалі на загарадку з супроцьлеглага боку.

Абложаныя пачулі, як моцныя воўчыя кіпцюры ўядаюцца ў поўгнілое дрэва. Праз рассунутыя слупы загарадкі паказваліся ўжо лапы і вострыя морды. Перапаханыя коні сарваліся з прывязі і бегалі па рамадзе.

Гленарван абняў Роберта, рашыў абараняць яго да апошняй хвіліны. Ён падумаў, ці не паспрабаваць шчасця ўцякаць, як раптам позірк яго спыніўся на Талькаву.

Патагонец, які толькі што мітусіўся па рамадзе, як дзікі звер, цяпер раптам пайшоў да свайго каня і пачаў старанна сядлаць яго. Здавалася, яго больш не цікавіў рык, і выццё ваўкоў, якія ўзмацніліся.

Гленарван з жахам назіраў за ім.

— Талькаў пакідае нас!—закрычаў ён, убачыўшы, што патагонец збіраецца сесці ў сядло.

— Ён? Ніколі!—адказаў Роберт.

І сапраўды, Талькаў хацеў выратаваць, а не пакінуць сваіх спадарожнікаў.

Таука была падрыхтавана. Яна кусала цуглі ад нецярпліваасці. Яна скакала на месцы, і вочы яе паблісквалі як маланка. Цудоўны конь зразумеў замысел свайго гаспадара.

У тую хвіліну, калі Талькаў, палажыўшы руку на спіну, рыхтаваўся скачыць у сядло, Гленарван сударгава схапіў яго за руку.

— Ты пакідаеш нас?—запытаў ён, жэстам паказваючы на голу раўніну.

— Так, я еду,—адказаў індзеец.

І ён дадаў, па-іспанску:

— Таука—выдатны конь. Шпаркі. За Таукай пабягуць ваўкі.

— О, Талькаў!—закрычаў Гленарван.

— Шпарка, шпарка!—паўтарыў індзеец, у той час як Гленарван дрыжачым ад хвалявання голасам гаварыў Роберту:

— Чуеш, мой хлопчык, чуеш? Ён хоча афяраваць сябе дзеля нас. Ён хоча рынуцца ў пампасы і прыцягнуць ярасць ваўкоў да сябе, каб выратаваць нас!

— Ах, Талькаў!—усклікнуў Роберт.—Друг Талькаў,—ён працягнуў да Талькава рукі,—не пакідай нас!

— Мы не разлучымся з ім,—сказаў Гленарван.

Павярнуўшыся да індзейца, ён дадаў:

— Едзем разам.

*Маленькая фигурка, учапівшыся за гриву Тауки,
зникла ў цемры.*

І ён паказаў пальцам на двух перапалоханых коней, што прытуліліся да слупоў загарадкі.

— Не,—адказаў індзеец, зразумеўшы яго словы.—Не! Благія коні. Палахлівыя. Таука—выдатны конь.

— Яго праўда,—сказаў Гленарван.—Талькаў не пакіне цябе, Роберт. Ён паказаў мне мой абавязак. Паехаць павінен я! Ён застанецца ахоўваць цябе.—Схапіўшыся за аброць Таукі, ён дадаў, звяртаючыся да індзейца:

— Паеду я!

— Не,—спакойна адказаў індзеец.

— Кажу табе, што я паеду!—закрычаў Гленарван, вырываючы аброць з рук Талькава.—Ты павінен выратаваць хлопчыка. Я даручаю яго табе, Талькаў.

У сваім запале Гленарван блытаў англійскія словы з іспанскімі. Але якое гэта мела значэнне! У такія страшныя хвіліны жэсты гавораць больш, чым словы, і людзі разумеюць адзін аднаго з поўслова.

Аднак Талькаў не згаджаўся. Спрэчкі зацягваліся, а між тым з кожнай секундай небяспека павялічвалася. Гнілое дрэва загарадкі трашчала пад клыкамі і кіпцюрамі ваўкоў.

Ні Гленарван, ні Талькаў не паддаваліся адзін аднаму. Індзеец адвёў Гленарвана к уваходу ў рамаду. На раўніне не было ніводнага ваўка. На сваёй вобразнай мове ён імкнуўся давесці яму, што нельга траціць ні адной секунды; што калі задуманае не ўдасца, дык таму, хто застанецца, пагражае большая небяспека, чым таму, хто паедзе, што ён адзін ведае, як лепш выкарыстаць для агульнага добра цудоўную лёгкасць і шпаркасць Таукі.

Гленарван упарта спрачаўся і не слухаў ніякіх доказаў. Ён хацеў афяраваць сябе ва што-б та ні стала. Раптам нешта моцна штурхнула яго. Таука стаяла побач з ім, яна стала дыбка, потым адным махам пераскочыла праз вогненную перагародку і трупы ваўкоў і паімчалася ў цемру. Дзіцячы галасок закрычаў ім ужо здалёк:

— Бывайце!

Гленарван і Талькаў ледзь паспелі разгледзець маленькую фігурку. Яна моцна трымалася за грыву Таукі, якая знікала ў імгле.

— Роберт! Няшчасны!—закрычаў Гленарван.

Але гэтых слоў не пачуў нават індзеец з-за ўзнятага раптам дзікага выцця. Чырвоныя ваўкі кінуліся на захад па слядах каня і зніклі ў адзін момант.

Талькаў і Гленарван выбеглі за агарожу рамады. На раўніне зноў запанаваў спакой.

Узрушаны Гленарван бяссільна апусціўся на зямлю, ломячы сабе рукі ад распачы. Ён паглядзеў на Талькава. Той ўсміхаўся са сваёй звычайнай спакойнасцю.

— Таука—добры конь. Хлопчык—храбры. Ён выра-
туецца,—сказаў ён.

— А калі Роберт зваліцца?—запытаў Гленарван.

— Ён не зваліцца.

Не глядзячы на запэўненні Талькава, небарака Гленарван не мог заснуць усю ноч. Ён і не думаў аб тым, якой небяспекі пазбавіўся сам, як толькі зніклі ваўкі. Некалькі разоў ён памыкаўся ісці шукаць Роберта, але індзеец не пускаў яго. Ён пераконваў яго, што іх коні не дагоняць Таукі, што яна апярэдзіла нават ваўкоў, што ў цемры наогул усялякія пошукі дарэмныя. Трэба дачакацца дня і тады ехаць па слядах Роберта.

У чатыры гадзіны папоўначы пачало віднець. Цмяная палоска на гарызонце загарэлася бледным святлом.

Празрыстая раса ўпала на раўніну, і высокая трава зашапацела ад дыхання досвітнага ветрыку.

Надышоў момант выхаду.

— Едзем!—сказаў індзеец.

Гленарван замест адказу адразу сеў у сядло Робертавага каня, аддаўшы Талькаву свайго. І абодва коннікі паімчаліся, як духу хапае, прама на захад.

На працягу гадзіны яны імчаліся, не стрымліваючы ходу, шукаючы Роберта вачыма і баючыся напаткаць яго скрываўлены труп.

Гленарван замучыў свайго каня шпорами. Урэшце здалёку пачуліся стрэлы; стралялі праз пэўныя прамежкі часу, відавочна, падаючы сігнал.

— Гэта нашы сябры!—крыкнуў Гленарван.

Талькаў і ён яшчэ раз прышпорылі коней і за некалькі хвілін даехалі да атрада, пад камандай Паганеля.

Крык радасці вырваўся з грудзей Гленарвана: Роберт ехаў побач з вучоным, жывы, здаровы, вясёлы. Ён сядзеў на Тауцы, яна заіржала ад радасці, убачыўшы свайго гаспадара.

— Мой хлопчык, мой хлопчык!—прагаварыў Гленарван з невымоўнай пяшчотнасцю.

Ён і Роберт саскочылі на зямлю і моцна абняліся. Затым надышла чарга індзейца прыціснуць да грудзей мужа-нага сына капітана Гранта.

— Ён жывы, ён жывы!—паўтараў Гленарван, які ўсё яшчэ не апамятаўся ад шчасця.

— Так!—адказаў Роберт,—дзякуючы Тауцы.

Патагонец не чакаў гэтых слоў Роберта, каб падзякаваць свайму каню. Ён абнімаў Тауку за шыю, гаварыў з ёю, мілаваў яе, нібы ў жылах гордай жывёлы цякла чалавечая кроў. Звярнуўшыся раптам да Паганеля, патагонец сказаў, паказваючы на Роберта:

— Адважны!

І дадаў:

— Шпоры яго не дрыжэлі.

У індзейцаў гэты выраз службыць для вызначэння храбрасці.

Між тым Гленарван, абняўшы Роберта за плечы, пытаў у яго:

— Мой хлопчык, мой любы хлопчык, чаму ты не даў Талькаву ці мне паспрабаваць гэты апошні шанс выратаваць цябе?

— Сэр,—адказаў хлопчык дрыжачым голасам,—была мая чарга афяраваць сабой. Талькаў ужо выратаваў аднойчы мне жыццё, а вы выратуеце жыццё майго бацькі?

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАТЫ

Аргентынскія раўніны

Пасля першых хвілін радасці Паганель, Аусцін, Вільсон і Мюльрэдзі, адным словам, усе прыбыўшыя апрача, можа, маёра Мак-Набса, адчулі, што яны аж паміраюць ад смагі. На шчасце, да Гуаміні было зусім недалёка. Атрад рушыў зноў у дарогу, і к сямі гадзінам раніцы пад'ехаў да рамады. Варта было толькі глянуць на трупы ваўкоў, што ляжалі перад уваходам у агарожу, каб уявіць сабе аблютым нападу і мужнасці абароны.

Калі падарожнікі заспакоілі смагу, разведчыкі пачаставалі іх цудоўным снаданнем. Мясца нанду аказалася надзвычай смачнай стравой, таксама як і жаркое з броненосца.

— Гэта такая цудоўная стравы,—заўважыў Паганель, уплятаючы броненосца,—што неабходна наесціся па горла!

І ён сапраўды наеўся па горла, але без якіх-бы-та ні было шкодных вынікаў, відавочна, дзякуючы ўплыву свежай вады Гуаміні, якая валодае, па думцы географа, уласціваасцямі садзейнічаць страваванню.

А дзесятай гадзіне раніцы Гленарван даў сігнал на ад'езд. Скураныя мяшкі напоўнілі вадой, і атрад рушыў у дарогу. Пасля адпачынку коні сталі вельмі спрытныя і амаль усю дарогу імчаліся наўскач.

Мясцовасць дзякуючы таму, што была блізка вады, стала крыху пладародней. На працягу 2 і 3 лістапада не здарылася нічога вартага ўвагі. Увечары 3 чысла падарожнікі зрабілі прывал у канцы пампасаў на мяжы правінцыі Буэнос-Айрэс. Яны выехалі з бухты Талькагуано 14 кастрычніка. Такім чынам за дваццаць два дні яны прайшлі чатырыста пяцьдзсят міль, ці дзве трэці дарогі.

Назаўтра раніцой яны пераехалі цераз умоўную лінію, якая аддзяляе аргентынскія раўніны ад пампасаў. Тут Талькаў спадзяваўся сустрэць кацькаў, у палоне якіх, па

думцы Гленарвана, знаходзіліся Гары Грант і два яго таварышы.

З чатырнаццаці правінцый, якія ўваходзяць у склад Аргентынскай рэспублікі, правінцыя Буэнос-Айрэс самая вялікая і больш густа заселеная. Яна мяжуе з тэрыторыяй паўднёвых індзейцаў. Gleба гэтай правінцыі незвычайна пладародная; клімат тут здаровы. Уся раўніна, заросшая хлябамі і кустамі, уяўляе сабой ідэальна гладкую паверхню. Яна цягнецца да самага падножжа С'ера-Тандыль і С'ера-Тапальквем.

Ад'ехаўшы ад берагоў Гуаміні, падарожнікі з найвялікшым здавальненнем адзначылі, што тэмпература паветра стала зусім нармальнай. Сярэдняя дзённая тэмпература дзякуючы моцным і халаднаватым вятрам трымалася на ўзроўні 17° па Цэльсію. Людзі і жывёла, перанёсшы засуху і спёку, дыхалі цяпер на поўныя грудзі. Атрад ішоў уперад бадзёра і з энтузіязмам. Але, насуперакі запэўненням Талькава, падарожнікам гэтая мясцовасць здавалася зусім незаселенай ці, праўдзівей, абязлюдненай.

Часта на сваім шляху на ўсход яны сустракалі невялікія лагуны то з прэснай, то з саланаватай вадой. На берагах, пад лісцямі густога хмызняку, гулялі лёгкія каралькі, спявалі вясёлыя жаўранкі і тангары, якія падобны па яркасці пер'я на калібры Гэтыя чароўныя птушкі вольна пераляталі з галінкі на галінку, не звяртаючы ўвагі на ваяўнічых шпакоў, якія паважна гулялі па беразе. На кустах гайдалася, нібы крэольскі гамак, гняздо анубісаў, а на беразе лагуны чарада пышных фламінго маршыравала цеснымі радамі, махаючы ў паветры сваімі крыллямі вогненнага колеру. Гнёзды фламінго, якія маюць форму абсечанага корпуса вышынёй у адзін фут, групаваліся тысячамі, утвараючы сапраўдныя маленькія гарады.

Фламінго абыякава пазіралі, што да іх падыходзяць падарожнікі, і зусім не палохаліся. Гэта вельмі засмучала гучонага-географа.

— Ці ведаеце, маёр,—сказаў ён,—мне даўно хацелася ўбачыць, як лятаюць фламінго.

— Цяпер буду ведаць,—адказаў маёр.

— І таму што цяпер самы зручны момант здзейсніць гэтае жаданне, я выкарыстаю яго,—прадаўжаў географ.

— Карыстайцеся, Паганель, карыстайцеся!

— Пойдзем са мной, маёр; ідзі і ты, Роберт. Мне патрэбны сведкі.

І Паганель, пусціўшы ўперад сваіх спадарожнікаў, разам з маёрам і Робертам накіраваўся да чарады чырвонакрылых.

Падышоўшы да іх зусім блізка, ён стрэліў у паветра, бо не хацеў дарэмна праліваць кроў фламінго. Уся чарада

адразу паляцела, і Паганель меў магчымасць любавацца іх палётам.

— Ну, што,—запытаў ён у маёра, калі чарада знікла з позірку,—вы бачылі, як яны ляцелі?

— Бачыў,—адказаў Мак-Набс.—Трэба было быць сляпым, каб не бачыць гэтага.

— Ці не знаходзіце вы, што ў палёце яны падобныя на стрэлы ў пер'ях?

— Нікольнікі.

— Ні кропелькі,—дадаў Роберт.

— Я ані не сумняваюся,—сказаў вучоны са здаволеным выглядам.—Гэта нятрапнае параўнанне фламінго ў палёце са стралой належыць не мне, а майму слаўтаму земляку Шатабрыяну, самаму ганарыстаму з усіх скромных людзей. Вось бачыш, Роберт, я заўсёды сцвярджаю, што параўнанне—гэта самая небяспечная рытарычная форма! Сцеражыся параўнанняў праз усё сваё жыццё і карытайся імі толькі ў выпадках апошняй крайнасці!

— Значыцца, вы здаволены рэзультатам свайго вопыта?—запытаў маёр.

— Я ў захапленні.

— І я таксама. А цяпер давайце прышпорым коней, а то мы амаль на цэлую мілю адсталі ад сваіх спадарожнікаў.

Вярнуўшыся ў атрад, Паганель заспеў Гленарвана ў часе доўгай гутаркі з патагонцам. Той, здавалася, не разумеў яго. Талькаў часта прыпыняў свайго каня і азіраўся на бакі, і кожны раз на твары яго можна было бачыць здзіўленне. У часе адсутнасці прысяжнага перакладчыка Паганеля, Гленарван імкнуўся сам распытаць у індзейца. Убачыўшы ўрэшце географа, ён яшчэ здалёк крыкнуў яму:

— Паганель, ідзіце хутчэй сюды! Без вас я ніяк не магу пагаварыць з Талькавым!

Паганель пагаварыў з Талькавым і пасля звярнуўся да Гленарвана.

— Талькаў вельмі здзіўлены адной сапраўды дзіўнай з'явай,—сказаў ён.

— Якой?

— Той, што мы да гэтага часу не сустрэлі ні саміх індзейцаў, ні нават іх слядоў. Звычайна на раўніне заўсёды можна сустрэць іх атрады, якія гоняць жывёлу, адабраную ў эстанцый, або ідуць к самым Кардыльерам, каб прадаць там вытканыя іх жанчынамі дываны, ці сплеценыя імі вуздэчкі.

— А чым Талькаў тлумачыць гэта?

— Нічым, ён толькі здзіўляецца.

— А якіх індзейцаў ён разлічваў сустрэць у гэтай частцы пампасаў?

Паганель стрэліў у наветра.

— Якраз тых, у чыіх руках былі палонныя еўрапейцы: плямёны, якімі кіруюць кацыкі Кальфукура, Катрыель і Янхетруц.

— Што гэта за людзі?

— Гэта правадыры плямён, якія яшчэ гадоў трыццаць таму назад былі магутнымі і моцнымі. Пасля іх прагналі за горы, і з таго часу яны сталі мірнымі, у такой ступені, у якой індзейцы наогул могуць быць мірнымі. Яны вандруюць цяпер па пампасах таксама, як раней вандравалі па правінцыі Буэнос-Айрэс. Я і сам не менш за Талькава здзіўлены, што мы не сустракаем іх. Гэта звычайная арэна іх сальтэадорскіх подвігаў.

— Што-ж нам трэба рабіць у такім выпадку?—запытаў Гленарван.

— Зараз запытаю ў Талькава,—адказаў Паганель.

Пасля доўгай размовы з патагонцам ён зноў вярнуўся к Гленарвану.

— Вось думка Талькава,—сказаў ён,—і я цалкам далучаюся да яе. Мы павінны будзем ехаць на ўсход да форта Незалежнасці—гэта нам па дарозе. Там, калі мы нават нічога не даведаемся пра капітана Гранта, дык хоць даведаемся, дзе дзеліся ўсе індзейцы аргентынскіх раўнін.

— Ці далёка да форта Незалежнасці?—запытаў Гленарван.

— Не, ён знаходзіцца на С'ера-Тандыль, міль шэсцьдзесят адсюль.

— Калі-ж мы дойдзем да яго?

— Паслязаўтра.

Гленарвана растрывожыла такое становішча. Падумаць толькі: не сустрэць ні аднаго індзейца ў пампасах! Гэтага нельга было і чакаць. Звычайна іх тут вельмі шмат. Відавочна, здарылася якая-небудзь незвычайная падзея, калі ўсе яны нібы скрозь зямлю праваліліся. Але галоўная бяда была не ў гэтым, а ў тым, што знікнуўшыя ў невядомым напрамку індзейцы, пэўна, павялі з сабой і сваіх палонных. Дзе-ж цяпер шукаць Гары Гранта—на поўначы ці на поўдні?

Гэтае пытанне не давала спакою Гленарвану. Аднак іншага выйсця, як толькі паслухацца Талькава і ехаць к форту Незалежнасці, у падарожнікаў не было. Там хоць можна будзе даведацца пра разгадку гэтай дзіўнай з'явы.

Каля чатырох гадзін папаўдні на гарызонце паказаўся ўзгорак. У гэтай раўніннай мясцовасці яго можна палічыць за гару.

Гэта была С'ера-Тапальквем, і назаўтра падарожнікі на чавалі каля гэтай гары.

Пераход цераз с'еру зрабілі на другі дзень без якіх-бы-та ні было здарэнняў. Гэтая гара не магла быць перашкодай для людзей, якія перайшлі цераз Кардыльеры. Яны мінулі яе, не сцішыўшы нават бегу сваіх коней.

Апоўдні яны праехалі каля форта Тапальквем, першага звяна ў ланцугу фартоў, што выстраіліся ўздоўж паўднёвай граніцы раўніны для абароны ад разбойніцкіх нападаў індзейцаў.

Як і раней, на вялікае здзіўленне Талькава, яны не сустрэлі і следу індзейцаў.

Урэшце апоўдні атрад заўважыў далёка ўперадзе маленькую групку індзейцаў, але яны ўцяклі неймаверна шпарка, як толькі ўбачылі падарожнікаў.

— Гаучо!—сказаў Талькаў, называючы індзейцаў тым іменем, з-за якога ўжо аднойчы спрачаліся Паганель з маёрам.

— Ага, гаучо!—усклікнуў маёр.—Ну-с, Паганель, сёння паўночны вецер не дзьме. Што вы скажаце пра гэтых мірных земляробаў?

— Я скажу, што яны ствараюць уражанне сапраўдных бандытаў,—адказаў географ.

— А ад уражання да сапраўднасці...

— Толькі адзін крок, дарагі маёр.

Прызнанне Паганеля выклікала агульны выбух смеху, але вучонага гэта зусім не ўстрывожыла. Ён нават зрабіў цікавую заўвагу наконт гэтых індзейцаў.

— Я недзе чытаў,—сказаў ён,—што ў арабаў добрыя бочы і лютая складка рота. А вось у амерыканскіх дзікуноў мы маем якраз адваротнае: у іх нейкія асабліва злыя вочы.

Па загаду Талькава, атрад ехаў цяпер шчыльнымі радамі. Якая-б пустынная ні была гэта мясцовасць, трэба было быць гатовымі да ўсякіх нечаканасцей. Але перасцярогі аказаліся непатрэбнымі, і пад вечар падарожнікі без перашкод дабраліся да закінутай прасторнай тальдэры, дзе кацык Катрыель звычайна прызначаў збор сваіх падданных. Свежых слядоў у тальдэры не было, і патагонцаў парашыў, што яе даўно ўжо ніхто не наведваў.

Наступная раніца зноў застала падарожнікаў на раўніне.

Хутка паказаліся першыя эстанцыі, размешчаныя каля надножжа С'ера-Тандыль. Але Талькаў параіў не затрымлівацца, а ісці далей к форту Незалежнасці, дзе толькі і можна будзе атрымаць вычарпальныя весткі аб прычынах абязлюднення гэтай мясцовасці.

Зноў паказаліся дрэвы. Большасць з іх была пасаджана еўрапейцамі. Тут акліматызаваліся абрыкосавыя і персікавыя дрэвы, вярба, акацыя, таполі, якія раслі без ніякага догляду вельмі хутка і добра. Дрэвы большай часткай акру-

жалі кàралі—вялікія загародкі для жывёлы, дзе пасвіліся і адкармліваліся тысячамі быкі, каровы, бараны, коні. Уся гэтая жывёла была памечана кляймо́м свайго гаспадара, выпечаным на скуры. Вялікія злыя сабакі пільна вартавалі стада.

Трава, што расце на саланаватай глебе каля падножжа,—цудоўны корм для жывёлы, таму для эстанцый звычайна выбіраюць саланчаковыя ўчасткі. Штат эстанцый звычайна невялікі і складаецца з загадчыка, яго памочніка і чатырох пеонаў на кожную тысячу галоў жывёлы.

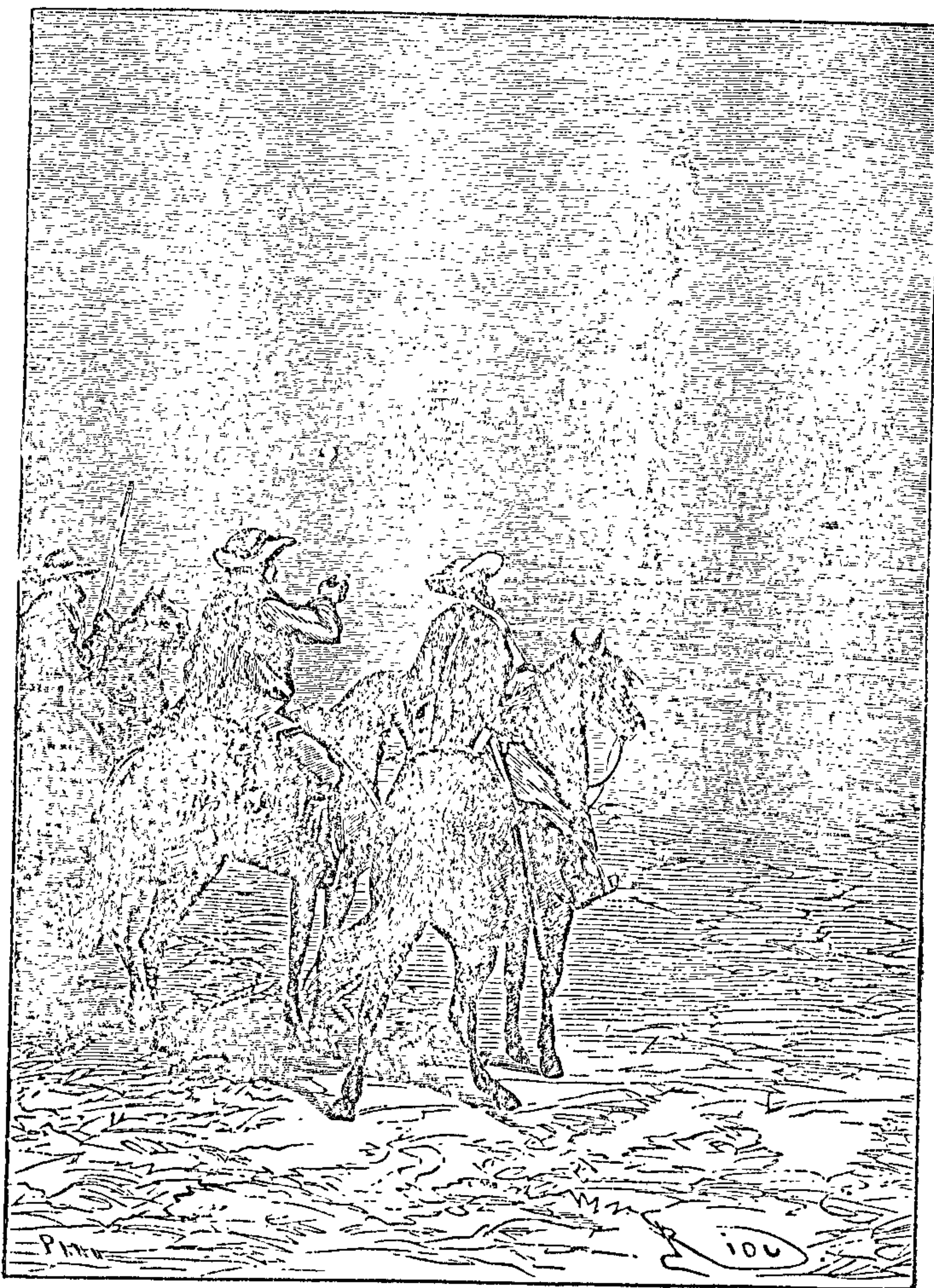
Паблізу адной з эстанцый падарожнікі мелі магчымасць любавання міражом, даволі частай з'явай у гэтай раўніне. Здалёк эстанцый здавалася вялікім востравам, а таполі і вярба нібы адсвечваліся ў празрыстай вадзе, якая адыходзіла назад па меры набліжэння падарожнікаў. Ілюзія была такая дасканалая, што цяжка было паверыць, каб так ашукаў зрок.

На працягу гэтага дня, 6 лістапада, падарожнікі праехалі паўз некалькі эстанцый, а таксама аднаго ці двух саладэро.—Саладэро—гэта бойня, дзе адгадоўаная на багатых лугах жывёла, ідзе пад нож мясніка. Тут-жа і соляць тушы. Гэтая непрыемная работа пачынаецца звычайна ў канцы вясны. Работнікі бойняў—саладэросы—тады ідуць у кàралі па жывёлу; яны ловяць яе пры дапамозе ласо, якім валодаюць з вялікім майстэрствам, заводзяць у саладэро і там рэжуць, здымаюць скуру, патрошаць і соляць тушы. Але часта бывае, што бык не хоча добраахвотна ісці за мясніком. Тады апошні ператвараецца ў тарэадора, і, трэба сказаць, спраўляецца з гэтай небяспечнай справай з надзвычайнай смеласцю і... жорсткасцю.

Выгляд у гэтых бойняў жахлівы. Цяжка сабе ўявіць што-небудзь больш агіднае, чым ваколіцы саладэро. З гэтых засценкаў разам з пахам гнілі чутны распачны рык забіваемай жывёлы, лютыя крыкі мяснікоў, яраснае выццё сабак. Вялізныя каршуны, якія адусюль злятаюцца ў такія дні к саладэро, кружацца над дваром і часта ледзь не проста з рук мясніка рвуць яшчэ цёплыя, поўныя гарачай крыві потрахі жывёлы.

Але цяпер саладэро былі нямымі, спакойнымі і бязлюднымі: яшчэ не настаў час забою жывёлы.

Талькаў усяляк падганяў падарожнікаў. Ён хацеў абавязкова к вечару дайсці да форта Незалежнасці. Ад шпораў сваіх седакоў і следуючы прыкладу Таукі коні, не беглі, а ляцелі праз высокія пасевы. Па дарозе сустрэлі некалькі ферм, абгароджаных зубчастымі платамі і глыбокімі равамі для абароны ад нападу вандраўнікоў. У галоўным доме кожнай фермы абавязкова збудавана на даху тэраса, з вышыняй якой жыхары фермы адстрэльваюцца ад разбойнікаў раўніны.

Падарожнікі любаваліся міражам.

Тут Гленарван мог-бы атрымаць цікавыя для яго весткі, але ўсё-такі вярней было шукаць іх у вёсцы Тандыль. Таму падарожныкі праехалі міма ферм, не прыпыняючыся. Яны перайшлі ўброд Рыю-Гуэзое, і яшчэ праз некалькі міль—Рыю-Шапалеофу. Хутка коні ступілі на густую траву па схілу С'ера-Тандыль; не мінула і гадзіны, як яны пад'ехалі к першым дамам вёскі Тандыль, размешчанай на дне глыбокай вузкай цясніны, над якой узвышаліся зубчатыя сцены форта Незалежнасці.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ПЕРШЫ

Форт Незалежнасці

С'ера-Тандыль узвышаецца на тысячу футаў над узроўнем мора. Гэты горны ланцуг утварыўся ў першабытныя часы, задоўга да з'яўлення арганічнага жыцця на зямлі.

С'ер'а-Тандыль утварае поўкруг з гнейсавых узгоркаў, якія зараслі густой травой. Акруга Тандыль, названая па горнаму ланцугу, займае ўсю паўднёвую частку правінцыі Буэнос-Айрэс. Паўночнай мяжой акругі служыць схіл гары, па якому цякуць шматлікія рэчкі.

Насельніцтва акругі складаецца прыблізна з чатырох тысяч чалавек. Адміністрацыйны цэнтр—вёска Тандыль—туліцца да паўножна паўночнага схілу гары, якога абараняе форт Незалежнасці. Вёска маляўніча размясцілася на берагах шумлівага ручая Шапалеофу. Заслугоўвае ўвагі тое, што ўсё насельніцтва гэтай вёскі складаецца з французскіх баскаў і італьянскіх каланістаў. І сапраўды, Францыя першай з усіх дзяржаў заахвоціла эміграцыю ў гэты паўднёвы куток басейна Ла-Платы. Форт Незалежнасці, задачай якога з'яўляецца абарона акругі ад нападу вандроўнікаў-індзейцаў, быў пабудаваны ў 1828 годзе французам Паршапам. У гэтай справе яму дапамог першакласны вучоны Алкід д'Орбін'і, лепшы знаўца і аўтар найбольш каштоўных прац па геаграфіі гэтай паўднёвай часткі паўднёваамерыканскага мацерыка.

Вёска Тандыль з'яўляецца даволі важным гандлёвым пунктам. Яна трымае сталую сувязь з Буэнос-Айрэсам на «галерах», вялікіх калёсах, у якія запрагаюць быкоў і едуць да сталіцы Аргентыны дванаццаць дзён. Вёска пасылае ў сталіцу жывую жывёлу з сваіх эстанцый, саленні з сваіх саладэро і арыгінальную прадукцыю індзейскіх саматужнікаў: баваўняныя тканіны, шарсцяныя вырабы, высокакаштоўныя пляценні са скуры і т. д. У Тандылі, апрача некалькіх жылых дамоў гарадскога тыпу, ёсць таксама школа і цэрква.

Расказаўшы ўсё гэта сваім спадарожнікам, Паганель дадаў, што ў Тандылі безумоўна ўдасца сабраць усе весткі пра палонных еўрапейцаў.

— Апрача таго,—сказаў ён,—у форце Незалежнасці ёсць сталы гарнізон з нацыянальнага войска, які можа ў выпадку патрэбы вылучыць нам на дапамогу невялікі атрад.

Гленарван і яго спадарожнікі прыпыніліся ў «фондзе»—заезным дварэ, з выгляду даволі чыстым. Паставіўшы коней у канюшню, Гленарван, Паганель і маёр, на чале з Талькавым, пайшлі ў форт Незалежнасці.

Пасля нядоўгага пад'ёму па спаду с'еры яны падышлі да варот форта, якія, трэба сказаць, даволі безуважна ахоўваў вартавы-тубылец. Яны вольна ўвайшлі ў форт, што сведчыла ці аб вялікай бесклапотнасці камандавання яго, ці аб поўнай бяспечнасці.

На эспланадзе форта некалькі салдатаў займаліся практыкаваннямі. Самому старэйшаму, з іх было не больш дваццаці, самаму малодшаму—ледзь сем гадоў. Па праўдзе кажучы, гэта быў не атрад, а кампанія дзяцей, якія даволі добра фехтавалі. Іх «форма» складалася з адной паласатай рубашкі, падперазанай у таліі скураным раменем і надзетай проста на голае цела. Штаноў, бялізны, пінжака і ў паміне не было. Прынамсі, трэба сказаць, што гарачыня да пэўнай ступені апраўдвала нескладанасць гэтага ўбрання.

Паганель пахваліў урад, які не траціць дарэмна падатковых грошай на нікчэмную мішуру. Кожны з «салдат» быў узброены старадаўняй стрэльбай і шабляй. Шабля была занадта доўгая, а стрэльба занадта цяжкая для гэтых дзяцей. Ва ўсіх былі смуглыя твары, надта падобныя адзін да аднаго; капрал, які камандаваў навучаннем, таксама быў падобны на сваіх падначаленых. Пэўна, гэта былі (ды яно так і было) дванаццаць братоў, якіх навучаў ваеннаму майстэрству трынаццаты.

Паганеля гэта не здзівіла. Ён памятаў аргентынскую статыстыку нараджэнняў і ведаў, што ў сярэднім на сям'ю прыпадае тут дзевяць дзяцей.

Але яго здзівіла тое, што салдаты навучаліся па французскай сістэме і што капрал падаваў каманду на французскай мове.

— Вось гэта нечакана!—усклікнуў ён.

Аднак Гленарван прышоў у форт Незалежнасці не для таго, каб дзівавацца з хлапцоў, якія навучаліся ваеннаму майстэрству, і яшчэ меней для таго, каб распытвацца пра іх нацыянальнасць і паходжанне. Таму ён не даў Паганелю магчымасці далей здзіўляцца і папрасіў яго выклікаць начальніка гарнізона. Вучоны географ паслухаўся, і адзін з маленькіх салдат адразу пабег к невысокаму доміку на эспланадзе, напэўна казарме.

Праз некалькі хвілін вышаў сам начальнік. Гэта быў чалавек гадоў пяцідзсяці, яшчэ моцны, з ваеннай выпраўкай, густымі вусамі, круглымі шчокамі, пасівелымі валасамі і

позіркам поўным усведамлення ўласнай велічнасці—такім прынамсі ён здаўся нашым падарожнікам праз густыя клубы дыму, што вырываліся з яго люлькі-насагрэйкі. Яго хада нагадвала Паганелю хаду старых французскіх унтэр-афіцэраў.

Талькаў пазнаёміў начальніка гарнізона з Гленарванам і яго спадарожнікамі. У той час, як ён гаварыў, начальнік уважліва ўглядаўся ў Паганеля. Вучоны нават адчуваў сябе неяк няёмка ад гэтага пільнага позірку і хацеў ужо запытаць у начальніка, чаму ён абавязан такой уважлівасцю, як той нахабна схапіў яго руку і весела запытаў на роднай мове географа:

— Вы француз?

— Так,—адказаў Паганель.

— Шчаслівы! Вельмі рад! Я таксама француз!—паўтарыў начальнік, моцна паціскаючы руку небаракі-вучонага.

— Гэта ваш сябра?—запытаў маёр у Паганеля.

— Вядома, чорт пабяры,—адказаў той з гонарам,—хіба вы не ведаеце, што ў мяне ёсць сябры ва ўсіх пяці частках свету!

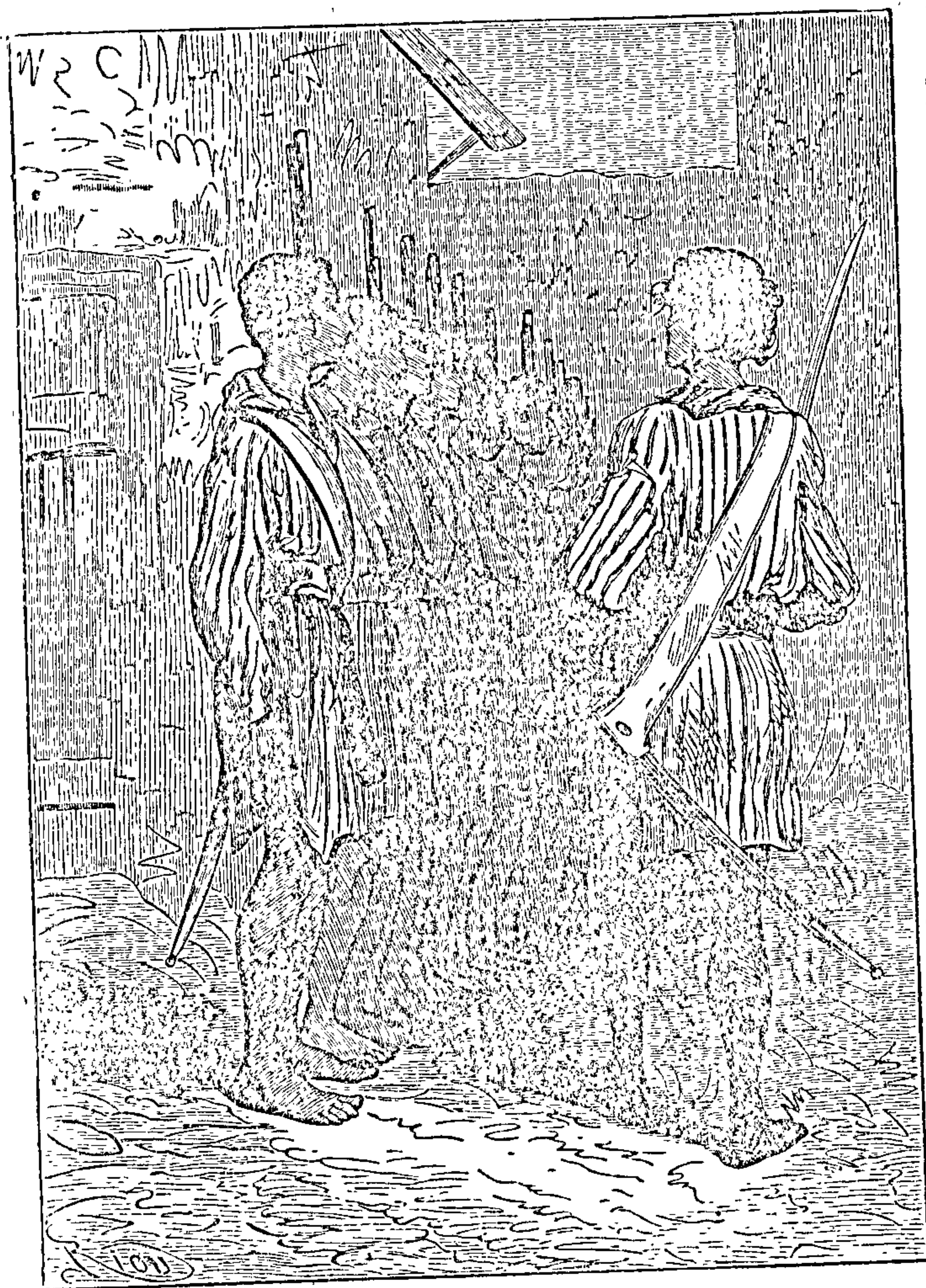
І ледзьве вызваліўшы сваю руку з жывых абцугоў, Паганель жвава загаварыў з волатам-начальнікам. Гленарван ахвотна накіраваў-бы гутарку на патрэбную для яго тэму, але не тут-та было! Стары салдат расказваў сваю гісторыю і, відавочна, не думаў спыняцца на поўдарозе. Гэты чалавек даўно пакінуў Францыю, ён адвыкнуў ад роднай мовы, забыў калі не словы, дык звароты мовы, і гаварыў, прыкладна, як негр з французскай калоніі. Рана ці позна, але падарожнікі ўрэшце даведаліся, што начальнік форта Незалежнасці быў некалі сержантам французскай арміі і спадарожнікам Паршапа.

З часу заснавання форта, гэта значыць з 1828 года, ён не пакідаў яго, і ў сучасны момант аргентынскі ўрад прызначыў яго камендантам форта. Ён быў баскам па паходжанню, і звалі яго Мануэль Іфарагер. Пасля года жыцця ў Аргентыне сержант Мануэль прыняў аргентынскае падданства, пайшоў службыць у армію і жаніўся на індзейцы. Хутка жонка ўзнагародзіла яго блізнякамі-хлопчыкамі, ды інакш і быць не магло—годная жонка сержанта не дазволіла-б сабе нараджаць дзяўчынак. Мануэль не прызнаваў іншай прафесіі, апрача ваеннай, і спадзяваўся з цягам часу прэзентаваць аргентынскай рэспубліцы цэлы ўзвод салдатаў.

— Бачылі?—сказаў ён.—Надзвычайныя! Добрыя салдаты! Хозэ, Хуан, Мікеле, Пепе. Пепе сем гадоў! Ужо ўмее страляць!

Пепе, пачуўшы, што гавораць пра яго, стукнуў босымі пяткамі і фарсіста ўзяў стрэльбу на караул.

— Далёка пойдзе!—дадаў начальнік.—У адзін прыгожы дзень—палкоўнік, а можа—генерал!

Дванаццаць братоў навучаліся ваеннаму майстэрству.

Сержант Мануэль быў у такім захапленні, што ў падарожнікаў нехапала духу спрачацца з ім ні пра перавагі прафесіі ваеннага, ні пра бліскучую будучыню яго ваяўнічай сям'і.

На ўсю гэтую працэдуру, на вялікае здзіўленне Талькава, патрацілі добрых чвэрць гадзіны. Індзеец не мог зразумець, як гэта столькі слоў адразу выходзіць з аднаго рота. Ніхто не перапыняў начальніка. Але так як кожны сержант, у тым ліку і французскі, рана ці позна павінен змоўкнуць, Мануэль урэшце перастаў балбатаць. Аднак раней ён зацягнуў падарожнікаў у свой дом і пазнаёміў з мадам Іфарагер, якая зрабіла на ўсіх вельмі прыемнае ўражанне.

Толькі пасля таго як госці выканалі ўсе яго жаданні, сержант запытаў, чым ён абавязан, што яны яго наведалі. Трэба было скарыстоўваць момант і пачаць растлумачэнні. Паганель раскажаў старому пра падарожжа праз пампасы і закончыў сваё апавяданне пытаннем, чаму індзейцы пакінулі краіну.

— Так... Нікога...—адказаў сержант, паціскаючы плячыма.—Нікога... Мы сядзім, склаўшы рукі... Без справы!

— Чаму?

— Вайна!

— Вайна?

— Так. Вайна грамадзянская...

— Вайна грамадзянская!—паўтарыў Паганель, не заўважаючы таго, што сам пачаў гаварыць няправільна.

— Так. Парагвайцы ваююць Буэнос-Айрэс! Вайна!

— І што-ж?

— Усе індзейцы пайшлі на поўнач. Ззаду генерал Флорэс. Індзейцы—шэльмы, грабляць.

— А кацыкі?

— Кацыкі таксама.

— Як! А Катрыель дзе?

— Катрыеля няма.

— А Кальфукура?

— Няма Кальфукура.

— І Янхетруц?

— Янхетруц таксама.

Географ пераклаў гэты адказ Талькаву, які паківаў галавой. Талькаў, як відаць, забыўся або не ведаў, што грамадзянская вайна, якая выклікала пазней умяшанне Бразіліі, падзяліла рэспубліку на два лагеры. Індзейцы маглі толькі выйграць ад гэтай нязгоды.

Сержант зусім правільна вытлумачыў прычыну абязлюднення пампасаў. Усе індзейскія плямёны так ці інакш прымалі ўдзел у грамадзянскай вайне на паўночнааргентынскай тэрыторыі.

— Я таксама француз,—сказаў начальнік.

Але гэтая абставіна разбурала ўсе планы і разлікі Гленарвана. Сапраўды, калі Гары Грант быў у палоне ў кацыкаў, дык яны пагналі яго з сабой к паўночным граніцам пампасаў. Дзе і як яго шукаць у такім выпадку? Ці варта пачынаць небяспечнае падарожжа ў паўночную частку пампасаў з нікчэмнымі шансамі на добры канец яго?

Гэтае адказнае рашэнне трэба было грунтоўна прадумаць.

Між тым сержант павінен быў адказаць падарожнікам яшчэ на адно важнае пытанне. Калі ўсе змоўклі, толькі што пачуўшы прыкрыя весткі, маёр запытаў, ці не чуў сержант пра еўрапейцаў, што трапілі ў палон к індзейскім кацыкам.

Мануэль задумаўся, напэўна, успамінаючы.

— Так,—сказаў ён, урэшце.

— Ага!—усклікнуў Гленарван, павесялеўшы.

Паганель, Мак-Набс, Роберт абступілі сержанта.

— Кажыце, кажыце!—хорам прасілі яны.

— Некалькі гадоў таму назад,—адказаў Мануэль,—так... так... памятаю... Палонныя-еўрапейцы... ніколі не бачыў іх...

— Вы кажаце—некалькі гадоў таму назад?—перапыніў яго Гленарван.—Вы, напэўна, памыляецеся! Крушэнне з «Брытаніяй» адбылося ў 1862 годзе, у чэрвені... Значыцца, з таго часу прайшло не больш двух год.

— О, не, больш!

— Не можа быць!—усклікнуў Паганель.

— Праўда, праўда! Калі нарадзіўся Пепе... Два чалавекі...

— Не, тры,—сказаў Гленарван.

— Два,—упэўнена паўтарыў сержант.

— Два?—здзіўлена паўтарыў Гленарван.—Два англічаніны?

— Ды не,—адказаў сержант.—Хто кажа—англічаніны? Я кажу... адзін француз, адзін італьянец...

— Вы кажаце пра італьянца, забітага паюхамі?—крыкнуў Паганель.

— Так... Потым я даведаўся... француз выратаваўся...

— Выратаваўся!—крыкнуў Роберт, не зводзячы позірку з сержантавых губ, быццам жыццё яго залежала ад слоў таго.

— Так, выратаваўся з палону!—адказаў Мануэль.

Усе паглядзелі на вучонага, які ў распачы стукаў сябе кулаком па ілбу.

— Ах, я разумею. Цяпер усё ясна! Усё растлумачана цяпер!

— А вось я нічога не разумею,—злосна сказаў Гленарван.

— І я таксама,—сказаў маёр.

— Сябры мае,—адказаў Паганель, беручы за руку Роберта,—мы павінны змірыцца з цяжкім расчараваннем... Мы пайшлі па няправільнаму шляху! Палонны, якога мы са-

Біраліся ратаваць,—не капітан Грант, а адзін з маіх землякоў. Яго спадарожнік, італьянец Марко Вазело, быў забіты поюхамі, а самому яму ўдалося ўцячы з палону і шчасліва вярнуцца ў Францыю. Думаючы, што мы ідзем па следу Гары Гранта, мы сапраўды ішлі па следу Гінара¹. Глыбокае маўчанне сустрэла гэтыя словы географа. Памылка была відавочнай. Нацыянальнасць палоннага, пагібель яго таварыша, яго ўцёкі з палону—усе падрабязнасці, якія раскажаў сержант,—усё гэта сцвярджала, што атрад Гленарвана ішоў па няправільнаму следу.

Гленарван разгублена зірнуў на Паганеля.

Той загаварыў:

— Ці не чулі вы пра трох палонных англічан?—запытаў ён у сержанта.

— Ніколі,—адказаў Мануэль.—У Тандылі ведалі-б... Я ведаў-бы... Не, гэтага не было!

Пасля гэтага катэгарычнага адказу Гленарвану і яго спадарожнікам больш не было чаго рабіць у форце Незалежнасці. Падзякаваўшы сержанту за весткі і паціснуўшы яму на развітанне руку, яны пайшлі.

Гленарван быў у роспачы, Роберт ішоў побач з ім моўчкі, глытаючы слёзы, і Гленарван не мог усцешыць яго ні адным словам. Паганель махаў рукамі, размаўляў сам з сабой. Маёр ішоў сцяўшы губы. Што да Талькава, дык яго самалюбства індзейца цярпела ад таго, што ён пайшоў па няпэўнаму следу. Аднак нікому не прышло ў галаву папракнуць яго за памылку. У такім настроі ўсе вярнуліся ў гасцініцу.

Вячэра была невясёлай. Зразумела, ні адзін з гэтых мужных людзей не шкадаваў аб перажытых нягодах стомленасці, небяспеках. Але кожны з іх балюча перажываў раптоўнае крушэнне ўсіх надзей. Сапраўды, ці можна было спадзявацца знайсці капітана Гранта на палосцы зямлі між Тандылем і акіянам? Вядома, не! Сержант Мануэль безумоўна ведаў-бы, што нейкі еўрапеец знаходзіцца ў палоне ў вандруючых там плямён. Пра такую падзею не маглі не ведаць тубыльцы, якія ажыўлена гандлявалі з Тандылем і Карменам, каля вусця Рыо-Негро, а значыцца, і сержант ведаў-бы пра такую справу. Заставалася толькі адно: доўга не чакаючы, вярнуцца на борт «Дункана», які павінен быў чакаць каля мыса Медано.

Паганель зноў папрасіў у Гленарвана дакумент, знаходка якога прымусіла распачаць гэтую бескарысную экспедыцыю.

¹ А. Гінар сапраўды на працягу трох гадоў—з 1856 па 1859 год—быў палонным у індзейцаў-поюхаў. З незвычайнай мужнасцю перанёсшы ўсе пакуты палону, ён урэшце здолеў уцячы, перабраўшыся цераз Анды. Ён вярнуўся ў Францыю у 1861 годзе і цяпер з'яўляецца членам Географічнага таварыства і калегай Паганеля. *Заўвага аўтара.*

• Ён чытаў і перачытваў яго з незахаванай злосцю, імкнучыся вырваць захаваную ў ім тайну.

— І ўсё-ж гэты дакумент яснай яснага,—паўтарыў Гленарван.

— Там чорным па беламу сказана ўсё пра крушэнне «Брытаніі» і пра палон капітана Гранта...

— Тысяча чарцей!—усклікнуў географ,—стукаючы кулаком па сталю.—Калі Гары Гранта не аказалася ў пампасах, значыцца яго і не было ў Амерыцы. Дзе ён—на гэта павінен адказаць дакумент. І ён адкажа, запэўняю вас, што адкажа, ці я не буду ўжо Жакам Паганелем.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ДРУГІ

Паводка

Форт Незалежнасці знаходзіцца за сто пяцьдзесят міль ад берагу Атлантычнага акіяна. Калі не будзе ніякай непрадбачанай затрымкі, Гленарван і яго спадарожнікі дойдучь да месца сустрэчы з «Дунканам» менш чым за чатыры дні. Але Гленарван ніяк не мог пагадзіцца з думкай, што яны варочаюцца на борт без капітана Гранта пасля такога нядобрага канца экспедыцыі. Таму ён так і марудзіў даваць загад аб выхадзе ў дарогу. Тады маёр узяў на сябе ініцыятыву: ён загадаў асядлаць коней, папоўніў запасы ежы і распытаў пра дарогу. Дзякуючы яго старанням маленькі атрад назаўтра ў восем гадзін раніцы ўжо ехаў на ўсход па травяністаму схілу С'ера-Тандыль.

Гленарван, едучы побач з Рсбертам, маўчаў. Яго энергічная і моцная натура не дазваляла яму пагадзіцца з няўдачай і злажыць зброю. Сэрца яго ўзмоцнена білася, галава гарэла.

Паганель, раздражнены правалам экспедыцыі, на ўсе лады перастаўляў словы дакументаў, каб здабыць з іх новае ўказанне. Маўклівы, як заўсёды, Талькаў, кінуўшы паводы на шыю Таўкі, дазволіў ёй ісці як сама хоча. Толькі маёр, як чалавек, які не ведаў у жыцці расчараванняў і слепа верыў, што «ўсё ўстаноўлена», не падаў духам. Том Аусцін і абодва матросы былі вельмі засмучаныя і шчыра спачувалі Гленарвану.

Калі баязлівы трус перабег дарогу перад іх коньмі, шатландцы, якія верылі ў забабоны, пераглянуліся.

— Дрэнная прымета!—сказаў Вільсон.

— Так, у горнай Шатландыі,—адказаў Мюльрэдзі.

— Што дрэнна ў Шатландыі, тое блага і тут,—навучальна сказаў Вільсон.

Каля поўдня падарожнікі спусціліся з гары і апынуліся на ўзгаркаватай раўніне, што цягнецца аж да самага мора.

На кожным кроку яны сустракалі рэчкі і ручаі, якія абвад- нялі гэтую надзвычай ўраджайную зямлю. Паверхня зямлі паступова рабілася роўнай, як акіян пасля буры. Апошнія ўзгоркі заставаліся ззаду, і аднастайная прэрыя, заросшая травой, раскінулася ва ўсе бакі.

Увесь апошні час было надзвычай добрае надвор'е, але сёння неба нешта пацямнела. Безліч вадзянай пары, што сабралася за апошнія гарачыя дні, узнялася пад небам густымі хмарамі, якія пагражалі навальніцай. Суседства Атлантычнага акіяна і яго заходнія вятры яшчэ больш рабілі вільготнай атмасферу. Гэта было відаць па незвычайнай нават у гэтай пладароднай краіне вышыні травы, па цёмнай зеляніне пашы.

Аднак у гэты дзень з нізка звіслых хмар не пайшоў дождж. Увечары коні, лёгка праішоўшы за дзень сорак міль, спыніліся на беразе глыбокага канала—вялікай прыроднай сажалкі. Вакол не было ні аднаго дрэўца. Панчо замянілі падарожнікам палаткі і коўдры, і ўсе заснулі пад зацягнутым нізка звіслымі чорнымі хмарамі пагрозлівым небам.

Назаўтра, пры агульным паніжэнні раўніны, стала сустракацца ўсё больш і больш падглебавай вады. Вада выпірала наверх з усіх шчылін зямлі. Хутка па дарозе пачалі сустракацца шырокія прыродныя сажалкі, адны ўжо глыбокія, другія яшчэ толькі пачыналі фармавацца.

Пакуль падарожнікі сутыкаліся толькі з відочнымі водазборамі і даволі выразнымі граніцамі, усё было ў парадку. Але стала горш, калі на кожным кроку пачалі сустракацца «пентаны»—заросшыя цінай і травой вадзяныя ямы, якіх нават зблізку нельга адрозніць ад навакольнай раўніны. Небяспека тут была відавочнай толькі тады, калі позна ўжо было адхіліць яе.

Гэтыя пасткі ўжо загубілі не адно жывое стварэнне.

Роберт, апырэдзіўшы атрад на поўмілі, вярнуўся назад і крыкнуў:

— Пане Паганель! Пане Паганель! Там цэлы лес з рагоў!

— Што такое?—перапытаў вучоны.—Ты ўбачыў там цэлы лес з рагоў?

— Так, так! Самае малое—гай.

— Гай? Ты трызніш, дзіця маё!—адказаў Паганель, паціскаючы плячыма.

— Ды не, запэўняю вас, што я кажу праўду! Вы самі хутка ўпэўніцеся ў гэтым! Вось незвычайная краіна! Тут сеюць рогі, і яны ўзыходзяць, як пшаніца! Я хацеў-бы мець такое насенне!

— Хлопчык, здаецца, не жартуе,—сказаў маёр.

— Ей-права, пане Мак-Набс, я кажу праўду. Вы самі ўбачыце!

Роберт сапраўды не жартваў. Хутка падарожнікі ўз'ехалі на вялікае, як вокам згледзець, поле, закіданае правільнымі радамі рагоў. Гэта быў сапраўдны зараснік з рагоў.

— Бачыце!—радасна ўсклікнуў Роберт.

— Вось дык так!—працадзіў здзіўлены Паганель і звярнуўся да індзейца за тлумачэннямі.

— Рогі вылазяць на паверхню, а быкі застаюцца ў зямлі,—сказаў Талькаў.

— Як? Цэлае стада загрузла ў гэтай гразі?—закрычаў Паганель.

Патагонца пераканаўча кінуў галавой.

Сапраўды, тысячы быкоў, якія цесна стоўпіліся ў кучу, знайшлі смерць у гэтай вялікай пастцы. Такія здарэнні бываюць часам у аргентынскіх раўнінах, і для патагонца гэта было зусім натуральна. Гэтыя бычыя могілкі для Талькава былі толькі папярэджаннем аб неабходнасці рушыць наперад з найвялікшай асцярожнасцю.

Падарожнікі бокам аб'ехалі гэтую гіганцкую гекатомбу¹, якой задавальняўся-б самы кравяжэрны з багоў старажытнасці, і хутка пакінулі яе далёка ззаду.

Талькаў не без трывогі ўвесь час разглядаў глебу. Часта ён спыняў Таўку і ўзнімаўся на страмёнах. Дзякуючы яго высокаму росту перад ім расцілаўся шырокі кругавід. Але нічога асаблівага не знаходзіла яго вока і, апусціўшыся ў сядло, ён зноў ехаў далей. Аднак, праехаўшы некалькі метраў, ён зноў прыпыняўся ці раптоўна ад'язджаў убок, рабіў круг у некалькі міль то к поўдню, то к поўначы і варочаўся на сваё месца наперадзе атрада, нікому нічога не гаворачы пра сваю асцярогу. Так паўтаралася шмат разоў. Загадкавыя паводзіны Талькава зацікавілі Паганеля і занепакоілі Гленарвана. Ён прапанаваў вучонаму распытаць патагонца; Паганель ахвотна падпарадкаваўся гэтаму распараджэнню начальніка экспедыцыі.

Талькаў адказаў географу, што яго вельмі здзіўляе збытак вільгаці ў глебе. Ніколі яшчэ за ўвесь час яго работы ў якасці правадніка яму не здаралася бачыць тут такой дрыгвы. Нават у сезон дажджоў ён не наглядаў такой сырасці.

— А па вашаму, адчаго гэта бывае?

— Не ведаю,—адказаў індзеец.—Каб я ведаў...

— Ці здараецца, што горныя рэчкі выходзяць з берагоў?

— Бывае.

— Можна і зараз здарылася гэта?

— Магчыма,—адказаў Талькаў.

¹ Гекатомба—у старадаўняй Грэцыі афіяраванне з ста валоў. У пераносным сэнсе—масавае пагібель многіх жывых істот.

Паганелю давялося задавальняцца гэтым двузначным адказам. Ён расказаў Гленарвану змест сваёй гутаркі.

— Што раіць рабіць Талькаў?—запытаў той.

Паганель пераклаў пытанне патагонцу.

— Хутка ехаць уперад!—адказаў Талькаў.

Гэта лягчэй было параіць, чым выканаць. Коні страшэнна стамляліся, ступаючы па дрыгвянай глебе, якая зыбалася пад нагамі. Раўніна ўсё яшчэ паніжалася, утвараючы вялікую лагчыну, у якой павінна была збірацца дажджавая вада. Падарожнікам, якія ехалі цяпер па самай нізіне лагчыны, трэба было спяшацца выбрацца на больш высокае месца, таму што ад першых патокаў ліўню гэтая лагчына павінна была быць залітай і пагражала ператварыцца ў сапраўднае возера.

Яны прышпорылі коней. Але, відаць, прыродзе мала было тых вадзяных луж, па якіх шлёпалі коні: каля двух гадзін папаўдні раскрылася нябеснае бяздонне, і патакі трапічнага ліўню хлынулі на раўніну. Нічога другога не заставалася рабіць, як толькі запасціся філасофскім спакоем: не было ніякай магчымасці схавацца ад гэтага патапу. Па панчо ручаямі сцякала вада. Вада сцякала з капелюшоў, як з водасцёчных труб; махры панчо—«рэкадо»—здавалася складзенай з тоненькіх вадзяных цурочкаў. Запырсканыя гразёю, што вырывалася з-пад капытоў коней пры кожным кроку, падарожнікі ехалі шагам пад двайным ліўнем—які падаў з неба і ўзлятаў пырскамі з зямлі.

Прамоклыя да ніткі, адубяненыя, стомленыя, дабраліся яны ўвечары да закінутага ранчо. Трэба было быць ужо вельмі змучаным, каб згадзіцца прызнаць гэтае ранчо выгодным прыстанішчам. Але ў Гленарвана і яго падарожнікаў не было выбару. Яны з радасцю забраліся ў гэтую несамавітую хаціну, на якую-б з агідай пазіраў любы жыхар пампасаў. Яны ледзьве распалілі ў ачагу агонь, ад якога было больш дыму, чым цяпла. Лівень бушаваў надворку, і праз гнілую салому страхі маленькімі цурочкамі сцякала ў сярэдзіну хаціны вада. Калі агонь у ачагу не патух разоў з дваццаць, дык толькі таму, што дваццаць разоў Вільсон і Мюльрэдзі гераічна змагаліся з наступам патокаў.

Вячэралі ў сумоце. Падарожнікі елі без усякага апетыту, і толькі адзін маёр з'еў усю сваю порцыю. Спакойны Мак-Набс не звяртаў увагі на такую дробязь, як дождж у пакоі. Паганель, як сапраўдны француз, спрабаваў жартаваць, але нікога не расмяшыў.

— Відавочна, мае жарты таксама падмоклі,—сказаў ён урэшце,—ні адзін не дасягае мэты.

Адзінае, што заставалася зрабіць у гэтых умовах,—гэта паспрабаваць заснуць. Усе хацелі забыцца ў сне на стому і смутак. Але ноч выпала благая: сцены ранчо рыпелі так, што здавалася вось-вось яны абваляцца; яны ходарам хадзілі пры кожным подыху ветра. Няшчасныя коні, прывязаныя да агарожы, жаласна іржалі пад буйнымі патокамі дажджу. Дый гаспадарам іх не лепш было пад дзіравай страхой хаціны. Аднак урэшце сон перамог: Першым заснуў Роберт, схіліўшы галаву на плячо Гленарвана, а за ім і ўсе астатнія.

Ноччу не было ніякіх здарэнняў. Прачнуліся ўсе ад моцнага іржання Таукі, якая стукала капытом у дашчаныя сцены хаціны. Здавалася, разумны конь падаваў сігнал да выхаду. Падарожнікі былі вельмі многім абавязаны ёй, і таму паслухаліся яе прызыву. Яны крануліся ў дарогу. Дождж крыху суняўся, але вільготная глеба не ўвабрала ў сябе за ноч усёй вады, і на паверхні яе былі лужы, балоты, сажалкі і цэлыя азёры, утвараючыя глыбокія «банадо». Зірнуўшы на карту, Паганель сказаў, што, мабыць, Рыо-Грандэ і Рыо-Віварота, якія звычайна ўбіраюць у сябе ўсю ваду з гэтай раўніны, вышлі з берагоў і зліліся ў адно рэчышча, шырынёю ў многа міль.

Паводка магла пачацца ў любую хвіліну, і не было дзе шукаць прыстанішча ад яе. Уся надзея на выратаванне была цяпер у моцных нагах коней. На ўсёй прасторы, як мог ахапіць позірк, не было ні аднаго ўзгорачка, і разводзе, калі толькі яно будзе, бесперашкодна ахопіць усю раўніну.

Падарожнікі пусцілі сваіх коней галопам, шпорами падтрымліваючы іх порсткасць. Таука як і раней была наперадзе атрада і пераплывала сустрэчныя канавы так лёгка, як быццам-бы вада была яе роднай стыхіяй.

Каля дзесяці гадзін раніцы Таука пачала выяўляць прыметы непакою. Яна часта пазірала на поўдзень, на неабсяжную плоскую раўніну і гучна і працяжна іржала; яна станавілася дыбка, храпла і прагна ўдыхала вецер з поўдня. Талькаў, хаця і моцна сядзеў у сядле, усё-ж ледзь стрымліваў Тауку. Пена ў роце афарбоўвалася крывёй ад моцнага нацягнутага повада, але пародзісты конь не здаваўся. Талькаў адчуваў, што каб ён паслабіў повады, Таука паімчалася-б на поўнач з неймавернай хуткасцю.

— Што з Таукай?—запытаў Паганель.—Ці не смокчуць яе п'яўкі?

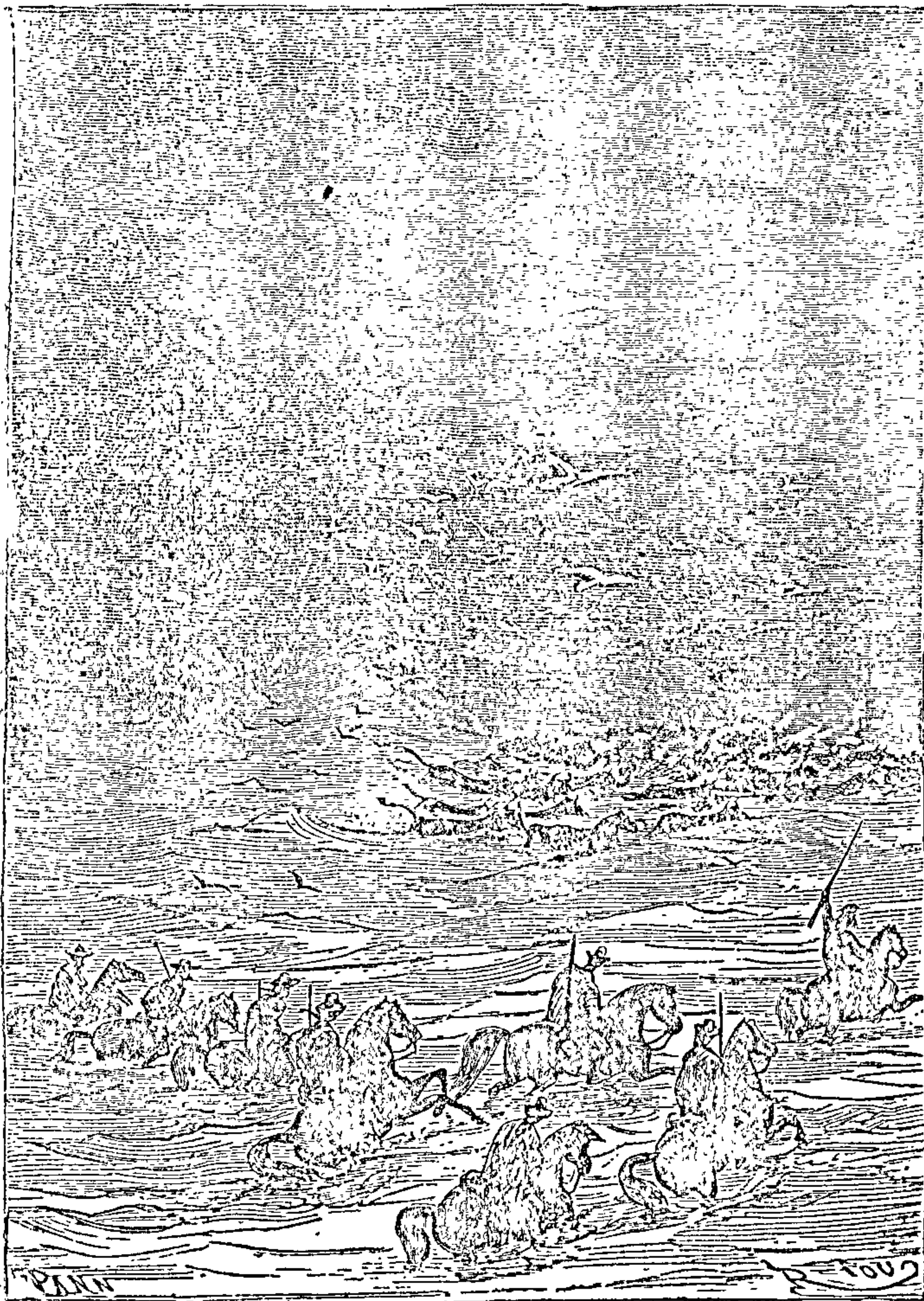
— Не,—адказаў Талькаў.

— Дык можа яна ўчула якую-небудзь небяспеку?

— Так, яна ўчула небяспеку.

— Якую?

— Не ведаю.

Стада жывёлы ўцякала ад паводкі.

Калі вока яшчэ не бачыла небяспекі, якую падлавіла Таука, дык вуха ўжо чула яе набліжэнне. Сапраўды, глухі шум, падобны да шуму прыліву, чуўся аднекуль здалёк, з поўдня. Парывы вільготнага паўднёвага ветру неслі з сабой вадзяны пыл. Птушкі, ратуючыся ад няведамай небяспекі, стралой ляцелі ў адным напрамку. Коні, ідучы па калена ў вадзе, адчулі, што вада пачала цячы. Хутка за поўмілі на поўдзень пачулася рыканне, роў, іржанне, і паказалася вялікае стада перапалоханых жывёл, якія беглы надзвычай шпарка, збіваючы з ног адно аднаго і топчучы паваленых. Праз слупы вадзяных пырскаў, узнятых імі, ледзь можна было разгледзець асобных жывёл. Сотні самых вялікіх кітоў не маглі-б так скаламуціць акіян, як гэтае стада скаламуціла ваду на раўніне.

— Anda! Anda!¹—грымнуў голасам Талькаў.

— Што гэта такое?—запытаў Паганель.

— Паводка! Паводка!—адказаў патагонца, прышпорваючы Тауку і паварачваючы яе на поўнач.

— Паводка!—крыкнуў Паганель сваім таварышам.

І ўсе, павярнуўшы коней, колькі сілы хапала паімчаліся ўслед за Таукай.

І своечасова. Сапраўды, за пяць міль на поўдзень на раўніну рушыла вялікая хваля, ператвараючы яе ў бурлівае мора. Трава знікла, нібы яе скасілі. Вырваныя з карэннем кусты круціліся ў віры. Пеністыя бурлівыя хвалі рушылі ўперад з сакрушальнай сілай. Напэўна, вада прарвала перамычку між галоўнымі вадзянымі артэрыямі пампаса, і рэкі Рыо-Каларадо і Рыо-Негро зліліся ў адну.

Заўважаная Талькавам хваля кацілася шпарка, як прызавы скакун. Падарожнікі ўцякалі ад яе, нібы хмара, якую гнаў вецер. Але дарэмна яны ліхаманкава шукалі вачыма хоць які-небудзь прытулак. Неба і вада злучаліся на гарызонце. Да смерці перапалоханыя коні імчаліся нястрымным галопам, і падарожнікам цяжка было ўтрымацца ў сёдлах.

Гленарван часта азіраўся назад.

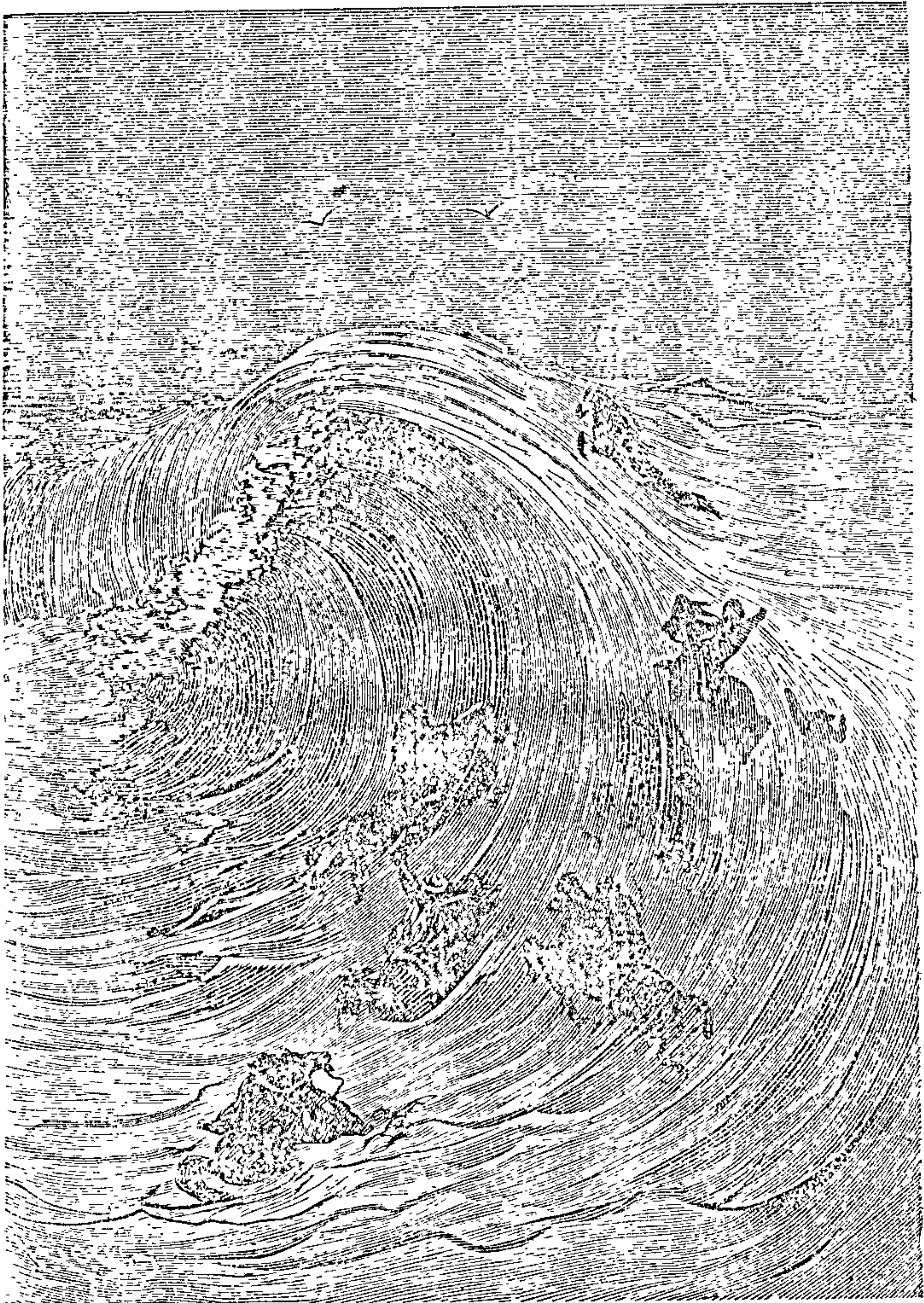
«Вада даганяе нас», думаў ён.

— Anda! Anda!¹—крыкнуў Талькаў.

І зноў шпоры ўпіваліся ў бакі гаротнай жывёлы, з якой і без таго сцякалі цурочки крыві. Коні спатыкаліся, ступаючы ў яміны, заблытваліся ў нябачнай цяпер высокай траве, падалі. Іх ставілі на ногі. Яны зноў падалі. Іх зноў падымалі. Вада ўвесь час прыбывала. Лёгкія хвалі прадракалі ўжо хуткі напад гэтага гіганцкага вала, пеністая верхавіна якога была відаць за дзве мілі.

Гэтыя шалёныя ўцёкі ад самай страшнай з стыхій прадаўжаліся каля чвэрці гадзіны. Уцекачы не маглі сказаць нават

¹ Хутчэй! Хутчэй!

Люді і коні зниклі ў пеністым віры.

прыблізна, колькі яны прайшлі з моманту з'яўлення хвалі; аднак, калі меркаваць па тым, як шпарка беглі коні, дык адлегласць павінна быць даволі значнай. Але цяпер коні выбіваліся з апошніх сіл і па грудзі ў вадзе яны ледзь перастаўлялі ногі. Гленарван, Аусцін, Паганель—усе лічылі, што яны загінуць ад страшнай смерці. Коні ўжо ледзь даставалі нагамі дна, а шасці футаў вады над раўнінай дастаткова было, каб утапіўся самы высокі чалавек. Пяро адмаўляецца апісаць жах гэтых васьмі чалавек, якіх захаціла раптоўна паводка. Яны адчувалі, што не могуць змагацца са стыхіяй. Выратаванне не залежала ад іх...

Мінула яшчэ пяць хвілін, і коні паплылі. Шпаркая плынь гнала іх наперад з хуткасцю дваццаці міль у гадзіну.

Здавалася ўжо, што ўсякая надзея на выратаванне знікла, як раптам пачуўся спакойны голас маёра:

— Дрэва!—сказаў ён.

— Дрэва?—закрычаў Гленарван.

— Там, там!—падхапіў Талькаў і пальцам паказаў на поўнач, дзе сажняў за восемсот самотна ўзвышалася над вадой вялізнае дрэва.

Падарожнікаў не трэба было падганяць. Усе разумелі, што неабходна ва што-б-та ні стала дабрацца да гэтага дрэва, якое так нечакана і ўдачліва з'явілася перад імі. Знясіленія коні не маглі даплысці да яго, але людзей можна было выратаваць—патоку імчаў іх проста на дрэва.

У гэтую хвіліну конь Тома Аусціна адрывіста заіржаў і знік пад вадой. Яго сядак вызваліў ногі з страмён і паплыў.

— Чапляйцеся за маё сядло!—крыкнуў яму Гленарван.

— Дзякую, сэр,—адказаў марак,—я і так даплыву.

— Як твой конь, Роберт?—запытаў Гленарван у хлопчыка.

— Плыве, як рыбка!

— Увага!—крыкнуў на ўсю сілу сваіх лёгкіх маёр.

Але не паспеў ён скончыць, як вал нагнаў падарожнікаў. Вялікая маса вады вышынёй у сорак футаў наляцела на іх з неймаверным шумам. Людзі і коні зніклі ў пеністым віры. Маса вады, вагою у шмат мільёнаў тон, праглынула іх.

Калі хваля пранеслася далей, уцекачы ўсплылі на паверхню і наспех зрабілі пераклічку. Усе людзі былі ў наяўнасці, а з коней уцалела толькі адна Таўка: астатнія затанулі.

— Смялей, смялей!—крычаў Гленарван, трымаючы адной рукой Паганеля і энергічна грабучы ў вадзе другой.

— Усё ў парадку,—адказаў паважаны вучоны,—я нават здаволены.

Чым быў здаволены Паганель, ніхто не даведаўся, таму што канец сказа вучонаму прышлося праглынуць разам з вялікай колькасцю ціністай вады.

Маёр плыў зусім спакойна, заграбаючы ваду далонямі так рэгулярна і моцна, што яму мог пазайздросціць кожны майстар плавання. Матросы, здавалася, трапілі ў родную стыхію і плылі, як дэльфіны. Што да Роберта, дык ён учапіўся за грыву Таукі і плыў услед за ёю. Цудоўны конь упэўнена разразаў грудзямі ваду, інстыктыўна пльвучы к дрэву. Яно было цяпер не больш як за дваццаць сажняў ад падарожнікаў. За некалькі секунд увесь атрад даплыў да яго. Усе павіншавалі сябе з тым, што гэты прытулак не трэба лепш стрэўся на дарозе, бо каб не было яго, усе-б немінуча загінулі.

Вада залівала дрэва да самага ніжняга галля. Такім чынам, узлезці на яго было вельмі лёгка. Талькаў, пакінуўшы свайго каня, узлез першым, выцягнуў з вады Роберта і па чарзе падаваў руку ўсім плаўцам. Хутка ўсе былі выратаваны, але Тауку вада адганяла далей ад дрэва надзвычай хутка. Яна паварочвала разумную морду к гаспадару і гучна іржала, нібы клічучы яго.

— Ты пакідаеш Тауку?—запытаў Паганель у Талькава.

— Я?!—усклікнуў індзеец.

І, нырнуўшы ўніз галавой, ён выплыў зноў сажняў за дзесяць ад дрэва. Праз секунду яго рука ўчапілася за грыву Таукі, і хутка конь і сядак зніклі ў тумане.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ТРЭЦІ

Птушыны спосаб жыцця

Дрэва, на якім знайшлі сабе прытулак Гленарван і яго спадарожнікі, яны палічылі за арэшыну. Сапраўды-ж гэта было дрэва омбу, якое адзінока расце на аргентынскіх раўнінах. Гэтае дрэва з таўшчэзным, вялікім ствалом урастае ў зямлю не толькі разгалінаванымі тоўстымі каранямі, але і моцнымі парасткамі, ад чаго яно робіцца надта ўстойлівым. Толькі дзякуючы гэтаму, яго не вырваў бушуючы гіганцкі вал.

Гэтае омбу мела ў вышыню амаль сто футаў. Яго крона трымалася на трох галоўных галінах дыяметрам у шэсць футаў. Дзве галіны раслі амаль адвесна, з густа пераплеценым лісцем, яны ўтварылі пад сабою з усіх бакоў зялёныя таемнікі. Насупроць, трэцяя галіна выцягнулася гарызантальна над бушуючым патокам, амаль купаючыся ў ім. Яна была падобна на востры зялёны мыс, які далёка высоўваўся ў акіян. На галлі гэтага гіганцкага дрэва было вельмі многа месца: лісце, асабліва густое па краях кроны, пакідала бліжэй к ствалу шырокія прасветы, залітыя святлом, адкрытыя для ўсіх вятроў. Пазіраючы на гэтае галлё, што так выцяг-

валася пад воўлакі са сваімі галінкамі і парасткамі, пераплеценымі паміж сабой ліянамі, пранізанымі ў прасветах сонечнымі праменьнямі, можна было падумаць, што на ствале омбу вырас цэлы ляс.

З'яўленне падарожнікаў спудзіла з дрэва безліч птушак. Птушкі сярдзітым крыкам выказвалі сваё абурэнне, што так нахабна занялі іх месца. Іх была вялікая колькасць—гэтых птушак, якія таксама знайшлі прытулак на омбу: дразды, шпакі, ізакі, хільгеросы, а асабліва ліка-флор—птушкі-мухі з асляпляюча яркім алярэннем. Калі яны ўсе разам узляцелі, падарожнікам здалося, што з дрэва апалі кветкі і іх пагнаў вецер.

Такі быў прытулак, дзе знайшлі ратунак Гленарван і яго спадарожнікі. Роберт і Вільсон, ледзь выбраўшыся з вады, адразу палезлі на самую верхавіну омбу. З гэтага ўзвышша можна было аглядаць вялікую прастору. Але колькі яны не ўглядаліся ва ўсе бакі, нічога, апрача вады новага «акіяна», не было відаць. Ні аднаго дрэўца не было на раўніне на дзесяткі міль навокал.

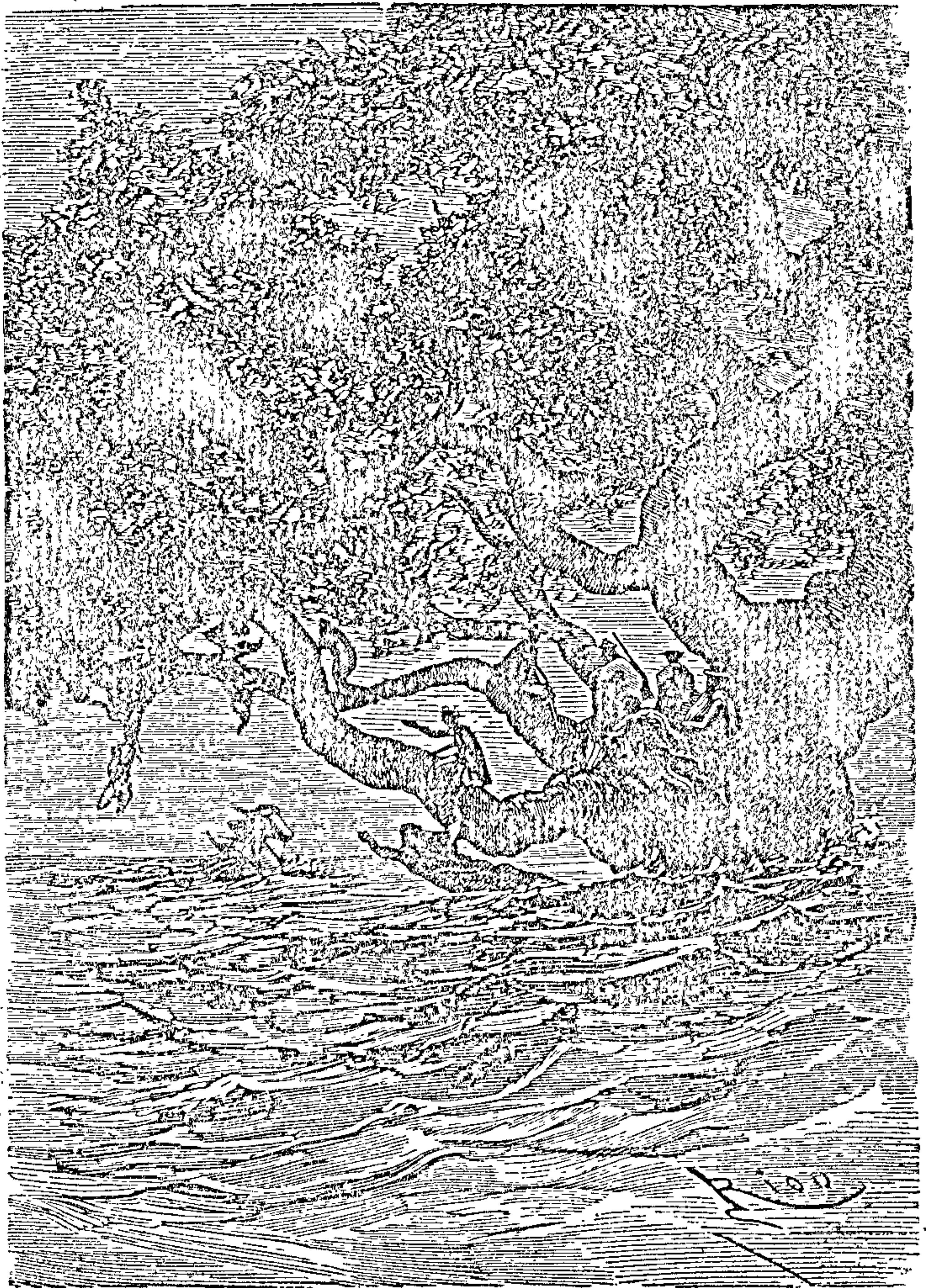
Далёка з поўдня на поўнач плылі вырваныя з карэннем ствалы, зламанае галлё, саламяныя страхі, сарваныя з нейкага ранчо, чарапіца, украдзеная вадой ад свёрнаў якой-небудзь эстанцыі, трупы жывёлы, скрываўленыя скуры і тушы з саладэро. І ўрэшце на адным дрэве ехала цэлая сям'я гырчлівых ягуараў; якія ўчапіліся кіпцюрамі за свой ненадзейны плыт. Яшчэ далей, каля самага гарызонта, дальназоркі Вільсон убачыў маленькую чорную кропку. Гэта быў Талькаў на сваім нязменным Тауку.

— Талькаў! Дружа Талькаў!—закрычаў Роберт, выцягваючы руку ў напрамку знікаючай кропкі.

— Не турбуйся, Роберт,—сказаў Вільсон.—Талькаў выратуецца! А нам час злазіць уніз.

Праз дзве секунды матрос і хлопчык апусціліся на трох паверхах галля і апынуліся побач са сваімі таварышамі.

Гленарван, Паганель, Аусцін, маёр і Мюльрэдзі ўжо ўпарадкаваліся кожны па свайму густу,—хто верхам на галіне, хто камфартабельна спусціўшы ногі ўніз. Вільсон расказаў Гленарвану, што яны бачылі з верхавіны омбу. Усе былі ўпэўнены, што Талькаў выратуецца. Расходзіліся толькі думкі ў пытанні, ці выратуе Талькава Таука ці наадварот, сам Талькаў выратуе Тауку. Безумоўна, становішча тых падарожнікаў, што знаходзіліся на дрэве, было больш небяспечным, чым становішча Талькава. Дрэва напэўна ўстаіць супроць патоку, але вада ўсё прыбывае, і разводдзе можа затапіць яго да самай верхавіны. Западзіна ў глебе, у якой расло дрэва, ператварала гэтую мясціну раўніны ў натуральны і вельмі глыбокі рэзервуар. Гленарван перш за ўсё зрабіў на дрэве зарубкі, каб сачыць па іх за ўзроўнем вады. Праверыўшы зарубкі праз гадзіну, ён паведаміў таварышам, што паводка

Падарожнікі размяціліся на дрэве.

дасягнула, як відаць, вышэйшага пункта, бо за гэтую гадзіну вада не прыбыла. Гэта была радасная вестка.

— А цяпер што нам рабіць?—запытаўся Гленарван.

— Віць гняздо!—весела адказаў Паганель.

— Гняздо?—усклікнуў Роберт.

— Вядома, дружа. Калі мы не можам жыць у вадзе, як рыбы, дык нам застаецца пачаць жыць па ітушынаму спосабу.

— Так то так, але хто нас будзе карміць?—запытаў Гленарван.

— Я,—адказаў маёр.

Усе зірнулі на яго. Мак-Набс выгодна сядзеў у натуральным крэсле, паміж двух галін, і трымаў у руцэ прамоклыя, але распухлыя церассядзельныя сумкі.

— Пазнаю вас, Мак-Набс!—усклікнуў Гленарван.—Вы астаецеся спакойным нават пры такіх абставінах, калі кожны можа згубіць галаву!

— Тут няма нічога дзіўнага,—адказаў маёр:—калі ўжо мы вырашылі не тануць, дык не было ніякага сэнсу наміраць ад голаду.

— Я падумаў пра сумкі,—наіўна сказаў Паганель,—але-ж я такі безуважлівы...

— А што ў гэтых сумках?—запытаў Том Аусцін.

— Двухтыднёвы запас яды для сямі чалавек,—адказаў Мак-Набс.

— Надзвычай добра!—сказаў Гленарван.—Я ўпэўнен, што вада пачне спадаць праз бліжэйшыя дваццаць чатыры гадзіны!

— Або мы знойдзем які-небудзь іншы спосаб дасягнуць сухазем'я,—падхапіў Паганель.

— Так,—прадаўжаў Гленарван,—першым чынам трэба паснедаць.

— Спачатку абсохнем,—запярэчыў маёр.

— А агонь?—сказаў Вільсон.

— Агонь трэба распаліць,—адказаў Паганель.

— Дзе?

— Тут, чорт вазьмі!

— Як?

— З сухога галля, якога тут колькі хочаце!

— Але як распаліць касцёр?—запытаў Гленарван.—Наш трут размяк як губка.

— Абыйдземся і без трута,—адказаў Паганель.—Крыху сухога моху, павелічальнае шкло з маёй падзорнай трубы і прамень сонца, і вы ўбачыце, які касцёр запалае з гэтых трох элементаў. Хто пойдзе ў лес па дровы?

— Я!—крыкнуў Роберт.

І разам са сваім сябрам Вільсонам хлопчык, як кошка, палез у гушчар галля. За час іх адсутнасці Паганель знайшоў дастаткова сухога моху. У сонечных праменнях не

Мак-Набе паказаў поўныя сумкі.

было недахопу, бо сонца вышла з-за хмар. Пры дапамозе шкла, узятага ад падзорнай трубы, вучоны лёгка падпаліў мох, паложаны на кучу мокрага лісця.

Хутка Роберт і Вільсон вярнуліся з двума бярэмамі сухога галля, якое адразу кінулі на агонь. Каб лепш гарэла, Паганель, шырока расставіўшы ногі, стаў над вогнішчам і поламі свайго панчо раздзьмухаў вогнішча. Сухое галлё адразу загарэлася, і полымя загудзела, дыхаючы прыемнай цеплынёю. Падарожнікі хутка прасушылі сваю адзежу, а панчо павесілі сушыцца над вогнішчам. Пасля гэтага яны пачалі абедаль, абмежаваўшыся малымі порцыямі, бо не трэба было забываць і пра заўтрашні дзень. Вялікі натуральны басейн у заходзіне раўніны мог спадаць больш павольна, чым яны разлічвалі, а запас правізіі быў невялікі. На омбу не расло ніякіх пладоў, але, на шчасце, падарожнікі знайшлі яйцы ў птушыных гнёздах, якіх многа наляпілася да галля. Дадатковым харчовым рэсурсам маглі быць самі птушкі.

Пасля сьнеданьня, прадбачачы магчымасць доўга засядзеца на омбу, Гленарван прапанаваў пачаць абсталёўваць камфартабельнае памяшканне.

— Кухня і сталоўка ў нас на першым паверсе,—сказаў Паганель,—спальню мы зробім на другім. Дом для гэтага занадта прасторны, і арэндная плата не вельмі высокая. Я бачу на версе натуральныя калыскі, у якіх мы выспімся, як на самых лепшых ложках. Толькі для асцярожнасці прыдзеца прывязацца да галля. Зараз мы ў поўнай бяспецы. Можна было-б нават не ставіць вартавых: нас больш чым трэба, каб адбіць напад дзікіх звяроў ці індзейскага флота.

— Для гэтага нам нехапае толькі зброі,—заўважыў Том Аусцін.

— Я захаваў рэвальверы,—сказаў Гленарван.

— І я таксама!—усклікнуў Роберт.

— Яны не спатрэбяцца нам,—запярэчыў Аусцін,—калі толькі пан Паганель не знойдзе спосабу рабіць порах.

— Паганелю не давядзеца шукаць спосабу,—заўважыў маёр, паказваючы зусім сухую парахоўніцу.

— Адкуль яна ў вас, маёр?—запытаў Паганель.

— Ад Талькава. Ён падумаў, што яна можа спатрэбіцца нам, і перадаў яе мне перш, чым кінуўся на дапамогу Тауку.

— Які адважны і вялікадушны індзеец!—сказаў Гленарван.

— Так,—сказаў Том Аусцін,—калі ўсе патагонцы падобны на яго, я віншую Патагонію.

— Прашу не забываць пра каня!—сказаў Паганель.—Гэта неадлучная частка нашага патагонца. Або я вельмі памыляюся, або мы яшчэ ўбачым гэтую неразлучную пару!

— На якой мы адлегласці ад Атлантычнага акіяна?—запытаў маёр.

— Прыкладна, міль сорак адсюль,—адказаў Паганель.— А цяпер, сябры мае, я папрашу дазволу пакінуць вас. Узбяруся наверх і наладжу там назіральны пункт. Я далажу вам пасля аб усім, што ўбачу ў падзорную трубу.

Ніхто не прэчыў супроць гэтай прапановы, і вучоны, спрытна пераходзячы з галіны на галіну, знік у густым лісці. Яго спадарожнікі пачалі рыхтаваць месца і пасцель для начлегу. Работа аказалася лёгкай і нядоўгай. Хутка ўсе прышлі на свае месцы каля кастра і пачалі гутарыць, але не пра цяперашняе сваё становішча, якое патрабавала толькі адной цярпліваасці, а пра капітана Гранта. Гэтая тэма была невычарпальнай. Калі вада спадзе к заўтрашняй раніцы, падарожнікі за тры дні могуць звярнуцца на борт «Дункана». Але Гары Гранта і яго двух матросаў з імі не будзе... Здавалася, што пасля няўдалай спробы адшукаць іх у Амерыцы ўсякая надзея на выратаванне няшчасных маракоў назаўсёды страчана. У якім месцы яшчэ шукаць? Якім вялікім будзе гора Мэры Грант і Элен Гленарван, калі яны даведаюцца, што ўсе надзеі разбурыліся!

— Небарака сястра!—сказаў Роберт.—Што будзе, калі яна даведаецца, што ўсё скончана!

Гленарван упершыню не знайшоў слоў, каб усцешыць хлопчыка. Чым ён мог абнадзеіць яго? Хіба экспедыцыя не ішла дакладна па шляху, які ўказваў знойдзены ў бутэльцы дакумент?

— Аднак,—сказаў ён,—нездарма-ж трыццаць сёмая паралель указана ў дакуменце! Гэтую шырату мы не выдумалі, яна напісана чорным па беламу. Яна бясспрэчная, незалежна ад таго, да чаго яна адносіцца,—ці да месца крушэння або да таго месца, дзе капітана Гранта ўзялі ў палон. Гэта-ж зусім зразумела!

— Усё гэта правільна,—заўважыў Том Аусцін.—І тым не менш нашы пошукі закончыліся нічым.

— На жаль, але гэта так,—прызнаўся Гленарван.—Можна звар'яецца ад крыўды і смутку!

— Ад крыўды колькі вам хочацца,—спакойна адказаў Мак-Набс,—а ад смутку пакуль што не варта. Трыццаць сёмая-ж паралель указана ў дакуменце зусім правільна. Пакуль мы не выкарысталі да дна гэтае ўказанне, рана прыходзіць у распач.

— Што вы хочаце гэтым сказаць?—запытаў Гленарван.— Што, на вашу думку, нам застаецца зрабіць?

— Вельмі звычайную і вельмі лагічную рэч, дарагі Эдуард,—адказаў маёр.— Пасля прыбыцця на «Дункан» возьмем напрамак на ўсход і пройдзем уздоўж усёй трыццаць сёмай паралелі—калі спатрэбіцца, вакол свету да самага пункта выхаду ў наша падарожжа!

— Я ўжо думаў пра гэта, Мак-Набс!—сказаў Гленарван.— Але гэта зусім безнадзейная спроба! Падумаўце самі, як мы можам пакінуць гэты амерыканскі мацярык, калі ў дакуменце сам Гары Грант называе Патагонію месцам крушэння?

— Няўжо вы хочаце аднавіць пошукі ў пампасах?— запытаў маёр.—Цяпер, калі вы ўпэўніліся, што з «Брытаніяй» не здарылася крушэння ні каля ціхаакіянскага, ні каля атлантычнага берагоў Амерыкі?

Гленарван не адказаў.

— Няўжо вы не разумееце,—прадаўжаў маёр,—што жой-бы ні была малой надзея адшукаць капітана Гранта, ідучы ўздоўж указанай ім трыццаць сёмай паралелі, гэтыя пошукі неабходна прадаўжаць?

— Я не сказаў «не»...—адказаў Гленарван.

— А вы, сябры мае,—дадаў маёр, звяртаючыся да маракоў,—хіба не адной са мной думкі?

— Цалкам і поўнасьцю!—адказаў Том Аусцін.

Вільсон і Мюльрэдзі кіўнулі галавой у знак згоды.

— Выслухайце мяне, маёр,—сказаў Гленарван пасля доўгай развагі.—Слухай уважліва, Роберт, гэта вельмі важнае пытанне. Я зраблю ўсё на свеце, каб знайсці капітана Гранта. Я абавязаўся зрабіць гэта і аддам на гэта ўсё сваё жыццё, калі трэба будзе. Уся Шатландыя дапаможа мне ў справе выратавання свайго лепшага сына. Я згодзен з маёрам, што, жой-бы ні была малой надзея, трэба аб'ехаць вакол свету па трыццаць сёмай паралелі. І мы аб'едзем увесь свет! Але пытанне не ў гэтым. Ёсць больш складаная праблема. Вось яна: ці павінны мы канчаткова пакінуць пошукі на амерыканскім мацерыку?

Ва ўпор пастаўленае пытанне засталася без адказу. Ніхто не адважыўся выказацца.

— Чаго-ж вы маўчыце?—запытаў Гленарван, звяртаючыся галоўным чынам да маёра.

— Бачыце, дарагі Эдуард,—адказаў той,—сказаць вам «так» ці «не»—значыцца ўзяць на сябе вялікую адказнасць. Гэта пытанне трэба дэталёва абмеркаваць. Але перш за ўсё я хацеў-бы ведаць, праз якія мясціны праходзіць трыццаць сёмая паралель.

— Гэта вам скажа Паганель,—сказаў Гленарван.

— Тады паклічце яго.

Густое лісце захавала вучонага.

Давялося паклікаць яго.

— Паганель! Паганель!—крыкнуў Гленарван.

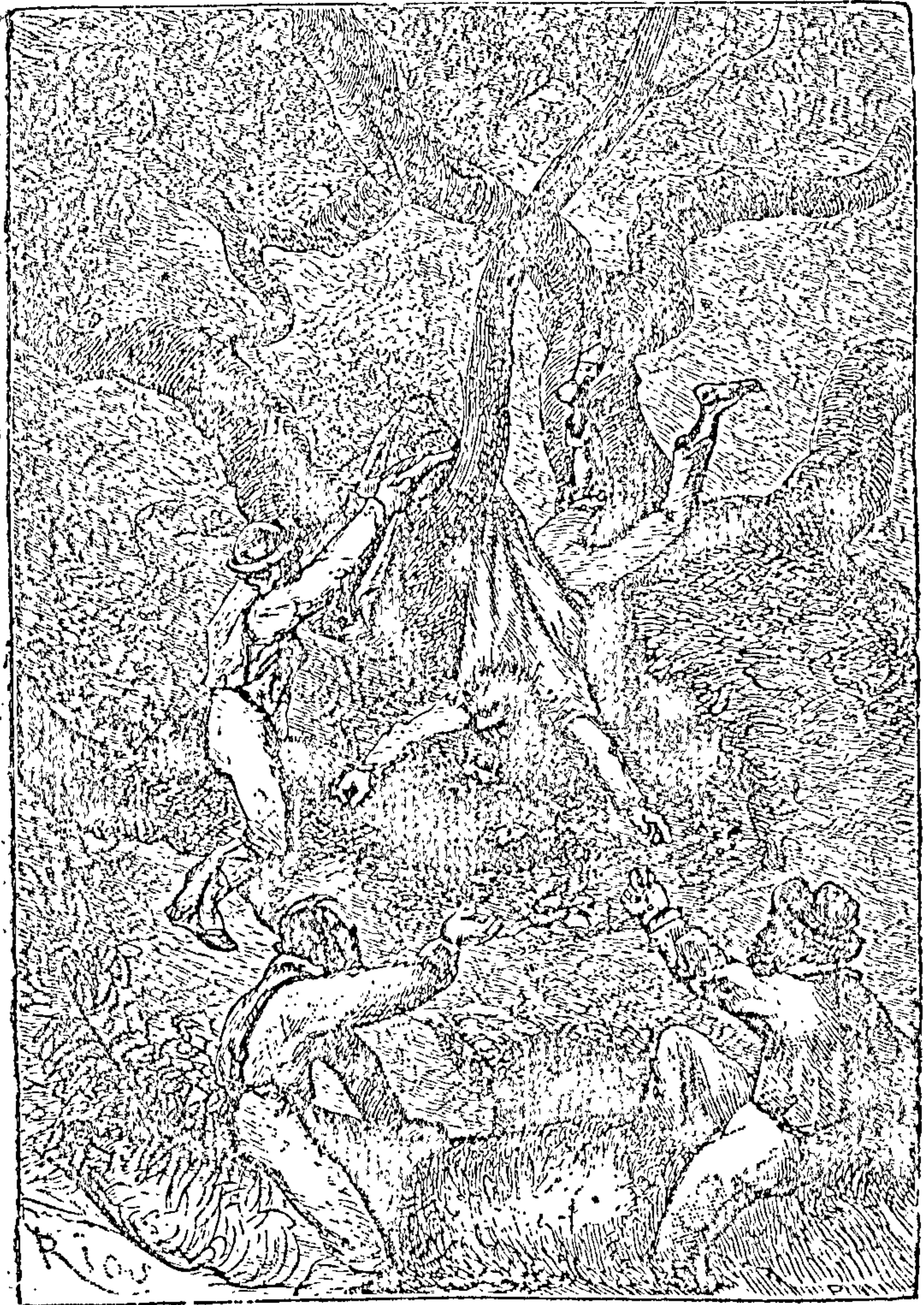
— Тут!—адказаў голас з неба.

— Дзе вы?

— На вышцы.

— Што вы робіце?

— Аглядаю неабсяжны гарызонт.

Паганель падаў з галіны на галіну.

- Ці можаце вы спусціцца к нам на хвіліну?
- Я вам патрэбен?
- Так.
- Нашто?
- Каб даведацца, праз якія краіны праходзіць трыццаць сёмая паралель.
- Для гэтага мне не трэба спускацца.
- Добра, гаварыце са сваёй вышкі.
- Калі ласка. Трыццаць сёмы градус паўднёвай шыраты перасякае Амерыку, праходзіць па Атлантычнаму акіяну...
- Так.
- Праз астравы Трыстан д'Акун'я...
- Добра.
- На два градусы ніжэй мыса Добрай Надзеі...
- Далей?
- Праз Індыйскія моры...
- Яшчэ далей?
- Праз востраў святога Пятра ў Амстэрдамскім архіпелагу...
- Прадаўжайце!
- Праходзіць па Аўстраліі, перасякаючы правінцыю Вікторыя...
- Разумею.
- І пасля выхаду з Аўстраліі...

Гэты апошні сказ застаўся незакончаным. Няўжо і географ хістаўся? Няўжо вучоны не ведаў? Не, страшны крык пачуўся з верхавіны дрэва.

Гленарван і яго спадарожнікі збялелі і пераглянуліся.

Што здарылася? Якая-небудзь новая катастрофа? Няшчасны Паганель паслізнуўся і ўпаў? Вільсон і Мюльрэдзі ўжо кінуліся к яму на дапамогу, калі паказалася даўгое цела. Паганель падаў з галіны на галіну, не паспяваючы захапіцца за іх. Ці жывы ён яшчэ? Гэта было невядома. Вучоны ўжо ляцеў у пеністую ваду, калі моцная рука маёра злавіла яго за фалду пінжака і выцягнула на галіну.

— Дзякуй, Мак-Набс!—сказаў Паганель.

— Што з вамі здарылася?—запытаў маёр.—Зноў ваша безуважлівасць?

— Так, так...—прамармытаў Паганель глухім голасам.— Так, так. Дзіўная безуважлівасць, недапушчальная!

— У чым?

— Мы памыліліся! Мы зноў памыліліся! Мы заўсёды памыляліся!..

— Ды гаварыце-ж, у чым справа!

— Гленарван, маёр, Роберт, сябры мае!—закрычаў Паганель.—Мы шукалі капітана Гранта там, дзе яго няма!

— Што вы кажаце?—выклікнуў Гленарван.

— Не толькі там, дзе яго няма, але там, дзе яго ніколі і не было!—дадаў Паганель.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ЧАЦВЕРТЫ

Птушыны спосаб жыцця прадаўжаецца

Гэтая нечаканая заява вельмі ўсіх здзівіла. Што хацеў сказаць гэтым географ? Няўжо ён звар'яцеў? Аднак Паганель гаварыў з такой упэўненасцю, што ўсе позіркі былі звернуты на Гленарвана—словы-ж географа былі простым адказам на пастаўленае ім пытанне.

Між тым Паганель, паспакайнеўшы, зноў загаварыў:

— Так! так!—пераканаўча сказаў ён.—Мы памыліліся!.. Мы прачыталі ў дакуменце тое, чаго там ніколі не было напісана!

— Раскажыце больш падрабязна, Паганель,—сказаў маёр,—і не хвалюйцеся так.

— Гэта ўсё вельмі проста, маёр,—адказаў вучоны.—Таксама, як і ўсе вы, я памыляўся. Таксама, як і ўсе вы, я няправільна растлумачваў тэкст дакументаў. Але хвіліну таму назад, калі я сядзеў на вершаліне дрэва і, адказваючы на вашы пытанні, вымавіў слова «Аўстралія», нібы маланка бліснула ў маім мазгу, і мне ўсё стала ясна.

— Як!—закрычаў Гленарван.—Вы хочаце сказаць, што Гары Грант...

— Я сцвярджаю,—перапыніў яго Паганель,—што слова *austra* французскага дакумента азначае не *паўднёвы*, як мы думалі да гэтага часу, а толькі *корань* слова *Australie*—*Аўстралія*.

— Як дзіўна!—сказаў маёр.

— Дзіўна?—паўтарыў Гленарван.—Ані не дзіўна, а проста немагчыма!

— Немагчыма?—закрычаў Паганель.—Гэтага слова няма ў слоўніку французца!

— Значыцца, вы спрабуеце сцвярджаць,—дадаў Гленарван тонам поўнай недаверлівасці,—што з дакумента відаць, быццам з «Брытаніяй» здарылася крушэнне каля берагоў Аўстраліі?

— Я упэўнены ў гэтым!—адказаў Паганель.

— Чэснае слова, Паганель, дзіўна чуць гэтае сцвярджэнне ад сакратара Геаграфічнага таварыства!

— Чаму так?—запытаў Паганель, вельмі ўражаны гэтымі словамі Гленарвана.

— Таму, што, каб размова ішла аб Аўстраліі, то чаму б капітан Грант скардзіўся на лютасць індзейцаў? Гэта поўная бязглуздзіца!

Але Паганеля ані не пахіснуў гэты аргумент. Відавочна, ён чакаў, што яму будуць супярэчыць, і быў гатовы даць адказ.

— Рана іграеце марш перамогі, дарагі Гленарван,—сказаў ён,—я зараз палажу вас на абедзве лапаткі, як кажуць у нас, у Францыі. Ніколі яшчэ француз не меў такой рашучай перамогі над англічанінам, якую я зараз вазьму над вамі. Гэта будзе наш рэванш за праіграныя бітвы пры Крэсі і Азенкуры!

— Нічога не маю супроць, Паганель! Няхай будзе ваша перамога.

— Дык слухайце-ж! У дакуменце, які напісаў капітан Грант, не больш гаворкі пра індзейцаў, чым пра Патагонію! Няпоўнае слова *indi* азначае не *indiens*—індзейцы, а *indigènes*—*тубыльцы!* Спадзяюся, вы дапускаеце, што ў Аўстраліі жывуць «тубыльцы»?

Гленарван уважліва паглядзеў на Паганеля, сапраўды шакладзены на абедзве лапаткі гэтым доказам.

— Малайчына, Паганель!—сказаў маёр.

— Цяпер вы разумееце маё тлумачэнне, дарагі сэр?

— Так,—адказаў Гленарван,—але пры ўмове, калі вы даведзеце, што склады «гоні» не з'яўляюцца часткай слова «Патагонія»

— Ліха на яго! Вядома, там і знаку няма пра Патагонію!—закрычаў Паганель.—Чытайце гэтае слова, як вам хочацца, але толькі не «Патагонія».

— Напрыклад?

— *Касмагонія, тэагонія, агонія.*

— Агонія!—паўтарыў маёр.

— Для мяне гэта ўсёроўна,—прадаўжаў Паганель.—Гэтае слова не мае ніякага значэння. Я не думаў нават, што яно азначае. Галоўнае вось што: *austral* азначае *Australie*. Трэба было быць сляпым, каб з самага пачатку не разгледзець гэтага! Каб я сам знайшоў дакумент, каб ваша тлумачэнне не загіпнатызавала мяне, я ніколі іначай і не прачытаў-бы яго!

Цяпер усе былі пераконаны. Доўгія крыкі «ура» і апладысменты заглушылі апошнія словы вучонага. Асабліва сардэчна апладыравалі Паганелю маёр і Роберт, шчаслівы тым, што зноў засвяцілася надзея. Гленарван хацеў ужо здавацца.

— Апошняя заўвага, дарагі Паганель,—сказаў ён,—і калі вы адкажаце на яе, мне прыдзецца здаць пазіцыі.

— Калі ласка, гаварыце, сэр.

— Як вы цяпер па-новаму расшыфроўваеце дакумент?

— Няма нічога больш лёгкага. Вось дакумент.—І Паганель дастаў з кішэні каштоўныя паперкі, якія ён напружана вывучаў на працягу апошніх дзён.

Глыбокая цішыня запанавала ў той час, як вучоны збіраў думкі, перш чым даць адказ. Нарэшце, ён, водзячы пальцам па разарваных радках, цвёрдым голасам прачытаў наступнае:

— «7 чэрвеня 1862 года з трохмачтавым судном «Брытанія» з Глазго здарылася крушэнне пасля...»—паставім тут: «двух-трох дзён» ці, калі хочаце, «доўгай агоніі»—гэта зусім неістотнае,—«каля берагоў Аўстраліі. Прабіраючыся к берагу, два матросы і капітан Грант паспрабуюць вылезці»—ці, «прабраўшыся к берагу, вылезлі»—«на кантынент, дзе яны трапяць»—ці «трапілі»—«у палон да лютых тубыльцаў. Яны кінулі гэты дакумент...» і так далей, і так далей. Ясна?

— Ясна,—адказаў Гленарван.—Але ці можна назваць «кантынентам» Аўстралію, калі яна ні больш, ні менш, як востраў?

— Супакойцеся, дарагі Гленарван. Лепшыя географы завуць гэты востраў «аўстралійскім кантынентам».

— Тады мне застаецца сказаць адно: у Аўстралію, сябры!—ускликнуў Гленарван.

— У Аўстралію!—хорам крыкнулі яго спадарожнікі.

Так закончылася гэтая гутарка, якая ў далейшым мела вельмі важныя вынікі. Яна зусім перамяніла настрой падарожнікаў. Яны зноў знайшлі пуцяводную нітку, выхад з лабірынта, у якім, здавалася, заблудзіліся канчаткова. Новая надзея нарадзілася на руінах разбураных планаў. Яны маглі цяпер без жалю і страху пакінуць гэты амерыканскі мацярык і ў думках, накіраваных к Аўстраліі, яны пакінулі ўжо яго. На «Дункан» яны ўжо не прынясуць з сабой распачы. Мэры Грант і Элен не давядзецца аплакваць пагібель капітана Гранта!

Мужныя падарожнікі забылі пра небяспекі, якія з усіх бакоў падпільноўвалі іх, і шкадавалі толькі таго, што нельга зараз-жа выправіцца ў дарогу!

Было каля чатырох гадзін папаўдні. Вячэраць яны рашылі ў шэсць гадзін. Паганель прапанаваў раскошна адсвяткаваць гэты знамянальны дзень. А таму што меню вячэры было небагатае, ён прапанаваў Роберту пайсці на паляванне «ў суседні лес». Роберт запляскаў далонямі. Узяўшы сухі порох з парахоўніцы Талькава і добра прачысціўшы рэвальверы, паляўнічыя набілі іх дробным шротам і пайшлі.

— Не заходзьце далёка!—сур'ёзна папярэдзваў іх маёр.

Пасля іх адыходу Гленарван і Мак-Набс пайшлі аглядаць зарубкі на дрэве. Вільсон і Мюльрэдзі ў гэты час пачалі распальваць агонь.

Апусціўшыся да самай вады, Гленарван па зарубках вызначыў, што паводка пакуль што і не збіраецца спадаць. Але, з другога боку, вада як быццам дасягнула самага высокага ўзроўню. Шпаркасць плыні сведчыла аб тым, што яшчэ не

наступіла роўнавага між аргентынскімі рэкамі. Ясна было, што перш чым пачне паніжацца ўзровень, павінна была супакоіцца плынь і стаць нерухомай вада, як гэта бывае з морам у прамежку між канцом прыліву і пачаткам адліву. Але ніякіх прымет гэтага яшчэ не было, і нельга было разлічваць на выратаванне, пакуль вада імкліва рушыць на поўнач.

У той час як Гленарван і маёр назіралі за плынню вады, на дрэве грывнулі стрэлы і не менш шумныя выбухі радасці. Сапрано Роберта пера́мешвалася з басам Паганеля. Паляванне пачалося, відаць, удачна, і можна было спадзявацца на нядрэнную вячэру.

Вярнуўшыся да кастра, Гленарван і маёр засталі Вільсона за неспадзяваным заняткам: вынаходлівы матрос зрабіў кручок са шпількі і лавіў рыбу. Ён ўжо злавіў некалькі дзесяткаў маленькіх рыбак, якіх тубыльцы называюць «маяра». Пабліскваючы срэбрам лускі, яны трапяталіся ў складках яго панчо. Вячэра абяцала быць сапраўды раскошнай.

У гэтую хвіліну з верхавіны омбу спусціліся паляўнічыя. Паганель асцярожна нёс яйкі чорнай ластаўкі і звязку вераб'ёў, якіх ён збіраўся выдаць за драздоў. Роберт урачыста цягнуў некалькі пар хільгуэрос, маленькіх жоўта-зялёных птушчак, вельмі смачных. Яны карыстаюцца вялікім попытам на рынку ў Монтэвідэо.

Паганель пахваляўся тым, што ведае пяцьдзсят адзін спосаб гатавання яец, а між іншым давялося карыстацца самым звычайным—пяклі іх у попеле вогнішча. Але ўсё-ж вячэра была настолькі-ж смачнай, наколькі і рознастайнай: сушанае мяса, печаныя яйцы, «маяры», смажаныя на ражне хільгуэросы і вераб'і—усё гэта разам узятаяе было піраваннем, успаміны аб якім надоўга засталіся ў падарожнікаў.

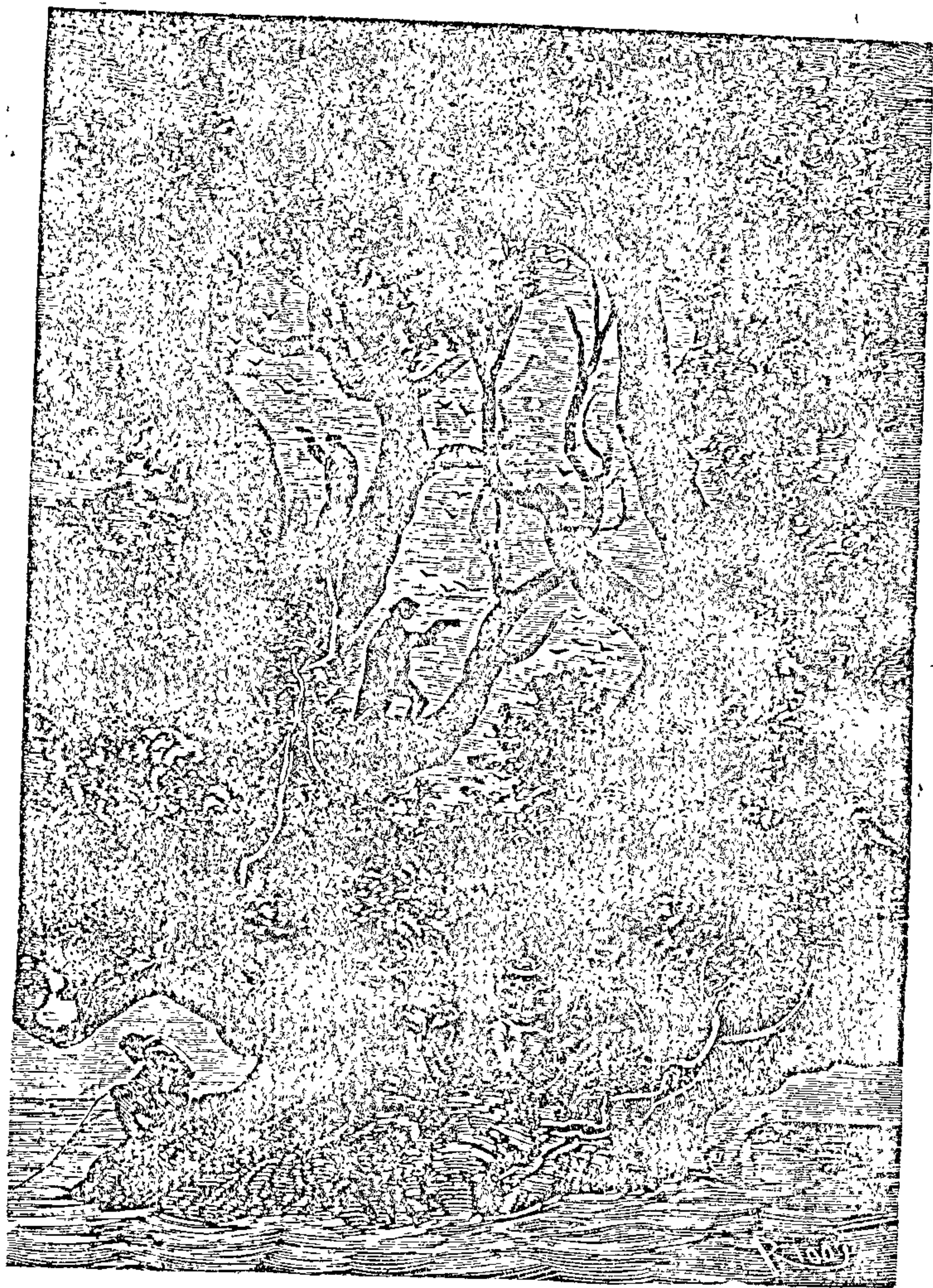
За «сталом» ні на хвіліну не сціхала гутарка. Паганель заслугоўваў усеагульнай пахвалы і як паляўнічы і як кухар. Вучоны прымаў пахвалы з уласцівай вялікім людзям скромнасцю. Пад'еўшы, ён пачаў успамінаць пра цудоўнае паляванне ў засені гэтага омбу, які стаў прытулкам для іх.

З яго слоў выходзіла, што галлё і лісце омбу ўтварылі сапраўдныя густыя нетры.

— Роберт і я,—з хітрай усмешкай расказваў ён,—адчувалі сябе так, нібы мы былі ў сапраўдным лесе. Мне нават здавалася адзін час, што мы заблудзіліся. Колькі я ні шукаў, я не мог знайсці назад дарогі. Сонца ўжо садзілася за гарызонт. Ноч насоўвалася. Дарэмна я шукаў сляды нашых ног. Голад мучыў нас. Ужо ў цёмным гушчары рыкалі дзікія звяры... Выбачайце, дзікіх звяроў там не было, аб чым я вельмі шкадую!

— Як!—усклікнуў Гленарван.—Вы аб гэтым шкадуеце?

— Зразумела.

Паганель і Роберт пайшлі на паляванне.

— Не гледзячы на тое, што іх прысутнасць пагражала-б нам небяспекай?

— Нічога падобнага,—запырэчыў вучоны.

— Аднак, Паганель, вы ніколі не прымусіце мяне паве-рыць у карыснасць драпежнікаў,—сказаў маёр.

— Маёр! Вы забываеце, што каб не было іх, нашы класіфікацыі былі-б няпоўнымі, усе гэтыя атрады, роды, сямействы, падсяме...

— Яшчэ што!—перапыніў Мак-Набс.—Вельмі патрэбна мне ваша класіфікацыя! Каб я быў спадарожнікам Ноя, я-б не дазволіў гэтаму неразумнаму прародзічу браць з сабой у каўчэг львоў, тыграў, мядзведзяў і іншых шкодных і не-карысных жывёл. Хай-бы яны загінулі ў часе патопу!

— Няўжо вы зрабілі-б гэта?—запытаў Паганель.

— Безумоўна зрабіў-бы.

— Вы зрабілі-б сапраўднае злачынства з заалагічнага пункту гледжання.

— Але, не з пункту гледжання чалавека,—запырэчыў маёр.

— Гэта неразумна, маёр!—усклікнуў вучоны.—Вось каб я быў з Ноем, я прымусіў-бы яго забраць усіх мегатэрыяў, птэрадактыляў і іншых дапатопных жывёл, якіх, на жаль, мы не маем цяпер... Не, Ной трымаўся брыдка,—закончыў Паганель.—Да сканчэння свету вучоныя будуць клясці яго!

Сведкі спрэчак Паганеля з маёрам не маглі ўтрымацца ад смеху, слухаючы, як два сябры лаюць Ноя. Насуперкі свайму звычаю, маёр, які за ўсё сваё жыццё ні з кім не спрачаўся, заўсёды спрачаўся з Паганелем. Відавочна, вучоны валодаў асобым спосабам выводзіць заўсёды спакой-нага шатландца з роўнавагі.

Гленарван, як заўсёды, уступіў у спрэчкі і сказаў:

— Нам давядзецца пагадзіцца з тым, што дзікіх звяроў няма на гэтым дрэве, незалежна ад таго, пажадана з навуковага або агульна-чалавечага пункту гледжання іх існаванне, ці не. Дарэчы, Паганель і не меў права спадзявацца сустрэць іх у гэтым паветраным лесе..

— Чаму не меў права?—запытаў Паганель.

— Дзікія звяры на дрэве?—усклікнуў Том Аусцін.

— Колькі хочаце! Амерыканскі тыгр-ягуар, калі на яго вельмі налягаюць паляўнічыя, знаходзіць прытулак на дрэвах. Няма нічога немагчымага ў тым, што адзін з гэтых звяроў схаван у паводкі на омбу.

— Спадзяюся, што вы не сустрэліся з ім?—запытаў маёр.

— Не,—адказаў вучоны,—хоць мы абышлі ўвесь лес! І гэта надзвычай прыкра! Падумаіце, якое добрае было-б паляванне! Гэта люты драпежнік—ягуар! Адным ударам лапы ён перабівае спіну самаму здароваму каню! Адноўчы паспытаўшы чалавечага мяса, ён заўсёды ўжо шукае гэтых

Паганель рассказывает сказку.

прысмакаў. Больш за ўсё на свеце ён любіць мяса індзейцаў, потым неграў, пасля мулатаў і ўрэшце беласкурых.

— Я шчаслівы, што мая чарга чацвертая!—заўважыў Мак-Набс.

— Няма чаго радавацца,—сказаў вучоны,—гэта гаворыць за тое, што вы не вельмі смачны.

І ён састроіў пагардлівую міну.

— А я шчаслівы, што нясмачны!—прадаўжаў дражніць вучонага Мак-Набс.

— Ды гэта-ж зняважанне!—усклікнуў Паганель.—Беласкурый лічаць сябе за абраную расу, а панове ягуары адводзяць ім толькі чацвертае, апошняе месца!

— Як-бы там ні было, дарагі, Паганель,—зноў уступіў у спрэчку Гленарван,—але з прычыны таго, што тут, на омбу, няма ні індзейцаў, ні неграў, ні мулатаў, я вельмі здаволены адсутнасцю дарагіх для вашага сэрца ягуараў! Наша становішча і без гэтага не асабліва зайздаснае...

— Чаму нязайздаснае!—усклікнуў Паганель, карыстаючыся выпадкам даць гутарцы іншы напрамак.—Вы скардзіцеся на свой лёс, Гленарван?

— Вядома,—адказаў той.—Няўжо вы адчуваеце сябе добра пры гэтым птушыным спосабе жыцця?

— Ніколі я не адчуваў сябе так добра, як тут, нават у сваім габінеце. Мы жывем, як птушкі: пералятаем з галінкі на галінку, спяваем. Я лічу, што людзі заўсёды павінны жыць на дрэвах.

— Ім нехапае толькі крылляў,—сказаў маёр.

— Яны зрабяць іх калі-небудзь!

— А чакаючы гэтага,—сказаў Гленарван,—дазвольце мне, дарагі сябра, аддаць перавагу пяску на прысадах парка, палубе судна ці паркету пакояў перад гэтым паветраным жылём.

— Гленарван!—важна сказаў Паганель.—Трэба навучыцца не наракаць на абставіны. Калі яны складаюцца спрыяюча, гэта добра. Калі не—не варта звяртаць на гэта ўвагі. Я бачу, што вы вельмі сумуеце па выгодах Малькольм-Кэстля!

— Не, але...

— Прынамсі ў адным я зусім упэўнен,—паспяшыў дадаць Паганель, каб завербаваць сабе хоць-бы аднаго таварыша,—гэта ў тым, што Роберт здаволены сваёй доляй!

— Вядома, пане Паганель!—весела сказаў хлопчык.

— Гэта ўласціва яго ўзросту,—адказаў Гленарван.

— І майму таксама,—сказаў вучоны.—Чым менш выгод, тым меншая і патрэба ў іх. Чым менш патрэб, тым больш даступнейшае шчасце.

— Ого!—сказаў маёр.—Паганель робіцца філосафам.

— Не палохайцеся, Мак-Набс!—адказаў вучоны.—Калі хочаце, я раскажу вам арабскую казку, якая толькі што ўсплыла мне на памяць. Яна якраз падыходзіць.

— Калі ласка, раскажыце, пане Паганель,—папрасіў Роберт.

— А якая мараль вашай казкі?—запытаў маёр.

— Такая самая, як і ва ўсіх астатніх казках, мой храбры маёр.

— Ну, што-ж, Шэхеразада, раскажыце нам вашу казку,—сказаў маёр.

— Жыў-быў аднойчы,—пачаў Паганель,—сын вялікага Гаруна-аль-Рашыда. Ён быў нешчаслівы. Стары дэрвіш¹, да якога ён звярнуўся за парадай, сказаў яму, што цяжка знайсці шчасце на гэтым свеце. «Аднак,—дадаў ён,—я ведаю спосаб зрабіць вас шчаслівым».—«Што гэта за спосаб?»—запытаў малады прынц.—«Адзець на плечы рубашку шчаслівага чалавека». Усцешаны прынц абняў дэрвіша і пайшоў шукаць талісмана. Ён доўга вандраваў. Наведаўшы ўсе сталіцы свету, ён спрабаваў адзяваць рубашкі каралёў, імператараў, прынцаў, князёў. Дарэмна! Ён пяранейшаму быў нешчаслівы. Ён адзяваў рубашкі артыстаў, воінаў, гандляроў, але ад гэтага не станавіўся шчаслівейшым. Так доўга вандраваў ён, усё не знаходзячы шчасця. Урэшце, страціўшы надзею знайсці рубашку шчаслівага чалавека, ён рашыў вярнуцца ў палацы свайго бацькі, як раптам па дарозе, на полі, убачыў земляроба, які ішоў за сахой і радасна спяваў. «Вось гэта шчаслівы чалавек,—сказаў ён сам сабе,—або шчасця зусім няма на зямлі». Ён падышоў да земляроба. «Браток,—сказаў ён,—ці шчаслівы ты?»—«Шчаслівы», адказаў той.—«Ты нічога не хочаш?»—«Не».—«Ты памяняў-бы сваю долю на долю караля?»—«Ніколі!»—«Ты прадай мне сваю рубашку!»—«Рубашку? Ды ў мяне яе няма!»

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ПЯТЫ

Між агнём і вадой

Казка Паганеля мела шумны поспех. Расказчыку бурна апладыравалі, але кожны заставаўся пры сваёй думцы. Аднак усе згадзіліся з тым, што трэба мірыцца са сваёй доляй і карыстацца дрэвам у якасці жылля, калі няма ні палацаў, ні хаціны.

Між тым непрыкметна падкралася ноч. Толькі моцны сон мог як належыць закончыць гэты багаты падзеямі дзень. Жыхары омбу адчувалі сябе стомленымі не толькі

¹ Мусульманскі бедны манах.

ў выніку перажытых хваляванняў, але і ад бязлітаснай дзённай спёкі. Птушкі паказалі падарожнікам прыклад: яны ціхамірна спалі на омбу. Нават хільгуэросы, гэтыя салаўі пампасаў, не спявалі больш сваіх мілагучных рулад, а схаваліся ў цемры лісця дрэва.

Аднак, перш чым «залезці ў гняздо», як казаў Паганель, Гленарван рашыў яшчэ раз аглядзець ваколіцу з вышкі. Разам з Паганелем і Робертам ён палез на верхавіну дрэва. Было каля дзевяці гадзін вечара. Сонца схавалася за туманам на захадзе. Уся гэтая частка нябеснай сферы была зацягнута туманнай дымкай. Звычайна бліскучыя паўднёвыя сузор'і сёння ледзь прасвечваліся, нібы праз газавую заслону. Тым не менш зоркі былі відны даволі добра, каб іх можна было пазнаць, і Паганель звярнуў на іх увагу свайго юнага сябра Роберта. У прыватнасці, ён паказаў яму Паўднёвы Крыж, сузор'е з чатырох свяціл першай і другой велічыні, ромбападобна размешчаных недалёка ад полюса; сузор'е Кентаўра, у якім знаходзіцца самая блізкая к зямлі зорка—Альфа, на адлегласці ад нас усяго толькі... трыццаці двух тысяч мільярдаў кілометраў; туманнасць Магелана, з якіх меншая займае ў дванаццаць разоў большую прастору, чым бачны дыяметр месяца; урэшце «чорную дзірку» на небе, дзе як быццам зусім няма зорак.

На вялікі жаль, Орыён, які відзен з абодвух паўшар'яў, яшчэ не паказваўся. Але тым не менш Паганель расказваў сваім спадарожнікам звязаную з гэтай зоркай цікавую дэталю патагонскай касмаграфіі. Ва ўяўленні індзейцаў Орыён—гэта вялікае ласо і тры боласы, кінутыя рукой вялікага паляўнічага нябесных прэрыі.

Сузор'і адлюстроўваліся ў вадзе і стварылі вакол назіральніка як-бы другое неба, і гэтай прыгожасці пазайздросціў-бы кожны.

У той час як Паганель расказваў, неба на ўсходзе набыло навальнічны выгляд. Цяжкая цёмная хмара, якая хутка падымалася над гарызонтам, засланыла сузор'е за сузор'ем. Хутка гэтая цёмная хмара зацягнула палавіну неба. Здавалася, яна рушыла сама па сабе, бо навокал не калыхалася ні адна былінка; у паветры быў поўны спакой. Не шалясцела і лісце на дрэвах, ні адна складка не моршчыла ідэальна гладкай паверхні вады. Дыхаць рабілася што раз цяжэй, нібы нейкі магутны насос разрэдзіў атмасферу. Электрычнасць высокага напружання насычала атмасферу, і ўсякая жывая істота адчувала яго ток ва ўсім целе.

Гленарвана, Паганеля і Роберта здзівілі адчуванні колікаў у руках, нагах і валасах.

— Будзе навальніца,—сказаў Паганель.

— Ты не баішся грому?—запытаў Гленарван у Роберта.

— Што вы, сэр!—адказаў хлопчык.

— Тым лепш, бо хутка пачнецца навальніца.

— І страшная,—дадаў Паганель,—калі меркаваць па выглядзе неба.

— Мяне непакоіць не столькі навальніца,—заўважыў Гленарван,—колькі новыя патокі вады, якія яна прынясе. На нас не застанеца і сухой ніткі. Што-б вы там ні казалі, Паганель, а чалавек не можа задавальняцца гняздом. Вы хутка пераканаецеся ў гэтым на ўласным прыкладзе.

— О!—запырэчыў вучоны.—Пры філасофскіх адносінах...

— Філасофія не перашкодзіць вам прамокнуць...

— Але яна сагрэе мяне.

— Адным словам,—закончыў Гленарван,—вернемся к нашым сябрам і параім ім добра закруціцца ў панчо і філасофію, а галоўнае, запасціся цярплівасцю! Яе якраз нам і трэба будзе больш за ўсё!

Гленарван глянуў апошні раз на неба. Хмара ужо зацягнула яго цалкам. Толькі на захадзе, над самым гарызонтам, мігцела асветленая няпэўным святлом зроку вузкая палоска. Вада пацямнела і стала падобнай на другую хмару, гатовую зліцца з нябеснай. Цемра была такая густая, што за крок нельга ўжо было нічога ўбачыць. Вакол панавала надзвычайная цішыня.

— Спусцімся,—запрапанавалі Гленарван.—Навальніца зараз пачнецца!

Падарожнікі саскальзнулі па галлі ўніз. Тут іх уразіла дзіўнае поўсвятло ад тысяч мігатлівых кропак, якія, гудучы, мітусіліся над самай паверхняй вады.

— Гэта фасфарычнае свячэнне?—запытаў Гленарван.

— Не, гэта фосфарнае святло ідзе ад машкары,—адказаў вучоны.—Гэта светлякі, сапраўдныя брыльянты, але толькі не каштоўныя.

— Няўжо гэтыя мігатлівыя іскрыкі—машкара?—запытаў Роберт.

— Так, дружок.

Роберт злавіў аднаго светляка. Паганель не памыляўся. Гэта была даволі буйная мошка, даўжыней з вялікі палец, якую індзейцы называлі «туко-туко». Гэта цікавае жорсткакрылае адсвечвала з двух плям, размешчаных уперадзе яго шчытка, даволі яркім святлом, пры якім нават было можна чытаць у цемры. Паднёсшы светляка к цыферблату свайго гадзінніка, Паганель убачыў, што было ўжо каля дзесяці гадзін вечара.

Гленарван параіў маракам і маёру падрыхтавацца да бурнай ночы. Трэба было спадзявацца вялікай навальніцы.

Як толькі яна пачнецца, напэўна, узнімецца ўраганны вецер, і омбу будзе моцна гайдацца. Таму Гленарван параіў усім моцна прывязацца да галін. Калі ўжо нельга было пазбавіцца дажджу, дык хоць варта было забяспечыць сябе ад знаёмства з шпаркім бегам вады. Падарожнікі пажадалі адзін аднаму добрай ночы, не вельмі спадзяючыся на тое, што гэтае пажаданне спраўдзіцца. Пасля гэтага ўсе забраліся ў сваю паветраную пасцель, захуталіся ў панчо і пачалі чакаць сну.

Але набліжэнне вялікай навальніцы ці ўрагана заўсёды пасяляе ў чалавечым сэрцы, нават самым мужным, нейкую няпэўную трывогу, ад якой нельга адчапіцца. Таму ўстрыжаныя, усхваляваныя жыхары омбу не маглі нават задрамаць, і першы грукат грому застаў іх з адкрытымі вачыма. Навальніца пачалася аддаленым рокатам каля адзінаццаці гадзін ночы. Гленарван вылез са сваёй пасцелі, і, прабраўшыся на край гарызантальнай галіны, высунуў галаву з лісця.

Цёмны фон вады ўжо адлюстроўваў зыркую бліскавіцу. Электрычныя разрады рвалі хмары ў многіх месцах, але грому яшчэ не было чуваць. Зірнуўшы на гарызонт, дзе чорныя хмары злучаліся з цёмнай вадой у непраніклівую заслону, Гленарван вярнуўся да агню.

— Ну, раскажыце,—папрасіў яго Паганель.

— Няма чаго і раскажыце. Пачынаецца. Калі навальніца пачнецца над намі, будзе горача!

— Тым лепш!—адказаў энтузіяст Паганель.—Калі ўжо нельга пазбегнуць гэтага спектакля, дык хоць пацешымся ім.

— Гэта ваша новая тэорыя таксама разляціцца ўшчэнт, як і ўсе астатнія,—сказаў маёр.

— Пабачым, Мак-Набс! Я далучаюся да думкі Гленарвана. Навальніца сапраўды будзе цудоўная. Нядаўна, дарэмна спрабуючы заснуць, я ўспомніў некалькі цікавых фактаў, якія дазваляюць спадзявацца на выдатны спектакль. Не забывайцеся: мы знаходзімся ў самым цэнтры мясцовасці, якая спрадвеку вядома сваімі электрычнымі абурэннямі. Я недзе чытаў, што ў 1793 годзе якраз у гэтай самай правінцыі Буэнос-Айрэс, гром грымеў трыццаць сем разоў запар у часе адной навальніцы. А мой паважаны колега Марцін дэ-Мусі назіраў тут аднойчы бесперапынныя грымоты на працягу цэлых пяцідзесяці пяці хвілін!

— Па гадзінніку?—запытаў маёр.

— Па гадзінніку,—адказаў Паганель.—Мяне занепакоіла-б толькі адно,—каб неспакой мог адхіліць небяспеку,—што адзіным узвышаным месцам на многа міль навокал з'яўляецца тое самае омбу, на якім мы знахо-

дзімся. Тут як нідзе добра было-б паставіць громаадвод, таму што маланка з усіх дрэў пампасаў чамусьці выбірае омбу. Апрача таго вы, напэўна, ведаеце, што фізікі не раяць хавацца пад дрэвамі ў часе грому.

— Вось гэта карыснае і своєчасовае папярэджанне!— засмяяўся маёр.

— Трэба адкрыта сказаць, Паганель, што вы выбралі нязручны момант для гэтай лекцыі!—заўважыў Гленарван.

— Падумаеш, вялікая важнасць!—адказаў вучоны.— Усякі момант падыходзіць для таго, каб папаўняць свае веды. Аднак, здаецца, пачынаецца.

Гулкі раскат грому спыніў гэтую не ўчас пачатую гутарку. Удары зачасцілі. З кожнай хвілінай яны рабіліся ўсё больш моцнымі. Хутка яны сталі аглушальнымі, і паветра задрыжэла. Маланка бліскала так часта, што ўся прастора вакол омбу была ў агні і нельга было вызначыць, які электрычны разрад выклікаў чарговы ўдар грому, што грукатаў цяпер бесперапынна, не змаўкаючы ні на хвіліну.

Маланкі набывалі самыя рознастайныя формы. Некаторыя з іх амаль праставесна падалі на зямлю, па пяць-шэсць разоў удараючы ў адно і тое-ж месца. Іншыя захапілі-б кожнага фізіка. Араго ў сваім статыстычным аглядзе мог назваць толькі два выпадкі раздвоенай вілаватай маланкі, а тут яны бліскалі сотнямі. Трэція, падзяліўшыся на тысячы адросткаў, нагадвалі бліскучы куст на цёмным фоне неба. Хутка ўсё неба было ахоплена свячэннем, нібы пачаўся гіганцкі пажар у воблаках. Адлюстроўваючыся ў вадзе, гэтае свячэнне стварала вакол свайго цэнтра—дрэва омбу—грандыёзную вогненную сферу.

Гленарван і яго спадарожнікі моўчкі назіралі гэты страшны спектакль. Хоць не было чаго і думаць аб гутарцы: з-за аглушальных грымотаў усёроўна нічога-б не было чуваць. Ад бліскавіцы з цемры паказваліся і зараз-жа зноў знікалі то спакойны твар Мак-Набса, то зыркія ад цікаўнасці вочы Паганеля, то энергічныя рысы Гленарвана, то перапалоханы тварык Роберта, то бесклапотныя твары матросаў.

Аднак дождж яшчэ не пачынаўся, і зусім не было ветру. Але раптам вертыкальныя поласы злучылі неба з зямлёй, нібы ніткі ткача. Цяжкія кроплі дажджу, б'ючыся аб ваду, узнімалі маленькія фантанчыкі пырскаў, якія мігацелі ўсімі колерамі радугі ад бляску маланкі.

Ці азначаў гэты лівень, што хутка канец навальніцы? Ці скончылася ўсё гэта для падарожнікаў толькі халодным душам, ці новыя няшчасці яшчэ чакаюць іх?

У распале электрычнага буянства ў атмасферы на канцы гарызантальнай галіны раптоўна загарэўся асляпляюча

яркі шар, велічынёй з добры кулак. Шар пакруціўся вакол сваёй асі і раптам лопнуў, як бомба. Яго шум выбуху быў мацнейшы за гром. Запахла серкай. У раптоўнай кароткай цішы пачуўся голас Тома Аусціна:

— Дрэва гарыць!

Том Аусцін не памыліўся. Полымя раптоўна ахапіла заходняе галлё і лісце омбу. Сухое галлё, птушыныя гнёзды, урэшце кара—усё гэта жывіла і падтрымлівала агонь, які распаўсюджваўся з нястрыманай сілай.

А тут яшчэ ўзняўся вецер і пачаў раздзімаць пажар. Гленарван і яго спадарожнікі перамясціліся на ўсходнія галіны омбу, яшчэ не закранутыя агнём, і, маўклівыя, ашаломленыя, назіралі адтуль, як набліжаецца полымя. Галлё трашчала, скручвалася ў агні, як гадзюка, раскідаючы навокал гарачыя галавешкі, якія адразу знікалі ў цмяна асветленым патоку. Агонь то ўзнімаўся слупам угору, то слаўся каля ніжняга галля дрэва, калі налятаў новы шквал. Гленарван, Роберт і маёр і матросы былі ў распачы. Яны задыхаліся ад густога дыму; нястрыманая гарачыня апякала іх; пажар няўхільна набліжаўся да іх. Нішто не магло ні затрымаць ні патушыць яго, і яны ўжо лічылі, што надыхла пагібель. Ужо нельга было больш трымаць; і з двух смярцей трэба было выбіраць менш страшную.

— У ваду!—крыкнуў Гленарван

Вільсон, якога ў гэтую секунду лізануў язык полымя, першым выканаў загад. Але раптам падарожнікі пачулі яго дзікі крык:

— Дапамажыце! Дапамажыце!

Аусцін кінуўся ў ваду і дапамог выбрацца зноў на дрэва.

— Што здарылася?

— Кракадзілы! Кракадзілы!—адказаў Вільсон.

Ніз дрэва быў акружаны гэтымі самымі лютымі прадстаўнікамі атрады панцырных яшчараў. Шырокія пласціны іх лускі адлюстроўвалі полымя, як сотні люстэркаў; пляскаты хвост, зыркія вочы, вострая морда, страшныя пашчы, разяўленыя да самых вушэй,—усё гэта сцвярджала, што Вільсон не памыліўся. Паганель пазнаў у іх алігатараў¹, якіх завуць у іспанскіх краінах кайманамі. Не менш дзесяці штук гэтых страшных паўзуноў акружылі омбу, атакуючы ствол яго доўгімі клыкамі сваіх ніжніх сківіц.

Убачыўшы гэта, няшчасныя зразумелі, што яны загінулі. Іх чакала пякельная смерць у агні ці ў пашчы кайманаў. Падарожнікі пачулі, як сам маёр спакойным голасам сказаў:

— Падобна на тое, што гэта канец!

¹ Амерыканскі кракадзіл.

Маланка ўдарыла ў дрэва.

Бываюць абставіны, калі людзі бяссільны змагацца са стыхіяй, якую можа ўціхамірыць толькі другая стыхія. Гленарван разгублена пазіраў на агонь і ваду, якія ўзброіліся супроць яго самога і яго таварышоў; ён не ведаў, адкуль чакаць дапамогі.

Навальніца ўжо сціхала, але яна выклікала вялікае выпарэнне вады, і навіслыя воблакі пары былі вельмі наэлектрызаваны электрычнымі разрадамі. На поўдні падняўся велізарны смерч, вострым канцом кнізу, асновай угару, злучыўшы ўсхваляваную ваду з навальнічнымі хмарамі. Гэты смерч, круцячыся вакол сваёй асі, набліжаўся з неймавернай хуткасцю. Ён убіраў у сябе з возера ваду, якая ўзнімалася ўверх гіганцкім слупам. Смерч раптоўна наляцеў на омбу і ахінуў яго з усіх бакоў, гойдаючы дрэва да самай асновы. Падарожнікам здалося, што гэты кайманы атакавалі дрэва і сваімі магутнымі сківіцамі разгайдалі яго. Раптам яны адчулі, што велізарнае дрэва нахіляецца, падае... Яго палаючае ніжняе галлё дакранулася да вады і патухла з дзіўным шыпеннем. Усё гэта здарылася ў адну секунду, і смерч ужо рушыў далей.

Паваленае ў ваду дрэва загайдалася і паплыло пад націскам ветру і плыні. Кайманы ўцяклі, апрача аднаго, які ўзлез на голае карэнне і поўз к падарожнікам. Але Мюльрэдзі, адламаўшы тоўсты сук, з такой сілай ударыў ім каймана, што перабіў яму хрыбет. Кайман зваліўся ў паток і пачаў успеньваць ваду страшнымі ўдарамі хваста.

Пазбавіўшыся суседства пражэрлівых яшчараў, Гленарван і яго спадарожнікі перабраліся на абгарэлае галлё. Палаючае дрэва між тым плыло па плыні, асвятляючы цемру нібы гіганцкі факел.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ШОСТЫ

Атлантычны акіян

Ужо больш двух гадзін омбу плыло па вялікаму возеру, але ўсё яшчэ не было відаць цвёрдай зямлі. Паволі агонь патух. Такім чынам галоўная небяспека, якая пагражала падарожнікам, мінула. Маёр сказаў, што цяпер, бадай, нядзіўна будзе, калі ім удасца выратавацца.

Плынь несла омбу з паўднёвага захаду на паўночны ўсход. Вакол панавала густая цемра, якая час ад часу толькі на момант прасвечвалася спозненай маланкай. Навальніца прайшла. Лівень змяніўся дробным дажджом, разарваным праясненым хмары павольна паўзлі па небу.

Імклівы паток нёс омбу вельмі шпарка. Дрэва плыло па вадзе так хутка, нібы яму надавала рух магутная машына. Падарожнікі баяліся, што паток будзе цягнуць іх за сабой

яшчэ некалькі дзён. Але к тром гадзінам маёр заўважыў, што карэнне омбу як быццам пачало чапляцца за дно. Том Аусцін адламаў доўгую галіну і пачаў дакладна вымяраць ёю глыбіну вады. Хутка ён сказаў таварышам, што дно падымаецца. І сапраўды праз дваццаць хвілін яны адчулі штуршок, і дрэва спынілася.

— Зямля! Зямля!—крыкнуў Паганель.

Канцы абгарэлага галля зачэпіліся за пакатае дно. Ніколі, мабыць, мораплаўцы не былі так рады, асядаючы на мель, як нашы падарожнікі. Мель тут азначала, што блізка сухазем'е. Вільсон і Роберт першыя скочылі ў ваду і выбеглі на бераг. Іх вітаў знаёмы свіст. Пачуўся конскі тупат, і высокая фігура індзейца паказалася з цемры.

— Талькаў!—усклікнуў Роберт.

— Талькаў!—адказалі ў адзін голас усе астатнія падарожнікі.

— Amigos! 1—адказаў індзеец.

Ён чакаў падарожнікаў на беразе на тым месцы, куды яго самога выкінула плынь. Падняўшы Роберта з зямлі, ён моцна прыціснуў яго да сваіх грудзей. Паганель павіс у яго на шыі. Астатнія падарожнікі, якія тым часам паспелі выбрацца на бераг, наярэймы паціскалі яму рукі ад шчасця, што зноў сустрэліся са сваім верным правадніком.

Аддаўшы даніну радасці спаткання, падарожнікі пайшлі ўслед за патагонцам ў хлеў пакінутай эстанцы. Там палаў вялікі агонь, на якім смажыліся апетытныя кавалкі дзічыны. Падарожнікі абсушыліся і прагна накінуліся на смачнае мяса. Толькі пасля таго, як яго з'елі да апошняй крошкі, яны зноў займелі здольнасць думаць. Нядаўна перажытыя небяспекі—агонь, вада, кайманы—здаліся ім страшным сном.

Талькаў коратка раскажаў Паганелю гісторыю свайго выратавання. Талькава выратавала Таука. Паганель у сваю чаргу паспрабаваў растлумачыць патагонцу новае талкаванне дакументаў і якія надзеі яно абудзіла ў іх. Ці зразумеў індзеец хітрамудрыя доказы вучонага? Бадай што не. Але ён бачыў, што яго сябры зноў сталі шчаслівымі, і гэтага было дастаткова для яго.

Толькі вельмі мужныя людзі згадзіліся б лічыць за адпачынак гадзіны, праведзеныя на омбу. Тым не менш, нашы падарожнікі не марудзілі з тым, каб ісці далей. А восьмай гадзіне раніцы ўсе былі гатовы к паходу. Эстанцы і саладэро былі далёка на поўнач, і нідзе нельга было купіць ці наняць коней. Значыцца, трэба было ісці пяшком. Аднак, засталася прайсці не больш сарака міль, і стомлены пешаход заўсёды мог адпачыць гадзіну-дру-

1 Сябры!

гую ў сядле Таукі. За трыццаць шэсць гадзін можна было дайсці да берагоў Атлантычнага акіяна.

Пакінуўшы залітую вадой лагчыну, падарожнікі на чале з Талькавым бадзёра пакрочылі па раўніне. Неабсяжная прастора зарасла густой травой. Зрэдку трапляліся групы дрэў, пасаджаныя еўрапейцамі. Але іх было вельмі мала, а дзікія дрэвы раслі толькі на мяжы прэрыі, каля мыса Карыентэс.

Так закончыўся гэты дзень, за які атрад прайшоў пятнаццаць міль. Назаўтра, адразу пасля поўдня, падарожнікі адчулі, што блізка акіян. Вірацон—дзіўны марскі вецер, які дзьме ў другія паловы дня і ночы,—хіліў долу высокую траву. На пустой глебе пачалі з'яўляцца рэдкія акацыі, кусты кура-мабеля. Некалькі лагун з саланаватай вадой блішчэлі ад сонца, нібы кавалкі пабітага люстэрка. Яны абыходзілі іх, падаўжаючы свой шлях.

Падарожнікі паскорылі хаду, каб к вечару дайсці да возера Саладо, на самым беразе акіяна. К васьмі гадзінам вечара, калі паказаліся першыя пясчаныя дзюны, усе вельмі стаміліся. Хутка падарожнікі пачулі рокат хваль.

— Акіян!—крыкнуў Паганель.

— Так, акіян,—адказаў Талькаў.

І знясіленыя людзі, якія толькі што ледзь перастаўлялі ногі, з незвычайнай лёгкасцю ўзлезлі на дзюны вышынёй у дваццаць сажняў. Ноч ужо настала. Дарэмна накіраваныя на мора позіркі, спрабавалі пранізаць цемру. «Дункана» не было відаць.

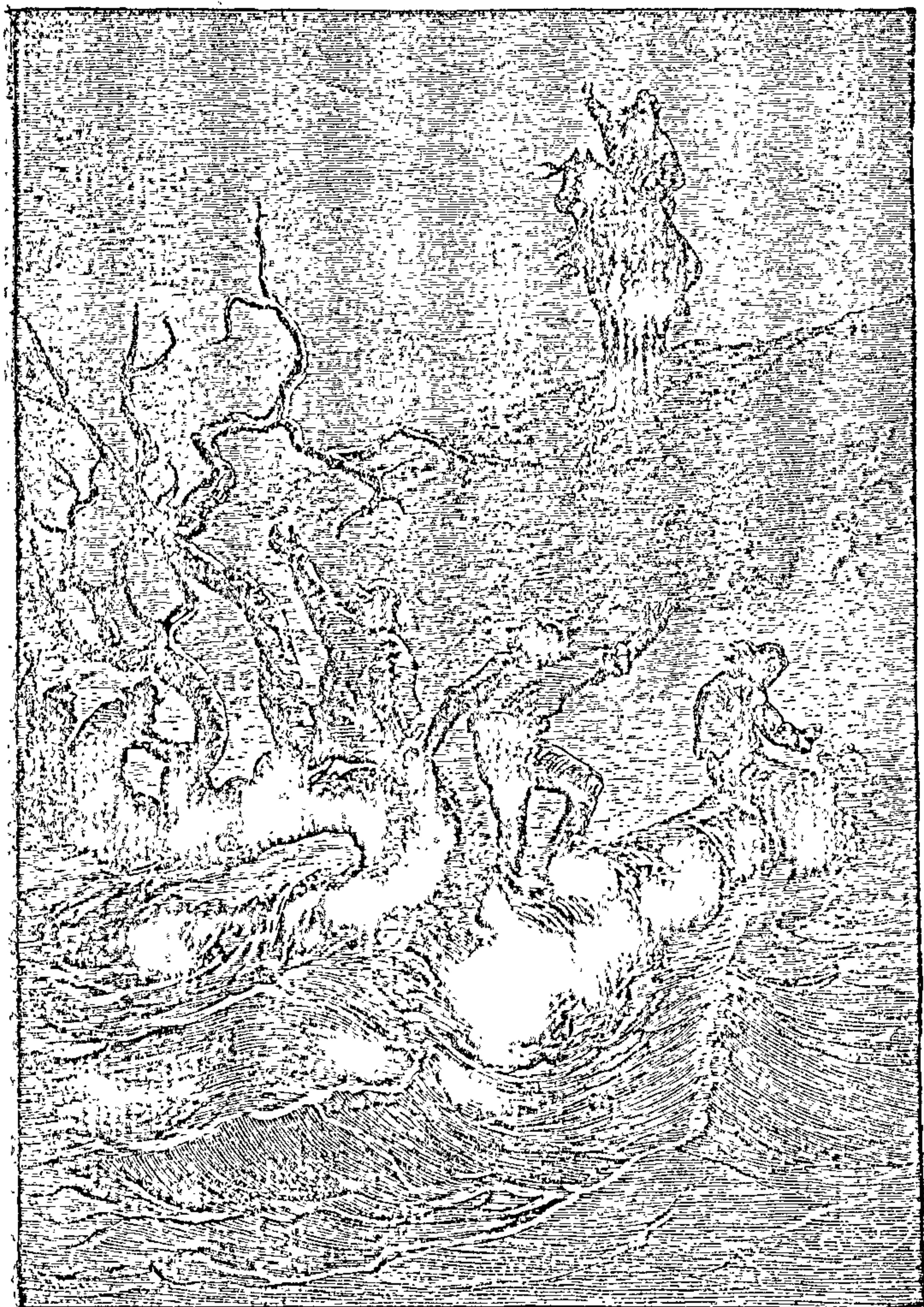
— І тым не менш ён тут!—сказаў Гленарван.—Ён чакае нас!

— Заўтра мы ўбачым яго,—адказаў Мак-Набс.

Том Аусцін паспрабаваў паклікаць нябачную яхту, але не атрымаў адказу.

Дзьмуў моцны вецер, і па мору гулялі высокія хвалі. Вецер гнаў воблакі на захад і даносіў да самых верхавін дзюнаў вадзяны пыл з грэбняў хваль. Такім чынам, калі «Дункан» і быў блізка, вахценны матрос не мог пачуць слабага крыку з зямлі. Каля берагу не было ніякага прыстанішча для яхты. Ні затокі, ні бухты, ні штучнага порта. Дно было ўсё з пясчаных меляў, якія далёка выпіралі ў мора. Мелі гэтыя больш небяспечныя для суднаў, чым рыфы. Каля меляў мора заўсёды асабліва бурнае, і бяда караблю, які трапіць на іх у часе моцнага ветру,—пагібель яго немінуча!

Не было нічога дзіўнага ў тым, што «Дункан» стаіць далёка ад гэтага небяспечнага, беспрытульнага берагу. Асцярожны і празорлівы Джон Мангльс, вядома, не мог інакш зрабіць. Па думцы Тома Аусціна, «Дункан» павінен

Высокая фигура Талькава показалася з цемры.

быў крэйсіраваць не менш, чым за пяць міль ад берагу. Маёр угаварыў сваіх нецярплівых сяброў пагадзіцца з гэтым. Не было ніякай магчымасці разгнаць густую цемру. Нашто ў такім выпадку напружваць дарэмна зрок і пазбаўляць сябе заслужанага адпачынку?

Сказаўшы гэта, ён пачаў рыхтаваць начлег ля падножжа дзюна. Апошнія рэшткі яды з'елі ў апошнюю вячэру; потым, беручы прыклад з маёра, кожны з падарожнікаў выкапаў сабе ў пяску яміну і, засыпаўшыся пяском да падбародка, заснуў.

Адзін Гленарван не мог заснуць. Вецер дзьмуў вельмі моцна, і высокія хвалі, якія з грукатам разбіваліся аб дзюны, сведчылі, што акіян яшчэ не супакоіўся пасля нядаўняй буры. Гленарван хваляваўся ад усведамлення, што «Дункан» так блізка. Яму думалася, што яхта не магла спазніцца на спатканне. Гэта было немагчыма. Экспедыцыя Гленарвана пакінула бухту Талькагуано 14 кастрычніка і 12 лістапада прыбыла на бераг Атлантычнага акіяна. За гэтыя трыццаць дзён, патрачаных на пераход Чылі, Кардыльераў, пампасаў і аргентынскай раўніны, «Дункан» павінен быў паспець абыйсці мыс Горн і падняцца ўздоўж усходняга берагу кантынента. Нішто не магло затрымаць у дарозе такога першакласнага хадуна, як «Дункан»; магчыма, вядома, што пераход быў бурны і ўраган не раз каламуціў воды Атлантыкі, але яхта была моцным судном, а яе капітан добрым маракм.

Гэтыя развагі аднак не супакоілі ўсхваляваныя нервы Гленарвана. Калі розум спрачаецца з сэрцам, ён рэдка бярэ верх. Мужны шатландзец адчуваў у гэтай цемры блізкасць усіх тых, каго ён любіў: яго дарагой Элен, Мэры Грант, Джона Мангльса і экіпажа «Дункана». Ён хадзіў па бязлюднаму пляжу, на які набягалі, пабліскваючы фасфарычным святлом, хвалі. Ён углядаўся ў цемру і прыслухоўваўся. Часам яму нават здавалася, што ён бачыць у цемры мігатлівыя агеньчыкі.

— Цяпер я не памыляюся!—казаў ён сам сабе.—Я бачу ліхтар «Дункана». Ах! Чаму мой позірк не можа пранізаць гэтую цемру!

Гленарван раптам успомніў: Паганель гаварыў, што ён нікталоп, што ён здольны бачыць у цемры. Ён пайшоў будзіць Паганеля. Вучоны спаў у сваёй пясчанай яме сном дзіцяці, калі моцная рука штурханула яго ў плячо.

— Хто гэта?—крыкнуў ён.

— Гэта я, Паганель.

— Хто «я»?

— Гленарван. Уставайце, мне патрэбны вашы вочы.

— Мае вочы?—паўтарыў вучоны, бязлітасна тручы іх.

Гленарван не мог заснуць.

— Так, ваш зрок, каб знайсці «Дункан» у гэтай цемры. Уставайце-ж! Хутчэй!

— Чорт-бы ўзяў маю гэтую нікталопію!—прамармытаў Паганель. У душы, між іншым, ён быў здаволены, што мае магчымасць рабіць Гленарвану паслугу.—Спакою з-за яе няма!

І вучоны вылез з ямы, пацягнуўся і, размінаючы нахаду адубелае цела, пайшоў за Гленарванам на бераг.

Гленарван папрасіў яго агледзець увесь цёмны гарызонт. На працягу некалькіх хвілін Паганель добрасумленна аддаваўся гэтаму занятку.

— Ну, як? Бачыце што-небудзь?—запытаў Гленарван.

— Сказаць праўду, нічога не бачу! У такой цемры і кошка нічога не ўбачыць за два крокі!

— Шукайце зялёнага ці чырвонага агню, гэта значыць носавыя ці кармавога ліхтара.

— Не бачу ні зялёнага, ні чырвонага агню! Усё чорнае!—адказаў Паганель, у якога зліпаліся павекі.

Поўгадзіны ён пакорліва хадзіў за сваім нецярплівым сябрам, апускаючы галаву на грудзі і пасля штуршком зноў падымаючы яе. Хутка ён змоўк і ўжо больш не адказваў Гленарвану. Яго ногі пачалі заблытвацца, як у п'янага. Гленарван паглядзеў на Паганеля. Географ спаў ідучы.

Досвіткам усіх сонных паставіў на ногі крык:

— «Дункан»! «Дункан»!

— Ура!—адказалі Гленарвану яго спадарожнікі, бегучы к берагу.

Сапраўды, яхта дрэйфавала пад парай за пяць міль ад берагу. Дым з яе трубы мяшаўся з ранішнім туманам. Мора было неспакойнае, і судно з такім танажом, як «Дункан», не магло без рызыкі падыйсці к берагу.

Узброіўшыся падзорнай трубой Паганеля, Гленарван, не адрываючыся, сачыў за ўсімі манеўрамі яхты. Мяркуючы па спакою, які панаваў на яе барту, Джон Мангльс не заўважыў сваіх пасажыраў на беразе.

У гэтую хвіліну Талькаў, усыпаўшы падвойны зарад пораху ў свой карабін, стрэліў у напрамку яхты.

Усе прыслухаліся. Усе ўтаропілі позіркі ў яхту. Тройчы карабін індзейца абуджаў рэха дзюн.

Урэшце з борта яхты ўзвіўся белы дымок.

Праз некалькі секунд да берагу дайшоў глухі гук гарматнага стрэлу, і ў тую-ж хвіліну «Дункан», змяніўшы курс, наплыў к берагу.

Хутка ў падзорную трубу можна было ўбачыць, як з яхты спускаюць шлюпку.

— Місіс Гленарван не можа сама паехаць,—заўважыў Том Аусцін,—мора вельмі неспакойнае.

Лодка хутка адплыла ад берагу.

— Ні Джон Мангльс,—сказаў маёр,—ён не можа пакінуць судна.

— Сястра! Сястрычка!—крыкнуў Роберт, працягваючы рукі к яхце, якую моцна гайдала.

— Ах, як мне хочацца быць ужо на барту!—сказаў Гленарван.

— Пацярпіце, Эдуард!—адказаў яму маёр.—Праз дзве гадзіны вы там будзеце.

Дзве гадзіны! Сапраўды, шлюпка не магла за больш кароткі час праехацца ў абодва канцы.

Гленарван падышоў да Талькава, які, склаўшы накрывы рукі на грудзях, стаяў побач са сваёй Таукай і спакойна глядзеў на ўсхваляваную паверхню вады. Узяўшы яго за руку, Гленарван паказаў на яхту.

— Едзем з намі!—сказаў ён.

Індзеец паківаў галавой.

— Едзем, дружа!—паўтарыў Гленарван.

— Не,—мякка адказаў Талькаў.—Тут Таука, там пампасы,—дадаў ён, паказваючы шырокім жэстам на неабсяжную раўніну.

Гленарван зразумеў, што індзеец ніколі добраахвотна не пакіне прэрыі. Ён ведаў вялікую любоў гэтых дзяцей пустыні да сваёй радзімы. Таму, не настойваючы, ён толькі моцна паціснуў руку патагонца. Ён не настойваў і тады, калі Талькаў адмовіўся ўзяць плату за сваю працу.

— Па дружбе!—сказаў ён, адпіхаючы партманэ ўбок.

Гленарван не мог гаварыць ад хвалявання. Яму хацелася пакінуць Талькаву хоць які-небудзь падарунак на ўспамін аб сябрах-еўрапейцах. Але што ў яго ўцалела?! Коні, зброя—усё загінула ў часе паводкі. Яго спадарожнікі не былі багацейшыя за яго.

Ён не ведаў, што рабіць, як раптам прышла яму ў галаву думка. Дастаўшы з партманэ дарагі медальён, які служыў аправай для міні турнага партрэта, аднаго з лепшых твораў Лаурэнса, ён падаў яго індзейцу.

— Мая жонка—сказаў ён.

Талькаў раслена паглядзеў на партрэт і сказаў:

— Добрая і прыгожая.

Роберт, Паганель, маёр, Том Аусцін і матросы па чарзе расчулена пачалі развітвацца з патагонцам. Гэтыя дзіўныя людзі па-сапраўднаму ўсхваляваліся, развітваючыся са сваім мужным і адданым правадніком. Талькаў усіх іх прыціскаў да сваіх шырокіх грудзей. Паганель падараваў яму карту Паўднёвай Амерыкі і абодвух акіянаў, якую індзеец часта з цікавасцю разглядаў. Гэта быў самы дарагі скарб вучонага. Роберт не меў чаго падараваць свайму сябру, апрача пяшчот. Ён не забыўся пацалаваць і Тауку.

Між тым шлюпка з «Дункана» падышла к берагу, праслізнула праз вузкі заліў між мелямі і мякка ўссунулася на пясок.

— Што з маёй жонкай?—перш за ўсё запытаў Гленарван.

— І з маёй сястрой?—падхапіў Роберт.

— Місіс Гленарван і міс Грант чакаюць вас з нецярплі-
васцю,—адказаў рулявы.—Неабходна зараз-жа вярнуцца на
борт, сэр, бо хутка пачнецца прыліў, і тады нам не выехаць!

Усе па чарзе яшчэ раз абнялі індзейца. Талькаў правёў
сваіх сяброў да самай шлюпкі, якая ўжо гайдалася на
вадзе. У тую хвіліну, калі Роберт збіраўся пераступіць борт
шлюпкі, патагонек узяў яго на рукі і пяшчотна паглядзеў
яму ў вочы.

— Бывай!—сказаў ён.—Ты—маленькі мужчына!

— Бывай, дружа, бывай!—яшчэ раз сказаў Гленарван.

— Няўжо мы ніколі не ўбачымся?—тужліва запытаў
Паганель.

— *Quiet sabe*¹—адказаў Талькаў.

Гэта былі апошнія словы індзейца.

Лодка шпарка адплыла ад берагу, бо быў якраз адліў.

Доўга-доўга нерухомы сілуэт Талькава відаць быў на
беразе. Потым высокая фігура знікла з позірку.

Праз гадзіну Роберт першым узбег па лесніцы на борт
«Дункана» і кінуўся на шыю Мэры Грант пад шумныя
крыкі «ура» ўсяго экіпажа.

Так скончыўся гэты пераход па прамой лініі праз усю
Паўднёвую Амерыку. Ні горы, ні рэкі не маглі прымусіць
адважных падарожнікаў ні на крок адхіліцца ад свайго
маршрута. Ім не давялося на гэтым шляху сустрэцца са
злой воляй іншых людзей, але і барацьба з нежывой пры-
родай даволі жорстка выпрабоўвала іх мужнасць.

¹ *Хто ведае?*

РАЗДЕЛ ПЕРШЫ

Зварот на борт

Гленарван не хацеў, каб няўдалы канец экспедыцыі зацміў радасць спаткання. Таму, не паспеўшы ступіць на борт, ён усклікнуў:

— Цярплінасць, сябры мае, цярплінасць! Капітан Грант яшчэ не з намі, але мы цвёрда ўпэўнены, што знойдзем яго!

І дастаткова было гэтых слоў, каб зноў надаць надзею пасажырам «Дункана». За той час, пакуль лодка плыла к яхце, Элен і Мэры Грант пакутвалі ад сумнення. Яны спрабавалі палічыць, колькі людзей едзе на лодцы. Маладая дзяўчына то губляла надзею, то зноў спадзявалася: ёй здавалася, што яна бачыць сярод тых, што едуць у лодцы, Гары Гранта.

Элен трымала яе абняўшы. Джон Мангльс, стоячы побач з ёю, маўчаў. Яго дальназоркія вочы не бачылі сярод пасажыраў лодкі капітана Гранта.

— Ён там, ён з імі, мой бацька!—шаптала маладая дзяўчына.

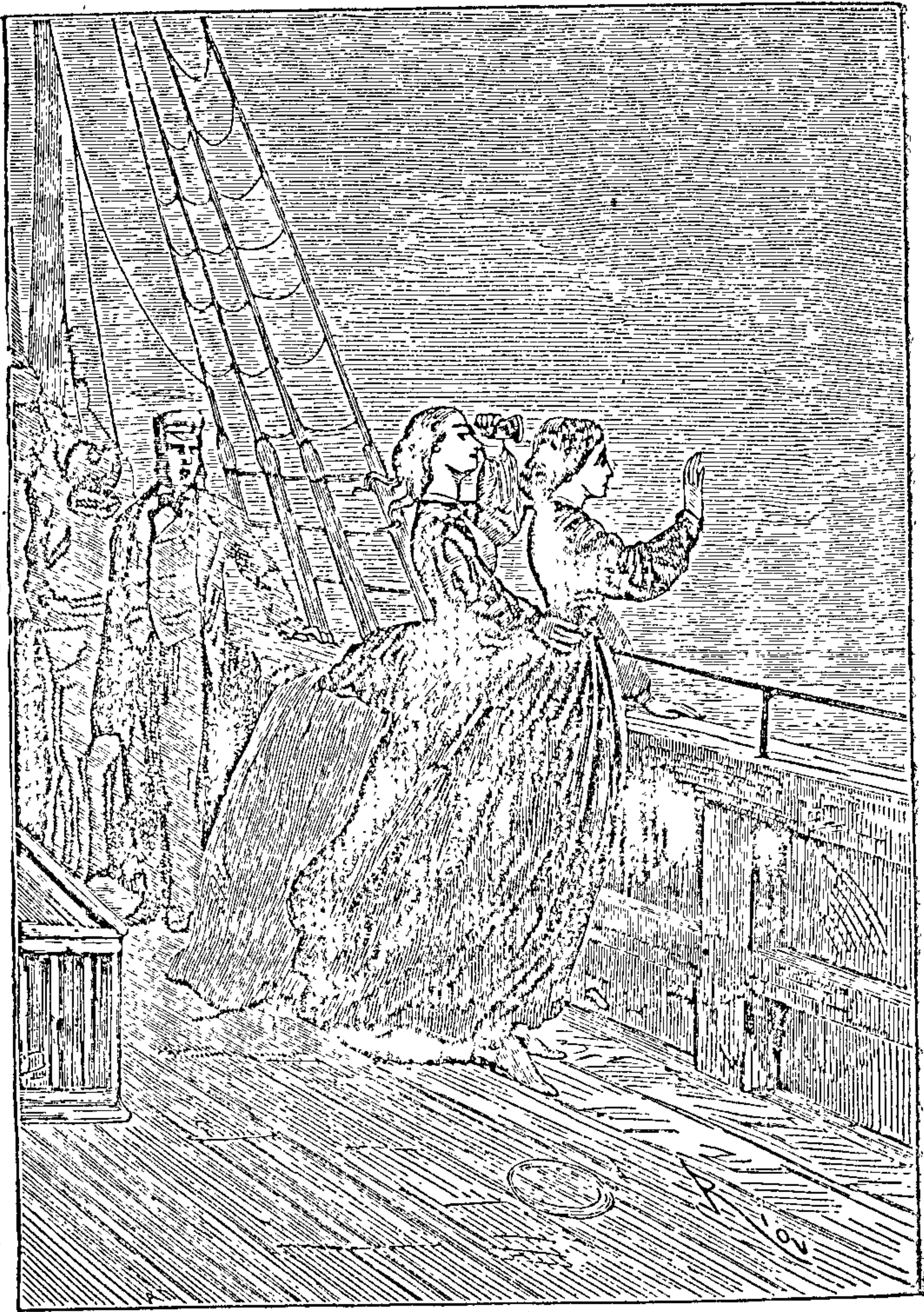
Але шлюпка ўсё набліжалася, і гэтая ілюзія знікла сама па сабе. Шлюпка не падышла яшчэ і на сто сажняў, як не толькі Элен і Джон Мангльс, але і сама Мэры, вочы якой былі поўныя слёз, зразумелі, што ўсякая надзея страчана.

Гленарван своечасова ўцешыў іх!

Пасля першых прывітанняў і абдымкаў Элен, Мэры і Джону Мангльсу казалі пра галоўнейшыя падзеі экспедыцыі, але перш за ўсё давалі да іх ведама новае тлумачэнне дакумента, зробленае мудрым Паганелем. Было выказана шмат хвальбы і па адрасу Роберта. Мэры Грант магла па праву ганарыцца сваім братам. Яго смеласць, яго адданасць, небяспекі, якіх ён унікнуў,—усё гэта было вельмі маляўніча расказана Гленарванам, і хлопчык, не ведаючы, куды схавацца ад сарамлівасці, прытуліўся да сястры.

— Не чырваней, Роберт,—сказаў яму Джон Мангльс.— Ты годны сын капітана Гранта.

Ён падаў руку брату Мэры і ласкава пацалаваў яго ў шчаку, усю мокрую ад слёз сястры.

• Элен і Мэры сачылі за набліжэннем лодкі.

Ці патрэбна тут гаварыць аб прыёме, зробленым маёру і вучонаму-географу, і выказваннях падзякі адсутнаму Талькаву? Элен шкадавала, што не можа паціснуць руку храбраму індзейцу.

Мак-Набс адразу пасля гарачага спаткання пайшоў у каюту і перш за ўсё добра пабрыўся. Што да Паганеля, дык ён без стомы лятаў ад аднаго к другому, як пчала, збіраючы мёд пахвал і ўсмешак. Ён хацеў абняць увесь экіпаж «Дункана» і, сцвярджаючы, што Элен і Мэры Грант з'яўляюцца часткай яго, пачаў з іх і скончыў Ольбінетам.

Буфетчык не знайшоў больш вартага адказу на гэту ласку, як паведаміць, што снеданне гатова.

— Снеданне?—крыкнуў Паганель.

— Так, пане Паганель,—адказаў Ольбінет.

— Сапраўднае снеданне, за сапраўдным сталом, з пасудай і сарвэткай?

— Вядома, пане Паганель.

— І нам не дадуць ні сушанага мяса, ні філея страуса?

— О, сэр!—пакрыўдзіўся буфетчык.

— Я не хацеў вас пакрыўдзіць, дарагі Ольбінет,—сказаў вучоны, усміхаючыся,—але на працягу цэлага месяца мы елі не за сталом, а на зямлі, у лепшым выпадку седзячы верхам на дрэве. Тое снеданне, якое вы нам абяцаеце, здаецца нам марай, фікцыяй, хімерай!

— Пойдзем-жа ўпэўнімся, што гэта рэальнасць,—прапанавала Элен, ледзьве стрымліваючыся ад смеху.

— Дазвольце вас правесці!—сказаў далікатны географ.

— Ці будуць якія-небудзь распараджэнні «Дункану»?—спытаў Джон Мангльс у Гленарвана.

— Пасля снедання, мілы Джон,—адказаў той,—мы абмяркуем усе разам праграму нашай новай экспедыцыі.

Пасажыры яхты і малады капітан спусціліся ў каюткампанію. Галоўнаму механіку было прапанавана трымаць яхту пад парай.

Толькі што пабрыты маёр і астатнія падарожнікі, сяк-так агледзеўшы сябе, занялі месцы за сталом.

Снеданне Ольбінета хвалілі бясконца. Яго прызналі першакласным, і, згодна заявы падарожнікаў, нават самыя пышныя піраванні нампасаў не маглі зраўняцца з ім. Паганель браў па дзве порцыі кожнай стравы, «па няўважлівасці», як казаў ён.

Гэтае няшчаснае слова прымусіла Элен запытаць, ці часта паважаны француз грашыў сваім звычайным грахам. Маёр і Гленарван, усміхнуўшыся, пераглянуліся. Паганель зарагатаў і пабажыўся, што за ўвесь час падарожжа ён толькі адзін раз стаў афярай сваёй няўважлівасці. Потым

ён вельмі цікаўна расказваў аб сваім расчараванні вялікім тварэннем Камаэнса.

— У заключэнне скажу,—ліха не без добра—я ані не шкадую, што памыліўся,—закончыў ён свой расказ.

— Чаму-ж, мой шаноўны сябра?—запытаў маёр.

— Таму, што я вывучыў не толькі іспанскую, але і партугальскую мову. Я размаўляю цяпер на двух новых мовах замест адной.

— Чэснае слова, я аб гэтым не падумаў,—адказаў Мак-Набс.—Віншую вас, Паганель.

Усе заапладыравалі Паганелю, які ні на секунду не пераставаў жаваць. Але, заняты ядой і балбатнёй, ён не заўважыў адной асаблівасці, якая не магла ўнікнуць ад зоркага позірку Гленарвана: увагі Джона Мангльса да Мэры Грант. Лёгкі жэст Элен пераканаў яго, што ён не памыляецца. Гленарван паглядзеў на маладых людзей з асаблівай сімпатыяй, але не выдаючы, што здагадваецца аб нечым.

— Як прайшло ваша падарожжа, Джон?—запытаў ён.

— Пры самых спрыяльных абставінах,—адказаў капітан.—Але я павінен паведаміць вас, што нам давялося праплысці міма Магеланава праліва.

— Вось як!—крыкнуў Паганель.—Вы абышлі мыс Горн, і мяне не было з вамі!

— Вам застаецца толькі павесіцца, — сказаў маёр Мак-Набс.

— Эгаіст! Вы раіце мне гэта, каб забраць сабе вяроўку, якая, кажуць, дае шчасце,—адказаў географ.

— Мілы Паганель,—усцешыў яго Гленарван.—Калі не валодаць дарам прысутнічаць усюды, немагчыма прысутнічаць у некалькіх месцах адначасова. Вы вандравалі па пампасах, значыцца, вы не маглі ў той-жа самы час праплаваць міма мыса Горн.

— Ваша праўда, але гэта не перашкаджае мне шкадаваць аб тым, што я не бачыў мыса Горн,—адказаў вучоны.

Больш яго не раздражнялі, задаволіўшыся гэтым адказам.

Джон Мангльс узяў слова і расказаў гісторыю свайго плавання.

Плывучы паўз амерыканскія берагі, ён даследаваў усе астравы заходняга архіпелага, але не знайшоў там ніякіх слядоў «Брытаніі». Каля мыса Пілар, пры ўваходзе ў Магеланаў праліў, іх сустрэў супраціўны вецер. Яхта павярнула на поўдзень. «Дункан» праплыў міма Зямлі Роспачы, падняўся да шэсцьдзсят сёмай паралелі, абышоў мыс Горн, пакінуў ззаду Вогненную Зямлю і, прайшоўшы праз пратоку Лемера, даплыў да берагоў Патагоніі. Там, на вышыні мыса Карыентэс, ён вытрываў сакрушальную сілу ветру, таго

самага, што з такой лютасцю напаў на нашых падарожнікаў у часе навальніцы ў пампасах. Але яхта вельмі добра справілася з ім; цэлых тры дні Джон Мангльс плаваў уздоўж берагоў, пакуль не пачуў стрэлу з карабіна,—сігналу аб прыбыцці падарожнікаў, якіх з такой нецяярлівасцю чакалі. Што да Элен і Мэры, дык капітан быў-бы несправядлівым, калі-б забыўся спамянуць аб іх незвычайнай смеласці. Навальніца ані не спалохала іх, і калі яны часам хваляваліся, дык гэта выключна датычылася іх сяброў, якія вандравалі па раўнінах Аргентыны.

Джон Мангльс скончыў свой расказ.

Гленарван павіншаваў яго і звярнуўся да Мэры Грант.

— Дарагая Мэры,—сказаў ён.—Я бачу, што капітан Джон паважае вас за вашу вялікую годнасць. Я вельмі рады, што вы адчувалі сябе добра на барту майго судна.

— Ці магло быць інакш?—адказала Мэры, зірнуўшы на Элен і ледзь прыметна ўсміхнуўшыся маладому капітану.

— О, мая сястра вельмі любіць вас, капітан Джон, і я таксама!—крыкнуў Роберт.

— А я аддаю табе гым самым, хлопчык,—адказаў Джон Мангльс, крыху засароміўшыся слоў Роберта.

Словы гэтыя прымусілі крыху пачырванець і Мэры Грант.

Джон Мангльс паспяшыў перавесці гутарку на менш дасціпную тэму.

— Я скончыў расказ пра плаванне «Дункана». Можа цяпер містэр Гленарван выканае сваё абяцанне і раскажа нам пра геройскія ўчынкі нашага юнага героя?

Нішто не магло быць больш прыемнае для Элен і Мэры, як гэта Гленарван задаволіў іх цікаўнасць. Ён расказаў пра ўсе прыгоды іх падарожжа ад аднаго акіяна к другому: аб пераходзе цераз Кардыльеры, землетрасенні, знікненні Роберта, узлёце кандора, стрэле Талькава, прыгодах з чырвонымі ваўкамі, аб геройскім учынку хлопчыка, паводцы, аб навальніцы, пажары, кайманах, смерчы, ночы на беразе Атлантычнага акіяна. Усе гэтыя падрабязнасці, то вясёлыя, то страшныя, выклікалі пазменна воклічы захаплення і жаху ў слухачоў.

Элен і Мэры асыпалі пацалункамі Роберта.

Гленарван закончыў свой расказ словамі:

— Цяпер, сябры мае, будзем думаць аб сучасным. Што было, тое мінула, а будучае належыць нам; пагаворым пра капітана Гранта.

Снеданне скончылася. Падарожнікі перайшлі ў салон Элен. Яны расселіся там вакол стала, закіданага картамі і планами, і гутарка адразу аднавілася.

— Мілая Элен,—сказаў Гленарван,—ледзь ступіўшы на борт, я сказаў, што хоць пацярпеўшыя крушэнне маракі

і не вярнуліся з намі, але ў нас ёсць цвёрдая надзея знайсці іх. У выніку нашага падарожжа па Амерыцы мы пераканаліся, больш таго—упэўніліся ў тым, што катастрофа не здарылася ні каля амерыканскіх берагоў Ціхага акіяна, ні каля берагоў Атлантычнага. З гэтага вынікае, што мы памылкова тлумачылі дакумент ва ўсім, што датычыцца Патагоніі. На шчасце, наш сябра Паганель, ахоплены раптоўным натхненнем, зразумеў памылку. Ён знайшоў, што мы ідзем па памылковаму шляху, і так вытлумачыў наш змест дакумента, што ў новым тлумачэнні яго мы зусім не сумняваемся. Гутарка ідзе аб дакуменце, напісаным па-французску, і я вельмі прашу Паганеля прачытаць яго тут яшчэ раз, каб ні ў аднаго з прысутных ні засталося і ценю недаверлівасці да маіх слоў.

Вучоны не чакаў, каб яго доўга ўпрашвалі. Ён падрабязна і пераканаўча разважаў аб словах *gone* і *indi*; ён з найвялікшай пераканаўчасцю даводзіў слухачам, што слова *austral* французскага дакумента трэба разумець не *паўднёвы*, а *Australie*—*Аўстралія*. Ён даводзіў, што капітан Грант, адплыўшы ад берагоў Перу ў напрамку к Еўропе і трапіўшы ў буру, мог апынуцца ў паласе паўднёвых цячэнняў у Ціхім акіяне, якія і адагналі яго к берагам Аўстраліі.

Дасціпная здагадка і вывады вучонага-географа былі поўнасьцю ўхвалены нават Джоном Мангльсам, асабліва сур'ёзным суддзёй, калі справа тычылася важных пытанняў. Ён не любіў захапляцца пышнымі размовамі і іграй уяўлення.

Як толькі Паганель скончыў сваю лекцыю, Гленарван абвясціў, што «Дункан» неадкладна ідзе ў Аўстралію.

Аднак маёр, перш чым было загадана павярнуць на ўсход, папрасіў дазволу зрабіць адну заўвагу.

— Гаварыце, Мак-Набс,—згадзіўся Гленарван.

— Маёй мэтай,—пачаў маёр,—не з'яўляецца імкненне аслабіць уражанне ад доказаў майго сябра Паганеля. Я зусім не збіраюся абвяргаць іх. Наадварот, я лічу іх сур'ёзнымі, мудрымі, цалкам вартымі нашай увагі, і безумоўна яны павінны стаць базай нашых будучых пошукаў. Але я хацеў-бы зноў іх даследаваць, каб сэнс іх быў бяспрэчным для нас.

Ніхто не ведаў, куды хіліць асцярожны Мак-Набс, і ўсе слухалі яго з асаблівай увагай.

— Гаварыце, маёр,—сказаў Паганель, я буду адказваць на ўсе вашы пытанні.

— Няма нічога больш лёгкага,—сказаў маёр.—Калі пяць месяцаў таму назад у Клайдскай затоцы мы вывучалі ўсе тры дакументы, тлумачэнне, якое мы давалі ім, здавалася

нам адзіна правільным. У нас не было і ценю сумнення ў гэтым пытанні.

— Гэтае разважанне справядлівае,—сказаў Гленарван.

— Пазней, калі Паганель, па сваёй шчаслівай няўважлівасці, апынуўся на барту нашай яхты, дакументы былі паказаны яму, і ён, не хістаючыся ні хвіліны, ухваліў наша рашэнне пачаць пошукі на амерыканскім беразе.

— Я згодзен з гэтым,—пацвердзіў географ.

— І ўсё-ж мы памыліліся,—закончыў маёр.

— Мы памыліліся,—пацвердзіў Паганель. — Чалавеку ўласціва памыляцца, але трэба быць вар'ятам, каб настойваць на сваёй памылцы.

— Пачакайце, Паганель,—адказаў маёр,—не хвалойцеся. Я зусім не хачу сказаць, што мы павінны прадаўжаць свае пошукі ў Амерыцы.

— Тады чаго-ж вы хочаце?—запытаў Гленарван.

— Прызнання, што Аўстралія здаецца вам цяпер адзіна магчымым месцам крушэння «Брытаніі», як некалі гэтым месцам здавалася Амерыка.

— Мы ахвотна прызнаем гэта,—адказаў Паганель.

— Бяру гэта пад увагу,—сказаў маёр,—і карыстаюся выпадкам папярэдзіць вас—не захапляйцеся гэтай відавочнасцю. Мы ўжо былі сведкамі, як адно «бяспрэчнае» тлумачэнне аказалася не толькі спрэчным, але і няправільным. Хто ведае, можа пасля Аўстраліі іншая краіна здасца нам больш рэальнай для пошукаў, і, калі гэтыя новыя пошукі будуць такімі няўдачнымі, ці не прыдзе нам у галаву, што яны былі таксама «выпадковымі» і што неабходна пачаць другія?

Гленарван і Паганель перагледзіліся. Заўвага маёра, безумоўна, была лагічная.

— Я хацеў-бы,—зноў пачаў Мак-Набс,—каб была зроблена апошняя праверка перад адплыццем у Аўстралію. Вось дакументы і карты. Прасочым яшчэ раз, усё пункты, дзе праходзіць трыццаць сёмая паралель, і паглядзім, ці не спаткаем мы другой краіны, да якой можна прыстасаваць указанні дакумента?

— Няма нічога больш лёгкага,—адказаў Паганель,—бо пад гэтай шыратой ляжыць нямнога зямель.

— Паглядзім,—сказаў маёр, разгортваючы англійскую карту, нарысаваную ў праекце Меркатара і якая паказвала ўвесь зямны шар на плоскасці.

Карту разлажылі перад Элен, і ўсе падрыхтаваліся слухаць тлумачэнні Паганеля.

— Як я вам ужо казаў,—пачаў вучоны,—на захад ад Паўднёвай Амерыкі на трыццаць сёмай паралелі ляжаць

Мак-Набс дапытвае Паганеля.

астрaвы Трыстан д'Акун'я. Я сцвярджаю, што ў дакументах няма ні аднаго слова пра гэтыя астравы.

Усе яшчэ раз найдакладнейшым чынам разгледзелі дакументы. Меркаванне аб астравах Трыстан д'Акун'я было аднагалосна адхілена.

— Прадоўжым нашы доследы,—сказаў географ.— Вышаўшы з Атлантычнага акіяна, мы пройдзем двума градусамі ніжэй мыса Добрай Надзеі і апынімся ў Індыйскім акіяне. На нашым шляху мы сустрэнем толькі адну групу астравоў—Амстэрдамскія астравы. Я зусім пераконаны ў тым, што пра іх у дакументах сказана не больш, чым пра астравы Трыстан д'Акун'я.

Пасля ўважлівай праверкі Амстэрдамскія астравы былі таксама адхілены. Ні аднаго слова не было ні ў французскім, ні ў англійскім, ні ў нямецкім дакументах пра гэты архіпелаг у Індыйскім акіяне.

— Мы дасягнулі цяпер Аўстраліі,—зноў пачаў свае тлумачэнні Паганель.—Трыццаць сёмая паралель выходзіць на мацярык каля мыса Бернуілі і пакідае яго ў бухце Туфольда. Вы згодзіцеся са мной, нават не правяраючы тэкста, што англійскае слова *signa* і французскае *austral* могуць азначаць Аўстралію. Гэта настолькі відавочна, што тут няма аб чым спрачацца.

Усе згадзіліся з заключэннем Паганеля.

— Прадаўжайце,—прапанаваў маёр.

— Ахвотна,—згадзіўся географ,—вандраваць так зусім няцяжка. Так, пакінуўшы бухту Туфольда, мы перасякаем праліў, які цягнецца на ўсход ад Аўстраліі, і пад'язджаем к Новай Зеландыі. Перш за ўсё я павінен напамінаць вам, што слова *continent* у французскім дакуменце азначае *continent*—*кантынент*. Гэта зусім ясна. Капітан Грант не мог знайсці прытулку ў новай Зеландыі, якая, як вядома, не што іншае, як востраў. А калі гэта так, дык вывучайце, параўноўвайце, перастаўляйце словы, як вам хочацца, і вы ўпэўніцеся, што яны не маюць ніякіх адносін да гэтай краіны.

— Ні ў якім разе,—згадзіўся Джон Мангльс пасля дакладнай праверкі дакументаў і карты.

— Не,—пацвердзілі ўсе слухачы Паганеля і нават сам маёр,—не, капітан Грант не мог апынуцца ў Новай Зеландыі.

— Вы бачыце,—знісў пачаў географ,—што на ўсёй аграмаднейшай прасторы ад гэтага вострава да амерыканскага берагу трыццаць сёмая паралель перасякае толькі адзін пустыні і бясплодны астравок.

— Як ён завецца?—запытаў маёр.

— Гляньце на карту. Гэта Марыя-Тэрэзія. Няма ніякіх слядоў гэтай назвы ні ў адным з трох дакументаў.

— Ніякіх,—пацвердзіў Гленарван.

— Так, здаюся на вас, сябры мае, рашайце, ці правільнае мэркаванне, што ў дакуменце ідзе размова аб Аўстраліі.

— Відавочна,—быў аднадушны адказ пасажыраў і капітана «Дункана».

— Джон,—сказаў тады Гленарван,—ці дастаткова ў вас правізіі і паліва?

— Так, сэр, я назапасіў усяго неабходнага ў Талькагуано. Аднак, калі трэба будзе, мы дапоўнім іх у Капштаце.

— Вельмі добра, тады—у дарогу!

— Яшчэ адна заўвага,—перапыніў свайго сябра маёр.

— Мы слухаем вас, Мак-Набс.

— Як-бы мы ні былі ўпэўнены, што іменна ў Аўстраліі знаходзіцца капітан Грант, ці не варта ўсё-такі, дзеля асцярожнасці, спыніцца на дзень-два на астравах Трыстан д'Акун'я і Амстэрдамскіх? Яны ляжаць якраз на нашым шляху і ані не падоўжаць яго. Мы даведаемся, ці не засталася там слядоў крушэння «Брытаніі».

— Які вы недаверлівы, маёр!—усклікнуў Паганель.

— Я клапачуся галоўным чынам аб тым,—адказаў маёр,—каб нам не давлялося варочацца ў другі раз па нашых уласных слядах, калі Аўстралія не апраўдае ўскладзеных на яе надзей.

— Гэта перасцярога не здаецца мне лішняй,—падтрымаў яго Гленарван.

— І менш за ўсё я схілены ўгаварваць вас адмовіцца ад яе,—падхапіў Паганель,—зусім наадварот.

— Так, Джон, паварочвайце судно ў напрамку к Трыстан д'Акун'я,—рашыў Гленарван.

— Слухаю, сэр,—адказаў капітан і падняўся на свой мосцік.

Мэры Грант і яе брат шчыра дзякавалі Гленарвану.

Хутка «Дункан» аддаліўся ад амерыканскага берагу, рассякаючы сваім фарштэўнем хвалі Атлантычнага акіяна.

РАЗДЗЕЛ ДРУГІ

Трыстан д'Акун'я

Каб яхта ішла па экватару, дык сто дзевяноста шэсць градусаў, якія аддзяляюць Аўстралію ад Амерыкі, ці, праўдзівей, мыс Бернуілі ад мыса Карыентэс, склалі-б пераход даўжынёю ў адзінаццаць тысяч семсот шэсцьдзсят геаграфічных міль. Але пры пераходзе ўздоўж трыццаць сёмай паралелі гэтыя сто дзевяноста шэсць градусаў скла-

далі ўсяго дзевяць тысяч чатырыста восемдзсят міль шляху. Ад амерыканскага берагу да Трыстан д'Акун'я дзве тысячы сто міль—адлегласць, якую Джон Мангльс разлічваў прайсці за дзесяць дзён, калі ўсходнія вятры не зацішаць хады яхты. Але тут усё пакуль што ішло як найлепей: к вечару брыз значна супакоіўся, пасля змяніў напрамак, і «Дункан» зноў меў магчымасць паказаць свае высокія мораходныя якасці.

Пасажыры ў той-жа дзень вярнуліся да свайго звычайнага занятку. Нішто не нагадвала аб тым, што частка пасажыраў нядаўна пакідала яхту на цэлы месяц. Замест водаў Ціхага акіяна перад іх вачыма пасцілаліся воды Атлантычнага, а за выключэннем невялікай розніцы ў адценні ўсё хвалі падобныя адна на адну.

Стыхіі, з-за якіх нашым падарожнікам давалося перажыць столькі страшных хвілін, здавалася, злучылі цяпер свае намаганні, каб спрыяць ім.

Акцяны быў зусім спакойны. Дзьмуў падарожны вецер, і парусы, нацягнутыя зверху данізу на абедзве мачты, дапамагалі нястомнай пары, замкнутаў у катлах.

Гэты кароткі пераход закончыўся без усякіх здарэнняў. Усе даверліва чакалі сустрэчы з аўстралійскім берагам. Надзею змяніла ўпэўненасць. Гаварылі пра капітана Гранта так, нібы яхта ішла за ім у дакладна вызначаны порт. Для яго і для яго двух таварышоў былі падрыхтаваны каюты. Мэры Грант сама расставіла там мэблю і прыбрала іх. Ольбінет аддаў капітану Гранту сваю каюту, а сам перабраўся ў каюту місіс Ольбінет, якая знаходзілася побач з вядомым нумарам шэсць, заказаным на барту «Шатландыі» Жакам Паганелем.

Вучоны-географ сядзеў амаль увесь час у сваёй каюце. Ён працаваў з раніцы да вечара над навуковай кнігай, пад назвай: «Незвычайнае падарожжа географа па пампасах Аргентыны».

Было чуваць, як ён дэкламаваў усхвалёваным голасам доўгія квяцістыя сказы, перш чым запісаць іх на паперы.

Маёр вітаў гэты занятак свайго вучонага сябра, але, звычайна скептычна настроены, часта гаварыў яму:

— Толькі асцерагайцеся сваёй звычайнай няўважлівасці, Паганель, і, калі вам прыдзе ў галаву фантазія авалодаць аўстралійскай мовай, не ўздумайце вывучаць яе па кітайскай граматыцы.

На барту яхты дні праходзілі весела. Гленарван і яго жонка непрыкметна назіралі за Джоном Мангльсам і Мэры Грант. Але з-за таго, што Джон і Мэры маўчалі, яны рашылі не пачынаць першымі размовы аб гэтай справе.

— Што сказаў-бы капітан Грант?—запытаў аднойчы ў Элен Гленарван.

— Ён рашыў-бы, што Джон варты Мэры, дарагі Эдуард. І ён не памыліўся-б,—адказала яму Элен.

Тым часам яхта шпарка набліжалася к Трыстан д'Акун'я.

Праз пяць дзён пасля таго, як зноў з позірку мыс Карыентэс, пачаў дзьмуць спрыяльны заходні брыз.

«Дункан» падняў парусы і пад фокам, марселем, бомбрамселем і ліселямі паімчаўся ўперад, схіляючыся на левы галс. Можна было падумаць, што яхта імчыцца за прызам на гонках Темзінскага яхт-клуба.

На другі дзень, прагнуўшыся, падарожнікі ўбачылі, што акіян зацягнула гіганцкімі вадаростамі; ён быў падобны на вялікую заросшую травой сажалку.

«Дункан» як быццам слізгаўся па заросшай травой раўніне, якую Паганель параўноўваў з пампасамі. Вадаросты значна замаруджвалі яхты.

Яшчэ праз дзень раніцою раптам пачуўся голас вахцёнага матроса:

— Зямля!

— У якім напрамку?—запытаў Том Аусцін, які стаяў на вахце

— Пад ветрам!—адказаў матрос.

Ад гэтай радаснай весткі палуба яхты адразу напоўнілася людзьмі.

З трапа паказалася падзорная труба. За ёю падымаўся Паганель.

Вучоны накіраваў свой інструмент у паказаным напрамку і не ўбачыў там нічога, што хоць-бы крыху нагадвала зямлю.

— Паглядзіце на воблакі,—параіў яму Джон Мангльс.

— Сапраўды, там вырысоўваецца нешта падобнае на скалу, між іншым, ледзь прыкметную,—паведаміў Паганель.

— Гэта Трыстан д'Акун'я,—сказаў Джон Мангльс.

— Калі памяць не падводзіць мяне,—пачаў вучоны,—мы знаходзімся за восемдзесят міль ад вострава, бо скала Трыстан, вышыняю ў сем тысяч футаў, паказваецца над гарызонтам іменна на гэтай адлегласці.

— Зусім правільна,—пацвердзіў капітан Джон.

Праз некалькі гадзін на гарызонце можна было ўжо зусім выразна бачыць архіпелаг вельмі высокіх скалістых астравоў. Канічная вяршыня Трыстана вырысоўвалася чорным сілуэтам на блакітным фоне неба; яе асвятлялі бліскучыя праменні ўзыходзячага сонца. Хутка з агульнага скалістага масіва выразна сталі відаць контуры галоўнага вострава.

Востраў Трыстан д'Акун'я знаходзіцца пад $37^{\circ} 8''$ паўднёвай шыраты і $10^{\circ} 44''$ заходняй даўгаты ад Грынвіча.

У восемнаццаці мілях к паўднёваму захаду ад яго знаходзіцца востраў Недаступны, а ў дзесяці мілях на паўднёвы ўсход—востраў Салавей, якім канчаецца гэты маленькі, закінуты ў Атлантычным акіяне архіпелаг.

Каля поўдня яхта мінула дзве мясцовыя рэдкасці, якія служаць маракам распазнавальнымі пунктамі, а іменна: скалу на востраве Недаступным, якая вельмі падобна на карабль з паднятымі парусамі, і на паўночным канцы вострава Салаўя два маленькія астраўкі, якія нагадваюць руіны форта.

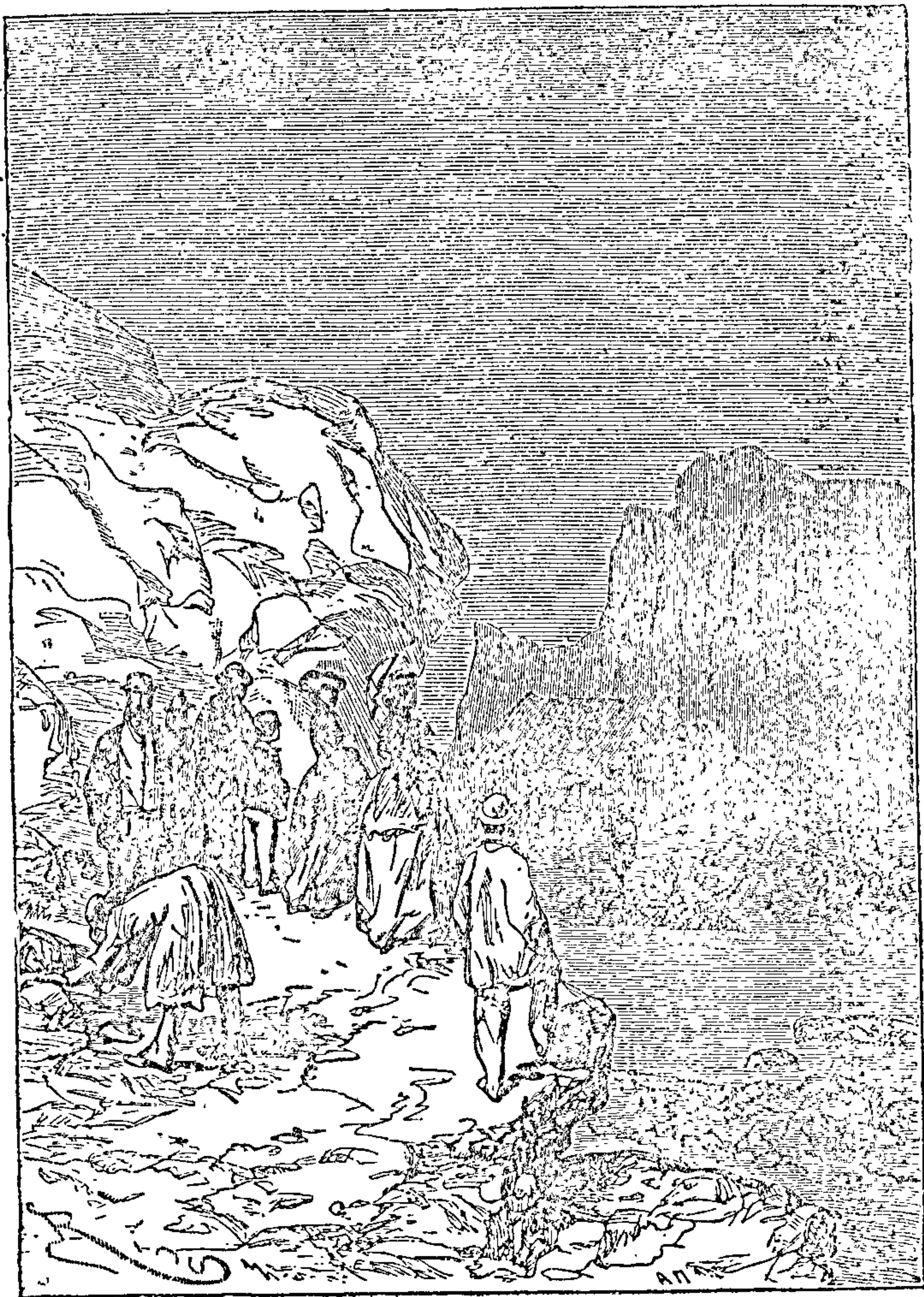
У тры гадзіны «Дункан» увайшоў у Фальмуцкую бухту на Трыстан д'Акун'я, заслоненую мысам Гельм ад заходніх вятроў.

Там стаялі на якары некалькі кіталоўных суднаў. Яны лавілі цюленяў і іншых марскіх жывёл, якіх каля гэтых берагоў незлічоная колькасць.

Джон Мангльс пачаў шукаць бяспечнага месца для стаянкі, бо адкрытая гавань вострава вельмі кепска абараняе ад налётаў паўночна-заходніх і паўночных вятроў. Іменна на гэтым месцы англійскі брыг «Джулія» затануў у 1829 годзе. «Дункан» падышоў на поўмілі к берагу і стаў на якар. Пасажыры і пасажыркі зараз-жа селі ў спушчаную на ваду вялікую лодку і хутка вылезлі на бераг, усыпаны дробным чорным пяском.

Сталіца архіпелага Трыстан д'Акун'я нагадвала маленькую вёску, размешчаную ў глыбіні бухты паблізу быстрага ручая. Вёска налічвала пяцьдзесят вельмі чыстых домікаў, размешчаных з той геаметрычнай дакладнасцю, якая з'яўляецца апошнім словам навейшага англійскага горадабудаўніцтва. Ззаду гэтага мініятурнага гарадка размясцілася пляцоўка велічынёй у сто пяцьдзесят гектараў, акружаная астыўшай лавай, а над пляцоўкай узнімаецца на сем тысяч футаў уверх канічная вяршыня гары.

Гленарван адразу-ж пайшоў к губернатару англійскай калоніі, спадзеючыся даведацца ад яго што-небудзь пра Гары Гранта і «Брытанію». Але гэтыя імёны былі зусім невядомыя тут. Астравы Трыстан д'Акун'я знаходзяцца далёка ад звычайнага шляху суднаў і іх рэдка хто наведвае. З часу вядомага караблекрушэння «Блендон-Гола», якое было ў 1821 годзе каля скал вострава Недаступнага, толькі два судны падыходзілі к берагу галоўнага вострава: «Прымогэ» ў 1845 годзе і трохмачтавае амерыканскае судно «Філадэльфія» ў 1857 годзе. Гленарван і не спадзяваўся знайсці тут сляды крушэння «Брытаніі»; ён звярнуўся к губернатару вострава з распытваннямі з-за далікатнасці. Джон Мангльс усё-ж паслаў суднавыя шлюпкі вакол вострава, маючага ў акружыне не болей семнаццаці міль.

Падарожнікі вандравалі па скалістаму берагу.

Ні Лондан, ні Парыж не маглі-б змясціцца на займаемай ім тэрыторыі, нават калі-б яна была ў тры разы большай.

Пакуль рабіліся разведкі, пасажыры «Дункана» прагульваліся па гарадку і навакольных узгорках.

Насельніцтва Трыстан д'Акун'я складаецца з ста пяцідзiesiąці чалавек. Гэта англічане і амерыканцы, жанатыя на негрыцянках і гатэнтотках з мыса Добрай Надзеі, якія вельмі непрыгожыя. Дзеці ад гэтых шлюбаў уяўляюць сабой нейкую дзіўную сумесь саксонскай сухасці і афрыканскай чарнаты.

Падарожнікі былі так шчаслівы, што ўрэшце адчулі пад нагамі цвёрдую глебу, і працягнулі сваю прагулку да той часткі берагу, якая мяжуе з акружанай лавай пляцоўкай—адзіным апрацаваным тут месцам. Увесь астатні бераг, укрыты астыўшай лавай, бязлюдны і бязплодны. Там жывуць толькі вялікія альбатросы ды сотні тысяч дурных пінгвінаў.

Падарожнікі, агледзеўшыя гэтыя вулканічнага паходжання скалы, вярнуліся зноў у даліну. Там цурчэлі быстрыя і шматлікія ручаі, якія папаўняліся ад вечных снягоў горных вяршынь.

У ярказялёным хмызняку пырхала безліч птушак. Здавалася, іх столькі-ж, колькі кветак. Ражковае дрэва ў дваццаць футаў вышыні, тусе, гіганцкая расліна з падобным на дрэва сцяблом, велізарны ламарыя з пераплеценымі валакністымі сцяблам, яркія кусты ануерын, з адурманьваючым бальзамічным пахам, мох, дзікі сельдэрэй і папараць—усё гэта складала аднастайную, але багатую флору вострава. Адчувалася, што вечная вясна панавала на гэтым шматку зямлі.

Падарожнікі вярнуліся на яхту толькі з надыходам ночы.

Па ваколіцах гарадка пасліся гурты быкоў і бараноў; разам з хлебнымі і маісавымі палямі і гароднімі раслінамі, прывезенымі сюды сорок гадоў назад, яны складалі ўсё багацце насельніцтва.

Якраз у той момант, калі Гленарван варочаўся на яхту, да яе пад'ехалі і судновыя шлюпкі. За некалькі гадзін яны аб'ехалі ўвесь востраў і не знайшлі ніякіх слядоў «Брытаніі». Гэта «сусветнае» падарожжа мела адзіны рэзультат: канчатковае выключэнне вострава Трыстан д'Акун'я з праграмы пошукаў.

«Дункан» мог зараз-жа пакінуць гэту групу афрыканскіх астравоў і прадаўжаць свой шлях на ўсход. Ён не зняўся з якара ў той-жа вечар толькі таму, што Гленарван загадаў усяму экіпажу выйсці на паляванне на цюленяў, безліч якіх запаланіла берагі Фальмуцкай бухты. Некалі тут вяліся і кіты,

але їх знішчалі так бязлітасна, што яны амаль зусім зніклі. Рашылі, што экіпаж яхты будзе паляваць увесь заўтрашні дзень, каб папоўніць запас тлушчаў. Такім чынам выхад «Дункана» быў прызначан на паслязаўтра, гэта значыць на 20 лістапада.

У часе вячэры Паганель паведаміў некаторыя дадатковыя весткі аб астравах Трыстан д'Акун'я, якія надзвычай зацікавілі слухачоў. Яны даведаліся, што гэты архіпелаг быў адкрыты ў 1506 годзе партугальцам Трыстан д'Акун'я і заставаўся не даследаваным на працягу цэлага стагоддзя. Гэтыя астравы не без падставы лічыліся «гняздом бур» і мелі такую-ж благу славу, як і Бермудскія астравы. Да іх баяліся падплываць, і ні адно судно добраахвотна не кідала тут якара, калі яго не прымушала на гэта раптоўна ўзнятая бура.

У 1697 годзе тры галандскія судны, якія належалі Індыйскай кампаніі, прысталі да берагоў архіпелага. Яны вызначылі яго каардынаты, даўшы магчымасць славу таму астраному Галею праверыць свае вылічэнні. За час ад 1712 да 1767 года з архіпелагам пазнаёмілася яшчэ некалькі французскіх мораплаўцаў, у прыватнасці Лаперуз, якога прывялі сюды навуковыя даследаванні ў час яго вядомага падарожжа ў 1785 годзе.

Гэтых астравоў амаль ніхто не наведваў і яны былі зусім бязлюдныя, пакуль урэшце ў 1811 годзе амерыканец Джонатан Ламберт не задумаў каланізаваць іх. Ён і яго два таварышы высадзіліся тут у студзені і мужна ўзяліся за працу. Англійскі губернатар мыса Добрай Надзеі, даведаўшыся, што яны багацеюць там, прапанаваў ім перайсці пад пратэктарат Англіі.

Джонатан згадзіўся і падняў над сваёй хацінай брытанскі сцяг. Здавалася, ён павінен быў мірна панаваць над сваімі падданымі, якія складаліся з аднаго старога італьянца і аднаго партугальскага мулата, як раптам у часе аднаго аб'езду берагоў сваіх уладанняў ён утапіўся ці яго ўтапілі, што дакладна невядома.

Прышоў 1816 год. Напалеона пасадзілі ў астрог на востраве св. Елены, і, каб лепш ахоўваць яго, Англія паставіла гарнізоны на астравах Вазнясення і Трыстан д'Акун'я. Гарнізон Трыстан д'Акун'я складаўся з роты артылерыстаў з мыса Добрай Надзеі і атрада гатэнтотаў. Гарнізон гэты быў тут да 1821 года і пасля смерці Напалеона яго перавялі зноў на мыс Добрай Надзеі.

— Тут застаўся толькі адзін еўрапеец,—прадаўжаў свой расказ Паганель,—капрал-шатландзец.

— А! Шатландзец!—паўтарыў маёр, якога заўсёды асабліва цікавілі яго землякі.—Як яго звалі?

— Яго звалі Вільям Глас,—адказаў Паганель,—ён па-сяліўся на востраве са сваёй жонкай і двума гатэнтотамі. Хутка да шатландца далучыліся два англічаніны, адзін матрос, адзін рыбак з Темзы і экс-драгун аргентынскай арміі. Урэшце ў 1821 годзе адзін з пацярпеўшых крушэнне на «Блендон-Голе» разам са сваёй маладзенькай жонкай знайшоў прытулак на востраве. У 1821 годзе насельніцтва вострава складалася ўжо з шасці мужчын і двух жанчын. У 1829 годзе там было ўжо сем мужчын, шэсць жанчын і чатырнаццаць дзяцей. У 1835 годзе лічба гэта павялічылася да сарака, а цяпер яна патроілася.

— Такім чынам нараджаюцца цэлыя нацыі,—сказаў Гленарван.

— Я дадам, каб закончыць гісторыю Трыстан д'Акун'я,—прадаўжаў Паганель,—што гэты востраў здаецца мне зусім вартым, як і востраў Хуан-Фернандзец, называцца востравам Рабінзонаў. І сапраўды, калі на Хуан-Фернандзец закінула аднаго за адным двух маракоў, дык такі-ж лёс спаткаў на Трыстан д'Акун'я двух вучоных. У 1793 годзе адзін з маіх землякоў, натураліст Обер Дзю-Пеці-Туар, захоплены збіраннем гербарыя, заблудзіўся і знайшоў сваё судно толькі ў той момант, калі капітан ужо загадваў падняць якар. У 1824 годзе адзін з вашых землякоў, дарагі Гленарван, умелы рысавальшчык Аўгуст Ёрль, быў пакінуты там на цэлых восем месяцаў. Капітан судна, забыўшыся, што ён застаўся на беразе, паехаў без яго на мыс Добрай Надзеі.

— Вось гэта ўжо сапраўды няўважлівы капітан,—сказаў маёр.—Не сумняваюся, гэта быў адзін з вашай радні, Паганель?

— Калі-б ён быў ім, маёр, дык ён цалкам варты быць ім!—адказаў географ, і гутарка скончылася.

Усю ноч цягнулася паляванне; было забіта пяцьдзесят вялікіх цюленяў. Назаўтра ўвесь дзень тапілі тлушч з цюленяў і апрацоўвалі скуры.

За гэты другі дзень стаянкі пасажыры зрабілі яшчэ адну экскурсію па востраву. Гленарван і маёр узялі з сабой стрэльбы, каб настраляць дзічыны. У часе гэтай прагулкі падарожнікі спуціліся к самаму падножжю гары, дзе ўся зямля была закідана абломкамі скал, шлакам, кавалкамі чорнай порыстай лавы і іншымі вулканічнымі выкідамі. Падножжа гары складалася з хісткага камення і абломкаў скал. Нельга было памыліцца ў паходжанні гэтага вялікага конуса, і англійскі капітан Кармайкель, безумоўна, казаў праўду, што гэта згаслы вулкан.

Паляўнічыя сустрэлі на сваім шляху некалькі дзікоў. Адзін з іх быў забіты куляй маёра. Гленарван застрэліў

Усю ноч ішло паляванне.

некалькі курапатак, з якіх судновы повар павінен быў згатаваць смачнае жаркое. Мноства коз забаўлялася на высокіх горных пляцоўках. Што да дзікіх кошак, адважных, гордых, дужых жывёл, якіх баіцца нават сабака, дык іх пладзілася тут безліч.

А восьмай гадзіне ўсе вярнуліся на борт, і ўначы «Дункан» пакінуў востраў Трыстан д'Акун'я, каб больш на яго не варочацца.

РАЗДЗЕЛ ТРЭЦІ

Амстэрдамскія астравы

Галоўнымі клопатамі Джона Мангльса было цяпер запасціся вугалем на мысе Добрай Надзеі. Таму ён павінен быў крыху адхіліцца ад трыццаць сёмай паралелі і падняцца на два градусы на поўнач. «Дункан» знаходзіўся ніжэй зоны пасатаў і трапіў у паласу заходніх спадарожных вятроў. Меней чым за шэсць дзён ён прабег тысячу трыста міль, адлегласць ад Трыстан д'Акун'я да афрыканскага берагу.

24 лістапада, а трэцяй гадзіне раніцы, з мосціка «Дункана» можна было бачыць ужо Сталовую гару, а крыху пазней яхта ўзнялася да Сігнальнай гары, якая паказвала ўваход у бухту. «Дункан» увайшоў у яе к васьмі гадзінам і кінуў якар у Капштацкім парту.

Аканечнасць Афрыкі ўпершыню ўбачыў у 1486 годзе партугальскі адмірал Варфаламей Дыяц, і толькі ў 1497 годзе славыты Васко дэ-Гама абышоў мыс, названы потым мысам Добрай Надзеі.

Ці мог Паганель не ведаць гэтага, калі Камаэнс апеў вялікага мораплаўца ў сваёй «Лузіядзе»? З гэтай прычыны географ зрабіў цікавую заўвагу: калі-б Дыяц у 1486 годзе, за шэсць гадоў да першага падарожжа Калумба, абышоў гэты мыс, Амерыка яшчэ доўга не была-б адкрытай. І сапраўды, шлях паўз мыс Добрай Надзеі быў найбольш кароткім і прамым шляхам ва ўсходнюю Індыю. Заходзячы ўсё далей і далей на захад, чаго-ж шукаў вялікі генуэзскі падарожнік, калі не скарачэння шляху к «Праным астравам»? Так, каб мыс абышлі раней, экспедыцыя Калумба была-б непатрэбнай, і ён, безумоўна, не арганізоўваў-бы яе.

Горад Капштат, размешчаны ў Капскай затоцы, быў заснаваны ў 1852 годзе галандцам Ван-Рыбекам. Гэта была сталіца вельмі значнай калоніі, якая канчаткова перайшла к англічанам па дагавору 1815 г.

Пасажыры «Дункана» скарысталі стаянку, каб агледзець яе. У іх распараджэнні было ўсяго дванаццаць гадзін, бо капітану Джону патрэбен быў толькі адзін дзень для

папаўнення сваіх запасаў, і 26-га раніцой ён збіраўся ўжо адплываць адсюль.

Між іншым, гэтага было дастаткова, каб паспець абабегчы ўсе клеткі шахматнай дошкі, называемай Капштатам, на якой трыццаць тысяч белых і чорных жыхароў выконвалі роль каралёў, каралеваў, тураў, сланоў, афіцэраў, пешак. Прынамсі, такая была думка Паганеля.

Калі быў агляджаны замак, які ўзвышаўся на паўднёваўсходняй частцы горада, палац губернатара, біржа, музей, крыж з каменя, зроблены Дыяцам у гонар свайго адкрыцця, калі выпілі па шклянцы мясцовага віна першага збору, больш нічога не заставалася рабіць, як выправіцца ў далейшую дарогу. Гэта і было зроблена назаўтра.

Досвіткам «Дункан» падняў якар, паставіўшы клівер, фок і марсель. Праз некалькі гадзін ён ужо абыходзіў вядомы мыс Буры, які Іоан II, партугальскі кароль-аптыміст, так нятрапна назваў мысам Добрай Надзеі.

Дзве тысячы дзевяцьсот міль, адлегласць паміж мысам Добрай Надзеі да Амстэрдамскіх астравоў, пры спадарожным ветры і спакойным моры, прайшлі за дзесяць дзён.

Мораплаўцы аказаліся болей шчаслівымі, чым падарожнікі па пампасах: яны не мелі ніякіх падстаў скардзіцца на сілы прыроды.

— Ах, мора, мора!—бесперапынна паўтараў Паганель.— Што было-б з чалавецтвам, каб не існавала мораў! Карабль—гэта сапраўдная калясніца цывілізацыі! Падумаіце, сябры мае, каб зямны шар быў вялікім кантынентам, дык мы і цяпер не ведалі-б і тысячнай часткі яго. Паглядзіце, што адбываецца ў глыбіні мацерыкоў. Чалавек ледзь адважыцца зайсці ў сібірскую тайгу, у раўніны Цэнтральнай Азіі, у афрыканскія пяскі, у амерыканскія прэрыі, у неабсяжныя стэпы Аўстраліі, у ледзяныя пустыні полюсаў... Слабыя вараваюцца з поўдарогі, адважныя гінуць там. Гэтыя прасторы непраходныя. Спёка, хваробы, дзікасць тубыльцаў ствараюць там непераможныя перашкоды падарожніку. Дваццаць міль пустыні больш аддзяляюць людзей адзін ад аднаго, чым пяцьсот міль акіяна! Людзі, што жывуць на супроцьлеглых узбярэжжах, лічацца суседзямі, але яны чужыя адзін аднаму, калі іх падзяляе які-небудзь лес! Англія мяжуецца з Аўстраліяй, тады як Егіпет знаходзіцца як-бы на мільён лье ад Сенегала, а Пекін з'яўляецца антыподам Пецербурга. Мора больш праходнае, чым самая нязначная частка Сахары, і іменна дзякуючы морам, як трапна сказаў адзін амерыканскі вучоны, блізкія адносіны ўстанавіліся між усімі часткамі свету.

Паганель гаварыў з вялікім захапленнем, і нават маёр не знаходзіў ні аднаго прэрэчлівага слова супроць гэтага

гімна акіяну. Калі-б для пошукаў Гары Гранта трэба было прайсці ўздоўж трыццаць сёмай паралелі па мацерыку, дык не варта было-б і пачынаць гэтага падарожжа. Але, на шчасце, мора ляжала на шляху адважных падарожнікаў.

Шостага снежня першыя праменні сонца асвятлілі горы, якія нібы выходзілі з яго хваль.

Гэта былі Амстэрдамскія астравы, якія ляжаць пад $37^{\circ} 47''$ паўднёвай шыраты і 24° даўгаты; высокі конус галоўнага вострава групы ў яснае надвор'е відзен амаль за дзесяць міль.

А восьмай гадзіне раніцы яго яшчэ няпэўныя абрысы нагадвалі пік Тенерыф.

— Ён вельмі падобны і на Трыстан д'Акун'я,—сказаў Гленарван.

— Зусім праўдзівая заўвага,—адазваўся Паганель,—яна цалкам выходзіць з геаметрычнай тэарэмы: два астравы, падобныя да трэцяга, падобны самі адзін да аднаго. Я дадам яшчэ, што Амстэрдамскія астравы, таксама як і Трыстан д'Акун'я, багатыя на цюленяў і Рабінзонаў.

— Хіба ўсюды былі Рабінзоны?—запытала Элен.

— Праўду кажучы, я ведаю вельмі мала астравоў, дзе-б не было рабінзанад у тым ці іншым выглядзе. І лёс значна раней за вашага славутага земляка Даніэля Дэфо стварыў яго раман.

— Пане Паганель,—сказала Мэры Грант,—дазвольце мне задаць вам адно пытанне?

— Хоць дзесятак, калі ласка, я гатовы адказаць вам.

— Дзякую,—адказала маладая дзяўчына,—я хацела толькі запытаць у вас: ці вельмі-б спалохала вас думка, што вы застаецеся на бязлюдным востраве?

— Мяне?—крыкнуў Паганель.

— Дарагі сябра,—сказаў маёр,—не спрабуйце пераконваць нас, што гэта вашы даўнія мары!

— Я не збіраюся пераконваць вас, але такія прыгоды не вельмі палохаюць мяне. Я пачаў-бы па-новаму жыць. Я хадзіў-бы на паляванне, лавіў-бы рыбу, я збудаваў-бы сабе жыллё на зіму ў пячоры, а ўлетку—на дрэве. Я зрабіў-бы сабе склады для запасаў, адным словам, я кананізаваў-бы мой востраў.

— У абсалютным адзіноцтве?

— Так, калі-б гэта здарылася. Між іншым, хіба на зямлі бывае поўнае адзіноцтва? Хіба нельга знайсці сабе сяброў сярод жывёлы, прыручыць маладога козліка, якога-небудзь красамоўнага папугая, ласкавую малпачку? А калі выпадак падашле вам сябра, нахштальт Пятніцы, нічога болей не застаецца жадаць. Два сябры на адзінокай скале—вось сапраўднае шчасце! Уявіце сабе: я і маёр...

— Дзякую вам,—адказаў маёр,—у мяне няма ніякіх здольнасцей для ролі Рабінзона, я вельмі кепска выканаў-бы яе.

— Мілы Паганель,—сказала Элен,—зноў ваша ўяўленне заносіць вас у свет фантазіі. Але я думаю, што рэчаіснасць намнога адрозніваецца ад мар. Падумайце аб тым, што ўсіх гэтых вымышленых Рабінзонаў лёс прадугадліва заносіць на прыгожа абраны востраў, і пышная прырода ператварае іх у нейкіх распешчаных дзяцей! Вы бачыце толькі правы бок медаля.

— Як? Вы не верыце, што можна быць шчаслівым на бязлюдным востраве?

— Так, не веру. Чалавек створаны для грамадства, і поўнае адзіноцтва здольна выклікаць у ім адну толькі роспач. Гэта толькі пытанне часу. Спачатку ён захоплены клопатамі матэрыяльнага жыцця, штодзённымі патрэбамі, усё гэта займае няшчаснага, які ледзь выратаваўся ад марскіх хваль; думка пра сучаснае аддаляе ад яго пагрозу будучыні. Але з цягам часу, калі ён усвядоміць сваё адзіноцтва, далёка ад падобных на сябе, без усякай надзеі ўбачыць сваю краіну і блізкіх для іх людзей, дык што ён павінен перажываць, якія пакуты! Яго астравок—гэта ўвесь свет для яго. Усё чалавецтва—гэта ён адзін, і, калі прыдзе смерць, ён будзе адчуваць сябе, як апошні чалавек у апошні дзень існавання свету. Паверце мне, Паганель, лепш не быць на месцы гэтага чалавека!

Паганель не без жалю згадзіўся з доказамі Элен, і гутарка пра перавагі і недахопы адзіноцтва прадаўжалася да таго часу, пакуль «Дункан» не апынуўся на мілю ад Амстэрдамскіх астравоў.

Гэты асобны архіпелаг Індыйскага акіяна складаецца з двух астравоў, якія ляжаць за трыццаць тры мілі адзін ад аднаго, якраз на мерыдыяне Індыйскага поўвострава. На поўначы знаходзіцца востраў Амстэрдам, ці св. Пятра, на поўдні—востраў св. Паўла. Але варта адзначыць, што часта мораплаўцы і нават географы блытаюць іх назвы.

Гэтыя астравы былі адкрыты ў снежні 1796 года галандцам Фламінгам; потым іх наведаў д'Антракасто, камандзір экспедыцыі, накіраванай на пошукі без весткі загінуўшага даследчыка Лалеруза. З таго часу і пачынаецца блытанне астравоў. Бароў, Ботан-Бопрэ ў атласе д'Антракасто, пасля Горсбург, Пінкертон і іншыя географы, апісваючы востраў св. Пятра, называюць яго востравам св. Паўла і наадварот. Затое афіцэры аўстрыйскага фрэгата «Навара», які наведаў гэтыя астравы ў часе свайго кругасветнага плавання ў 1859 годзе, не зрабілі гэтай памылкі, якую Паганель абавязкова хацеў выправіць.

Востраў св. Паўла—паўднёвы ў групе—гэта бязлюдны шматок зямлі, утвораны высокай гарой, напэўна былым вулканам. Востраў Амстэрдам, ці св. Пятра, к якому шлюпка «Дункана» падвезла пасажыраў, мае не менш дванаццаці міль у акружыне. На ім жывуць некалькі добраахвотных выгнаннікаў, якія звыкліся ўжо са сваім невясёлым жыццём. Гэта вартаўнікі рыбных промыслаў, што належаць нейкаму Отавану з вострава Рэюн'ён. Гэты не прызнаны вялікімі краінамі ўладар атрымлівае семдзсят пяць—восемдзсят тысяч франкаў у год ад лоўлі, засолкі і экспарта траскі.

Востраў Амстэрдам, між іншым, павінен належаць Францыі. Першым асталяваўся на ім француз Кармен з Сен-Дэні; пасля ён перапрадаў гэты востраў аднаму паляку, які пачаў апрацоўваць яго пры дапамозе рабоў-мадагаскарцаў. Потым востраў зноў дастаўся французу Отавану.

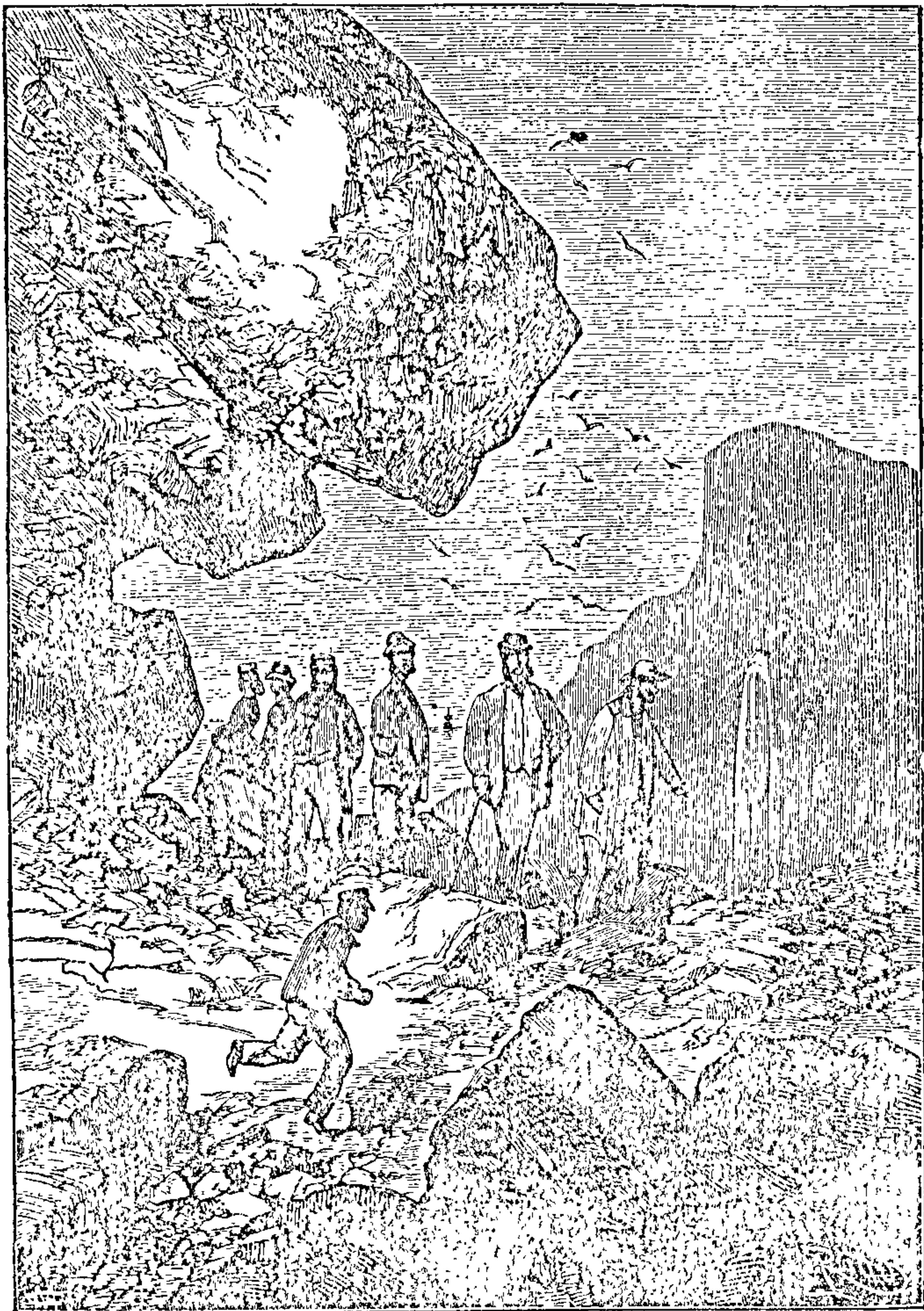
У дзень прыходу «Дункана», гэта значыць 6-га снежня 1864 года, яго насельніцтва складалі тры чалавекі: адзін француз і два мулаты, служачыя Отавана. Паганель такім чынам мог паціснуць руку земляку, шаноўнаму пану Віо. Гэты слабы стары аказаўся надзвычай гасцінным. Ён быў бясконца рады прыезду еўрапейцаў і адукаваных людзей, бо востраў Амстэрдам звычайна наведваюць толькі паляўнічыя на цюленяў і радзей кіталовы, усе людзі грубыя і неадукаваныя.

Віо пазнаёміў падарожнікаў са сваімі падданымі—абодвума мулатамі. Калі не лічыць некалькіх кабаноў, якія гадаваліся ў лесе, і многіх тысяч пінгвінаў на беразе, гэта было ўсё насельніцтва вострава.

Маленькі домік, у якім жылі тры пустэльнікі, стаяў на беразе прыроднай бухты, утворанай завалам гары.

Востраў Амстэрдам стаў прыстанішчам для пацярпеўшых караблекрушэнне яшчэ доўга да пачатку «панавання» Отавана І. Паганель раскажаў пра гэта сваім сябрам, назваўшы сваё апавяданне так: «Гісторыя двух шатландцаў, якія трапілі на востраў Амстэрдам».

Справа была ў 1827 годзе. Міма вострава праходзіў англійскі карабль «Пальміра». З карабля заўважылі дым кастра. Капітан падплыў к берагу і ўбачыў двух чалавек, якія падавалі сігналы аб няшчасці. Ён выслаў за імі шлюпку. Выратаваныя назвалі сябе: адзін—Робертам Прудфутам, другі—Джэкам Пейкам. Няшчасныя амаль страцілі чалавечае аблічча. Восемнаццаць месяцаў запар яны неймаверна гаравалі, пазбаўленыя самага неабходнага, амаль не маючы прэснай вады, харчуючыся толькі ракушкамі і рыбамі, якія зрэдку браліся на сагнуты з цвіка кручок. Здаралася, што яны не елі нічога па трое сутак, ахоўваючы касцёр, распа-

Гарачыя крыніцы білі з-пад зямлі.

лены апошнім кавалкам трута. Яны не давалі патухнуць гэ-таму, кастру. Так пражылі яны доўгіх паўтара года. Пейка і Прудфута высадзіла на беразе вострава шхуна, якая займа-лася паляваннем на цюленяў. Яны павінны былі пражыць на ім адзін месяц і назапасіць цюленевых шкур і тлушчу і ча-каць звароту шхуны. Але шхуна не вярнулася. Праз пяць месяцаў к востраву Амстэрдаму падплыло судно «Хоп», якое накіроўвалася на зямлю Ван-Дымена. Але капітан «Хопа» невядома чаму аказаўся жорсткім і адмовіўся ўзяць іх з сабой. Мала таго, адплываючы, ён не пакінуў ім ні ад-наго сухара, ні аднаго грама мукі. Безумоўна, няшчасныя маракі памерлі-б з голаду, каб праходзячая міма «Паль-міра» не забрала іх.

Другая прыгода, запісаная ў гісторыі вострава Амстэр-дам, калі толькі такі шматок зямлі можа мець гісторыю,— гэта прыгода аднаго французскага капітана Перона. Гэта гі-сторыя пачалася таксама, як і папярэдняя, і таксама закон-чылася: прыпынак па добрай волі на востраве, свой карабль, які не варочаецца, і чужы карабль, які забірае Рабінзона пасля сарака месяцаў пакут. Але пражыванне капітана Пе-рона на востраве адзначылася яшчэ крывавай драмай, вельмі падобнай на тыя падзеі, якія адбыліся з героем ра-мана Дэфо пасля яго звароту на востраў.

Капітан Перон загадаў высадзіць сябе на востраў з ча-тырма матросамі: двума французамі і двума англічанамі. Ён збіраўся прысвяціць пятнаццаць месяцаў паляванню на мар-скіх львоў. Але калі мінулі пятнаццаць месяцаў, запасы пра-віянту падышлі к канцу, а карабль не вярнуўся, «міжнарод-ныя адносіны» на востраве значна ўскладніліся. Абодва англічаніны паўсталі супроць капітана Перона, і ён немінуха загінуў-бы, каб матросы-землякі не дапамаглі яму. З таго часу абодва варожыя бакі былі асуджаны на нікчэмнае існа-ванне: сочачы адзін за адным дзень і ноч, не разлучаючыся, нават сплочы са зброяй, то пераможаныя, то пераможцы па чарзе, яны перажылі вялікае гора і пакуты. Нельга сумня-вацца, што раней ці пазней адзін лагер знішчыў-бы другі, каб выпадкова праходзячы міма англійскі карабль не за-браў гэтых няшчасных і не завёз на бацькаўшчыну.

Такая гісторыя гэтага вострава. Двойчы ён прымаў да сябе забытых і пакінутых людзей. Але ні адно судно не мела аварыі каля яго берагоў. Калі-б недалёка здарылася крушэнне, хвалі выкінулі-б на бераг якія-небудзь абломкі яго, шлюпкі з людзьмі дасягнулі-б промыслаў Віо. Між тым стары за ўсе доўгія гады свайго прабывання на востраве ні аднаго разу не меў выпадку дапамагчы людзям пасля крушэння. Ён нічога не чуў ні пра «Брытанію», ні пра капі-тана Гранта.

Гленарвана не здзівіла і не засмуціла гэта паведамленне. Прыпыняючыся на гэтых акіянскіх астравах, пасажыры «Дункана» шукалі на іх не столькі капітана Гранта, колькі ўпэўненасці, што яго там няма.

Адплыццё яхты было прызначана на заўтра.

Да вечара падарожнікі заставаліся на востраве, які з надворнага выгляду быў вельмі прыемны. Але фаўна і флора яго не могуць надоўга затрымаць увагу даследчыка прыроды. З жывёлы, птушак і рыб тут былі толькі дзікія кабаны, альбатросы, пінгвіны і цюлені. Гарачыя і жалезістыя крыніцы выбіваліся ў розных месцах вострава з-пад пачарнелай лавы, і пара іх, не разрываючыся, насілася ў паветры над вулканічнай глебай. Вада ў некаторых з іх была вельмі высокай тэмпературы. Тэрмометр, апушчаны Джонам Мангльсам, паказаў 80° Цэльсія. Злоўленую ў моры і апушчаную ў кіпяток крыніцы рыбу можна было есці вараную праз некалькі хвілін. Гэта пераканала Паганеля, што ў крыніцы не варта купацца.

Пасля добрай прагулкі, увечары, Гленарван і яго спадарожнікі развіталіся з старым Віо. Усе пажадалі адзінокім астравіцянам усялякага шчасця. З свайго боку стары пажадаў поўнага поспеху экспедыцыі. Потым на шлюпцы пасажыры пераехалі назад на борт «Дункана».

РАЗДЗЕЛ ЧАЦВЕРТЫ

Заклад Жака Паганеля і маёра Мак-Набса

У тры гадзіны раніцы 7 снежня «Дункан» ужо набраў мары. Матросы пачалі круціць лябёдку, якар разлучыўся з пясчаным дном маленькага парта і лёг зноў у сваё гняздо на барту. Лопасці вінта пачалі пеніць ваду, і яхта рушыла ў дарогу. Калі пасажыры ў восем гадзін раніцы вышлі на палубу, Амстэрдамскія астравы ўжо ледзь відны былі на гарызонце. Гэта быў апошні шматок зямлі да самай Аўстраліі на шляху яхты ўздоўж трыццаць сёмай паралелі. Цяпер трэба было праплысці тры тысячы міль без адзінага прыпынку. Калі вецер будзе спадарожны і мора спакойным, «Дункан» праз дванаццаць дзён дасягне сваёй мэты.

Мэры і Роберт Грант не маглі без хвалявання пазіраць на ваду, якую «Брытанія» рассякала за некалькі дзён да крушэння. Можа капітан Грант змагаўся тут са страшнымі бурамі Індыйскага мора, якія з непераможнай сілай гналі яго карабль к бязлюдным небяспечным берагам. Джон Мангльс паказаў Мэры Грант на карце пануючыя ў гэтай мясцовасці плыні і паведаміў, што яны заўсёды захоўваюць свой напрамак. Адна з іх, якая перасякае Індыйскі акіян, ідзе к берагам Аўстраліі. Яна адчуваецца не толькі ў Ціхім, але нават

і ў Атлантычным акіяне. Калі «Брытанія», страціўшы ў час буры мачты і руль, трапіла ў яе паласу, яна немінуча павінна была занесці няшчасны карабль к берагам Аўстраліі і там кінуць яго на рыфы.

Аднак тут узнікла адно сумненне: апошняя вестка пра капітана Гранта атрымана з Кальяо і была датавана 30 мая 1862 года. Якім-жа чынам толькі праз восем дзён пасля адплыцця ад берагоў Перу «Брытанія» апынулася ў Індыйскім моры? Паганель, да якога звярнуліся з гэтым пытаннем, адказаў на яго настолькі ясна, што задаволіў самых недаверлівых.

Справа была ўвечары 12 снежня, на шосты дзень плавання. Гленарван, Элен, Роберт, Мэры, капітан Джон, Паганель і маёр гутарылі, сядзячы на палубе. Звычайна, гутарылі пра «Брытанію»—адзіную ўладарку дум на барту яхты.

Сумненне раптоўна зарадзілася ў Гленарвана і адразу-ж устрывожыла розум і сэрцы ўсіх астатніх удзельнікаў экспедыцыі.

Паганель, да якога Гленарван звярнуўся з пытаннем, быстра падняў галаву. Потым, не адказваючы, пайшоў у сваю каюту за дакументам. Вярнуўшыся назад, ён паціснуў плячыма, як чалавек, незадаволены тым, што дазволіў сабе ўсхвалявацца з-за такога глупства.

— Усё-такі, дарагі сябра,—сказаў яму Гленарван, добра зразумеўшы яго міміку,—будзьце ласкавы адкажыце нам больш ясна.

— Не, я вам не адкажу,—сказаў вучоны.—Я абмяжуюся тым, што звярнуся з пытаннем да капітана Джона.

— Я вас слухаю, пане Паганель,—адказаў малады капітан.

— Ці можа шпаркі карабль за адзін месяц праплысці адлегласць ад Паўднёвай Амерыкі да Аўстраліі?

— Можа, калі ён будзе плысці ў сярэднім міль па двесце ў суткі.

— А гэта можа незвычайная хуткасць?

— Не. Гэта сярэдні ход. Парусныя кліперы звычайна пры спадарожным ветры ідуць куды хутчэй.

— У такім выпадку,—прадаўжаў Паганель,—дапусціце, што мора сцерла адну лічбу ў дакуменце, і замест «7 чэрвеня» чытайце «17» ці «27» чэрвеня. Тады ўсё будзе зразумелым.

— На самай справе,—сказала Элен,—ад 31 мая да 27 чэрвеня...

— Капітан Грант лёгка мог пераплысці ўвесь Ціхі акіян!—урачыста ўсклікнуў Паганель.

Усе вельмі здаволеныя спаткалі перамогу вучонага.

— Так, стала яснай яшчэ адна загадкавая акалічнасць!— сказаў Гленарван.— І зноў мы абавязаны гэтым Паганелю! Цяпер нам застаецца толькі дасягнуць берагоў Аўстраліі і на яе заходнім беразе знайсці сляды крушэння «Брытаніі».

— Чаму на заходнім?—запытаў маёр.—Крушэнне-ж магло адбыцца і на ўсходнім беразе.

— Ваца праўда, Мак-Набс. Сапраўды, у дакуменце няма пра гэта ніякага ўказання. Таму нам давядзецца зрабіць пошукі і на ўсходнім і на заходнім берагах у тых месцах, дзе яны перасякаюцца трыццаць сёмай паралеллю.

— Значыцца, вы не ўпэўнены ў...—пачала Мэры Грант.

— О, не, міс Мэры,—паспяшаўся спыніць дзяўчыну Джон Мангльс.—Містэр Гленарван хацеў сказаць, што нам, напэўна, давядзецца толькі некалькі пашырыць раён пошукаў. Праўда, калі капітан Грант высадзіўся на ўсходнім беразе Аўстраліі, дык ён павінен быў адразу спаткаць землякоў, якія-б безумоўна яму дапамаглі. Усё гэта ўзбярэжжа каланізавана англічанамі і даволі густа заселена.

— Правільна, капітан,—сказаў Паганель.—Я далучаюся да вашай думкі. На ўсходнім узбярэжжы—у бухце Туфольда ці ў горадзе Эдэм—Гары Грант не толькі знайшоў-бы прытулак у англійскай калоніі, але і магчымасць вярнуцца на бацькаўшчыну.

— Але, відавочна, людзі пасля крушэння не змаглі знайсці таго-ж у заходняй частцы, куды нас зараз вязе «Дункан»?—запытала Элен.

— Не,—адказаў Паганель.—Гэтая частка мацерыка пустэльная. Адтуль няма ніякіх дарог у Мельбурн ці Адэлаіду. Калі «Брытанія» разбілася аб скалы, што ідуць уздоўж гэтых берагоў, дык ёй не было адкуль чакаць дапамогі, таксама, калі-б гэта здарылася і ў дзікай Цэнтральнай Афрыцы.

— Які-ж лёс у такім выпадку чакаў майго бацьку?—запытала Мэры Грант.

— Дарагая Мэры,—адказаў Паганель.—Вы-ж не сумневаецеся, што капітан Грант пасля крушэння дабраўся да аўстралійскага мацерыка?

— Не сумняваюся, пане Паганель.

— Давайце абгаворым усе магчымасці, якія могуць быць у гэтым выпадку, тым больш, што іх нямнога—усяго тры. Або Гары Грант і яго спадарожнікі дабраліся да англійскай калоніі—гэта першая гіпотэза; або яны трапілі ў палон к тубыльцам—гэта другая; урэшце трэцяя—яны згубіліся ў бязмежных бязлюдных прасторах Аўстраліі.

Паганель змоўк і глянуў на сваіх спадарожнікаў, чакаючы ўхвалы.

— Прадаўжайце, Паганель,—сказаў Гленарван.

— З ахвотай,—адказаў Паганель.—Я адхіляю першы варыянт таму, што калі-б Гары Гранту ўдалося дабрацца да англійскай калоніі, дык ён даўно-б вярнуўся назад у свой добры горад Дёндзі, у абдымкі любімых дзяцей.

— Небарака бацька!—прашаптала Мэры.—Вось ужо два гады, як мы цябе не бачылі!

— Не перашкаджай пану Паганелю, Мэры,—сказаў Роберт,—ён скажа нам, дзе знаходзіцца бацька!

— На жаль, не, дружка! Гэта я і сам не ведаю. Я мяркую толькі, што ён знаходзіцца ў палоне ў аўстралійскіх дзікуноў ці...

Элен паспешна спыніла вучонага, каб не даць яму закончыць сказу.

— Гэтыя дзікуны не небяспечныя людзі?—запытала яна.

— Супакойцеся,—адказаў вучоны, зразумеўшы Элен.— Гэта людзі, якія стаяць на самай ніжэйшай ступені развіцця, але рахманья і не крывяжэрныя, як іх блізкія суседзі—новазеландцы. Калі капітан Грант і яго спадарожнікі трапілі ў рукі тубыльцаў, іх жыццю не пагражае ніякая небяспека. Усе даследчыкі Аўстраліі аднадушна сцвярджаюць, што тамтэйшыя дзікуны ненавідзяць крываваыя бойкі. Часта гэтыя падарожнікі прасілі дапамогі ў дзікуноў, каб адбіць напад больш небяспечных і крывяжэрных бандаў збеглых катаржнікаў.

— Вы чуеце, што кажа Паганель?—звярнулася Элен да Мэры Грант.—Калі ваш бацька знаходзіцца ў палоне ў аўстралійцаў, мы знойдзем яго здаровым і непашкоджаным.

— А калі ён заблудзіўся ў гэтай бязлюднай краіне?—запытала Мэры, утаропіўшы позірк у Паганеля.

— Тады мы яго знойдзем! Ці-ж няпраўда, сябры?

— Вядома,—адказаў Гленарван, які ахвотна перамяніў-бы тэму гутаркі.—Але я не веру ў тое, што капітан мог заблудзіцца....

— Я таксама,—сказаў Паганель.

— Ці вялікая Аўстралія?—запытаў Роберт.

— Плошча яе роўна сямістам сямідзсяці пяці мільёнам гектараў, гэта значыць, прыкладна, чатыром пятым плошчы Еўропы.

— Ого!—сказаў маёр.

— Так, Мак-Набс, гэта праўда. Ці разумееце вы цяпер, што гэтая краіна мае права прэтэндаваць на назву кантынента?

— Вядома, Паганель.

— Я дадам, што гісторыя амаль не ведае выпадкаў, калі падарожнікі гінулі без вестак у гэтай краіне. Здаецца, застаўся невядомым лёс толькі аднаго Лейхардта. Дый то

перад самым маім ад'ездам у Геаграфічнае таварыства па-ведамлі, што Мак-Інтры наткнуўся на яго сляды.

— Хіба не ўсе вобласці Аўстраліі даследаваны?—запытала Элен.

— Не,—адказаў Паганель.—Да гэтага яшчэ далёка. Аўстралійскі кантынент даследаваны не больш, чым, скажам, унутраныя вобласці Афрыкі, не гледзячы на тое, што, здавалася-б, не было недахопу ў смелых даследчыках: з 1606 па 1862 год амаль пяцьдзесят чалавек займаліся даследаваннем узбярэжных і ўнутраных абласцей Аўстраліі.

— Няўжо пяцьдзесят?—з выглядам поўнай недаверлівасці запытаў маёр.

— Так, Мак-Набс, не меней пяцідзесяці. Я гавару толькі пра маракоў, якія з небяспекай для жыцця вывучалі невядомыя берагі новага мацерыка, і пра падарожнікаў, якія адважыліся забрацца ў глыб яго.

— І ўсё-такі вы мяне не пераканаеце, што іх было пяцьдзесят,—адказаў маёр.

— У такім выпадку я даяду вам...—пачаў Паганель, як заўсёды падагнаны прэрэчаннем.

— Давядзіце, Паганель, калі толькі хопіць сілы.

— Калі вы мне не верыце, я зараз пералічу вам пяцьдзесят імён.

— Ай, ну і вучоныя гэтыя!—спакойна сказаў маёр.— Заўсёды яны захапляюцца.

— Маёр,—прапанаваў Паганель,—ці згодны вы закласці свой карабін Пурдэй-Маора за маю падзорную трубу, якую рабіў Секрэтан?

— А чаму не, Паганель, калі гэта дасць вам карысць,—адказаў Мак-Набс.

— Вельмі добра, маёр,—крыкнуў вучоны,—вам не давядзецца больш страляць лісіц з гэтага карабіна, хіба толькі вы папросіце мяне, каб я пазычыў вам яго, што я ахвотна зраблю.

— Паганель,—спакойна адказаў маёр,—калі вам калі-небудзь трэба будзе падзорная труба, з вялікай прыемнасцю пазычу вам яе.

— Шчыра дзякую!—адказаў вучоны.—Сябры мае, вы будзеце суддзямі ў гэтай спрэчцы. Ты, Роберт, лічы ачкі!

Эдуард і Элен Гленарван, Мэры і Роберт, маёр і Джон Мангльс, зацікаўленыя тым, які будзе вынік спрэчкі, падрыхтаваліся слухаць географа. Размаўляць-жа збіраліся аб Аўстраліі, у якую іх вёз «Дункан», і кожны рад быў магчымасці даведацца пра гісторыю гэтай краіны.

Суддзі і слухачы папрасілі Паганеля, не адкладаючы, пачаць расказ.

— Мнемазіна!—з пафасам пачаў вучоны.—Багіня памяці і прамаці муз! Надай натхненне твайму вернаму і гарачаму паважальніку!—І звычайным голасам ён прадаўжаў: Дзвесце пяцьдзсят восем гадоў таму назад¹ Аўстралія яшчэ не была адкрыта. Праўда, вучоныя здагадваліся, што ў паўднёвых морах знаходзіцца вялікі мацярык: дзве карты 1550 года, якія захоўваюцца ў вашым, дараті Гленарван, Брытанскім музеі, паказваюць, што на поўдзень ад Азіі ёсць вялікая зямля, якая называецца «Вялікай Явай партугальцаў». Але гэтыя карты, магчыма, былі складзены значна пазней, чым у 1550 годзе, таму я не спыняюся на іх і пераходжу проста да XVII стагоддзя. У 1606 годзе іспанскі мораплаўца Квірас адкрыў невядомую зямлю і назваў яе „Australia de Espiritu Santu“. гэта значыць «Паўднёвая зямля святога духа». Некаторыя аўтары, між іншым, сцвярджаюць, што Квірас адкрыў групу Новагебрыдскіх астравоў, а не мацярык сучаснай Аўстраліі. Я не буду абмяркоўваць гэтага пытання. Дык залічы мне гэтага Квіраса, Роберт, і пяройдзем далей.

— Адзін,—сказаў Роберт.

— У тым-жа годзе Луіз Ваз дэ-Торэс, малодшы камандзір экспедыцыі Квіраса, прадоўжыў на поўдзень даследаванне нанова адкрытых зямель. Але слава вялікага адкрыцця належыць не яму, а галандцу Тэадорыку Гертогу, які прыстаў к заходняму берагу Аўстраліі пад дваццаць пятым градусам шыраты і даў новай зямлі імя «Эндрахт» у гонар свайго карабля. Пасля Гертога мораплаўцы ідуць адзін за адным. У 1618 годзе Ціхен адкрывае з паўночнага боку землі Арыгейма і Ван-Дымена. У 1619 годзе Жан Эдэльс даследуе заходні бераг і частцы яго надае сваё імя. У 1622 годзе Лёвен спускаецца да мыса, які называецца цяпер яго іменем. У 1627 годзе дэ-Нуітц і Віт, адзін на захадзе, другі на поўдні, дапаўняюць адкрыцці сваіх палярэднікаў. За імі ідзе капітан Карпентэр, заплываючы са сваімі суднамі ў вялікую затоку, якая называецца цяпер затокай Карпентарыя. Нарэшце ў 1642 годзе славы мораплаўца Тасман абходзіць востраў Ван-Дымена, які ён лічыць поўвостравам, і называе яго іменем генерал-губернатара Батавіі. Але гісторыя справядліва пажадала перамяніць гэту назву на Тасманію. Такім чынам падарожнікі аб'ехалі вакол усяго аўстралійскага мацерыка і ўстанавілі, што ён акружаны водамі Індыйскага і Ціхага акіянаў. У 1665 годзе ўсяму вялізнаму паўднёваму востраву далі назву Новай Галандыі, якраз у тую эпоху, калі галандскія мораплаўцы сыходзілі са сцэны. Але востраў нядоўга насіў яго назву... Колькі я ўжо налічыў, Роберт?

— Дзесяць,—адказаў хлопчык.

¹ Гэта значыць у 1606 годзе.

— Вучонья заўсёды захапляюцца,—сказаў маёр.

— Добра,—прадаўжаў Паганель,—пяройдзем да англічан. У 1686 годзе Вільям Дальн'е, славыты флібусц'ер¹ і пірат паўднёвых мораў, член «Берагавога брацтва», пасля цэлага раду ўсялякіх прыгод—вясёлых і сумных,—прыстаў на сваім караблі «Лебедзь» к паўночна-заходняму берагу Новай Галандыі пад 16° 50" шыраты. Ён завязаў дружбу з тубыльцамі і склаў падрабязнае апісанне іх выгляду, нораваў і звычайў. У 1699 годзе ён зноў прышоў у тую самую затоку, дзе высадзіўся Гертог, але ўжо не як флібусц'ер, а як камандзір «Рэбука», карабля, які ўваходзіў у склад англійскага каралеўскага флота. Да гэтага часу адкрыцце Новай Галандыі заставалася толькі чыста геаграфічнай падзеяй і не выклікала грамадскай цікавасці. Пра каланізацыю Новай Зямлі ніхто не думаў, і на працягу трох чвэртак стагоддзя, з 1699 па 1770 год, ні адзін моралаўца не наведваў яе. Але тут на сцэну выходзіць самы вядомы марак усіх часоў і народаў, капітан Кук, і новы кантынент пачынае хутка каланізавацца еўрапейскімі эмігрантамі. Джэмс Кук у часе сваіх падарожжаў тройчы наведваў Новую Галандыю, а ўпершыню 31 сакавіка 1770 года. Пасля ўдачнага назірання на Таіці праходжэння Венеры праз сонечны дыск Кук накіраваў свой маленькі карабль у заходнюю частку Ціхага акіяна. Адкрыўшы Новую Зеландыю, ён паплыў к берагам Новай Галандыі і кінуў якар у затоцы, настолькі багатай рознастайнай расліннасцю, што ён назваў яго Батанічнай затокай. Гэта сучасны Батані-бей. Не буду апавядаць пра зносіны Кука з тубыльцамі, якія стаяць на ніжэйшай ступені развіцця—не гэта цікавіць нас. З Батані-бея ён паплыў на поўнач і пад 16° шыраты, недалёка ад мыса Скорбі, яго судно «Папытка» наскочыла на каралавы рыф у трыццаці кілометрах ад берагу. Хвалі немінуха павінны былі разбіць карабль. Але Кук загадаў выкінуць за борт гарматы і ўсе прыпасы, і назаўтра лёгкае судно сагнала з рыфаў прылівам. Калі яно не патанула адразу, дык толькі дзякуючы таму, што ў прабоіну ўшчаміўся абломак каралавага рыфа і не прапуская вады. Куку ўдалося давесці судно да берагу і паставіць яго ў спакойную бухту. На працягу тых трох месяцаў, якія патрэбны былі для рамонту прабоіны, англічане прабавалі пачаць перагаворы з тубыльцамі, але без поспеху. Адрамантаваўшы прабоіну, «Папытка» паплыла далей на поўнач. Кук хацеў даведацца, ці ёсць між Новай Гвінеяй і Новай Галандыяй праліў. Пасля шматлікіх прыгод, у часе якіх адважным моралаўцам дваццаць разоў пагражала пагібель, ён убачыў на паўднёвым захадзе шырокую прастору акіяна: праліў

¹ Флібусц'еры—інакш «берагавыя браты»—вест-індскія кантрабандысты і піраты, якія аб'ядналіся ў «брацтва» для барацьбы з іспанцамі.

быў! «Папытка» праплыла па ім. Кук прыстаў да маленькага астраўка і, аб'явіўшы ўсе адкрытыя ім землі англійскай тэрыторыяй, даў ім тыповую англійскую назву: Новы Паўднёвы Уэльс. Праз тры гады адважны марак камандаваў ужо экспедыцыяй з двух суднаў—«Прыгода» і «Рашэнне»; па яго загаду, капітан Фюрно на «Прыгодзе» накіраваўся даследаваць зямлю Ван-Дымена і, вярнуўшыся, выказаў меркаванне, што гэта частка Новай Галандыі. Толькі ў 1777 годзе, у часе свайго трэцяга падарожжа, Кук сам наведаў зямлю Ван-Дымена на караблях «Рашэнне» і «Адкрыццё». Адтуль ён паплыў на Сандвічавы астравы, дзе яго падпільноўвала лютая смерць.

— Гэта быў вялікі чалавек,—сказаў Гленарван.

— Найвялікшы з усіх мораплаўцаў на зямлі! Бенкс, адзін з яго спадарожнікаў, выказаў англійскаму ўраду думку заснаваць калонію ў Батані-беі. Пасля яго к новаму мацерыку рушылі маракі ўсіх краін. У апошнім атрыманым ад Лаперуза пісьме, пасланым з Батані-бея 7 лютага 1787 года, няшчасны даследчык паведамляе аб сваім намеру наведаць затоку Карпентарыя і ўсё ўзбярэжжа Новай Галандыі да самай зямлі Ван-Дымена. Лаперуз выканаў свой план і не вярнуўся назад. У 1788 годзе капітан Філіп засноўвае ў Порт-Джэксоне першую англійскую калонію. У 1791 годзе Ванкувер публікуе апісанне паўднёвых берагоў новага мацерыка. У 1792 годзе д'Антркасто, пасланы на пошукі Лаперуза, робіць падарожжа вакол Новай Галандыі і адкрывае па шляху рад новых астравоў. У 1795 і 1797 гадах двое маладых людзей, Фліндэрс і Бас, мужна даследуюць паўднёвы бераг на чайне даўжынёю ў восем футаў. У 1797 годзе той самы Бас праходзіць між зямлёй Ван-Дымена і Новай Галандыяй пралівам, які носіць цяпер яго імя. У тым самым годзе Фланмінг, адкрыўшы Амстердамскія астравы, адкрыў на ўсходнім узбярэжжы раку Сван-Рывер, дзе гадаваліся выдатныя чорныя лебедзі. Што да Фліндэрска, дык у 1801 годзе ён аднавіў свае цікавыя даследаванні і пад $138^{\circ} 58''$ даўгаты і $35^{\circ} 40'$ шыраты сустрэўся ў бухце Спаткання з «Географам» і «Натуралістам», двума французскімі караблямі, якімі камандавалі капітаны Бодэн і Гамелен.

— Ага, капітан Бодэн!—сказаў маёр.

— Так. Чаму гэта вас здзівіла, маёр?—запытаў Паганель.

— Нічога. Прадаўжайце, дарагі Паганель. Я слухаю вас з неаслабнай увагай!

— Прадаўжаю. Да гэтых імён трэба яшчэ дадаць капітана Кінга, які з 1817 па 1822 год даследаваў субтрапічныя зоны Новай Галандыі.

— Ужо дваццаць чатыры імёны,—заўважыў Роберт.

— Вельмі добра,—сказаў Паганель.—Палова маёрскага карабіна ўжо мая. Цяпер я разлічыўся з маракамі і пераходжу да сухаземных даследчыкаў.

— Брава, Паганель!—усклікнула Элен.—У вас дзівосная памяць!

— Гэта асабліва нечакана,—дадаў Гленарван,—у такога...

— Няўважлівага чалавека хочаце вы сказаць?—перабіў яго Паганель.—Ого, у мяне памяць захоўвае толькі даты і факты.

— Дваццаць чатыры!—паўтарыў Роберт.—Прадаўжайце, пане Паганель.

— Добра. Дваццаць пятым быў лейтэнант Даус. Гэта было ў 1789 годзе, праз год пасля заснавання калоніі ў Порт-Джэксоне. Ужо адбылося плаванне вакол новага мацерыка, але ніхто не мог сказаць, што знаходзілася ў сярэдзіне яго. Доўгі ланцуг гор, паралельны ўсходняму ўзбярэжжы, здавалася, забараняў заходзіць у глыб мацерыка. Лейтэнант Даус, пасля дзевяці дзён беспаспяховых спроб знайсці праход цераз горы, вымушан быў вярнуцца ў Порт-Джэксон. У тым-жа годзе і таксама без поспеху спрабаваў гэта зрабіць капітан Тэнч. Гэтыя дзве няўдачы адштурхнулі іншых даследчыкаў ад гэтай цяжкай задачы. Толькі праз тры гады, у 1792 годзе, палкоўнік Патэрсон, смелы даследчык Цэнтральнай Афрыкі, адважыўся паўтарыць спробу, але і яго таксама чакала тут няўдача. Затое ў наступным годзе звычайны боцман англійскага флота, Гаукінс, зайшоў у глыб краіны на дваццаць міль далей, чым усе яго папярэднікі. На працягу наступных восемнаццаці гадоў былі толькі дзве новыя спробы зрабіць гэтае геройства—ужо вядомага Баса і інжынера Барэлье. Аднак і яны кончыліся няўдачай. Нарэшце ў 1813 годзе праход быў знойдзены на захадзе ад Сіднея. Губернатар Макары скарыстаў яго ў 1815 годзе і заснаваў горад Батхорст па той бок Блакітных гор. З гэтага часу азнаямленне з новым мацерыком ідзе шпаркімі тэмпамі. Гросбі, Окслей, якія забраліся на трыста міль у глыб краіны, Говель і Гун, якія накіраваліся якраз з бухты Туфольда, дзе праходзіць трыццаць сёмая паралель, і капітан Штурт, які даследаваў у 1829 годзе плынь рэк Дарлінг і Мёрэй,—уся гэтая плеяда даследчыкаў узбагаціла геаграфію новымі звесткамі і дапамагла росквіту калоніі.

— Трыццаць шэсць!—сказаў Роберт.

— Надзвычайна,—адказаў Паганель.—Я выйграю заклад! Напомню пра Эйра і Лейхардта, якія вандравалі там у 1840 і 1841 гадах; пра Штурта, які ў другі раз наведаў Аўстралію ў 1845 годзе; пра братаў Грэгоры і Гельпмана, якія падарожнічалі па Заходняй Аўстраліі ў 1846 годзе; пра Кенедзі, даследчыка ракі Вікторыі ў Паўночнай Аўстраліі ў

Роберт лічыць „ачкі”.

1848 годзе; пра падарожжа Грэгоры ў 1852 годзе, Аусціна ў 1854 годзе; зноў братоў Грэгоры з 1855 па 1858 год на паўночным захадзе мацерыка; пра Бебеджа, які прайшоў ад возера Торэса да возера Эйра, і ўрэшце пра ўслаўленага ў аўстралійскіх летапісах Сцюарта, які тройчы адважна перайшоў кантынент. Яго першая экспедыцыя ў глыб краіны была здзейснена ў 1860 годзе. Пазней, калі пажадаеце, я раскажу, вам, як Аўстралія чатыры разы была перасечана з поўдня на поўнач, а зараз абмяжуюся тым, што закончу гэты доўгі пералік імёнамі смелых барацьбітоў за навуку—братоў Дэмістэр, Кларксона і Харпера, Бёрка і Уільса, Нейльсона, Уокера, Ленсборо, Мак-Кінлея, Гавіта...

— Ужэ пяцьдзесят шэсць!—крыкнуў Роберт.

— Бачыце, маёр,—сказаў Паганель,—я шкадую вас, бо не ўпамінаю ні пра Дюпера, ні пра Бугенвіля, ні пра Фыц-Роя, ні пра Вінклюеме, ні пра Штока...

— Хопіць,—папрасіўся маёр, прыдушаны колькасцю імён.

— Ні пра Перу, ні пра Куайя,—прадаўжаў Паганель, не звяртаючы ўвагі на яго словы,—ні пра Бене, ні пра Кенінгема, ні пра Нечле, ні пра Т'ера...

— Пашкадуйце!

— Ні пра Дыксона, ні пра Стралецкага, ні пра Рэйда, ні пра Мітчэля...

— Спыніцеся, Паганель,—сказаў Гленарван, смеючыся ад ўсёй душы,—дайце жыць беднаму Мак-Набсу. Будзьце вялікадушным. Ён-жа прызнаў сябе пераможаным!

— А яго карабін?—урачыста сказаў вучоны.

— Ён ваш, Паганель,—спешна сказаў маёр.—Мне вельмі шкада аддаваць яго вам, але не магу не згадзіцца, што з такой памяцю, як у вас, можна выйграць не толькі карабін, але цэлы артылерыйскі музей!

— Сапраўды, немагчыма лепш ведаць гісторыю Аўстраліі,—заўважыла Элен.—Ад Паганеля не схавалася ні адно імя, ні адзін, нават найменшы, факт...

— Ого, наконт фактаў...—маёр няўпэўнена заківаў галавой.

— Як! Вы зноў за сваё, Мак-Набс?—закрычаў географ.

— Я хачу толькі сказаць, што, напэўна, вам вядомыя не ўсе падрабязнасці адкрыцця Аўстраліі,—скромна адказаў маёр.

— Не можа быць!—горда сказаў Паганель.

— А калі я вам раскажу пра невядомую вам падрабязнасць, вы аддасце мне карабін?

— У тую-ж хвіліну, маёр!

— Па руках?

— Па руках.

— Добра. Ці ведаеце вы, Паганель, чаму Аўстралія не належыць Францыі?

— Але мне здаецца...

— Ці, праўдзівей, што гавораць пра гэта англічане?

— Не ведаю,—збянтэжана адказаў Паганель.

— Дык вось. Ведайце-ж, што Аўстралія толькі таму ні належыць Францыі, што капітан Бодэн, які, дарэчы, не быў баязліўцам, у 1802 годзе так перапалохаўся квактання аўстралійскіх жаб, што як найхутчэй падняў якар і ўцёк, каб ніколі не варочацца!

— Як!—крыкнуў вучоны.—Англічане адважваюцца сцвярджаць гэта?—Але-ж гэта абураючыя плёткі!

— Сапраўды, гэта злыя жарты,—згадзіўся маёр,—але тым не менш кожны англічанін ведае іх.

— Гэта нікуды не варта!—хваляваўся Паганель.—І няўжо ў Англіі вераць гэтай недарэчнасці?

— На жаль, так, дарагі Паганель,—пацвердзіў Гленарван сярод агульнага рогату.—Няўжо вы нічога не чулі пра гэта?

— Абсалютна нічога! Але я пратэстую! Самі англічане называюць нас «жабаедамі», як-жа можна абвінавачваць нас у тым, што мы перапалохаліся жаб, якіх ядзім?

— Тым не менш гэта так, Паганель,—адказаў маёр са скромнай усмешкай.

Такім чынам цудоўны карабін работы Пурдэй-Маора ўсё-такі застаўся ва ўладанні маёра Мак-Набса.

РАЗДЕЛ ПЯТЫ

Індыйскі акіян бушуе

Праз два дні пасля гэтай гутаркі Джон Мангльс, зрабіўшы ў поўдзень назіранне, аб'явіў, што «Дункан» знаходзіцца пад $113^{\circ} 37'$ даўгаты і $37^{\circ} 01'$ шыраты. Зірнуўшы на карту, пасажыры з радасцю даведаліся, што яхта знаходзіцца не больш, як за пяць градусаў ад мыса Бернуілі. Яхта плыла цяпер па той частцы Індыйскага акіяна, якая знаходзіцца каля аўстралійскага мацерыка. Можна было такім чынам спадзявацца, што праз тры-чатыры дні на гарызонце пакажацца мыс Бернуілі.

Да гэтага часу спадарожны заходні вецер спрыяў плаванню. Але ў апошнія дні ён пачаў паволі слабець, пакуль не сціх зусім 13 снежня. Парусы зусім абвіслі на мачтах, і, каб не паравая машына, «Дункан» павінен быў-бы спыніцца, скаваны штyleм. Такое надвор'е магло быць доўгі час. Увечары 13 снежня Гленарван загаварыў аб гэтым з Джоном Мангльсам. Малады капітан, бачачы, з якой хуткасцю пусцеюць яго вугальныя ямы, быў вельмі незадаволены гэтым штyleм.

Ён загадаў падняць на яхце ўсе парусы, каб выкарыстаць самы малы подых ветру, але, як кажуць матросы, ветру нехапіла-б нават на капялюш.

— Як-бы там не было,—сказаў Гленарван,—але асабліва скардзіца не прыходзіца: лепш поўны штэль, чым супраціўны вецер.

— Вы праўду кажаце, сэр,—адказаў Джон Мангльс,—але якраз такія раптоўныя штэлі прадвяшчаюць рэзкую перамену надвор'я. Таму я і незадаволены. Мы-ж знаходзімся на мяжы зоны мусонаў¹, якія з кастрычніка па красавік дзьмуць у паўночна-ўсходнім кірунку. Варта ім пачаць дзьмуць нам у лоб, і наша плаванне будзе значна зацішана...

— Нічога не зробіш, Джон. Калі гэта здарыцца, прыдзецца змірыцца. Урэшце гэта невялікая затрымка.

— Вядома, калі толькі не ўмяшаецца бура.

— Хіба вы чакаеце буры?—запытаў Гленарван, узнімаючы вочы к зусім бязвоблачнаму небу.

— Так, сэр. Я кажу гэта вам,—спешна дадаў малады капітан,—але не варта палохаць місіс Гленарван і міс Грант.

— Правільна. Але чаму вы так думаеце?

— Ёсць верныя прыкметы набліжэння буры. Не варта заспакойвацца выглядам бязвоблачнага неба, сэр. Няма большага за гэта ашуканства. Вось ужо два дні, як барометр падае ўніз. Сёння падзенне яго прымушае біць сур'ёзную трывогу: ён стаў на семсот трыццаць адным міліметры, замест нармальнага сямісот шасцідзсяці. Гэта грознае папярэджанне. Не варта грэбаваць ім, асабліва ў паўднёвых морах з шалёнымі бурамі, з якімі я ўжо меў выпадак пазнаёміцца. Кандэнсацыя вадзянай пары над велізарнымі прасторами прыпалярнага лёду стварае тут моцныя паветраныя плыні. З-за гэтай-жа прычыны барацьба палярных вятроў з экватарыяльнымі, узнімаючая цыклоны, тарнадо, буры, небяспечныя для караблёў.

— Джон,—адказаў Гленарван,—«Дункан»—моцнае судно, а яго капітан—умелы марак. Няхай налятае бура, мы зможам абараніцца.

Заклапочанасць Джона Мангльса спачатку была выклікана інстынктам марака. Пераканаўшыся па падзенню ртутнага слупка барометра ў грунтоўнасці сваёй боязні, малады капітан падрыхтаваў усё неабходнае для сустрэчы буры. Барометр праракаў яму, што яхту чакае сур'ёзны іспыт, і ён слепа верыў прыбору, які яшчэ ніколі не падводзіў, хоць выгляд бязвоблачнага неба супярэчыў яго паказанням.

Паветраныя струмені імкнуцца з месц з высокім атмасферным ціскам у месцы, дзе атмасферны ціск ніжэй. Чым бліжэй адно к аднаму гэтыя месцы, тым большая хуткасць ветру.

¹ Мусоны—пастаянныя вятры, якія дзьмуць (галоўным чынам у трапічным поясе зімой) з мацерыкоў на акіяны, а ўлетку ў адваротным кірунку.

Джон Мангльс прастаяў усю ноч на мосціку. Каля адзінаццаці гадзін неба на поўдні ўкрылася хмарами. Джон Мангльс пазваў усіх наверх і загадаў зняць усе парусы, апрача фока, стакселя і марселя. Апоўначы ўзняўся свежы вецер. Вецер усё мацнеў, і хуткасць руху частак паветра дасягала шасці сажняў у секунду. Пасажыры нічога не ведалі. Іх абудзіла выццё ветру, рыпенне мачт, сухое лясканне парусоў, жалобны трэск унутраных пераборак. Паганель, Гленарван, маёр і Роберт вышлі на палубу, хто з цікавасці, хто з мэтай дапамагчы капітану.

Неба, чыстае і зорнае яшчэ ўчора вечарам, зацягнулася цёмнымі хмарами і было падобна на леопардаву скуру.

— Бура?—проста запытаў Гленарван у Джона Мангльса.

— Яшчэ няма, але хутка пачнецца,—адказаў той.

І ён адышоў ад гаспадара яхты, каб загадаць узяць першы рыф на марселі. Матросы, змагаючыся з парываннямі ветру, зменшылі падстаўленую ветру плошчу паруса, падцягнуўшы яго лінькамі да рэі. Джон Мангльс хацеў захаваць максімум магчымай паруснасці, каб зрабіць яхту больш устойлівай і зменшыць качку.

Калі гэты манеўр быў выкананы, ён паклікаў Тома Аўсціна і боцмана і загадаў ім падрыхтавацца к буры, якая з хвіліны на хвіліну павінна была разгуляцца. Матросы мацней прынайтовілі шлюпкі, абаранілі фальшбортам гармату на носе, выцягнулі штангі, задраілі ўсе люкі. Джон ні на секунду не пакідаў свайго баявога паста на капітанскім мосціку і, углядаючыся ў неба, нібы імкнуўся вырваць у яго сакрэт, які яно вельмі сцерагло.

У гэтую хвіліну барометр упаў да сямісот дваццаці дзевяці міліметраў, што ўжо само па сабе магло напалохаць баязліваю душу, і шторм-глас¹ праракаў буру.

Было каля гадзіны ночы. Элен і Мэры, якіх абудзіла качка, адважыліся выйсці на палубу. Вецер цяпер дзьмуў з хуткасцю чатырнаццаці сажняў у секунду, са свістам і завываннем праносячыся скрозь снасці. Металічныя канаты звінелі, як струны, па якіх ударыў гіганцкі смычок; парусы ляскалі ад парыванняў ветру, нібы гарматныя стрэлы; велізарныя валы вады, узнятыя бурай, набягалі на яхту, імкнучыся заліць яе, але выдатнае судно лёгка ўзбіралася на грэбені, здзекуючыся з ярасці хваль.

Убачыўшы пасажырак, Джон Мангльс хутка падышоў да іх і папрасіў вярнуцца ў каюты. Хвалі ўжо некалькі разоў пераліваліся цераз палубу, і заставацца на ёй далей было небяспечна. Шум буры быў такі моцны, што Элен ледзь пачула просьбу маладога капітана.

¹ Шторм-глас—шкляная пасудзіна з сумессю, якая змяняе колер у залежнасці ад сілы ветру, насычэння атмасферы электрычнасцю і ціску.

— Ці ёсць небяспека?—запытала яна ў часе секунднага зацішша.

— Ніякай,—адказаў Джон Мангльс,—але вам не варта заставацца на палубе.

Элен і Мэры Грант павінны былі выканаць гэты загад, які больш быў падобны на просьбу, і схаваліся за дзвярыма кают-кампаніі якраз у тую хвіліну, калі велізарная хваля хлынула на палубу з такой сілай, што аж усё судно затраслося. Ярасць ветру між тым падвоілася, мачтыгнуліся пад цяжарам парусоў, яхта, здавалася, ператварылася ў цацку для хваль.

— Фок на гітовы!—скамандаваў Джон Мангльс.—Апусціць марсель і брамсель!

Матросы кінуліся да сваіх месцаў. Фалы былі вытраўлены, гітовы падцягнуты, і марсель і брамсель былі апушчаны з шумам, які пакрыў на секунду нават завыванне раз'юшанай стыхіі. «Дункан», з трубы якога вылятаў чорны дым, забегаў па хвалях, няроўна рассякаючы ваду вінтам.

Гленарван, маёр, Паганель і Роберт з захапленнем, якое змешвалася з жахам, глядзелі на барацьбу яхты са стыхіямі. Яны ўчапіліся за сеткі ложкаў; не маючы магчымасці прагаварыць хоць-бы слова, яны моўчкі пазіралі на чараду буравеснікаў, гэтых злавесных прарокаў непагоды, якія гарэзліва ляталі ў паветры.

У гэты момант аглушальны свіст пакрыў нават шум буры. Гэта з сілай вырвалася пара, але не праз выхлапную трубу, а непасрэдна з клапанаў катла. Раздаўся трывожны свісток. Яхта моцна нахілілася, і Вільсона, які стаяў на штурвале, паваліла нечақаным ударам хвалі. «Дункан» застаўся без упраўлення і павярнуўся бортам к хвалі.

— Што здарылася?—крыкнуў Джон Мангльс, перагінаючыся цераз парэнчы свайго мосціка.

— Яхта кладзецца набок,—адказаў Том Аусцін.

— Мы згубілі руль?

— Капітана ў машыннае адзяленне!—пачуўся голас механіка.

Джон пабег па трапу ўніз. Воблака пары запаўняла памяшканне машыннага аддзялення. Поршні цыліндраў машыны не працавалі; шатуны не круцілі грабны вал. Механік, бачачы, што здарылася нейкая сур'ёзная аварыя ў машыне, і баючыся, каб не ўзарваліся катлы, выпусціў пару ў выхлапную трубу.

— Што тут у вас?—запытаў капітан.

— Нешта здарылася з вінтам. Ён не працуе. Ці зламаны, або мо' пагнуўся і зачапіўся.

— Трэба вызваліць яго!

— Немагчыма.

Механік казаў праўду. Зараз не было часу думаць пра

рамонт. Трэба было пагаджацца з тым, што вінт не працуе і з гэтай прычыны бяздзейнічае ўся машына. Джон Мангльсу заставалася толькі вярнуцца на палубу і паспрабаваць пры дапамозе парусаў ператварыць у саюзніка яхты вецер, які да гэтага часу быў яе ворагам.

Ён у некалькіх словах растлумачыў пра становішча Гленарвану і папрасіў яго і іншых пасажыраў пайсці ў каюты. Але Гленарвану не хацелася пакідаць палубы.

— Сэр,—цвёрда сказаў Джон Мангльс,—трэба, каб на палубе засталіся толькі мой экіпаж і я. Ідзіце. Кожную хвіліну можа наляцець хваля, якая ўсё змые!

— Але мы можам быць карыснымі...

— Ідзіце, сэр! Так патрэбна. Зараз я гаспадар судна. Ідзіце, я гэтага патрабую!

Калі ўжо Джон Мангльс так загаварыў, становішча, відавочна, было вельмі сур'ёзным. Гленарван зразумеў, што павінен паказаць сваім спадарожнікам прыклад паслухмянасці. Ён пайшоў з палубы разам з Паганелем, Робертам, і маёрам, і яны далучыліся ў кают-кампаніі да двух пасажырак, якія з трывогай чакалі канца барацьбы са стыхіямі.

— Энергічны чалавек, гэты Джон!—сказаў Гленарван, уваходзячы ў каюту.

— Так,—адказаў Паганель.—Ён нагадвае мне таго боцмана ў «Буры» вашага вялікага Шэкспіра, які крычыць каралю, вышаўшаму на палубу: «Калі можаце загадваць стыхіямі і ўціхамірваць іх ў момант, дык распараджайцеся! Калі не—ідзіце вон адсюль!»

Між тым Джон Мангльс, не трацячы ні секунды, рабіў усё, што неабходна, каб выратаваць яхту з такога няшчаснага становішча, у якім яна апынулася з-за папсаванага вінта. Ён вырашыў легчы ў дрэйф, каб як мага менш ухіліцца ад курса. Для гэтага трэба было паставіць парусы і накіраваць судно паўскасяк ветру. Матросы хутка паставілі зарыфлены марсель і лацінскі фок на штаге грот-мачты, і «Дункан» стаў пад вецер.

Яхта, якая мела выдатныя мораходныя якасці, рушыла наперад, нібы стаенны конь, якому далі шпорами пад бок. Цяпер усё залежала ад парусаў—ці вытрымаюць яны... Праўда, яны былі зроблены з лепшай шатландскай парусіны, але якая тканіна магла вытрымаць напор такой буры?

Дрэйфуючая яхта падстаўляла цяпер пад удары хваль свае самыя трывалыя часткі. Акрамя таго гэты манеўр Джона Мангльса меў тую перавагу, што пры ім яхта менш за ўсё ўхілялася ад свайго шляху. Аднак дрэйф быў і небяспечны, бо яхта магла трапіць у прорву між двума гіганцкімі хвалямі і больш не ўсплысці. Але ў Джона Мангльса не было выбару, і ён рашыў дрэйфаваць да таго часу, пакуль

трываюць мачты і парусы. Увесь экіпаж яхты знаходзіўся на палубе, гатовы кінуцца выконваць кожны загад свайго маладога капітана.

У такім становішчы прайшла рэштка ночы. Усе спадзяваліся, што з надыходам дня бура сцішыцца. Дарэмная надзея!

К васьмі гадзінам раніцы вецер яшчэ больш узмацнеў. Цяпер ён дзьмуў ужо з хуткасцю восемнаццаці сажняў у секунду. Гэта быў ураган.

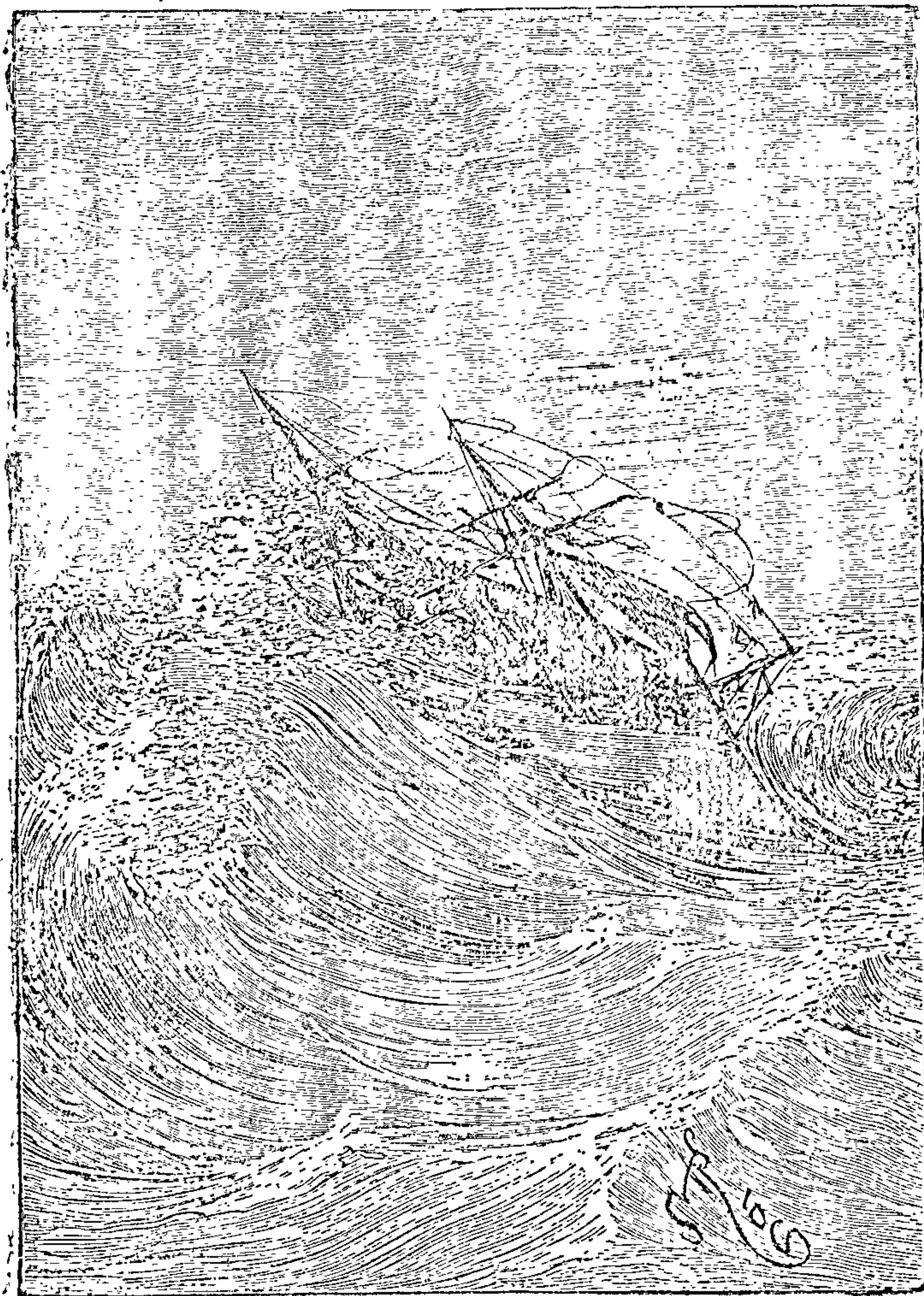
Джон нічога не гаварыў, але ў душы непакоіўся за лёс судна і яго пасажыраў. «Дункана» ярасна кідала з борта на борт, так што увесь корпус жалобна рыпеў. Часам верхавіны яго мачтаў дакраналіся да грэбняў хваль. Быў адзін момант, калі ўвесь экіпаж думаў, што нахіленая яхта не выпрастаецца. Матросы з сякерамі ў руках пабеглі ўжо ссякаць мачты, як раптам парусы, грывнуўшы нібы залпам з шматлікіх гармат, сарваліся з мачтаў і паляцелі, як гіганцкія альбатросы.

«Дункан» выпрастаўся. Але яхту, пазбаўленую той апоры супроць ветру, якую надавалі парусы, хвалі так кідалі ва ўсе бакі, што мачты пагражалі кожную хвіліну абламацца. Ніякае судно не магло доўга вытрымаць такой качкі, якая расхіствала швы, паслабляла мацаванні. Здавалася, вось вось праз шчыліны ў бартах у трум хлыне вада.

Джону Мангльсу заставалася зрабіць толькі адно: паставіць фор-стэнгі-стаксель і ісці за ветрам. Але гэта было не вельмі проста. Дваццаць разоў вецер прымушаў пачынаць нанова ўжо амаль закончаную работу, і толькі а трэцій гадзіне папоўдні парус умацавалі на штаге фок-мачты і ён набраў ветру. «Дункан» адразу паімчаўся наперад неймаверна шпарка, падганяемы з-за кармы ветрам. Бура імчала яхту на паўночны ўсход. Джон Мангльс сачыў за тым, каб яна не зменшыла хуткасці, бо толькі ад яе залежала выратаванне. Часам, апярэджваючы хвалі, якія вецер гнаў у той-жа бок, «Дункан» разразаў іх сваім вострым носам і хаваўся ў вадзе, як гіганцкі кіт. Але часам здаралася, што шпаркасць яго ходу была аднолькавая з шпаркасцю руху хваль; тады руль пераставаў дзейнічаць, і яхта бездапаможна кідалася з боку на бок, пагражаючы стаць бортам к хвалям.

Урэшце здаралася і так, што хвалі імчаліся хутчэй за яхту; тады яны навальваліся на судно і бесперашкодна залівалі яго ад кармы да носа.

Становішча «Дункана» было пагражаючым увесь гэты дзень, 15 снежня, і наступную ноч. Надзея змянялася адчаем, а адчай зноў змяняўся надзеяй. Джон Мангльс ні на секунду не сыходзіў са свайго паста; ён нічога не еў увесь гэты час. Вельмі добра валодаючы сабой, з выгляду зусім спакойны, малады капітан у сапраўднасці вельмі трыво-

Хвалі ярасна кідалі судно.

жыўся. Ён напружана ўглядаўся ў мора, спрабуючы пранізаць позіркам зацягнуты хмарами паўночны гарызонт.

Сапраўды, капітан меў усе падставы трывожыцца: вецер адганяў «Дункана» ў бок ад свайго шляху, і яхта з вялікай шпаркасцю імчалася к аўстралійскаму берагу. Джон Мангльс інстынктыўна адчуваў, што яго яхту цягне за сабой нейкая невядомая плынь. Кожную секунду яхта магла наскочыць на рыф і разляецца на тысячу кавалкаў. Па яго разліках, да берагу было не больш дванаццаці міль пад ветрам. Блізкасць берагу пагражала судну пагібеллю, крушэннем: у такую буру не было чаго і думаць шчасліва прыстаць. У сто разоў лепш быць у адкрытым акіяне, дзе карабль можа абараняцца ад удараў хваль, уступаючы ім. Але калі бура кідае яго на бераг, ён беспаваротна гіне.

Джон Мангльс выклікаў да сябе Гленарвана і, нічога не тоячы, растлумачыў яму, якая небяспека пагражае судну. Ён папярэдзіў Гленарвана, што, магчыма, давядзецца выкінуць «Дункан» на бераг.

— Я не пашкадую судна,—закончыў ён,—каб выратаваць пасажыраў і каманду, калі гэта можна будзе зрабіць.

— Добра, Джон,—адказаў Гленарван.

— А місіс Гленарван, а міс Грант?

— Я папярэджу іх толькі ў самую апошнюю хвіліну, калі не будзе больш ніякай надзеі ўтрымацца на вадзе. Вы паведаміце мяне.

— Добра, сэр, я паведамлю вас.

Гленарван прышоў к пасажырам, якія не ўяўлялі сабе дакладна памераў небяспекі, але здагадваліся аб ёй. Элен і Мэры трымалі сябе таксама смела, як і іх спадарожнікі-мужчыны. Паганель шмат размаўляў на тэму аб напямку наветраных плыняў; ён расказваў Роберту, які ўважліва слухаў яго, цікавыя дэталі аб вятрах, параўноўваючы цыклоны з тарнадо і ўраганамі. Маёр чакаў канца са спакоем фаталіста-мусульманіна.

Каля адзінаццаці гадзін раніцы 16 снежня ураган як быццам пацішэў; мокры туман апаў, і ў прасвеце Джон Мангльс убачыў у шасці мілях пад ветрам нізкі бераг. Яхта на ўсю пару імчалася проста к яму. Велізарныя вёлы, вышынёю да пяцідзесяці футаў, перакачваліся па моры. Джон Мангльс падумаў, што хвалі не былі б такімі высокімі, каб не мелі апоры ад блізкага дна.

— Тут, відаць, пясчаная мель,—сказаў ён Тому Аусціну.

— І я так думаю,—адказаў памочнік.

— Кепская справа,—зноў пачаў Джон.—Калі мы не знойдзем праходу між імі, «Дункан» загінуў...

— Цяпер высокі прыліў, капітан, можа мы здолеем прайсці над мелямі?

„Дункан“ пагражаюча нахіліўся.

— Што вы, Аусцін! Зірніце на гэтыя хвалі. Яны ў момант разаб'юць нас нашчэнт, калі мы хоць на секунду затрымаемся на мелі.

Між тым «Дункан» неймаверна шпарка імчаўся к берагу над фор-стэнгі-стакселем. Хутка ён апынуўся на адлегласці двух міль ад меляў. Ключча ўзнятага туману што секунду хавала ад вачэй зямлю. Аднак Джон Мангльсу здалося, што за лініяй пены ад прыбою знаходзіцца больш спакойны басейн. Каб «Дункану» ўдалося трапіць туды, ён быў-бы ў адноснай бяспецы.

Але як трапіць у басейн?

Джон выклікаў пасажыраў на палубу. Ён не хацеў, каб крушэнне застала іх у каюце.

Пасажыры з трывогай глядзелі на страшнае мора. Мэры Грант збялела.

— Джон,—ціха сказаў Гленарван маладому капітану,— я настараюся выратаваць сваю жонку ці загіну разам з ёю. Паклалаціцеся аб Мэры Грант...

— Ёсць, сэр,—адказаў той, прыкладаючы руку да казырка шапкі.

«Дункан» быў ужо ледзь на некалькі кабельтоваў ад меляў. Высокая вада прыліву, безумоўна, дазволіла-б судну прайсці над гэтым небяспечным месцам, не зачэпіўшыся за яго кілем. Але бушуючыя хвалі, падымаючы судно на вялікую вышыню, а пасля кідаючы яго ў глыбокае бяздонне, немінуча павінны былі ўдарыць яго аб дно. О, каб можна было на секунду супакоіць мора!

У Джона Мангльса раптоўна ўзнікла ідэя.

— Масла!—крыкнуў ён.—Масла, хлопцы! Давайце сюды бочкі з цюленевым тлушчам!

Каманда адразу зразумела думку капітана. Ён хацеў выкарыстаць сродак, які часам дае станоўчыя вынікі: можна стрымаць ярасць хваль, выліўшы на іх пласт вадкага тлушчу; гэты пласт успывае на паверхню і паслабляе хвалі. Тлушч сцішвае хвалі ў момант, але дзейнасць яго кароткая. Калі карабль праходзіць па гэтай штучнай гладкай паверхні, мора вызваляецца ад яе і пачынае бушаваць з падвоенай ярасцю. Нездабраваць караблю, які асмеліцца плысці ўслед за першым!¹

Каманда, сілы якой удзесяцярыла небяспека, ў момант выкаціла на палубу бочкі з цюленевым тлушчам. З іх павыбівалі дны і паднялі іх над парэнчамі бакборта і штырборта.

— Не выліваць! Чакаць маёй каманды!—крыкнуў Джон Мангльс, які чакаў зручнага моманту.

¹ Таму марскія правілы забараняюць капітанам карыстацца гэтым спосабам, калі за імі плывуць у тым-жа напрамку іншыя караблі. *Заўвага аўтара.*

Праз дваццаць секунд яхта апынулася каля самай гра-
ніцы мелі, дзе ярасна кіпела і бурліла вада. Мома́нт настаў.
— Лі!—крыкнуў капітан.

Бочкі ўраз перавярнулі, і ў мора паліліся струмені:
тлушчу. У тую-ж секунду тлушчавы пласт суняў бушуючыя
хвалі, і «Дункан», праслізнуўшы па гладкай паверхні вады,
увайшоў у ціхі басейн. Вызвалены ад пут акіян зароў за
яго кармой у дзесяць разоў мацней.

РАЗДЗЕЛ ШОСТЫ

Мыс Бернуілі

Перш за ўсё Джон Мангльс паспяшыў спусціць абодва
якары. Дно было заслана шчытна злежанай жарствой і добра
трымала якары. Такім чынам судну не пагражала небяспека
сарвацца з месца. Пасля столькіх ліхіх гадзін і небяспек
«Дункан» урэшце знайшоў спакойны прытулак у бухтачцы,
затуленай ад акіянскіх вятроў размешчанымі дугою ўзгор-
камі.

Гленарван моцна паціснуў руку маладому капітану.

— Дзякую, Джон,—сказаў ён.

І Джон адчуў сябе ўзнагароджаным за ўсю работу гэ-
тымі двума словамі. Гленарван ні слова не сказаў пра
неражытую трывогу, і ні Элен, ні Мэры Грант, ні Роберт і
не западозрылі, якой страшнай небяспекі яны пазбеглі.

Зараз трэба было высветліць адну вельмі важную акаліч-
насць: у якую мясцовасць аўстралійскага ўзбярэжжа занесла
«Дункан» бура? Як далёка яна адагнала судно ад трыццаць
сёмай паралелі? На якой адлегласці ад іх знаходзіцца мыс
Бернуілі? Гэтыя пытанні былі пастаўлены перад Джонам
Мангльсам. Скарыстаўшы сонца, якое праглянула на хві-
ліну, ён зрабіў назіранні і адзначыў бынік іх на карце.

Увогуле «Дункан» не вельмі ўхіліўся ад свайго шляху—
ледзь на два градусы. Ён апынуўся пад $136^{\circ} 12'$ даўгаты
і $35^{\circ} 07'$ шыраты, каля мыса Катастроф.

Гэты мыс з такой злавеснай назвай ляжыць супроць
мыса Борда на выступе касы вострава Кенгуру. Між гэтымі
двума мысамі знаходзіцца праліў Даследчыкаў, які вядзе
к двум глыбокім затокам: на поўначы—к затоцы Спенсера,
на поўдні—к затоцы св. Вінцэнта. На ўсходнім беразе апош-
няга знаходзіцца порт Адэлаіда, сталіца правінцыі Паўднё-
вая Аўстралія.

Горад Адэлаіда, заснаваны ў 1836 годзе, налічвае сорак
тысяч жыхароў. Гэта багаты, зусім сучасны горад, але на-
сельніцтва яго больш займаецца земляробствам, чым прамы-
словасцю. Таму ў горадзе куды больш аграномаў, чым інжы-
нераў, і гандаль і індустрыя там не ў пашане.

Ці зможа «Дункан» адрамантаваць у Адэлаідзе пашкоджанні, атрыманыя ў часе ўрагана? Гэта цяжка было сказаць. Джон Мангльс загадаў вадалазу агледзець характар пашкоджанняў. Той далажыў, што адзін з лопасцяў вінта сагнуўся і чапляецца за ахтэр-штэвень, з-за чаго вінт не можа круціцца. Гэта была сур'ёзная аварыя, настолькі сур'ёзная, што цяжка было разлічваць на ліквідацыю яе ў Адэлаідзе.

Пасля доўгага абмеркавання Гленарван і капітан Джон прынялі наступнае рашэнне. «Дункан» пойдзе пад парусамі паўз берагі Аўстраліі, па дарозе шукаючы сляды крушэння «Брытаніі». Каля мыса Бернуілі ён зробіць прыпынак. Там можна будзе даведацца ў мясцовых жыхароў аб усіх крушэннях, якія былі тут. Адсюль яхта пойдзе ў Мельбурн на рамонт у сухі док. Калі ўсе пашкоджанні будуць адрамантаваны, яхта зноў выйдзе ў мора і будзе прадаўжаць пошукі «Брытаніі» на ўсходнім беразе.

Гэта рашэнне было аднагалосна прынята ўсімі. Джон Мангльс вырашыў падняць якар, скарыстаўшы першы падарожны вецер. Яму не давялося доўга чакаць. Пад вечар мора зусім супакоілася, і лёгкі брыз змяніў нядаўна лютаваўшы ўраган. Яхта пачала рыхтавацца да ад'езду. Парваныя парусы замянілі новымі. А чацвертай гадзіне раніцы матросы паднялі якары, паставілі парусы, і, плаўна гойдаючыся на невялікіх хвалях, «Дункан» паплыў уздоўж берагу Аўстраліі.

Праз дзве гадзіны мыса Катастроф ужо не было відаць, і яхта апынулася на траверзе праліва Даследчыкаў. К вечару яна абышла мыс Борда і прайшла ўздоўж вострава Кенгуру, галоўнага з малых аўстралійскіх астравоў. З мора выгляд вострава быў надзвычай прыгожы. Густой зелянінай абраслі яго берагі. Безліч кенгуру вядуцца ў яго лясах.

Назаўтра Гленарван загадаў выслаць шлюпкі для агляду берагоў вострава. Ён знаходзіўся на 36° шыраты, а Гленарван не хацеў пакінуць недаследаваным ні аднаго шматка зямлі між 36° і 38° шыраты.

Удзень 18 снежня «Дункан», плывучы пад усімі парусамі, як сапраўдны паруснік, прайшоў паблізу берагоў бухты Спаткання.

Сюды трапіў у 1828 годзе падарожнік Штурт пасля адкрыцця Мёрэя, самай вялікай ракі ў Паўднёвай Аўстраліі. Але берагі гэтай бухты нічым не нагадвалі заросшыя буйнай расліннасцю берагі вострава Кенгуру. Тут, наадварот, усё было голае, пустое, шэрае. Тут адчувалася ўжо беднасць прыпалярнай вобласці.

У часе гэтага плавання цяжкая работа прыпала на долю шлюпак «Дункана». Але маракі не скардзіліся. Амаль за ўсёды ў паездках уздоўж берагу ўдзельнічалі Гленарван, яго неадлучны сябра Паганель і Роберт. Яны хацелі асабіста

Гленарван выс. аў шлюпки для агляду берагоў вострава.

Ўдзельнічаць у пошуках слядоў крушэння «Брытаніі». Але, не гледзячы на самыя старанныя пошукі, нічога не ўдалося знайсці. Берагі Аўстраліі былі такімі-ж нямымі, як ўзбярэжжа Патагоніі. Аднак падарожнікі не прыходзілі ў роспач, бо яны яшчэ не дайшлі да таго месца, дакладна вызначанага ў дакуменце. Гэтыя-ж пошукі рабіліся, каб супакіць сумленне, каб потым не было за што дакараць сябе. Ноччу «Дункан» становіўся на якар ці лажыўся ў дрэйф так, каб на магчымасці не адыходзіць ад таго месца, дзе яго заставаў змрок, а раніцой узбярэжжа старанна аглядалася.

Пасоўваючыся такім чынам пакрысе наперад, яхта толькі 20 снежня даплыла да мыса Бернуілі, не заўважыўшы па дарозе ніякіх прымет крушэння «Брытаніі». Між іншым, беспаспяховасць пошукаў крушэння абсалютна нічога не даказвала. З часу крушэння мінула больш двух гадоў, і мора магло знішчыць усякія сляды катастрофы трохмачтавага карабля, нават калі ён грунтоўна сядзеў спачатку на рыфах. Урэшце і тубыльцы, якія чуюць крушэнні таксама, як каршуны здалёк чуюць падлу, маглі забраць усе астаткі яго, нават самыя маленькія. Што датычыцца Гары Гранта і двух яго спадарожнікаў, дык іх, несумненна, забралі ў палон у той момант, калі яны выбраліся на бераг, і пасля былі адведзены ў глыб краіны.

Аднак гэта меркаванне брала пад сумненне адну з разумнейшых гіпотэз Жака Паганеля. Пакуль гутарылі пра аргентынскую тэрыторыю, вучоны меў права сцвярджаць, што шырата, паказаная ў дакуменце, датычыць не месца крушэння, а месца сталага жыцця палонных. І сапраўды, вялікія рэкі, якія цякуць у пампасах, і іх шматлікія прытокі дазвалялі дзе хочаш кінуць бутэльку з дакументамі, у разліку на тое, што плынь занясе яе ў мора. Між тым у гэтай частцы Аўстраліі рэк, якія цякуць паблізу трыццаць сёмай паралелі, вельмі мала; апрача таго ў Амерыцы Рыо-Каларадо і Рыо-Негро цякуць у акіян па бязлюдных прэрыях, далёка ад людскіх паселішчаў. Тут-жа галоўныя рэкі Аўстраліі—Мёрэй, Яра, Торэнс, Дарлінг—або ўліваюцца адна ў адну, або ўпадаюць у акіян праз вусці, дзе размясціліся ажыўленыя гандлёвыя парты з мноствам караблёў.

Цяжка было ўявіць, што крохкая бутэлька магла бесперашкодна праплысці па гэтай вадзе, якую барозняць сотні суднаў, і папасці ў Індыйскі акіян.

Гэта меркаванне не ўнікнула ад дасціпнага розуму Гленарвана. Гіпотэзу Паганеля, цалкам даказаную ва ўмовах аргентынскіх правінцый, нельга было прымяніць у Аўстраліі. Паганель сам згадзіўся з гэтым у спрэчках з Мак-Набсам, які ўзняў гэта пытанне. Адсюль вынікала, што градусы шыраты, паказаныя ў дакуменце, маглі азначыць толькі

месца крушэння і што бутэльку кінулі ў мора на заходнім узбярэжжы Аўстраліі адразу пасля катастрофы з «Брытаніяй».

Аднак, як правільна заўважыў Гленарван, гэтае бяспрэчнае тлумачэнне дакумента не выключала магчымасці, што капітан Грант знаходзіцца ў палоне ў тубыльцаў. Наадварот, сам ён пацвярджаў гэта сказам: «дзе яны трапяць у палон да лютых тубыльцаў». Лагічны вывад з гэтага быў такі, што цяпер было, столькі-ж падстаў шукаць капітана Гранта на трыццаць сёмай паралелі, як і на якой-небудзь іншай.

Пасля доўгага абмеркавання пытання падарожнікі прышлі да наступнага канчатковага рашэння: калі і на мысе Бернуілі не ўдасца знайсці слядоў крушэння «Брытаніі», Гленарвану застанецца толькі вярнуцца ў Еўропу. Экспедыцыя, праўда, скончыцца без поспеху, але абавязак свой яна выканае добрасумленна і да канца.

Рашэнне гэта, правільнасць якога была відавочнай, усё-ж прымусіла засмуткаваць усіх пасажыраў яхты і асабліва Мэры і Роберта Гранта. Выпраўляючыся на бераг разам з Гленарванам, Мак-Набсам, Джонам Мангльсам і Паганелем, гаротныя дзеці гаварылі сабе, што зараз канчаткова вырашыцца лёс іх бацькі. І сапраўды, калі і тут не знойдзецца слядоў «Брытаніі», далейшыя пошукі будуць дарэмнымі. Паганель-жа давёў яшчэ раней; што на ўсходнім беразе крушэння не магло быць, бо ў гэтым выпадку капітан Грант і яго спадарожнікі ўжо даўно знайшлі-б спосаб вярнуцца на бацькаўшчыну.

— Не губляйце надзеі, мілая Мэры!—ласкава сказала Элен маладой дзяўчыне.—Мне штосьці падказвае, што мы хутка пачуем навіны пра вашага бацьку.

Да берагу было не больш аднаго кабельтова. Край мыса, які выдаецца на дзве мілі ў мора, адхонна спускаўся к вадзе. Шлюпка прыстала да берагу ў маленькай бухтачцы, утворанай растучымі каралавымі мелямі, якія з цягам часу ўтвараюць пояс з рыфаў вакол паўднёвай часткі Аўстраліі. Але і зараз ужо каралавыя пабудовы каля гэтага берагу былі досыць высокімі, каб затапіць «Брытанію».

Пасажыры і капітан «Дункана» лёгка высадзіліся на зусім бязлюдны бераг, уздоўж якога цягнулася паласа скал вышынёй ад шасцідзесяці да васьмідзесяці футаў. Гэта натуральнае ўмацаванне было-б цяжка перамагчы без лесніцы ці вяровак з крукамі, але, на шчасце, Джон Мангльс яшчэ з мора заўважыў шчыліну ў сцяне, утвораную частковым абвалам. Безумоўна, у час вялікіх бур перыяда роўнадзеяння хвалі дасягалі гэтага бар'ера з мяккага туфа і сваімі ўдарамі абвальвалі верхнія часткі скал.

Гленарван і яго спадарожнікі ўвайшлі ў пралом і па доволі стромаму ўздыму ўскарабкаліся на верхавіну скалы.

Роберт, як кошка, ускарабкаўся на амаль старчаковаму спаду і першым апынуўся на верхавіне скалы, выперадзіўшы Паганеля. Ён ніяк не мог згадзіцца, што яго даўгія саракагадовыя ногі былі пераможаны маленькімі дванаццацігадовымі ножкамі. Ён супакоіўся ад таго, што крыху выперадзіў маёра, але для таго гэта было ўсёроўна.

Сабраўшыся на грэбені скалы, маленькі атрад з цікаўнасцю аглядаў даліну, якая ляжала пад яго нагамі. Гэта быў шырокі неапрацаваны стэп з рэдкай травой і хмызнякамі. Гленарвану ён нагадаў неўраджайныя глебы нізін Шатландыі, а Паганелю—саланчаковыя ланды Брэтані. Але калі ўзбярэжная частка гэтай раўніны здавалася бязлюднай, дык некалькі будынін, што стаялі воддаль, гаварылі пра прысутнасць чалавека, і не дзікуна, а цывілізаванага.

— Млын!—усклікнуў Роберт.

І сапраўды за тры мілі ад берагу, вецер круціў крылі млына.

— Так, гэта млын!—пацвердзіў Паганель, зірнуўшы праз сваю падзорную трубу ў напрамку, куды паказваў Роберт.

— Пойдзем туды!—сказаў Гленарван.

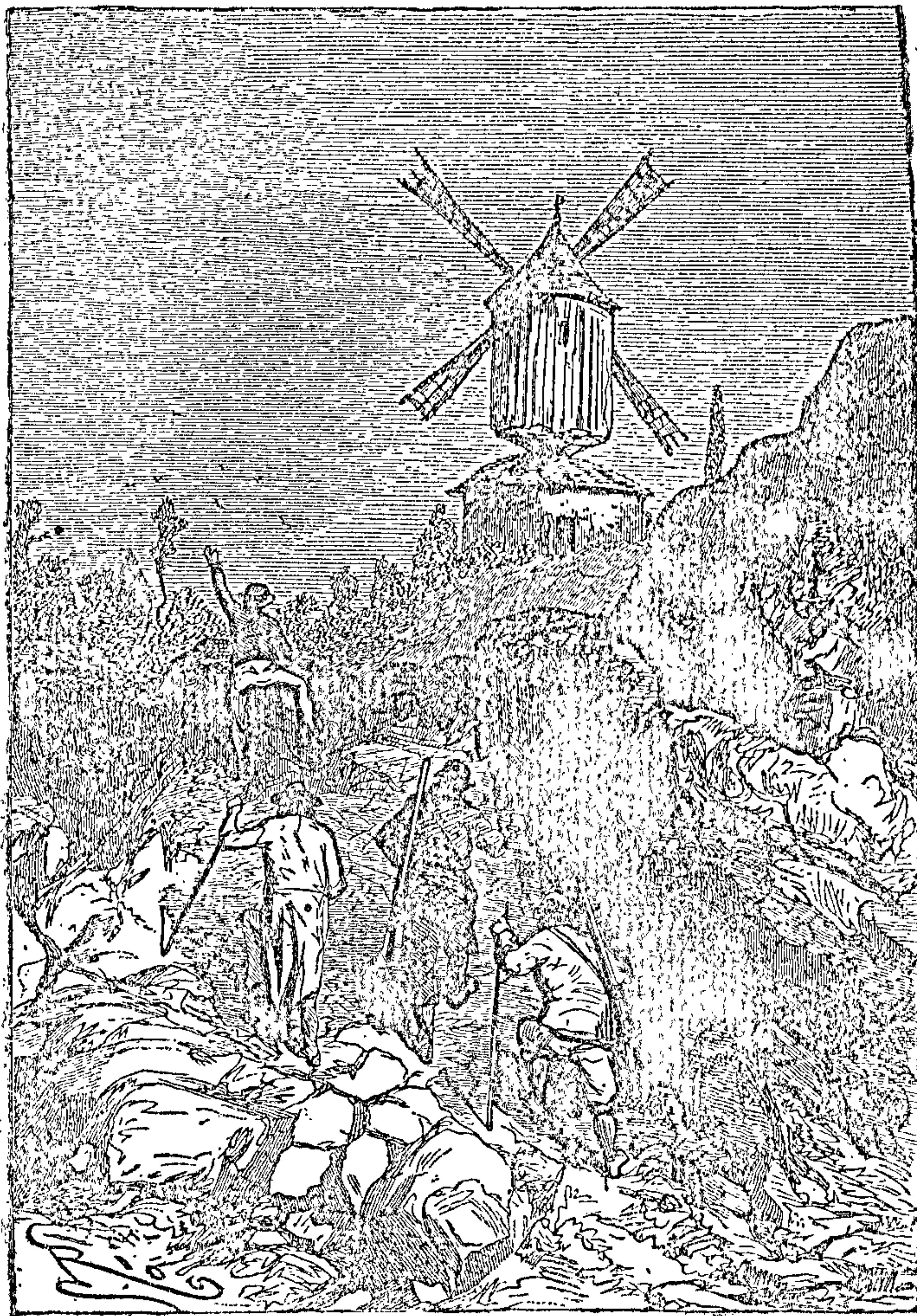
Усе рушылі наперад. Пасля поўгадзіны хады яны дайшлі да мяжы апрацаванай зямлі. Пераход ад неўраджайнага стэпа к культурным палям быў вельмі раптоўны. Дзікі хмызьяк адразу змяніўся жывой агарожай, абсаджанай вакол толькі што расцярэбленага ўчастка. Некалькі быкоў і дванаццаць коней пасвіліся на густой траве прэрыі ў засені высокіх акацый, якіх прывезлі сюды з багатых расаднікаў вострава Кенгуру. Потым паказаліся хлебныя пасевы, стагі сена, якія былі падобны на вялізныя вуллі, пладовы сад за свежай агарожай, потым свірны і розныя іншыя гаспадарчыя пабудовы і ўрэшце ўтульны жылы дом, за якім весела ўзвышаўся востры шпіль млына.

У гэты момант забрахалі сабакі, і з дому вышаў чалавек гадоў пяцідзесяці з адкрытым прыемным тварам. Пяць дужых і прыгожых хлапцоў, відаць, яго сыноў, і высокая поўная жанчына ішлі за ім. Досыць было толькі зірнуць на гэтую мужнюю сям'ю, акружаную ў гэтым першабытным стэпавымі пабудовамі, каб пазнаць ірландцаў—каланістаў, якія пакутвалі ад гора і нястачы на сваёй радзіме і прыехалі шукаць шчасця за акіянам.

Не паспелі Гленарван і яго спадарожнікі падысці, як гаспадар дома, не пытаючы ў іх ні імя, ні чыноў, ад душы вітаў іх:

— Чужаземцы, калі ласка заходзьце ў дом Паддзі О'Мура!

— Вы ірландзец?—запытаў Гленарван, паціскаючы працягнутую гаспадаром руку.

— Млын!—усклікнуў Роберт.

— О, я ім некалі быў,—адказаў той,—цяпер я аўстра-ліец. Уваходзьце, чужаземцы, і, кім-бы вы ні былі, лічыце гэты дом за свой!

Заставалася толькі прыняць гэтае шчырае запрашэнне. Элен і Мэры Грант увайшлі ў дом разам з місіс О'Мур, у той час як сыны каланіста дапамагалі гасцям здымаць зброю.

Абсталяванне светлага, прасторнага пакоя на першым паверсе жылога дома складалася з некалькіх лавак, пастаўленых каля бліскучых, свежа афарбаваных сцен, з дзесятка табурэтак, двух куфраў з белай фаянсавай пасудай і дабляску вычышчаных каструль. І ўрэшце стаяў шырокі і доўгі стол, за якім свабодна маглі рассесціся дваццаць чалавек. Мэбліроўка як нельга лепш гарманіравала з выглядам трывалага дома і яго дужымі, здаровымі гаспадарамі.

Падалі абед. Міска з супам дымілася парай на стале між поўміскамі з ростбіфам і смажанай баранінай; вакол стаялі талеркі з маслінамі, вінаградом і апельсінамі. Гэта была не раскоша, а поўны дастатак. Гаспадар і гаспадыня былі такія ветлівыя, у страў на стале быў такі апетытны выгляд, што нельга было адмовіцца ад запрашэння. Слугі і рабочыя фермы ўжо селі на свае месцы за адным сталом з гаспадаром. Паддзі О'Мур жэстам паказаў гасцям на пакінутыя для іх месцы.

— Я вас чакаў,—проста сказаў ён Гленарвану.

— Нас?—здзівіўся той.

— Я заўсёды рады бачыць гасцей у сваім доме,—адказаў ірландзец.

Падарожнікі і дамачадцы са смакам з'елі абед. За сталом завязалася ажыўленая гутарка. Ад шатландца да ірландца толькі адзін крок. Рака Твід¹, шырынёй на некалькі сажняў, пракапала больш глыбокае бяздонне між Шатландыяй і Англіяй, чым восемдзесят кілометраў Ірландскага праліва, якія падзяляюць Старую Каледонію і зялёны Эрын.

Паддзі О'Мур расказаў сваю гісторыю. Гэта была гісторыя ўсіх эмігрантаў, якіх голад прымусіў пакінуць радзіму. Многія з іх замест дастатку знаходзяць на новым месцы яшчэ больш гора і нястачу. Але адважныя і працавітыя, разважныя і старанныя маюць поспех.

Да гэтых апошніх належаў і Паддзі О'Мур. Ён эміграваў з Ольстэра, дзе яго сям'я памірала з голаду, у Аўстралію, высадзіўся ў Адэлаідзе, адмовіўся ад высокіх заробкаў гарняка, якія яму прапанавалі, каб заняцца земляробствам. Праз два месяцы пасля прыезду ён ужо расцярэбліваў для поля дзікі ўчастак, той самы, ад якога падарожнікі не маглі адарваць позіркаў.

¹ Рака, якая цячэ на граніцы Англіі і Шатландыі.

Калі капітан Грант жывы, ён знаходзіцца ў Аўстраліі...

Уся тэрыторыя Паўднёвай Аўстраліі была падзелена на часткі плошчай па восемдзесяці акраў¹ кожны. Гэтыя часткі дармова раздаваліся ўрадам перасяленцам, каб хутчэй каланізаваць краіну. Кожны ўчастак не толькі мог пракарміць працавітага фермера, але і дазваляў яшчэ мець запасы.

Паддзі О'Мур ведаў гэта. Не шкадуючы сіл, ён і яго сям'я працавалі на сваім участку. Сям'я працвітала таксама, як і яе ўладанні. Ірландскі селянін зрабіўся землеўласнікам. Яму належаў зараз участак зямлі, якая зрабілася ўрадлівай дзякуючы яго працы, і стада з пяцісот галоў жывёлы. Нядаўні раб ірландскіх памешчыкаў, ён стаў вольным грамадзянінам.

Падарожнікі ад шчырага сэрца віталі эмігранта з удачай. Паддзі О'Мур, скончыўшы свой расказ, змоўк, чакаючы, як відаць, расказу ад падарожнікаў, ні пра што не распытваючыся. Але Гленарван сам быў зацікаўлены ў тым, каб каланіст ведаў усё аб «Дункане», аб мэце яго прыезду к мысу Бернуілі, аб пошуках, якія рабіла яхта па ўсяму свету. Будучы чалавекам, які ідзе заўсёды проста да мэты, ён спачатку запытаў у Паддзі О'Мура, ці не чуў той чаго-небудзь пра крушэнне «Брытаніі».

Ірландзец даў адмоўны адказ. Ён ніколі не чуў аб гэтым караблі. За апошнія два гады ні адно судно не мела крушэння ні каля самага мыса Бернуілі, ні навакол яго. А таму што катастрофа з «Брытаніяй» здарылася ўсяго два гады таму назад, дык ён з усёй адказнасцю заявіў, што людзей, якіх шукае Гленарван, няма і не было на гэтай частцы ўзбярэжжа.

— А зараз дазвольце даведацца, сэр, чаму* вы ставіце мне гэта пытанне?—закончыў ён.

Тады Гленарван расказаў каланісту пра знаходку дакументаў у бутэльцы, пра экспедыцыю на «Дункане» і пра ўсе спробы знайсці капітана Гранта, распачатыя ёю. Ён не затаіў ад ірландца, што яго катэгарычнае сцвярджэнне ўшчэнт разбівала апошняю надзею знайсці няшчасных маракоў.

Гэтыя словы не маглі ўразіць слухачоў Гленарвана. У Роберта і Мэры вочы заліліся слязмі. Нават Паганель не мог супакоіць іх. Джон Мангльс пакутваў удвая: за Мэры і за сябе. Роспач поўніла сэрцы гэтых вялікадушных людзей, якія дарэмна прыехалі к такім далёкім берагам, як раптам у напружанай цішыні, што панавала ў пакоі, пачуўся ўпэўнены голас:

— Не прыходзьце ў роспач, сэр, калі капітан Грант жывы, ён знаходзіцца ў Аўстраліі!

¹ Акр роўны 0,404 гектара.

Айртон

Цяжка апісаць здзіўленне, якое выклікалі гэтыя словы. Гленарван у момант падскочыў так, што яго табурэтка аж павалілася на падлогу.

— Хто гэта сказаў?—крыкнуў ён.

— Я,—адказаў адзін з работнікаў Паддзі О'Мура, які сядзеў з супроцьлеглага канца стала.

— Ты, Айртон?—усклікнуў каланіст, здзіўлены не менш, чым сам Гленарван.

— Я,—усхвалявана, але цвёрда адказаў Айртон.—Я такі самы шатландзец, як і вы, сэр, і я—адзін з тых, якія былі ў часе крушэння на «Брытаніі»!

Гэтая заява стварыла неапісанае ўражанне. Мэры Грант, задыхаючыся ад хвалявання, ашаломленая нечакана нахлыненым адчуваннем шчасця, у поўнепрытомнасці схілілася на грудзі Элен. Джон Мангльс, Роберт, Паганель, ускочыўшы са сваіх месц, кінуліся к работніку, якога Паддзі О'Мур толькі што назваў Айртонам.

Гэта быў чалавек гадоў сарака пяці, са здзічэлым тварам і жвавымі вачыма, глыбока захаванымі ў вочныя западзіны і прыкрытымі вельмі густымі брывямі. Не глядзячы на яго ударлявасць, было адразу відаць, што ён незвычайна дужы. Яго цела складалася нібы з адных касцей і мускулаў. Пашатландскаму выразу, «ён не траціў часу на абрастанне салам». Ён быў невысокі, шырокаплечы, з упэўненымі, энергічнымі рухамі і суровым, але ўвогуле прыемным выразам разумнага твара. Пачуццё сімпатыі, якое ўнушаў ён, яшчэ павялічвалася слядамі нядаўна перажытых недастач.

Адразу было відаць, што чалавек гэты шмат пакутваў.

Гленарван і яго сябры зразумелі гэта ад першага позірку. Знадворны выгляд Айртона адразу ўнушыў ім даверлівасць. Гленарван засыпаў Айртонна пытаннямі. Той з ахвотай адказаў. Сустрэча з падарожнікамі, якія шукалі людзей пасля крушэння на «Брытаніі», відаць, не менш глыбока ўразіла, Айртонна, чым яго словы падарожнікаў.

Першыя пытанні Гленарвана, які яшчэ не перамог хвалявання, даваліся без парадку; відаць было, што ён даваў іх зусім несвядома.

— Вы адзін з тых, якія былі пры крушэнні на «Брытаніі»?—запытаў ён.

— Так, сэр. Я служыў боцманам у капітана Гранта.

— Вы выратаваліся разам з ім?

— Не, сэр, не. У гэтую страшную хвіліну хваля змыла мяне з палубы і панесла на бераг.

— Значыцца, вы не з тых двух матросаў, пра якіх гаворыцца ў дакуменце?

— Не, я нічога не ведаю аб гэтым дакуменце. Напэўна, капітан кінуў яго ў мора, калі мяне ўжо не было на судне.

— Але капітан?..

— Я думаў, што ён загінуў разам з усім экіпажам «Брытаніі». Мне здавалася, што я адзін застаўся жывым пасля крушэння.

— Але-ж вы нядаўна сказалі, што капітан Грант жывы?

— Не, я сказаў: «калі ён жывы».

— І дадалі: «дык ён у Аўстраліі».

— Праўда, ён не можа быць у іншым месцы.

— Значыцца, вам невядома, дзе ён знаходзіцца?

— Не, сэр. Паўтараю: я лічыў, што ён утапіўся ці разбіўся аб скалы. Толькі ад вас я пачуў, што ён можа яшчэ жывы.

— Дык што-ж вам вядома, у такім выпадку?

— Толькі тое, што я ўжо сказаў: калі капітан Грант яшчэ жывы, дык ён знаходзіцца ў Аўстраліі!

— Дзе здарылася крушэнне?—запытаў маёр.

Пра гэта трэба было запытаць спачатку. Але ўсхваляваны Гленарван, спяшаючы даведацца, ці жывы яшчэ капітан Грант, не здагадаўся адразу запытаць пра гэта. З той хвіліны, як умяшаўся маёр, допыт Айртона, няскладны, часта заблытаны і нелагічны, закранаючы ўсе пытанні, не паглыбляючы ні аднаго, прыняў больш спакойны характар. Неўзабаве слухачы ўявілі сабе ўсе падрабязнасці гэтай гісторыі ў лагічным і паслядоўным парадку.

Айртон адказаў на пытанне маёра такімі словамі:

— Калі хваля змыла мяне з рэі, дзе я браў рыф на фоку, «Брытанія» імчалася прама на бераг Аўстраліі. Гэта здарылася не больш, як за два кабельтовы ад берагу. Значыцца, крушэнне павінна было адбыцца на гэтым самым месцы.

— На трыццаць сёмым градусе шыраты?—запытаў Джон Мангльс.

— Так,—адказаў Айртон.

— На заходнім беразе Аўстраліі?

— О, не!—жвава адказаў боцман.—На ўсходнім!

— Калі?

— Ноччу на 27 чэрвеня 1862 года.

— Так і ёсць! Так яно і ёсць!—крыкнуў Гленарван.

— Зараз вы бачыце, сэр,—дадаў Айртон,—што я меў права сказаць: «Калі капітан Грант яшчэ жывы, дык яго трэба шукаць толькі на аўстралійскім мацерыку, а не ў іншым месцы!»

— І мы будзем шукаць і знойдзем яго!—усклікнуў Паганель.—О, найкаштоўнейшы дакумент,—дадаў ён наіўна,—якое шчасце, што ты трапіў у рукі праніклівых людзей!

Ніхто не заўважыў гэтага самахвальства Паганеля. Гленарван і Элен, Мэры і Роберт абступілі Айртона. Яны паціскалі яму рукі, нібы сустрэча з гэтым чалавекам гарантавала выратаванне Гары Гранта. Дый сапраўды, калі боцман застаўся цэлым пасля такой страшнай катастрофы, чаму не мог таксама застацца цэлым і капітан? Айртон бесперапынна паўтараў, што капітан Грант павінен быў застацца жывым. Дзе ён знаходзіцца, гэтага Айртон не ведаў, але не сумняваўся, што на мацерыку Аўстраліі.

Былы боцман, засыпаны тысячу пытаннямі, адказваў на іх з ахвотай, разумна і надзвычай дакладна. Мэры не выпускала яго рукі са сваіх ручак увесь час, пакуль ён гаварыў. Гэта-ж быў спадарожнік, таварыш яе бацькі, матрос з «Брытаніі»! Ён жыў побач з Гары Грантам, дыхаў адным паветрам з ім, дапамагаў яму ў працы і не пакідаў у небяспецы! Мэры не спускала вачэй з яго мужага твара і плакала ад шчасця.

Нікому з падарожнікаў да гэтага часу не прышло ў галаву ўсумніцца ў праўдзівасці паведамленняў чалавека, які называў сябе боцманам з «Брытаніі». Хіба толькі маёр, недаверлівы і асцярожны ад нараджэння, запытваў у самога сябе, ці варта верыць словам Айртона. Такая нечаканая сустрэча сапраўды магла здацца падазронай. Праўда, Айртон называў даты і некаторыя факты абсалютна правільна. Але якімі-б не былі праўдзівымі расказаныя ім падрабязнасці, яны не давалі падставы неразважна верыць. Часцей за ўсё хлусня, якую выдаюць за праўду, абавіраецца іменна на праўдападобныя падрабязнасці. Але Мак-Набс затаіў сумненні ў душы і нікому не гаварыў пра іх.

Што да Джона Мангльса, дык узнікшае ў яго сумненне знікла адразу пасля таго, як Айртон загаварыў з Мэры Грант пра яе бацьку. Айртон добра ведаў Роберта і Мэры. Ён бачыў іх у Глазго ў дзень адплыцця «Брытаніі». Ён напамніў Мэры, што яна прысутнічала на сьнеданні, арганізаваным капітанам для сваіх сяброў на барце «Брытаніі». Сярод іх быў шэрыф Мак-Інтыф. Назіранне за Робертам, якому тады было ледзь дзесяць гадоў, было даручана боцману Дзіку Турнеру, але хлопчык уцёк ад яго і ўскарабкаўся на рэю.

— Праўда, праўда! Я памятаю!—гаварыў Роберт.

Айртон прыгадаў шмат дробных фактаў, відавочна, не прыдаючы ім ніякага значэння. Але для Джона Мангльса гэтага было дастаткова, каб пераканацца ў тым, што Айртон сапраўды тая асоба, якой ён сябе называе. Калі ён змаўкаў, Мэры ўпрашальна крычала:

— Калі ласка, пане Айртон, раскажыце яшчэ што-небудзь пра бацьку!

І боцман зноў пачынаў расказваць. Гленарван не перашкаджаў яму, хоць у яго на языку сабралася дваццаць больш

важных пытанняў да Айртона. Але калі, не вытрымаўшы, ён хацеў перарваць расказ Айртона, Элен стрымала яго, позіркам паказаўшы на шчаслівы твар Мэры.

Адказваючы на пытанні Мэры, Айртон раскажаў усю гісторыю плавання «Брытаніі» па Ціхаму акіяну. Частка гэтай гісторыі была вядома Мэры, бо апошняе пісьмо капітана Гранта было датавана маем 1862 года. За час плавання «Брытанія» наведала галоўныя астравы Окіяніі. Яна заходзіла на Новагвібрыдскія астравы, на Новую Гвінею, Новую Зеландыю і Новую Каледонію. Але ўсе наведаныя капітанам Грантам астравы былі ўжо кім-небудзь захоплены, часта не маючы на гэта права. Англійскія ўлады ўсялякімі спосабамі перашкаджалі капітану Гранту, пярэджаныя міністэрствам калоніі аб тым, што ён падарожжа. Тым не менш, ён знайшоў выгоды ва ўсіх адносінах пункт к заходу ад Новай Гвінеі. Ён не сумняваўся, што адкрыты ім востраў безумоўна прыгодны для каланізацыі і што росквіт забяспечан тым з яго землякоў, хто згодзіцца перасяліцца сюды. І сапраўды, вельмі добрая натуральная гавань на шляху між Малукскімі астравамі і Філіпінамі павінна была прыцягваць сюды мноства суднаў пасля таго, як зданы ў эксплуатацыю Суэцкі канал ліквідуе даўні марскі шлях у Індыю вакол мыса Добрай Надзеі.

Пасля наведвання Новай Гвінеі «Брытанія» паплыла ў Кальяо, каб папоўніць прыпасы. Яна пакінула гэты порт 30 мая 1862 года, накіроўваючыся ў Еўропу праз Індыйскі акіян вакол мыса Добрай Надзеі. Праз тры тыдні пасля адплыцця з Кальяо ўсхадзілася страшэнная бура. Карабль так хіліла на левы борт, што давялося паабсякаць мачты. У труме знайшлі прабоіну. Заладзіць яе было немагчыма. Экіпаж хутка зусім знямогся. Не спраўляліся выпампоўваць ваду з трума. І працягу васьмі дзён «Брытанію», як трэску, ганяў, кідаў ураган. Вада ў труме паднялася да шасці футаў. Карабль паступова асядаў. Шлюпкі абарвала яшчэ ў першы дзень урагана. Усеагульнай пагібелі, здавалася, нельга было пазбегнуць, як ноччу на 27 чэрвеня нечакана паказаўся ўсходні бераг Аўстраліі. Хутка, вельмі хутка, прыгнала «Брытанію» к самаму берагу. Пачуўся страшэнны трэск. У гэтую хвіліну хваля змыла Айртона з палубы і кінула на рыфы. Калі ён апытомнеў, ён быў ужо ў палоне ў тубыльцаў, якія завялі яго ў глыб мацерыка. З таго часу ён нічога не чуў пра «Брытанію» і быў упэўнены, што карабль і ўвесь яго экіпаж загінулі на страшных рыфах бухты Туфольда. На гэтым канчалася першая частка расказа Айртона, якая тычылася капітана Гранта.

Тужлівыя воклічы слухачоў увесь час перапынялі апавядальніка. Нават маёру не прышло ў галаву не паверыць у яго праўдзівасць!

Хваля кинула Айртона на рыфы.

Другая частка расказа—пра пакуты самога Айртона—у гэты час была яшчэ больш цікавая для слухачоў. Сапраўды, не трэба было сумнявацца ў тым, што апрача Айртона пасля крушэння засталіся жывымі таксама і капітан Грант і двое з яго матросаў. Аб гэтым сведчылі знойдзеныя дакументы. Значыцца, па расказу Айртона можна было ўявіць сабе далейшы лёс астатніх выратаваных. Усе настойліва прасілі былога боцмана «Брытаніі» расказаць далей. Расказ аказаўся вельмі кароткім і нескладаным.

Тубыльцы завялі палоннага матроса ў глыб краіны, у мясціны, якія абвадняліся ракой Дарлінг, гэта значыць прыблізна на чатырыста міль к поўначы ад трыццаць сёмай паралелі. Жыццё ў палоне было цяжкім, але не таму, што з палонным кепска абыходзіліся, а таму, што самі тубыльцы не мелі дастаткова сродкаў для існавання. Два гады прадаўжаўся гэты таміцельны палон. Аднак надзея на вызваленне ніколі не пакідала Айртона. Ён выбіраў крыху зручны момант, каб уцячы, хоць ведаў, што з уцёкамі будзе звязана безліч небяспек.

У цёмную кастрычніцкую ноч 1864 года ўрэшце настаў зручны момант. Ашукаўшы пільнасць дзікуноў, ён уцёк і схваўся ў гушчары першабытнага лесу. Больш месяца ён карміўся толькі ўжыўнымі карэннямі, блукаючы па бясконых лясах і бязлюдных стэпах. Знемагаючы ад стомленасці, недаядаючы, часта прыходзячы ў роспач, ён усё-такі ішоў і ішоў, удзень арыентуючыся на сонца, ноччу—на зоркі. Так вандраваў ён па рэках, балотах, гарах і лясах гэтай незаселенай часткі мацерыка, які наведвала да яго толькі лічаная колькасць смелых даследчыкаў. Урэшце зусім знясілены, ледзьве жывы і здзічэлы, ён дайшоў да гасціннага дома Паддзі О'Мура. Добры фермер узяў яго на работу, і хутка Айртон стаў сваім чалавекам на ферме.

— Я павінен адзначыць Айртона за яго якасці,—сказаў ірландскі каланіст, калі той скончыў свой расказ:—Айртон разумны і смелы чалавек і добры работнік. Дом Паддзі О'Мур будзе яго домам так доўга, як ён гэта сам захоча!

Айртон кіўком галавы падзякаваў ірландцу і змоўк, чакаючы новых пытанняў, але што яшчэ ён мог дадаць да свайго расказа? Гленарван хацеў быў пачаць абмеркаванне новага плана пошукаў на аснове вэстак, атрыманых ад Айртона, як раптам маёр запытаў у матроса:

— Вы кажаце, што служылі боцманам на «Брытаніі»?

— Так,—адказаў Айртон.

І, здагадаўшыся, што пытанне маёра ўзнікла з-за недаверлівасці ці сумнення, ён дадаў:

— У мяне захавалася пасля крушэння матроская кніжка.

Ён паспешна вышаў з пакоя, каб прынесці гэты афіцыйны дакумент. Яго адсутнасць прадаўжалася не больш

Знясілены і здзічалы, ён дайшоў да фермы О'Мура.

адной хвіліны, але Паддзі О'Мур паспеў за гэты час сказаць Гленарвану:

— Айртон—сумленны чалавек, сэр. За тыя два месяцы, што ён служыць у мяне, я ні разу не папракнуў яго. Я і раней чуў ад яго гісторыю крушэння і яго палону. Гэта праўдзівы чалавек варты таго, каб вы яму верылі.

Гленарван толькі хацеў адказаць ірландцу, што ён і не сумняваўся ў праўдзівасці Айртона, як той вярнуўся, трымаючы ў руках сваю матроскую кніжку. Апошняя старонка яе была падпісана ўласнікамі «Брытаніі» і капітанам Грантам, подпіс якога Мэры адразу пазнала. У запісу адзначалася, што матрос першага класа Том Айртон прыняты боцманам на трохмачтавы карабль «Брытанія» з Глазго. Такім чынам апошні цень сумнення наконт Айртона знік. Сапраўды, недарэчна было-б западозрыць яго ў тым, што гэтая кніжка ўкрадзена ім у каго-небудзь другога, пасля ўсіх падрабязнасцей, расказаных ім аб «Брытаніі» і яе капітане.

— Зараз, сябры мае,—сказаў Гленарван,—я запрашаю вас усіх прыняць удзел у выпрацоўцы новага плана кампаніі. Ваша думка, Айртон, будзе асабліва каштоўнай для нас, і я буду вам вельмі ўдзячны, калі вы выкажаце яе.

Айртон падумаў крыху і сказаў:

— Дзякую вам за даверлівасць, сэр. Пастараюся апраўдаць яе. Я крыху ведаю гэтую краіну, норавы і звычаі яе дзікуноў. Калі я чым-небудзь магу быць карысным для вас...

— Зразумела,—перапыніў яго Гленарван.

— Я не сумняваюся зараз у тым, што капітан Грант і два матросы выратаваліся ад крушэння,—прадаўжаў Айртон.—Але таму, што яны не дайшлі да англійскіх калоній і наогул зніклі невядома дзе, я ўпэўнен, што з імі здарылася тое самае, што і са мной, гэта значыцца, што яны трапілі ў палон к тубыльцам.

— Вы паўтараеце мае словы, Айртон,—сказаў Паганель.—Безумоўна, пацярпеўшыя крушэнне трапілі ў палон к дзікунам. Яны прадбачылі гэта і напісалі ў дакуменце. Але ці азначае гэта, што іх, як і вас, тубыльцы завялі на поўнач ад трыццаць сёмай паралелі?

— Гэта можа быць,—адказаў Айртон.—Незаміраныя плямёны стараюцца не з'яўляцца паблізу англійскіх калоній.

— Гэта вельмі ўскладніць нашы пошукі,—з гаркотай заўважыў Гленарван.—Якім чынам мы знойдзем сляды трох палонных, не ведаючы, у якую мясцовасць неабсяжнага кантынента іх завялі?

Глыбокае маўчанне запанавала ў пакоі. Элен дапытліва ўглядалася ў твары сваіх спадарожнікаў, але не знаходзіла на іх адказу. Нават Паганель, заўсёды гаваркі, маўчаў. У даным выпадку быў бяссільны і яго востры розум. Джон

Мангльс хадзіў па пакоі шырока ступаючы, нібы гэта быў капітанскі мосцік яго карабля.

— А вы, Айртон,—звярнулася ўрэшце Элен да матроса,—што вы параіце?

— Я, місіс,—жвава адказаў той,—вярнуўся-б на «Дункан» і паехаў-бы проста на месца катастрофы, а там дзейнічаў-бы ў залежнасці ад абставін і знойдзеных слядоў.

— Правільна,—сказаў Гленарван.—Але з гэтым прыдзецца пачакаць, пакуль «Дункан» не выйдзе з рамонту.

— Хіба ў вас была аварыя?—запытаў Айртон.

— Была,—адказаў Джон Мангльс.

— Сур'езная?

— Не асабліва. Але рамонт яе патрабуе спецыяльных прыстасаванняў, якіх няма на барту яхты. Адзін з лопасцяў вінта сагнуўся, і выпрастаць яго могуць толькі ў Мельбурне.

— А ці не можаце вы плысці пад парусамі?

— Можам, але калі вецер будзе супраціўным, «Дункану» патрэбна шмат часу, каб даплысці да бухты Туфольда. Апрача таго ў Мельбурн усёроўна давядзецца зайсці.

— Дык няхай «Дункан» ідзе ў Мельбурн,—усклікнуў Паганель,—а мы накіруемся к бухце Туфольда без яго!

— Як?—запытаў Джон Мангльс.

— Мы пяройдзем Аўстралію так, як перайшлі ўжо Амерыку, ідучы ўздоўж трыццаць сёмай паралелі.

— А «Дункан»?—запытаўся Айртон з нейкай дзіўнай інтанацыяй у голасе.

— «Дункан» знойдзе нас, або мы знойдзем яго, у залежнасці ад абставін. Калі мы знойдзем капітана Гранта ў глыбіні мацерыка, мы разам накіруемся ў Мельбурн. А калі нам давядзецца прадоўжыць пошукі да самага ўсходняга ўзбярэжжа, «Дункан» накіруецца туды насустрач нам. Хто супроць гэтага плана? Пэўна, маёр?

— Не,—адказаў Мак-Набс,—калі толькі можна перайсці аўстралійскі мацярык.

— Яшчэ і як можна,—сказаў Паганель.—Я нават прапаную місіс Элен і міс Мэры суправаджаць нас.

— Вы сур'езна прапануеце гэта, Паганель?—запытаў Гленарван.

— Як нельга больш сур'езна, дарагі сэр. Гэты пераход мае ўсяго толькі трыста пяцьдзсят міль, не больш. Робячы па дванаццаць міль за дзень, мы закончым яго за адзін месяц, якраз к часу сканчэння рамонту «Дункана». Вось каб трэба было перайсці аўстралійскі мацярык пад больш нізкай шыратой, каб давялося пераходзіць яго ў самым шырокім месцы, цераз вялікія пустыні, дзе ўлетку стаіць нязносная спёка, адным словам, каб гутарка ішла пра такое падарожжа, перад якім да гэтага часу адступалі самыя адважныя даследчыкі, тады я не ўносіў-бы гэтай прапановы. А трыццаць сёмая паралель перасякае правінцыю Вікторыя,

жаланізаваную англічанамі, якая мае шасейныя дарогі і нават чыгункі, і амаль ва ўсіх яе частках жывуць людзі. Гэта падарожжа можна зрабіць у калясцы. Яно не больш небяспечнае, чым паездка з Лондана ў Эдынбург!

— А дзікія звяры?—запытаў Гленарван, жадаючы ўявіць сабе ўсе ўмовы гэтага пераходу.

— У Аўстраліі няма драпежнікаў.

— А дзікуны?

— Пад гэтай шыратой няма дзікуноў. Ды каб мы іх і спаткалі, дык гэта не людаеды-новазеландцы.

— А збеглыя катаржнікі?

— У паўднёвых правінцыях Аўстраліі не бывае збеглых катаржнікаў—яны знаходзяць прыстанішча на ўсходнім беразе. У правінцыі Вікторыя дзейнічае надзвычай суровы закон, накіраваны не толькі супроць збеглых, але і супроць тых катаржнікаў, якія адбылі тэрмін пакарання. Больш таго, урад правінцыі прыгразіў у гэтым годзе «Інда-аўстралійскай параходнай кампаніі», што пазбавіць яе субсідыі, калі судны гэтай кампаніі будуць і надалей грузіць вугаль у партах заходняй Аўстраліі, дзе катаржнікаў не праследуюць. Няўжо вы не ведаеце гэтага, вы, англічанін?

— Перш за ўсё я не англічанін, а шатландзец,—запырачыў Гленарван.

— Пан Паганель гаворыць праўду,—заўважыў Паддзі О'Мур.—Не толькі ў правінцыі Вікторыя, але і па ўсёй паўднёвай Аўстраліі, Квінслендзе і нават у Тасмані дзейнічаюць выключныя законы супроць катаржнікаў. З таго часу, як я жыву на гэтай ферме я не чуў ні пра аднаго катаржніка.

— А я не сустракаў ні аднаго,—дадаў Айртон.

— Вось бачыце, сябры мае,—урачыста закончыў Паганель,—вельмі мала дзікуноў, зусім няма драпежнікаў, няма разбойнікаў. Ці многа еўрапейскіх краін можа пахваліцца такой бяспекай? Значыць, вырашана?

— Якая ваша думка, Элен?—запытаў Гленарван.

— Наша агульная думка,—адказала маладая жанчына, аглядаючы сваіх спадарожнікаў:—у дарогу! у дарогу!

РАЗДЕЛ ВОСЬМЫ

Выезд

Прыняўшы якое-небудзь рашэнне, Гленарван звычайна адразу, не трацячы часу, выконваў яго. Як толькі прапанова Паганеля была прынята, ён зараз-жа загадаў у самы кароткі тэрмін падрыхтаваць усё неабходнае і прызначыў выезд на паслязаўтра, на 22 снежня.

Чаго можна было чакаць ад гэтага падарожжа? З таго часу, як стала вядома, што Гары Гранта няма на аўстралій-

скім мацерыку, экспедыцыя магла разлічваць на поўны поспех сваіх пошукаў, ці прынамсі, на атрыманне вычарпальных вестак аб месцазнаходжанні людзей, якія пацярпелі крушэнне. Ніхто не спадзяваўся знайсці капітана Гранта на самай трыццаць сёмай паралелі, уздоўж якой праходзіў маршрут экспедыцыі, але можна было разлічваць на сустрэчу якіх-небудзь слядоў яго прабывання, і ўжо безумоўна яна прыводзіла к самаму месцу крушэння «Брытаніі». А гэта было галоўнае.

Апрача таго Айртон згадзіўся прыняць удзел у экспедыцыі, служыць ён правадніком па правінцыі Вікторыя. І гэта таксама было гарантыяй поспеху.

Гленарван лічыў удзел былога спадарожніка Гары Гранта надзвычай карысным для экспедыцыі. Ён запытаў у Паддзі О'Мура, ці не дазволіць ён папрасіць Айртона прыняць удзел у паходзе.

Ірландскі каланіст згадзіўся, хоць яму і не хацелася разлучацца з вельмі добрым работнікам.

— Ці пойдзеце вы з намі шукаць вашага былога капітана, Айртон?—запытаў тады Гленарван.

Айртон адразу не адказаў на гэта пытанне. Ён нібы вагаўся некаторы час, нешта разважаючы сам з сабой. Урэшце ён сказаў:

— Добра, сэр. Я пайду з вамі. Калі мне і не ўдасца знайсці сляды капітана Гранта, дык ва ўсякім выпадку я дакладна пакажу вам месца крушэння яго карабля.

— Дзякую, Айртон,—адказаў Гленарван.

— Дазвольце запытацца ў вас, сэр?

— Калі ласка, мой дружа.

— Дзе вы спаткаецеся з «Дунканам»?

— Калі мы знойдзем капітана Гранта ва ўнутраных абласцях Аўстраліі, дык у Мельбурне. У іншым выпадку—на ўсходнім узбярэжжы, каля бухты Туфольда.

— У такім выпадку, капітан «Дункана»...

— Будзе чакаць маіх распараджэнняў у Мельбурне.

— Добра, сэр. Можаце спадзявацца на мяне.

— Я і спадзяюся на вас, Айртон,—адказаў Гленарван.

Пасажыры «Дункана» ад шчырага сэрца дзякавалі боцману «Брытаніі». Дзеці яго былога капітана ні на крок не адыходзілі ад Айртона, ласкаючы яго. Усе былі шчаслівыя, што ён згадзіўся суправаджаць іх, апрача ірландца, які губляў адданага і растаропнага памочніка. Але Паддзі О'Мурразумеў, якое значэнне меў для экспедыцыі Гленарвана ўдзел у ёй Айртона, і, прымусіў сябе згадзіцца.

Гленарван папрасіў у ірландца забяспечыць іх сродкамі пераезду цераз Аўстралію, і, хутка заключыўшы ўмову, пасажыры «Дункана» накіраваліся назад на борт яхты, умоўіўшыся папярэдне з Айртонам аб месцы сустрэчы.

Дарога назад была вясёлай. Усё змянілася за гэты дзень. Усе сумненні зніклі. Адважныя падарожнікі не павінны былі больш брысці вобмацкам уздоўж трыццаць сёмай паралелі. Зараз стала дакладна вядома, што Гары Грант знаходзіцца ў Аўстраліі. Усе сэрцы былі ўсцешаны той радасцю, якую дае нечаканы пераход да ўпэўненасці пасля доўгага перыяда пакутных сумненняў.

Калі абставіны складуцца ўдачна, дык не пазней, як праз два месяцы «Дункан» прывязе ў Шатландыю капітана Гранта!

Калі Джон Мангльс ухваліў праект пераезду па сухазем'ю цераз Аўстралію, ён не сумняваўся, што ў гэтым выпадку і ён прыме ўдзел у экспедыцыі. Ён гаварыў Гленарвану аб сваёй адданасці місіс Элең і яму самому, пра неабходнасць яго паслуг у якасці арганізатара каравана і аб поўнай бескарыснасці яго прабывання на барту «Дункана» ў часе рамонту. Адным словам, ён знайшоў тысячу довадаў, апрача галоўнага, але, на шчасце, Гленарван і без яго ведаў гэты довад.

— Адно пытанне, Джон,—адказаў ён яму.—Ці поўнасцю вы давярэце свайму памочніку?

— Поўнасцю давяраю, сэр,—сказаў Джон.—Том Аусцін—бывалы марак. Ён давядзе «Дункан» да месца прызначэння, адрамантуе яго і прывядзе на месца сустрэчы з намі пунктуальна ў вызначаны тэрмін. Том—раб свайго абавязку і дысцыпліны. Ён ніколі не адважыцца не выканаць загада ці адтэрмінаваць яго выкананне. Вы можаце спадзявацца на яго таксама, як і на мяне, сэр.

— Добра, Джон,—адказаў Гленарван,—вы можаце суправаджаць нас. Трэба-ж вам быць пры тым,—дадаў ён, усміхаючыся,—калі мы знойдзем бацьку Мэры Грант...

— О, сэр...—прамармытаў Джон Мангльс.

Ён больш нічога не мог сказаць і ўдзячна паціснуў працягнутую яму Гленарванам руку.

Назаўтра Джон Мангльс вярнуўся на ферму ірландца ў суправаджэнні карабельнага плотніка і матроса з запасамі правіянта. Разам з Паддзі О'Мурам ён павінен быў заняцца падрыхтоўкай каравана.

Уся сям'я ірландца чакала яго, каб дапамагчы ў гэтай справе. Айртон, са свайго боку, прымаў удзел у рабоце і, маючы асабісты вопыт, даў шмат карысных парадаў.

Паддзі і ён былі згодны ў тым, што падарожніцы павінны праехаць увесь шлях у фургоце, а падарожнікі верхам.

Фургон быў падобны на калёсы, з брэзентавым верхам, даўжынёю ў дваццаць футаў. Яго чатыры колы не мелі ні спіц, ні абадоў, ні нават жалезных шын. Гэта былі звычайныя драўляныя дыскі. Пярэдняя вось, прымацаваная да дна фургона самым першабытным спосабам, не магла крута паварачвацца. Дышла, якое выпіралася з гэтай асі, мела трыц-

Падарожнікі вярнуліся на „Дункан“.

цаць пяць футаў у даўжыню. У яго можна было запрэгчы тры пары быкоў. Патрабавалася вялікае майстэрства, каб кіраваць гэтым доўгім, вузкім, няўстойлівым фургонам пры дапамозе адной толькі завостранай палкі. Але Айртон навучыўся гэтаму на ферме, і Паддзі О'Мур паручыўся, што ён добра справіцца з абавязкамі фурмана фургона.

Фургон не меў рысор і яго нельга было назваць камфартабельным экіпажам. Але выбару не было. Затое Джон Мангльс абсталяваў яго як можна лепш. Перш за ўсё ён загадаў падзяліць фургон на дзве часткі дашчатай перагародкай. У задняй—павінны былі змясціцца запасы правіянта, багаж і паходная кухня містэра Ольбінета; пярэдня—цалкам аддавалася падарожніцам. Умельныя рукі карабельнага плотніка хутка ператварылі гэта аддзяленне ва ўтульны пакоік з падлогай, засланай тоўстым дываном, туалетным столікам і двума ложкамі для Элен Гленарван і для Мэры Грант. Скураная заслона замяняла знадворную сцяну і магла цалкам абараняць ад ветру і начнога холаду. Калі было неабходна, у фургоне мог змясціцца і схавацца ад дажджу ўвесь мужчынскі склад экспедыцыі. У добрае надвор'е мужчыны павінны былі спаць у прасторнай парусінавай палатцы. Джон Мангльс ухітрыўся на маленькай плошчы дамскага аддзялення фургона змясціць усё тое, што магло спатрэбіцца падарожніцам у дарозе. Элен і Мэры ў гэтым перасоўным пакоіку павінны былі быць акружаны такімі-ж клопатамі, як і на «Дункане».

Зборы ў дарогу мужчын былі куды прасцейшыя: сем моцных аўстралійскіх коней былі куплены для Гленарвана, Роберта, Паганеля, Джона Мангльса, Мак-Набса, Вільсона і Мюльрэдзі, якія павінны былі суправаджаць Гленарвана і ў гэтай экспедыцыі. Айртон змяшчаўся на козлах, а містэр Ольбінет, які ніколі не быў прыхільнікам верхавой язды, заявіў, што ён лепш будзе ехаць у багажным аддзяленні фургона.

Праданыя Паддзі О'Мурам быкі і коні пасвіліся ў прэрыі, каля самага дома, і іх можна было ў любую хвіліну сабраць.

Аддаўшы ўсе распараджэнні і пераканаўшыся, што іх правільна зразумелі, Джон Мангльс вярнуўся на «Дункан» разам з сям'ёй ірландцаў, якія захацелі аддаць візіт Гленарвану. Айртон папрасіў дазволу далучыцца да іх, і каля чатырох гадзін папоўдні Джон і яго спадарожнікі падняліся па трапу на «Дункан».

Іх сустрэлі там з вялікай радасцю. Гленарван, не жадаючы застацца ў даўгу ў ірландца, запрасіў усіх абедцаць. Госці з прыемнасцю прынялі гэта запрашэнне. Паддзі О'Мур быў у захапленні. Мэбліроўка кают, салонаў, дываны, карціны, чырвонае дрэва—усё гэта выклікала ў яго

Падарожнікі пачалі рыхтаваць фургон к₁наездцы.

поўныя захаплення воклічы. Наадварот, Айртон быў вельмі стрыманы і не захапляўся гэтай залішняй, на яго думку, раскошай пасажырскіх памяшканняў.

Затое былы боцман «Брытаніі» зрабіў, так сказаць, генеральны агляд яхты, пабываўшы і ў глыбіні трума, і ў вінтавым зрэзе, і ў машынным аддзяленні. Тут ён даведаўся, колькі забірае машына паліва, яе магутнасць. Потым ён агледзеў вугальныя ямы, кладовыя, круйт-камеру. Асабліва ён зацікавіўся складамі зброі гарматаў, што стаяла на носе «Дункана». Гленарван упэўніўся, што Айртон сапраўды знаўца марской справы. Аб гэтым можна было меркаваць хаця-б па пытаннях, якія ён ставіў. Урэшце Айртон закончыў агляд праверкай аснашчэння мачт і такелажа.

— Красуня яхта!—сказаў ён у заключэнне.

— І выдатны хадун,—адказаў Гленарван.

— Якое ў яе водазмяшчэнне?

— Дзвесце дзесяць тон.

— Думаю, што не вельмі памыляюся, калі скажу, што «Дункан» павінен рабіць вузлоў пятнаццаць пры поўным ходзе,—сказаў Айртон.

— Лічыце ўсе семнаццаць,—заўважыў малады капітан.— Тады не будзе памылкі!

— Семнаццаць!—усклікнуў былы боцман.—У такім выпадку ні адзін ваенны карабль не дагоніць «Дункана»?

— Вядома,—адказаў Джон Мангльс.—«Дункан»—сапраўдная гоначная яхта. І я не ведаю судна, якое магло-б зраўняцца з ім па шпаркасці.

— Нават пад парусамі?—запытаў Айртон.

— Нават пад парусамі.

— У такім выпадку прыміце мае віншаванні, сэр, і вы, капітан,—гэта віншаванні марака, які разбіраецца ў суднах!

— Дзякую, Айртон,—адказаў Гленарван.—Заставайцеся з намі, і гэты карабль стане вашым.

— Я падумаю аб гэтым, сэр,—проста адказаў боцман

У гэтую хвіліну містэр Ольбінет далажыў, што абед паданы. Гленарван папрасіў гасцей пайсці ў кают-кампанію.

— Айртон—разумны чалавек,—паціху сказаў Паганель маёру.

— Занадта разумны,—прамармытаў Мак-Набс, якому без усякіх, аднак, падстаў, не спадабаліся паводзіны і гаворкі былога боцмана «Брытаніі».

У часе абедна Айртон расказваў цікавыя падрабязнасці аб аўстралійскім мацерыку, які ён добра ведаў. Між іншым, ён запытаў, колькі матросаў Гленарван бярэ з сабою ў экспедыцыю, і, даведаўшыся, што ўсяго двух, вельмі здзівіўся. Ён параіў Гленарвану ўключыць у склад экспедыцыі яшчэ некалькі чалавек лепшых матросаў. Гэтага Айртон дамагаўся

так горача, што гэта магло-б развезць усякае падазрэнне з розума маёра.

— Але-ж падарожжа па Паўднёвай Аўстраліі зусім бяспечнае?—запырэчыў Гленарван.

— Зусім бяспечнае,—пацвердзіў Айртон.

— У такім выпадку пакінем на «Дункане» як мага больш людзей. Яны патрэбны будучь і ў часе паруснага плавання і ў часе рамонту. Нам перш за ўсё важна забяспечыць «Дункану» магчымасць прыбыць на месца сустрэчы своєчасова. Таму пакінем яму ўвесь экіпаж.

Айртонна як быццам пераканаў гэты довад, і ён больш не спрачаўся.

З надыходам вечара ірландцы развіталіся з шатландцамі. Айртон і сям'я О'Мура вярнуліся дадому. Фургон, коні і быкі павінны былі быць гатовымі к падарожжю на золаку. Выезд быў прызначан на восем гадзін раніцы.

Элен і Мэры Грант сабралі багаж у дарогу. Гэтыя апошнія падрыхтаванні жанчын былі нядоўгімі і ўжо ва ўсякім выпадку менш складаныя, чым падрыхтаванні Жака Паганеля, які поўночы праваждаўся са сваёй падзорнай трубой, развінчваючы, прачышчаючы і зноў завінчваючы яе часткі. Таму вучоны яшчэ спаў, калі ўсе ўжо былі на нагах, і маёру давялося будзіць яго.

Багаж экспедыцыі яшчэ напярэдадні Джон Мангльс накіраваў на ферму. Шлюпка чакала падарожнікаў каля трапа, і яны адразу занялі ў ёй месца. Малады капітан аддаў апошнія распараджэнні Тому Аусціну.

На развітанне ён яшчэ раз прапанаваў яму чакаць пісьмовага загада Гленарвана ў Мельбурне і пасля атрымання загада дакладнейшым чынам выканаць яго, які-б ён не быў.

Бывалы марак запэўніў Джона Мангльса, што той можа спадзявацца на яго. Ад імя ўсёй каманды ён пажадаў выязджаючым шчаслівай дарогі. Шлюпка адплыла ад барта «Дункана» пад гучнае «ура». За дзесяць хвілін яна дасягнула берагу. Яшчэ праз пятнаццаць хвілін падарожнікі ўвайшлі ў вароты фермы Паддзі О'Мура.

Усё было гатова к выезду. Элен была ў захапленні ад абсталявання пакоіка ў фургоце, дый сама вялікая калымага са сваімі драўлянымі суцэльнымі коламі і масіўнымі асямі вельмі спадабалася ёй. Шэсць запрэжаных быкоў, якія спакойна дажоўвалі жвачку, надавалі гэтаму каўчэгу патрыярхальны выгляд. Айртон, трымаючы ў руках заостраную палку, ужо сядзеў на козлах і чакаў загадаў свайго новага гаспадара.

— Чорт вазьмі!—усклікнуў Паганель.—Вось гэта цудоўны экіпаж, лепшы, чым усякія еўрапейскія дыліжансы. На маю думку, няма на свеце лепшага спосабу падарожнічаць, чым гэты. Падумаўце: дом, які коціцца па дарозе

і прыпыняецца дзе хочаце! Што можа быць лепш за гэта? Сарматы ў старажытнія часы добра зразумелі гэта і інакш не падарожнічалі.

— Пане Паганель,—сказала Элен,—спадзяюся, што вы калі-небудзь наведаеце мой салон?

— Зразумела, місіс,—далікатна раскланяўся вучоны,—палічу за асобы гонар! Ці вызначылі вы ўжо свой журфікс¹?

— Для сяброў я заўсёды дома,—смеючыся, адказала Элен,—вы...

— Самы адданы з вашых сяброў,—падхапіў Паганель.

Гэты абмен любезнасцямі быў спынены з'яўленнем аднаго з сыноў Паддзі О'Мура, які гнаў перад сабой сем зацугляных і асядланых коней. Гленарван заплаціў ірландцу за ўсё, што ўзяў у яго, і дадаў некалькі ўдзячных слоў, якія ірландцу спадабаліся не менш, чым гінеі².

Потым Гленарван даў сігнал к выезду. Элен і Мэры занялі месцы ў сваім аддзяленні. Айртон на козлах, Ольбінет у багажным аддзяленні фургона. Гленарван, маёр, Паганель, Роберт, Джон Мангльс, Вільсон і Мюльрэдзі, усе ўзброеныя карабінамі і рэвольверамі, ускочылі ў сёдлы. Паддзі О'Мур і яго сям'я пажадалі ўсім шчаслівай дарогі. Айртон крыкнуў неяк асабліва і ўкалоў палкай бліжэйшых быкоў. Фургон крануўся, яго восі зарыпелі, калёсы затрашчэлі, і хутка гасцінны дом добрасумленнага ірландца знік за паваротам дарогі.

РАЗДЕЛ ДЗЕВЯТЫ

Правінцыя Вікторыя

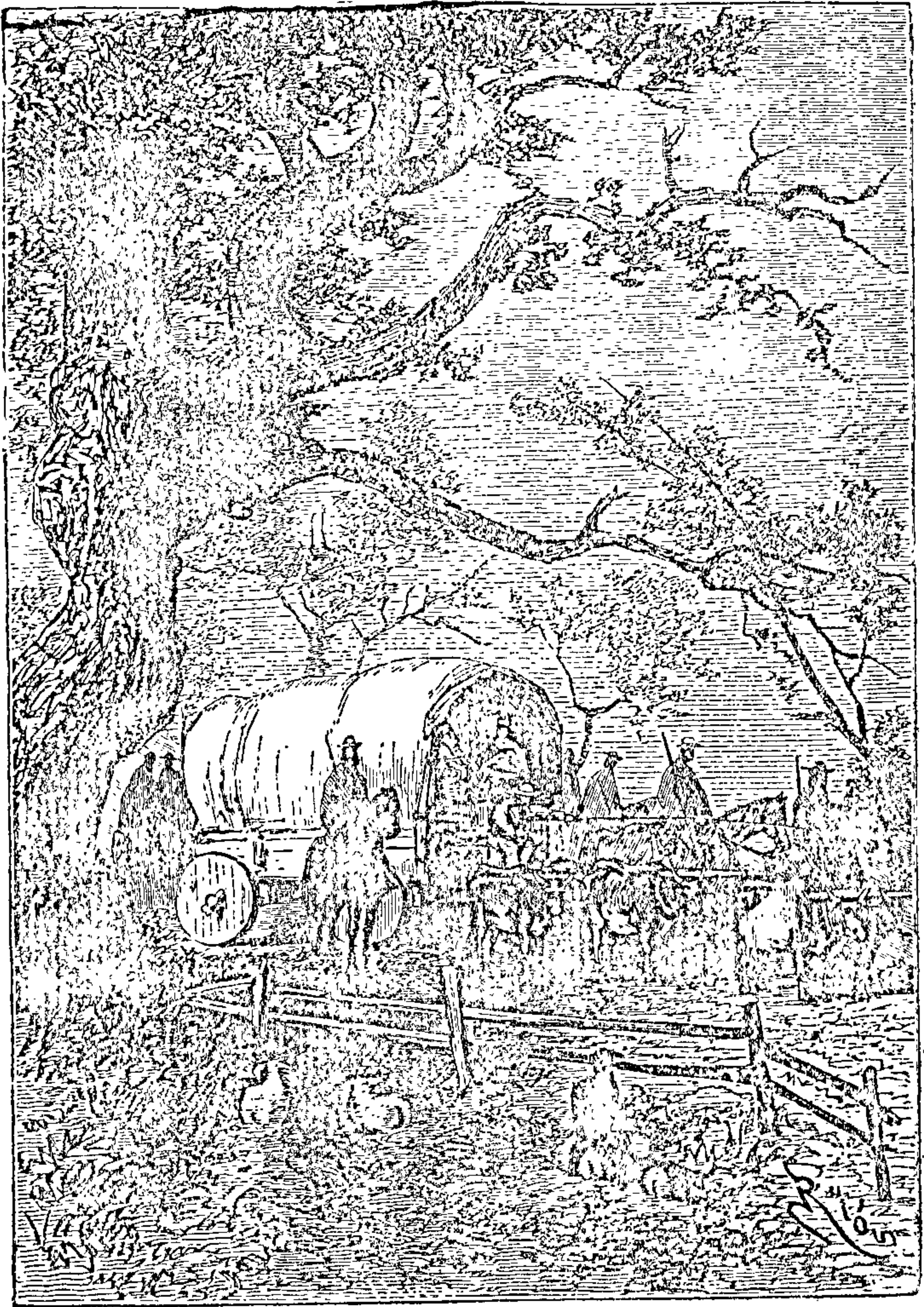
Настала 23 снежня 1864 года. Снежань—сцюдзёны, вільготны, пануры месяц у паўночным паўшар'і—тут павінен быў-бы называцца чэрвенем. Астранамічнае лета настала ў паўднёвым паўшар'і ўжо два дні таму назад: 21 снежня сонца дасягнула тропіка Казерога, і з гэтага моманту дні пачалі ўжо змяншацца.

Такім чынам экспедыцыі Гленарвана трэба было падарожнічаць у самы іспякотны час года, амаль пад трапічнымі праменьнямі сонца.

Усе англійскія ўладанні ў гэтай частцы Ціхага акіяна завуцца Аўстралазіяй. Сюды ўваходзяць: Новая Галандыя, Тасманія, Новая Зеландыя і рад іншых астравоў. Сам аўстралійскі кантынент у адміністрацыйных адносінах падзелены на некалькі калоній, розных як па плошчы, так і па свайму значэнню. Кожнаму, хто разглядае сучасныя карты

¹ Журфікс—дзень прыёму.

² Гінея—англійская залатая манета.

Гленарван даў сігнал выязджаць.

Аўстраліі, складзеныя Петэрманам ці Прэшэлем, адразу кідаецца ў вочы просталінейнасць граніц гэтых падзелаў. Англіійскія географы па лінейцы правялі ўмоўныя рысы, якія аддзяляюць адну правінцыю ад другой. Пры гэтым не браліся ў разлік ні водная сістэма, ні рэльеф мясцовасці, ні кліматычныя асаблівасці, ні розніца рас. Калоніі мяжуюцца адна з адной правільнымі простаугольнікамі, як кавалкі паркета. У гэтых простых лініях і кутках відаць рука геометра, а не географа. Толькі берагі мацерыка сваімі звільнамі, бухтамі, затокамі, мысамі і выступамі абараняюць правы прыроды на вольную, нічым не сцяснёную прыгажосць.

З гэтых шахматных клетак заўсёды смяўся Паганель. «Каб Аўстралія належала Францыі,—гаварыў ён,—французскія географы не дазволілі-б, каб стараннасць да лінейкі і рэйсфедара завяла так далёка».

У сучасны момант Аўстралія падзелена на шэсць правінцый. Новы Паўднёвы Уэльс—сталіца Сідней; Квінсленд—сталіца Брысбэн; Вікторыя—сталіца Мельбурн; Паўднёвая Аўстралія—сталіца Адэлаіда; Заходняя Аўстралія—сталіца Перт; урэшце Паўночная Аўстралія, якая яшчэ не мае сталіцы. Каланісты рассяліліся толькі ўздоўж узбярэжжа. Дзе ні-дзе можна сустрэць больш ці менш значнае паселішча, якое забралася на дзвесце міль у глыб краіны. Увесь цэнтр краіны, гэта значыць плошча, роўная двум трэцім плошчы Еўропы, амаль не даследаван.

На шчасце, трыццаць сёмая пералель праходзіць у баку ад гэтых аграмадных малапрыступных пустынь, якім ужо навука аддала нямала афяр. Экспедыцыя Гленарвана не магла-б прайсці іх. Нашым падарожнікам прыпадала больш лёгкая задача: пераход цераз вузкую частку правінцыі Паўднёвая Аўстралія, усю шырыню правінцыі Вікторыя і ўрэшце цераз вяршыню перавернутага трохвугольніка правінцыі Новы Паўднёвы Уэльс.

Ад мыса Бернуілі да граніц Вікторыі ўсяго шэсцьдзсят дзве мілі, гэта значыць не больш двух дзён хадзі. Таму Айртон прапанаваў назаўтра заначаваць у горадзе Эплі, самым заходнім горадзе правінцыі Вікторыя.

У пачатку кожнага падарожжа наглядаецца вялікі ўздых у коннікаў і порсткасць у коней. Супярэчыць першаму не даводзілася, а другую трэба было стрымліваць: хто хоча далёка заехаць, павінен берагчы свайго каня. Таму было вырашана рабіць дзённыя пераходы не больш як у дваццаць пяць—трыццаць міль у сярэднім.

Апрача таго шпаркасць бегу коней павінна была быць аднолькавай з рухам бычынай запражкі, запражкі з сапраўдных жывых механізмаў, якая траціць у хуткасці столькі-ж, колькі яна выйграе ў сіле. Фургон з яго пасажы-

рамі, запасамі правіянту і зброі быў ядром экспедыцыі, яе рухавай крэпасцю. Коннікі маглі гарцаваць на сваіх быстрых конях колькі захочацца, але ні ў якім выпадку не аддаляцца ад фургона.

Кожны ўдзельнік экспедыцыі адчуваў сябе ў пэўных межах зусім вольным, бо патрэбы ў якім-небудзь паходным страі не было. Паляўнічыя хадзілі па бліжэйшых палях, шукаючы дзічыны, далікатныя людзі размаўлялі з пасажыркамі фургона, філосафы філасофствавалі між сабой. Паганель, які адначасова быў і паляўнічым, і кавалерам, і філосафам, разрываўся на часткі, але ўсюды спраўляўся.

Пераход цераз Паўднёвую Аўстралію не меў нічога цікавага. Рады невысокіх пыльных узгоркаў, бясконцыя прасторы голых раўнін, якіх завуць тут «бушамі», урэшце рэдкія прэрыі з невысокім хмызняком з салёным калючым лісцем, улюбёнай ежай авец, чаргаваліся між сабой на працягу многіх міль. Часта сустракаліся гурты pigsfaces, авец асобай, уласцівай толькі Аўстраліі пароды, са свіннымі лычамі.

Уздоўж усёй дарогі цягнуліся слупы тэлеграфнай лініі, якая нядаўна злучыла Паўднёвую Аўстралію з узбярэжжам акіяна.

Да гэтага часу мясцовасць мала чым адрознівалася ад аднастайных раўнін аргентынскіх пампасаў. Глеба была такая-ж травяністая і гладкая, гарызонт такі-ж далёкі і рэзка акрэслены. Мак-Набс сцвярджаў, што яны ўсё яшчэ ў Амерыцы, але Паганель запэўняў усіх, што хутка пейзаж зменіцца і яны ўбачаць сапраўдныя цуды. Вучонаму верылі і нецярпліва чакалі абяцаных цудаў.

Каля трох гадзін папоўдні атрад перайшоў шырокую раўніну, на якой не расло ні кусціка; даліна называлася «Далінай маскітаў»,—і зусім заслужана. Падарожнікі і жывёла вельмі напакутваліся ад укусаў гэтых двукрылых. Схавацца ад іх не было магчымасці; давялося абмежавацца змазваннем скураных мясцін скуры нашатырным спіртам з паходнай аптэчкі.

Паганель, скоса паглядаючы на фургон, лаяўся і пасылаў да ўсіх чарцей лютых мошак, якія бязлітасна скусалі ўсё яго доўгае нязграбнае цела.

Пад вечар выгляд раўніны ажывіўся; паказаўся гушчарнік з акацыяй, некалькі груп белых камедных дрэў і асобныя дрэвы еўрапейскага паходжання: аліўкавыя, лімонныя і зялёныя дубы. Урэшце воддаль паказаліся высокія частаколы. К васьмі гадзінам вечара атрад прыбыў на станцыі Рэд Гум.

Станцыямі ў Аўстраліі называюць жывёлагадоўчыя гаспадаркі, дзе гадуецца маладняк. Жывёла, як вядома, складае галоўнае багацце Аўстраліі. Жывёлаводы называюцца тут «скватэрамі»—«якія сядзяць на карачках», ад англійскага

дзеяслова to squat—садзіцца на карачкі. І сапраўды, гэту позу ахвотна прымае ўсякі каланіст, стаміўшыся ад вандраванняў па неабсяжных прасторах.

Станцыя Рэд Гум была маленькай і нязначнай. Тым не менш атрад Гленарвана спаткалі там вельмі ветліва. У гэтых адзіночкіх дамах стол заўсёды прыгатаваны для падарожнікаў, і кожнага з іх каланіст-аўстраліец сустракае, як дарагога госця.

Назаўтра Айртон запрог быкоў, ледзь толькі занялося на дзень. Ён хацеў да вечара прыйсці к граніцам Вікторыі. У гэты дзень рэльеф мясцовасці быў ужо не такім плоскім, як наярэдадні. Зямля горбілася ад невысокіх узгоркаў, усыпаных чырвоным пяском. Здалёк здавалася, што на зямлю ўпаў вялікі чырвоны сцяг, складкі якога падняліся ўгару ад ветру. Некалькі малей, мясцовых сосен з прамым і гладкім ствалом, разгортвалі сваё зялёнае галлё над густымі травамі прэрыі, дзе забаўляліся вясёлыя стайкі тушканчыкаў. Пазней пачалі сустракацца вялікія прасторы з хмызнякамі і маладымі камеднымі дрэвамі. Далей асобныя групы дрэў перамяшаліся паміж сабой, замест хмызнякоў пачалі з'яўляцца дрэвы, і падарожнікі азнаёміліся з першым узорам аўстралійскіх лясоў.

Чым бліжэй падыходзілі к граніцам правінцыі Вікторыя, тым усё болей мяняўся пейзаж. Падарожнікі ішлі цяпер па некранутай спрадвечу зямлі. Яны няўхільна ішлі па простае лініі, не адступаючы ні перад гарамі, ні перад лясамі і цвёрда памятаючы першую тэарэму геаметрыі: простае лінія ёсць найкарацейшая адлегласць між двума кропкамі. Ні стомленасць, ні цяжкасці шляху не спынялі іх.

Караван пасоўваўся наперад з такой хуткасцю, як ішлі быкі. Але калі гэтая спакойная жывёла не можа шпарка хадзіць, затое яна ніколі не спыняецца нахаду.

Прайшоўшы такім чынам за два дні шэсцьдзесят міль, вечарам 23 снежня караван прыбыў у Эплі, першы горад правінцыі Вікторыя, у акрузе Вімера пад сто сорок першым градусам даўгаты.

Фургон паставілі на дварэ карчмы, якая мела пышную назву «Атэль кароны».

На вячэру падарожнікам падалі толькі бараніну, але затое згатаваную ўсімі спосабамі. Не глядзячы на скромнасць меню, усе елі з вялікім апетытам і гутарылі за сталом яшчэ больш, чым елі. Усе падарожнікі хацелі чым больш сабраць вестак аб асаблівасцях гэтага аўстралійскага мацерыка і закідалі пытаннямі вучонага-географа.

Паганель ахвотна раскажаў усё, што ведаў аб правінцыі Вікторыя, якая называлася яшчэ «Шчаслівай Аўстраліяй».

— Гэта няправільная назва,—заўважыў географ.—Правільней было б назваць гэту правінцыю «багатай Аўстраліяй»,

Маскіты пакусалі падарожнікаў.

бо з краінамі адбываецца тое самае, што і з людзьмі—багацце не дае ім шчасця. Багатыя залатыя россыпы Аўстраліі паслужылі прынадай для зграі лютых і абыякавых да ўсяго, апрача золата, авантурыстаў. Вы пераканаецеся ў гэтым самі, калі мы праедзем па золатаносных раёнах.

— Ці даўно арганізавана правінцыя Вікторыя?—запытала Элен.

— Не, зусім нядаўна, не больш як трыццаць год таму назад. Гэта адбывалася 6 чэрвеня 1835 года, у аўторак...

— А сёмай гадзіне сорак пяць хвілін і трыццаць секунд вечара,—падхапіў маёр Мак-Набс, які заўсёды дражніў Паганеля, робячы выгляд, што не верыць у дакладнасць прыведзеных ім дат.

— Не, а сёмай гадзіне дзесяць хвілін,—зусім сур'ёзна адказаў вучоны.—Іменна ў гэтую хвіліну Бэтман і Фалькнер заснавалі паселішча Порт-Філіп на беразе той самай бухты, дзе зараз знаходзіцца вялікі горад Мельбурн. На працягу наступных пятнаццаці гадоў гэта калонія ўваходзіла ў склад правінцыі Новы Паўднёвы Уэльс, але ў 1851 годзе яна была вылучана ў самастойную адміністрацыйную адзінку і атрымала назву правінцыі Вікторыя.

— І з таго часу пачаўся яе росквіт?—запытаў Гленарван.

— Мяркуйце аб гэтым самі, дарагі сябра,—адказаў Паганель.

— Я зараз скажу пра апошнія статыстычныя даныя па гэтаму пытанню, і, што-б там ні гаварыў Мак-Набс, я не ведаю нічога больш красамоўнага, чым гэтыя лічбы.

— Давайце, давайце, Паганель,—заахвоціў маёр.

— Калі ласка. У 1836 годзе калонія Порт-Філіпа налічвала дзвесце сорак чатыры жыхары. Сёння ў правінцыі Вікторыя пяцьсот пяцьдзсят тысяч насельніцтва. Сем мільёнаў квадратных тутаў вінаграднікаў даюць штогод сто дваццаць адну тысячу галонаў віна. Сто тры тысячы коней пасвяцца на неабсяжнай пашы правінцыі разам з шасцістамі сямідзсяццю пяццю тысячамі двумастамі сямідзсяццю двума галовамі рагатай жывёлы.

— Я чуў, што тут развіта таксама і свінагадоўля?—сказаў маёр.

— Так, маёр, з вашага дазволу, тут семдзсят дзевяць тысяч шэсьцьсот дваццаць пяць свіней.

— А колькі тут бараноў, Паганель?

— Сем мільёнаў сто пятнаццаць тысяч дзевяцьсот сорок тры, дарагі Мак-Набс.

— Уключаючы і таго, якога мы цяпер ядзім, Паганель?

— Не. Гэтага барана лічыць нельга, таму што мы яго ўжо на тры чвэрткі з'елі.

Станция Рэд Гум.

— Брава, Паганель,—запляскала далонямі Элен, смеючыся досціпу вучонага.—Нельга не згадзіцца, што ў вас незвычайна шырокія веды па геаграфіі, і колькі-б дзядзька Мак-Набс не стараўся падлавіць вас, яму не ўдасца гэта.

— Ведаць усё гэта—мая прафесія, дарагая місіс Элен. Таму я і казаў вам, што гэта дзіўная краіна рыхтуе нам нямала сюрпрызаў.

— Аднак да гэтага часу...—пачаў маёр, прадаўжаючы дражніць географа, каб падахвоціць яго расказваць далей.

— Ды пачакайце-ж, нецярплівы вы чалавек!—крыкнуў Паганель.—Вы толькі другі дзень знаходзіцеся на гэтай тэрыторыі і ўжо хочаце ўсё бачыць. Верце мне,—кажу гэта з поўнай адказнасцю за свае словы,—што гэта краіна самая цікавая на ўсім свеце. Яе ўзнікненне, прырода, прадукцыя, клімат—усё здзіўляла, здзіўляе і яшчэ будзе здзіўляць вучоных усяго свету. Уявіце сабе, сябры мае, мацярык, які падняўся з дна марскога, акружаны своеасаблівым гіганцкім кальцом узвышшаў па сваіх краях. Па краях, заўважце гэта, а не ў цэнтры! Мацярык, які, магчыма, мае ў сваёй цэнтральнай частцы напалавіну высахлае мора. Мацярык, рэкі якога высыхаюць з дня на дзень усё больш. Мацярык, які не ведае вільгаці ні ў атмасферы, ні ў глебе; дзе дрэвы штогод мяняюць сваю кару, а не лісцё, дзе лісцё расце рабром к сонцу і не дае ценю, дзе дрэва часта не гарыць, дзе велізарнае каменне растае пад дажджом; дзе дрэвы нізкія, а трава дасягае гіганцкай вышыні. Мацярык, дзе, як у казцы, чатырохногія маюць дзюбу, што прымусіла натуралістаў прыдумаць для іх спецыяльны клас клаачных, або аднопраходных¹; дзе ў кенгуру неаднолькавай даўжыні пярэднія і заднія лапы; дзе ў авечак свіныя рылы; дзе лісы скачуць з дрэва на дрэва; дзе лебедзі чорныя; дзе пацукі ўюць гнёзды. Мацярык, дзе птушкі здзіўляюць даследчыка рознастайнасцю пер'я і галасоў: адна птушка ляскае, як пуга фурмана паштовай карэты, другая цікае, адбіваючы секунды, як маятнік насценнага гадзінніка, трэцяя смяецца на ранні, калі сонца ўзыходзіць, чацвертая плача ўвечары, калі яно заходзіць. О, гэта сапраўды цікавая краіна, дзе ўсё ідзе дыбка, дзе прырода як быццам паўстае сама супроць сябе. Нездарма вучоны Грымар у сваёй вядомай працы «Аб расліне» сказаў пра яе: Аўстралія—гэта пародыя на сусветныя законы, гэта краіна—выклік, які кінуты ўсяму астатняму свету.

Паганель выпаліў гэту тыраду з шпаркасцю кур'ерскага пезда, якога пусцілі без тармазоў. Красамоўны сакратар Геаграфічнага таварыства больш не валодаў сабой. Ён гаварыў, гаварыў, гаварыў, размахваючы рукамі і відэльцамі

¹ Паганель мае на ўвазе яхідну.

так, што яго суседзям давялося адсунуцца далей, каб не назбавіцца вачэй. Але пад канец прамовы голас яго заглушылі захапляючыя крыкі: «Брава!», і ён вымушан быў змоўкнуць.

Пасля гэтага бліскучага пераліку асаблівасцей аўстралійскага мацерыка, здавалася, ужо не было пра што распытваць у Паганеля.

Аднак маёр не стрымаўся і звычайным сваім спакойным голасам запытаў:

— Гэта ўсё, Паганель? Больш вам няма чаго дадаць?

— Не, не ўсё!—запырэчыў вучоны, зноў узгараючыся.

— Як?—здзіўлена запытала Элен.—Аўстралійскія цуды яшчэ не скончыліся?

— Не. Застаецца яшчэ клімат, дзівоты якога пакідаюць далёка ззаду ўсё, што я вам сказаў.

— Не можа быць!—крыкнулі Паганелю з усіх бакоў.

— Я не буду гаварыць вам пра гігіенічныя ўласцівасці аўстралійскага паветра, якое так багата кіслародам і беднае азотам. Але тут не бывае вільготных вятроў, таму што мусоны дзьмуць паралельна ўзбярэжжю, і большасць хвароб, ад якіх пакутуюць іншыя часткі свету, тут зусім не ведаюць, пачынаючы ад тыфуса і канчаючы воспай.

— Ого, гэта ўжо сама па сабе вялікая перавага,—сказаў Гленарван.

— Вядома,—адказаў Паганель.—Але не пра гэта размова. Тут у клімата ёсць адна... няпраўдападобная асаблівасць.

— Якая?—запытаў Джон Мангльс.

— Вы мне ні за што не паверыце.

— Паверым, паверым!—закрычалі зацікаўленыя слухачы.

— Дык вось. Гэты клімат...—вучоны змоўк.

— Што?

— Гэты клімат... валодае ўласцівасцямі маральнага ўздзеяння.

— Маральнага ўздзеяння?

— Так,—сказаў вучоны.—Тут металы не іржавеюць на паветры і людзі таксама. Тут чыстае сухое паветра хутка беліць не толькі бялізну, але і душы. І Англія' нездарма пасылае сюды сваіх маральна-дэфектыўных грамадзян. Англічане заўважылі гэту ўласцівасць аўстралійскага клімата.

— Вы здзекуецца з нас, Паганель?—сказаў маёр.

— Ані. Уплыў клімата распаўсюджваецца тут на жывёлу таксама, як і на людзей. Вы звярніце ўвагу на тое, якія рахманья і паслухмяныя тут коні.

— Не можа быць!

— Вось памяркуйце самі. Злачынцы, прысуджаныя да катаржных работ у Аўстраліі, за некалькі гадоў змяняюцца

тут, становяцца сумленнымі людзьмі. Усе філантропье ведаюць гэта. У Аўстраліі ўсе характары паляпшаюцца.

— Так што ваш добры характар, Паганель,—пачала Элен,—у гэтай абетаванай зямлі...

— Стане як у ангела, місіс,—адказваў вучоны,—проста як у ангела!

РАЗДЗЕЛ ДЗЕСЯТЫ

Рака Вімера

Назаўтра, 24 снежня, караван крануўся ў дарогу на світанні. Спёка была ўжо даволі вялікая, але трываць яшчэ было можна, дарога—гладкая і праезная. Да вечара маленькі атрад прайшоў дваццаць пяць міль і прыпыніўся на адпачынак каля берагоў Белага возера, вада якога была саланаватай і непрыгоднай для піцця.

Жак Паганель павінен быў сказаць, што гэтае возера заслужыла назву «белага» не больш, чым Чорнае мора—«чорнага», Чырвонае мора—«чырвонага», Жоўтая рака—«жоўтай» і ўрэшце Сінія горы—«сініх».

Ён імкнуўся абараняць гэтую назву, ахоўваючы гонар свайго калегі-географа, які так нятрапна назваў возера, але быў пераможаны ў спрэчках.

Містэр Ольбінет згатаваў вячэру, як і заўсёды, на вызначаны час; пасля вячэры падарожнікі ляглі спаць, хто ў фургоце, хто ў палатцы. Спалі моцна, не зважаючы на дзікае выццё дзінго, гэтых аўстралійскіх шакалаў.

На тым баку Белага возера разлягалася цудоўная даліна, уся ўсыпаная стракатымі хрызантэмамі. Прачнуліся на золаку. Гленарван і яго спадарожнікі не маглі стрымацца ад захапляючых воклічаў, убачыўшы такі цудоўны пейзаж. Яны вышлі ў дарогу.

Далёка на поўдні зямля гарбацілася невысокімі ўзгоркамі, але караван праходзіў па зусім гладкай даліне, якая паблісквала яркімі фарбамі веснавога росквіту. Шматлікія рознавіднасці папараці ажыўлялі гэту зеляніну, і нават саланчаковыя ўчасткі зямлі знікалі пад густой расліннасцю лебяды і буракоў. Сярод раслін Паганель ператвараўся ў батаніка, называючы іх па імёнах, і, аддаючы даніну сваёй нязменнай практыцы ўсё падмацоўваць лічбамі, не забыўся заўважыць, што аўстралійская флора складаецца з чатырох тысяч двухсот розных раслін, якія належаць да ста дваццаці сямействаў.

Крыху пазней, пасля таго, як хутка прамільгнулі дзесяткі міль, фургон заехаў у гушчар акацыі, мімоз і белых камедных дрэў.

Расліннасць гэтай даліны, якая абвадняецца безліччу крыніц, была ўдзячнай дзённаму свяцілу і стокраць адплачвала яму густой зелянінай за багатыя праменні.

Рознай жывёлы тут было не вельмі шмат. Па даліне бегала некалькі казуараў, але падысці да іх на адлегласць стрэлу не ўдалося. Затое маёр страпным стрэлам падстрэліў вельмі рэдкую птушку, якая хутка знікае з зямлі,—ярыбу, гіганцкага жураўля. Гэта была птушка пяці футаў ростам, з чорнай шырокай дзюбай, заостранай на канцы. Прырода не пашкадавала фарбаў на апярэне ярыбу: у яго пурпура-фіялетавага галава, зялёная шыя, да бляску белыя грудзі і яркачырвоныя ногі.

Падарожнікі захапляліся гэтай прыгожай птушкай, і маёр застаўся-б героем дня, каб Роберт Грант не напаткаў крыху пазней і не палажыў на месцы трапным стрэлам бясформенную жывёлу, ні то вожыка, ні то мурашкаеда. З яго раскрытай пашчы вызваліўся доўгі ліпкі язык, пры дапамозе якога гэта жывёла ловіць мурашак.

— Гэта яхідна,—сказаў Паганель,—назваючы гэту класную жывёлу яго сапраўдным іменем. Ці бачылі вы калі-небудзь у Еўропе што-небудзь падобнае.

— Яна брыдка!—адказаў Гленарван.

— Брыдка, згодзен, але затое і вельмі цікавая! Апрача таго, яна плодзіцца толькі ў Аўстраліі і больш ні ў адной частцы свету,—заўважыў Паганель.

Натуральна, Паганелю захацелася захаваць экзэмпляр яхідны. Ён панёс яго к фургону, каб схваць у багажным аддзяленні, але містэр Ольбінет запратэставаў з такім абурэннем, што вучоны паспешна адышоў і адмовіўся ад думкі прывезці ў Парыж узор аўстралійскіх аднаўтробных.

Падарожнікі дасягнулі 141° 30' даўгаты. Да гэтага часу яны не сустрэлі ні земляробаў-каланістаў, ні скватэраў-жывёлаводаў. Мясцовасць здавалася зусім бязлюднай. Тубыльцаў не было і следу: іх плямёны вандруюць на поўначы адсюль, па бязмежных стэпах, якія абвадняюцца прытокамі Дарлінга і Мёрэя.

Але ў гэты дзень Гленарвану і яго спадарожнікам удалося ўбачыць адно з тых грандыёзных стадаў, якія прагныя спекулянты пераганяюць з усходніх гор у правінцыі Вікторыя і Паўднёвая Аўстралія.

Каля чатырох гадзін папоўдні Джон Мангльс паказаў сваім таварышам на вялікі слуп пылу на гарызонце. Што выклікала гэту дзіўную з'яву? Паветра было ціхае. Паганель выказаў меркаванне, што гэта смерч, і пачаў шукаць праўдзівыя тлумачэнні гэтаму феномену, але Айртон хутка вывеў яго з нетраў здагадак, сказаўшы, што гэты пыл узняло стада.

Боцман не памыліўся; слуп пылу набліжаўся, і хутка падарожнікі пачулі аглушальныя галасы коней, авечак і быкоў. У гэтым хоры чутны былі асобныя чалавечыя выгукі і прэрэзлівыя свісткі.

З хаоса паказаўся ўрэшце чалавек. Гэта быў галоўны праваднік гэтай арміі чатырохногіх. Гленарван пад'ехаў да яго і пачаў з ім гутарыць. Праваднік быў гаспадаром усяго гэтага стада. Яго звалі Сэмам Мітчэлем; ён ішоў з усходніх правінцый і накіроўваўся зараз у бухту Портланд.

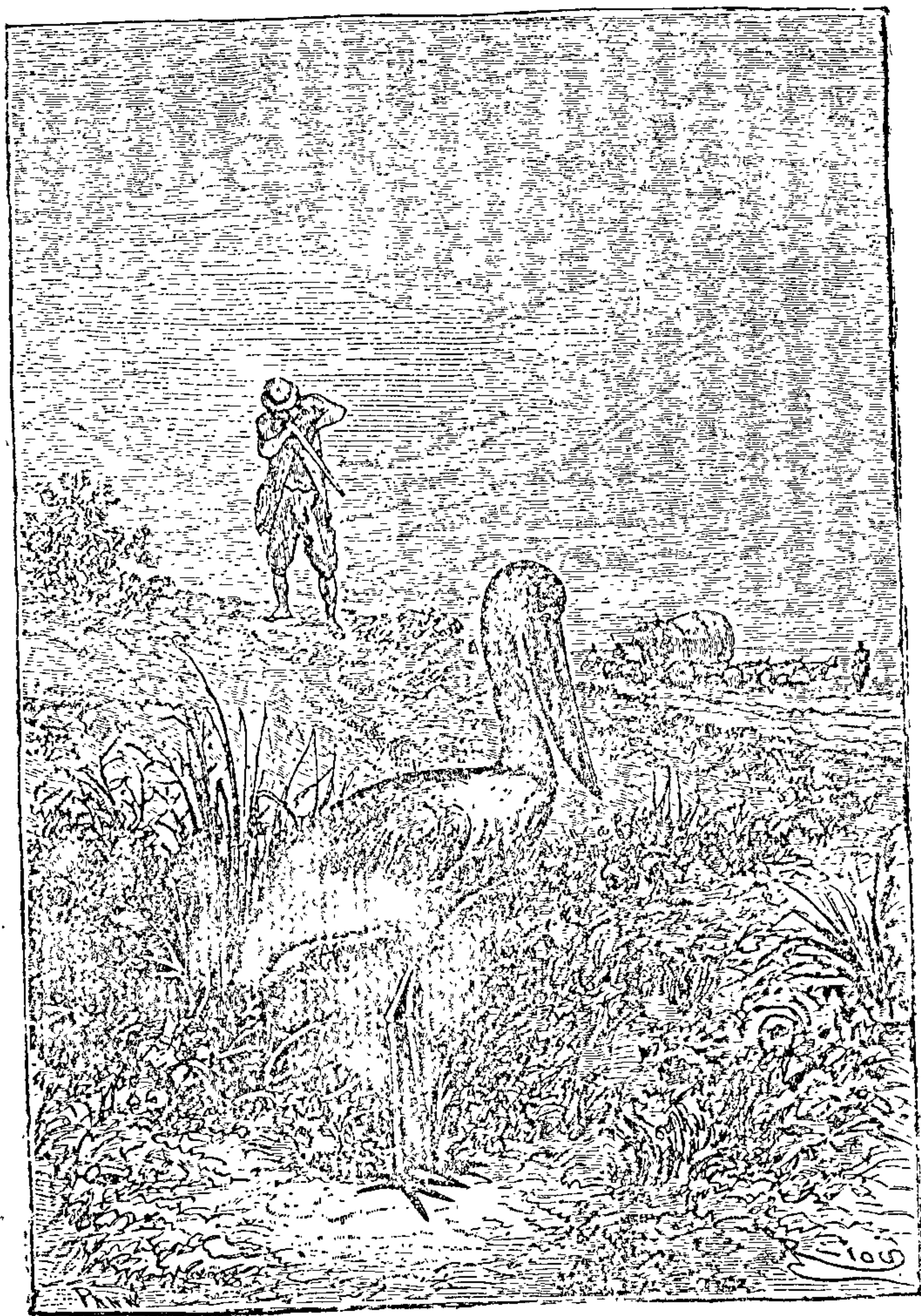
Стада Сэма Мітчэля налічвала дванаццаць тысяч семдзсят пяць галоў: тысячу быкоў, адзінаццаць тысяч бараноў, семдзсят пяць коней. Уся гэта жывёла была куплена мізэрнай і худой каля Сініх гор. Зараз яна павінна была пасыцець на сакавітай пашы Паўднёвай Аўстраліі і потым даць вялікія прыбыткі свайму гаспадару. Гэта была выгодная справа. Але колькі патрабавалася цярплінасці, колькі энергіі, каб пераправіць на такую вялікую адлегласць гэтую наравістую жывёлу, і як утомна было бясконца выяўляць сваю смеласць! Пospех каштаваў дорага.

Сэм Мітчэль коратка раскажаў сваю гісторыю, у той час як яго стада праходзіла ўперад між кустоў мімоз. Элен і Мэры вышлі з фургона, усе коннікі злезлі з коней і, усеўшыся ў засені разложыстага камеднага дрэва, слухалі расказ.

Сэм Мітчэль быў у дарозе ўжо сем месяцаў. Ён праходзіў у сярэднім не больш дзесяці міль за дзень, і гэта бясконцае вандраванне павінна было працягнуцца яшчэ цэлых тры месяцы. Яго памочнікамі ў рабоце былі дваццаць сабак і трыццаць чалавек, у тым ліку пяць тубыльцаў, якія спецыяльна шукалі згубленую жывёлу. За гэтай арміяй ехала шэсць падвод. Праваднікі, узброеныя бізунамі з пугаўём даўжынёю ў восемнаццаць дзюймаў і кіем даўжынёю ў дзевяць футаў, ездзілі па радах, наводзячы парадак. Ім дапамагалі сабакі, якія лёталі, як на крыллях, вакол стада.

Падарожнікі захапляліся дысцыплінай, наведзенай у стадзе. Розныя пароды жывёлы ішлі паасобку, бо быкі і бараны не ладзілі між сабой. Першыя ні за што не згаджаліся пасвіцца там, дзе прайшлі ўжо другія. Гэта выклікала неабходнасць пусціць быкоў наперадзе стада. Падзеленыя на два батальёны, яны ганарліва ішлі ўперад. За імі ішлі палкі бараноў пад камандай дваццаці праваднікоў.

Узвод сабак склаў ар'ергард. Сэм Мітчэль звярнуў увагу сваіх слухачоў на тое, што ні праваднікі, ні сабакі не былі сапраўднымі важакамі гэтай арміі: імі з'яўляліся быкі. Яны самавіта ішлі ў першым раду, выбіраючы лепшую дарогу. Яны былі поўнымі гаспадарамі стада, і стада падпарадкоўвалася ім без усякага пратэсту. Калі яны прыпыняліся, усе

Маёр стрэліў у ярыбу.

рабілі па іх прыкладу, і дарэмнымі былі-б усе намаганні паганятых прымусіць жывёлу ісці ўперад, пакуль быкі не давалі сігналу к выхаду.

Некаторыя падрабязнасці, якія расказаў Сэм Мітчэль, былі варты п'яра Ксенафонта¹.

Пакуль армія ішла па даліне, усё было добра. Ніякіх клопатаў і амаль ніякай стомленасці. Жывёла спакойна ішла па дарозе, праганяючы смагу і толад на пашы, ноччу спала, удзень паслухмяна збіралася па воклічу і зноў выходзіла ў дарогу. Але ў пушчах мацерыка, у зарасніку эўкаліптавых дрэў і мімоз пачыналіся пакуты. Узводы, батальёны і палкі то згруджваліся ў адну кучу, то адыходзілі адзін ад аднаго на вялікую адлегласць, і патрабавалася вельмі шмат часу, каб аднавіць належны парадак. Калі, на няшчасце, прападаў адзін з важакоў, трэба было знайсці яго ва што-б та ні стала, інакш маглі здарыцца бязладныя ўцёкі ўсяго стада. Чорныя паганятыя-тубыльцы часта трацілі па некалькі дзён на гэтыя цяжкія пошукі. Калі пачыналіся частыя дажджы, лянівая жывёла не хацела ісці, а ў вялікую навальніцу жывёла вар'яцела ад страху.

Аднак энергія і пільнасць паганятых перамагалі ўсе гэтыя перашкоды, якія бясконца паўтараліся, і стада ішло ўперад міля за міляй, пакідаючы ззаду даліны, лясы і горы. Але дзе паганятым даводзілася да ўсіх сваіх якасцей дадаваць яшчэ адну, самую вышэйшую—цярплівасць, цярплівасць, якая павінна была ўсё перамагчы, цярплівасць, якую трэба было захоўваць не гадзіны і дні, а цэлыя тыдні,—гэта пры пераходзе цераз рэкі. Тут паганятыя сустракаліся з перашкодай, якую цяжка было перамагчы. Перашкодай гэтай была тая акалічнасць, што важакі стада адмаўляліся пераходзіць цераз раку. Быкі, ступіўшы ў ваду, адступалі назад па сваіх слядах. Бараны разбягаліся ва ўсе бакі, ледзь убачыўшы ваду. Трэба было чакаць ночы, каб падагнаць стада да ракі, але і гэта не дапамагала. Кідалі бараноў у ваду—авечкі не адважваліся ісці за імі. Спрабавалі ўздзейнічаць на ўпартую жывёлу тым, што па некалькі дзён не давалі ёй піць. Стада знясільвалася ад смагі і не краталася з месца. Пераносілі ягнят на другі бераг, спадзеючыся, што маткі прыплывуць на іх месканне. Ягняты мэкалі, а авечкі і не думалі крататца з месца на другім беразе. Так цягнулася часам цэлы месяц. Паганятыя апаноўвала роспач, яны не ведалі, што ім рабіць з гэтай арміяй, якая мэкала, іржала і раўла. І раптам у адзін добры дзень, невядома па якому капрызу, увесь перадавы атрад накіроўваўся ў раку, і ўзнікла новая перашкода: зараз трэба было не даць стаду

¹ *Ксенафонт*—старадаўні грэчаскі гісторык (430—355 г. да нашай эры).

ў беспарадку ісці за ім. Перапалох агортаў рады, і жывёла душыла адна адну.

Такія былі цяжкія прафесіі жывёлаводаў. За той час, што Сэм Мітчэль расказваў, большая частка стада прадефіліравала¹ перад падарожнікамі ў поўным парадку.

Настаў час Сэму Мітчэлю стаць на чале сваёй арміі, каб выбраць лепшае месца для пашы. Ён развітаўся з Гленарванам, ускочыў на быстрага тубыльнага каня, якога адзін з яго парабкаў вёў на повадзе, і, ад душы паціснуўшы рукі ўсім прысутным, праз некалькі секунд знік у воблаках пылу.

Караван зноў ішоў далей і ўжо больш не прыпыняўся да самай гары Тольбот.

Гэты першы дзень падарожжа па тэрыторыі правінцыі Вікторыя, па прапанове Паганеля, адзначылі ўрачыстай вячэрай.

Трэба сказаць, што сёння Ольбінет перавысіў самога сябе. Са сваіх запасаў ён прыгатаваў цэлы рад еўрапейскіх страў, якія дзіўна было есці ў сэрцы аўстралійскай пустыні. Шынка, кавалачкі саломага мяса, свініна, салодкія піражкі з ячменнай і аўсянай мукі, добры чай, віскі, некалькі бутэлек партвейну—вось з чаго складалася гэта выдатная вячэра. Можна было ўявіць, што знаходзіцца ў сталовай Малькольм-Кэстля, у самай сярэдзіне Шатландыі.

Хоць меню вячэры і без таго было дастаткова багатым, Паганель палічыў патрэбным далучыць да яго яшчэ дзікія апельсіны, якія растуць на спадах узгоркаў.

Гэта былі даволі нясмачныя плады, а іх зерняткі пры раскусванні апякалі рот, як кайенскі перац. Натурлівы географ з такой упартасцю еў іх з-за любові да навукі, што зусім апёк сябе паднябенне і не мог адказаць на ўедлівыя пытанні маёра.

Назаўтра, 26 снежня, не здарылася нічога, што-б было варта ўвагі. Падарожнікі дайшлі да крыніц Нартон-Крыка і хутка апынуліся каля напалову высахлай ракі Мекензі. Надвор'е стаяла добрае, спёка была нармальнай. Вецер дзьмуў з поўдня і навяваў халадок, таксама як паўночны вецер у паўночным паўшар'і.

Паганель звярнуў на гэта ўвагу свайго сябра Роберта Гранта.

— Нам пашчасціла,—сказаў ён,—таму што сярэдняя тэмпература больш высокая ў паўднёвым паўшар'і, чым у паўночным.

— Чаму?—запытаў хлопчык.

— Ты пытаеш, чаму, Роберт?—адказаў Паганель.—Хіба ты ніколі не чуў, што зямля зімой бліжэй за ўсё к сонцу?

— Гэта я ведаю.

¹ Дэфіліраваць—праходзіць.

— І што зімой холад выклікаецца тым, што сонечныя праменні падаюць на зямлю коса?

— Вядома.

— Добра, мой хлопчык. З гэтай самай прычыны ў паўднёвым паўшар'і цяплей, чым у паўночным.

— Я не разумею,—адказаў Роберт, вытрашчыўшы вочы.

— Падумай добра,—сказаў Паганель.—Калі ў Еўропе зіма, якая пара года тут, у Аўстраліі, на другім паўшар'і?

— Лета,—адказаў Роберт.

— Дык вось дзякуючы таму, што якраз у гэты час зямля знаходзіцца бліжэй за ўсё ад сонца... Цяпер разумееш?

— Разумею.

— Лета ў паўднёвым паўшар'і гарачэйшае, чым лета ў паўночным.

— Ясна, пане Паганель.

— Калі кажучы, што зямля бліжэй за ўсё к сонцу зімой, дык гэта правільна толькі ў адносінах да нас, жыхароў паўночнага паўшар'я.

— Вось аб гэтым я і не падумаў!—усклікнуў Роберт.

— Не забывайся на гэта, мой хлопчык.

Роберт праслухаў такім чынам маленькую лекцыю па касмаграфіі і ў заключэнне даведаўся, што сярэдняя тэмпература ў правінцыі Вікторыя дасягае 70° па Фарэнгейту¹.

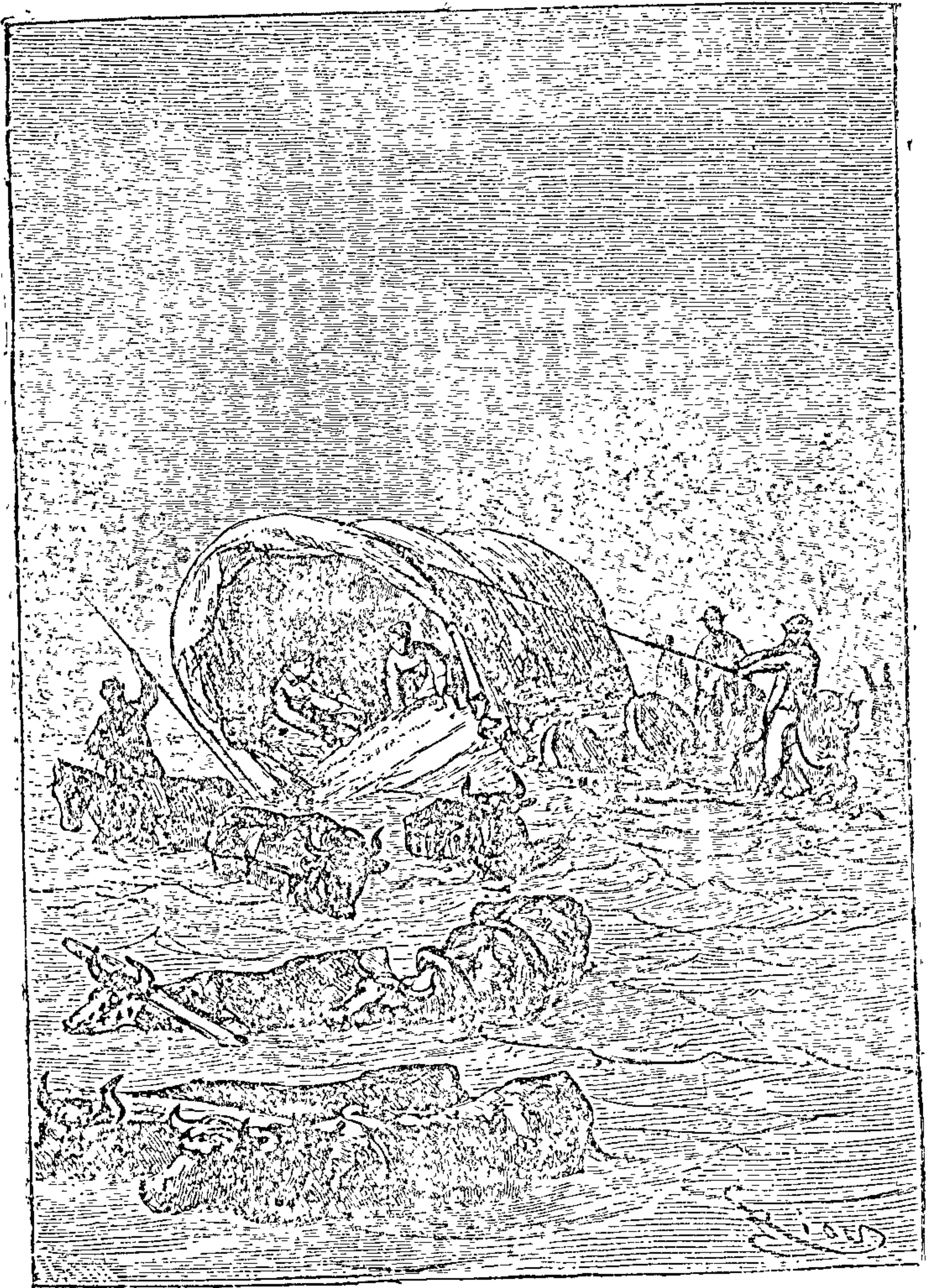
Увечары атрад размясціўся лагерам у пяці мілях ад возера Лоне-Дэль, між гарой Друмонда, якая ўзвышалася на поўначы, і гарой Дройдэн, невысокая вяршыня якой вырысоўвалася на паўднёвым гарызонце.

На другі дзень павозка была ўжо каля берагоў ракі Вімеры, на 143° даўгаты.

Рака шырынёю з поўмілі несла сваю спакойную празрыстую воду між двума радамі высокіх камедных дрэў і акацый.

Там і сям пышныя міртавыя дрэвы расцілалі над зямлёй на вышыні пятнаццаці футаў сваё даўгое гібкае галлё з чырвонымі кветкамі. Тысячы птушак: івалгі, берасцянкі, галубы з залацістым пер'ем, не кажучы ўжо пра балбатлівых папугаяў,—ляталі ў зялёным рачным зарасніку. Пад імі на гладкай паверхні вады плёскалася пара чорных лебедзяў, палахлівых і непрыступных. Гэтыя рэдкія насельнікі аўстралійскай вады, убачыўшы падарожнікаў, адразу знікалі ў злучынах ракі, якая капрызна выгіналася па гэтай чароўнай даліне. Фургон спыніўся на дыване з густой зялёнай травы, які даходзіў аж да самай ракі і, як махрамі, упрыгожваў яе берагі. Нідзе не было відаць прымет мостаці парома. І ўсё-ж трэба было перабрацца на другі бераг.

¹ Каля $+23^{\circ}$ па Цэльсію.

Фургон нахилиўся набок.

Айртон пачаў шукаць брода. На чвэрці мілі ўверх рака здалася яму не такой глыбокай, і ён вырашыў перайсці на другі бераг у гэтым месцы.

Вымярэнне паказала, што глыбіня тут не больш трох футаў.

Фургон мог без рызыкі пераправіцца на той бок.

— Няма ніякага іншага спосабу перайсці цераз раку?— запытаў Гленарван у боцмана.

— Няма, сэр,—адказаў Айртон,—але гэты пераход здаецца мне бяспечным.

— Ці не лепш будзе жанчынам выйсці з фургона?

— Ні за што. У маіх быкоў моцныя ногі. Я бяруся накіраваць іх па правільнаму шляху.

— Ідзіце, Айртон, я спадзяюся на вас,—сказаў Гленарван.

Коннікі акружылі цяжкую калымагу і смела ступілі ў ваду. Звычайна, калі перапраўляюць павозкі ўброд, іх абстаўляюць навакол пустымі бочкамі, якія падтрымліваюць іх на паверхні. Але тут гэты пływучы пояс адсутнічаў. Заставалася здацца на інстынкт быкоў і асцярожнасць Айртона.

Гэты апошні з вышыні свайго сядзення кіраваў калымагай; маёр і два матросы ехалі ўперадзе. Гленарван і Джон Мангльс ехалі з бакоў фургона, гатовыя кожную хвіліну дапамагчы падарожніцам; Паганель і Роберт замыкалі шэсце.

Усё ішло добра да сярэдзіны ракі. Але тут глыбіня павялічылася, і вада затапіла восі. Быкі, страціўшы апору пад нагамі, кінуліся ў бок ад брода, цягнучы за сабой фургон. Але Айртон саскочыў у ваду і, схапіўшы быкоў за рогі, прымусіў іх вярнуцца на правільны шлях.

У гэты момант адбыўся непрадбачаны штуршок, пачуўся трэск, фургон нахіліўся набок, вада заліла ногі падарожніцам, і плынь пачала адносіць фургон, не гледзячы на ўсе намаганні Джона і Гленарвана ўтрымаць яго. Гэта быў вельмі небяспечны момант. На шчасце, усе быкі з сілай рвануліся ўперад і выцягнулі фургон на больш мелкае месца. Хутка быкі і коні адчулі пад сваімі нагамі апору, і праз кароткі час людзі і жывёла былі ўжо на тым баку ракі, задаволеныя, але прамокшыя.

Адзіным вынікам пераправы было тое, што пярэдня частка фургона расхісталася і конь Гленарвана згубіў падкову. Трэба было неадкладна ліквідаваць гэтыя пашкоджанні. Але ў пустыні гэта было не так проста. Выратаваў становішча Айртон, прапанаваўшы накіравацца на станцыю Блек-Пойнт, за дваццаць міль на поўначы, і прывесці адтуль каваля.

— Ідзіце, галубок,—сказаў Айртону Гленарван.—Колькі вам трэба часу, каб з'ездзіць туды і вярнуцца?

— Пятнаццаць гадзін,—адказаў Айртон.—Не больш.

— Тады—у дарогу. Чакаючы вас, мы прыпынімся лагерам на Вімеры.

Праз некалькі хвілін былы боцман ускочыў на каня Вільсона і знік у густым зарасніку мімоз.

РАЗДЗЕЛ АДЗІНАЦЦАТЫ

Бёрк і Сцюарт

Рэшту дня адпачывалі. Падарожнікі гулялі па беразе Вімеры, гутарачы і захапляючыся навакольнай прыродай.

Попельна-шэрыя журавы з прарэзлівым крыкам падымаліся ўгару пры іх набліжэнні. Івалгі, чэканы-каменшчыкі лёталі між сцяблоў лілій, чайкі кідалі лавіць рыбу і ляцелі, і толькі сінегаловыя папугаі, пабліскваючы ўсімі колерамі радугі, маленькія рошылы з пурпуровай галоўкай і жоўтым горлачкам і лоры з чырвона-сінім пер'ем не пераставалі аглушальна балбатаць на верхавінах камедных дрэў.

То лежачы на траве каля вады, якая ціха цурчэла, то блукаючы наўдачу ў зарасніку мімоз, падарожнікі цешыліся прыродай да самага захаду сонца.

Раптоўна, калі яны былі з поўмілі ад месца стаянкі, наступіла ноч. Яны вярнуліся ў палаткі, кіруючыся не палярнай зоркай, нябачнай у паўднёвым паўшар'і, а сузор'ем Паўднёвага Крыжа, якое паблісквала на гарызонце.

Ольбінет згатаваў вячэру ў палатцы. Усе паселі за стол. Асаблівым поспехам у гэты вечар карысталася рагу з папугаяў, якіх застрэліў Вільсон.

Вячэра зацягнулася, і гэта стала повадам таго, каб чым больш пасядзець разам у такую цудоўную ноч. Элен папрасіла Паганеля расказаць даўно аб'яцаную гісторыю пра славурых аўстралійскіх падарожнікаў.

Паганель не прымусіў, каб яго доўга прасілі, і з радасцю згадзіўся.

Яго слухачы ўселіся каля раскошнай банксіі; у паветры забялелі кольцы сігарнага дыму; яны ўзвіваліся ўверх і знікалі ў мгле густога лісця дрэў. Географ, памаўчаўшы крыху, пачаў расказ:

— Вы, пэўна, не маглі забыць, сябры мае, і асабліва вы, маёр, пераліку падарожнікаў, якія зрабіў вам на барту «Дункана». З усіх, хто спрабаваў зайсці ў глыб мацерыка, толькі чатыром удалося прайсці яго з поўдня на поўнач і з поўначы на поўдзень. Гэта былі: Бёрк у 1860 і 1861 гадах, Мак Кінлей у 1861 і 1862 гадах, Ленсборо ў 1862 годзе і Сцюарт таксама ў 1862 годзе.

Пра Мак Кінлея і Ленсборо я вам скажу вельмі мала.

Першы ішоў з Адэлаіды да затокі Карпентарыя, другі ад затокі Карпентарыя да Мельбурна; абодва яны былі пасланы аўстралійскім камітэтам на пошукі Бёрка, які больш не з'яўляўся, ды і не мог з'явіцца.

Бёрк і Сцюарт—вось імёны двух самых адважных даследчыкаў, аб якіх я маю расказаць вам без папярэдніх прадмоў.

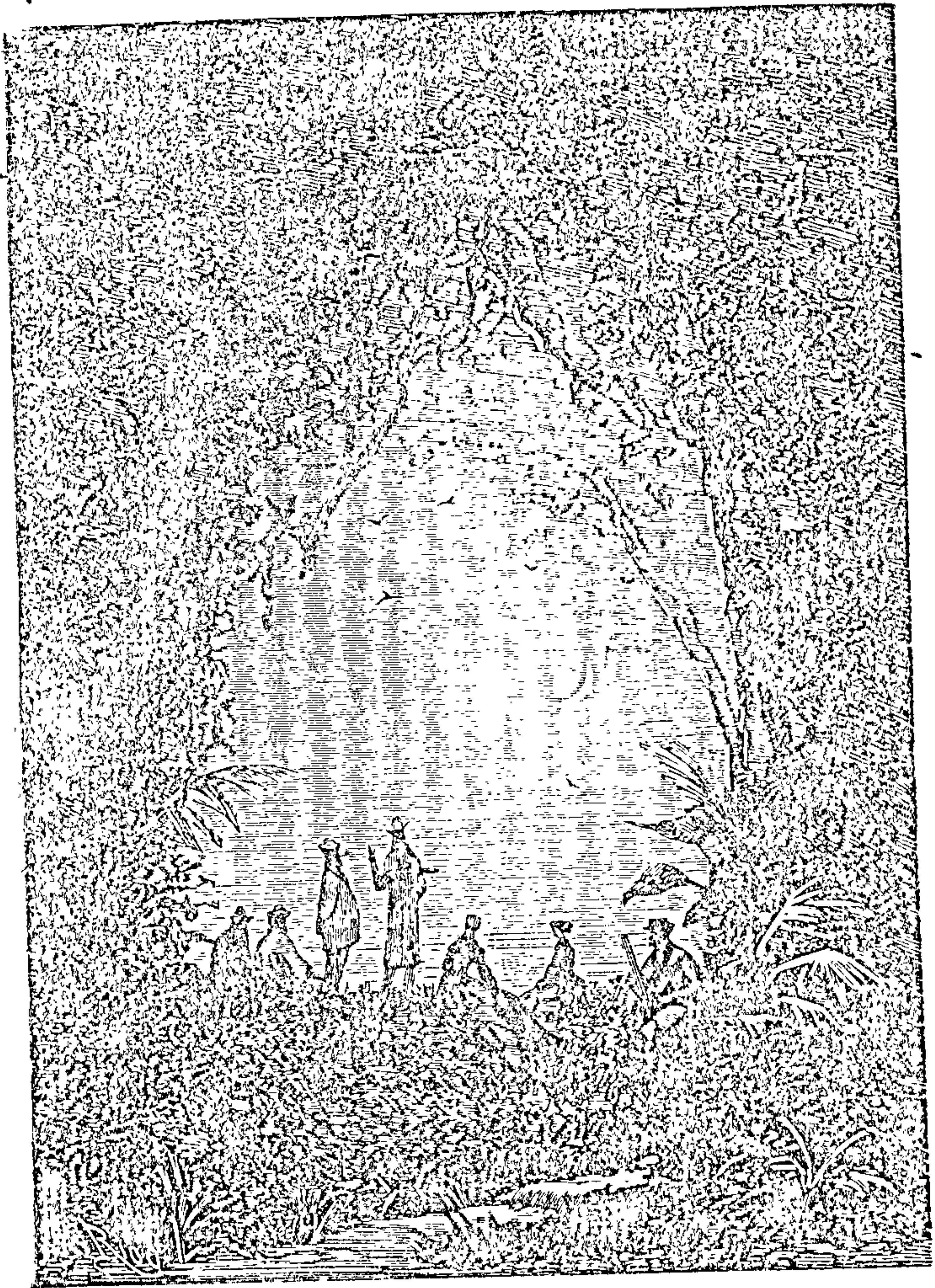
Дваццатага жніўня 1860 года Каралеўскае мельбурнскае таварыства наладзіла экспедыцыю пад кіраўніцтвам былога ірландскага афіцэра Роберта О'Гара Бёрк. З ім пайшлі адзінаццаць чалавек: малады астраном Вільям Джон Уільс, доктар Бэклер, батанікі Грэй і Кінг, малады афіцэр індыйскай арміі Ландэльс, Браге і некалькі сіпаяў.

Дваццаць пяць коней і дваццаць пяць вярблюдаў няслі на сабе падарожнікаў, іх багаж і ежу на восемнаццаць месяцаў дарогі. Экспедыцыя накіроўвалася к затоцы Карпентарыя, на яе паўночны бераг, і павінна была спачатку прайсці ўздоўж ракі Купера. Без ніякіх перашкод экспедыцыя прайшла землі, якія абвадняліся Мёрэем і Дарлінгам, і прышла на станцыю Меніндые, што на мяжы калоніі.

Там стала відавочным, што грамаздкі багаж надзвычай абцяжарвае. Гэта акалічнасць і залішня часам цвёрдасць характару Бёрка выклікалі разладдзе сярод членаў экспедыцыі. Ландэльс з некалькімі паганятымі-індусамі адлучыўся ад экспедыцыі і вярнуўся к берагам Дарлінга.

Бёрк усё пасоўваўся наперад. Ідучы па багатых добра абводненых далінах, то па камяністых сцежках, дзе вады зусім не было, ён дайшоў да Купер-Крыка. 20 лістапада, гэта значыць праз тры месяцы пасля выезду, ён упершыню папоўніў запасы правіянту на беразе ракі.

Тут падарожнікі затрымаліся на некаторы час, шукаючы добрай дарогі на поўнач, дзе лягчэй было знайсці ваду. З вялікімі цяжкасцямі яны дабраліся да месца, названага імі фортам Уільса. Яны паставілі тут пост і абгарадзілі яго плацінамі з коля; пост гэты знаходзіўся на палавіне дарогі між Мельбурнам і затокай Карпентарыя. Тут Бёрк падзяліў свой атрад на дзве часткі. Адна частка, на чале з Браге, павінна была заставацца ў форце Уільса на працягу трох месяцаў і больш, калі хопіць запасаў для пражыцця, і чакаць звароту другой. Другая частка павінна была ісці далей. Гэта частка складалася толькі з чатырох чалавек: Бёрка, Грэя, Кінга і Уільса. Яны ўзялі з сабой шэсць вярблюдаў і неабходныя харчы на тры месяцы: тры квінталы мукі, пяцьдзсят фунтаў рысу, пяцьдзсят фунтаў аўсянкі, квінтал сушанай каніны, сто фунтаў салонай свініны, трыццаць фунтаў сухароў,—усё, што патрэбна было для падарожжа на шэсцьсот лье.

Настала нoч.

Гэтыя чатыры чалавекі выправіліся ў дарогу. Пасля цяжкага пераходу цераз камяністую пустыню яны прышлі да берагоў ракі Эйрэ, к апошняму пункту маршрута Штурта ў 1845 годзе, і адтуль накіраваліся на поўнач, па магчымасці строга прытрымліваючыся сто саракавога градуса даўгаты.

Сёмага студзеня яны перайшлі тропік пры нясцерпнай спякоце: часта іх ашуквалі міражы, яшчэ часцей мучыла лютая смага, задаволіць якую ўдавалася толькі ў дні вялікіх навальніц. Часам яны сустракалі на сваім шляху стойбішчы вандроўных тубыльцаў; даследчыкі не мелі падстаў скардзіцца на іх. Увогуле дарога, што праходзіла ў баку ад прыродных перашкод—гор, азёр і рэк,—была не вельмі цяжкай.

Дванаццатага студзеня воддаль паказаліся пясчаныя ўзгоркі, у тым ліку гара Форбса, а за імі ланцуг гранітных гор. Адсюль дарога стала цяжкай і ўтомнай. Экспедыцыя пасоўвалася наперад з вялікім напружаннем. Жывёла, на якой быў груз, наравілася і не хацела ісці.

«Мы ўсё яшчэ ў паласе гранітных гор,—пісаў Бёрк у дарожным дзённіку.—Вярблюда пацеюць ад страху». З вялікім напружаннем энергіі падарожнікі дайшлі да берагоў ракі Тернера, а потым і да верхняй плыні ракі Фліндэрс, дзе да іх у 1841 годзе пабываў Шток. Рака гэта цячэ пасярэдзіне двух радоў пальмаў і эўкаліптаў і ўліваецца ў затоку Карпентарыя. Блізкасць акіяна адчувалася збыткам забалочаных мясцовасцей. Адзін з вярблюдаў загінуў у балоце, астатнія не захацелі ісці далей. Кінгу і Грэю давялося застацца з імі. Бёрк і Уільс пайшлі далей на поўнач і, перамогшы рад перашкод,—пра гэта глуха гаворыцца ў іх дзённіках,—дайшлі да балотнай мясцовасці, якую затапляла вада прыліва, тым не менш акіян яны не ўбачылі. Гэта было 11 лютага 1861 года.

— Значыцца,—сказала Элен,—гэтыя падарожнікі не змаглі прадаўжаць сваё даследаванне?

— Верна, гэта так. Дрыгва пагражала ім пагібеллю на кожным кроку. Давялося адступіць і вярнуцца да пакінутых у форце Уільса таварышоў. Гэта быў сумны зварот. Слабыя, знясіленыя, ледзь перастаўляючы ногі, Бёрк і яго спадарожнік дабраліся да стаянкі Кінга і Грэя. Потым спалучаны атрад накіраваўся на поўдзень, к Купер-Крыку, па пройдзенай ужо дарозе.

Мы не ведаем дакладна ўсіх небяспек і пакут, перажытых падарожнікамі ў часе гэтага шляху, бо ў дзённіках за гэтыя дні амаль няма запісаў. Але мы маем права меркаваць, што гэтыя перажыванні былі надзвычай цяжкімі.

І сапраўды, у даліну Купер-Крыка ў красавіку прышлі толькі трое падарожнікаў. Грэй памёр па дарозе ад неда-

стач. Чатыры вярблюды здохлі. Калі-б Бёрку і яго таварышам удалося дайсці да форта Уільса, дзе іх чакаў Браге з запасамі правіянту, яны былі-б выратаваны. Намагаючы ўсе сілы, яны цягнуцца ўперад яшчэ некалькі дзён і ўрэшце 21 красавіка падходзяць да агарожы форта і заходзяць у яго. У ім няма нікога. Напярэдадні Браге пакінуў яго пасля пяцімесячнага дарэмнага чакання.

— Пакінуў?—выклікнуў Роберт.

— Так, пакінуў і якраз напярэдадні!—пацвердзіў Паганель.—Пакінутая ім запіска сведчыла, што яшчэ сем гадзін таму назад ён быў у форце. Бёрк не мог і марыць дагнаць яго. Няшчасныя падарожнікі крыху падсілкаваліся пакінутай на складзе правізіяй, але сродкаў перасоўвання ў іх не было, а да Дарлінга заставалася яшчэ больш шасцісот кілометраў.

Тады Бёрк, насуперакі жаданню Уільса, вырашае ісці ў аўстралійскую калонію, размешчаную каля гары Гопелес, за дзвесце сорок кілометраў ад форта Уільса. Трое няшчасных накіроўваюцца ў дарогу. З двух уцалелых вярблюдаў адзін гіне ў віры прытока Купер-Крыка, а другі настолькі аслаб, што не можа і нагі пераставіць. Даводзіцца яго забіць і з'есці яго мяса. Хутка падходзяць к канцу апошнія запасы харчоў. Няшчасныя вымушаны карміцца толькі нарду, вадзяной раслінай з спажывымі лісцямі. Яны не адважваюцца адысці ад берагоў Купер-Крыка: навокал няма ні кроплі вады. Пажар знішчае іх лагер. Згараюць пасцельныя прылады. Цяпер яны безумоўна асуджаны на пагібель. Ём застаецца толькі памерці.

Бёрк кліча да сябе Кінга. «Мне засталося жыць некалькі гадзін,—кажа ён.—Вось мой гадзіннік і дарожны дзённік. Я прашу вас пасля смерці даць мне пісталет у правую руку і пакінуць мяне ляжаць на зямлі, не хаваючы». Гэта былі апошнія словы Бёрка. У яго пачалася агонія, і а восьмай гадзіне раніцы назаўтра ён памёр.

Збянтэжаны, забіты горам Кінг кінуўся шукаць якога-небудзь тубыльнага племені. Калі ён вярнуўся, Уільс таксама быў нежывы.

Кінг знайшоў сабе прытулак у тубыльцаў, і ў верасні яго знайшла экспедыцыя Гавіта, пасланая на пошукі Бёрка. Такім чынам з чатырох падарожнікаў, якія перайшлі аўстралійскі мацярык, жывым застаўся толькі адзін.

Расказ Паганеля зрабіў вялікае ўражанне на слухачоў. Кожны думаў пра капітана Гранта, якому можа таксама як і Бёрку, давялося бадзяцца па гэтаму небяспечнаму мацерыку. Ці пазбегнулі пацярпеўшыя крушэнне пакут, якія выпалі на долю няшчасных даследчыкаў? Гэта паралель між Бёркам і Грантам была такой натуральнай, што ў Мэры вочы напоўніліся слязмі.

— Тата, бедны тата,—прашаптала яна.

— Не бядуйце, міс Мэры!—сказаў Джон Мангльс.—Гэтыя небяспекі падпільноўваюць падарожнікаў толькі ў глыбіні мацерыка. Капітан-жа Грант, як і Кінг, трапіў у рукі тубыльцаў, і, таксама, як і Кінг, ён будзе выратаваны. Ён ніяк не мог апынуцца ў такім дрэнным становішчы, як Бёрк!

— Ніяк,—пацвердзіў Паганель.—Паўтараю вам, дарагая Мэры, аўстралійскія дзікуны—гасцінныя і ціхія людзі!

— О, каб гэта было так!—уздыхнула Мэры.

— А Сцюарт?—запытаў Гленарван, каб змяніць тэму гутаркі.

— Сцюарт?—перапытаў Паганель.—О, Сцюарт аказаўся больш шчаслівым. Джон Мак Дуаль Сцюарт, ваш зямляк, сябры мае, яшчэ ў 1858 годзе распачаў сваё першае падарожжа па Аўстраліі, праводзячы Штурта. У 1860 годзе з двума спадарожнікамі ён спрабаваў прайсці у глыб мацерыка, але спроба гэта не мела поспеху. Аднак Сцюарта не так лёгка было збіць з толку. 1 студзеня 1861 года ён зноў вышаў з Чэмберс-Крыка на чале атрада з адзінаццаці адважных людзей.

Атрад гэты спыніўся ўсяго за дзвесце пяцьдзсят кілометраў ад затокі Карпентарыя. Але тут, з-за недахопу прадуктаў, яму давялося вярнуцца ў Адэлаіду, так і не перайшоўшы непрыступны кантынент.

Сцюарт, не лічачы сябе пераможаным, арганізаваў трэцюю экспедыцыю, каб цяпер дасягнуць мэты ва што-б та ні стала.

Парламент Паўднёвай Аўстраліі ўзяў пад сваю апеку гэту новую экспедыцыю і выдаў Сцюарту на яе арганізацыю субсідыю ў дзве тысячы фунтаў стэрлінгаў. Сцюарт старанна рыхтаваўся да новай экспедыцыі. У ёй прынялі ўдзел яго сябры: натураліст Уотэргоуз, Фрынг, Кэкуік, таварышы па мінулых экспедыцыях, Вудфорд, Олд і іншыя, усяго дзесяць чалавек.

Сцюарт узяў у дарогу дваццаць мяшкоў з амерыканскай скуры для вады, ёмістасцю па сем галонаў кожны. 5 красавіка 1862 года ўдзельнікі экспедыцыі ўжо дасягнулі басейна Н'юкестль-Уотэр, перайшоўшы восемнацатую паралель у тым самым месцы, дзе ў мінулую экспедыцыю Сцюарт павінен быў павярнуць назад. Маршрут новай экспедыцыі быў пракладзены прыблізна ўздоўж сто трыццаць першага мерыдыяна, гэта значыць у сямі градусах к захаду ад маршрута экспедыцыі Бёрка.

Басейн Н'юкестль-Уотэр стаў базай для далейшых даследаў экспедыцыі Сцюарта. Густыя лясы вакол яго перашкодзілі прабрацца на поўнач і паўночны ўсход. Такімі-ж дарэмнымі былі спробы прарвацца на захад, да ракі Вікто-

рыя. Непраходныя, першабытныя лясы перагараджалі ўсе шляхі.

Сцюарт вырашыў тады перанесці лагер, і яму ўдалося паставіць яго крыху на поўнач, каля Гаверавых балот. Адсюль на ўсход ішоў травяністы стэп. Ідучы гэтай дарогай, Сцюарт напаткаў ручаёк Дэлі і прайшоў уверх па ім міль трыццаць.

Навокал мясцовасць была надзвычай прыгожая. Яе пустынным пашы маглі ашчаслівіць любога скватэра. Эўкаліпты выцягваліся ўгору на аграмадную вышыню. Захоплены Сцюарт усё ішоў уперад; ён дасягнуў берагоў рэк Стангуэй і Ропер-Крык, адкрытых Лейхардтам. Рэкі гэтыя цяжкі ў засені раскошных пальмавых гаёў. Тут экспедыцыя сустрэла тубыльныя плямёны, якія гасцінна прынялі іх.

Адсюль Сцюарт узяў напрамак на паўночны захад, шукаючы вытокаў ракі Адэлаіды, якая ўліваецца ў затоку Ван-Дымена. Шлях экспедыцыі праходзіў цераз зямлю Арнгейма, сярод зараснікаў капусных палёў, бамбукаў, сосен і панданусаў. Рэчышча Адэлаіды пашыралася, берагі яе сталі багністымі. Акіян быў блізка.

У аўторак, 22 ліпеня, Сцюарт спыніўся каля балота Фрыш-Уотэр; увесь дзень экспедыцыя толькі тое і рабіла, што пераходзіла ўброд ручаі, якія заступалі ёй дарогу. Сцюарт паслаў на пошукі больш выгаднай дарогі трох са сваіх спадарожнікаў. Назаўтра, то абыходзячы глыбокія водазборы, то грузнучы ў балоце, ён выбраўся ўрэшце на плоскаўзвышша, заросшае зялёнай травой, групамі камедных дрэў і нейкіх дрэў з валакністай карой; у паветры кружыліся чароды качак і палахлівых вадзяных птушак. Тубыльцаў тут не было, але далёка на гарызонце віўся дымок ад вогнішчаў.

Дваццаць чацвертага ліпеня, пасля дзевяці месяцаў як вышлі з Адэлаіды, Сцюарт ледзь золак вышаў у далейшую дарогу на поўнач. Ён хацеў у гэты-ж дзень дасягнуць берагу акіяна. Дарога ўвесь час ішла адхонна ўгару. Глеба была ўсыпана кавалкамі жалезнай руды і вулканічнага паходжання скаламі. Дрэвы сталі ніжэйшымі і іх сустракалася менш. Перад падарожнікамі раптам з'явілася шырокая наносная даліна, акружаная хмызняком. Сцюарт ясна пачуў шум акіянскага прыбою, але нічога не сказаў сваім спадарожнікам. Яны зайшлі ў гушчар хмызняку, праціскаючыся скрозь зараснік дзікага вінаграду.

Яшчэ некалькі крокаў—і яны на беразе Індыйскага акіяна.

«Мора, мора!» крычыць здзіўлены Фрынг.

Астатнія падбягаюць і трохразовым «ура» вітаюць акіян.

Мацярык Аўстраліі чацверты раз прайшлі з канца ў канец! Сцюарт мыў твар, рукі і ногі ў вадзе Індыйскага акіяна. Потым ён вярнуўся ў даліну і выразаў на адным з дрэў свае ініцыялы: «Д. М. Д. С.». Толькі пасля гэтага пасталі лагерам на беразе ручайка з шпаркай плыняй, які ўліваўся ў акіян.

Назаўтра Фрынг пайшоў на разведку. Ён павінен быў высветліць, ці можна прайсці па дарозе на паўднёвы захад, к вусцю ракі Адэлаіды. Але глеба была вельмі багністай, і коні не маглі-б ісці па ёй. Давялося адмовіцца ад гэтага плана.

Тады Сцюарт, выбраўшы высокае дрэва, абсек яго ніжняе галлё і на верхавіне прымацаваў аўстралійскі сцяг. На кары дрэва ён выразаў наступныя словы: «Капай зямлю з паўднёвага боку, на адлегласці фута».

А калі-небудзь падарожнік раскапае зямлю ў паказаным месцы і ён знойдзе там бляшанку з дакументам, змест якога назаўсёды мне запомніўся. Вось ён:

*„ПЕРАХОД ЦЕРАЗ АЎСТРАЛІЙСКІ КАНТЫ-
НЕНТ З ПОЎДНЯ НА ПОЎНАЧ*

Група даследчыкаў на чале з Джонам Мак Дуаль Сцюартам прыбыла сюды 25 ліпеня 1852 года, пасля таго як прайшла ўсю Аўстралію па цэнтру, ад Паўднёвага мора да берагоў Індыйскага акіяна. Яны пакінулі Адэлаіду 26 кастрычніка 1861 года, а 21 студзеня 1862 года вышлі ў паход на поўнач з апошняга заселенага месца. Ва ўспамін аб гэтай шчаслівай падзеі яны паднялі тут аўстралійскі сцяг і выразалі на дрэве ініцыялы правадыра экспедыцыі. Ол райт!¹»

Далей былі подпісы Сцюарта і яго таварышоў.

Так была адзначана гэта вялікая падзея, якая знайшла водгук ва ўсім свеце.

— Спадзяюся, гэтыя мужныя людзі шчасліва вярнуліся к сваім сябрам на поўдні?—запытала Элен.

— Так,—адказаў Паганель,—але не без цяжкасці і недастач. Больш за ўсё зазнаў гора сам Сцюарт. Яго здароўе было ўжо досыць падарвана цынгой, калі яны вышлі назад у Адэлаіду. У пачатку верасня хвароба так узмацнілася, што ён больш не спадзяваўся дабрацца жывым да заселеных месц. Ён не мог сядзець у сядле, і яго везлі на

¹ Усё ў парадку!

насілках, падвешаных між двума коньмі. У канцы кастрычніка ён пачаў харкаць крывёй. Становішча яго здавалася безнадзейным. Спадарожнікі забілі аднаго каня, каб згатаваць яму бульён. 28 кастрычніка ён адчуў, што памірае. Але гэта быў выратавальны крызіс, і 10 снежня маленькі атрад поўнасьцю дабраўся да першага заселенага месца. Семнаццатага снежня Сцюарт прыехаў у Адэлаід у пад урачыстыя прывітанні ўсяго насельніцтва горада. Але здароўе яго было грунтоўна падарвана, і адразу пасля атрымання вялікага залатога медаля ад Аўстралійскага геаграфічнага таварыства ён паехаў на бацькаўшчыну, у сваю любімую Шатландыю, дзе мы яго ўбачым, вярнуўшыся з Аўстраліі¹.

— Гэты чалавек,—заўважыў Гленарван,—валодаў незвычайнай маральнай сілай, якая яшчэ больш неабходна для здзяйснення такога геройства, чым фізічная вынослівасць. Шатландыя мае права ганарыцца гэтым сваім сынам!

— А пасля экспедыцыі Сцюарта?—запытала Элен.—Ці спрабавалі іншыя спадарожнікі зрабіць такі-ж пераход?

— Спрабавалі,—адказаў Паганель.—Я ўжо казаў вам пра Лейхардта. Гэты падарожнік яшчэ ў 1844 годзе зрабіў незвычайную паездку па Аўстраліі. У 1848 годзе ён арганізаваў другое падарожжа ў паўночна-ўсходнія вобласці, з якога не вярнуўся. Мінула ўжо семнаццаць гадоў, але да гэтага часу не знайшлі нават слядоў яго. У мінулым годзе вядомы батанік, доктар Мюлер з Мельбурна, аб'явіў грамадскую падпіску для арганізацыі экспедыцыі на пошукі Лейхардта. Афіяраванні паступалі з усіх бакоў, і неабходная сума была хутка сабрана. Атрад смелых скватэраў пад кіраўніцтвам разумнага і мужанага Мак Інтыра 24 чэрвеня 1864 года накіраваўся з Парао на пошукі Лейхардта. У гэтую хвіліну, пэўна, атрад Мак Інтыра знаходзіцца ў самым цэнтры аўстралійскага мацерыка. Пажадаем-жа яму поспеху ў пошуках і пажадаем самім сабе хутчэй знайсці тых, хто для нас дарагі!

Гэтымі словамі географ закончыў свой расказ. Было позна. Усе падзякавалі Паганелю за цікавы расказ і пайшлі спаць. Праз некалькі хвілін усе спакойна спалі, і толькі птушка-гадзіннік, стаіўшыся ў лісцях камеднага дрэва, адлічвала секунды ў начной цішы.

РАЗДЗЕЛ ДВАНАЦАТЫ

Чыгунка з Мельбурна ў Сэндхорст

Маёр з незадавальненнем даведаўся, што Айртон пакідае лагер, каб пайсці па кавалю на станцыю Блэк-Пойнт. Але ён нікому ні слова не сказаў пра сваю недаверлівасць

¹ Як Паганель сапраўды сустракаўся са Сцюартам пасля звароту ў Еўропу, але нядоўга быў з ім: 5 чэрвеня 1866 года Сцюарт памёр.

да былога боцмана «Брытаніі» і задавальняўся тым, што вырашыў не спаць ноч і вартаваць лагер. Аднак ноч прайшла без усякіх прыгод; з усходам сонца ўсе падарожнікі былі ўжо на нагах.

Што да Гленарвана, дык ён баяўся толькі аднаго: каб толькі Айртон не вярнуўся адзін з Блэк-Пойнта. Калі яму не ўдасца знайсці там каваля, фургон не зможа ісці далей. Гэта затрымала-б экспедыцыю на многа дзён, а Гленарван, які прагна імкнуўся к мэце, не гадзіўся нават з маленькай затрымкай.

На шчасце, Айртон не дарэмна паехаў у Блэк-Пойнт. Хутка пасля ўсходу сонца ён вярнуўся з кавалём станцыі. Гэта быў дужы хлопец з шырокімі плячыма, але з нізкім ілбом і агідлівым выразам твара, у якім нешта нагадвала жывёлу. Між іншым, гэта не мела цікавасці, калі толькі ён сапраўды ведаў сваё рамяство. Ён быў маўклівы і не траціў сілы і часу на непатрэбную балбатню.

— Ці добры ён работнік?—запытаў Джон Мангльс у Айртона.

— Я ведаю яго не больш, чым вы, капітан,—адказаў Айртон.—Паглядзім.

Па тым, як каваль узяўся за працу, адразу можна было ўбачыць, што гэта майстра сваёй справы. Работа кіпела ў яго руках, і ён праяўляў у ёй незвычайныя сілу і спрыт. Маёр заўважыў, што скура на яго запясці запалена і ахоп-лена, як браслетам, палоскай сінякоў, відаць, яшчэ свежых. Закасаныя рукавы таннай шарсцянай рубашкі не скрывалі іх. Маёр Мак-Набс запытаў у каваля, адкуль ў яго гэтыя, відаць, вельмі балючыя раны. Але той нічога не адказаў і прадаўжаў работу. Праз дзве гадзіны фургон быў гатовы.

З канём Гленарвана было яшчэ прасцей. Каваль здагадаўся ўзяць з сабой гатовыя падковы. Маёр звярнуў увагу на тое, што падковы былі памечаны нязграбна зробленым знакам трылісніка са знадворнага боку. Мак-Набс паказаў іх Айртону.

— Гэта кляймо станцыі Блэк-Пойнт,—адказаў боцман.—Дзякуючы яму скватэры лёгка знаходзяць па слядах згубленых коней і не блытаюць слядоў сваіх табуноў з чужымі.

Каваль хутка падкаваў каня і, атрымаўшы плату за сваю працу, пайшоў. За ўвесь час работы ён сказаў не больш чатырох слоў.

Праз поўгадзіны экспедыцыя кранулася ў дарогу. Па той бок зарасніка з мімоз расцілалася шырокае поле. У высокай траве і каля палісаднікаў, пасярэдзіне якіх пасвіліся шматлікія гурты, дзе-ні-дзе валяліся кавалкі кварца і глыбы магнітнага жалезняка.

Праз некалькі міль далей фургон трапіў на забалочаны ўчастак, на якім колы яго пакінулі глыбокія сляды. Тут цурчэлі ручайкі, заслоненыя, нібы фіранкамі, зараснікамі гіганцкіх чаротаў. Далей дарога цягнулася міма прасторных лагун, якія хутка высыхалі пад прамымі праменьнямі сонца.

Паездка пакуль што была няцяжкай і, трэба дадаць, нянуднай.

Элен па чарзе запрашала да сябе коннікаў: яе «салон» быў вельмі цесны, каб размясціць усіх адразу. Тут яны не толькі адпачывалі ад язды на конях, але і цешыліся гутаркай з двума ветлівымі і мілымі гаспадынямі «салона». Зразумела, Элен не забывала штодня запрашаць Джона Мангльса, і нельга сказаць, што яго сур'ёзныя размовы не падабаліся жыхарам фургона. Наадварот.

Тым часам экспедыцыя перайшла паштовую дарогу з Краулэнда ў Хорсгэм. Дарога гэтая была вельмі пыльная, і пешаходы ўнікалі яе.

Прайшоўшы нізам уздоўж групы ўзгоркаў на мяжы графства Тальбот, к вечару атрад прыпыніўся за тры мілі ад Мэраборо. Імжыў дождж, і ў іншых краінах зямля размякла-б, а тут сухое паветра паглынала і ўбірала ў сябе вільгаць, і ў лагеры ані не адчувалі яе.

Назаўтра, 29 снежня, рад невысокіх узгоркаў крыху затрымаў экспедыцыю. Увесь час даводзілася то ўзлазіць на гару, то спускацца з гары, прычым фургон трэсла і кідала бязлітасна. Урэшце падарожніцы палічылі за лепшае ісці пешкам. Прагулка здалася ім пасля трясніны асабліва прыемнай.

Каля адзінаццаці гадзін раніцы яны ўбачылі даволі вялікі горад Карлсбрук. Айртон прапанаваў абыйсці горад, не прыпыняючыся, каб выйграць час. Гленарван згадзіўся з ім, але заўсёды прагны да новых уражанняў Паганель заявіў, што ён абавязкова павінен заехаць у горад. Яму далі гэту магчымасць, а фургон паволі паехаў у абход. Паганель са сваім заўсёдным спадарожнікам, Робертам, прышпорыўшы коней, паімчалі ў горад. Якім ні кароткім і павярхоўным быў агляд горада, яго было дастаткова, каб мець уяўленне аб аўстралійскіх гарадах наогул. У Карлсбруку быў банк, будынак суда, рынак, адна школа, адна царква і каля сотні падобных адзін да аднаго мураваных дамоў. Усе гэтыя будынкi размясціліся правільным чатырохкутнікам і былі падзелены сеткай паралельных вуліц. Цяжка ўявіць сабе што-небудзь больш аднастайнае і нуднае. Калі горад разрастаецца, яго вуліцы падаўжаюцца, як штаны падлетка; але журботная сіметрыя гэтым ані не парушаецца.

У Карлсбруку панавала вялікае ажыўленне—звычайная з'ява ва ўсіх нованароджаных гарадах. (У Аўстраліі гарады растуць, як дрэвы. Іх нібы выклікаюць да жыцця сонечныя праменні). Заклапочаныя людзі паспешна крочылі па вуліцах гарадка. Гандляры золатам тоўпіліся каля пад'ездаў кантор капальняў, чакаючы прыбыцця эскартуемых¹ тубыльнай паліцыяй транспартаў каштоўнага метала з заводаў Бэндыго і гары Александра. Здавалася, прагнасць да нажывы апанавала ўсё насельніцтва гарадка, і прыезд чужаземцаў не прыцягнуў ні чыёй увагі.

Паездзіўшы гадзіну па Карлсбруку, Паганель і Роберт выехалі за горад і паімчаліся паўз добра вырабленыя палі на злучэнне з астатнім караванам.

Зараз экспедыцыя Гленарвана ехала па прэрыі, дзе пасвілася безліч бараноў. Прэрыя скончылася раптоўна, што ўласціва аўстралійскай прыродзе, і адразу ўслед за ёй пачалася пустыня. Узвышша Сімпсона і гара Торангувер паказвалі тут паўднёвую мяжу акругі Лодо, на сто чатырнаццатым градусе даўгаты.

Да гэтага часу экспедыцыя яшчэ ні разу не сустракала тубыльных пляменняў, якія жывуць першабытным спосабам. Гленарван пачынаў трывожыцца, што ў Аўстраліі яны сустрагнуць таксама мала аўстралійцаў, як у Патагоніі патагонцаў. Але Паганель супакоіў яго, паведаміўшы, што дзікуны жывуць за сто міль на ўсход ад гэтага месца, у даліне Мёрэя.

— Мы падыходзім да золатаносных раёнаў,—сказаў ён.—Дні праз два мы будзем каля найбагатшых пяскоў гары Александра. Шукальнікі золата рынуліся туды ў 1852 годзе, прымусіўшы тубыльцаў адступіць у пустыні ўнутранай Аўстраліі. Хоць гэта і не кідаецца ў вочы, але мы зараз ідзем па «цывілізаванай» мясцовасці і яшчэ да канца дня пройдзем чыгунку, якая злучае даліну Мёрэя з берагам акіяна. Дзіўная рэч, сябры мае, чыгунка ў Аўстраліі!

— Што-ж тут дзіўнага, Паганель?—запытаў Гленарван.

— Як, няўжо вы не бачыце тут супярэчлівасці? О, я добра ведаю, што вы—англічане—прывыклі каланізаваць свае далёкія ўладанні, што вы праводзіце электрычны тэлеграф і сусветныя выстаўкі ў Новай Зеландыі і лічыце гэта самай звычайнай справай. Але мой французскі мозг не можа пагадзіцца з гэтым. Гэта блытае ўсе мае ўяўленні аб «дзікай» Аўстраліі!

— Таму што вы думаеце пра мінулае краіны, а не пра яе сучаснае і будучае,—адказаў вучонаму Джон Мангльс.

¹ Эскорт—канвой.

— Згодзен,—сказаў Паганель.—Але ўсё-ж кожны чалавек, не маючы гонару быць англічанінам ці амерыканцам, разявіў-бы рот ад здзіўлення, убачыўшы паравоз у пустыні, клубы пары, якія асядаюць на галлё мімоз і эўкаліптаў, убачыўшы яхіднаў і казуараў, якія ўцякаюць ад хуткіх паяздоў, убачыўшы дзікуноў, якія купляюць білет на трохгадзінны экспрэс з Мельбурна ў Кэстльмен. Паэзія ўцякае з пустыні, калі там з'яўляюцца чыгунка і паравоз.

— Што-ж, гэта не бяда, калі на змену ёй прыходзіць прагрэс,—заўважыў маёр.

Прарэзлівы свісток паравоза спыніў узнятыя спрэчкі.

Падарожнікі былі на адлегласці не болей адной мілі ад чыгункі. Паравоз, прышоўшы з поўдня, спыніўся якраз каля пераезда цераз чыгунку, да якога накіроўваўся фургон. Як сказаў Паганель, гэтая чыгунка злучае прыморскую сталіцу правінцыі Вікторыя з далінай Мёрэя, найвялікшай ракі Аўстраліі. Гэта рака, адкрытая Штуртам у 1828 годзе, выцякае з Аўстралійскіх Альп і, увабраўшы ў сябе ваду прытокаў Лахлан і Дарлінг, гіганцкай вужакай выгінаецца ўздоўж паўночнай мяжы правінцыі Вікторыя да бухты Спаткання, каля Адэлаіды. Рака цячэ па багатай зямлі Аўстраліі, міма нэзлічоных жывёлагадоўчых гаспадарак, якія разбагацелі тут дзякуючы блізкасці чыгункі і зручнасці зносін з Мельбурнам.

У той час гэтая лінія чыгункі эксплаатавалася на працягу ста пяці міль, ад Мельбурна да Сэндхорста, цераз Кінтонам і Кэстльмен. Участак дарогі, даўжынёй у семдзесят міль, які будаваўся, павінен быў злучыць Сэндхорст з Эхукай, заснаванай у гэтым самым годзе на беразе Мёрэя.

Трыццаць сёмая паралель перасякала чыгунку за некалькі міль на поўдзень ад Кэстльмена, у Кэмдэн-Брыджы, каля маста цераз Лютон, адзін са шматлікіх прытокаў Мёрэя.

Айртон вёў фургон іменна к гэтаму масту. Раптам, апырэджваючы фургон, коннікі галопам паімчаліся к Кэмдэн-Брыджу; іх зацікавіў вялікі натоўп, які сабраўся каля чыгуначнага маста. Жыхары бліжэйшых станцый, пакінуўшы свае дамы, скватэры, кінуўшы жывёлу, усе ішлі к гэтаму месцу.

Па прэрыі нёсся вокліч:

— Да чыгункі! Да чыгункі!

Відавочна, гэта ўсеагульнае ўзрушанне было выклікана нейкай важнай падзеяй.

Гленарван і яго спадарожнікі прышпорылі коней і за некалькі хвілін даехалі да Кэмдэн-Брыджа. Там яны адразу зразумелі прычыну збору людзей.

Адбылася страшэнная катастрофа: поезд зышоў з рэк і ўпаў пад адкос. Гэта крушэнне нагадвала частыя ня-

шчасныя выпадкі з паяздамі на амерыканскіх дарогах. Рака паблізу чыгуначнага маста была завалена абломкамі вагонаў і паравоза. З-за няспраўнасці маста ці рэек у раку. Лютон упалі паравоз і пяць з шасці вагонаў састава. Толькі апошні, шосты вагон, які нейкім цудам застаўся цэлы, стаяў на адлегласці поўфута ад бяздоння. Унізе быў неймаверны хаос: абгарэлыя і чорныя дошкі, сагнутыя восі з коламі, паламаныя скрынкі, кавалкі рэек. З гэтага нагромаджэння нязграбных абломкаў вырываліся яшчэ языкі полымя, клубы чорнага дыму і спіралі пары. Усюды былі відны лужы крыві, адарваныя канечнасці, абгарэлыя трупы, і ніхто не адважваўся падлічыць, колькі афяр забрала гэта страшэнная катастрофа.

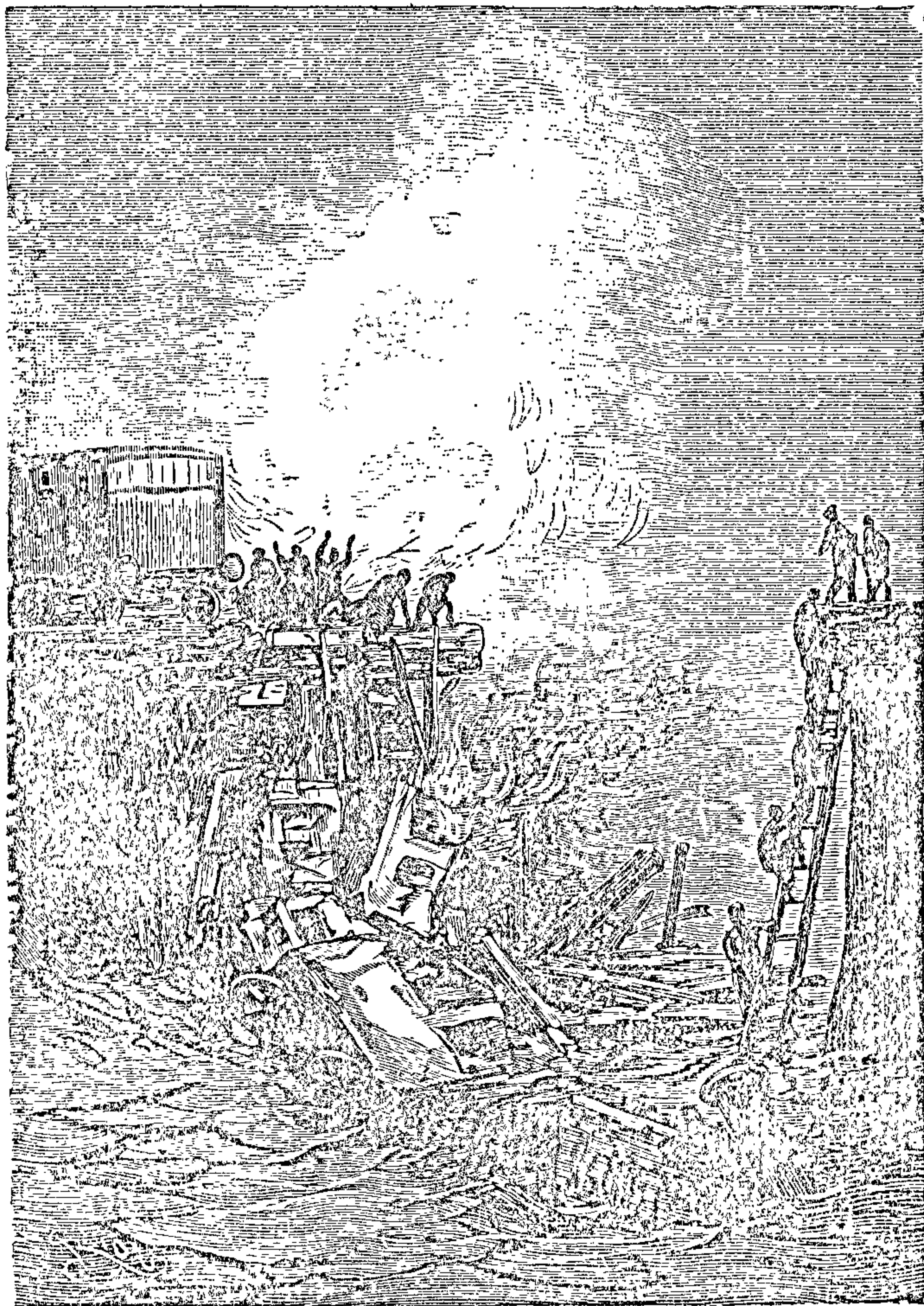
Гленарван, Паганель, маёр Мак-Набс, Джон Мангльс, злучыўшыся з натоўпам, дапамагалі вызваляць з-пад абломкаў крушэння раненых і прыслухоўваліся да абмену думкамі між удзельнікамі гэтай работы. Кожны імкнуўся знайсці тлумачэнне прычын катастрофы.

— Мост зламаўся,—гаварыў адзін.

— Як-жа ён зламаўся,—супярэчылі яму з усіх бакоў,—калі ён і зараз цэлы? Проста забылі злучыць яго перад праходам пезда. Вось і ўсё.

Сапраўды, гэта быў разводны мост, які даваў праход для рачных суднаў. Няўжо вартаўнік па невыбачальнай неўважлівасці забыў злучыць мост, і экспрэс, які імчаўся поўным ходам, раптоўна павіснуў над бяздоннем. Гэтая гіпотэза здавалася зусім рэальнай, бо толькі палавіна маста была пашкоджана крушэннем, а другая палавіна вісела на ланцугах на супроцьлеглым беразе ракі зусім непашкоджаная. Не было ніякіх сумненняў: крушэнне здарылася па віне вартаўніка.

Катастрофа здарылася з экспрэсам № 37, які вышаў з Мельбурна а адзінаццатай гадзіне сорак пяць хвілін ночы. Праз дваццаць пяць хвілін пасля выхаду са станцыі Кэстльмен, гэта значыць каля трох гадзін пятнаццаці хвілін, адбылося крушэнне экспрэса каля Кэмдэн-Брыджа. Пасажыры апошняга вагона, якія засталіся жывымі, адразу арганізавалі дапамогу няшчасным. Яны хацелі паведаміць аб няшчасці ў Кэстльмен па тэлеграфу, але ўсе слупы былі павалены і дрот абарваны. Давялося паслаць хадака, і такім чынам улады прыбылі на месца крушэння толькі праз тры гадзіны. Скватэры і іх работнікі першымі пачалі тушыць агонь, які з'ядаў абломкі вагонаў з надзвычайнай хуткасцю. Некалькі знявечаных трупаў палажылі побач на адкосе чыгункі. Не было чаго і думаць, што хоць адзін чалавек застаўся яшчэ жывым у гэтай распаленай печы. Агонь хутка закончыў сваю руйнуючую справу. З ліку пасажыраў і каманды пезда засталіся:

Чыгуначнае крушэнне на рацэ Лютон.

цэлымі толькі дзесяць чалавек, якія ехалі ў апошнім вагоне. Ніхто не ведаў дакладна колькасці афяр. Чыгуначная адміністрацыя прыслала выратавальны поезд, каб забраць у Кэстльмен уцалелых пасажыраў.

Гленарван адрэкамендаваўся прыехаўшаму галоўнаму інспектару дарогі і паліцэйскаму афіцэру і распачаў з імі гутарку. Паліцэйскі афіцэр аказаўся надзіва халодным чалавекам; здавалася, яго зусім не кранула гэта няшчасце. Калі Гленарван звярнуўся да інспектара са словамі: «Якое страшэннае няшчасце!», паліцэйскі спакойна адказаў:

— Яшчэ горш за гэта, сэр.

— Як, яшчэ горш за гэта?—усклікнуў Гленарван, збянтэжаны гэтым незразумелым адказам.—Што можа быць горшым за такое няшчасце?

— Злачынства,—таксама спакойна адказаў паліцэйскі.

Гленарван, не заводзячы спрэчак з-за гэтага сказу, дапытліва зірнуў на галоўнага інспектара.

— Так, сэр,—адказаў той,—зробленае дазнанне надало нам упэўненасць, што гэта катастрофа—вынік злачынства. Багажны вагон абрабаваны. На пасажыраў шостага вагона напала шайка бандытаў. Мост не быў злучаны не па недагляду вартаўніка, а назарок. Калі ўлічыць яшчэ тое, што вартаўнік уцёк, можна не сумнявацца, што гэты нягоднік быў супольнікам злачынцаў.

Паліцэйскі адмоўна паківаў галавой пры гэтых словах інспектара.

— Вы не згодні з маёй думкай?

— Я не веру, каб вартаўнік быў супольнікам.

Але гэта злачынства магло быць зроблена толькі дзікунамі, якія вандруюць па даліне Мёрэя. Калі-б не дапамога вартаўніка, дзікуны не змаглі-б разлучыць мост. Яны не справіліся-б самі з яго механізмам.

— Гэта правільна,—сказаў паліцэйскі.

— А між тым,—прадаўжаў інспектар,—капітан судна, якое прайшло пад мостам Кэмдэн-Брыдж, а дзесятай гадзіне сорок хвілін вечара заявіў, што пасля яго праходу мост адразу-ж быў злучаны вартаўніком.

— Так.

— Па-мойму, гэтыя факты бяспрэчна ўстанаўляюць віну вартаўніка.

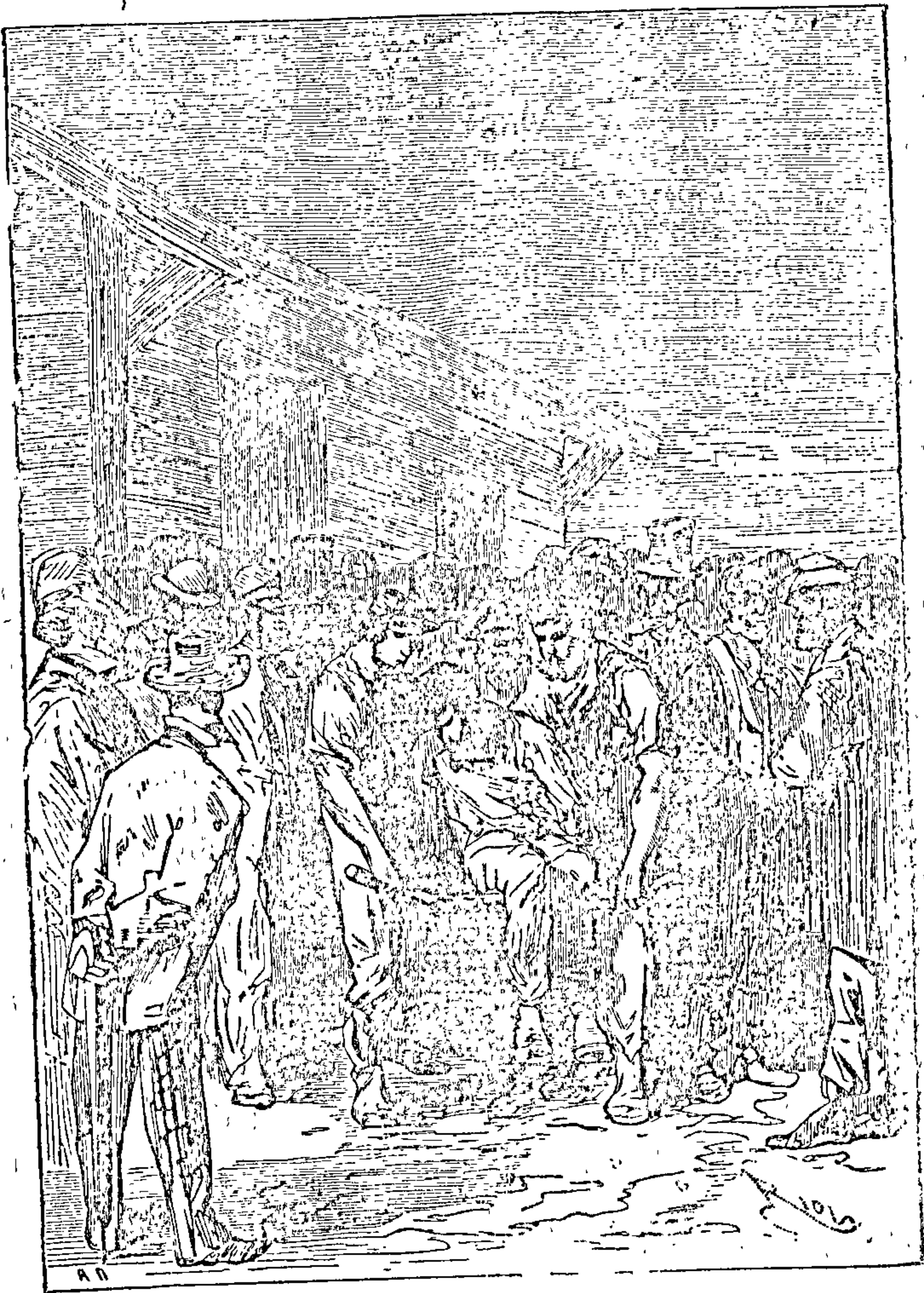
Паліцэйскі паківаў галавой.

— Значыцца, вы не лічыце дзікуноў вінаватымі ў крушэнні?—звярнуўся да яго Гленарван.

— Ні ў якім разе.

— Хто-ж вінаваты?

У гэты момант за поўмілі ўверх па рацэ сабралася група людзей, якая хутка вырасла ў цэлы натоўп.

Два чалавекі неслі труп вяртаўніка.

Праз некалькі хвілін натоўп падышоў да маста. Ён акружаў двух чалавек, якія неслі трэцяга. Гэта быў ужо халодны труп вартаўніка. Ён быў забіты ўдарам кінжала ў сэрца. Адцягнуўшы яго цела далей ад Кэмдэн-Брыджа, забойцы, відаць, хацелі хаця-б спачатку збіць следчыя органы з правільнага шляху. Знаходка трупа поўнасцю пацвердзіла меркаванні паліцэйскага: дзікуны былі невінаваты ў злачынстве.

— Вінаватыя ў катастрофе,—сказаў ён,—добра знаёмы з гэтымі штучкамі.

І ён паказаў пару ручных кайданоў—падвойнае жалезнае кальцо з замком на ланцужку.

— Я спадзяюся,—прадаўжаў паліцэйскі,—што хутка я змагу даць злачынцам гэты падарунак.

— Каго-ж вы падазраеце?

— Асоб, якія атрымалі «дармовы праезд» у Аўстралію.

— Як, катаржнікаў?—усклікнуў Паганель, які ведаў гэтую пашыраную ў аўстралійскіх калоніях метафару.

— Мне здавалася,—заўважыў Гленарван,—што катаржнікам забаронена быць на тэрыторыі правінцыі Вікторыя.

— Дык што з таго!—запярэчыў паліцэйскі.—Яны самі сабе далі гэты права. Катаржнікі часам умудраюцца ўцячы з турмы, і бадай я не памылюся, калі скажу, што гэтыя малойчыкі прыбылі сюды проста з Перцкай катаргі. Што-ж, не турбуйцеся, мы здолеем пасадзіць іх назад.

Інспектар кінуў галавой у знак згоды. У гэтую хвіліну фургон пад'ехаў к пераезду цераз чыгунку. Гленарван вырашыў не дапускаць пасажырак да жудаснага відовішча вынікаў кэмдэн-брыджскай катастрофы і таму, паспешна развітаўшыся з чыноўнікамі, паімчаўся к фургону, знакам прапанаваўшы спадарожнікам следаваць за ім.

— Гэта не шадстава, каб спыняць падарожжа,—сказаў ён.—Тут і без нас даволі народу.

Пад'ехаўшы к фургону, ён расказаў Элен і Мэры толькі пра чыгуначную катастрофу, ні слова не сказаўшы аб тым, што яна з'явілася вынікам злачынства. Ён змаўчаў таксама і аб тым, што недзе недалёка бадзяецца шайка збеглых катаржнікаў, вырашыўшы як-небудзь пазней папярэдзіць аб гэтым толькі Айртона.

Маленькі атрад перайшоў раку ўброд праз некалькі дзесяткаў футаў ніжэй маста і пайшоў далей на ўсход.

РАЗДЗЕЛ ТРЫНАЦАТЫ

Першая ўзнагарода па географіі

Некалькі ўзгоркаў вырысоўваліся на фоне яснага неба і замыкалі даліну Лютона ў двух мілях ад чыгункі. Фургон апынуўся ў вузкай звілістай цясніне. Па выхадзе з яе

падарожнікі апынуліся ў чароўнай даліне, дзе раслі высокія дрэвы з пышнымі лісцямі. Самымі прыгожымі сярод іх былі казуарыны, якія запазычвалі ў дубоў магутны ствол, у акацыі—іх пахучыя струкі і ў ёлак—устойлівасць і трываласць лісця. Пад іх разгатым галлём знайшлі прытулак чароўныя стройныя банксіі. Вялікія кусты з нахіленым к долу галлём нагадвалі поўныя келіхі, з якіх бруіліся струмені зялёнай вады. Вочы разбягаліся сярод гэтых цудаў прыроды.

Маленькі атрад спыніўся на хвіліну. Айртон, па загаду Элен, прытрымаў быкоў. Тоўстыя абады драўляных колаў перасталі рыпець па пячаніку. Густы зялёны дыван расцілаўся ў цяньку дрэў, падзелены на правільныя простакутнікі невысокімі насыпамі пяску. Паганель ад першага позірку пазнаў у гэтых паэтычных зялёных квадратах месцы вечнага спачывання.

— Гэта аўстралійскія могілкі,—сказаў ён.

І сапраўды, перад вачыма падарожнікаў быў тубыльны магільнік, але такі зялёны, такі свежы і з такімі прыгожымі групамі цяністых дрэў, дзе весела шчабяталі птушкі, што ён не ствараў сумнага ўражання. Яго лёгка можна было палічыць за звычайны сад. Магілы, якія звычайна благавейна даглядаюць тубыльцы, зараслі ўжо густой травой. Напад захопнікаў-еўрапейцаў прымусіў тубыльцаў кінуць магілы сваіх продкаў і ўцякаць, куды вочы глядзяць, у глыб краіны, а растучая каланізацыя краіну ператварыла гэтыя квітнеючыя даліны смерці ў пашы для жывёлы. Таму з кожным днём усё радзей сустракаюцца нечакранутыя тубыльныя магільнікі.

Паганель і Роберт, апярэдзіўшы караван, забраліся ў цяністыя прысады між радамі магільнікавых насыпаў.

Але не паспелі яны ад'ехаць і чвэрці мілі, як Гленарван убачыў, што яны прыпынілі коней, нахіліліся над нечым на зямлі, а потым злезлі з коней. Мяркуючы па іх жвавай жэстыкуляцыі, яны напаткалі нешта надзвычай цікавае.

Айртон укалоў быкоў кіем, і хутка фургон дагнаў двух сяброў. Прычына іх прыпынку і здзіўлення была адразу высветлена. Гэта быў тубыльны хлопчык, гадоў васьмі, не больш, апрануты ў еўрапейскае адзенне; ён спакойна спаў у халадку раскошнай банксіі. Цяжка было-б не пазнаць у ім тубыльца: кучаравыя валасы, амаль чорная скура, плоскі нос, тоўстыя губы і незвычайна доўгія рукі—ўсё гэта разам узятая адразу выяўляла, што ён родам з унутраных абласцей Аўстраліі. Разам з тым вопратка і разумны твар выдавалі, што гэты хлопчык спазнаў еўрапейскую асвету.

Элен, вельмі зацікаўленая маленькім тубыльцам, вышла з фургона.

Неўзабаве ўвесь атрад абступіў хлопчыка, які моцна спаў.

— Няшчаснае дзіця,—сказала Мэры Грант,—яно, пэўна, заблудзілася ў пустыні...

— А я думаю,—запярэчыла Элен,—што хлопчык прышоў сюды здалёк, каб пакланіцца родным магілкам. Мабыць тут пахаваны тыя, каго ён любіў.

— Не трэба пакідаць яго!—усклікнуў Роберт.—Ён такі адзінокі...

Роберт не дакончыў сказу: маленькі тубылец, не прачынаючыся, перавярнуўся на другі бок. Усе ўбачылі на яго спіне плакат з наступным надпісам:

Толіне. Павінен быць прывезены ў Эхуку над паглядам чыгуначнага кандуктара Джэфры Сміта.
За праезд заплачана.

— Вось гэта зусім варта англічан!—усклікнуў Паганель.—Яны накіроўваюць дзяцей па пошце, як звычайныя пасылкі. Яны ставяць на дзецях штэмпелі, як на канвертах. Мне даўно ўжо казалі пра гэта, але я не хацеў верыць, зараз я пераканаўся...

— Бедны хлопчык,—сказала Элен.—Пэўна ён ехаў тым поездам, з якім здарылася крушэнне каля Кэмдэн-Брыджа. Можа яго родныя загінулі, і ён застаўся сіратой...

— Не думаю,—адказаў Джон Мангльс,—мяркуючы па гэтаму плакату, ён ехаў адзін.

— Ён прачынаецца,—сказала Мэры Грант.

І сапраўды дзіця прачыналася. Яно расплюшчыла вочы, але асляпляючы бляск сонца прымусіў зноў заплюшчыць іх. Элен узяла яго за руку, і яно ўстала, здзіўлена аглядаючы ўсіх прысутных падарожнікаў. Мімалётны выраз страху адбіўся на яго тварыку, але, глянуўшы на Элен, дзіця супакоілася.

— Ці разумеш ты па-англійску, хлопчык?—запытала Элен.

— Разумею і гавару,—адказала дзіця на роднай мове падарожнікаў, але з моцным акцэнтам.

Можна было падумаць, што гэта француз загаварыў па-англійску.

— Як цябе завуць?—прадаўжала Элен.

— Толіне,—адказаў маленькі тубылец.

— Ага, Толіне!—усклікнуў Паганель.—Калі я не памыляюся, гэтае імя па-аўстрылійску азначае «дрэўная кара»?

Хлопчык пацвердзіў гэта, кінуўшы галавой і зноў уважліва паглядзеў на падарожнікаў.

На спіне у хлопчика вісеу плакат.

— Адкуль ты, мой хлопчык?—запытала Элен.

— З Мельбурна. Я ехаў на сэндхорскім экспрэсе.

— Ты быў у тым поезде, з якім здарылася крушэнне ў Кэмдэн-Брыджы?—запытаў Гленарван.

— Так, сэр, але я шчасліва выратаваўся.

— Ты ехаў адзін?

— Адзін. Настаўнік Пакстон даручыў мяне кандуктару Джэфры Сміту. Але ён загінуў пры крушэнні.

— А апрача таго ты нікога не ведаў у поездзе?

— Нікога.

— Што-ж ты робіш у гэтай пустыні? Чаму ты ўцёк з Кэмдэн-Брыджа?—прадаўжала дапытваць хлопчыка Элен.

— Я варочаюся да свайго племені, у Лахлан,—адказаў хлопчык,—хачу пабачыцца з сваёй маткай.

— Твае бацькі аўстралійцы?

— Так, аўстралійцы з Лахлана,—адказаў Толіне.

— У цябе ёсць і бацька і маці?—запытаў Роберт.

— Так, мой браце,—адказаў Толіне, падаючы руку маладому Гранту.

Таго расчуліла гэта слова «брат», і ён ад душы пацалаваў маленькага тубыльца. Гэта было дастаткова, каб зрабіць двух хлапчукоў сябрамі.

Між тым, падарожнікі, вельмі зацікаўленыя адказамі хлопчыка, паселі наўкруг і з цікавасцю слухалі яго. Сонца ўжо садзілася за лес. З-за таго, што гэта месца вельмі падыходзіла для начлегу і не было асаблівай патрэбы спяшацца, Гленарван загадаў прыпыніцца тут нанач. Айртон выпраг быкоў, стрыножыў іх з дапамогай Мюльрэдзі і Вільсона і завёў на пашу.

Потым паставілі палатку, і Ольбінет згатавіў вячэру. Толіне згадзіўся вячэраць толькі пасля доўгіх цырамоній і аднекванняў, хоць ён быў вельмі галодны. Урэшце ўсе паселі за стол, пасадзіўшы поруч абодвух хлапчукоў. Роберт выбіраў свайму новаму таварышу лепшыя кавалкі, а той браў іх з сарамяжлівасцю поўнай грацыі.

Між тым гутарка за сталом не сціхала. Усіх зацікавіў гэты незвычайны хлопчык, і кожны імкнуўся даведацца пра яго гісторыю. Яна была вельмі звычайнай. Яго мінулае было мінулым усіх дзяцей бедных тубыльцаў, якіх з малых гадоў аддавалі выхоўваць добрачынным таварыствам. Аўстралійцы наогул ціхія па характару. Яны не становяцца да захопнікаў-англічан з той непрымірнай нянавісцю, якая характэрна для новазеландцаў. Яны з ахвотай бываюць у вялікіх гарадах—Адэлаідзе, Сіднеі, Мельбурне. Там часта можна сустрэць на вуліцах тубыльцаў у сваім першабытным адзенні. Яны прадаюць на тамтэйшых рынках вырабы сваіх саматужных промыслаў: паляўнічыя і

рыбацкія прылады, зброю. Некаторыя плямёны з ахвотай аддаюць сваіх дзяцей вучыцца ў англійскія школы.

Так зрабілі і родныя Толіне, дзікуны з Лахлана—прасторнай мясцовасці на поўнач ад ракі Мёрэй.

За пяць гадоў свайго прабывання ў Мельбурне хлопчык ні разу не бачыў нікога з родных. І тым не менш любоў да іх жыла ў яго сэрцы, і, як толькі яму дазволілі гэта, ён паспяшыў пабачыцца са сваёй сям'ёй, якая магчыма ўжо загінула, і племенем, якое магчыма ўжо разбрылося па ўсяму мацерыку Аўстраліі.

— Значыцца ты збіраешся вярнуцца ў Мельбурн пасля таго, як пабачыш родных?—запытала Элен.

— Так, місіс,—адказаў Толіне.

— А кім ты хочаш быць, калі вырастеш?

— Я хачу вырваць сваіх братоў з кіпцюроў галечы і невуцтва. Я хачу навучыць іх усяму. Я буду настаўнікам!

Гэтыя напышлівыя словы ў вуснах васьмігадовага дзіцяці рассмяшылі-б, напэўна, лёгкадумнага і павярхоўнага чалавека. Але сур'ёзныя шатландцы зразумелі хлопчыка і не ўбачылі нічога смешнага ў яго гатоўнасці служыць свайму народу. Паганель быў расчулены да глыбіні душы і адчуваў, што хваля гарачай сімпатыі к гэтаму маленькаму тубыльцу залівае яго сэрца.

Ці патрэбна гаварыць, што да гэтага часу гэты маленькі дзікун у еўрапейскім адзенні не падабаўся яму. Географ не для таго прыехаў у Аўстралію, каб пазіраць на апранутых у пінжакі дзікуноў. Ён хацеў бачыць іх у звыклым «адзенні» з татуроўкі. Еўрапейская вопратка збівала яго з панталыку. Аднак пасля палкай прамовы Толіне ён змяніў свае адносіны да хлопчыка і пачаў захапляцца ім. Але канец гутаркі з Толіне павінен быў ператварыць географа ў лепшага сябра маленькага аўстралійца. І сапраўды, на пытанне Элен Толіне адказаў, што ён навучаецца ў нармальнай школе ў Мельбурне.

— А чаму навучаюць у вашай школе?—запытала Элен.

— Мы вучым стары завет, матэматыку, геаграфію.

— А, геаграфію,—крыкнуў Паганель, які цікавіўся ўсім, што тычылася яго любімага прадмета.

— Так, сэр,—адказаў Толіне,—я нават атрымаў першую ўзнагароду па геаграфіі перад студзеньскімі канікуламі.

— Ах, вось як, ты атрымаў узнагароду, мой хлопчык?

— Вось яна, сэр,—сказаў Толіне, выцягваючы кніжку з кішэні.

Гэта была прыгожая кніжка з малюнкамі; на першай старонцы быў надпіс: «Нармальная школа ў Мельбурне. Першая ўзнагарода за выдатныя веды па геаграфіі вучню Толіне з Лахлана».

Паганель быў у захапленні. Маленькі аўстраліец, атрымаўшы першую ўзнагароду за вывучэнне геаграфіі! Гэта было чароўна. Ён пацалаваў Толіне ў абедзве шчакі. Ён ганарыўся гэтым вучнем, пэўна, не менш, чым сам містэр Пакстон, яго настаўнік, калі раздаваў узнагароды.

Аднак, Паганель павінен быў ведаць, што падобныя выпадкі частыя ў аўстралійскіх школах. Маладыя дзікуны лёгка вывучаюць геаграфію, чаго ніяк нельга сказаць пра матэматыку: гэтая навука даецца ім з найвялікшай цяжкасцю.

Так ці інакш, але Толіне быў здзіўлены гэтым раптоўным прыступам пяшчотнасці. Элен растлумачыла яму, што Паганель—славуты географ, прафесар геаграфіі.

— Прафесар геаграфіі?—крыкнуў Толіне.—Ах, містэр, праэкзамэнуйце мяне, калі ласка!

— Праэкзамэнаваць цябе? З радасцю, мой хлопчык. Я збіраўся зрабіць гэта і без тваёй просьбы. Мне вельмі хочацца ведаць, як вывучаюць геаграфію ў нармальнай школе ў Мельбурне.

— А што, калі Толіне ведае геаграфію лепш за вас, Паганель?—сказаў Мак-Набс.

— Лепш за сакратара французскага Геаграфічнага таварыства?—закрычаў Паганель.

І, ссунуўшы на пераноссе акуляры, ён прыняў строгі выгляд і пачаў экзамен, як самы вядомы прафесар.

— Вучань Толіне, устаньце!—сказаў ён.

Толіне, які і без таго стаяў, прыняў больш пачціваю позу.

— Вучань Толіне,—паўтарыў Паганель,—назаўсёды мне пяць частак свету.

— Аўстралія, Азія, Амерыка, Еўропа, Афрыка,—адказаў Толіне.

— Добра. Пагаворым спачатку аб Аўстраліі, бо іменна ў гэтай частцы свету мы знаходзімся ў сучасны момант. На якія галоўныя часткі яна падзяляецца?

Яна падзяляецца на Палінезію, Меланезію і Мікранезію. Гэта самыя большыя астравы Аўстраліі; яны належаць Англіі; Новая Зеландыя таксама належыць Англіі, і Тасманія і астравы Чэтэм, Оклэнд, Макары, Кермадэк, Макін, Маракі і іншыя—усе яны таксама належаць Англіі.

— Добра,—сказаў Паганель,—ну, а Новая Каледонія, Маркізскія астравы, астравы Паумоту?

— Гэтыя астравы знаходзяцца пад апекай Вялікабрытаніі.

— Як?! Пад апекай Вялікабрытаніі?—крыкнуў Паганель.

— Мне здаецца, наадварот, што Францыі...

— Францыі?—здзіўлена перапытаў хлапчук.

Маленькі тубилец адказвае Паггнелю.

— Вось яно што!—працадзіў Паганель.—Дык вось як навучаюць у мельбурнскай нармальнай школе.

— Так, пане прафесар, а хіба гэта дрэнна?

— Надзвычайна,—адказаў Паганель.—Значыць, уся Окіянія належыць Англіі. Гэта звычайная гісторыя. Але пойдзем далей.

У Паганеля быў напалову пакрыўджаны, напалову здзіўлены выгляд. Маёр быў у захапленні. Экзамен прадаўжаўся.

— Пяройдзем да Азіі,—сказаў географ.

— Азія,—сказаў Толіне,—гэта вялікая краіна. Яе сталіца Калькута. Галоўныя гарады: Бамбей, Мадрас, Малака, Сінгапур, Каламбо; астравы: Лакадзіўскія і Маледзіўскія і так далей. Належаць Англіі.

— Добра, вучань Толіне. А Афрыка?

— Афрыка складаецца з двух галоўных калоній. На поўдні—мыс Добрай Надзеі са сталіцай Капштатам, на ўсходзе таксама англійскія ўладанні, галоўны горад—Сіера-Леоне.

— Цудоўны адказ,—сказаў Паганель, якога пачынала смяшыць гэта англа-фантастычная географія.—Выключная дакладнасць ведаў! Ну, а Марока, Алжыр, Егіпет,—яны прапушчаны ў брытанскім атласе? Але пакінем іх, пагаворым лепш аб Амерыцы.

— Амерыка,—падхапіў Толіне,—падзяляецца на Паўночную і Паўднёвую. У першай Англіі належаць Канада, Новы Брунсвік, Новая Шатландыя і Злучаныя штаты пад кіраўніцтвам губернатара Джансона.

— Губернатар Джансон?—крыкнуў Паганель.—Што заступіў месца вялікага Лінкольна¹; які стаў афярай вар'ята, фанатычнага ўладара нявольнікаў. Выдатна. Лепш не можа быць. А што датычыцца Паўднёвай Амерыкі з яе Гвіянай, Фалкландскімі астравамі, Новашатландскім архіпелагам, Ямайкай, Трынідадам і так далей—яна таксама належыць Англіі? Я, вядома, не буду спрачацца пра гэта. Але скажы мне, Толіне, якая твая думка адносна Еўропы ці, праўдзівей, якая думка тваіх настаўнікаў пра гэту частку свету?

— Еўропа?—паўтарыў Толіне не разумеючы, чаго так усхваляваўся яго экзаменатар.

— Так, Еўропа. Каму належыць Еўропа?

— Еўропа належыць Англіі,—упэўненым тонам адказаў хлапчук.

— Я не сумняваўся ў тваім адказе. Але што іменна ўваходзіць у склад уладанняў Англіі ў Еўропе?

— Англія, Шатландыя, Ірландыя, Мальта, астравы Джэрсей і Гвернсей, Гебрыдскія астравы, Оркады.

— Добра, Толіне, а астатнія дзяржавы, ты забыўся іх пералічыць, мой хлопчык.

— Якія, сэр?—запытаў хлопчык здзіўлена.

¹ Прэзідэнт Злучаных штатаў.

— Іспанія, Расія, Аўстрыя, Германія, Францыя...

— Гэта правінцыі, а не дзяржавы,—запырэчыў Толіне.

— Правінцыі!..—Паганель сарваў з носа акуллары.

— Так, правінцыі. Напрыклад, сталіца Іспаніі—Гібралтар..

— Дзіўна! Чароўна!! Непераймальна!!! Ну, а Францыя?

Я француз і хацеў-бы ведаць, каму я належу?

— Францыя,—спакойна адказаў Толіне.—Францыя—гэта англійская калонія. Галоўны горад яе—Калэ.

— Калэ? Як, ты думаеш, што Калэ да гэтага часу належыць Англіі?

— Ну, вядома, сэр.

— А што такое сталіца Францыі?

— Сталіца Францыі? Гэта месца, дзе пражывае губернатар, лорд Напалеон.

Паганель засмяўся. Толіне не ведаў, што і думаць. У яго запытвалі, а ён стараўся адказваць, як мага лепш. Аб недарэчнасці сваіх адказаў ён нават не здагадваўся. Таму ён і не ўстрыжваўся і, лічачы, што адказвае верна, чакаў далейшых пытанняў.

— Вы бачыце зараз, што я меў рацыю, кажучы, што Толіне лепш за вас ведае геаграфію,—усміхаючыся, сказаў Мак-Набс.

— Вы маеце рацыю, як заўсёды, мілы маёр.

— Дык вось як навучаюць геаграфіі ў Мельбурне! Прафесарам нармальнай школы бесклапотна жывецца! Еўропа, Азія, Афрыка, Амерыка, Аўстралія, увесь свет—усё належыць Англіі. Яны ўмела выходзяць тубыльцаў! Зараз я зусім не здзіўляюся, што тубыльцы без пярэчання падпарадкоўваюцца ім. Ах, так, Толіне, яшчэ адно пытанне: як справа з месцамі? Як, па-твойму, мой хлопчык, месца таксама належыць Англіі?

— Ён будзе належыць ёй,—адказваў з павагай маленкі дзікун.

Пасля гэтых слоў Паганель устаў і пабег. Ён не мог больш заставацца на месцы. Ён уцёк на добрую чвэртку мілі ад лагера, і адтуль чуліся грамавыя рокаты яго рогату.

Гленарван, пашукаўшы ў сваёй дарожнай бібліятэцы, знайшоў там твор Самуэля Рычардсона «Падручнік геаграфіі». Гэтая кніга вельмі папулярная ў Англіі і дае больш дакладныя весткі аб геаграфіі свету, чым мельбурнскія прафесары.

— Вазьмі гэту кніжку, хлопчык,—сказаў ён Толіне,—вазьмі яе—і захоўвай. У цябе не зусім правільнае ўяўленне аб геаграфіі, яго неабходна выправіць. Я дару табе гэту кніжку на ўспамін аб нашай сустрэчы.

Толіне моўчкі ўзяў кніжку; ён уважліва разглядаў яе, недаверліва ківаючы галавой і не адважваючыся схаваць яе ў кішэню.

Тым часам настала ноч. Было ўжо дзесяць гадзін вечара. Пара было падумаць аб адпачынку. Роберт прапанаваў свайму сябру Толіне палавіну сваёй пасцелі. Маленькі тубалец прыняў гэту прапанову.

Праз некалькі хвілін Элен і Мэры ўжо ляжалі на сваіх пасцелях у фургоце, мужчыны размясціліся ў палатцы, і толькі Паганель ніяк не мог угаманіцца. Яшчэ доўга быў чуцен яго рогат, які заглушаў варкаванне аўстралійскіх сарок.

Назаўтра, а шостае гадзіне раніцы, калі першыя праменні абудзілі людзей ад сна, усе перш за ўсё ўспомнілі аб маленькім аўстралійцы.

Толіне без следу знік. Можа ён хацеў нагнаць страчаны час? Ці яго пакрыўдзілі кпіны Паганеля? Гэтага ніхто не ведаў. Але Элен, прагнуўшыся, знайшла на сваёй падушцы свежы букет мімоз, а Гленарван у сваёй кішэні «Геаграфію» Самуэля Рычардсона.

РАЗДЗЕЛ ЧАТЫРНАЦАТЫ

Капальні гары Александра

У 1814 годзе сэр Гадэрык Мерчысон, сапраўдны прэзідэнт Каралеўскага геаграфічнага таварыства ў Лондане, пасля доўгага вывучэння пытання прышоў к вываду, што ў абрысах Уральскага горнага хрыбта і хрыбта, які цягнецца з поўначы на поўдзень уздоўж паўднёвага берагу Аўстраліі, ёсць вялікае падабенства.

Вядома, што Уральскі хрыбет мае багата золатаносных жыл. Вучоны-геолаг дапусціў, што дарагі метал можна знайсці і ў Аўстралійскіх Кардыльерах. Ён не памыліўся.

Праз два гады яму прыслалі ўзоры залатой руды, знойдзенай у Новым Паўднёвым Уэльсе. Адразу-ж натоўпы карнуэльскіх рабочых рынуліся на пошукі золата ў Новую Галандыю. Сярод іх былі Францыск Дзютон, які знайшоў першыя залатыя самародкі ў Паўднёвай Аўстраліі, і Фарб і Сміт, адкрыўшыя першыя золатаносныя жылы ў Новым Паўднёвым Уэльсе.

Першы поспех ап'яніў усіх; прыток шукальнікаў золата са ўсяго свету рос з кожным днём. Людзі прыязджалі ў Аўстралію з Англіі, Амерыкі, Італіі, Францыі, Германіі, Кітая.

Але сапраўды багатыя залежы руды былі знойдзены толькі 3 красавіка 1851 года. Яны былі знойдзены шукальнікам золата Харгрэўсам. Ён прапанаваў губернатару Сіднейскай калоніі Фітц-Рою купіць іх за больш чым невялікую суму: за пяцьсот фунтаў стэрлінгаў.

Яго прапановы не прынялі, але чуткі аб адкрыцці золатаноснай жылы хутка распаўсюдзіліся на ўсе ваколіцы.

Новы паток шукальнікаў золата рушыў у Сомерхіл і Леніс-Понд. Такім чынам заставаўся горад Офір. З таго часу правінцыя Вікторыя адышла на задні план, хаця па праву іменна яна павінна была стаяць на першым месцы па багаццю сваіх рудных залежаў.

Але праз некалькі месяцаў, у жніўні 1851 года, у Вікторыі былі знойдзены першыя самародкі, і хутка па чатырох акругах праводзілася ўжо рэгулярная эксплуатацыя руды. Гэтымі чатырма акругамі былі: Баларат, Овенс, Бендыго і гара Александра. Усе гэтыя акругі былі вельмі багатыя рудой, але на рацэ Овенс было вельмі цяжка праводзіць распрацоўкі з-за збытку вады; у Балараце раскіданаць залежаў руды перашкаджала разгарнуць здабычу; у Бендыго камяністая глеба перашкаджала распрацоўкам; і толькі на гары Александра было ў наяўнасці ўсё неабходнае для паспяховай работы. Іменна сюды, к гэтаму месцу, дзе так часта пускаліся на вецер цэлыя багацці, бурліся шалёныя надзеі, прывяла трыццаць сёмая паралель групку людзей, якія шукалі капітана Гранта.

Пасля цэлага дня шляху па жахлівых дарогах, якія змучылі і быкоў і коней, падарожнікі ўбачылі ўрэшце закругленую вяршыню гары Александра. Лагерам сталі ў вузкай цясніне, сярод невысокіх прыгор'яў, і неўзабаве стрыножаная жывёла пасвілася ўжо на дне цясніны між глыбамі кварца. Але гэта яшчэ не быў раён распрацоўваемых жыл. Толькі назаўтра, у першы дзень 1865 года, колы фургона пакаціліся па золатаноснай глебе. Жак Паганель і яго таварышы былі ў захапленні ад таго, што яны ўбачылі гэту вядомую гару.

Сюды рынулася ўся арда авантурыстаў, зладзеяў і сумленных людзей. Пасля першай весткі аб важным адкрыцці ў 1851 годзе маракі, рабочыя і земляробы пакінулі палі, гарады і караблі. Залатая трасца стала эпідэмічнай з'явай. Яна была такой-жа заразлівай, як чума, а колькі людзей загінула ў той момант, калі ім здавалася, што яны трымаюць шчасце ў руках! Гаварылі, што добрадзейная прырода пасеяла мільёны ў гэтай дзіўнай краіне. Настаў дзень жніва, і жняцы сабраліся, каб сабраць ураджай.

Рамяство дыгера—землякопа—мела перавагу над усімі іншымі; большасць шукальнікаў золата гінула ад неймаверна цяжкай работы, але былі людзі, якія станавіліся багаццямі ад першага ўдару рыдлёўкі. Тысячы знішчаліся, і пра гэта ніхто не гаварыў, затое кожны поспех разыходзіўся пагалоскай, і гэтая пагалоска аб ім даходзіла да самых далёкіх мясцін. Аб кожным падарунку лёса становілася вядомым ва ўсіх пяці частках свету.

Неўзабаве патокі сквапных на золата затапілі берагі Аўстраліі. Толькі за чатыры апошнія месяцы 1852 года

сюды прыбылі пяцьдзесят чатыры тысячы эмігрантаў—цэлая армія. Але армія без кіраўніка, без дысцыпліны, армія марадэраў—адным словам, пяцьдзесят чатыры тысячы драпежнікаў самага агіднага гатунку.

У першыя гады гэтага вар'яцкага ап'янення панаваў няўяўны хаос, але з цягам часу настойлівыя англічане дамагліся свайго і сталі гаспадарамі становішча. З таго часу адбыліся вялікія змены. За трынаццаць гадоў эксплуатацыя залатых капалень стала арганізаванай і сістэматычнай. Да таго-ж руднікі былі ўжо вычарпаны амаль да дна. Дый як маглі не вычарпацца залежы дарагога метала, калі толькі з 1852 па 1858 гады шукальнікі золата здабылі з глыбінь віктарыянскіх руднікоў золата на 3 107 478 фунтаў стэрлінгаў! Наплыў эмігрантаў значна паменшыўся. Яны кінуліся на пошукі шчасця ў яшчэ няведаныя вобласці. І адкрытыя неўзабаве «залатыя палі» ў Отаго і паблізу Мальбора ў Новай Зеландыі пакрыліся тысячамі двуногіх мурашак.

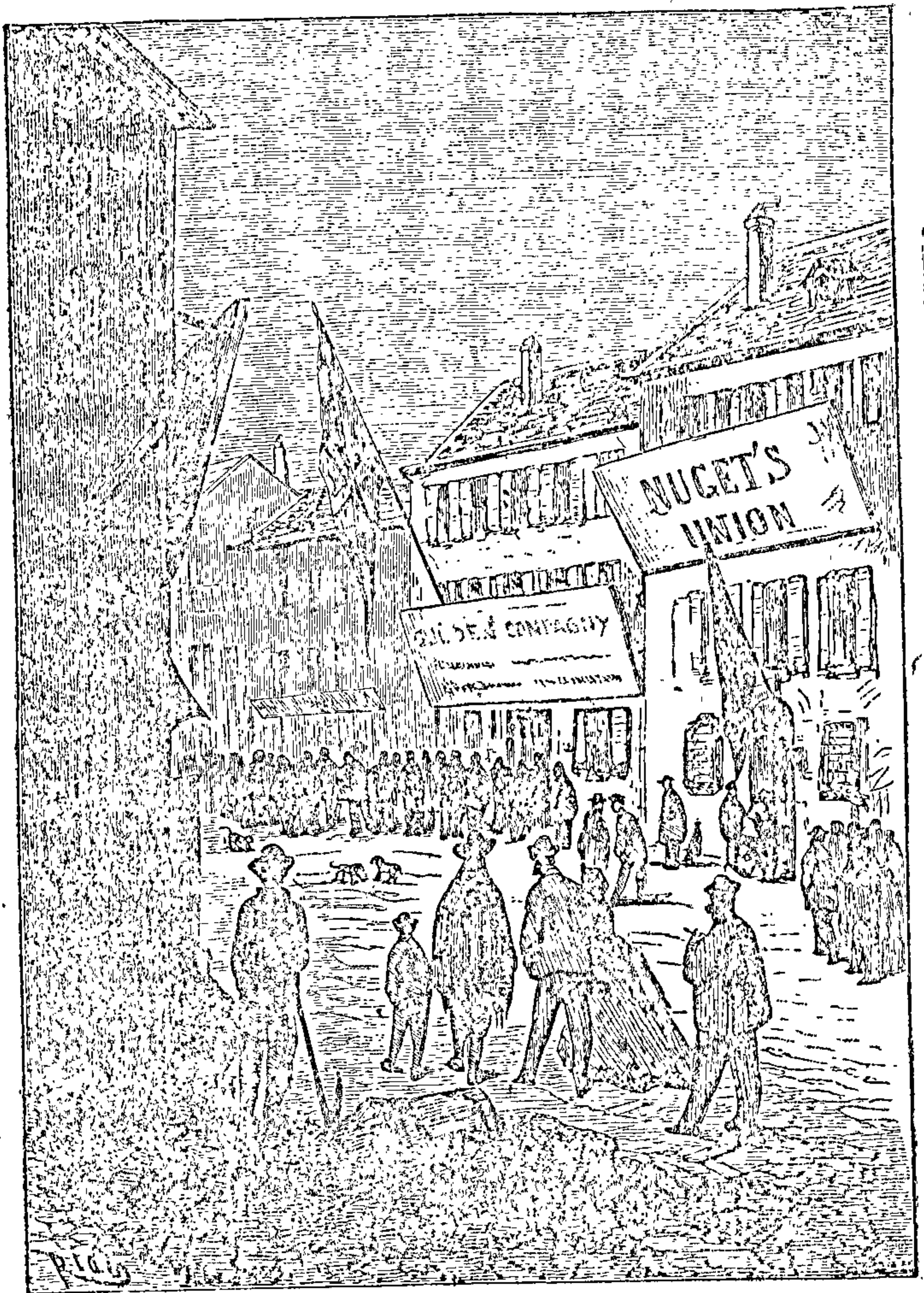
А адзінаццатай гадзіне падарожнікі былі ўжо ў самым цэнтры рудных распрацовак. Тут вырас сапраўдны горад, з заводамі, банкамі, царквой, казармамі і рэдакцыяй газеты. Гасцініцы, фермы, вілы—тут было ўсё, чаму належыць быць у сапраўдным горадзе, да тэатра ўключна. У тэатры з вялікім поспехам ішла п'еса пад назвай «Францыск Обадзія, або шчаслівы рудакоп». Канец яе такі: герой, які ўжо канчаткова страціў надзею, ад апошняга ўдару рыдлёўкай натыкаецца на небывалай велічыні самародак.

Гленарван хацеў аглядзець залатыя капальні гары Александра. Ён паслаў фургон уперад пад наглядам Айртона і Мюльрэдзі і паабяцаў дагнаць іх праз некалькі гадзін.

Паганель быў у захапленні ад гэтага распараджэння і па звычаю ўзяў на сябе абавязкі правадніка і перакладчыка.

Па яго парадзе падарожнікі перш за ўсё пайшлі к банку. Шырокія брукаваныя вуліцы гарадка паліваліся вадой. То тут, то там кідаліся ў вочы вялікія аб'явы розных камерцыйных прадпрыемстваў. Капіталісты і драпежнікі-фактары грунтоўна селі тут на плячах жабракоў-рудакопаў.

Усюды быў чуцен шум машын, якія прамывалі золата-носны пясок. Адразу за гарадам пачыналіся пяскі. Гэта былі вялікія пустэчы, дзе рабіліся распрацоўкі. Тут варушыліся рудакопы, нанятыя рознымі кампаніямі. Безліч скважын было відно на зямлі. Жалеза рыдлёвак блішчэла на сонцы, і над зямлёй чуўся страшэнны гул.

Тут вырае сапраўдны горад.

Сярод рудакопаў можна было спаткаць прадстаўнікоў самых рознастайных нацыянальнасцей. Яны не сварыліся між сабой, яны ўсе атрымлівалі толькі плату за сваю працу.

— Аднак не варта думаць,—сказаў Паганель,—што на аўстралійскай зямлі ўжо няма азартных шукальнікаў золата, якія займаюцца пошукамі золата на свой страх і рызыку. Вядома, большасць наймаецца на работу к кампаніям. Ём больш нічога не застаецца рабіць, бо ўсе золата-носныя землі праданы ці належаць ураду. Але для тых, у каго нічога няма, хто не можа ні купіць, ні наняць, для тых застаецца адзіны шанс разбагацець.

— Які?—запытала Элен.

— Удача пры джэмпінгу,—адказаў Паганель.—Нават мы з вамі, не маючы ніякага права на гэтыя пяскі, можам стаць багацеямі, калі пашчасціць нам.

— Але якім чынам?—запытаў маёр.

— Па праву джэмпінга, як я ўжо меў гонар вам сказаць.

— Што такое джэмпінг?—зноў запытаў маёр.

— Гэта згода паміж рудакопамі і ўладарамі руднікоў. У выніку гэтай згоды часта бываюць гвалтоўнасці і непарадкі, але ўлады не маюць сілы адмяніць яго.

— Растлумачце-ж толкам, Паганель,—нецярпліва перапыніў яго маёр,—не таўчыце вады ў ступе.

— Калі ласка. Тут існуе такое правіла, што калі на якім-небудзь участку ў эксплуатаемай мясцовасці не праводзяцца распрацоўкі на працягу дваццаці чатырох гадзін запар, за выключэннем вялікіх святаў, дык ён становіцца грамадскай уласнасцю. Першы хто авалодае ім, мае права распрацаваць яго і стаць багатым, калі пашчасціць яму. Так, Роберт, мой хлопчык, паспрабуў даследаваць адну з гэтых кінутых ям—яна твая.

— Пане Паганель,—перапыніла яго Мэры Грант,—не ўнушайце майму брату такія думкі.

— Але-ж я жартую, дарагая міс, і Роберт гэта добра разумее. Стаць шукальнікам золата? Яму? Ніколі! Прыемна ўскапаць зямлю, апрацаваць яе і потым сабраць плады сваёй працы. А капаць яе, як сляпы крот, каб дастаць некалькі нікчэмных крупінак золата,—гэта нуднае рамяство. Трэба быць апошнім з апошніх, каб займацца ім!

Наведаўшы галоўныя руднікі і прайшоўшы па ўчастках, глеба якіх складалася ў значнай ступені з кварца, гліністага сланца і пяскоў, якія ўтварыліся ў працэсе выветрывання скал, падарожнікі накіраваліся ўрэшце к банку.

Гэта быў вялікі будынак, на франтоне якога развяваўся англійскі сцяг.

Тут Гленарвана з пашанай прыняў галоўны інспектар.

У банку хаваецца золата, здабытае рудакопамі для вялікіх кампаній, якія эксплуатауюць іх працу. Даўно мінуў той час, калі плады працы шукальнікаў золата пажыналі адзіночкі-спекулянты, якія аблытвалі сваімі сеткамі рудакопа і скуплівалі ў яго золата па пяцьдзесят тры шылінгі за унцыю¹, каб тут-жа, у суседнім гарадку, перапрадаць яго па шэсцьдзесят пяць шылінгаў.

Інспектар банка паказаў наведвальнікам цікавыя ўзоры золатаносных парод і самародкаў і расказаў пра розныя спосабы здабычы золата. Месцанараджэнні золата ў прыродзе бываюць двух відаў—карэнныя, ці жыльныя, і пяскі. У карэнных месцазнаходжаннях залацінкі ўключаны ў жыльную пароду, галоўным чынам у кварц. Пяскі ўтварыліся ад разбурэння жыл. У залежнасці ад характару месцазнаходжання і робіцца здабыча золата. Карэннае, ці жыльнае, золата дастаецца з пароды шляхам драблення яе ў драбільнях і далейшага драблення ў ступах, пасля чаго залацінкі амальгаміруюцца (злучаюцца з ртуцю). Россыпнае золата здабываецца шляхам прамывання, пры якім золата, як больш цяжкае, асядае на дно, а размытая парода зліваецца. У гары Александра было золата россыпнае і сустракалася яно ў выглядзе так званых «кішэнь»—невялікіх участкаў, якія мелі вялікую колькасць гэтага дарагога метала. Знаходка такой «кішэні» магла прынесці вялікае багацце ўдачліваму рудакопу.

Падарожнікі агледзелі мінералагічны музей банка, дзе за шклянымі вітрынамі былі сабраны ўсе ўзоры выкапняў Аўстраліі. Золата не было адзіным багаццем гэтай краіны. За шклом вітрын, побач з этыкеткамі з указаннем месца, дзе яны былі знойдзены, паблісквалі белыя тапазы, роўныя па характву з бразільскімі, гранаты, ізумруды, рубіны, сінія сапфіры і ўрэшце невялікі алмаз, знойдзены на беразе Тэрона. Гэта была поўная калекцыя дарагога камення, а за золатам для аправы не трэба было далёка хадзіць—яно ляжала тут, побач.

Гленарван падзякаваў інспектару банка за тлумачэнні і развітаўся з ім. Потым падарожнікі пайшлі аглядаць залежы на гары Александра.

Які абыякавы ні быў Паганель да зямных багаццяў, але і ён сяды-тады дапытліва пазіраў на зямлю. Гэта было мацней за яго, і ён не мог прымусіць сябе не бегаць вачыма па зямлі, не гледзячы на кпіны сваіх спадарожнікаў. Ён штохвілінна нагінаўся і збіраў то каменьчыкі, то драбкі кварца. Паднёсшы іх да блізарукіх вачэй, ён тут-жа незадаволена адкідаў іх убок.

¹ Унцыя—каля 30 грамаў.

— Што з вамі, Паганель?—з нявінным выглядам запытаў у яго маёр.—Вы згубілі што-небудзь?

— Вядома,—адказаў вучоны,—мы ўсе маем права лічыць згубленым не знойдзенае намі багацце ў гэтай краіне золата і дарагога камення. Не ведаю чаму, але адчуваю, што мне прыемна было-б панесці адсюль які-небудзь каменьчык з золатам ці нават самародак фунцікаў так на дваццаць вагой...

— А што-б вы зрабілі з ім, дарагі Паганель?—запытаў Гленарван.

— О, я-б знаў, што з ім рабіць,—адказаў вучоны.— Я аддаў-бы яго Французскаму банку...

— На ўспамін?

— Вядома. З тым, каб мне там адкрылі бягучы рахунак.

Усе пасмяяліся з таго, як Паганель збіраўся ашчаслівіць сваю бацькаўшчыну, а Элен пажадала яму знайсці самы большы самародак у свеце.

Са смехам і жартамі падарожнікі прагульваліся па капальнях золата.

Усюды працавалі рудакопы, спраўна, старанна, але без усякага захаплення.

Пасля двухгадзіннай прагулкі Паганель заўважыў больш-менш людскі шынок і прапанаваў сваім спадарожнікам зайсці туды і адпачыць перад зваротам у караван.

Элен згадзілася, але таму што нязручна было сядзець, у шынку нічога не беручы, то Паганель загадаў падаць які-небудзь з мясцовых напіткаў.

Шынкар адразу падаў кожнаму па кубку ноблера. Ноблер па сваіх састаўных частках нічым не адрозніваецца ад англійскага грога, і розніца паміж імі толькі ў спосабе прыгатавання: у той час як у Брытаніі грог гатуюць, наліваючы невялікі кілішак спірту ў вялікую шклянку з вадой, тут невялікі кілішак вады наліваюць у вялікую шклянку са спіртам. Гэта быў чыста аўстралійскі напітак, але шынкара здзівіла, калі госці патрабавалі вялікі графін вады і сапсавалі ноблер, зрабіўшы з яго звычайны англійскі грог.

Гаварылі пра руднікі і рудакопаў. Паганель быў вельмі здаволены ўсім, што бачыў, але сцвярджаў, што спектакль быў куды цікавейшым у той час, калі гару Александра толькі яшчэ пачыналі распрацоўваць адзіночкі-шукальнікі золата.

— На зямлі,—расказваў ён,—былі выкапаны ямы і ў ёй поўзалі людзі, нібы мурашкі. Усе эмігранты-рудакопы працавалі, як сапраўдныя мурашкі, але, на жаль, не праяўлялі мурашкавай прадбачлівасці. Здабытае ўдзень золата ноччу марна трацілі на гульбу. Яго прапівалі, яго прагуль-

Падарожнікі аглядзелі мінералагічны музей.

валі ў карты. Шынок, дзе мы зараз сядзім, быў «сапраўд-ным пеклам», як казалі ў той час. Гульня ў карты ці косці часта канчалася разнёй. Паліцыя была бездапаможная, і не раз губернатару калоніі даводзілася выклікаць армію для ўціхамірання разбуяненых шукальнікаў золата. Аднак урэшце ён здолеў уціхамірыць іх: абавязаў кожнага браць пасведчанне на права распрацоўкі капалень і плаціць за іх, так што ўвогуле тут было нават менш непарадкаў, чым на капальнях Каліфорніі.

— Ці кожны зможа стаць рудакопам?—запытала Элен.

— Так. Для гэтага не трэба канчаць універсітэт. Да-статкова мець моцныя мускулы. Авантурысты ўсіх краін, прагнаныя з бацькаўшчыны галечай, з'ехаліся сюды—бага-тыя з кіркай, бедныя з нажом. Яны працавалі, як апанта-ныя; можна з упэўненасцю сказаць, што нідзе не праца-валі з такой стараннасцю, з такой ахвотай і так шчыра, як тут. Дзіўны выгляд мела тады Аўстралія! Зямля была застаў-лена палаткамі, брэзентамі, шалашамі, хацінамі—земля-нымі, дашчатымі, з галля. У цэнтры часовага пасёлка ўзвышалася прыбраная палатка губернатара, над якой развяваўся брытанскі сцяг. Навокал яе былі сінія цікавыя палаткі чыноўнікаў кіраўніцтва, палаткі мянялаў, гандля-роў золатам, спіртаносаў, спекулянтаў, якія зляцеліся сюды з усяго свету, каб пажывіцца на гэтай незвычайнай сумесі галечы з багаццем. Усе гэтыя драпежнікі былі пэў-ныя: ім багацце было забяспечана ва ўсякім выпадку, за-лік барадатых рудакопаў, якія жылі ў брудзе і вільгаці. Навокал гуло ад удараў кірак аб зямлю. У паветры паты-хала смуродам ад гнілых трупаў жывёлы, якую ніхто не закапваў. Густы пыл асядаў на лёгкія гэтых няшчасных людзей пры кожным удыханні, і нядзіўна, што смярот-насць сярод іх дасягала вельмі высокага процанта. Каб быў клімат Аўстраліі менш здаровым, эпідэмія тыфа сабрала-б тут багаты ўраджай. Усе гэтыя пакуты былі-б забыты, каб кожны рудакоп меў поспех. Але ў тым-та і справа, што на аднаго шукальніка золата, які меў поспех да багацця, прыпадзе сотня, дзве сотні, а можа нават ты-сяча рудакопаў, якія памерлі ад галечы і распачы.

— Ці не ведаеце вы, Паганель, якім спосабам яны да-ставалі золата з зямлі?—запытаў Гленарван.

— Ахвотна адкажу вам,—сказаў вучоны.—Першыя шу-кальнікі золата прамывалі золата так, як гэта яшчэ цяпер робіцца ў Севенах, у Францыі. Яны капалі ямы, даставалі з іх пароду, якую лічылі золатаноснай, прамывалі яе вадой, каб аддзяліць цяжкі метал ад больш лёгкай руды. Пра-мыванне яны рабілі ў асобнай пасудзіне, запазычанай у Амерыцы: у «калысцы». Гэта скрынка даўжынёй у пяць-шэсць футаў, нешта накшталт адкрытай труны, падзеле-

най папярочнай перагародкай на два аддзяленні. У першым змяшчаецца адно пад адным рад рэшатаў, дыяметр дзірак якіх паслядоўна змяшчаецца. Другое аддзяленне звужана ў ніжняй сваёй частцы. Парода насыпаецца на верхняе рэшата першага аддзялення, паліваецца вадой, і ўсю скрынку трасуць, праўдзівей, пакалыхваюць, як калыску. Каменне асядае на першым рэшаце, золата і пясок спадаюць на наступныя: прамытая парода сцякае з вадой у другое аддзяленне і адтуль выліваецца на зямлю. Вось тагочаснае абсталяванне распрацовак.

— Ды яшчэ, пэўна, не ва ўсякага была такая калыска,—заўважыў Джон Мангльс.

— Шукальнікі золата куплялі іх у сваіх збяднелых ці разбагацеўшых калег,—адказаў Паганель, або зусім абыходзіліся без іх.

— Чым-жа яны замянялі яе?—запытала Мэры.

— Звычайным тазам, міс Грант,—самым звычайным бляшаным тазам. Яны веялі золата так, як сяляне веюць збожжа, толькі замест зярнят пшаніцы пры ўдачы ў тазу заставаліся зерняты золата. На працягу першага года не адзін рудакоп абагаціўся дзякуючы такому тазу. Ведаеце, сябры мае, гэта быў усё-ж дзіўны час, хоць пара ботаў каштавала паўтараста франкаў, а за шклянку ліманаду плацілі па дзесяць шылінгаў. Першыя заўсёды маюць поспех. Золата ўсюды было ў збытку. Самародкі ляжалі проста на зямлі. Рэкі цяклі па металічнаму рэчышчу. Золата валялася нават на вуліцах Мельбурна, ім ледзь не брукавалі дарогі. З 26 студзеня па 24 лютага 1852 года з гары Александра ў Мельбурн была накіравана ўрадавай вартай восем мільёнаў дзвесце трыццаць восем тысяч семсот пяцьдзесят франкаў. Гэта складае сярэдняю дзённую здабычу ў сто шэсцьдзесят чатыры тысячы семсот дваццаць пяць франкаў.

— Ці вядома пра выпадкі раптоўнага абагачэння?—запытала Элен.

— Так, бывалі.

— Раскажыце, Паганель.

— Калі ласка. У 1852 годзе ў акрузе Баларат знайшлі самародак, які важыў пяцьсот семдзесят тры унцыі. У Джыслендзе быў знойдзены другі—вагой у семсот восемдзесят дзве унцыі; там-жа ў 1861 годзе знайшлі самародак у восемсот трыццаць чатыры унцыі. Урэшце, усё ў тым-жа Балараце, адзін рудакоп знайшоў самародак вагой у шэсцьдзесят пяць кілограмаў, гэта значыць цэлы капітал у дзвесце дваццаць тры тысячы восемсот шэсцьдзесят франкаў.

— Ці не ведаеце, наколькі павялічылася сусветная здабыча золата пасля адкрыцця аўстралійскіх россыпаў?—запытаў Джон Мангльс.

— Здабыча за гэта стагоддзе вырасла неймаверна. У пачатку стагоддзя ўсе краіны свету здабывалі разам толькі на сорак сем мільёнаў франкаў золата за год. Цяпер жа здабываюць каля дзевяцьсот мільёнаў. Амаль мільярд.

— Значыцца, пане Паганель,—сказаў Роберт,—магчыма, што на гэтым самым месцы, дзе мы цяпер знаходзімся, у зямлі шмат золата?

— Так, мой хлопчык. Тут ляжаць цэлыя мільёны. Мы топчам іх. І калі мы не нагінаемся, каб падняць яго, дык толькі таму, што мы зневажаем золата.

— Аўстралія, відаць, шчаслівая краіна,—сказаў Роберт.

— Не, Роберт, ты памыляешся,—адказаў географ.—Багатыя на золата краіны ніколі не былі шчаслівымі. Іх засяляюць дармаеды і гультаі. Прыпомні Мексіку, Бразілію, Каліфорнію, што стала з гэтымі краінамі ў дзевятнаццатым стагоддзі. Шчаслівыя краіны, мой хлопчык, не тыя, што багатыя на золата, а тыя, якія багатыя на жалеза!

РАЗДЗЕЛ ПЯТНАЦЦАТЫ

„Аўстралійская і новазеландская газета“

Другога студзеня досвіткам падарожнікі пераехалі праз граніцу золатаносных раёнаў і акругі Тальбот. Зараз фургон каціўся па пыльнай глебе акругі Дальхоуз. Апоўдні яны перайшлі ўброд Кольбаан, і Кемпейсп-Рывер пад $144^{\circ} 35'$ і $144^{\circ} 45'$ даўгаты. Экспедыцыя ўжо прайшла поўдарогі. Яшчэ пятнаццаць дзён такога шчаслівага падарожжа, і маленькі атрад дойдзе да берагоў бухты Туфольда.

Усе ўдзельнікі экспедыцыі былі зусім здаровыя. Абяцанні Паганеля наконт здоровага клімата збываліся. Ніякай сырасці, зусім цярпімая спека. Коні і быкі таксама былі ў добрым стане.

Пачынаючы ад Кэмдэн-Брыджа паходны строй каравана крыху змяніўся. Пасля таго, як Айртон даведаўся пра прычыны крушэння пезда, ён настаяў прыняць некаторыя меры перасцярогі, якія да таго часу былі непатрэбныя.

Коннікі не павінны былі ні ў якім выпадку ад'язджаць далёка ад фургона. У часе адпачынку заўсёды хто-небудзь павінен быў стаяць на варце. Кожную раніцу і кожны вечар зброя нанова зараджалася. Не было сумнення, што ў правінцыі арудавала шайка бандытаў, і хоць

Фургон уехаў у эўкаліптавы гай.

прамой пагрозы каравану не было, трэба было быць падрыхтаванымі да ўсякіх нечаканасцей.

Няма чаго і гаварыць, што ўсе гэтыя меры перасцярогі былі прыняты без ведама Элен і Мэры Грант, якіх Гленарван не хацеў палохаць.

Падарожнікі, вядома, зрабілі вельмі добра, рыхтуючыся такім чынам да ўсякіх выпадковасцей. За неасцярожнасць і бесклапотнасць можна было заплаціць вельмі дорага. Аднак, не аднаго толькі Гленарвана трывожыла з'яўленне шайкі. У адзіночкіх паселішчах, на станцыях скватэры і абываталі таксама прымалі меры для абароны ад раптоўнага нападу. Дамы наглуха замыкаліся нанач, і сабак спускалі з ланцугоў. Пастухі, якія прыганяюць нанач у загароды гурты жывёлы, былі ўсе ўзброены карабінамі. Вестка аб злачынстве каля Кэмдэн-Брыджа прымусіла не аднаго каланіста, які да таго часу спаў з насцеж адчыненымі вокнамі і дзвярыма, добра правяраць усе завалы і замкі перад надыходам змроку.

Зашавяліліся і каланіяльныя ўлады. У раёны былі накіраваны атрады тубыльнай жандармерыі. Тэлеграф па ўсёй лініі ахоўваўся вайсковымі часткамі. Раней пошта перавозілася па бязлюдных дарогах, без усякай аховы. А ў гэты дзень, калі атрад Гленарвана пераязджаў цераз шасейную дарогу з Кільмора ў Хіткот, міма праімчалася ў воблаках пылу паштовая карэта, і ўнутры яе Гленарван убачыў узброеных карабінамі паліцэйскіх. Можна было падумаць, што вярнуліся тыя сумныя часы, калі адкрыццё першых залатых капалень, як магнітам, прыцягнула ў Аўстралію ўвесь зброд і лішніх людзей еўрапейскага грамадства.

За мілю ад кільморскага шасе фургон прыехаў у засеньгаю гіганцкіх дрэў. Упершыню за ўвесь час падарожжа ад мыса Бернуілі атрад Гленарвана убачыў узлесак аднаго з тых аўстралійскіх лясоў, якія займаюць плошчу на многа градусаў.

Ва ўсіх вырваўся з грудзей крык захаплення, калі ўбачылі эўкаліпты, якія дасягаюць двухсот футаў у вышыню, з губкаватай карой таўшчынёй у пяць дзюймаў. Іх гладкія ствалы ў дваццаць футаў у абхопе падымаліся на сто пяцьдзсят футаў уверх, прычым ні сучок, ні галінка не парушалі іх ідэальнай прастасці. Яны не былі-б гладчэйшымі, каб іх абточвалі на такарным варштаце. Гай эўкаліптаў уяўляўся воку бясконцым радам аднолькавых калон, якія ідуць у далёкі прастор. На вялікай вышыні калоны гэтыя заканчваліся кронай галля, на канцы якога расло лісце. Каля асновы лісцяў дзе-ні-дзе відаць былі адзіночкія кветкі, якія сваёй формай нагадвалі перакулёныя урны.

Вецер вольна разгульваў пад гэтым вечна зялёным скляпеннем. Бесперапынныя подыхі паветра не давалі вільгаці збірацца ў глебе. Коні, стады быкоў, калёсы вольна маглі праходзіць між шырока расстаўленымі дрэвамі. Тут не было ні непраходных гушчароў, ні першабытных зараснікаў з паваленымі дрэвамі і густымі пераплётамі паўзучых раслін, у якіх толькі агонь і жалеза могуць працерабіць падарожніку дарогу. Зялёны дыван унізе дрэў, зялёныя кроны ўверсе, доўгая перспектыва высокіх прамых ствалоў, амаль поўная адсутнасць ценю і халадку, дзіўнае асвятленне, нібы праменні святла праходзілі праз рэдкую тканіну,—усё гэта разам узятае надавала незвычайны выгляд гэтаму лесу, які нічым не падобны на лясы Старога і Новага Свету. Эўкаліпт, «тара», як яго называюць тубыльцы, належыць да сямейства міртавых. Адсутнасць ценю пад густым галлём эўкаліптаў тлумачыцца дзіўнай анамаліяй¹ у размяшчэнні лісцяў. Яны павернуты к сонцу не сваёй паверхняй, а рабрам. Вока бачыць гэта незвычайнае лісце толькі ў профіль. Таму вось сонечныя праменні і праходзяць праз лісце, як праз паднятую рашотку жалюзі.

Усе падарожнікі звярнулі ўвагу на гэту асаблівасць лесу і вельмі здзівіліся, не ведаючы, чым вытлумачыць гэту незвычайную з'яву. Натуральна, што на гэта пытанне мог даць адказ толькі адзін Паганель. Вучоны ані не замяшаўся і з гатоўнасцю адказаў:

— Мяне здзіўляе тут не тое,—сказаў ён,—не дзівоты прыроды. Прырода ведае, што і чаму яна робіць. Прырода не зрабіла памылкі, надаўшы такое дзіўнае становішча гэтым лісцям, але натуралісты, безумоўна, памыліліся, назваўшы гэтыя дрэвы «эўкаліптамі».

— А што азначае гэта слова?—запытала Мэры Грант.

— Па-грэчаску яно азначае: «я добра накрываю». Натуралісты паспрабавалі захаваць сваю памылку за грэчаскімі словамі, каб яна не калола ў вочы. Але тым не менш факт застаецца фактам—эўкаліпт, безумоўна, «дрэнна накрывае».

— Згодзен з вамі, дарагі Паганель,—сказаў Гленарван,—але ўсё-ж скажыце, чаму лісце стаіць перпендыкулярна к сонцу?

— Па вельмі простае прычыне,—адказаў Паганель,—і вы лёгка зразумеце яе, сябры мае. У гэтай краіне, дзе паветра сухое, дзе мала дажджоў, дзе глеба высушана, дрэвам не патрэбна ні прамых праменняў сонца, ні ветру. З-за недахопу вільгаці ў дрэў мала соку. Таму лісце, абараняючыся ад залішняга выпарэння, паварачвае к сонечным

¹ Анамалія—адхіленне.

праменням рабро сваёй паверхні. Гэтае лісце трымаецца вельмі разумна.

— Але ў той-жа час і вельмі эгаістычна,—запярэчыў маёр.—Яно думае толькі аб сабе і зусім не клапаціцца пра падарожнікаў.

Усе ў душы згадзіліся з думкай маёра, апрача Паганеля, які, выціраючы з ілба буйны пот, усё-ж віншаваў сябе, што ўбачыў дрэвы, якія не даюць ценю. Але такое размяшчэнне лісцяў—цэлае няшчасце для падарожнікаў: эўкаліптавыя лясы займаюць вялікія прасторы, і нішто ў іх не абараняе ад нязноснай спёкі.

На працягу ўсяго дня фургон ехаў між бясконцых радоў эўкаліптаў. Караван не сустрэў за гэты дзень ні жывой душы, нават ні аднаго чатырохногага. Толькі какаду сядзелі на верхавінах дрэў, але на такой вышыні іх ледзь можна было бачыць, і шчабятанне іх данссілася да нізу дрэў ледзь чутным шэптам. Калі-ні-калі між ствалоў воддаль пралятала чародка папугаяў, пабліскваючы рознакаляровым апярэннем.

У гэтым зялёным храме панавала поўная цішыня. Яна парушалася толькі рыпеннем колаў фургона, стукам капытоў коней, рэдкімі словамі падарожнікаў ды крыкам Айртона, які падганяў сваю лянівую запражку.

З надыходам ночы спадарожнікі зрабілі прывал каля эўкаліпта, дзе на зямлі захаваліся яшчэ выразныя сляды вогнішча. Дрэва было падобна на фабрычны комін, бо агонь прапаліў увесь ствол наскрозь знізу даверху. Аднак, не гледзячы на тое, што пасля агню засталася цэлай толькі кара, дрэва не памірала.

Па парадзе Паганеля, Ольбінет распаліў вогнішча ў адным з такіх штучных дуплаў. Цяга там аказалася добрай, і ўвесь дым выцягвала ўверх, дзе ён губляўся ў цёмным скляпенні лісцяў. Перад тым, як легчы спаць, падарожнікі размеркавалі між сабой дзяжурствы, і Айртон, Мюльрэдзі, Вільсон і Джон Мангльс, змяняючы адзін аднаго, вартавалі лагер да світання.

Увесь наступны дзень, 3 студзеня, караван ехаў уздоўж сіметрычных радоў дрэў. Здавалася, лесу ніколі не будзе канца. Аднак пад вечар лес парадзеў, і на некалькі міль уперадзе, пасярод невялікай раўніны, паказалася купка размешчаных правільнымі радамі будынкаў.

— Сеймур,—сказаў Паганель.—Гэта апошні горад правінцыі Вікторыя, праз які мы праедзем.

— Гэта вялікі горад?—запытала Элен.

— Не, гэта звычайны пасёлак, але ён хутка вырастае ў сапраўдны горад.

Падарожнікі зрабілі прывал каля дрэва.

— Як вы думаеце, ці знойдзем мы там гасцініцу?—
запытаў Гленарван.

— Спадзяюся,—адказаў географ.

— У такім выпадку едзем туды хутчэй. Нашы цярп-
лівыя спадарожніцы, пэўна, не супроць таго, каб хоць
адну ноч пераначаваць у сапраўдных пасцелях.

— Мэры і я, вядома, нічога не маем супроць таго,
калі толькі заезд у Сеймур не выкліча ні клопотаў, ні
затрымкі.

— Ні ў якім выпадку,—адказаў Гленарван.—Быкі стамі-
ліся, дый коням патрэбен адпачынак. К таму-ж мы вы-
едзем адтуль заўтра досвіткам.

Было каля дзевяці гадзін вечара. Месяц заходзіў.
Касья праменні яго не маглі спрачацца з надыходзячай цем-
рай, калі караван уз'ехаў на шырокія вуліцы Сеймура.
Паганель ішоў на чале атрада з упэўненым выглядом ча-
лавека, які добра ведаў усё, хоць у Сеймуры ён апынуўся
ўпершыню за ўсё сваё жыццё. Але, відаць, ім кіраваў няверны
інстынкт, бо ён прывёў караван проста к варотам «Паў-
ночнабрытанскай гасцініцы».

Фургон шпарка распраглі, коней і быкоў завялі на
стайню, а падарожнікі змясціліся ў даволі камфартбель-
ных пакоях. А дзiesiąтай гадзіне вечара ўсе паселі за стол,
засланы па ўказаннях містэра Ольбінета. Паганель і Ро-
берт прышлі апошнімі к сталу—яны вярнуліся з прагулкі
па гораду. Насуперакі звычай, вучоны мала расказваў
пра навакольнае. Але гэта тлумачылася вельмі проста:
ён нічога не ўбачыў у цемры.

Між тым менш няўважлівы назіральнік, безумоўна,
заўважыў-бы незвычайны для такога позняга часу рух на
вуліцах Сеймура. Усюды збіраліся невялікія групы абы-
ваталяў, дзверы дамоў пакідалі адчыненымі, і гаспадары
перагаварваліся з парогаў іх; людзі пра нешта трывожна
распытвалі адзін у аднаго, чыталі голасна ранішнія газеты
і падрабязна тлумачылі прачытанае. Безумоўна, усё гэта
абавязкова звярнула-б на сябе ўвагу больш уважлівага ча-
лавека, чым Паганель.

Маёр, не выходзячы з будынка гасцініцы, адчуў, што
жыхары маленькага гарадка нечым не на жарты ўсхваля-
ваны. Дзєсяціхвіліннай гутаркі з гаваркім метр-д'отэлем
Дыксонам было дастаткова, каб зразумець прычыны
хвалявання. Але маёр ні слова не сказаў пра гэта ў часе
вячэры. Толькі пасля таго, як Элен і Мэры Грант пакі-
нулі сталовую і пайшлі ў пакоі, маёр затрымаў сваіх
таварышоў і сказаў ім.

— Выкрыты вінаватыя ў злачынстве на Сэндхорцкай
чыгунцы.

— Яны арыштаваны?—жвава запытаў Айртон.

— Не,—адказаў маёр, нібы не заўважаючы спешнасці, з якой былы боцман запытаўся. Хоць гэтую спешнасць можна было апраўдаць такімі абставінамі.

— Шкада!—сказаў Айртон.

— Хто-ж вінаваты?—запытаў Гленарван.

— Чытайце,—сказаў маёр, падаючы Гленарвану выпуск «Аўстралійскай і новазеландскай газеты»,—і вы ўбачыце, што паліцэйскі афіцэр не памыліўся ў сваіх меркаваннях.

Гленарван прачытаў голасна наступны допіс:

«Сідней, 2 студзеня 1866 года. Усе, пэўна, яшчэ памятаюць няшчасны выпадак ноччу з 29 на 30 снежня мінулага года ў Кэмдэн-Брыджы, за пяць міль ад станцыі Кэстльмен, на чыгуначнай лініі Мельбурн—Сэндхорст. Адзінаццацігадзінны экспрэс, які імчаўся поўным ходам, зваліўся ў раку Лютон, бо мост цераз раку быў сапсаваны.

Абрабаванне пасажыраў, зробленае пасля крушэння, знаходка трупа вартаўніка за поўмілі ад Кэмдэн-Брыджа—усё гэта сведчыла, што (катастрофа адбылася ў выніку злога намеру.

І сапраўды, судовы следчы ўстанавіў, што злачынства зроблена бандай катаржнікаў, якія каля шасці месяцаў таму назад ўцяклі з Перцкай турмы ў Паўднёвай Аўстраліі. Банда складаецца з 29 чалавек. Атаманам яе з'яўляецца Бен Джойс—закаранелы злачынца, які нядаўна з'явіўся ў Аўстраліі.

Уладам пакуль што не ўдалося яшчэ затрымаць гэту шайку. Таму гарадскім жыхарам, каланістам-фермерам і скватэрам рэкамендуецца прыняць адпаведныя меры асцярожнасці і даваць у паліцэйскае кіраўніцтва Мэльбурна весткі, якія могуць садзейнічаць паспяховасці следства.

Д. П. Мітчэль».

Калі Гленарван скончыў чытаць, Мак-Набс звярнуўся да географа і сказаў:

— Вось бачыце, Паганель, выходзіць, і ў Аўстраліі ёсць катаржнікі!

— Ды гэта-ж збеглыя!—адказаў Паганель.—А я гаварыў пра ссыльных. Ім катэгарычна забаронена тут быць.

— Няважна—збеглыя яны ці ссыльныя,—заўважыў Гленарван,—а важна тое, што яны ёсць! Хоць, па-мойму, гэты прыкры факт ніяк не павінен адбіцца на нашым падарожжы. Якая ваша думка наконт гэтага, Джон?

Малады капітан адказаў не адразу. Ён хістаўся: з аднаго боку, ён не хацеў засмучаць дзяцей капітана Гранта

прапановай на час спыніць пошукі іх бацькі, а з другога—баяўся за лёс экспедыцыі.

— Каб місіс Гленарван і міс Грант не ехалі з намі,—сказаў ён урэшце,—мяне мала-б хвалявала з'яўленне гэтых нягоднікаў.

Гленарван зразумеў маладога чалавека і дадаў:

— Само сабой зразумела, што не можа быць і гутаркі аб поўным адмаўленні ад пошукаў,—сказаў ён.—Трэба толькі абмеркаваць, ці не лепш, памятаючы пра нашых спадарожніц, накіравацца ў Мельбурн, сесці там на «Дункан» і морам праехаць на ўсходняе ўзбярэжжа, к месцу крушэння «Брытаніі». Якая ваша думка, Мак-Набс?

— Я-б хацеў, каб спачатку выказаўся Айртон,—адказаў маёр.

Былы боцман, позіркам папрасіўшы дазволу ў Гленарвана, загаварыў:

— Мая думка,—сказаў ён,—такая: мы знаходзімся за дзвесце міль ад Мельбурна, і небяспека, калі яна існуе, аднолькавая як па шляху на поўдзень, так і па шляху на ўсход. Абедзве гэтыя дарогі бязлюдныя, і адна варта другой. Апрача таго, па-мойму, трыццаць зламаныкаў не могуць спалохаць васьмі добра ўзброеных і рашучых людзей. Ітак, калі не будзе прапанавана нічога лепшага, я выказваюся за працяг падарожжа.

— Правільна, Айртон,—сказаў Паганель.—Прадаўжаючы падарожжа на ўсход, мы можам напаткаць сляды капітана Гранта. Пайшоўшы на поўнач, мы, наадварот, трацім гэту магчымасць. Я згодзен з Айртонам і лічу, што збеглыя катаржнікі не страшныя для сумленных людзей.

Гленарван паставіў на галасаванне прапанову не змяняць маршрута падарожжа, і яна аднагалосна была прынята.

— Адна заўвага, сэр,—сказаў Айртон у тую хвіліну, калі ўсе сабраліся разыйсціся па сваіх пакоях.

— Калі ласка, Айртон.

— Ці не пара аддаць «Дункану» загад накіравацца на ўсходні бераг?

Гленарван зірнуў на капітана яхты.

— Не варта,—адказаў той.—Гэта не позна будзе зрабіць і тады, калі мы прыдзем у бухту Туфольда. Наадварот, калі якія-небудзь непрадбачаныя абставіны прымусяць нас накіравацца ў Мельбурн, будзе вельмі прыкра, калі мы не застанем там «Дункана». Апрача таго яхта, напэўна, яшчэ не адрамантавана. Таму я лічу немагчымым аддаваць такое распараджэнне.

— Добра,—адказаў Айртон, не настайваючы.

Назаўтра раніцою маленькі атрад, аднавіўшы запасы ўзбраення і гатовы да ўсякіх нечаканасцей, вышаў у дарогу. Праз поўгадзіны пасля таго, як схаваліся ад вока апошнія дамы Сеймура, атрад зноў увайшоў у эўкаліптавы лес, які цягнуўся далёка на ўсход.

Гленарван, па праўдзе, аддаў-бы перавагу, каб дарога праходзіла па голай раўніне: на раўніне цяжэй зрабіць засаду, чым у лесе. Але выбару не было, і фургон цэлы дзень прабіраўся сярод аднастайных высокіх ствалоў.

Пад вечар, прайшоўшы ўздоўж граніцы графства Англезі, караван перайшоў сто сорок шосты мерыдыян і спыніўся нанач на рубяжы акругі Мёрэй.

РАЗДЗЕЛ ШАСНАЦЦАТЫ,

у якім Роберт адкрывае новую пароду малпаў

Назаўтра, 5 студзеня, падарожнікі вышлі на шырокую тэрыторыю акругі Мёрэй. Гэтая глухая, малазаселеная акруга цягнецца да самага высокага бар'ера Аўстралійскіх Альпаў. Цывілізацыя не паспела падзяліць яе на графствы з выразна акрэсленымі межамі. Гэта самая глухая частка правінцы і яе мала хто наведвае. Калі-небудзь яе густыя лясы ўпадуць ад сякеры дрывасека, а прэрыі напоўняцца шматлікімі гуртмі рагатай жывёлы, авечак і бараноў. Але пакуль што глеба акругі была такой-жа некрунтай, як у той дзень, калі гэтая частка сухазем'я ўпершыню ўзнялася над паверхняй Індыйскага акіяна. Гэта была пустыня.

Гэта вобласць на англійскіх картах адзначалася наступнымі характэрнымі словамі: «Reserve for the Blacks» — «Запаведнік для чорных людзей». Сюды каланісты твалтоўна адагналі тубыльцаў. Ім далі ў аддаленых стэпах, сярод непраходных лясоў, некалькі ўчасткаў зямлі, дзе малапа-малу павінна вымерці аўстралійская раса. Усякі белы, (хто-б ён ні быў: каланіст, эмігрант, дрывасек ці жывёлавод, можа перайсці граніцы гэтага запаведніка. А чорнае насельніцтва не мае права і кроку ступіць за мяжу яго.

Паганель размаўляў на гэту тэму, хвалюючыся і вельмі махаючы рукамі. На яго думку, брытанская каланіяльная палітыка асудзіла на паступовае выміранне тубыльскія плямёны, не кажучы ўжо аб поўным выгнанні іх з месц, дзе жылі іх продкі. Гэта лютасць брытанскіх каланістаў праяўляецца ва ўсіх англійскіх калоніях, а асабліва выразна выступае ў Аўстраліі.

У першыя часы каланізацыі гэтай часткі свету ссыльныя, ды і самі каланісты глядзелі на тубыльцаў, як на дзікіх звяроў. Яны палявалі на іх, рабілі на іх аблавы, руйнавалі іх пасёлкі. Юрысты калоніі імкнуліся давесці, што аўстралійскія тубыльцы не людзі, і таму забойства іх не

з'яўляецца злачынствам. Сіднейскія газеты прапаведвалі радыкальны сродак як выратавацца ад плямён, якія жывуць вакол возера Гунтэр: атруціць ваду гэтага возера.

Англічане, як відаць, у пачатку лічылі масавыя забойствы тубыльцаў вярнейшым прыёмам каланізацыі. Яны праяўлялі страшэнную лютасць. Яны трымаліся ў Аўстраліі так, як у Індыі, якая заплаціла пяццю мільёнамі людзей за гонар стаць брытанскай калоніяй, як у Капскай калоніі, дзе ад мільённага гатэнтацкага насельніцтва зараз засталася менш ста тысяч. Таму тубыльнае насельніцтва Аўстраліі, страціўшае права на існаванне, споенае чужакамі, засцілае сваімі трупамі дарогу для пераможнага шэсця «цывілізацыі» і становіцца на шлях поўнага вымірання. Праўда, асобныя губернатары выдавалі ўказы супроць крывяжэрнасці каланістаў. Яны нават каралі некалькімі ўдарамі бізуна белых, якія... адрэзвалі чорным насы ці вушы або адсякалі ім мізінцы, каб зрабіць сабе лапатачку для набівання люлькі. Але што азначалі гэтыя слабыя асобныя галасы? Хваля забойстваў разлілася так шырока, што цэлыя плямёны знікалі з твара зямлі. Дастаткова прыпомніць хоць-бы толькі адну зямлю Ван-Дымена, тубыльнае насельніцтва якой у пачатку стагоддзя складалася з пяці тысяч чалавек, а ў 1863 годзе з... сямі чалавек. Дастаткова прачытаць допіс у адным з выпускаў «Меркурыя» аб прыездзе ў Габартоун апошняга з тасманійцаў!

Ні Гленарван, ні маёр, ні Джон Мангльс не супярэчылі Паганелю. Каб яны былі англічанамі, яны ўсёроўна не выступілі-б на абарону сваіх землякоў—вельмі дакладныя і бяспрэчныя былі факты, прыведзеныя вучоным.

— Гадоў пяцьдзсят таму назад,—дадаў Паганель,—мы сустрэлі-б на сваім шляху шмат тубыльных плямёнаў. Аднак да гэтага часу мы не бачылі яшчэ тубыльцаў. Праз сто гадоў на аўстралійскім мацерыку не застанецца ні аднаго прадстаўніка тубыльнай расы.

І сапраўды, запаведнік выглядаў зусім бязлюдным. Нідзе ні следа стаянак, ні хаціны. Пустынныя раўніны чаргаваліся з першабытнымі лясамі.

Паволі выгляд мясцовасці рабіўся ўсё больш дзікім. Падарожнікі гатовы былі падумаць, што ні адно жывое стварэнне, ні чалавек, ні жывёла, ніколі не бываюць на гэтых закінутых участках, як раптам Роберт, прыпыніўшыся перад групай эўкаліптаў, усклікнуў:

— Глядзіце, малпа!

І ён паказаў на вялікае чорнае стварэнне, якое пераскаквала з галінкі на галінку і з дрэва на дрэва з несяжнай спрытнасцю. Можна было падумаць, што ў яго ёсць крыллі. Няўжо ў гэтай дзіўнай краіне, дзе ўсё такое незвычайнае і новае, прырода надзяліла малпу крыллямі?

Фургон прыпыніўся, і ўсе сачылі за жывёлай, якая хутка знікала ў гушчары лесу. Неўзабаве яна апусцілася ўніз і, з шпаркасцю маланкі прабегшы некалькі метраў па зямлі, ухапілася сваімі доўгімі рукамі за абсалютна гладкі тоўсты ствол камеднага дрэва. Падарожнікі не ўяўлялі, як яна падымецца ўгару па гэтаму слізкаму ствалу, якога нельга было нават абхапіць рукамі, як раптам малпа дастала нешта накшталт сякеркі, і робячы невялікія зарубкі на ствале, хутка ўскарабкалася па іх на самую верхавіну дрэва.

— Але-ж і арыгінальная малпа!—усклікнуў маёр.—Як яна называецца?

— Гэта малпа называецца чыстакроўным аўстралійцам,—адказаў Паганель.

Падарожнікі географа не паспелі нават паціснуць плячыма пры гэтых недарэчных словах, як раптам аднекуль данесліся гартанныя крыкі, якія толькі прыкладна можна перадаць нашымі гукамі: «Коо-эх! Коо-эх!» Крычалі недзе паблізу. Айртон падагнаў палкай сваю запражку і, праехаўшы сотню крокаў, падарожнікі неспадзявана наткнуліся на стаянку тубыльцаў.

Якое сумнае відовішча! Штук дзесяць палатак, сшытых з кары дрэва, стаялі на голай зямлі.

Тубыльцы, відаць, жылі ў страшнай галечы. Тут было чалавек трыццаць мужчын, жанчын і дзяцей, апранутых у лахманы з шкуры кенгуру. Ubачыўшы фургон, яны хацелі ўстаць і ўцячы. Але некалькі слоў, сказаных Айртонам на нейкім незразумелым дыялекце, супакоілі іх.

Тубыльцы, ростам ад пяці футаў чатырох дзюймаў да пяці футаў сямі дзюймаў, мелі колер скуры не чорны, а такі, які нагадваў старую сажу, кучаравыя валасы, доўгія рукі і выпучаныя ўперад жываты. Іх цела было размалёвана татуіроўкай і зарубцаванымі надрэзамі, зробленымі ў часе пахаванняў. Цяжка ўявіць сабе твар, які менш за ўсё адпавядаў еўрапейскаму ідэалу характа: вялікі рот, пляскаты нос, западзістыя шчокі і вытырклая ўперад ніжняя сківіца.

Элен і Мэры Грант вышлі з фургона і падышлі да тубыльцаў. Яны ласкалі дзяцей і давалі есці галодным мужчынам і жанчынам, якія з прагнасцю знішчалі ежу. Асаблівы жаль у падарожніц выклікалі жанчыны-тубылькі. Няма на свеце больш цяжкай долі, чым для аўстралійкі; прырода-мачыха адмовіла ёй нават у нязначнай частцы прывабнасці; гэта раба, якую будучы муж забірае сілай, і замест вясельнага падарунка па звычаю яна атрымлівае толькі палачныя ўдары ад свайго новага гаспадара. Галоўная цяжкасць клопатаў вандроўнага жыцця кладзецца на яе; яна ўсюды цягае за сабой дзяцей, закруціўшы іх у

трысцёвую мату; яна пераносіць з месца на месца паляўнічыя і рыбацкія прылады і запасы расліны рhotmim tenax, з якой пляце сеткі. На яе абавязку ляжыць пракарміць усю сям'ю; яна павінна лавіць яшчарак, апасумаў і гадзюк, яна збірае галлё для вогнішча, яна абдзірае кару для шалаша; як уючная небарака-жывёла, яна не мае ніколі адпачынку; яна есць пасля свайго гаспадара, даядаючы аб'едкі, якімі ён пагрэбаваў. Нядзіўна, што пры такім жыцці старасць—заўчасная, жахлівая—насцігае аўстралійку ў першыя-ж гады пасля замужжа.

У гэтую хвіліну некаторыя з гэтых небарак, відаць, ужо даўно пазбаўленыя яды, стараліся злавіць птушак, прынаджваючы іх зярнятамі. Яны ляжалі на распаленай сонцам зямлі, нібы нежывыя, цэлымі гадзінамі чакаючы, пакуль ашуканая іх нерухомасцю птушка не сядзе сама к ім на руку. Іншых спосабаў як лавіць птушак яны не ведалі, і трэба быць аўстралійскай птушкай, каб трапіць у такую няхітрую пастку.

Між тым, супакоеныя мірнымі і зычлівымі адносінамі падарожнікаў аўстралійцы з усіх бакоў абступілі фургон, і зараз даводзілася ахоўваць запасы ад раскрадання. Іх гаворка складалася з сыкання і ляскання языком. Слова «нокі, нокі» гаварылася ўсё часцей і суправаджалася такімі выразнымі жэстамі, што падарожнікі ўрэшце зразумелі яго значэнне: «дай, дай». Гэта «дай, дай» тычылася літаральна ўсяго, што бачылі беднякі. Містэру Ольбінету давлялося ўвесь час сцерагчыся, каб захаваць багаж і асабліва запасы правіянту.

Па просьбе Элен, Гленарван загадаў Ольбінету раздаць крыху прадуктаў тубыльцам. Яны, відавочна, зразумелі сэнс яго загаду, і ўдзячнасць іх была такой вялікай, што кранула-б самога чорствага чалавека.

Містэр Ольбінет, будучы чалавекам выхаваным, хацеў спачатку накарміць жанчын. Але гэтыя няшчасныя стварэнні не адважваліся дакрануцца да яды, пакуль не наеліся іх лютыя мужы. Мужчыны накінуліся на сухары і сушанае мяса, як звяры на здабычу.

Мэры Грант падумала, што яе бацька магчыма знаходзіцца ў палоне ў такіх-жа дзікіх тубыльцаў, і слёзы набеглі на яе вочы. Яна адразу ўявіла пакуты, якія павінен быў зазнаць такі чалавек, як Гары Грант, стаўшы рабом вандроўнага племені.

Джон Мангльс, які не зводзіў з яе вачэй, угадаў яе думкі і звярнуўся да былога боцмана «Брытаніі»:

— Айртон, вы былі ў палоне ў такіх самых дзікуноў?

— Так, капітан,—адказаў той,—усе гэтыя плямёны ўнутранай Аўстраліі падобны адно на адно. Толькі вы бачыце перад сабой нікчэмную групку людзей, у той час

Сустрэча з тубыльцамі.

як на берагах Дарлінга жывуць многалюдныя плямёны, на чале з магутнымі і моцнымі правадырамі.

— Але што-ж можа рабіць еўрапеец у такіх дзікуноў?—запытаў Джон Мангльс.—Нашто ён ім патрэбен?

— Еўрапеец ходзіць на паляванне і вудзіць рыбу разам з дзікунамі, як гэта рабіў я,—адказаў Айртон,—прымае ўдзел у бойках. Я ўжо гаварыў вам, што абыходжанне з ім залежыць ад паслуг, якія робіць ён племені, і калі гэта адважны і разумны чалавек, дык ён карыстаецца вялікім аўтарытэтам сярод тубыльцаў.

— Але застаецца палонным?—сказала Мэры Грант.

— Так. За ім пільна сочаць, не зводзячы позірку ні ўдзень, ні ноччу,—адказаў Айртон.

— Аднак вам, Айртон, удалося ўцячы?—уступіў у гутарку маёр Мак-Набс.

— Толькі таму, што племя, якое ўзяло мяне ў палон, было занята бітвай з суседнім племенем. Я ўцёк. Праўда. І я не каюся, што ўцёк. Але каб мне прапанавалі паўтарыць усё спачатку, сапраўды, я, здаецца, аддаў-бы перавагу вечнаму рабству тым катаванням, якія я перацярпеў, вандруючы па пустынях унутранай Аўстраліі. Ад усяго сэрца спадзяюся, што капітан Грант не адважыўся на гэты бязглузды ўчынак!

— Вы бачыце самі, міс Мэры,—сказаў капітан,—што мы павінны жадаць, каб капітан Грант быў у палоне. К таму-ж у гэтым выпадку нам лягчэй будзе знайсці яго сляды, чым калі-б ён уцёк і бадзяецца па лясах мацерыка.

— Вы спадзяецеся яшчэ на тое, што мы яго знойдем?—запытала маладая дзяўчына.

— Я спадзяюся, міс Мэры, што хутка настане дзень, калі я ўбачу вас шчаслівай.

Вільготнымі вачыма Мэры ўдзячна зірнула на маладога капітана.

Між тым тубыльцаў ахапіла нейкае неразумелае ўзрушанне. Яны голасна ўскрыквалі, разбягаліся ў розныя бакі, хапалі зброю і, здавалася, ашалелі.

Гленарван ніяк не мог зразумець, што з імі робіцца. Маёр, таксама зацікаўлены дзіўнымі паводзінамі дзікуноў, звярнуўся да Айртона:

— Вы прабылі столькі часу сярод аўстралійцаў, можа вы растлумачыце нам, якая муха іх укусіла?

— Я не ведаю іх мовы, таму што тут столькі-ж дыялектаў, колькі плямёнаў, але ўсё-ж паспрабую.

Паклікаўшы жэстам аднаго з тубыльцаў, Айртон пачаў з ім гутарку. Пасля, звярнуўшыся да падарожнікаў, ён сказаў:

— Калі я не памыляюся, яны хочуць паказаць вам прыкладную бітву ў падзяку за яду.

У битве дзікуны наскаквалі адзін на аднаго.

і сапраўды, Айртон правільна зразумеў намеры дзікуноў. Тубыльцы напалі адзін на аднаго з добра разыгранай ярасцю, і, каб не папярэджанне Айртона, падарожнікі падумалі-б, што прысутнічаюць пры сапраўднай бітве. Аўстралійцы наогул, па сцвярджэнню многіх падарожнікаў, прыродныя акторы, і гэта маленькая сцэнка як нельга лепш пацвердзіла правільнасць гэтай думкі.

Прыладамі нападу і абароны ў іх былі тоўстыя дубінкі, якія ў спрытных руках могуць раструшчыць самы моцны чэрап, і тамагаўк—расшчэпленая палка, у развіліну якой устаўлены востры камень. Дрэўка гэта першабытнай пікі мела дзевяць футаў у даўжыню. Гэта страшная зброя на вайне і ў той-жа час карысная прылада ў быту. Яна з аднолькавым поспехам сячэ галлё і галовы ворагаў, рассяжае целы і ствалы дрэў.

У бітве дзікуны наскаквалі адзін на аднаго, з дзікімі выкрыкамі, размахваючы зброяй. Адзін падаў на зямлю, прыкідваючыся нежывым, а пераможцы прарэзліва крычалі.

Жанчыны, пераважна старыя, падбухторвалі байцоў, кідаліся на ўяўныя трупы і рабілі выгляд, што разрываюць іх на кавалкі.

Элен увесь час баялася, каб паказ не ператварыўся ў сапраўдную бітву, тым больш, што дзеці, якія прымалі ўдзел у спектаклі, ужо тармашылі адзін аднаго з непадробленым запалам і зусім не толькі для бачнасці. Асабліва захапляліся бойкай дзяўчынкi.

Прыкладная бітва прадаўжалася ўжо хвілін дзесяць, як раптам ваякі спыніліся. Зброя выпала з іх рук. Глыбокая цішыня змяніла шматгалосы крык. Тубыльцы застылі ў той позе, у якой яны спыніліся, як сапраўдныя жывыя карціны. Можна было падумаць, што яны акамянелі. Што паслужыла прычынай раптоўнага перамір'я? Чаму байцы акамянелі? Падарожнікі хутка атрымалі адказ на гэтыя пытанні.

На верхавіну камеднага дрэва села стая какаду. Яны нагадвалі сваім рознакаляровым апярэннем радугу. З'яўленне гэтых стракатых птушак і прымусіла тубыльцаў спыніць «бітву».

Пасля забаўнай аўстралійскай вайны падарожнікам прыпадала ўбачыць сапраўднае аўстралійскае паляванне.

Адзін з тубыльцаў схапіў нейкую дзіўнай формы прыладу, афарбаваную ў чырвоны колер, і, адышоўшы ад групы сваіх, як і раней, нерухомах таварышоў, накіраваўся к дрэву, на якім сядзела стая. Ён рушыў уперад паціху, як цень; ні адзін каменьчык не паварушыўся, ні адна сухая галінка не трэснула.

Падышоўшы да дрэва, дзікун кінуў чырвоны прадмет проста ўперад. Дзіўная прылада праляцела гарызантальна футаў сорок, потым раптоўна, не кранаючыся зямлі, узляцела ўгору пад простым кутом, паднялася на сто футаў і, забіўшы з дзесятак птушак, апісала парабалу і ўпала каля ног паляўнічага.

Гленарван і яго падарожнікі здзівіліся. Яны не верылі сваім вачам.

— Гэта бумеранг,—сказаў Айртон.

— Бумеранг!—крыкнуў Паганель.—Аўстралійскі бумеранг! І, як дзіця, ён пабег да дзіўнай прылады, каб «паглядзець што ў яе ўнутры».

І сапраўды можна было падумаць, што ўнутры бумеранга захоўваецца які-небудзь механізм ці пружына, раптоўнае выпростванне якой прымушае ўсю прыладу змяняць напрамак руху. Але нічога падобнага не аказалася.

Бумеранг складаўся з загнутага на адным канцы кавалка цвёрдага дрэва даўжынёй у трыццаць—сорок дзюймаў. Яго таўшчыня пасярэдзіне раўнялася тром дзюймам, а канцы завастраліся. Увагнуты з аднаго боку на поўдзюйма, ён меў два канты на пукатым баку. Уся прылада была такой-жа звычайнай, якім незразумелым было яго дзеянне.

— Дык вось які гэты славуты бумеранг!—сказаў Паганель, аглядаючы дзіўную прыладу.—Звычайны кавалак дрэва і больш нічога! Але чаму, летучы па гарызанталі, ён у пэўны момант раптам ляціць угору і потым падае к нагам гаспадара? Ні вучоныя, ні падарожнікі ніяк не маглі растлумачыць сабе гэтага.

— Ці не падобна гэта на зваротны рух абруча, кінутага пэўным спосабам?—запытаў Джон Мангльс.

— Ці, хутчэй,—дадаў Гленарван,—на зваротны рух біліярднага шара, які коціцца назад, калі яго ўдарыць па пэўнаму месцу?

— Не, гэта не тое,—адказаў Паганель.—У абодвух выпадках, пра якія вы гаворыце, ёсць пункт апоры, які і абумоўлівае зваротны рух: гэта зямля для абруча і сукно біліярда для шара. А ў бумеранга няма ніякага пункта апоры; ён не кранаецца зямлі і ўсё-ж змяняе напрамак палёту.

— У такім выпадку, чым-жа вы вытлумачыце гэту дзівосную з'яву, пане Паганель?—запытала Мэры.—Я не імкнуся растлумачыць, я абмяжоўваюся канстатацыяй факта. Відаць, тут уся справа ў форме бумеранга і ў тым, як яго кідаюць. Але і тое і другое—сакрэт аўстралійцаў.

Між тым час ішоў, і Гленарван пачаў ужо думаць пра выхад у дарогу, бо гэты прыпынак быў зусім непрадбачаны. Ён толькі што хацеў прапанаваць падарожнікам заняць свае

месцы ў сёдлах і фургоне, як раптам на палянку выбег за-сопшыся дзікун і нешта ўзрушана крыкнуў:

— Ага,—сказаў Айртон,—ён падпільнаваў казуараў.

— Значыцца, зноў будзе паляванне?—запытаў Гленарван.

— Неабходна астацца і паглядзець!—усклікнуў Паганель.

— Можа яны зноў пусцяць бумеранг. Гэта надзвычай цікава.

— Якая ваша думка, Айртон?—запытаў Гленарван.

— Гэта не надоўга затрымае нас,—адказаў той.

Тубыльцы не марудзілі ні секунды. Паляванне на казуара—вельмі важная справа для іх: забітай птушкі хопіць усёй сям'і на некалькі дзён. Таму паляўнічыя намагаюць усе сілы, каб не выпусціць жывой такую цудоўную здабычу. Але як яны могуць без стрэльбаў і без сабак нагнаць і забіць такую шпаркую і спрытную птушку?

Эму, або казуар з кожным годам усё радзей сустракаецца ў аўстралійскіх раўнінах. Гэта буйная птушка, ростам два з паловай футы, з белым смачным мясам, як мяса індзюшкі. Галава ў яго пакрыта рагавой лускай; вочы ў яго светлакарыя, дзюба чорная і загнута зверху ўніз, ногі ўзброены вострымі кіпцюрамі, яго апярэнне цяжнейшае на шыі і грудзях; крылі ў яго кароткія і ён не лятае. Але калі ён не можа лятаць, дык бегае ён шпарчэй за любога каня. Такім чынам узяць эму можна толькі хітрасцю, ды і то трэба быць надта хітрым.

Па знаку падбегшага дзікуна чалавек дзесяць яго таварышоў хутка рассыпаліся ланцугом, як узвод стралкоў. Казуары паказаліся на прыгожай раўніне, сіняй ад буйнага красавання індыго. Падарожнікі, схаваліся за дрэвамі ўзлеску, з найвялікшай цікавасцю сачылі за паляваннем.

Пры набліжэнні паляўнічых штук шэсць казуараў сарваліся з месца і адбеглі, прыкладна, на мілю. Загоншчык племені, які кіраваў гэтым паляваннем, знакам загадаў сваім таварышам прыпыніцца. Усе адразу паляглі на зямлю. Загоншчык дастаў з плеченай сеткі дзве добра сшытыя шкуркі казуараў і хутка адзеў іх. Правую руку, адзетую ў шыйку шкуры, загоншчык падняў над галавой і трапна пачаў пераймаць хаду эму, які шукае спажывы. Фальшывы казуар павольна падыходзіў к птушкам. Ён часта прыпыняўся, робячы выгляд, што збірае на зямлі зерняты, ці, пачынаючы грэбці кіпцюрамі зямлю, узнімаў вакол сябе цэлую хмару пылу. Дзікун так праўдзіва капіраваў звычайкі сапраўдных казуараў, пераймаў іх крык з такой надзвычайнай дасканаласцю, што казуары бесперашкодна дазволілі яму блізка падыйсці. Хутка паляўнічы апынуўся сярод стада, якое нічога не падазравала. Тады ён выхапіў раптоўна з-пад шкуры дубінку, і пяць з шасці казуараў упалі нежывымі на зямлю.

Паляванне скончылася.

Гленарван, падарожніцы і ўвесь маленькі атрад развіталіся з тубыльцамі.

РАЗДЗЕЛ СЕМНАЦАТЫ

Жывёлаводы-мільянеры

Спакойна пераначаваўшы, падарожнікі раніцой зноў кра-нуліся ў дарогу. Яны ішлі ўвесь час на ўсход, і сляды кара-вана цягнуліся на раўніне ідэальна простаі лініяй. Двойчы на працягу гэтага дня пераходзілі яны сцежкі, пратаптаныя стадамі, якія скватэры ператанялі з поўдня на поўнач. Сляды атрада перамешваліся-б з гэтымі слядамі, каб падкова каня Гленарвана не пакідала на пыльнай дарозе адбіткаў кляйма Блэк-пойнцкай станцыі—два нязграбных трыліснікі.

Па раўніне мясцамі цурчэлі звілістыя ручайкі. Яны на-раджаліся на схілах Буфало Рэнгс, якія вырысоўваліся на гарызонце. Берагі іх зараслі хмызнякамі.

Падарожнікі вырашылі абавязкова дайсці к вечару да пад-ножжа гэтага горнага хрыбта. Айртон бесперапынна падга-няў быкоў, і за гэты дзень атрад прайшоў трыццаць пяць міль. Да месца начлегу ўсе прыбылі стомленымі. Палатку паставілі пад вялікім дрэвам, і, наспех павячэраўшы,—пасля такога цяжкага пераходу больш хацелася спаць, чым есці,—усе заснулі.

Не спаў толькі адзін Паганель, які павінен быў вартаваць у першай змене. Ускінуўшы карабін на плячо,—вучоны захадзіў вакол лагера, каб лепш супраціўляцца сну.

Не гледзячы на тое, што ноч была бязмесячнай, вакол было амаль відна—так ярка свяцілі паўднёвыя сузор'і. Вучоны з асалодай назіраў разгорнутую перад ім кніжку прыроды, заўсёды поўную цікавасці для тых, хто ўмее чы-таць яе.

Глыбокае маўчанне ночы парушалася толькі званам жа-лезных путаў на нагах коней.

Паганель увесь аддаўся сваім астранамічным марам, за-бываючы пра зямлю дзеля неба, як раптам нейкія гукі зда-лёк прыкавалі яго ўвагу. Вучоны схамянуўся. Ён здзівіўся, калі пачуў гукі ігры на піяніна. Нечая ўпэўненая і моцная рука здабывала з клавішаў гучныя акорды. Памылкі не магло быць.

— Піяніна ў пустыні!—сам сабе сказаў Паганель.—Гэ-таму нельга даць веры.

І гэта сапраўды было настолькі непраўдападобным, што вучоны палічыў за лепшае думаць, што нейкая невядомая птушка так трапна пераймае гукі Эрара ці Плейеля¹ як

¹ Эраp і Плейель—вядомыя французскія фабрыканы раяляў.

іншыя аўстралійскія птушкі пераймаюць ціканне гадзінніка ці лясканне пугі фурмана паштовай карэты.

Але ў гэту хвіліну да музыкі далучыліся спевы. Нечы прыемны голас выконваў арыю з «Дон-Жуана» пад акампа-немент піяніна. Вучоны заслухаўся, не зважаючы на тое, што ён машынальна адбівае такт рукой.

— Чорт пабяры!—раптам крыкнуў ён.—Якія-б незвычайныя не былі аўстралійскія птушкі, якія-б музыкальныя ні былі папугаі, не могуць-жа яны сапраўды ведаць твораў Моцарта!

І ён зноў змоўк, каб даслухаць да канца мелодыю, народжаную геніяльным натхненнем. Цяжка перадаць эфект гэтых спеваў у цішыні аўстралійскай ночы.

Паганель доўга стаяў, як зачараваны, але, скончыўшы арыю, голас заціх, і зноў запанавала маўчанне.

Калі Вільсон прышоў змяніць Паганеля, ён застаў вучонага ў глыбокім раздум'і. Паганель нічога не сказаў матросу. Вырашыўшы расказаць раніцой Гленарвану пра гэту дзіўную музыку, ён залез у палатку і адразу заснуў.

Назаўтра раніцой голасны брэх сабак разбудзіў увесь атрад. Гленарван адразу ўскочыў на ногі. Два вялікіх пайнтэры, цудоўныя ўзоры англійскіх пародзістых сабак, забаўляліся на ўскраіне лесу. Набліжэнне падарожнікаў прымусіла іх адступіць у лес і забрахаць з падвоенай сілай.

— Відавочна, недзе паблізу ёсць жывёлагадоўчая станцыя,—сказаў Гленарван.—Тут у пустыні жывуць паляўнічыя, таму што пайнтэры—паляўнічыя сабакі.

Паганель разявіў ужо рот, каб расказаць пра ўчарашні начны канцэрт, як раптам з лесу выехалі два маладых чалавекі верхам на дзівосна прыгожых конях—чыстакроўных англійскіх гунтэрах.

Маладыя людзі, апранутыя ў бездакорныя паляўнічыя касцюмы, прыпынілі коней, убачыўшы маленькі атрад. Здавалася, яны запытвалі ў сябе, што трэба тут гэтым узброеным людзям.

Але, заўважыўшы падарожніц, якія выходзілі з фургона, яны тут-жа злезлі з коней і, зняўшы капелюшы, накіраваліся да маладых жанчын.

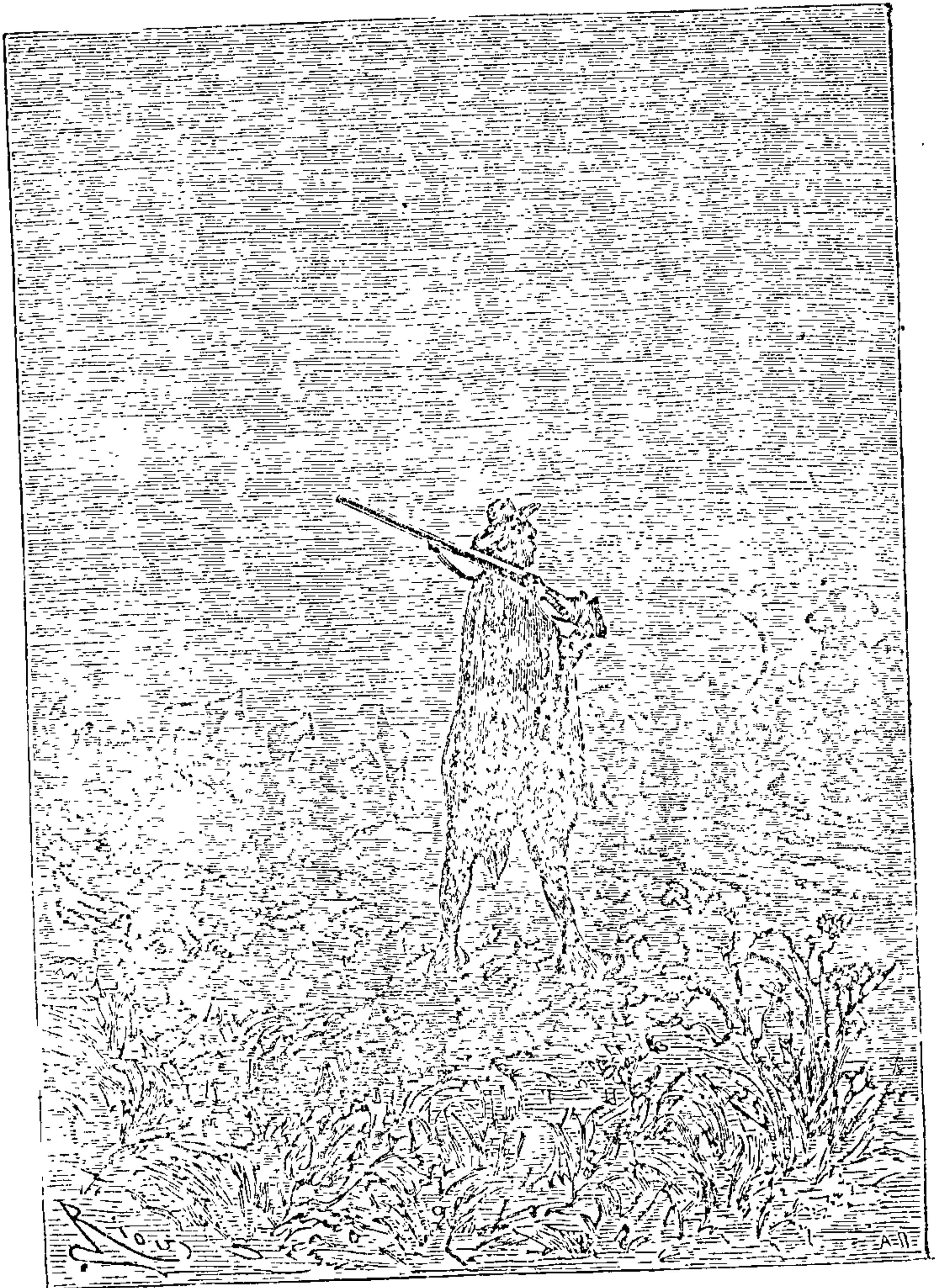
Гленарван у сваю чаргу зняў капялюш і ў якасці інша-краінца першым адрэкамендаваўся маладым людзям.

Яны ветліва пакланіліся яму, і старэйшы сказаў:

— Ці не згодзіцеся вы і вашы спадарожнікі, сэр, адпачыць у нашым доме?

— З кім маю гонар гаварыць?—запытаў Гленарван.

— Майкель і Сэндзі Патэрсон, гаспадары Готэмскай станцыі,—у сваю чаргу адрэкамендаваліся маладыя людзі.—Вы ўжо знаходзіцеся на тэрыторыі станцыі, і да нашага дома не больш чвэрці мілі.

П. ганель стаяў на ваўце.

— Я не магу злоўжываць вашай ласкавасцю...—пачаў Гленарван.

— Вы зробіце вялікую ласку бедным выгнаннікам, калі згодзіцеся наведаць нас у гэтай пустыні.

Гленарван удзячна пакланіўся.

— Ці не будзе няскромнасцю, калі я запытаю ў вас...— пачаў Паганель, звяртаючыся да Майкеля Патэрсона.

— Калі ласка,—абыходліва адказаў малады чалавек.

— Ці не вы спявалі ўчора гэту дзівосную мелодыю Моцарта?

— Так, сэр, я спяваў, а мой стрыечны брат Сэндзі акам-панаваў мне.

— Дазвольце ў такім разе аматару прыгожай музыкі выказаць сваё захапленне.

І Паганель падаў маладому чалавеку руку, якую той сардэчна паціснуў. Затым Майкель Патэрсон прапанаваў падарожнікам злезці з коней і пакінуць іх пад наглядам Айртона і матросаў. Усе прынялі яго запрашэнне і пешкам пайшлі ў суправаджэнні абодвух маладых людзей у жылы дом Готэмскай станцыі.

Станцыя ўтрымлівалася ва ўзорным парадку і нагадвала хутчэй англійскі парк, чым прамысловае прадпрыемства.

Абгароджаныя зялёныя палі разлягаліся ва ўсе бакі, наколькі бачыла вока. Там пасвіліся тысячы галоў рагатай жывёлы і мільёны авечак. Мноства пастухоў і вялікая колькасць сабак ахоўвалі гэтую шумную чатырохногую армію. Да рыкання жывёлы далучаўся брэх сабак і лясканне гарапнікаў пастухоў. Усё гэта напаяняла паветра нямоўчным гулам.

На ўсходзе гарызонт засланяў камядны лес, за якім узвышаўся на сем з паловай тысяч футаў вялізны контур гары Готэм. Доўгія прысады, з вечна зялёнымі дрэвамі паабапал, разбягаліся ва ўсе бакі. Тут і там відаць былі густыя зараснікі грэстры, хмызняка вышынёю ў дзесяць футаў, вельмі падобнага на карлікавыя пальмы, але з густым, доўгім і вузкім лісцем. Паветра было напоена араматам лаўраў і мяты.

Да прывабных воку груп тубыльных раслін далей далучыліся дрэвы, прывезеныя з еўрапейскіх краін. Тут былі персікавыя і грушавыя дрэвы, яблыні, фігавыя, апельсінавыя, лімонныя дрэвы і нават дубы, якіх сустрэлі радасным выгукам «ура» ўсе падарожнікі. Радуючыся свежаму ценю ад дрэў іх радзімы, яны ў той-жа час не пераставалі захапляцца птушкамі. Асабліва здзівіла іх прыгажосць менуры—птушкіліры, якую яны бачылі ўпершыню. Хвост гэтай грацыёзнай птушкі надзвычай падобны на салодкагучны інструмент

Птушка-ліра.

Орфея¹. Калі гэтыя птушкі разбегліся між кустамі, чапляючыся сваёй лірай за галлё, здавалася, што вось-вось загуцаць гарманічныя акорды.

У канцы доўгіх прысад стаяў дом братаў Патэрсон. Гэта быў чароўны паляўнічы домік з каменным першым і драўляным другім паверхам, які стаяў сярод дзівосна прыгожага кветніка.

К дому была прыбудавана з усіх бакоў веранда, са столі якой звісалі кітайскія ліхтары. Вокны яго былі заслонены ад сонца рознакаляровымі маркізамі, якія здалёк здаваліся агарожай з кветак. Цяжка ўявіць сабе больш прыемнае на выгляд і ў той-жа час больш камфартабельнае і ўтульнае жыллё. Вакол дома на клумбах кветніка і ў гушчары дрэў стаялі бронзавыя калоны, абвешаныя прыгожымі ліхтарамі. З надыходам цемры ў гэтых ліхтарых запальваліся белыя языкі свяцільнага газу, які выпрацоўваўся на маленькім газавым заводзе, захаваным у гушчары. Агні сярод зеляніны давалі дзівосны эфект.

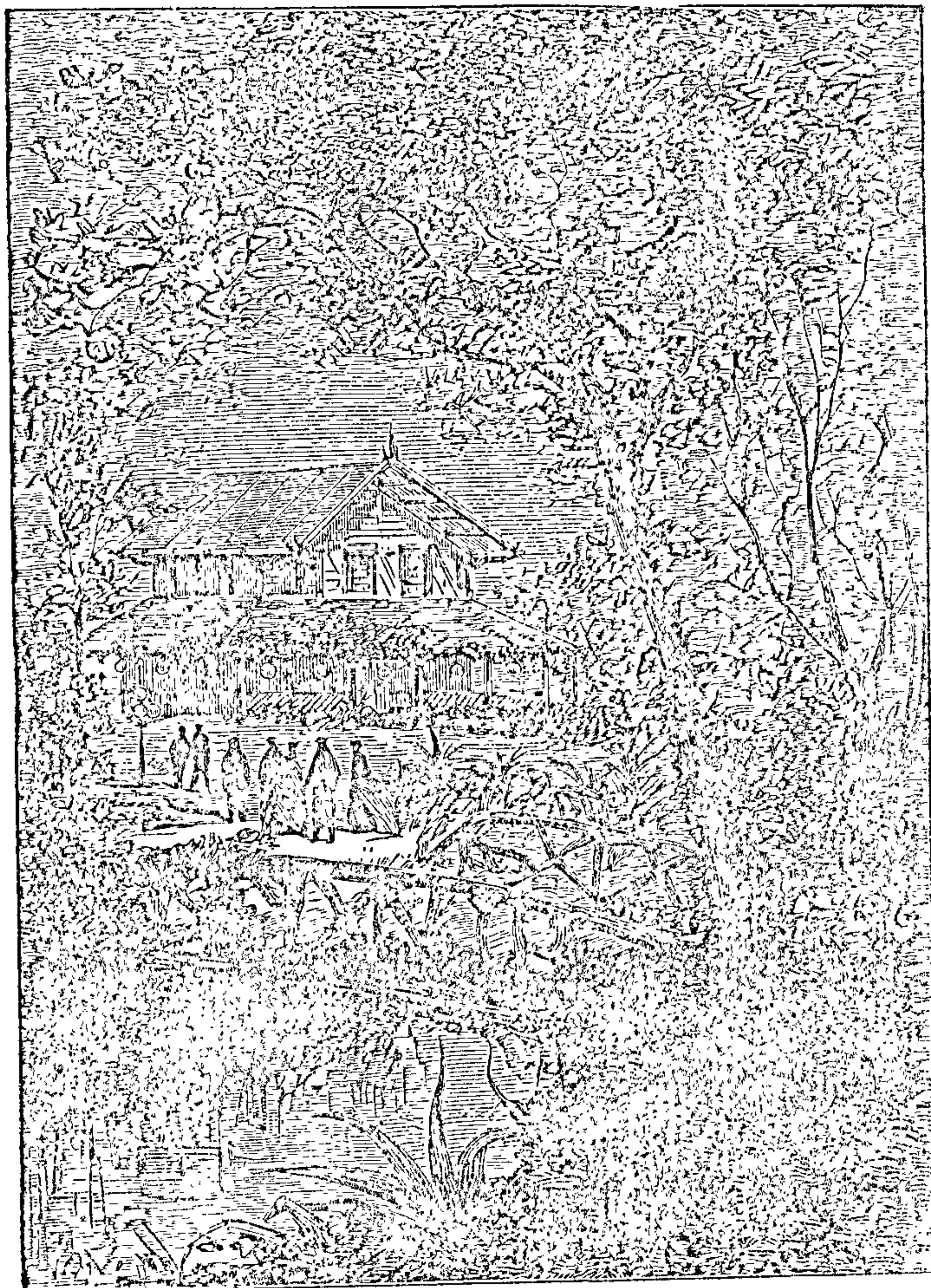
Усе прыбудовы—стайні, свірны, клеці—стаялі на чвэрці мілі ад галоўнага дома; гэта быў цэлы пасёлак з дваццаці будынкаў. Электрычны тэлеграф злучаў дом з прыбудовамі, забяспечваючы хуткую перадачу загадаў. Жыллё маладых уладароў станцыі, дзякуючы гэтаму, было ізалявана ад усякага шуму і здавалася загубленым у гушчары экзатычных раслін.

Падарожнікі дайшлі да канца прысадаў і апынуліся перад прыгожым мастком цераз гаманлівы ручаёк: мост вёў у парк пры доме. Па той бок маста іх сустрэў благаабразны ўпраўляючы братаў Патэрсон і шырока расчыніў перад імі дзверы гэтага скромнага на выгляд дома.

Першае ўражанне ад убрання пакояў ашаламіла падарожнікаў. Раскоша ад багацця спалучалася тут з прыгожасцю, даступнай толькі далікатнаму, артыстычнаму густу. Пярэдняя, упрыгожаная паляўнічымі трафеямі і зброяй, вяла ў вялікую залу з пяццю вокнамі. Тут стаялі заваленыя старыннымі і сучаснымі партытурамі раяль, мальберты з незакончанымі карцінамі, кансолі з мрамарнымі статуямі; некалькі карцін фламандскіх мастакоў віселі на сценах, абітых габеленамі² з павабнымі сценамі на міфалагічныя сюжэты; раскошныя персідскія дываны засцілалі падлогу, зусім заглушаючы крокі; старынная люстра звісала са столі; дарагі фарфар, безліч прыгожых цацак, падабраных з найвялікшым густам, былі раскіданы па ўсёй зале. Абсталяванне гэтага пакоя сведчыла аб выдатным густе і артыстычных нахілах уладароў дома. Цяжка было ўявіць, што знаходзіцца не ў якім-

¹ Орфей — легендарны старагрэчаскі пясняр.

² Габелены — французскія дываны з закончанымі карцінамі.

Домік братоу Патэрсон.

небудзь княжаскім палацы ў Францыі ці Англіі, а ў сэрцы глухой аўстралійскай пустыні.

Пяць акон, завешаных фіранкамі, прапускалі ў такоі мяккае поўсвятло. Элен падышла к акну. Цудоўная панарама зачаравала яе: такая прыгажосць!

Вокны выходзілі на шырокую раўніну, якая цягнулася да самага падножжа гор. Чаргаванне палёў і лясоў, якія замыкаліся на гарызонце павабнай хвалістай лініяй узгоркаў, надавала гэтаму пейзажу неапісальную прыгажосць. Ні адзін куточак зямнога шара не быў прыгажэй гэтай даліны, нават славутая Райская даліна ў Тэлемарку ў Нарвегіі. Грандыёзная панарама, якая расцілалася перад вокнамі залы, штогадзінна мяняла свой выгляд, па меры таго, як уздым сонца к зеніту ўвесь час мяняў размяшчэнне светацені на зямлі. Зачараваны позірк не мог адарвацца ад гэтай неапісальнай прыгажосці.

Між тым па загаду Сэндзі Патэрсона метр-д'отэль згатаваў сьнеданне, і праз чвэрць гадзіны падарожнікі ўжо сядзелі за раскошна ўбраным сталом. Якасць страў і він была надзвычай высокая, і згаладалыя падарожнікі не прымушалі, каб іх упрашвалі.

Маладыя гаспадары, даведаўшыся пра мэту экспедыцыі Гленарвана, прынялі гарачы ўдзел у абмеркаванні яе планаў і надалі новую надзею дзецям капітана Гранта.

— Ясна; што Гары Грант трапіў у палон к тубыльцам,—сказаў Майкель Патэрсон,—інакш ён безумоўна дабраўся-б да якога-небудзь пасёлка на ўзбярэжжы. Мяркуючы па кінутаму ў ваду дакументу, ён добра ведаў сваё месцазнаходжанне, і калі ён пры гэтых умовах не знайшоў прытулку ў бліжэйшай англійскай калоніі, дык гэта азначае, што ў першыя-ж гадзіны прабывання на зямлі яго забралі ў палон тубыльцы.

— Такая-ж самая гісторыя здарылася з яго боцманам, Айртонам,—сказаў Джон Мангльс.

— Дарэчы, містэр Патэрсон, ці не чулі вы пра катастрофу «Брытаніі»?—запытала Элен.

— Нічога не чуў,—адказаў Сэндзі.

— А што, на ваш погляд, чакае капітана Гранта ў палоне ў аўстралійцаў?

— Аўстралійцы—нялюты народ,—адказаў малады чалавек.—Міс Грант можа быць зусім спакойнай. Мы ведаем шмат выпадкаў ціхамірнасці іх характару. Многія еўрапейцы, якія доўга жылі сярод іх, сцвярджаюць, што з імі добра абыходзіліся.

— У прыватнасці, гэта гаварыў і Кінг, адзіны жывы ўдзельнік экспедыцыі Бёрка,—сказаў Паганель.

— І не толькі гэты адважны даследчык,—адказаў Сэндзі Патэрсон,—але і англійскі салдат Буклей, які збег у Порт-

Філіп у 1803 годзе і прабыў трыццаць тры гады сярод тубыльцаў.

— Апошні нумар «Аўстралазіі»,—дадаў Майкель Патэрсон,—якраз расказвае пра нейкага Морыля, які звярнуўся на бацькаўшчыну пасля шаснаццацігадовага палону. Лёс капітана Гранта надзвычай нагадвае яго лёс. Морыля ўзялі ў палон на беразе, на тым самым месцы, дзе з яго караблём «Перувіянка» здарылася крушэнне ў 1846 годзе. Тубыльцы адразу завялі яго ў глыб краіны і там трымалі пад пільнай аховай. Я ўпэўнены, што вы маеце права спадзявацца на шчаслівы канец экспедыцыі.

Гэтыя словы маладых скватэраў бясконца ўзрадавалі падарожнікаў, бо цалкам супадалі са сцвярджэннямі Айртона і Паганеля. Пасля сьнедання, калі дамы ўсталі з-за стала¹, гутарку перавялі на катаржнікаў. Скватэры чыталі аб кэмдэн-брыджскім злачынстве, але з'яўленне шайкі бандытаў ані не ўстрывожыла іх. Дый цяжка было чакаць, што нікчэмная кучка зламыснікаў асмеліцца напасці на станцыю, персанал якой складаўся з ста чалавек. Апрача таго мала праўдападобнасці было ў тым, што яны забяруцца ў гэту глухую пустыню, дзе, уласна кажучы, няма чым пажывіцца, або накіруюцца ў бок Новага Паўднёвага Уэльса, дарогі якога пільна ахоўваюцца ваеннымі. Такая, прынамсі, была думка Айртона.

Гленарван, уступаючы просьбам ласкавых гаспадароў, даў згоду прабыць увесь дзень на станцыі. Гэтыя дванаццаць гадзін спазнення павінны былі ператварыцца ў дванаццаць гадзін адпачынку, і не толькі для падарожнікаў, але і для коней і быкоў, якія выгодна размясціліся ў прасторных стайнях станцыі.

Атрымаўшы згоду Гленарвана, маладыя людзі прапанавалі сваім гасцям цэлую праграму забаў, якая была прынята з энтузіязмам.

Апоўдні сем пародзістых коней ужо чакалі падарожнікаў каля пад'езду дома. Для дам падалі элегантны экіпаж Коннікі, узброеныя прыгожымі паляўнічымі стрэльбамі, ехалі побач з экіпажам, у той час як некалькі пайнтэраў, спущаных з ланцугоў, імчалася ўперадзе, радасна брэшучы.

На працягу чатырох гадзін кавалькада лятала галопам па прысадах і палях станцыі, па сваіх памерах большай ў некалькі разоў, чым рад германскіх дзяржаў. Калі ў ёй было менш жыхароў, чым у нямецкіх княствах, дык авечак, ва ўсякім выпадку, было многа больш. Што да дзічыны, дык цэлая армія загоншчыкаў у Еўропе не загнала-б такой колькасці яе, якую бачылі тут паляўнічыя. Таму нядзіўна, што

¹ Звычай англійскай буржуазіі і арыстакратыі пасля яды жанчыны ўстаюць з-за стала, а мужчыны застаюцца курыць і піць.

стрэлы не сціхалі на вялікую трывогу мірных чатырохногіх насельнікаў лясоў і раўнін.

Роберт, едучы побач з Мак-Набсам, тварыў цуды. Смелы хлопчык, насуперакі просьбам сястры, увесь час быў уперадзе ўсіх і заўсёды страляў першым. Але Джон Мангльс абяцаў сачыць за ім, і Мэры Грант супакоілася.

У часе аблавы паляўнічыя застрэлілі некалькі жывёл, якія вядуцца ў гэтай мясцовасці і пра якія нават Паганель ведаў толькі па назве. У ліку іншых былі забіты уомбэт і бэндкут.

Уомбэт—траваядная жывёла, ростам з авечку і з вельмі смачным мясам.

Бэндкут—сумчатая жывёла. Гэта заклёты вораг птушых двароў, і ён дасць сто ачкоў наперад еўрапейскім лісіцам як майстра рабункаў птушых двароў. Гэта даволі агідлівая на выгляд жывёла даўжынёй у паўтара фута была застрэлена Паганелем. Паляўнічы гонар прымусіў вучонага назваць гэтага вырадка прыгажунюм.

— Гэта ачаравальны звярок!—паўтараў ён.

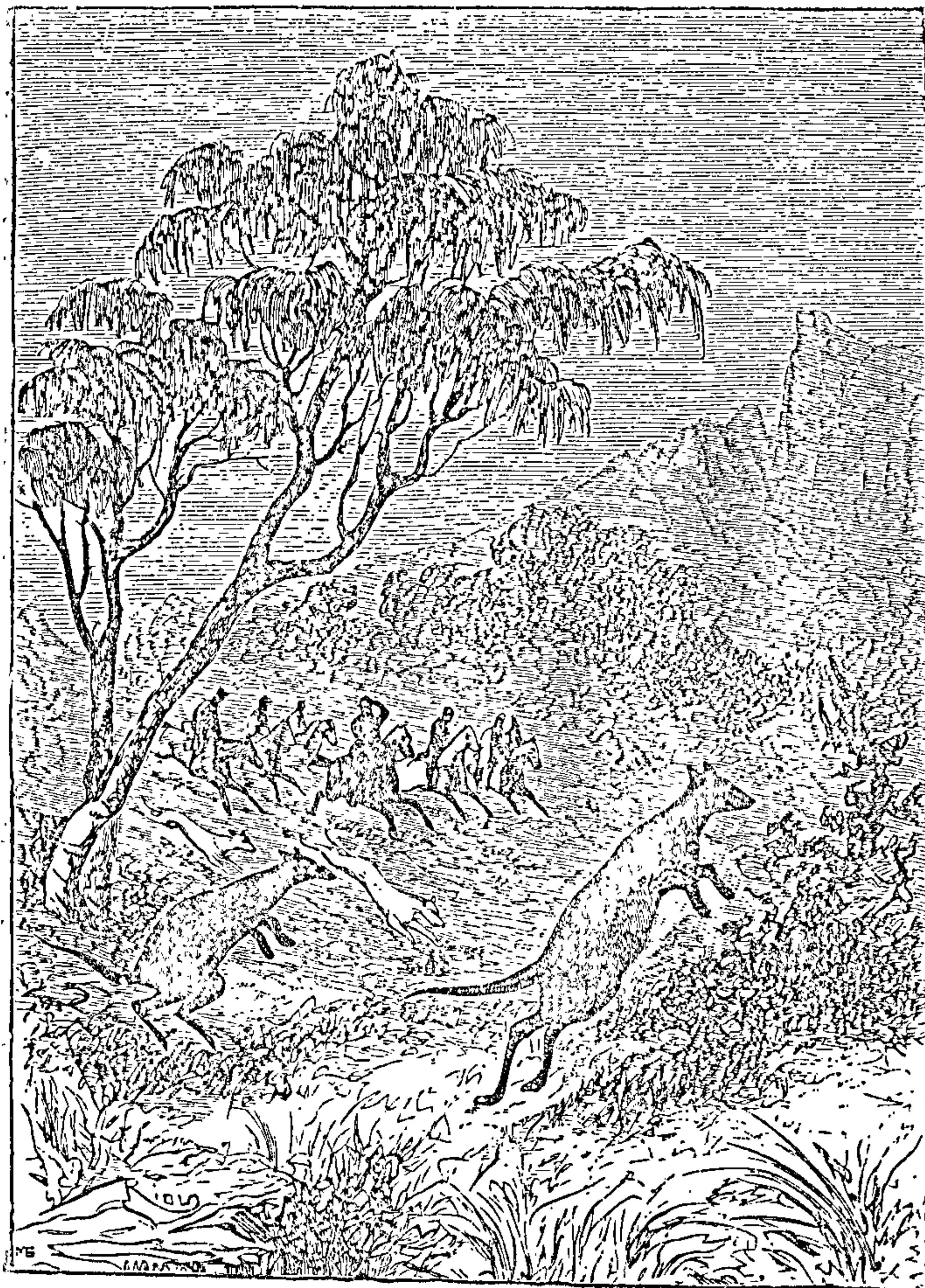
Роберт у ліку іншых сваіх трафeyaў мог ганарыцца трапна застрэленай дазіурай, рознавіднасцю лісіцы з чорнай густой поўсцю, усыпанай белымі кропелькамі. Апрача таго ён забіў пару апасумаў, якія хаваліся ў густым лісці вялікага дрэва.

Аднак найбольшую цікавасць мела паляванне на кенгуру. Каля чатырох гадзін папоўдні, сабакі паднялі чараду гэтых цікавых сумчатых жывёл. Дзеці паспешна залезлі ў мацярынскія сумкі, і ўся чарада, выстраіўшыся ланцужком, паімчалася прэч ад паляўнічых. Няма нічога больш дзіўнага, як бег гэтай жывёлы, якая падавалася ўперад вялікімі скачкамі.

Наперадзе стада бег самец ростам у пяць футаў. Гэта быў выдатны экзэмпляр *macropus giganteus* «стары», як кажуць тубыльцы.

Праследаванне прадаўжалася на працягу чатырох-пяці міль. Кенгуру зусім не стаміліся, а сабакі, якія не без падставы баяліся іх дужых лап, узброеных вострым кіпцюром, не адважваліся нападаць на іх. Але ўрэшце стомленыя жывёлы спыніліся, і «стары», прыпёршыся спіной да ствала дрэва, падрыхтаваўся да абароны. Адзін пайнтэр з разгону наляцеў на яго. Праз секунду, няшчасны сабака перакінуўся ў паветры і ўпаў на зямлю з распоратым жыватом. Ясна было, што нават усёй зграі сабак не ўправіцца з гэтай дужай жывёлай. Толькі кулі маглі перамагчы велізарных звяроў.

У гэтую хвіліну Роберт ледзь не стаў афярай уласнай неасцярожнасці. Жадаючы лепш нацэліцца, ён так блізка падышоў к «старому», што раз'юшаная жывёла адным скакам наляцела на яго і паваліла на зямлю. Мэры Грант дзіка закрычала і ў роспачы выцягнула рукі ў напрамку к брату.

Паляванне на кенгуру.

Ніхто з паляўнічых не адважыўся страляць у жывёлу, баючыся папасці ў хлопчыка.

Джон Мангльс, выхапіўшы нож, рызыкуючы ўласным жыццём, кінуўся на кенгуру і нанёс яму страшэнны ўдар нажом у сэрца. Жывёла ўпала нежывой. Роберт устаў непашкоджаны, без адзінага шраму. Праз секунду яго ўжо абнімала сястра.

— Дзякуй, Джон! Дзякуй!—усклікнула Мэры, падаючы руку маладому капітану.

— Я паручыўся перад вамі за яго,—адказаў Джон Мангльс, паціскаючы дрыжачую руку Мэры Грант.

Гэты выпадак паслужыў сігналам к канцу палявання. Стада сумчатых жывёл разбеглася ва ўсе бакі пасля пагібелі свайго правадыра, тушу якога загоншчыкі заняслі на кухню.

Было ўжо каля шасці гадзін вечара. Паляўнічых чакаў раскошны абед. У ліку іншых страў на стол падалі бульён з хваста кенгуру, згатаваны па-аўстралійску. Страва гэта была прызнана ўсімі дасканалай на смак.

Пасля марожанага і шэрбету¹, паданых на дэсерт, усе перайшлі ў залу. Вечар быў прысвечаны музыцы. Выдатная піяністка Элен прапанавала акампанаваць маладым скватэрам. Майкель і Сэндзі выканалі з вялікім пачуццём рад урыўкаў з твораў Гуно, Віктара Масэ, Феліс'ена Давіда і нават з партытур незразуметага генія—Рыхарда Вагнера.

А адзінаццатай гадзіне падалі чай; падаванне і гатаванне яго адрознівалася той асобай англійскай дабротнасцю, якой не сустрэнеш ні ў аднаго народу. Але Паганель захацеў паспрабаваць аўстралійскага чаю, і яму падалі чорную, як чарніла бурду—літр вады, у якой чатыры гадзіны гатавалася поўфунта чаю. Паганель, стрымліваючы мэню агідлівасці, назваў гэты напітак надзвычайным.

К п'яначы госці разышліся па вызначаных для іх пакоях і, лежачы на чыстай бялізне, успаміналі аб перажытых пацехах.

Назаўтра на золаку яны вельмі шчыра развіталіся з двума маладымі скватэрамі, узяўшы ад іх абяцанне абавязкова наведаць Малькольм-Кэстль пры першым-жа іх прыездзе ў Еўропу.

Фургон крануўся ў дарогу, абышоў падножжа гары Готэм, і хутка ўтульны домік, як вокамгненная здань, знік з вачэй. Але ўладанні станцыі цягнуліся яшчэ цэлых пяць міль, і толькі к дзевяці гадзінам раніцы падарожнікі выехалі за апошнюю агарожу і заехалі ў амаль недаследаваную вобласць правінцыі Вікторыя.

¹ *Шэрбет*—напалавіну замарожаны напітак з пладовага соку.

Аўстралійскія Альпы

Вялікі бар'ер перагараджваў дарогу на паўднёвы ўсход. Гэта быў ланцуг Аўстралійскіх Альпаў—горны хрыбет, які цягнуецца з поўначы на поўдзень на паўтары тысячы міль; яго вяршыні затрымліваюць рух воблакаў на вышыні чатырох тысяч футаў.

Хмарнасць змяншала спёку летняга дня; надвор'е спрыяла падарожжю. Аднак дарога была цяжкай з-за капрыз-нага рэльефа мясцовасці, усеянай узгоркамі. Чым далей на ўсход, тым больш зрэзанай рабілася мясцовасць, пакуль узгоркі не сабраліся ў суцэльны бар'ер прыгор'яў Аўстралійскіх Альпаў. Адсюль дарога ўвесь час ішла на гару. Гэта можна было заўважыць па намаганнях быкоў, якія цягнулі цяжкі фургон, стогнучы і напружваючыся. Прымітыўная калымага рыпела і тарахцела ад нечаканых ухабаў і штуршкоў, якіх Айртон не мог унікнуць, не зважаючы на ўсё сваё майстэрства. Але падарожніцы не наракалі на нявыгады і весела ставіліся да сваіх нягодаў.

Джон Мангльс і двое матросаў ехалі на некалькі сот метраў уперадзе атрада, шукаючы дарогі; яны знаходзілі праходы, падобныя да шчылін, між узгоркаў, у якія зараз-жа заязджаў фургон. Гэта паездка нагадвала плаванне па бурліваму мору.

Дарога была цяжкая для людзей і жывёлы, а мясцамі і проста небяспечная. Не раз Вільсону і Мюльрэдзі даводзілася сякерамі працярабліваць сцежкі ў густых зарасніках хмызняку. Ногі слізгаліся па вільготнай гліністай глебе. Дарогу падоўжвалі бясконцыя абходы перашкод велізарных гранітных абломкаў, равоў, падазронах балот. Таму нядзіўна, што за цэлы дзень дарогі экспедыцыя не прайшла і поўградуса.

Караван спыніўся нанач каля галоўнага хрыбта Альпаў, на беразе ручая Кабонгра, які зарос хмызняком вышынёю каля чатырох футаў.

— Нялёгка будзе мінуць гэтыя горы,—сказаў Гленарван, пазіраючы на горны ланцуг, ужо ахутаны змрокам.—Гэта не жарты—Альпы! Адна назва ўжо надае павагу і прымушае задумацца!

— Не хвалюйцеся дарэмна, дарагі сябра,—сказаў Паганель, і не думайце, калі ласка, што Аўстралійскія Альпы тое самае, што Швейцарскія. У Аўстраліі ёсць Пірэнеі, Альпы, Сінія горы, як у Еўропе і Амерыцы, але меншыя. Гэта сведчыць толькі аб беднасці ўяўлення географу ці аб беднасці нашага слоўніка ўласных імён.

— Значыцца, гэтыя Аўстралійскія Альпы...—пачала Элен.

— Не больш, як цацачныя горы,—адказаў Паганель.— Мы пяройдзем цераз іх, нават не заўважыўшы гэтага.

— Гаварыце толькі за сябе, Паганель,—сказаў маёр.— Трэба быць вельмі няўважлівым чалавекам, каб перайсці цераз горны хрыбет і нават не заўважыць гэтага.

— Гэта я няўважлівы?—крыкнуў Паганель.— Нічога падобнага, я даўно ўжо расквітаўся з няўважлівасцю. Нашы спадарожніцы могуць пацвердзіць, што з таго часу, як я ступіў на гэты мацярык, я ні ў чым не правінаваціўся. За што вы мяне абвінавачваеце? Кажыце!

— Нічога, пане Паганель,—сказала Мэры Грант.— Вы сталі ў апошні час ідэальным.

— Я знаходжу нават, што вы занадта ідэальны,—усміхаючыся, сказала Элен,—няўважлівасць была вельмі да твару вам.

— А хіба не праўда?—падхапіў Паганель.— Калі ў мяне не будзе ніякіх хібаў, я стану банальным чалавекам. Спадзяюся, што ў бліжэйшы час я зраблю якую-небудзь памылку, з якой вы доўга будзеце смяяцца. Ведаеце, калі я не памыляюся, дык мне здаецца, што я здраджваю свайму прызначанню.

Назаўтра, 9 студзеня, насуперакі сцвярджэнням простадушнага географа, маленькі атрад перажыў нямала цяжкасцей, забраўшыся на гару. Ніякай дарогі не было, трэба было ісці наўдачу, заходзячы ў вузкія цясніны, якія маглі завесці ў тупік.

Айртон, магчыма, не выканаў-бы сваёй ролі правадніка па гэтаму горнаму хрыбту, каб за адным паваротам дарогі перад вачыма праваднікоў не з'явілася раптоўна харчэўня ці заезны двор з вельмі несамавітым выглядам.

— Наўрад ці разбагацее калі-небудзь гаспадар гэтага прадпрыемства ў гэтай мясцовасці!—усклікнуў Паганель.— Каму тут патрэбна гэта харчэўня?

— Нам,—адказаў Гленарван.— Мы тут атрымаем парады наконт далейшай дарогі.

І ён зайшоў у харчэўню з Айртонам. Гаспадар харчэўні быў здаравенным мужчынам з агідлівым тварам. Яго чырвоны нос сведчыў аб тым, што ён сам быў галоўным спажывецам джына, брэндзі і віскі¹ ўласных паграбоў. Астатнімі яго кліентамі з'яўляліся вандроўныя скватэры.

Гэты чалавек вельмі неахвотна адказваў на пытанні. Тым не менш Айртон даведаўся пра ўсё, што было патрэбна, наконт далейшай дарогі.

¹ Спінтныя напіткі.

Гленарван падзякаваў гаспадару харчэўні «за працу» некалькімі манетамі і збіраўся пакінуць негасцінны дом, як раптам яго ўвагу прыкаваў прыбіты на сцяне плакат.

Гэта была аб'ява каланіяльнай паліцыі. У ёй гаварылася пра ўцёкі некалькіх катаржнікаў з Перцкай турмы і прапа-навалася ўзнагарода сто фунтаў стэрлінгаў усякаму, хто прывядзе ў паліцыю Бена Джойса.

— Відаць, гэта закаранелы злачынца,—сказаў Гленарван Айртону,—і ён варты шыбеніцы.

— Для гэтага трэба спачатку злавіць яго,—адказаў Айртон.

— Сто фунтаў стэрлінгаў! Дык гэта-ж цэлы капітал! Ён не варты гэтых грошай.

— Здаецца мне, што гаспадар харчэўні, хоць ён і паве-сіў паліцэйскі плакат, сам не заслугоўвае ніякага давер'я,—сказаў Гленарван.

— І я так думаю,—адказаў Айртон.

З гэтымі словамі Гленарван і былы боцман вярнуліся з фургоны. Караван рушыў у дарогу ў напрамку к Люкноу-скаму перавалу.

Караван пачаў паволі падымацца на гару. Уздым быў вельмі цяжкім. Падарожнікам і падарожніцам не раз даводзілася злазіць з коней і выходзіць з фургона. То трэба было дапамагчы быкам, падштурхнуўшы плячом цяжкую калымагу, каб не пакацілася назад, то трэба было стрым-ліваць яе, каб яна не ўпала ў бяздонне, то ўрэшце даводзі-лася выпрагаць быкоў і запрагацца самім замест іх на кру-тых паваротах, дзе доўгі дышаль не дазваляў быкам цяг-нуць фургон. Некалькі разоў Айртон патрабаваў, каб к бы-кам былі прыпрэжаны і ўсе коні, хоць яны і без таго стамі-ліся ад уздыму.

У гэты дзень здох адзін конь. Невядома, было гэта вы-нікам пераўтомленасці або якой-небудзь іншай прычыны. Ніяк нельга было прадбачыць гэтага. Паводзіны ўсіх астат-ніх коней былі зусім нармальнымі, як раптам нечакана конь Мюльрэдзі паваліўся на бок; матрос хацеў дапамагчы яму ўстаць, але ўбачыў, што ён ужо нежывы.

Айртон падышоў да жывёлы, якая ляжала на зямлі, агледзеў яе ўважліва, але абсалютна нічога не мог сказаць аб прычынах яе пагібелі.

— Трэба думаць, што ў каня лопнуў які-небудзь сасуд,—сказаў Гленарван.

— Напэўна,—адказаў Айртон.

— Вазьміце майго каня, Мюльрэдзі,—сказаў Гленар-ван.—Я сяду ў фургон да жонкі.

Мюльрэдзі паслухаўся, і маленькі атрад, пакінуўшы здохлага каня каршунам для спажывы, прадаўжаў стамляючы і цяжкі ўздым на гару.

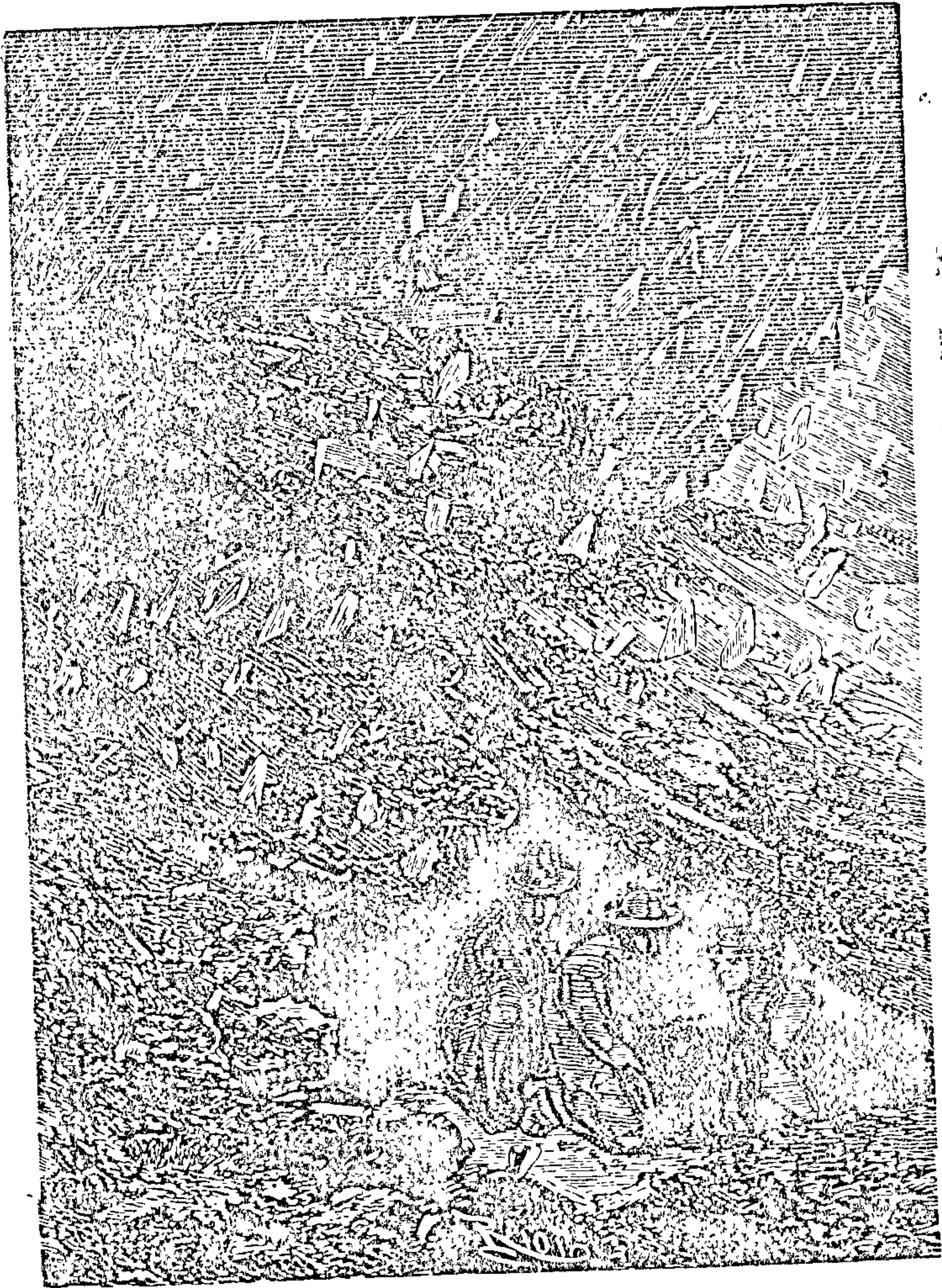
Ланцуг Аўстралійскіх Альпаў мае даволі вузкую аснову, шырыня падножжа хрыбта не перавышае васьмі міль. Значыцца, калі абраны Айртонам шлях сапраўды прыводзіў к усходняму схілу, можна было разлічваць, самае большае, за сорок восем гадзін дайсці да раўніны па той бок гор. А там ужо да самага берагу акіяна цягнулася гладкая дарога.

Удзень 11 студзеня падарожнікі дасягнулі самага высокага пункту перавала, які быў на дзве тысячы футаў над узроўнем мора. Гэта была роўная пляцоўка, з якой шырока разгортваўся кругавід. На поўначы блішчэла люстраная роўнядзь спакойнай вады возера Омео, над якім кружыліся хмары вадзяных птушак. На поўдні расцілаліся зялёным дываном Джынслендскія лугі, золатаносныя ручаі, пушчы. Гэта былі першабытныя вобласці, куды амаль не ступала нага чалавека. Там прырода была адзінай непадзельнай уладаркай, і чалавек не налажыў яшчэ сваёй рукі на яе вырабы на плыні яе рэк, на гушчары яе лясоў. Здавалася, што ланцуг гор падзяляў краіну на дзве часткі, з якіх адна захоўвала яшчэ ўсю сваю першабытную дзікасць...

Сонца набліжалася к захаду, і касыя праменні яго кідалі чырванаватыя адсветы на даліну Мёрэя. Насупроць, Джынсленд, захававаны ад сонца экранам гор, ужо ахутаўся поўзмрокам.

Прывал зрабілі тут-жа, на пляцоўцы, а назаўтра раніцой пачалі спускацца з гары. Яны спускаліся даволі хутка. На палавіне дарогі падарожнікі трапілі пад град. Вялікія градзіны прымусілі іх шукаць сховы пад скаламі. Уласна кажучы, гэта былі не градзіны, а цэлыя кавалкі лёду, памерам з добры кулак, якія падалі з цёмнай хмары. Нават пращца не кінула-б іх так моцна, і некалькі добрых гузоў прымусілі Паганеля і Роберта паважаць іх і адахвоцілі выходзіць з-пад скал. Пакрыццё фургона прабіла ў некалькіх месцах. У гэтым не было нічога дзіўнага. Не кожны гарадскі, нават бляшаны дэж вытрымаў-бы гэтыя вострыя ільдзінкі, некаторыя з якіх глыбока ўразаліся ў ствалы дрэў. Мімаволі падарожнікам давялося чакаць канца градабіцця пад скалай. На гэта пайшло каля гадзіны, а потым атрад зноў пачаў паўзці ўніз па скалах, слізкіх ад растаўшых градзін.

Квечару фургон, расхістаны, рыплівы, але ўсё яшчэ моцна трымаючыся на драўляных дысках сваіх колаў, перамог апошні спуск з Альпаў і апынуўся ў даліне Джынсленда сярод высокіх адзінокіх соснаў. Альпы засталіся ззаду.

Падарожнікі трапілі пад град.

Дванаццатага студзеня на світанні падарожнікі з неаслабным імкненнем зноў крануліся ў дарогу. Усім хацелася як мага хутчэй дасягнуць мэты—дабрацца да таго пункту ўзбярэжжа, дзе «Брытанія» разбілася аб скалы. Толькі там можна было спадзявацца трапіць на след пацярпеўшых крушэнне, але ні ў якім разе не ў гэтай бязлюднай пустыні.

Айртон угаварваў Гленарвана неадкладна паслаць «Дункану» загад аб прыбыцці к месцу крушэння, каб рабіць выведкі адначасова на сушы і на моры. Ён гаварыў, што для пасылкі пасланца ў Мельбурн трэба выкарыстаць блізкасць Люкноускай дарогі і што чым далей яны прасунуцца да ўзбярэжжа, тым цяжэй будзе добрацца да Мельбурна.

Парады былога боцмана былі разумнымі, і Паганель лічыў, што яго трэба паслухацца. Вучоны сказаў Гленарвану, што прысутнасць яхты значна палегчыць пошукі і апрача таго зносіны з Мельбурнам магчымы толькі па Люкноускай дарозе.

Гленарван хістаўся і, магчыма, усё-ж накіраваў-бы ў Мельбурн загад, на якім так настойваў Паганель, каб гэ таму не супрацівіўся з усім запалам маёр. Ён даводзіў, што Айртон павінен застацца ў атрадзе, што ён добра ведае ўзбярэжжа, што, калі экспедыцыя натрапіць на сляды Гары Гранта, Айртон лепш за ўсякага іншага можа павесці іх па гэтых слядах, і, урэшце, што толькі адзін ён можа паказаць экспедыцыі самае месца крушэння «Брытаніі».

Выходзячы з гэтых меркаванняў, Мак-Набс настойваў на тым, каб атрад ішоў далей, нічога не зменьваючы ў першапачатковым плане. Джон Мангльс быў адной думкі з маёрам і гораца падтрымліваў яго. Малады капітан лічыў таксама, што значна лягчэй паслаць пасланца з Туфольдскай бухты, чым адсюль, бо яму давялося-б прайсці больш як дзвесце міль па зусім бязлюднай і дзікай мясцовасці.

Маёр і капітан перамаглі: вырашана было нічога не пачынаць да прыходу ў бухту Туфольда. Маёр назіраў за Айртонам у часе гэтай дыскусіі, і тсй, здалося яму, быў нечым расчараваны. Але, па свайму звычаю, Мак-Набс нікому аб гэтым не сказаў.

Раўніна, якая ляжала каля падножжа Аўстралійскіх Альпаў, мела невялікі нахіл на ўсход. Аднастайнасць яе пейзажа парушалася гаямі камедных дрэў і эўкаліптаў; мімозы ў гэтым аб'ёме стаялі ўтварылі месцамі цэлыя зараснікі з яркачырвонымі кветкамі. Некалькі разоў дарогу заступалі невялікія ручаі, берагі якіх густа зараслі архідэямі. Падарожнікі пераходзілі іх уброд. Іх набліжэнне ўзнімала цэлыя стаі казуараў і дроф. Воддаль можна было бачыць стада кенгуру, якія подскакам перабягалі па стэпу, як пружынныя паяцы.

Была ўдушлівая спёка; атмасфера была насычана электрычнасцю. Людзі і жывёлы балюча адчувалі гэта на сабе. Яны моўчкі пасоўваліся наперад, і маўчанне, якое панавала на раўніне, парушалася толькі рыпам колаў ды выкрыкамі Айртона, які падганяў стомленых быкоў.

Каля двух гадзін папоўдні падарожнікі заехалі ў зараснік незвычайнай папараці, выгляд якой захапіў-бы іх, каб яны не былі такімі стомленымі. Гэтая падобная на дрэва расліна ў перыядзе цвіцення дасягала трыццаці і больш футаў у вышыню. Коні і коннікі вольна праязджалі, не схіляючы галовы, пад іх магутнымі парасткамі. У цяці іх крон панавала прыемная прахалода, і ўсе лёгка ўздыхнулі.

Экспансіўны Жак Паганель з такой радасцю выказаў сваё захапленне, што напалохаў цэлую чараду папугаяў, якія ўзнялі неймаверную траскатню.

Географ усё яшчэ крычаў з захапленнем, як раптам яго падарожнікі ўбачылі, што ён пахіснуўся і, як мех, шлёпнуўся на зямлю разам з канём. Няўжо ён самлеў ад спёкі, або горш таго, ці не здарыўся з ім сонечны ўдар? Усе накіраваліся да яго.

— Паганель, што з вамі здарылася?—крыкнуў Гленарван.

— Здарылася, дарагі сябра, тое, што я пазбавіўся каня,— адказаў вучоны, вызваляючы ногі з страмёнаў.

— Як, і ваш конь?

— Выбыў са строю, як конь Мюльрэдзі.

Гленарван, Джон Мангльс і Вільсон падбеглі к нерухомай жывёле, Паганель не памыліўся. Яго конь раптоўна здох.

— Як гэта дзіўна!—сказаў Джон Мангльс.

— Вельмі, вельмі дзіўна,—прашаптаў маёр.

Гленарвана вельмі ўстурбавала гэтае незразумелае здарэнне. Сапраўды, у гэтай пустыні недзе было купіць коней, і, калі ўсе коні падохнуць ад невядомай эпідэміі, прадаўжаць экспедыцыю будзе вельмі цяжка.

Між тым яшчэ да вечара меркаванне аб эпідэміі спраўдзілася. Трэці конь—конь Вільсона—здох таксама раптоўна і, што яшчэ горш, здох адзін бык. Такім чынам к вечару гэтага дня сродкі перасоўвання экспедыцыі складаліся з пяці быкоў і чатырох коней.

Становішча рабілася пагрозным. Праўда, коннікі, пазбаўленыя коней, паспяхова маглі ісці пешкам. Нямала скватэраў толькі такім чынам падарожнічаюць па раўнінах. Але што будзе з падарожніцамі, калі ўсе быкі падохнуць і давядзецца пакінуць фургон? Ці здолеюць яны прайсці пешкам сто дваццаць міль, якія засталіся да бухты Туфольда?

Заклапочаныя Джон Мангльс і Гленарван агледзелі астатніх коней. Але і пры вельмі дакладным аглядзе не

знайшлі ў іх прымет хваробы. Коні былі зусім здаровыя і добра вытрымалі цяжкасці падарожжа.

Гленарван выказаў думку, што дзіўная эпідэмія памілавала гэтых жывёл.

Такой-жа думкі быў і Айртон, які ніяк не мог зразумець прычыны раптоўнай пагібелі чатырох жывёл.

Атрад зноў крануўся ў дарогу. Пешаходы па чарзе адпачывалі ў фургоце. Прайшоўшы за дзень усяго дзесяць міль, атрад спыніўся на начлег у засені высокай папараці. Ноч прайшла без здарэнняў, і цішу яе парушаў толькі палёт вялікіх кажаноў, якіх справядліва называюць лятаючымі лісіцамі.

Наступны дзень, 12 студзеня, абяцаў быць пагодлівым. Коні і быкі бадзёра выконвалі сваю работу. «Салон» Элен і Мэры ўвесь час быў перапоўнены дзякуючы наплыву гасцей. Містэр Ольбінет бесперапынна займаўся гатаваннем прахладжальных напіткаў, бо трыццаціградусная спека надзвычай павысіла попыт на іх. Поўбочкі эля ўжо выпілі, і той-жа лёс чакаў і другую палавіну. Падарожнікі аднагалосна прызналі, што півавары Барклея і К°—найвялікшыя з англійскіх грамадзян і што Велінгтон¹, які ніколі не гатаваў такога смачнага піва, павінен уступіць ім сваё месца на п'едэстале. Жак Паганель піў многа, але яшчэ больш гаварыў.

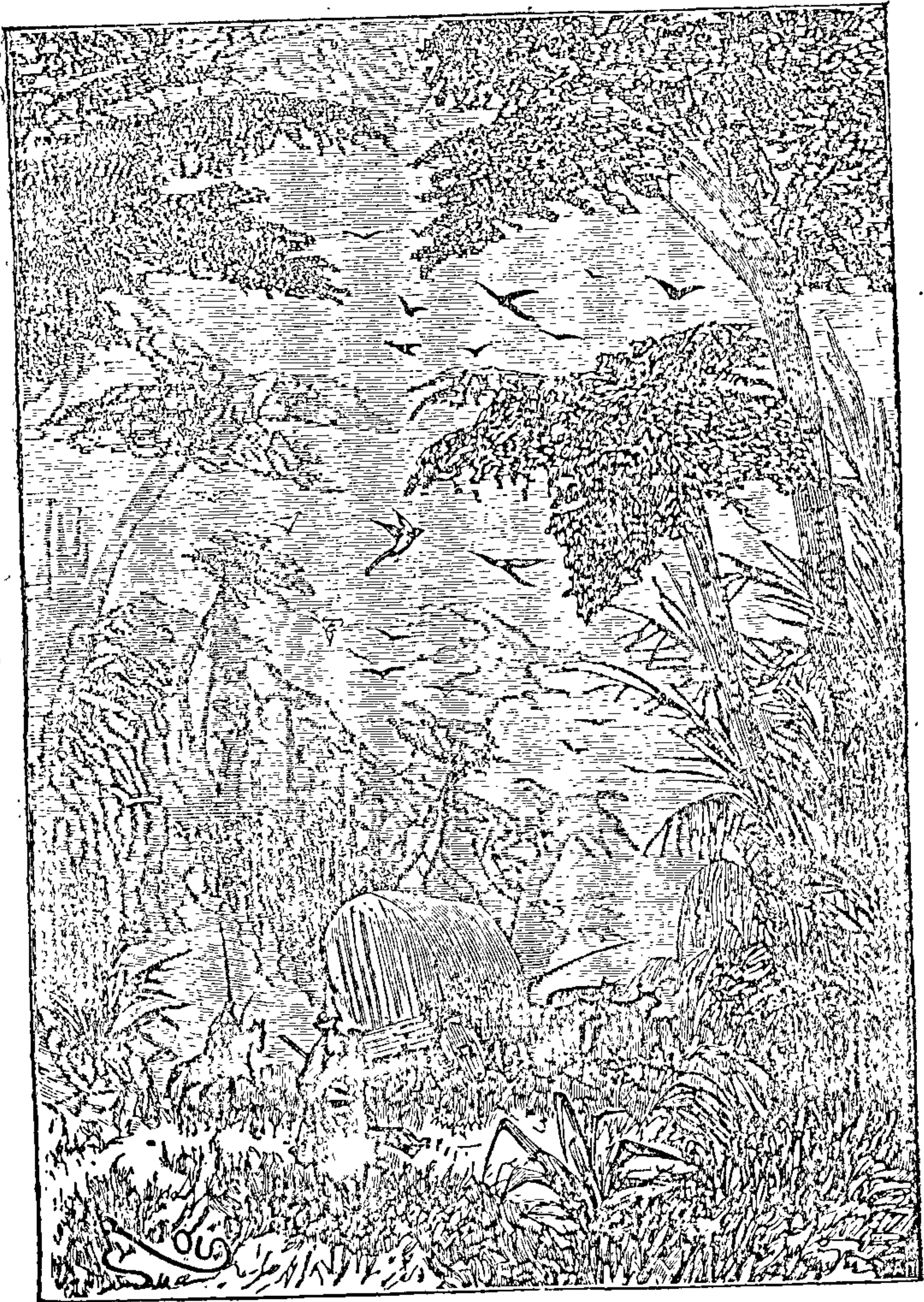
Добра пачаты дзень абяцаў так-жа добра скончыцца. Атрад прайшоў пятнаццаць міль па няроўнай мясцовасці з чырванаватым адценнем глебы. Усе пачалі спадзявацца яшчэ да надыходу цемнаты дабрацца да берагоў Сноуі, поўнаводнай ракі, якая ўліваецца ў Ціхі акіян на поўдні правінцыі Вікторыя. Неўзабаве колы фургона пакаціліся па чарнаватай паноснай глебе, заросшай густой травой і зараснікамі *gastrolobium*. Перад захадам сонца паласа туману на гарызонце ясна акрэсліла месцазнаходжанне ракі. Падарожнікі напружылі ўсе сілы і праехалі яшчэ некалькі міль. Гай высокіх дрэў нечакана паказаўся за паваротам дарогі, калі караван абышоў невялікі ўзгорак. Айртон спрытна правёў фургон сярод ствалоў і ўжо шчасліва даехаў да ўзлеску ў поўмілі ад ракі, як раптам фургон загруз у балоце да самых асей.

— Сцеражыцеся!—крыкнуў Айртон коннікам, што ехалі ззаду.

— Што здарылася?—запытаў Гленарван.

— Мы загрузлі,—адказаў Айртон.

¹ Велінгтон—англійскі палкаводзец, які перамог Напалеона пры Ватэрлоо.

Сярод папараці.

Ён крыкамі і ўколамі жэзла імкнуўся прымусіць быкоў крануцца з месца, але бедная жывёла, якая загрузла па калені ў багне, не магла ступіць ні кроку.

— Давядзецца, відаць, тут пераначаваць,—сказаў Джон Мангльс.

— Нічога іншага не застаецца,—адказаў Айртон.—Ноччу з гэтай дрыгвы нам не выбрацца. Пачакаем да раніцы.

— Стой!—скамандаваў Гленарван.

Ноч настала раптоўна, амаль без змроку. Але спёка не спала з надыходам цемры. Паветра набракла ўдушлівымі выпарэннямі. Бліскавічныя адсветы далёкай навалыніцы паласавалі неба. Падарожнікі паставілі палатку каля загрузлага фургона, у засені вялікага дрэва. Ноч абяцала быць спакойнай, калі толькі не пойдзе дождж.

Айрон ледзьве выцягнуў быкоў з дрыгвы, куды яны ўжо загрузлі па чэрава. Былы боцман завёў іх і коней на пашу, абраную ім самім. Выбіраць фураж для жывёлы было яго абавязкам; але ў гэты вечар ён прарабіў гэта з такой клапаціласцю, што Гленарван шчыра падзякаваў яму. Сапраўды, шчасце ўсёй экспедыцыі залежала зараз ад стану здароўя жывёлы.

Тым часам падарожнікі скромна павячэралі. Стомленасць і нязносная духата пазбаўлялі апетыту, і ўсе мелі патрэбу не столькі ў ядзе, колькі ў адпачынку. Ален і Мэры, пажадаўшы ўсім добрай ночы, пайшлі ў сваё аддзяленне ў фургоце. Частка мужчын лягла ў палатцы, частка проста на густой траве пад дрэвам. У сухім клімаце Аўстраліі гэта не было небяспечным для здароўя.

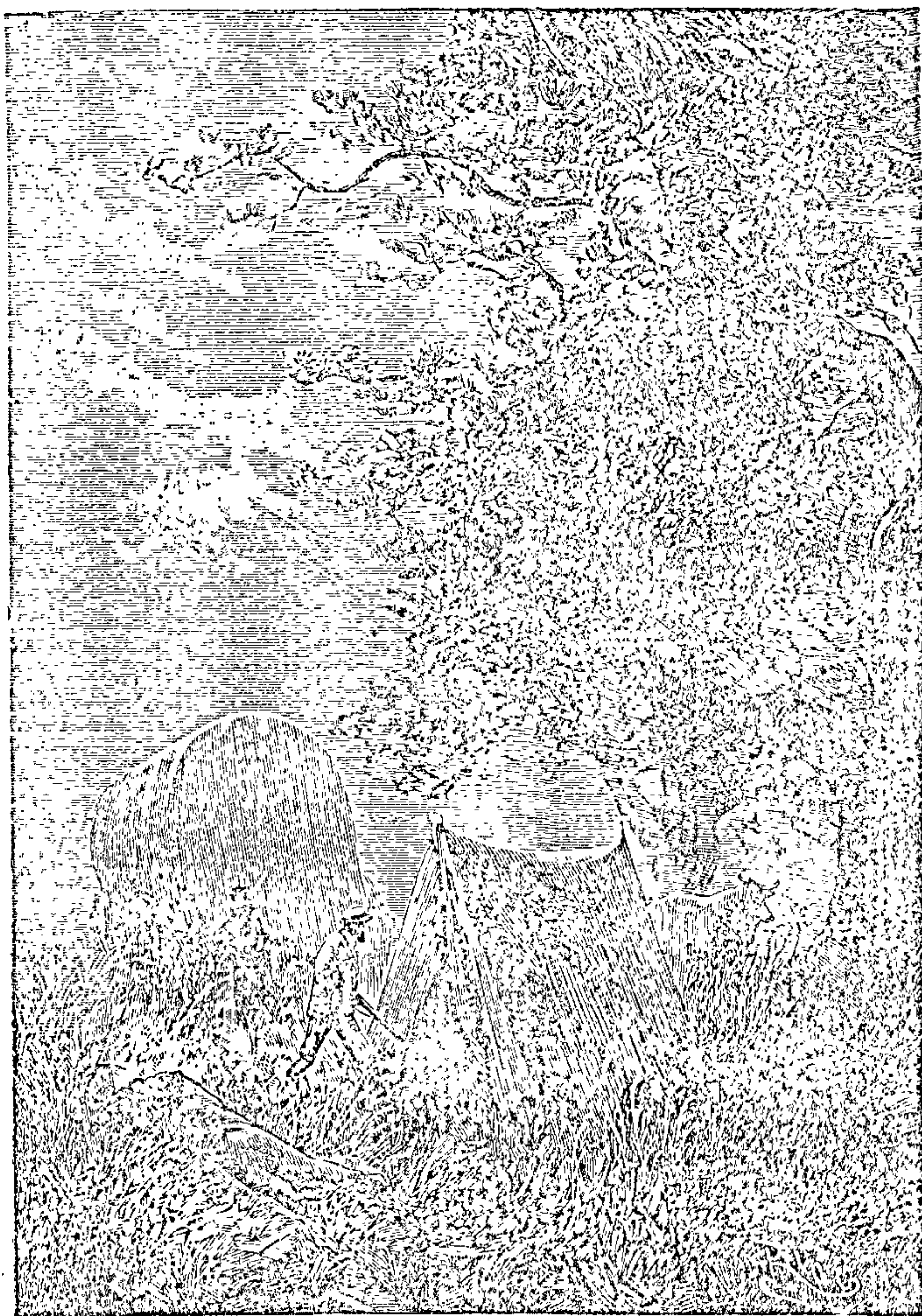
Паволі ўсе заснулі цяжкім сном. Цемра бязмесячнай ночы павялічвалася ад таго, што чорныя хмары густа ўкрылі неба. Паветра было зусім нерухомае—ні подыху ветрыка. Цішыню парушала толькі ўлюлюканне марпука, якое замяняла тут кукаванне еўрапейскай зязюлі.

Каля адзінаццаці гадзін вечара маёр прагнуўся ад цяжкага сну. Яго разбудзіла нейкае няпэўнае святло, якое паблісквала сярод дрэў. Гэта было нешта падобнае на зарыва, і Мак-Набс спярша падумаў, што недзе паблізу гарыць лес.

Ён паспешна ўстаў і адышоў ад лагера. Маёр здзівіўся, калі ўбачыў, што крыніцай зарыва быў не пажар, а фасфарасценцыя вялікай палянкі грыбоў. Прамяністыя споры гэтых тайнабрачных раслін давалі даволі яркае святло¹.

Маёр, не будучы эгаістам, хацеў паклікаць Паганеля, каб і вучоны паглядзеў на гэту рэдкую з'яву, як раптам ён стаў як укопаны.

¹ Друмонд назіраў гэту з'яву ў Аўстраліі ў грыбоў, якія належаць, як відаць, да сямейства *adarcus aleaticus*. *Заўвага аўтара.*

Падарожнікі паставілі палатку каля фургона.

Фасфарасцыруючыя грыбы асвятлялі лес, прыкладна, на поўмілі, і пры бледным святле Мак-Набс згледзеў нейкія цені, якія хутка перабягалі па ўзлеску. Ён працёр сабе вочы. Няўжо ён памыліўся? Можа ў яго была галюцынацыя?

Мак-Набс лёг на зямлю і пачаў пільна ўглядацца. Неўзабаве ён ясна пазнаў некалькі чалавек, якія то нагіналіся, то зноў выпростваліся, як быццам шукалі на зямлі слядоў.

Маёр вырашыў даведацца, чаго дамагаліся гэтыя людзі.

Доўга не думаючы і не будзячы сваіх спадарожнікаў, ён папоўз па зямлі, як дзікун, і хутка знік у густой траве.

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТНАЦАТЫ

Тэатральны эфект

Ноч была сапраўды жахлівай. А другой гадзіне пасля поўначы хлынуў дождж, які не сціхаў да самай раніцы. Палатка аказалася недастатковым прыкрыццём. Гленарван і яго спадарожнікі перасяліліся ў фургон.

Ніхто не мог заснуць. Гутарка пераходзіла з тэмы на тэму. Толькі адзін маёр, нядоўгай адлучкі якога ніхто не заўважыў, маўчаў і слухаў. Дождж не сціхаў, і падарожнікі баяліся, каб рака Сноуі не вышла з берагоў. У гэтым выпадку становішча фургона, які загруз у ліпкай гразі, было-б крытычным. Таму Джон Мангльс, Мюльрэдзі і Айртон штохвілінна бегалі да ракі, каб праверыць яе ўзровень, і варочаліся ў фургон, прамокшы да ніткі. Урэшце зусім развіднела. Дождж перастаў, але праменні сонца не маглі прабіць густой заслоны воблакаў. На зямлі стаялі лужы бруднай вады, сапраўдныя азёры. Цёплае выпарэнне гэтых лужын насычала атмасферу нездаровай вільготнасцю.

Гленарван перш за ўсё пачаў аглядаць фургон—гэта было самае галоўнае. Ён глыбока загруз у балоце жоўтай ліпкай гліны. Перадок амаль увесь уехаў у зямлю да самых козлаў. Было ясна, што выцягнуць гэту цяжкую махіну ўдасца хіба толькі агульнымі намаганнямі ўсіх жывёл і людзей.

— Трэба паспяшацца,—заўважыў Джон Мангльс.—Калі гліна высахне, будзе яшчэ цяжэй выцягнуць фургон.

— Ваша праўда,—сказаў Айртон,—гэта трэба зрабіць зараз-жа.

Гленарван, абодва матросы, Джон Мангльс, і Айртон пайшлі на палянку ў лесе, дзе жывёла пасвілася ўсю ноч. Лес з камедных дрэў меў змрочны выгляд. Тут быў толькі сухастой з абадранай карой. У двухстах футах над зямлёй тырчэла яго высахлае голае галлё. Ні аднаго птушынага гнязда не было на гэтых драўляных шкілетах, ні адзін

лісцік не шапацеў на сухіх галінках, якія пастуквалі пры нязначным подыху ветра, як косці. Што выклікае гэты даволі часты ў Аўстраліі феномен: цэлыя лясы гінуць ад нейкай эпідэміі? Гэта невядома. Ні старыкі-тубыльцы, ні іх продкі ніколі не бачылі гэтага лісця зялёным. Спрадвеку стаіць гэты могільнік дрэў.

Гленарван, ідучы лесам, часта паглядаў на зацягнутае хмарамі неба, на фоне якога рэзка вырысоўвалася сухое галлё дрэў. Айртон здзівіўся, не знайшоўшы коней і быкоў на тым месцы, дзе ён учора пакінуў іх. Але стрыножаная жывёла не магла зайсці далёка, і падарожнікі пачалі шукаць іх усюды.

Айртон час ад часу зваў быкоў добра вядомым ім крыкам. Але ніхто і нішто не адказвала на яго. Былы боцман выглядаў вельмі заклапочаным. Яго спадарожнікі трывожна пераглядваліся. Дарэмна шукалі ўжо каля гадзіны, і Гленарван збіраўся варочацца к фургону, як раптам недзе далёка заіржалі коні. Услед за імі зарыкалі быкі.

— Яны там!—усклікнуў Джон Мангльс і пабег у гушчар *gastrolobium*, за высокай сцяной якіх магло схавацца цэлае стада.

Гленарван, Мюльрэдзі і Айртон пабеглі ўслед за ім. Што-ж яны ўбачылі?

Чатыры быкі і тры кані ўжо ляжалі на зямлі; яны здохлі ад той-жа эпідэміі. Іх трупы былі ўжо халодныя, і каршуны выклёўвалі ім вочы.

Гленарван і яго спадарожнікі пераглянуліся. Мюльрэдзі не мог стрымацца, каб не вылаяцца па-матроску.

— Гэта не дапаможа нам, Мюльрэдзі!—сказаў Гленарван, ледзь захоўваючы спакой.—Айртон,—дадаў ён,—вядзіце ў лагер уцалелых быка і каня. Прыдзецца ім рабіць работу за ўсіх!

— Каб фургон не загруз,—сказаў Джон Мангльс,—гэта пара змагла-б памаленьку, робячы кароткія пераходы, дацягнуць яго да ўзбярэжжа. Трэба ва што-б та ні стала выцягнуць гэты пракляты фургон!

— Паспрабуем зрабіць гэта, Джон,—адказаў Гленарван.—Ідзем хутчэй у лагер. Там, мабыць, ужо ўстрывожыліся, што нас так доўга няма.

Айртон распутаў быка, Мюльрэдзі—каня, і ўсе пайшлі ў лагер берагам ракі.

Праз поўгадзіны Паганель, Мак-Набс і абедзве падарожніцы ўжо ведалі аб усім.

— Яй-права,—заўважыў маёр,—шкада, што вы не загадалі перакаваць усіх быкоў і коней гэтаму блэк-пойнцкаму кавалю.

— Чаму, пане маёр?—запытаў Айртон.

— Таму, што з усіх нашых коней застаўся жывым толькі той, якога перакаваў ваш каваль.

— Праўда,—сказаў Джон Мангльс.—Як дзіўна!

— Гэта не больш, як выпадковасць,—адказаў былы боцман, уважліва пазіраючы на маёра.

Мак-Набс сціснуў губы, як-бы стрымліваючы гатовыя сарвацца з языка словы. Гленарван, Джон Мангльс, Элен чакалі, што ён вытлумачыць сваю думку, але маёр, нічога не кажучы, пайшоў к фургону следам за Айртонам.

— Што-ж ён хацеў сказаць?—запытаў Гленарван у маладога капітана.

— Не ведаю,—адказаў той.—Толькі маёр не гаварыў-бы так, не маючы сур'ёзных падстаў.

— Правільна, Джон,—сказала Элен.—Відаць, Макс-Набс у нечым падазрае Айртона.

— У чым?—сказаў Паганель, паціскаючы плячыма.

— У чым?—паўтарыў Гленарван.—Няўжо ён лічыць Айртона вінаватым у пагібелі быкоў і коней. Але для якой мэты ён зрабіў-бы гэта?

— Ваша праўда, дарагі Эдуард,—сказала Элен.—Я дадам, што з самага пачатку падарожжа Айртон неаднаразова даводзіў нам сваю адданасць.

— Правільна,—адказаў Джон Мангльс,—але што ў такім выпадку хацеў сказаць маёр? Я не супакоюся, пакуль не высветлю гэтага.

— Няўжо ён лічыць яго хаўруснікам катаржнікаў?—неасцярожна выпаліў Паганель.

— Якіх катаржнікаў?—запытала Мэры Грант.

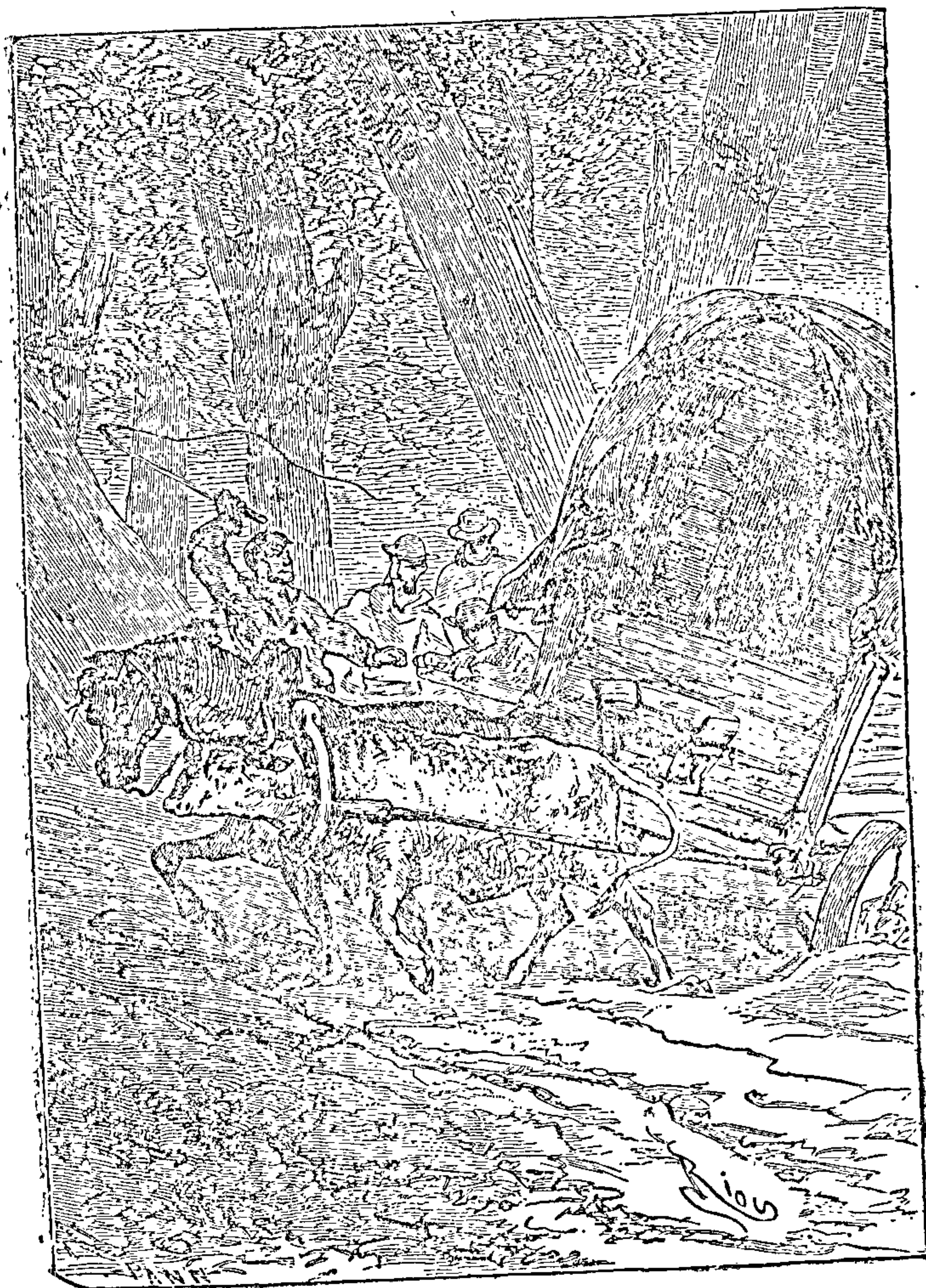
— Паганель памыліўся,—жвава сказаў Джон Мангльс.—Ён добра ведае, што ніякіх катаржнікаў няма ў правінцыі Вікторыя.

— Праўда, праўда!—сказаў Паганель, імкнучыся загладзіць сваю памылку.—Дзе была мая галава? Катаржнікі! Ха-ха! Ды пра іх ніхто і не чуў у Аўстраліі. Апрача таго, ледзь ступіўшы на бераг, яны ўжо становяцца прыстойнымі людзьмі.—такі тут клімат! Памятаеце, міс Мэры, я вам пра гэта гаварыў?

Небарака-вучоны, імкнучыся выправіць сваю памылку, рабіў, як фургон,—ён усё глыбей загрузаў! Элен не зводзіла з яго позірку, і гэта канчаткова пазбавіла яго стрыманасці. Не жадаючы праз сілу выпытваць у яго прызнання, Элен узяла Мэры пад руку і павяла яе к палатцы, дзе містэр Ольбінет расстаўляў на стол сьнеданне па ўсіх правілах майстэрства.

— Каб мяне чорт узяў! Я, здаецца, сам варты катаргі!—з гаркотай прамармытаў Паганель.

— Ваша праўда,—адказаў суха Гленарван.

Фургон загруз у гразі.

І, знішчальна зірнуўшы на незадачлівага вучонага, пайшоў к фургону разам з Джоном Мангльсам.

Айртон і абодва матросы ў гэты час спрабавалі выцягнуць цяжкую калымагу з дрыгвы. Конь і бык, запрэжаныя ў пару, намагаючы ўсе сілы, цягнулі яе з ямы. Іх мускулы ўздзіліся так, што, здавалася, вось-вось лопнуць. Вільсон і Мюльрэдзі выцягвалі колы, у той час як Айртон крыкам і дубінай падганяў жывёлу. Але цяжкі фургон не кратаўся з месца. Засохлая гліна замуравала яго мацней, чым цэмент.

Джон Мангльс загадаў паліць гліну вадой, каб яна размякла. Але гэта аказалася дарэмным. Фургон, як раней, не кратаўся з месца. Пасля доўгіх намаганняў людзі і жывёлы спынілі дарэмную работу. Трэба было разабраць фургон на часткі, або адмовіцца ад думкі выцягнуць яго. Але разабраць яго можна было толькі пры дапамозе інструментаў, а іх не было.

Між тым Айртон, жадаючы ва што-б та ні стала дабіцца поспеху, хацеў пачаць зноў, але Гленарван стрымаў яго.

— Будзе, Айртон, будзе! Трэба пашкадаваць быка і каня. Яны нам яшчэ спатрэбяцца, калі мы кранемся ў дарогу: бык панясе багаж, а конь павязе жанчын.

— Слухаю, сэр,—адказаў былы боцман і пачаў распрагаць знясіленую жывёлу.

— А цяпер, сябры,—сказаў Гленарван,—вернемся ў лаггер, абмяркуем наша становішча і намецім план дзеянняў на будучае.

Добра паснедаўшы, падарожнікі пачалі раіцца. Гленарван прапанаваў усім выказаць сваю думку.

Перш за ўсё трэба было дакладна вызначыць месцазнаходжанне лаггера. Гэта было даручана Паганелю, які неўзабаве далажыў нарадзе аб выніках сваёй работы. Экспедыцыя, як ён сказаў, знаходзілася на 37° шыраты і $147^{\circ} 53'$ даўгаты, каля берагоў Сноуі-Рывер.

— Пад якім градусам даўгаты знаходзіцца бухта Туфольда?—запытаў Гленарван.

— Пад стопяцідзсятым,—адказаў Паганель.

— Значыцца, за два градусы і сем мінут, або ў...

— Або за семдзсят пяць міль адсюль...

— А Мельбурн?

— Не менш двухсот міль.

— Добра. Мы ведаем, дзе мы знаходзімся,—сказаў Гленарван,—зараз застаецца вырашыць, куды мы накіруемся.

Адказ быў аднадушны: неадкладна ісці к акіяну. Элен і Мэры сказалі, што яны не стомяцца, праходзячы па пяць міль у суткі. Адважных жанчын не палохала перспектыва

нават пешкам прайсці ўсю адлегласць ад Сноуі-Рывер да бухты Туфольда.

— Але ці не знойдзем мы на ўзбярэжжы ўсё тое, што нам патрэбна?—запытаў Гленарван.

— Безумоўна,—адказаў Паганель.—Эдэм—гарадок, які існуе ўжо шмат гадоў. Яго порт павінен быць злучаны рэгулярнымі рэйсамі з Мельбурнам. Я нават думаю, што за трыццаць пяць міль адсюль, у гарадку Дэлегейце, на мяжы Новага Паўднёвага Уэльса, мы зможам купіць коней.

— А як з «Дунканам», сэр?—запытаў Айртон.—Ці не лічыце вы, што настаў час выклікаць яго ў бухту Туфольда?

— Што скажаце пра гэта, Джон?—запытаў Гленарван.

— Я думаю, што з гэтым няма чаго спяшацца,—адказаў, падумаўшы, малады капітан.—Ніколі не позна будзе паслаць. Тому Аусціну загад прыбыць туды.

— Ясна,—пацвердзіў Паганель.

— Майце на ўвазе,—дадаў Джон Мангльс,—што праз чатыры-пяць дзён мы ўжо будзем у Эдэме.

— Праз чатыры-пяць дзён?—сказаў Айртон, паківаўшы галавой.—Скажыце лепш, праз пятнаццаць—дваццаць, калі вы не хочаце памыліцца.

— Дваццаць дзён на семдзсят пяць міль!—усклікнуў Гленарван.

— Не менш, сэр! Нам давядзецца цяпер ісці па самай дзікай частцы правінцыі Вікторыя, працярабліваючы дарогу ў густым зарасніку хмызняка, дзе не маглі ўжыцца нават непераборлівыя скватэры. Кожны крок прыдзецца адваёўваць у хмызнякоў з сякерай у руках. Верце мне, пры гэтых умовах хутка не пойдзеш.

Айртон гаварыў упэўненым голасам. Паганель, на якога ўсе паглядзелі, кінуў галавой, пацвярджаючы яго словы.

— Дапускаю, што ваша праўда,—сказаў Джон Мангльс.—Што-ж, у гэтым выпадку, сэр, вы пашлеце загад майму памочніку не праз пяць, а праз пятнаццаць дзён.

— Я хачу сказаць,—дадаў Айртон,—што галоўная затрымка не ў стане дарогі, а ад ракі. Нам прыдзецца чакаць тут, пакуль вада ў Сноуі-Рывер не спадзе, каб пераправіцца на той бераг.

— Чакаць спаду?—усклікнуў капітан Мангльс.—А чаму не пераправіцца ўброд?

— Таму што цяпер няма брода. Раніцой я ўжо шукаў яго, але дарэмна. Рэдка можна сустрэць тут у гэтую пару года такую шматводную раку, але калі сустрэлі—тут нічога не зробіш.

— А рака шырокая?—запытала Элен.

— І шырокая і глыбокая,—адказаў былы боцман.—Калі

мілі ў шырыню і да таго-ж яшчэ з шпаркай пlynняй. Нават добры плавец не кожны пераплыў-бы цераз яе.

— Што-ж,—усклікнуў Роберт,—мы пабудуем пірогу! Ссячэм дрэва, выдзеўбем яго—і пірога гатова! Вось і ўсё.

— Вось гэта сапраўдны сын марака!—сказаў Паганель.

— Хлопчык праўду кажа,—адказаў Джон Мангльс.—Нам гэтага не ўнікнуць. Прапаную не траціць часу на дарэмныя спрэчкі і пачаць будаваць пірогу.

— Ваша думка, Айртон?—запытаў Гленарван.

— Я думаю, сэр, што калі не прыдзе адкуль-небудзь дапамога,—адказаў Айртон, дык мы і праз месяц усё яшчэ будзем на гэтым баку Сноуі.

Джон Мангльс страціў цярплівасць.

— Ці ёсць у вас лепшы план?—крыкнуў ён.—Калі ёсць, кажыце!

— Ёсць. Няхай «Дункан» прыдзе ў бухту Туфольда!

— Зноў «Дункан»? А чым нам дапаможа яго прыезд у бухту?

Айртон падумаў некалькі секунд, перш чым адказаць, і ўрэшце ўнікліва вымавіў:

— Я не настойваю на сваёй думцы. Я гатоў ісці далей, як толькі вы загадаеце, сэр.

І ён спакойна скрыжаваў рукі на грудзях.

— Гэта не адказ, Айртон,—сказаў Гленарван.—Раскажыце нам пра свае планы, і мы абмяркуем іх. Што-ж вы прапануеце?

І Айртон упэўненым голасам вытлумачыў сваю думку:

— Я прапаную не пачынаць цяжкай і небяспечнай пераправы цераз Сноуі ў тым бездапаможным становішчы, у якім мы знаходзімся цяпер. Іменна тут, на гэтым беразе, мы павінны дачакацца дапамогі, а гэта дапамога можа прыйсці толькі з «Дункана». Зробім лагер тут, дзе ёсць усё неабходнае для жыцця, і адзін з нас няхай перадасць Тому Аусціну загад кінуць якар у бухце Туфольда.

Усе былі надзвычай здзіўлены гэтай нечаканай прапановай, а Джон Мангльс не мог стрымаць свайго незадавальнення.

— За гэты час,—прадаўжаў Айртон,—вада Сноуі спадзе, мы лёгка знойдзем зручны брод або пераправімся цераз раку на лодцы. У нас будзе дастаткова часу, каб зрабіць яе. Вось мой план, сэр.

— Добра, Айртон,—сказаў Гленарван,—ваша прапанова заслугоўвае таго, каб да яе паставіліся сур'ёзна, але яе трэба ўсебакова абмеркаваць. Галоўны недахоп яе, што мы прамарудзім, але затое мы пазбавімся ад дарэмнай стомленасці і многіх небяспек. Што вы думаеце пра гэта, сябры, мае?

— Гаварыце вы, мілы Мак-Набс,—сказала Элен.—Вы не сказалі яшчэ ні аднаго слова. Не будзьце такім скупым на словы.

— Вы хочаце ведаць маю думку?—адказаў маёр.—Я з ахвотай выкажу яе. Па-мойму, Айртон разважае вельмі разумна. Я далучаюся да яго прапановы.

Ніхто не чакаў такога адказу, бо звычайна маёр аспрэчваў усе прапановы Айртона. Сам Айртон быў, відаць, здзіўлены; ён употай кінуў шпаркі позірк на маёра. Паганель, Элен і матросы былі і без таго схільны прыняць прапанову былога боцмана. Апошнія хістанні зніклі пасля згоды Мак-Набса.

Гленарван абвясціў, што ён прымае план Айртона.

— Вы павінны згадзіцца, Джон,—дадаў ён, звяртаючыся да капітана,—што асцярожнасць дыктуе нам гэты спосаб дзеяння і што самае лепш будзе стаць лагерам на беразе ракі і чакаць, пакуль не спадзе паводка.

— Так,—адказаў Джон Мангльс,—калі толькі наш пасланец зробіць тое, чаго не можам зрабіць мы самі,—пераправіцца цераз Сноуі.

І ён паглядзеў на былога боцмана, які не мог стрымаць радаснай усмешкі.

— Нашаму пасланцу няма патрэбы перапраўляцца цераз раку,—сказаў Айртон.

Джон Мангльс здзіўлена ўзняў бровы.

— Ён пойдзе па дарозе ў Люкноу, якая проста вядзе ў Мельбурн.

— Дзвесце пяцьдзсят міль пешкам!—крыкнуў малады капітан.

— Не, верхам,—адказаў Айртон.—Ён паедзе на кані, і ўся дарога зойме ў яго не больш чатырох дзён. Дадайце да гэтага два дні для таго, каб прывесці «Дункан» к бухце Туфольда, і дваццаць чатыры гадзіны, каб вярнуцца ў лагерь. Адным словам, патрэбен усяго адзін тыдзень, каб пасланы вярнуўся сюды з падмогай.

Маёр ківаў галавой, як-бы ўхваляючы кожнае слова Айртона.

Гэта надзвычай здзіўляла Джона Мангльса. Але прапанова Айртона сустрэла агульнае ўхваленне. Нічога іншага не заставалася, як згадзіцца з гэтым сапраўды выдатна задуманым планам.

— Зараз, сябры, мае,—прадаўжаў Гленарван,—застаецца абраць нашага пасланца. Яму прыпадае цяжкае і небяспечнае падарожжа, я не збіраюся хаваць ад вас гэтага. Хто гатовы рызыкаваць жыццём, каб перадаць нашы інструкцыі ў Мельбурн?

Вільсон, Мюльрэдзі, Джон Мангльс, Паганель, Роберт у адзін голас прапанавалі свае паслугі. Джон Мангльс асабліва

настойваў, каб гэта даручэнне было ўскладзена на яго. Але тут Айртон, які да гэтай хвіліны маўчаў, загаварыў:

— Калі вы хочаце, сэр,—звярнуўся ён да Гленарвана,—дык я вазьмуся за гэтую справу. Шмат разоў я рабіў больш цяжкія пераходы. Я выберуся з такога месца, дзе другі затрымаецца напэўна. Я прапаную даручыць мне гэта падарожжа ў Мельбурн. Паверце, сэр, я прапаную гэта для вашых-жа інтарэсаў! Упаўнаважце мяне перадаць тое, што вы лічыце патрэбным, вашаму памочніку, і праз шэсць дзён «Дункан» кіне якар у бухце Туфольда.

— Добра сказана,—ухваліў яго словы Гленарван.—Вы дасціпны і смелы чалавек, Айртон. Я ўпэўнены, што ваша паездка закончыцца шчасліва.

Было зусім відавочна, што былы боцман лепш чым хто-небудзь іншы выканае гэту цяжкую місію. Кожны разумеў гэта і не настойваў на сваёй кандыдатуры. Джон Мангльс апошні раз запырачыў, сказаўшы, што прысутнасць Айртона неабходна тут, каб знайсці сляды «Брытаніі» і капітана Гранта. Але маёр адказаў, што ўдзельнікі экспедыцыі застануцца на беразе Сноуі, пакуль не вернецца Айртон, і што не можа быць і гутаркі аб тым, каб пачаць без яго такія адказныя пошукі. Такім чынам часова адсутнасць Айртона ані не пашкодзіць інтарэсам капітана Гранта.

— У такім выпадку ў дарогу, Айртон! Не марудзьце і хутчэй варочайцеся к нам,—зрабіў вывад Гленарван.

У вачах былога боцмана бліснула ўрачыстасць. Ён адразу-ж апусціў іх, але якім-бы мімалётным ні быў гэты радасны бляск вачэй, усё-ж ён не ўнікнуў ад позірку Джона Мангльса. Гэта ўзнавіла тую недаверлівасць, якую Джон інстыктыўна выказваў да былога боцмана «Брытаніі».

Айртон спешна пачаў рыхтавацца да выезду. Адзін з матросаў заняўся падрыхтоўкай каня, другі—харчовымі прыпасамі.

У гэты час Гленарван заканчваў сваё пісьмо к Тому Аусціну.

Ён загадваў у ім памочніку капітана бездакладна накіравацца ў бухту Туфольда. Ён рэкамендаваў яму Айртона, як чалавека, якому можна цалкам даверыцца.

Том Аусцін павінен быў пасля прыбыцця «Дункана» на месца даць атрад матросаў пад загад Айртона.

Гленарван дайшоў да гэтага месца ў пісьме, як раптам маёр, які сачыў вачыма за тым, што ён піша, нечакана перапыніў яго, запытаўшы нейкім асаблівым тонам, як ён піша імя «Айртон».

— Так, як яно вымаўляецца,—адказаў здзіўлена Гленарван.

— Гэта памылка,—спакойна запырачыў яму маёр,—яно вымаўляецца «А й р т о н», а пішацца «Б е н Д ж о й с»!

Айртон прышоў па пісьмо.

Ландыя! Ландыя! Зеландыя.

Гэтыя словы ўразілі Айртона, як ружэйны стрэл. Ён імкліва ўскочыў, рука яго пацягнулася да рэвальвера. Грымнуў стрэл. Гленарван упаў. Знадворку таксама пачуліся стрэлы.

Джон Мангльс і матросы, якія спярша разгубіліся ад такой нечаканасці, рынуліся на Бена Джойса. Але спрытны злачынца выслізнуў з іх рук і ўцёк да сваёй банды, якая чакала яго на ўскраіне камеднага лесу.

Палатка не вельмі засцерагала ад куль. Давялося адступіць. Гленарван, які быў лёгка ранены, устаў з зямлі.

— К фургону, к фургону!—крычаў Джон Мангльс, цягнучы за сабою Элен і Мэры, і праз некалькі секунд яны ўжо апынуліся ў поўнай бяспецы, прыкрытыя сценамі фургона.

Джон, маёр, Паганель і матросы схапілі свае карабіны і падрыхтаваліся адбіць напад бандытаў. Гленарван, Роберт і Ольбінет таксама ўзброіліся і сталі ў рады абаронцаў.

Усё гэта адбылося на працягу некалькіх секунд. Джон Мангльс уважліва аглядзеў ускраіну лесу. Страляніна спынілася гэтак-жа раптоўна, як і пачалася. Поўная цішыня ўсталявалася пасля траскатні стрэлаў. Лёгкі дымок яшчэ віўся ў паветры, узнімаючыся да верхавін камедных дрэў. Зараснікі *gastrolobium* зноў зрабіліся нерухомымі. Бандыты бяследна зніклі. Маёр і Джон Мангльс прадпрынялі разведку ў гушчар лесу, але ніякіх адзнак чыёй-небудзь прысутнасці там не знайшлі. На зямлі відаць былі сляды ног ды валяліся там-сям дымлівыя пыжы. Асцярожны маёр тушыў іх; ён разумеў, што адной іскры хопіць, каб распаліць у гэтым лесе з сухіх дрэў страшны пажар.

— Катаржнікі зніклі,—сказаў Джон Мангльс.

— Так,—адказаў маёр,—і вось гэтае знікненне і непакоіць мяне. Я палічыў-бы за лепшае сустрэцца з імі сам на сам. Тыгр у пустыні не такі небяспечны, як гадзюка ў траве. Давядзецца пассякаць хмызнякі вакол фургона.

Маёр і Джон абшукалі ўсю ваколіцу, але ад краю лесу да берегоў Сноуі яны не сустрэлі ні аднаго катаржніка. Банда Бена Джойса, здавалася, паляцела, як зграя драпежных птушак.

Гэта знікненне было вельмі дзіўным, каб можна было адчуваць сябе ў бяспецы. Таму вырашана было трымацца напагатове. З фургона зрабілі сапраўдную маленькую крэпасць. Вакол яго паставілі лагер, і два чалавекі сталі на варце.

Першымі клопатамі Элен і Мэры было перавязаць рану Гленарвана. Куля зачепіла толькі мякіш пляча, нічога сур'ёзнага не пашкодзіўшы. Ні касцей, ні мускулаў яна не

Прагучэў стрэл і Гленарван упаў.

закранула. З раны вельмі цякла кроў, але Гленарван свабодна шавяліў суставамі і запэўняў сваіх сяброў, што стрэл не зрабіў яму ніякай шкоды. Яму зрабілі перавязку, і ён праціў не турбавацца больш аб ім і пачаць абмеркаванне свайго становішча. Падарожнікі, за выключэннем Мюльрэдзі і Вільсона, якія стаялі на варце, размясціліся ў фургоне. Маёра папрасілі пачаць расказ. Але, перш чым перайсці да тлумачэння падзей, якія здарыліся ў гэты дзень, маёр расказаў Элен усё тое, чаго яна не ведала: пра ўцёкі групкі катаржнікаў з Перцкай турмы, пра іх з'яўленне ў правінцыі Вікторыя і пра выкліканую імі чыгуначную катастрофу. Ён паказаў ёй нумар «Аўстралійскай і Новазеландскай газеты», купленай у Сеймуры, і дадаў, што паліцыя вызначыла прыз за галаву Бен Джойса, атамана шайкі, які за восемнаццаць месяцаў паспеў набыць сабе страшную вядомасць.

Але якім чынам Мак-Набс пазнаў Бен Джойса ў боцмане Айртоне? Гэта была загадка, якая цікавіла ўсіх, і маёр растлумачыў, на чым грунтаваліся яго здагадкі.

З першага дня знаёмства Мак-Набс інстынктыўна не давяраў Айртону. Два-тры погляды, якімі перамігнуліся Айртон з кавалём на беразе Вымеры, безупыннае імкненне Айртона мінаць гарады і сёлы, яго настойлівае жаданне выклікаць «Дункан» з Мельбурна, незразумелая смерць даручанай яго клопатам жывёлы, урэшце нешта няшчырае ва ўсіх яго словах і ўчынках—усё гэта разам выклікала недаверлівасць у маёра. І аднак ён не мог прад'явіць яму ніякага пэўнага абвінавачання.

Мінулай-жа ноччу здарыліся наступныя падзеі.

Мак-Набс заўважыў за поўмілі ад лагера нейкія дзіўныя цені, якія адразу выклікалі ў яго падазрэнне. Фасфарысцыруючыя грыбы слаба адсвечвалі ў цемры. Тры чалавекі разглядалі сляды на зямлі. Сярод іх Мак-Набс пазнаў каваля з Блэк-Пойнта. «Гэта яны», сказаў адзін. «Так, гэтыя сляды ідуць ад самай Вымеры», адказаў другі. «Усе коні падохлі, за атрутай не трэба далёка хадзіць. Атруты тут хопіць, каб ссадзіць з коней цэлы кавалерыйскі атрад,—заўважыў трэці.—Што за карысная расліна гэта *gastrolobium!*»

Галасы заціхлі, і крокі пачалі аддаляцца. Мак-Набс, нічога не разумеючы, пайшоў следам за імі. Неўзабаве гутарка аднавілася. «Спрытны чалавек гэты Бен Джойс,—сказаў каваль,—знатны з яго вышаў боцман Айртон. А яго выдумка наконт караблекрушэння! Калі яго план удалася, вось дык будзе ўдача!»

— Гэта былі апошнія словы, якія я пачуў,—закончыў маёр.—Катаржнікі вышлі з лесу і зніклі. Такім чынам я даведаўся пра ўсё, пра што хацеў даведацца, і вярнуўся ў лагер пераконаным, што катаржнікі ў Аўстраліі не так ужо

лёгка становяцца на правільны шлях, як гэта здаецца Паганелю.

Маёр змоўк. Яго таварышы таксама моўчкі разважалі.— Ітак,—сказаў урэшце Гленарван і яго твар збялеў ад гневу,—Айртон зацягнуў нас сюды, каб абрабаваць і забіць?

— Так,—адказаў маёр.

— І, пачынаючы з Вымеры, уся гэта банда ідзе следам за намі, чакаючы зручнага моманту для нападу?

— Так.

— Дык значыцца гэты нягоднік не быў матросам на «Брытаніі»? Значыцца, ён прысвоіў сабе імя Айртона, украўшы матроскую кніжку?

Усе зірнулі на Мак-Набса, які і сам павінен быў запытацца ў сябе пра гэта.

— На маю думку, праўдзівым ва ўсёй гэтай цёмнай гісторыі наступнае,—сказаў ён сваім звычайным, спакойным голасам.—Чалавека гэтага сапраўды завуць Айртонам. Бен Джойс—гэта яго бандыцкая мянушка. Нельга сумнявацца, што ён ведаў Гары Гранта і што ён быў боцманам на барту «Брытаніі». Гэтыя факты пацверджаны тымі падрабязнасцямі, якія Айртон раскажаў нам аб сваім знаёмстве з Гары Грантам. Не варта захапляцца няпэўнымі гіпотэзамі. Нам даволі ведаць, што Айртон і Бен Джойс—адна і тая асоба і што чалавек гэты, які некалі служыў на «Брытаніі», стаў кіраўніком банды катаржнікаў.

Тлумачэнні Мак-Набса былі прыняты без супярэчнасці.

— Зараз,—сказаў Гленарван,—растлумачце мне, якім чынам былы боцман Гары Гранта апынуўся ў Аўстраліі?

— Я гэтага не ведаю,—адказаў Мак-Набс.—Дый паліцыя ведае не больш за мяне па гэтай справе. Чаму? Я не здольны растлумачыць гэтага. Гэта загадка, якую толькі будучае можа вытлумачыць.

— Паліцыя нават не здагадваецца аб роўнасці гэтых імён: Бен Джойса і Айртона,—сказаў Джон Мангльс.

— Ваша праўда, Джон,—адказаў маёр,—а між тым гэта значна палегчыла б ёй пошукі.

— Значыцца,—сказала Элен,—гэты нягоднік пралез на ферму О'Мура з якім-небудзь злачынным намерам?

— Несумненна,—адказаў Мак-Набс.—Ён рыхтаваў нейкі замах на ірландца. Але тут яму стрэлася больш выгодная справа. Выпадак звёў яго з намі. Ён пачуў расказ Гленарвана, гісторыю караблекрушэння і, будучы смелым і кемлівым чалавекам, тут-жа рашыў выкарыстаць зручны момант. Мы папаліся на вудачку—экспедыцыя ў глыб Аўстраліі была вырашана. Каля Вымеры Айртон звязаўся са сваёй бандай, ён прывёз свайго супольніка, як блэк-пойнцага каваля. Той падкаваў каня Гленарвана падковай з трыліснікамі, так што бандзе вельмі лёгка было ісці следам за намі. Ён абкарміў

аднаго за адным атрутнымі раслінамі *gastrolobium* нашых быкоў і коней. Потым, калі надышоў зручны момант, ён завёў нас у балота Сноуі і там выдаў сваёй бандзе.

Маёр аднавіў па здагадках усю гісторыю Бен Джойса, і пад маскай скромнага і адданага фурмана экспедыцыі ўсе ўбачылі закаранелага, вынаходлівага і смелага злачынцу. Выкрыццё яго намераў абавязвала экспедыцыю Гленарвана быць больш пільнымі. На шчасце выкрыты разбойнік не такі небяспечны, як сукрыты здраднік.

Аднак з паведамлення маёра вынікаў яшчэ адзін важны вывад, пра які да гэтага часу ніхто не падумаў. Толькі Мэры Грант, не ўступаючы ў спрэчкі аб мінулым, думала пра будучае. Джон Мангльс раптам заўважыў, як збялеў яе тварык і вочы заліліся слязмі. Толькі тады ён зразумеў, што робіцца ў яе мазгу.

— Не плачце, міс Мэры!—усклікнуў ён.—Не плачце!

— Вы плачаце, мілая дзяўчынка!—Чаго?—запытала Элен.

— Мой бацька! Мой бацька!—прашаптала маладая дзяўчына, стрымліваючы слёзы.

Яна не магла больш сказаць ні слова. Але і гэтага было дастаткова, каб праўда маланкай мільганула ў мазгу ў кожнага. Усім сталі зразумелыя і слёзы Мэры і прычына, якая выклікала іх.

Выкрыццё здрадніцтва Айртона знішчала ўсякую надзею. Катаржнік выдумаў крушэнне, каб падвесці Гленарвана,—пра гэта зусім ясна гаварылі члены яго шайкі, гутарку якіх падслухаў Мак-Набс. З «Брытаніяй» ніколі не здаралася крушэння на рыфах бухты Туфольда! Гары Грант не ступаў нагой на аўстралійскі мацярык!

У другі раз адвольнае тлумачэнне зместу дакументаў штурхнула выратавальную экспедыцыю на няправільны шлях. Уявіўшы сабе створанае становішча і бачачы гора дзяцей капітана Гранта, усе змоўклі. Ніхто не знаходзіў для іх слоў уцехі. Роберт і Мэры плакалі, абняўшыся. Паганель разгублена мармытаў:

— О, злашчасны дакумент! Ты зноў ашукаў нас! Ты зноў падвёў пад небяспеку жыццё смелых і сумленных людзей!

І паважаны географ, абураючыся на самога сябе, так ярасна стукаў сябе кулаком па ілбу, нібы хацеў рас-трушчыць свой чэрап.

Між тым Гленарван вышаў з фургона і далучыўся да Мюльрэдзі і Вільсона, якія стаялі на варце. Глыбокая цішыня панавала ў гэтай даліне, акружанай ракой і ўзлескам. Цёмныя, густыя воблакі нізка звісалі над зямлёй. Сярод гэтай скутай прыроды найменшы гук быў-бы чуцен на вялікай адлегласці. Але навокал панавала.

мёртвая цішыня. Відавочна, Бен Джойс і яго банда адступілі на вялікую адлегласць. Гэта ўкосна пацвярджалася і паводзінамі птушак, якія ціхамірна пырхалі з ніжняга галля дрэў: каб паблізу хаваліся людзі, яны трымаліся-б інакш.

— Што здарылася за час вашай варты?—запытаў Гленарван у матросаў.

— Мы не заўважылі нічога падазронага,—адказаў Вільсон.—Катаржнікаў, напэўна, няма паблізу.

— Пэўна яшчэ не ўся шайка сабралася, і яны не адважваюцца напасці на нас,—дадаў Мюльрэдзі.—А можа Бен Джойс вырашыў завербаваць у сваю шайку новых адшчапенцаў, якія бадзяюцца каля падножжа Альп.

— Магчыма, Мюльрэдзі,—адказаў Гленарван.—Нягоднікі заўсёды баязлівыя. А яны ведаюць, што мы ўзброены і нядрэнна ўзброены. Але можа яны чакаюць ночы, каб зноў напасці? Давядзецца падвоіць пільнасць пасля захаду сонца. Ах, каб мы маглі выбрацца з гэтага балота ў стэп! Але дарэмна, уздым вады ў рацэ затрымлівае нас! Чаго-б я толькі не даў за плыт, на якім можна было-б перабрацца на той бераг ракі!

— Чаму-ж вы не загадаеце нам зрабіць гэты плыт?—запытаў Вільсон.—Дрэва-ж тут хапае!

— Не, Вільсон. Нічога не выйдзе. Сноуі не спакойная рака, а імклівы паток.

У гэту хвіліну да Гленарвана падышлі Джон Мангльс, географ і маёр. Яны якраз варочаліся з берагу Сноуі. Узровень вады яе падняўся за ноч яшчэ на адзін фут, і вада імчалася так шпарка, што не было чаго і думаць пра шчаслівую пераправу цераз раку на наспех зробленым плыце.

— Пераехаць цяпер нельга,—сказаў Джон Мангльс.—Аднак не варта сядзець тут склаўшы рукі. Тое, на што мы згадзіліся перад выкрыццём здрады Айртона, зараз трэба неадкладна выканаць.

— Пра што гэта вы, Джон?—запытаў Гленарван.

— Я кажу пра тое, што нам патрэбна дапамога, і калі мы не зможам трапіць у бухту Туфольда, тым больш у нас падстаў хутчэй паведаміць у Мельбурн. У нас застаўся адзін конь. Дайце мне яго, сэр, і я паеду ў Мельбурн.

— Не, Джон, гэта небяспечнае мерапрыемства,—запярэчыў Гленарван.—Не кажучы ўжо пра тое, што само па сабе двухсотмільнае падарожжа па дзікай краіне—трудная задача: банда Айртона, пэўна, ахоўвае ўсе сцежкі, каб перашкодзіць нам.

— Я і сам так думаю, сэр. Але заставацца ў такім становішчы немажліва. Айртон згаджаўся за сем дзён прывесці к берагу Сноуі нашых таварышоў з «Дункана».

Я абавязваюся зрабіць гэта самае за шэсць дзён. Так, сэр, патрэбна толькі ваша згода!

— Перш чым Гленарван скажа сваё слова,—уступіўся Паганель,—я павінен зрабіць адну заўвагу. У Мельбурн ехаць трэба, але толькі не Джону Мангльсу. Ён—капітан «Дункана» і не мае права рызыкаваць сабой. Я паеду замест яго.

— Правільна, Паганель!—сказаў маёр.—Але чаму вы?

— А мы нашто?—усклікнулі Вільсон і Мюльрэдзі.

— Няўжо вы думаеце, што мяне можа збянтэжыць перспектыва праехаць дзвесце міль на кані?—запытаў маёр.

— Добра, сябры мае,—сказаў Гленарван,—калі вы ўжо вырашылі, што ехаць у Мельбурн неабходна, няхай выпадак вырашыць каму ехаць. Паганель, напішыце нашы імёны.

— Толькі не ваша, сэр!—усклікнуў Джон Мангльс.

— Чаму?—запытаў Гленарван.

— Вы не маеце права пакінуць вашу жонку—гэта раз; ваша рана яшчэ не загаілася—гэта два.

— Гленарван,—падхапіў Паганель,—вы не маеце права пакінуць экспедыцыю.

— Так, Эдуард,—дадаў маёр,—ваша месца тут.

— Я не згодзен з вамі, сябры! Гэта не весяліцельная паездка. Яздох падпадае пад вялікую небяспеку, і я не саступлю свайго месца нікому. Напішыце і маё імя, і няхай выпадак вырашае.

Давялося падпарадкавацца яго патрабаванню. Імя Гленарвана было напісана разам з усімі астатнімі. Паперкі перамяшалі, і першай была выцягнута паперка з іменем Мюльрэдзі. Удалы матрос нават падскочыў ад радасці.

— Я гатовы, сэр!—сказаў ён.

Гленарван моцна паціснуў яму руку. Потым ён вярнуўся ў фургон, пакінуўшы Джона Мангльса і маёра на варце.

Элен, даведаўшыся пра прынятае рашэнне, адобрыла яго. Яна звярнулася да Мюльрэдзі са словамі, якія да глыбіні душы расчулілі смелага марака. Трэба згадзіцца, што выпадак выбраў сапраўды ўдачнага пасланца: Мюльрэдзі быў адважны, дужы, разумны, дамыслівы і нястомны. Выезд яго быў прызначаны на восем гадзін вечара. У гэты час было ўжо цёмна. Вільсон абавязаўся падрыхтаваць каня. Яму прышла ў галаву ўдачная думка перамяніць здрадніцкую падкову з трыліснікам на звычайную падкову, знятую з калыта аднаго здохлага каня. Такім чынам катаржнікі не змогуць ні пазнаць слядоў Мюльрэдзі, ні праследаваць яго, бо коней у іх не было.

У той час, як Вільсон перакоўваў каня, Гленарван рашыў даць загад Тому Аусціну і папрасіў Паганеля напісаць пісьмо пад дыктоўку, бо раненая рука не дазваляла

яму самому трымаць пяро. Вучоны, захоплены нейкай ідэяй, здавалася, не заўважаў нічога, што адбывалася навокал. Трэба сказаць, што пра ўсе непрыемныя здарэнні за дзень Паганель забыўся, і думкі вучонага цалкам былі заняты новым аналізам злашчаснага дакумента. Ён на ўсе лады паўтараў сам сябе яго словы, імкнучыся разгадаць у іх новы сэнс.

З гэтай прычыны ён не адразу зразумеў просьбу Гленарвана, і таму давялося паўтарыць яе.

— Ага, ага...—адказаў урэшце вучоны.—Я гатовы.

І ён мімаволі перабіраў у руках сваю запісную кніжку. Потым вырваўшы з яе белы лісток паперы і ўзброіўшыся алоўкам, ён падрыхтаваўся пісаць.

Гленарван пачаў дыктаваць:

— *«Прапаную Тому Аусціну неадкладна выйсці ў мора і завесці «Дункан»...*

Дапісваючы гэта слова, Паганель выпадкова паглядзеў на нумар «Аўстралійскай і новазеландскай газеты», якая ляжала на зямлі. Газета была складзена такім чынам, што відаць было толькі слова: «зеландская». Аловак Паганеля павіс у паветры, і сам вучоны як быццам забыўся і пра Гленарвана, і пра пісьмо, і пра ўсё навакольнае.

— У чым справа, Паганель?—нецярпліва запытаў Гленарван.

— Ах!—раптам крыкнуў географ.

— Што з вамі?—запытаў маёр.

— Нічога, нічога!—адказаў вучоны.

І ён прашаптаў:

— Зеланд... Ланд... ландыя, ландыя!

Ён хутка ўстаў, схапіў газету, скамячыў у руцэ, відаць, ледзь стрымліваючы словы.

Элен, Мэры, Роберт, Ольбінет, Гленарван здзіўлена пазіралі на яго, не ведаючы прычын яго хвалявання. Паганель, здавалася, звар'яцеў. Але ён хутка супакоіўся; радасць, якая паблісквала ў яго вачах, пацямнела і, зноў усеўшыся на сваё месца, ён спакойным голасам сказаў:

— Прадаўжэйце, Гленарван, я гатовы пісаць.

Гленарван зноў пачаў дыктаваць:

— ... *«і завесці «Дункан» к усходняму ўзбярэжжю Аўстраліі»...*

— Аўстралія?—перапытаў Паганель. І сам сабе адказаў:

— Ну, вядома, Аўстралія!

— *«К трыццаць сёмаму градусу шыраты»*,—прадаўжаў Гленарван.

Паганель дапісаў запіску і перадаў яе на подпіс Гленарвану. Гэты апошні, моршчачыся ад болю, сяк-так падпі-

саўся. Паганель склаў запіску, схаваў яе ў канверт, заклеіў яго і рукой, якая дрыжэла ад хвалявання, надпісаў адрас:

Тому Аусціну
памочніку капітана
яхты «Дункан»
Мельбурн.

Потым ён выбег з фургона, махаючы рукамі і бармочучы незразумелыя словы:

— Ландыя! Ландыя! Зеландыя!

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ПЕРШЫ

Чатыры жахлівыя дні

Рэшту дня гражылі без здарэнняў. Мюльрэдзі закончыў зборы ў дарогу. Добры хлопец быў рады магчымасці давесці сваю адданасць Гленарвану.

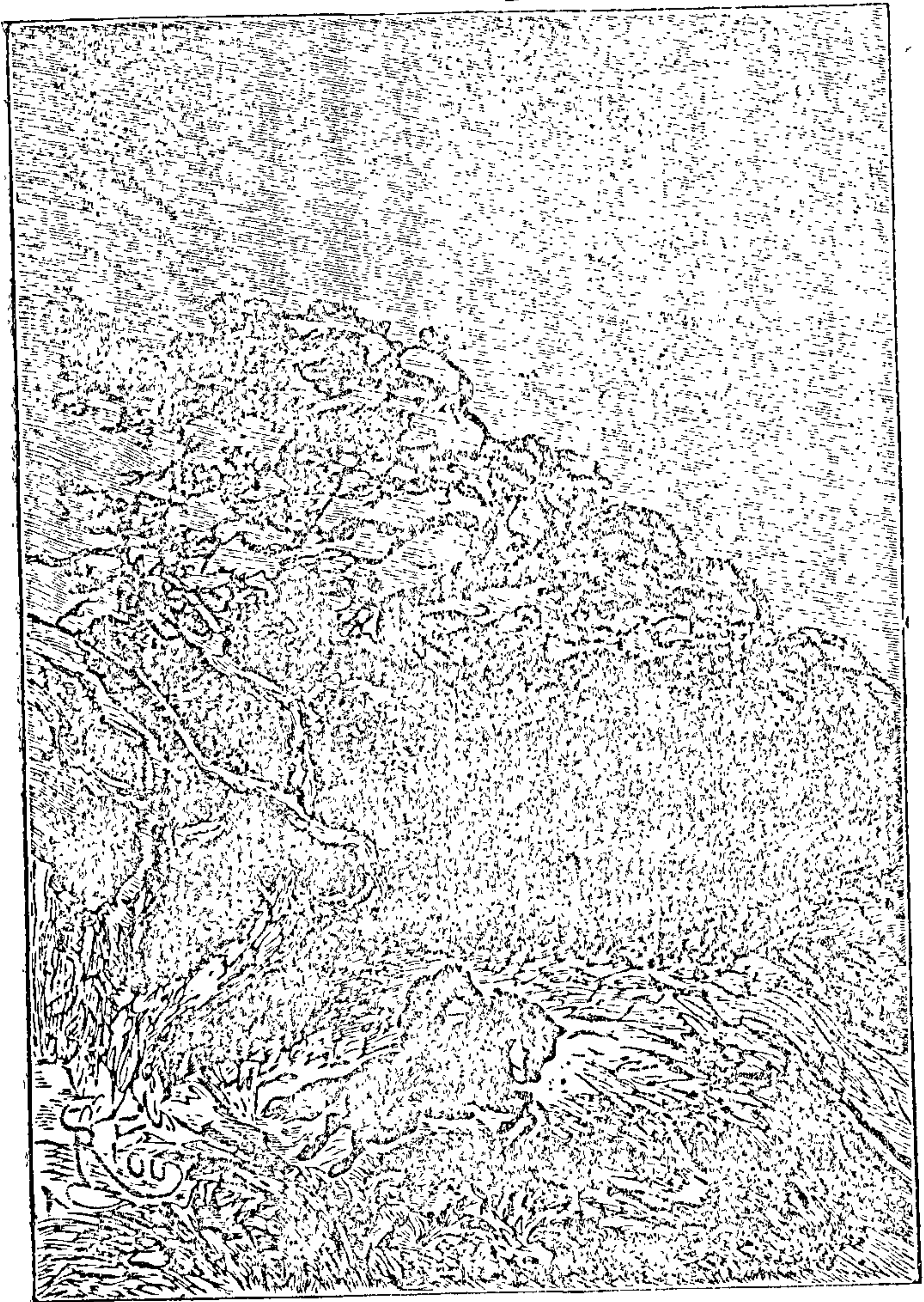
Паганель зноў стаў спакойным. Па яго выглядзе, праўда, можна было здагадацца, што ён аб нечым бесперапынна думае, але ён рашыў нікому нічога не гаварыць. Трэба думаць, што ў яго былі сур'ёзныя падставы рабіць так, бо маёр падслухаў, як ён бурчэў сабе пад нос:

— Не, не! Яны мне ўсёроўна не павераць! У дадатак, гэта не дасць нічога! Вельмі позна!

І, матнуўшы галавой, як чалавек, які перамог сябе, ён растлумачыў Мюльрэдзі, якой дарогай той павінен ехаць. Ён напісаў на карце маршрут да Мельбурна і не пусціў ад сябе матроса да таго часу, пакуль не пераканаўся, што той добра зразумеў яго. Усе сцежкі ў стэпе выводзілі на Люкноускі гасцінец. Гэты гасцінец вёў на поўдзень, к берагу мора і там раптоўна заварачваўся на Мельбурн. Паганель патрабаваў ад Мюльрэдзі, каб той увесь час трымаўся Люкноускага гасцінца і ні ў якім разе не ехаў напрасцяк па незнаёмай бязлюднай мясцовасці. Такім чынам нічога не магло быць прасцейшага за гэты маршрут, і Мюльрэдзі не мог заблудзіцца.

Што да небяспек, дык яны пагражалі пасланцу толькі паблізу лагера—банда Айртона, напэўна, сцерагла ўсе сцежкі. Але шчасліва мінуўшы гэту заставу, Мюльрэдзі мог ужо нічога не баяцца.

А шостаў гадзіне падарожнікі паабедалі. Зноў паліў, як з вядра, дождж. Палатка працякала, таму ўсе схаваліся ў фургоны, ды да таго-ж тут было больш бяспечна. Гліна моцна трымала яго на месцы, і ён быў падобны на маленькі форт. Арсенал складаўся з сямі карабінаў і сямі рэвальвераў. Такім чынам імправізаваны форт мог вытрымаць нават працяжную аблогу, бо было дастаткова і пороху, і куль, і харчовых прыпасаў. Між тым не пазней, як праз шэсць дзён

Мюльрэдзі хутка знік у цемры.

«Дункан» мог прыбыць у бухту Туфольда, і яшчэ праз суткі экіпаж «Дункана» павінен быў быць на тым беразе Сноуі. Нават калі падарожнікі не змогуць адразу пераправіцца цераз бурліваю раку, банда Бена Джойса ўсёроўна павінна будзе адступіць перад сілай. Але для ўсяго гэтага неабходна было, каб Мюльрэдзі шчасліва закончыў сваё небяспечнае падарожжа.

А восьмай гадзіне ноч была ўжо беспрасветна цёмнай. Надшоў час выбірацца ў дарогу. Вільсон прывёў каня. Капыты яго былі закручаны ў анучы, каб нячутны быў стук. Жывёла выглядала стомленай, а між тым ад моцнасці яе ног залежаў лёс усёй экспедыцыі. Маёр параіў Мюльрэдзі не стамляць яе, як толькі ён апыніцца на далёкай адлегласці ад разбойнікаў. Лепш было спазніцца на дзень, але затое прыехаць без усякіх прыгод.

Джон Мангльс аддаў мараку рэвальвер, які ён сам набыў з найвялікшаю дакладнасцю. Гэта была небяспечная зброя ў цвёрдай руцэ: шэсць стрэлаў з яе маглі расчысціць дарогу сярод любой колькасці нападаючых.

Мюльрэдзі сеў у сядло.

— Перадайце гэтае пісьмо Тому Аусціну,—сказаў яму Гленарван.—Хай ён, не марудзячы ні хвіліны, вядзе «Дункан» у бухту Туфольда, і калі не знойдзе там нас, няхай сам выходзіць нам насустрач. А зараз у дарогу, мой сябра! Жадаю поспеху.

Гленарван і ўсе падарожнікі па чарзе моцна паціснулі руку матросу. У чалавека, менш мужага за Мюльрэдзі, зашчыме-ла-б сэрца пры думцы аб неабходнасці ехаць у такую навальнічную ноч, пры думцы, што смерць падпільноўвае за кожным дрэвам, за кожнай звілінай сцежкі. Але Мюльрэдзі быў зусім спакойны.

— Да пабачэння,—сказаў ён проста і знік, растаў у цемры, бясшумна, як цень.

У гэтую хвіліну бура забушавала з падвоенай сілай. Сухое галлё эўкаліптаў пастуквала ў цемры, як косткі шкілета. Чуцен быў хруст галля, якое ламалася ад ветру, і шум, калі яно падала. Нямала гіганцкіх дрэў, якія да гэтага часу ўстойліва стаялі, было павалена на зямлю разбушаваным не на жарты ветрам. Бура завывала з такой сілай, што заглушала і хруст дрэў і рэў бушуючай ракі. Хмары, якія імчаліся на ўсход, звісали над самай зямлёй і, чапляючыся за верхавіны дрэў, разрываліся на клоччы. Беспрасветная імгла рабіла гэтую ноч яшчэ больш страшнай.

Пасля ад'езду Мюльрэдзі ўсе падарожнікі схаваліся ў фургон. Элен, Мэры, Грант, Гленарван размясціліся ў дамскім аддзяленні, наглуха зачыненым. У другім, багажным, знаходзіліся Ольбінет, Роберт і Вільсон. Маёр і Джон

Мангльс вартавалі знадворку—гэта была неабходная мера асцярожнасці, бо з хвіліны на хвіліну можна было чакаць нападу катаржнікаў.

Два адданных вартаўнікі пільна ахоўвалі лагер і з філасофскай цярпліваасцю зносілі лютыя напады ветру і халодны душ дажджу. Так як сярод шуму буры, скуголенняў ветру, храбусцення галля, грукату падаючых дрэў і рэву шалёнага патоку не было чаго і думаць што-небудзь пачуць, яны імкнуліся пранізаць позіркам начную цемру, у якой таілася пагроза.

Тым не менш сярод гэтага хаосу гукаў бывалі секунды зацішша. Вецер сціхаў не надоўга, як быццам набіраючы сілы, і толькі рака бесперапынна шумела, ганяючы вялікія хвалі за частаколам з нежывых камедных дрэў. У гэтыя секунды зацішша цішыня здавалася асабліва глыбокай.

У адну з такіх секунд каравульныя пачулі прарэзлівы свіст. Джон Мангльс паспешна падышоў да маёра.

— Чулі?—запытаў ён.

— Так,—адказаў той.—Гэта чалавек або жывёла?

— Чалавек!—сказаў капітан.

І яны зноў пачалі прыслухоўвацца. Незразумелы свіст раптоўна паўтарыўся, і на яго адзваўся нейкі глухі гук, падобны на стрэл. У гэтую секунду бура забушавала з новай ярасцю.

Мак-Набс і Джон Мангльс адышлі назад к фургону. Скураная заслона адсунулася, і Гленарван вышаў к ім, таксама, як і яны, ён чуў гэты злавесны свіст і нешта падобнае на стрэл.

— Адкуль гэта?—запытаў ён.

— Адтуль,—адказаў Джон Мангльс, паказваючы пальцам напрамак, якім паехаў Мюльрэдзі.

— З якой адлегласці?

— Вецер дзьме адтуль. Мабыць мілі тры адсюль,—адказаў маёр.

— Ідзем,—сказаў Гленарван, закідаючы карабін за плячо.

— Застанемся,—адказаў маёр,—гэта пастка. Хочуць, каб мы адышлі ад фургона.

— А калі Мюльрэдзі забілі гэтыя нягоднікі?—усклікнуў Гленарван.

— Мы даведаемся пра гэта заўтра,—спакойна адказаў маёр, які цвёрда рашыў не даць Гленарвану здзейсніць неразважны ўчынак.

— Не, я павінен ведаць гэта цяпер!—сказаў Гленарван.—Заставайцеся, а я пайду на разведку.

— Вы не маеце права пакінуць лагер, сэр,—сказаў Джон.—Пайду я!

— Ні ў якім разе!—энергічна запратэставаў маёр.— Вы хочаце, каб нас пастралілі па-аднаму? Разрозніць нашы сілы і здацца на міласць гэтых нягоднікаў? Калі Мюльрэдзі забілі яны,—гэта няшчасце, але не повад для таго, каб аддаць катаржнікам другую афяру! Мюльрэдзі быў абраны выпадкам; каб гэта доля выпала мне замест яго, я не чакаў-бы і не прасіў-бы нічыёй дапамогі!

Маёр безумоўна рабіў правільна, стрымліваючы Гленарвана і Джона Мангльса. Было-б сапраўды вар'яцтвам ісці шукаць Мюльрэдзі сярод такой цёмнай ночы па дарогах, якія вядуць прама ў логава катаржнікаў. Маленькі атрад Гленарвана не павінен быў так неразважна рызыкаваць жыццём сваіх байцоў.

Аднак Гленарван не хацеў згадзіцца са справядлівасцю доказаў маёра. Ён усхвалёвана хадзіў вакол фургона, прыслухоўваючыся да кожнага гуку і імкнучыся заглянуць у злавесную цемру. Яму не давала спакою думка, што можа адзін з яго спадарожнікаў ляжыць там, забіты здрадніцкай куляй або ранены і мае патрэбу ў дапамозе, дарэмна клічучы тых, для каго ён афяраваў сваё жыццё. Мак-Набс страціў надзею ўтрымаць Гленарвана, і баяўся, як-бы той адзін не кінуўся пад удары шайкі Бена Джойса.

— Эдуард,—сказаў ён,—супакойцеся. Паслухайце мяне! Падумайце аб Элен, аб Мэры Грант, аб усіх, хто застаўся. Куды вы хочаце пайсці! Як вы знойдзеце Мюльрэдзі ў гэтай пякельнай цемры? Можа на яго напалі за дзве-тры мілі адсюль, а мы не ведаем нават, якой сцежкай ён паехаў!

У гэтую хвіліну недалёка пачуўся жалобны крык.

— Слухайце!—усклікнуў Гленарван.

І, адштурхнуўшы Мак-Набса, ён імкліва знік у лесе. Калі ён адышоў крокаў трыста ад фургона, зноў пачуўся голас:

— Дапамажыце! Дапамажыце!

У голасе чутны былі боль і распач.

Зараз ужо і Джон Мангльс і маёр, не хістаючыся, пабеглі ўперад.

Пасля нядоўгіх пошукаў яны заўважылі на сцежцы чалавека, які поўз насустрач ім і стагнаў ад кожнага руху.

Гэта быў Мюльрэдзі. Ён быў ранены. Падняўшы яго з зямлі, яны адчулі, што іх рукі мокрыя ад крыві.

Дождж ліў з неаслабнай сілай; вецер скуголіў з ранейшай ярасцю.

Пад акампанемент выцця раз'юшаных стыхій маёр, Джон Мангльс і Гленарван панеслі к фургону свайго непрытомнага таварыша.

Паганель, Вільсон, Роберт і Ольбінет вышлі з фургона, а Элен аддала свой ложкак беднаму Мюльрэдзі.

Раненига занесли у лагер.

Мак-Набс перавязаў яму рану. Ён не мог пакуль што сказаць ці закрнула куля які-небудзь жыццёва-важны орган. З раны выцекла многа крыві, а бледнасць і непрытомнасць Мюльрэдзі прымушалі меркаваць, што ён ранены сур'ёзна. Маёр прамыў рану свежай вадой, палажыў на яе тампон з корпіі і забінтаваў. Такім чынам удалося стрымаць кроў. Мюльрэдзі павярнулі на здаровы бок, падлажылі яму падушкі пад галаву і пад бок, і Элен напала яго вадой.

Ранены, які быў у непрытомнасці ў часе перавязкі, хвілін праз пятнаццаць зрабіў рух рукой і расплюшчыў вочы. Яго губы варушыліся, сілячыся сказаць нейкія словы. Маёр, прытуліўшыся вухам да яго губ, пачуў, як ён паўтарае:

— Пісьмо... пісьмо... Бен Джойс...

Маёр голасна паўтарыў гэтыя словы і паглядзеў на сваіх спадарожнікаў. Што хацеў сказаць матрос? Бен Джойс напай на яго, гэта было ясна. Але з-за чаго? Хіба яго адзінай мэтай не было перашкодзіць зносінам з «Дунканам», каб адтуль не прышла дапамога экспедыцыі Гленарвана? Або...

Гленарван падбег да адзежы Мюльрэдзі і абшукаў яе кішэні. Пісьма, адрасаванага Тому Аусціну, там не было!

Ноч правялі трывожна. Падарожнікі ўвесь час непакоіліся за жыццё Мюльрэдзі. У яго быў страшны жар. Элен і Мэры Грант не адыходзячы дзяжурылі каля яго пасцелі. Ніколі яшчэ сядзелкі не клапаціліся так аб хворым.

Настаў досвітак. Дождж сціх, але цёмныя хмары яшчэ імчаліся па небу. Гліністая глеба, засланая зламаным галлём, размокла. Фургон асеў яшчэ на некалькі сантыметраў у зямлю, і падыйсці да яго было цяжка.

Скарыстоўваючы першыя праменні святла, Джон Мангльс, Паганель і Гленарван пайшлі на разведку вакол фургона. Яны ішлі па сцежцы, па якой яшчэ былі сляды крыві Мюльрэдзі. Не заўважыўшы ніякіх прымет блізкасці Бена Джойса і яго банды, яны дайшлі да таго месца, дзе катаржнікі напалі на Мюльрэдзі. Там валяліся два трупы. Гэта былі трупы бандытаў, якіх забіў Мюльрэдзі. У адным з іх падарожнікі пазналі блэк-пойнцкага каваля. Смяротны выраз яго твара надаваў жаху.

Гленарван прапанаваў не ісці далей. Было-б неасцярожна пакідаць надоўга фургон без абароны. Разведчыкі панура вярнуліся ў лагер, заклапочаныя сваімі цяжкімі думамі.

— Няма чаго і думаць пра пасылку другога пасланца ў Мельбурн,—сказаў Гленарван.

— Аднак, гэта неабходна зрабіць, сэр,—запярэчыў Джон Мангльс.—Я паспрабую дасягнуць поспеху там, дзе мой матрос меў няўдачу.

— Не, Джон. Вы не пойдзеце. Вы забываецеся, што ў нас не засталася каня, каб праехаць гэтыя дзвесце міль.

На самай справе, конь Мюльрэдзі, адзіна ўцалелы ад «эпідэміі», знік. Страціўшы седака, ён заблудзіўся ў гэтай пустыні. Або можа яго захапілі бандыты?

— Як-бы там ні было, але мы не павінны разлучацца. Мы будзем чакаць, пакуль Сноуі не ўвойдзе ў свае берагі, колькі-б не давялося затраціць на гэта часу. Тады мы пяройдзем на другі бераг, за некалькі кароткіх пераходаў дойдзем да бухты Туфольда і ўжо адтуль пашлем «Дункану» загад прыехаць па нас.

— Так, нічога іншага нам не засталася рабіць,—сказаў Паганель.

— Дык, сябры мае, вырашана! Не будзем драбніць сваіх сіл! Вельмі небяспечна было-б аднаму чалавеку ісці пешкам па пустыні, дзе сваволяць бандыты.

Гленарван меў усе падставы, прапануючы адмовіцца ад новых спроб, паслаць пасланца ў Мельбурн. Экспедыцыя знаходзілася за трыццаць пяць міль ад Дэлегейта, першага пагранічнага горада ў Новым Паўднёвым Уэльсе. Там можна было знайсці сродкі перасоўвання к бухце Туфольда і, больш таго, тэлеграфавец у Мельбурн загад аб выхадзе «Дункана».

Гэта былі разумныя, але, на жаль, запозненыя мерапрыемствы. Каб Гленарван не паслаў Мюльрэдзі на Люкноўскі тракт, экспедыцыя пазбегнула-б шматлікіх няшчасцяў, не кажучы ўжо пра тое, што матрос не быў-бы ранены.

Вярнуўшыся ў лагер, разведчыкі ўбачылі сваіх таварышоў крыху весялейшымі. Здавалася, у іх адраділася надзея.

— Яму лепш, яму лепш!—крыкнуў Роберт, бегучы насустрэч к Гленарвану.

— Мюльрэдзі?

— Так, Эдуард,—сказала Элен.—У яго быў крызіс. Маёр кажа, што ён хутка пачне ачуцьваць.

— Дзе Мак-Набс?—запытаў Гленарван.

— Каля яго пасцелі. Мюльрэдзі хацеў нешта сказаць яму. Не трэба яго трывожыць.

На самай справе, вось ужо гадзіна, як хворы апрытомнеў. Тэмпература ў яго паменшылася. Як толькі Мюльрэдзі стала лягчэй, ён паклікаў Гленарвана. Даведаўшыся, што таго няма, ён патрабаваў да сябе маёра. Бачачы, што ранены вельмі слабы, Мак-Набс хацеў забараніць яму гаварыць, але Мюльрэдзі запратэставаў так энергічна, што маёру давялося ўступіць.

Гаварылі яны ўжо некалькі хвілін, калі прышоў Гленарван. Заставалася толькі чакаць даклада маёра.

Неўзабаве скураная заслона фургона адсунулася, і маёр вышаў з яго. Ён падышоў да сваіх сяброў, якія сядзелі ў засені камеднага дрэва, побач з палаткай. Яго звычайна спакойны твар гэтым разам быў у глыбокай задуменнасці.

Калі яго вочы спыніліся на Элен і Мэры Грант, яны зрабіліся сумнымі.

Гленарван пачаў распытваць у яго, і вось што яму адказаў маёр:

— Мюльрэдзі, пакідаючы лагер, паехаў па сцежцы, якую паказаў яму Паганель. Ён ехаў так шпарка, наколькі дазваляла цёмная ноч і благое надвор'е. Па яго разліку, ён праехаў не менш двух міль, калі некалькі чалавек—як быццам пяць—раптоўна заступілі яму дарогу. Конь стаў дыбка. Мюльрэдзі выхапіў рэвальвер і пачаў страляць. Яму здалося, што двое з нападаючых упалі. Пры агні ад стрэлаў ён пазнаў Бена Джойса, але не паспеў выстраліць усіх зарадаў. Ад моцнага ўдару ў бок ён вываліўся з сядла.

Ён не страціў прытомнасці, хаця забойцы лічылі яго нежывым. Ён адчуў, што яны абмацвалі яго кішэні, і пачуў голас аднаго з катаржнікаў: «Вось пісьмо!»—«Давай сюды,—адказаў яму Бен Джойс.—«Дункан» у нашых руках!»

На гэтым месцы расказа Мак-Набса Гленарван не мог стрымаць вокліча.

Мак-Набс гаварыў далей:

— «А цяпер,—сказаў Бен Джойс,—лавіце каня! Праз чатыры дні я буду на барту «Дункана», яшчэ праз два ў бухце Туфольда. Там—месца сустрэчы. Атрад Гленарвана ўсё яшчэ будзе корпацца ў балотах Сноуі. Пераходзьце раку па Кэмпльпірскаму масту і паспяшайце к акіяну. Прыбыўшы на месца, чакайце прыходу яхты; я ўжо як-небудзь знайду спосаб узвесці вас на борт. А заўладаўшы такім дзівосным судном, як «Дункан», мы станем поўнымі гаспадарамі Індыйскага акіяна!» «Ура Бену Джойсу! Тройчы ура!» крыкнулі катаржнікі. Адзін з іх прывёў каня Мюльрэдзі, і Бен Джойс паімчаўся ў напрамку к Люкноўскаму тракту, а банда яго накіравалася на паўднёвы ўсход, к рацэ Сноуі. Мюльрэдзі, не зважаючы на цяжкую рану, папоўз к лагеру, час ад часу клічучы нас на дапамогу, пакуль за трыста крокаў ад фургона мы не напаткалі яго. Вось,—закончыў Мак-Набс,—уся гісторыя Мюльрэдзі. Зараз вы разумееце, чаму ён так хацеў пагаварыць са мной!

Ад паведамлення Мюльрэдзі Гленарван і яго спадарожнікі жахнуліся.

— Піраты! піраты!—усклікнуў Гленарван.—Яны знішчаць увесь экіпаж! Яны захопяць «Дункан»!

— Так,—сказаў маёр,—шайка Бена Джойса заспее экіпаж «Дункана» знянацку і тады...

— У такім выпадку мы павінны ва што-б та ні стала прыбыць у Туфольдскую бухту раней, чым гэтыя нягоднікі!

— Але як пераправіцца цераз Сноуі?—запытаў Вільсон.

Некалькі чалавек заступілі яму дарогу.

— Тою-ж дарогай, што і катаржнікі,—адказаў Гленарван.—Яны прайшлі па мосту Кэмпльпіра, значыцца, і мы пройдзем па гэтым мосце.

— А як з Мюльрэдзі?—запытала Элен.

— Мы панясем яго на насілках! Не магу-ж я дазволіць катаржнікам перарэзаць увесь экіпаж!

Думка аб пераходзе Сноуі па Кэмпльпірскаму масту была рэальнай, але небяспечнай. Катаржнікі маглі ахоўваць мост, а іх было не менш трыццаці чалавек супроць сямі. Аднак бываюць хвіліны, калі трэба ісці ўперад, не азіраючыся і не думаючы пра небяспеку.

— Сэр,—сказаў Джон Мангльс,—на маю думку, перш чым адважыцца перайсці мост, трэба агледзець яго. Мы занадта рызыкуем, дзейнічаючы на зламанне галавы. Звашага дазволу я пайду на разведку.

— Я пайду з вамі, Джон,—сказаў Паганель.

Гэта прапанова была прынята,—і Джон Мангльс з Паганелем вырашылі ісці безадкладна. Яны павінны былі ісці за плыняй вады да таго часу, пакуль не напаткаюць маста, аб якім гаварыў Бен Джойс. Пры сустрэчы з катаржнікамі яны павінны былі зараз-жа вярнуцца назад.

Зарадзіўшы нанова карабіны, мужныя разведчыкі выправіліся ў дарогу і неўзабаве зніклі ў гушчары зараснікаў на беразе ракі.

На працягу ўсяго дня астатнія падарожнікі нецярпліва чакалі іх. Надшоў вечар, а іх усё яшчэ не было. Тады ўсе пачалі трывожыцца.

Урэшце каля адзінаццаці гадзін, Вільсон, які стаяў на варце паведаміў, што яны варочаюцца.

Паганель і Джон Мангльс знемагалі ад стомленасці,—яны прайшлі больш дзесяці міль.

— Як мост?—крыкнуў Гленарван, бегучы ім насустрач.—Ці ёсць ён?

— Так, гэта мост з ліянаў,—адказаў Джон Мангльс.—Катаржнікі перабраліся цераз яго, але...

— Але?..—паўтарыў Гленарван, адчуваючы новую бяду.

— Але яны спалілі яго за сабой,—адказаў Паганель.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ДРУГІ

Э д э м

Не час было прыходзіць у распач. Трэба было дзейнічаць. Кэмпльпірскі мост ужо не існаваў, трэба было знайсці іншы спосаб пераправы цераз Сноуі, але перабрацца ва што-б та ні стала і дабрацца да бухты Туфольда раней за банду катаржнікаў. Таму, як толькі пачала развідніваць, назаўтра, 16 студзеня, Джон Мангльс і Гленарван, не трацячы часу,

пайшлі на бераг ракі, каб на месцы вырашыць, як арганізаваць пераправу цераз яе.

Напоўненая ад дажджоў рака ўсё яшчэ бурліла, гонячы вялікія каламутныя хвалі. Не было чаго і думаць аб пераправе цераз яе. Гэта азначала ісці на пэўную смерць. Гленарван, скрыжаваўшы рукі і апусціўшы галаву, нерухома стаяў на беразе.

— Хочаце, я пераплыву на той бераг?—прапанавалі Джон Мангльс.

— Не, Джон,—адказаў Гленарван, стрымліваючы храбрага маладога чалавека.—Пачакаем.

І яны вярнуліся ў лагер. Дзень перажылі ў вялікай сумоце. Гленарван не менш дзесяці разоў выходзіў на бераг, абмяркоўваючы розныя спосабы пераправы. Але дарэмна. Каб замест ракі тут працякаў паток распаленай лавы, ён быў-бы не больш праходным.

Элен, кіруючыся ўказаннямі маёра, тым часам неадлучна дзяжурыла каля пасцелі Мюльрэдзі, назіраючы за ім з найвялікшай павагай. Матрос адчуваў, як хутка варочаецца да яго жыццё. Мак-Набс быў упэўнены, што куля не кранула ні аднаго жыццёва-важнага органа і што слабасць раненага была выклікана толькі вялікай стратай крыві. Але зараз, калі кровецячэнне было спынена і рана перавязана, поўнае ачунанне Мюльрэдзі было толькі пытаннем часу.

Элен настаяла на тым, каб ранены застаўся ў яе аддзяленні ў фургоце. Мюльрэдзі адчуваў сябе надзвычай няёмка. Яго больш за ўсё непакоіла тое, што яго рана магла затрымаць экспедыцыю. Давялося паабяцаць яму, што ў тым выпадку, калі можна будзе пераправіцца цераз Сноуі, яго пакінуць у лагеры пад апекай Вільсона і экспедыцыя пойдзе далей без яго.

На няшчасце, ні сёння, ні заўтра не было чаго і думаць аб пераправе. Гленарван быў у роспачы ад гэтай затрымкі. Дарэмна Элен і маёр Мак-Набс угаварвалі яго супакоіцца і запасціся цярдлівасцю. Смешна сказаць—супакоіцца, калі можа ў гэту самую хвіліну Бен Джойс узыходзіць на борт яхты! Калі «Дункан», аддаўшы канцы і падняўшы якар, поўным ходам імчыцца ў бухту Туфольда, дзе яго чакае пагібель.

Джон Мангльс разам з Гленарванам перажываў цяжкія гадзіны. Жадаючы ва што-б то ні стала перамагчы перашкоду, ён пачаў будаваць пірогу: сшыўшы ліянамі шырокія палосы дрэўнай кары, ён нацягнуў іх на дрэўны каркас. Атрымаўся крохкі чоўнік.

Аднак капітан Мангльс і Вільсон не пабаяліся папрабаваць гэтую пірогу. 18 студзеня яны спуцілі яе ў ваду. Усё, што маглі зрабіць адвага, спрытнасць, сіла і майстэрства, было зроблена. Але як толькі яны адплылі ад берагу, плынь падхапіла пірогу, і яны ледзь не заплацілі

жыццём за смеласць. Крохкі-чоўнік адразу патануў, не праплыўшы і дзесяці сажняў, па разлітаму на цэлую мілю патоку.

Дні 19 і 20 студзеня перажылі ў такой самай нуднай бяздзейнасці. Маёр і Гленарван агледзелі бераг Сноуі на пяць міль супроць вады і за вадой, але не знайшлі броду. Усюды рака была такой-жа глыбокай і бурлівай. Вада ўсяго паўднёвага схілу Аўстралійскіх Альп сцякала толькі ў рэчышча гэтай ракі.

Давялося адмовіцца ад надзеі выратаваць «Дункан». Ужо мінула пяць дзён з часу ад'езду Бена Джойса. Яхта павінна была прыйсці ў бухту Туфольда і можа ўжо трапіла ў рукі бандытаў.

Але так не магло цягнуцца бясконца. Выпадковыя разлівы рэк звычайна хутка спадаюць, і тым хутчэй, чым большы разліў. І сапраўды, раніцой 21 студзеня Паганель заўважыў, што за ноч узровень вады крыху паменшыўся. Ён сказаў Гленарвану пра вынік сваіх назіранняў.

— Што з гэтага!—адказаў той.—Зараз позна ўжо.

— Гэта не выхад, каб бясконца гібець тут,—запярэчыў маёр.

— Праўда,—сказаў Джон Мангльс.—Можа ўжо заўтра ўдасца пераправіцца цераз раку.

— Але чым гэта дапаможа майму няшчаснаму экіпажу?—крыкнуў Гленарван.

— Выслухайце мяне, сэр,—пачаў Джон Мангльс.—Я ведаю Тома Аусціна. Ён выканае ваш загад і павінен быў выйсці з Мельбурна адразу, як толькі гэта стала магчымым. Але адкуль мы ведаем, што «Дункан» быў ужо адрамантаваны да таго часу, калі Айртон прыбыў у Мельбурн? Можа яго рамонт патрабаваў яшчэ аднаго-двух дзён прабывання ў доку?

— Ваша праўда, Джон,—адказаў Гленарван.—Трэба як найхутчэй дабрацца да бухты Туфольда. Мы-ж знаходзімся ўсяго за трыццаць пяць міль ад горада Дэлегейта.

— Правільна,—пацвердзіў Паганель,—і ў гэтым горадзе мы безумоўна знойдзем сродкі перасоўвання. Хто ведае, можа нам удалася своечасова адхіліць няшчасце!

— У дарогу!—усклікнуў Гленарван.

У тую-ж хвіліну Джон Мангльс і Вільсон пачалі будаваць плыт.

Вопыт паказаў, што пірога з кары не вытрымлівала шалёнага націску ракі. Таму маракі ссеклі некалькі высокіх дрэў і звязалі з іх просты, але моцны плыт. Работа ішла вельмі павольна і да вечара, яе яшчэ не скончылі. Толькі назаўтра плыт быў гатовы.

За ноч вада ў Сноуі яшчэ больш апала. Вада імчалася ўжо не з такой імклівасцю, але ўсё-ж даволі шпарка. Тым

не менш Джон Мангльс не сумняваўся, што яны паспяхова пераправяцца.

Апоўдні падарожнікі пагрузілі на плыт правізію на двухдзённы пераход, пакінуўшы ўсе астатнія запасы разам з фургонам і палаткай на гэтым баку ракі. Мюльрэдзі адчуваў сябе настолькі добра, што можна было, не баючыся за яго здароўе, несці яго на насілках. Ён хутка ачуньваў.

У гадзіну папоўдні ўсе перайшлі на плыт, прывязаны вярхоўкай да берагу. Джон Мангльс прыладзіў на карме нешта накшталт руля і даверыў яго Вільсону. Пры дапамозе гэтага руля можна было кіраваць плытам і не даваць плыні зносіць яго.

Сам Джон Мангльс стаў на нос і ўзброіўся жардзінай. Элен, Мэры і Мюльрэдзі размясціліся пасярэдзіне плыта. Гленарван, маёр Роберт і Паганель акружылі іх, гатовыя дапамагчы ім, калі ў гэтым будзе патрэба.

— Усё гатова, Вільсон?—запытаў Джон Мангльс.

— Усё, капітан,—адказаў матрос, беручыся моцнаю рукою за руль.

— Увага! Трымай супроць вады. Паплылі!

Джон Мангльс адвязаў плыт і моцным штуршком адпіхнуў яго ад берагу. Першыя некалькі дзесяткаў сажняў усё ішло добра, але хутка хвалі пачалі заліваць плыт і закружылі яго вакол уласнай асі так, што ні вяслом, ні жардзінай не ўдалося стрымаць яго. Не гледзячы на ўсе намаганні Джона Мангльса і Вільсона, плыт завярнула задам наперад, так што нельга было карыстацца рулём.

Давялося скарыцца. Нічым нельга было прыпыніць кружэнне плыта. Ён кружыўся вельмі шпарка, несучыся ў той-жа час за вадой. Джон Мангльс, закусіўшы губы, глядзеў на бурлівы паток.

Між тым плынь вынесла плыт на сярэдзіну ракі. Ён быў цяпер на поўмілі ад месца выхаду. Тут перастала круціць, і плыт зноў набыў некаторую ўстойлівасць.

Джон Мангльс і Вільсон зноў узяліся—адзін за жардзіну, другі за вясло і накіравалі плыт наўскоса к другому берагу. Плыт падначаліўся манеўру і хутка пачаў набліжацца да левага берагу. Але за пяцьдзсят сажняў ад берагу вясло Вільсона раптам пераламалася напалам. Плыт, якога ўжо нішто не стрымлівала, зноў пагнала за вадой.

Джон Мангльс паспрабаваў затрымаць яго, рызыкуючы зламаць жардзіну. Вільсон з акрываўленымі рукамі кінуўся к яму на дапамогу. Пасля доўгіх дарэмных намаганняў ім удалося разам спыніць вярчэнне плыта і падагнаць яго к берагу. Штуршок аб зямлю быў настолькі моцны, што вярхоўкі, якімі было звязана бярэвенне, лопнулі, і плыт разваліўся на часткі. Падарожнікі ледзьве паспелі ўчапіцца

за галлѣ ўзбярэжных кустоў, як вада заліла плыт. Яны выцягнулі перш-на-перш з вады Мюльрэдзі і жанчын. Усе выратаваліся, але значная частка прадуктаў і ўся зброя, апрача карабіна маёра, паплыла разам з разбітым плытом. Тым не менш пераправа ўдалася. На яе затрацілі не больш поўгадзіны.

Маленькі атрад апынуўся на другім беразе ракі амаль без усякіх запасаў, за трыццаць пяць міль ад бліжэйшага заселенага месца, сярод глухой аўстралійскай пустыні. Не было ніякай надзеі сустрэць тут скватэра ці каланіста— гэта мясцовасць была бязлюднай.

Вырашана было адразу пачаць паход. Мюльрэдзі зразумеў, што ён будзе перашкодай. Ён прапанаваў, каб яго пакінулі на месцы і прыслалі за ім каго-небудзь з Дэлегейта.

Але Гленарван не хацеў і слухаць гэтага: да Дэлегейта экспедыцыя магла дайсці за тры дні, да берагу акіяна не раней, чым праз пяць дзён, гэта значыць 26 студзеня, а «Дункан» атрымаў загад выйсці з Мельбурна 16 студзеня. Якое значэнне мелі зараз некалькі лішніх гадзін спазнення?

— Не, дарагі мой,—адказаў ён.—Мы нікога не пакінем тут. Зробім насілку і панясем вас па чарзе.

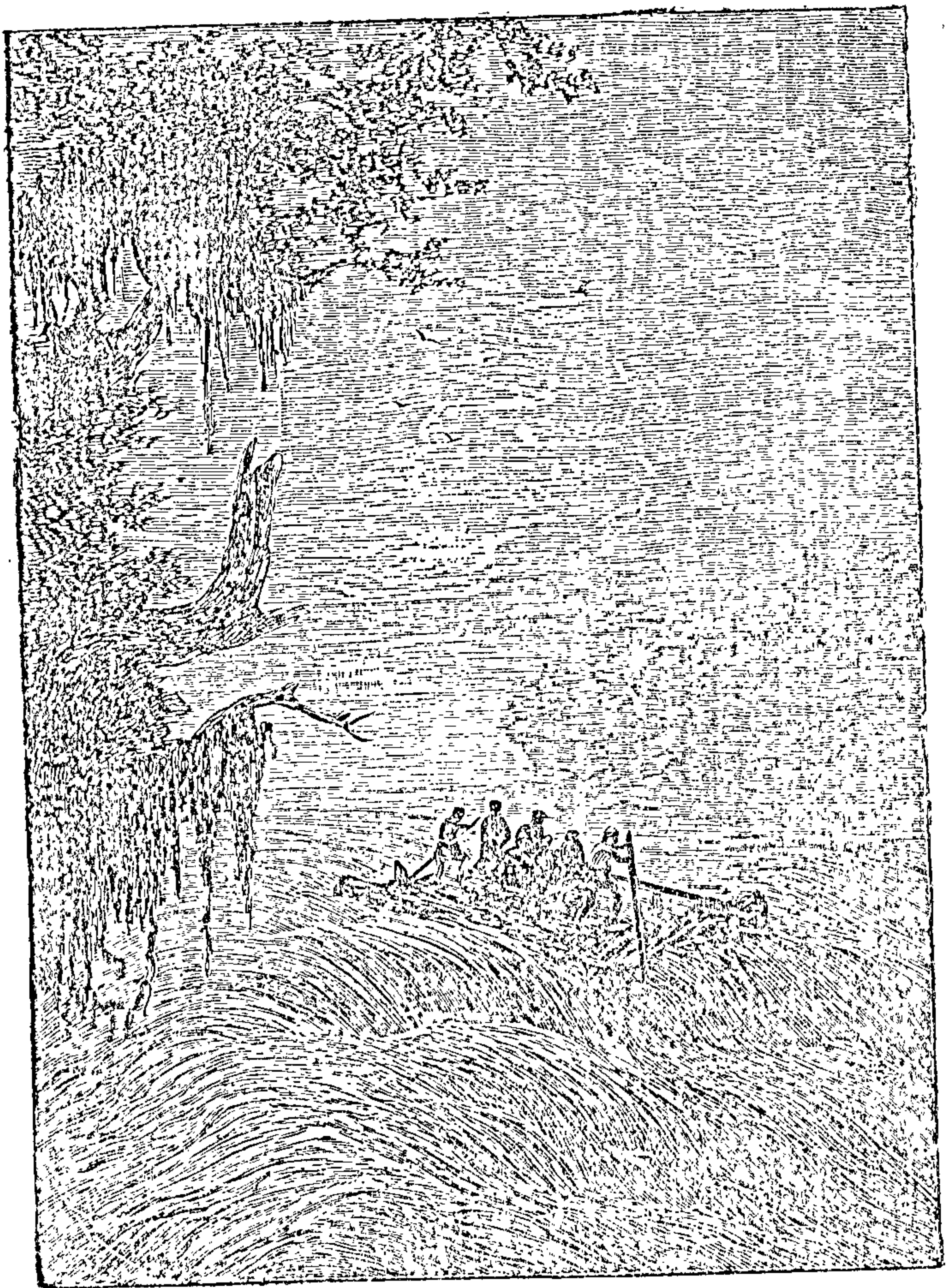
Насілку зрабілі з галля эўкаліптаў і заслалі іх травой. Рад не рад, а давялося Мюльрэдзі заняць на іх месца. Гленарван захацеў першым несці іх. Ён стаў спераду, Вільсон—ззаду, і яны панеслі Мюльрэдзі.

Які сумны выгляд меў зараз гэты атрад, які выправіўся ў дарогу пры такіх спрыяючых абставінах! Мэтай падарожжа ўжо былі не пошукі Гары Гранта. Гэты кантынент, куды ён ніколі не ступаў нагой, пагражаў смерцю тым, хто прысвяціў сябе яго пошукам. І калі мужным падарожнікам і ўдасца дабрацца да берагу акіяна, яны не знойдуць там свайго судна...

Першы дзень падарожжа быў сумным для ўсіх. Дарога была цяжкая. Кожныя дзесяць хвілін насільшчыкі мяняліся. Але ніхто з таварышоў матроса не скардзіўся на стомленасць, хоць нястрымная спёка рабіла іх працу яшчэ больш цяжкай.

Прайшоўшы за дзень пяць міль, яны, як толькі сцямнела, прыпыніліся нанач на краі лесу з камедных дрэў. Рэшткі прадуктаў, выратаваных пасля крушэння плыта, скарысталі на вячэру. Больш у іх запасаў не заставалася. Уся надзея была на карабін маёра.

Ноч была жахлівай. Увесь час ліло як з вядра. Здавалася, ніколі не будзе дня. Ледзь золак яны зноў выправіліся ў дарогу, не паснедаўшы, бо маёру не ўдалося нічога застрэліць. Гэта была не пустыня, а нейкае спрадвечу заклятае месца, якога цуралася нават жывёла.

Плыт паплыў за вадой.

На щчасце, Роберт знайшоў гнездо дроф і ў ім больш дзесятка яец. Ольбінет спёк іх у прысаку. З гэтых яец разам з некалькімі пучкамі партулака складалася ўся дзённая пажыва экспедыцыі.

Час ад часу дарога рабілася ўсё цяжэйшай. Пясчаная раўніна была ў зарасніках калючай травы, якая рвала на шматкі вопратку і абутак. Але адважныя падарожніцы, незважаючы на скрываўленыя ногі, мужна ішлі ўперад, падаючы прыклад мужчынам і знаходзячы яшчэ ў сабе дастаткова сілы, каб час ад часу сказаць кожнаму некалькі ласкавых і бадзёрых слоў.

Пад вечар атрад спыніўся каля падножжа гары Була-Була, на беразе ручая Юнгала. Вячэра была-б посная, каб Мак-Набсу не ўдалося забіць буйнага землякопа-пацука, які быў вядомы за сваё смачнае мяса. Ольбінет спёк яго на вогнішчы, і падарожнікі толькі шкадавалі, што гэтыя пацукі не бываюць ростам з барана. Скромнае жаркое знішчылі за некалькі секунд.

Дваццаць чацвертага студзеня раніцой стомленыя, але ўсё яшчэ бадзёрыя падарожнікі зноў крануліся ў дарогу. Абышоўшы падножжа гары, яны вышлі на шырокую раўніну, трава якой была падобна на кітавы вус. Поле нагадвала могільнік штыкоў, якія былі ўкапаны вострым канцом угору, і дарогу даводзілася працярэбліваць сякерай ці расчышчаць агнём.

Раніцой падарожнікі не снедалі. Цяжка ўявіць больш бесплодны куток, як гэта раўніна, усыпаная абломкамі кварца. Людзі цярпелі не толькі ад голаду, але і ад смагі. Распаленае сонца рабіла гэтыя пакуты нястрымнымі. Атрад пры ўсім напружанні сіл мог праходзіць не больш поўмілі за гадзіну.

На щчасце, Паганель знайшоў кусты цэфалота, кветкі якога, што па форме нагадвалі келіх, мелі ахаладжальны сок прыемны на смак. Усе прагна накінуліся на іх і адчулі, што жыццё варочаецца да іх ад кожнага глытка.

Падарожнікам давялося карыстацца той ежай, якая выратаўвае ад смерці тубыльцаў, калі яны не могуць злавіць ні дзічыны, ні мошак, ні гадзюк: Паганель знайшоў на высахлым рэчышчы нейкага ручая расліну, пра цудоўныя спажываныя ўласцівасці якой яму неаднаразова гаварылі яго калегі па Геаграфічнаму таварыству.

Гэта была нарду, бяскветная расліна, тая самая, якая выратавала ад галоднай смерці ў пустыні ўнутранай Аўстраліі Бёрка і Кінга. Пад яе лісцем, якое падобна да лісця трылісніка, раслі сухія споры велічынёй з гарошыну. Расцёртыя між двума плоскімі каменнямі, гэтыя споры даюць нешта накшталт мукі. Ольбінет спёк з мукі нарду

некалькі праснакоў, якія крыху задаволілі голад. Нарду расла ў збытку ў гэтай мясцовасці. Падарожнікі назапасілі яе і такім чынам забяспечылі сябе ядой на шмат дзён.

Назаўтра, 25 студзеня, Мюльрэдзі прайшоў крыху пешкам. Яго рана зусім зарубцавалася. Да горада Дэлегейта заставалася не больш дзесяці міль. Увечары падарожнікі спыніліся нанач на самай мяжы Новага Паўднёвага Уэльса, пад 149° даўгаты.

Дробны халодны дождж ліў некалькі гадзін запар. Падарожнікі прамоклі-б наскрозь, каб, на шчасце, Джон Мангльс не заўважыў хаціны дрывасекаў, пакінутай гаспадарамі. Гэты жабрацкі шалаш з галля і саломы ўзрадаваў усіх так, нібы гэта быў сапраўдны палац.

Вільсон хацеў раскласці агонь, каб спячы праснакоў з мукі нарду, і пайшоў збіраць ламачча, якога тут было колькі хочаш. Але раскласці агню не ўдалося. Значная колькасць квасцовых вяшчэстваў у гэтым дрэве не давала яму гарэць. Гэта былі тыя самыя «незгараемыя дровы», пра якія казаў Паганель, пералічваючы дзівоты аўстралійскага мацерыка.

Падарожнікі такім чынам вымушаны былі адмовіцца ад агню, а значыцца, і ад хлеба, і легчы спаць у мокрым адзенні. Птушкі-перасмешнікі, схваўшыся ў лісці дрэў, што раслі вакол хаціны, здавалася кпілі з іх ліхіх гадзін.

Аднак пакуты экспедыцыі Гленарвана падыходзілі к канцу. І досыць было. Бедныя жанчыны рабілі геройскія намаганні, але іх сілы аслабелі. З кожнай хвілінай усё больш яны слабелі. Яны ўжо не ішлі, а ледзьве цягнуліся.

Назаўтра экспедыцыя вышла досвіткам. К адзінаццаці гадзінам раніцы воддаль паказаўся Дэлегейт, галоўны горад графства Уэлслей, размешчаны за пяцьдзсят міль ад бухты Туфольда.

З кожным крокам набліжэння да берагу акіяна надзея адраджалася ў душы Гленарвана. Можа «Дункан» затрымаўся ў Мельбурне, і яны прыедуць у бухту Туфольда раней за яго? Праз дваццаць чатыры гадзіны яны будуць на месцы і аб усім даведаюцца!

Апоўдні, добра пад'еўшы, падарожнікі пакінулі Дэлегейт у паштовай калясцы, якую цягнулі пяцера здаровых коней.

Пашталёны, прадбачачы вялікі хабар, паганялі коней наўскачкі па добрай дарозе і неймаверна шпарка перапрагалі іх на станцыях, праз кожныя дзесяць міль. Можна было падумаць, што яны разам з Гленарванам гарэлі яго нецярплівасцю.

Увесь дзень і ўсю ноч прадаўжалася гэта шалёнае гарцаванне.

Назаўтра раніцой на світанні глухі рокат паведаміў падарожнікаў пра блізкасць Індыйскага акіяна. Давялося праехаць уздоўж бухты, каб дасягнуць трыццаць сёмай паралелі, гэта значыць таго месца, дзе Том Аусцін павінен быў сустрэцца з імі.

Калі з-за павароту дарогі паказаўся акіян, усе позіркі ўставіліся на яго. Можа цудам выратаваны «Дункан» дрэйфуе недалёка ад берагу, як месяц таму назад дрэйфаваў каля мыса Карыентэс? Але мора было пустэльным. Ні адзін парус не ажыўляў яго. Вада і неба злучаліся на гарызонце.

Заставалася яшчэ адна надзея: можа Том Аусцін рашыў кінуць якар у бухце Туфольда, бо гэтыя берагі былі небяспечныя для суднаў у такое дрэннае надвор'е.

— У Эдэм!—загадаў Гленарван.

У тую-ж хвіліну паштовая каляска паімчалася па дарозе, паўз бераг, к маленькаму гарадку Эдэму, за пяць міль ад гэтага месца.

Гленарван спыніў экіпаж, як толькі паказаўся партовы маяк Эдэма. Некалькі караблёў стаялі там на якары, але «Дункана» сярод іх не было.

Гленарван, Джон Мангльс і Паганель пабеглі ў партовае кіраўніцтва, дзе перагледзелі спісы, якія судны прыбылі і выбылі за апошнія дні, і распыталі ў служачых. Аказалася, што ні адно судно не пакідала порта на працягу мінулых дзесяці дзён.

— Можа Аусцін яшчэ не вышаў з Мельбурна!—усклікнуў Гленарван, лёгка пераходзячы ад распачы к надзеі.— Можа мы апярэдзілі яго!

Джон Мангльс заківаў галавой. Ён ведаў Тома Аусціна. Яго памочнік не мог на дзесяць дзён затрымаць выкананне загада.

— Я хачу ўпэўніцца ў гэтым,—сказаў Гленарван.— Праўда, нават самая горкая, лепш за няўпэўненасць.

Праз пятнаццаць хвілін сіндыку (начальніку) Мельбурнскага порта была паслана тэлеграма. Потым падарожнікі пайшлі ў гасцініцу «Вікторыя».

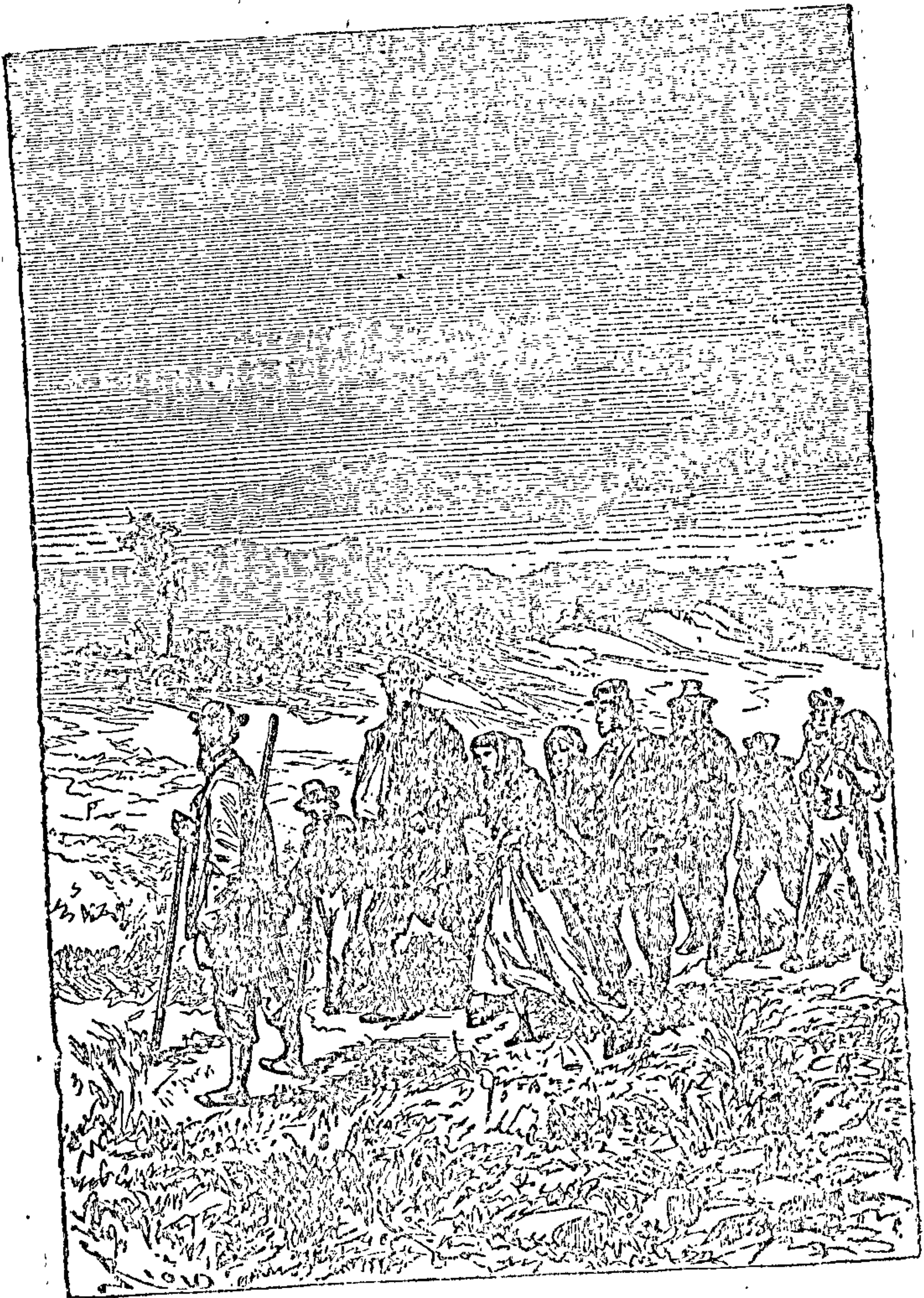
А другой гадзіне папоўдні пасыльны прынёс Гленарвану адказ на тэлеграму. Вось яе змест:

«Містэру Эдуарду Гленарвану.

Эдэм, бухта Туфольда.

«Дункан» выбыў 18-га гэтага месяца ў невядомым напрамку Эндр'юс».

Тэлеграма выпала з рук Гленарвана. Сумненням не было месца. Сумленная шатландская яхта трапіла ў рукі банды Бена Джойса і стала пірацкім караблём!

Падарожнікі ледзьве цягнуліся ад стомленасці.

Так скончыўся пераход цераз аўстралійскі кантынент, пачаты пры такіх спрыяючых умовах. Сляды капітана Гранта і яго спадарожнікаў былі беззваротна згублены; няўдача экспедыцыі каштавала жыцця ўсяму экіпажу «Дункана». Гленарван быў пераможаны ў барацьбе. Адважнаму даследчыку, якога не змаглі спыніць раз'юшаныя стыхіі ў аргентынскіх пампасах, нанесла вялікі ўдар здрадніцтва аднаго чалавека.

РАЗДЗЕЛ ПЕРШЫ

„Макары“

Здавалася, што надзея знайсці калі-небудзь капітана Гранта страчана. У якой частцы свету яго шукаць? Як зараз даследаваць новыя краіны? «Дункан»-жа ўжо не існаваў. Пачатыя вялікадушнымі шатландцамі пошукі закончыліся поўнай няўдачай.

Усе надзеі праваліліся...

Гэтыя сумныя словы не здольны ўстрывожыць мужныя сэрцы, але ўсё-такі Гленарван павінен быў прызнаць немагчымасць далейшых пошукаў.

Мэры Грант пры гэтых абставінах знайшла ў сабе мужнасць больш не ўпамінаць імя свайго бацькі. Яна перамагала сваё асабістае гора, думаючы пра няшчасную долю экіпажа «Дункана». Забываючыся пра сябе, яна супакойвала Элен, якая знемаглася ад гора. Яна першая загаварыла пра зварот у Шатландыю. Джон Мангльс з пашанай ставіўся да мужнасці і вытрымкі маладой дзяўчыны. Ён хацеў прапанаваць прадаўжаць пошукі капітана Гранта, але змоўк, спынены яе цвёрдым позіркам.

Пазней яна сказала яму:

— Не, містэр Джон, я не маю права на гэта. Успомніце, жолькі ўжо афяр нам каштавалі пошукі. Містэр Гленарван павінен вярнуцца ў Еўропу.

— Ваша праўда, міс Мэры,—адказаў Джон.—Так патрэбна. Мы павінны безадкладна паведаміць англійскае адміралцейства пра лёс «Дункана». Але не трацце надзеі. Калі трэба будзе, я адзін займуся пошукамі капітана Гранта. І я знайду яго або загіну!

Джон Мангльс браў на сябе цяжкія абавязкі. Мэры Грант падала яму руку, як-бы замацоўваючы дагавор. Джон абяцаў ёй вечную адданасць, а яна яму вечную ўдзячнасць.

На працягу дня было прынята рашэнне вярнуцца ў Еўропу. Для гэтага трэба было зараз-жа выехаць у Мельбурн. Назаўтра раніцой Джон Мангльс пайшоў у порт даведацца, калі пойдзе карабль на Мельбурн. Ён не сумня-

ваўся, што між Эдэмам і сталіцай правінцыі Вікторыя маюцца рэгулярныя зносіны.

Але малады капітан памыліўся. Рэгулярных рэйсаў у Мельбурн не было. У парту былі ўсяго тры-чатыры караблі, і ні адзін з іх не збіраўся ні ў Мельбурн, ні ў Сідней. Між тым толькі ў гэтых двух партах Гленарван мог спадзявацца знайсці судны, якія накіроўваюцца ў Англію.

Што заставалася рабіць у такім становішчы? Чакаць судна ў Эдэме? Гэта чаканне магло цягнуцца бясконца доўга, бо караблі нячаста заходзяць у бухту Туфольда.

Пасля доўгіх спрэчак Гленарван вырашыў быў ужо ісці ў Сідней па сухазем'і, калі Паганель унёс прапанову, якая з'явілася поўнай нечаканасцю для ўсіх.

Геаграф, незалежна ад Джона Мангльса, таксама хадзіў у порт. Ведаючы, што рэгулярных рэйсаў між Эдэмам і Мельбурнам няма, ён пацікавіўся, куды накіроўваюцца тры караблі, што стаяць у Эдэмскім парту. Аказалася, што адзін з іх ідзе ў Окленд, на Іка-на-Мануі, паўночны з Новазеландскіх астравоў. Паганель прапанаваў зафрахтаваць гэта судно і паехаць у Окленд, які злучаны з Еўропай рэгулярнымі рэйсамі.

Прапанова Паганеля заслугоўвала сур'ёзнага абмеркавання. Супроць свайго звычаю вучоны не гаварыў доўгіх прамоў у абарону сваёй думкі. Ён абмежаваўся тым, што паведаміў аб гэтым факце і дадаў, што пераезд у Окленд зойме дзён пяць-шэсць. І сапраўды, ад Новай Зеландыі да Аўстраліі не больш тысячы міль.

Па дзіўнай выпадковасці Окленд знаходзіцца якраз на той трыццаць сёмай паралелі, уздоўж якой падарожнікі неадступна ішлі ад самых берагоў Арауканіі.

Безумоўна географ у мінулыя часы не прамінуў-бы выкарыстаць гэтую акалічнасць у якасці доказу ў карысць сваёй прапановы: гэта дазваляла без цяжкасці даследаваць берагі Новай Зеландыі. Але Паганель чамусьці нават не сказаў пра гэтую акалічнасць. Пасля двух паражэнняў ён, відавочна, не хацеў высоўваць трэцяга тлумачэння дакументаў. Ды апрача таго, пра якое новае тлумачэнне магла ісці гутарка, калі ў дакументах ясна гаварылася, што капітан Грант і яго спадарожнікі знайшлі прытулак на *кантыненце*, а не на востраве? Між тым Новая Зеландыя—гэта астравы. Ці з гэтай прычыны ці з якой-небудзь іншай, але Паганель ні слова не сказаў аб тым, што паездка ў Окленд можа быць спалучана з прадаўжэннем пошукаў.

Джон Мангльс падтрымаў прапанову Паганеля. Ён раіў прыняць яе, бо нельга бясконца чакаць судна ў Туфольдскай бухце, а сухаземны шлях у Мельбурн цяжкі, доўгі і не пазбаўлены небяспек.

Аднак, перш чым прыняць канчатковае рашэнне, ён пратанаваў наведальнікаў судно, што ідзе ў Окленд. Гленарван, маёр, Роберт, Паганель і малады капітан узялі лодку і пад'ехалі к караблю, які стаяў на якары ў двух кабельтовах ад прыстані.

Гэта быў двухсоттонны брыг, які называўся «Макары». Ён рабіў рэйсы між рознымі партамі Аўстраліі і Новай Зеландыі. Капітан «Макары» вельмі няласкава сустрэў наведвальнікаў. Яны адразу ўбачылі, што маюць справу з недалікатным чалавекам. Капітан быў здаравенны мужчына з чырвоным тварам, агрубелымі рукамі, плюскатым носам, вузкімі вочкамі і ніжняй губой, якая звісала ад цяжару люлькі, якой ён не вымаў з рота. Увогуле капітана Біля Галей ніяк нельга было назваць прыгожым. Але гэта не мела ніякага значэння для пераезду ў пяць-шэсць дзён, ды к таму-ж і выбару не было.

— Якога чорта вам тут патрэбна!—ласкава вітаў Біль Галей падарожнікаў, якія лезлі па трапу яго карабля.

— Капітана,—адказаў Джон Мангльс.

— Гэта я. Яшчэ што?

— «Макары» ідзе ў Окленд?

— Так. Яшчэ што?

— З якім грузам?

— Ён вязе ўсё, што прадаецца і купляецца. Яшчэ што?

— Калі ён выходзіць?

— Заўтра з паўднёвым адлівам. Яшчэ што?

— Пасажыраў возьмеце?

— Гледзячы якіх і калі яны згодзяцца жорці тое, што мы жаром.

— Яны возьмуць свой правіант.

— Яшчэ што?

— Што яшчэ?

— Так. Колькі іх?

— Дзевяць, у тым ліку дзве жанчыны.

— У мяне няма кают.

— Абойдуцца.

— Яшчэ што?

— Згодны?—запытаў Джон Мангльс, не звяртаючы ніякай увагі на грубасць капітана.

— Паглядзім,—адказаў гаспадар «Макары». Біль Галей прайшоў па палубе, грукаючы падбітымі жалезам ботамі і злотым нечакана спыніўся перад Джоном Мангльсам.

— Колькі заплаціце?—запытаў ён.

— А колькі вы хочаце?—адказаў той.

— Пяцьдзсят фунтаў.

Гленарван кінуў галавой у знак згоды.

— Ёсць пяцьдзсят фунтаў,—сказаў Джон Мангльс.

— Толькі за пераезд,—дадаў Галей.

— Так.

— Без харчавання.

— Так.

— Згодзен. Яшчэ што?—сказаў гаспадар «Макары», працягваючы руку.

— Што яшчэ?—запытаў Джон Мангльс, не працягваючы сваёй.

— Задатак!

— Вось палавіна. Дваццаць пяць фунтаў.

Біль Галей пералічыў грошы і схаваў у кішэню, нават не падзякаваўшы.

— Заўтра прыезджайце раніцой. Роўна апоўдні я падуму якар, будзеце вы тут ці не—усёроўна.

— Будзем.

Пасля гэтага Гленарван, маёр, Роберт, Паганель і Джон Мангльс пакінулі карабль, прычым капітан нават не прылажыў рукі к казырку засаленага бліна, уздзетага на яго рыжую грыву.

— Вось скаціна!—сказаў Джон Мангльс.

— А мне ён падабаецца,—заўважыў Паганель.—Сапраўдны марскі воўк.

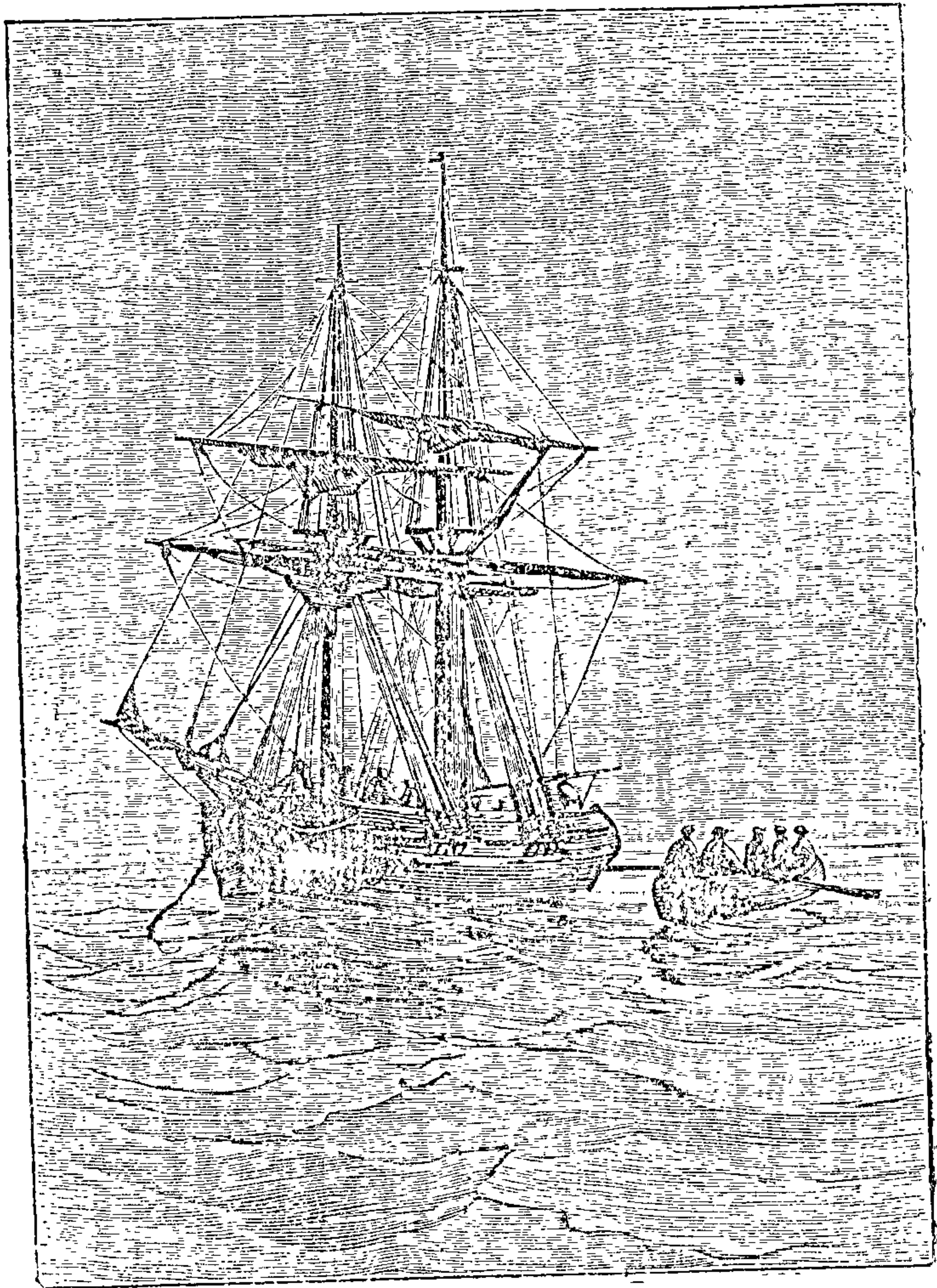
— Мядзведзь, а не воўк,—запярэчыў маёр.

— Не сумняваюся, што гэты мядзведзь гандляваў раней рабамі,—сказаў Джон Мангльс.

— Нам-то што да гэтага?—адказаў Гленарван.—Для нас важна толькі тое, што ён камандуе «Макары» і што «Макары» ідзе ў Новую Зеландыю. Мы мала будзем бачыць яго ў часе пераезду ад Эдэма да Окленда, а пасля прыезду ў Окленд і зусім не будзем сустракацца.

Элен і Мэры былі вельмі здаволены, даведаўшыся, што ад'езд прызначаны на заўтра. Гленарван папярэдзіў іх, што «Макары» па камфорту зусім не падобны на «Дункан». Але смелым жанчынам, якія бачылі столькі гора, гэта было ўсёроўна. Ольбінету прапанавалі загатоўці на дарогу правізію. Небарака-кухар увесь час хадзіў з апухлымі ад слёз вачыма з таго часу, калі стала вядомым, што «Дункан» захапілі разбойнікі. На барту яхты была яго жонка, і яна, безумоўна, падзяліла сумны лёс экіпажа. Не зважаючы на гэта, ён са звычайнай дакладнасцю і сумленнасцю выканаў свае абавязкі буфетчыка. Уласныя запасы правізіі, на якіх так настойваў капітан Біль Галей, забяспечвалі падарожнікам харчаванне, аб якім, пэўна, і не марыла каманда «Макары». Гэтая правізія была загатоўлена за некалькі гадзін.

Тым часам Гленарван памяняў на золата чэкі на Саюзны банк у Мельбурне. Маёр купіў зброю і баявыя прыпасы для ўсіх удзельнікаў экспедыцыі. Паганель задавальняўся тым, што купіў вельмі добрую карту Новай Зеландыі, складзеную Джанстонам.

„Макары“ стаяў на рэйдзе.

Мюльрэдзі хутка ачуняў. Ён пачаў ужо забываць пра рану, якая некалькі дзён таму назад ледзь не палажыла яго ў дамавіну. Падарожжа па мору павінна было канчаткова аднавіць яго здароўе.

Вільсон заняўся абсталяваннем на барту «Макары» памяшкання для пасажыраў. З дапамогай мятлы і вядра з вадой ён зусім змяніў знешні выгляд вызначанага для Гленарвана кубрыка. Біль Галей, паціснуўшы плячыма, даў права Вільсону наводзіць «дурную чыстату». Яго зусім не цікавілі будучыя пасажыры «Макары». Ён нават не запытаў, хто яны такія. Для яго яны былі дадатковым грузам, які дае пяцьдзiesiąт фунтаў прыбытку, але, вядома, каштуе многа менш, чым тыя дзвесце тон скуры, якія былі складзены ў труме. «Спырша скура, потым людзі», так разважаў гэты камерсант. Аднак Біль Галей лічыўся і быў нядрэнным мараком і добра ведаў гэтыя моры, плаванне ў якіх небяспечна з-за шматлікіх падводных рыфаў.

Гленарван хацеў выкарыстаць апошнія гадзіны прабывання ў Аўстраліі, каб яшчэ раз пабываць на тым месцы, дзе трыццаць сёмая паралель перасякае бераг. Да таго ў яго былі дзве важныя прычыны. Перш за ўсё ён хацеў пабываць на мяркуемым месцы крушэння. Айртон, безумоўна, раней быў боцманам на «Брытаніі», і не было нічога немагчымага ў тым, што гэты карабль пацярпеў крушэнне на ўсходнім беразе Аўстраліі. Таму было невыбачальнай лёгкадумнасцю пакінуць аўстралійскі мацярык, не абследаваўшы дакладна гэтага месца.

Другая прычына была тая, што тут быў захоплены катаржнікамі «Дункан». Можа там адбывалася барацьба, і ўзбярэжная паласа захоўвае якія-небудзь сляды супраціўлення захопленых знянацку матросаў «Дункана»? Калі экіпаж яхты загінуў, мора магло выкінуць на бераг трупы.

Гленарван выправіўся на разведку разам з Джоном Мангльсам. Гаспадар гасцініцы даў ім пару верхавых коней, і яны зноў паехалі па паўночнай дарозе, якая пакручвалася ўздоўж берагу Туфольдскай бухты.

Гэта была сумная паездка. Гленарван і Джон Мангльс не праказалі ні аднаго слова за ўсю дарогу. Але яны разумелі адзін аднаго і без слоў. Адна і тая-ж думка балюча свідравала іх мозг.

Яны агледзелі кожны куточак і шчыліну ўзбярэжжа, кожную пясчынку пляжа, кожную пядзь высокага берагу, куды акіянскія хвалі маглі закінуць абломкі крушэння, але не знайшлі аніякай прыметы ні барацьбы, ні катастрофы.

Сляды «Брытаніі» зноў губляліся ў неведомасці. «Дункан» таксама не пакінуў ніякіх слядоў. Узбярэжжа акіяна было пустое.

Недалёка ад берагу Джон Мангльс заўважыў сляды нядаўна пакінутага лагера, патухшыя вотнішчы, памятую

Гленарван і Джон Мангльс агледзелі бераг.

траву, абламанае галлѣ дрэў. Можа якое-небудзь тубыльнае племя прабыло тут некалькі дзён? Але не. Гленарван раптам убачыў бясспрэчны доказ таго, што гэты лагер быў лагерам банды катаржнікаў.

Гэтым доказам была старая, парваная фуфайка, забытая каля дрэва. Ад яе засталіся два кавалкі тканіны—шэры і жоўты, і на ёй вялікімі літарамі быў напісан нумар. Гэта была фуфайка катаржніка, форменная вопратка зняволенца Перцкай турмы.

— Бачыце, Джон,—сказаў Гленарван,—катаржнікі былі тут. Няшчасныя матросы «Дункана»...

— Так,—глухім голасам адказаў Джон,—ясна, што ім не высадзілі на бераг. Яны загінулі ўсе да аднаго.

— Нягоднікі!—крыкнуў Гленарван.—О, каб яны трапілі мне ў рукі. Я-б адпомсціў ім за экіпаж «Дункана».

Гора надало рысам твара Гленарвана выраз незвычайнай суровасці. Ён адышоў ад Джона і на працягу некалькіх хвілін пільна пазіраў на мора, нібы выглядаючы ў яго бязмежнай далі сваю любую яхту. Але потым позірк яго змрачнеў. Ён правёў рукой па ілбу. Не сказаўшы ні слова, ён падышоў да каня і ў суправаджэнні Джона Мангльса вярнуўся ў Эдэм.

Заставалася выканаць толькі адну фармальнасць: паведаміць уладам аб падзеі. Гленарван зрабіў гэта таго-ж вечара.

Гарадскі галава, ледзь стрымліваючы радасць, запісваў заяву Гленарвана ў пратакол: ён быў шчаслівы, што банда Бена Джойса пакінула правінцыю. Увесь горад падзяляў яго радасць. Важнае паказанне Гленарвана было зараз-жа перададзена па тэлеграфу ў Мельбурн і Сідней.

Падпісаўшы пратакол, Гленарван вярнуўся ў гасцініцу «Вікторыя». Апошні вечар у Аўстраліі прайшоў сумна. Усе думалі пра няшчасці, якія спаткалі іх на гэтым кантыненте, пра свае падманутыя надзеі.

Паганель быў увесь ва ўладзе нейкага ўзрушання. Джон Мангльс, які назіраў цішком за ім з часу здарэння каля ракі Сноуі, бачыў, што географ прагне нешта сказаць і не адважваецца. Ён шмат разоў дапытваўся ў яго, але вучоны ўхіляўся ад адказу.

Тым не менш у гэты вечар, ідучы разам з Паганелем у свой пакой, Джон яшчэ раз запытаў у яго, чаго ён так нервуецца.

— Памыляецца, мой сябра,—адказаў Паганель,—я нервуюся зараз не больш, чым звычайна.

— Паганель, вы гаворыце няпраўду! У вас ёсць нейкі сакрэт, які прыгнятае вас.

— Калі так, дык я вам прызнаюся... гэта мацней за мяне!..

— Што мацней за вас?

— Мая радасць, з аднаго боку, распач—з другога.

— Вы адначасова і шчаслівы і нешчаслівы.

— Так, я і шчаслівы і бясконца нешчаслівы, што еду ў Новую Зеландыю.

— Вы даведаліся пра што-небудзь новае?—жвава запытаў Джон Мангльс.—Вы згледзелі згублены след Гранта?

— Не, Джон. З Новай Зеландыі не варочаюцца. І тым не менш... вы ведаеце прыроду чалавека. Пакуль дыхаеш—спадзяешся... Вось я і выбраў сабе самы лепшы дэвіз на свеце:

«Дыхаю—значыцца спадзяюся».

РАЗДЗЕЛ ДРУГІ

Мінулае краіны, у якую едуць падарожнікі

Назаўтра, 27 студзеня, падарожнікі зранку з'явіліся на борт «Макары» і размясціліся ў яго вузкім кубрыку. Білю Галею не прышло ў галаву ўступіць сваю каюту пасажырам. Аднак, шкадаваць гэтага не варта было, таму што логавы было такое самае, як і мядзведзь.

Апоўдні, з надыходам адліву, брыг падняў якар. Дзьмуў невялікі брыз з паўднёвага захаду. Экіпаж карабля павольна падняў парусы: пяці чалавек каманды было недастаткова для хуткага выканання манеўраў. Вільсон хацеў дапамагчы матросам, але Біль Галей груба прапанаваў яму не ўмешвацца: ён прывык сам выкручвацца з усякага становішча і цярпець не можа, калі чужыя тыкаюць свой нос у яго справы!

Гэты апошні сказ яўна адрасаваўся Джону Мангльсу, які не мог стрымацца ад усмешкі, бачачы такую павольнасць і няспрытнасць каманды брыга.

Джон Мангльс рашыў надалей не паказваць віду, што яго цікавіць кіраванне караблём, але падумаў, што будзе згодзен капітан ці не, ён не застанецца безуважным глядачом, калі гэта няёмкасць будзе пагражаць бяспечнасці пасажыраў.

Між тым падганяемыя лаянкай капітана, матросы ўрэшце паднялі парусы, і «Макары» паплыў пад фокам, брамселем, стакселем і ліселем. Не глядзячы на вялікую паруснасць, брыг ледзь-ледзь поўз па акіяну. Широкая прырэдня частка, нізкая асадка, цяжкая карма—усё гэта разам узятая пагаршала мораходныя якасці брыга, ператварала яго ў тое, што маракі пагардліва называюць «лаханкамі».

Аднак з гэтым трэба было мірыцца, і якім-бы дрэнным хадунам не быў «Макары», але за пяць, найбольш за шэсць дзён ён усё-такі дабярэцца да Окленда.

А сёмай гадзіне вечара бераг Аўстраліі схваўся за га-

рызонтам, а яшчэ праз некалькі хвілін знік і Эдэмскі маяк. Мора было неспакойным, і брыг моцна гоўдала. Ён цяжка падаў у правалы між хвалямі. Пры кожным такім паданні пасажыраў шалёна калаціла. Яны адчувалі сябе вельмі няўтульна ў цесным кубрыку. Але на палубе хлястаў бесперапынку дождж, і мімаволі даводзілася карыстацца кубрыкам.

Абставіны навявалі сумныя думкі. Падарожнікі амаль не гаварылі між сабой. Час ад часу Элен перагаварвалася некалькімі словамі з Мэры Грант. Гленарван не мог сядзець на месцы. Ён первова хадзіў па кубрыку. Маёр сядзеў нерухома. Джон Мангльс і Роберт час ад часу выходзілі на палубу, каб паглядзець на мора. Паганель забраўся ў самы цёмны куток і нешта бурчэў сам сабе пад нос.

Аб чым думаў шаноўны вучоны? Аб Новай Зеландыі, якую яму прыпадала ўбачыць. Ён успамінаў гісторыю гэтай краіны, і злавесныя вобразы мільгалі перад яго вачыма.

Ён імкнуўся аднавіць у памяці мінулае Новай Зеландыі ва ўсіх дэталях, каб адказаць сабе на пытанне, ці мог сучасны даследчык або марак назваць гэтыя астравы кантынентам?

Як відаць, Паганель не пакідаў думаць пра новае тлумачэнне дакументаў. Гэтая думка праследавала яго, як неадчэпная ідэя. Пасля Патагоніі і Аўстраліі яго ўяўленне, падагнанае адным словам у англійскім тэксце дакумента, было цалкам паглынута Новай Зеландыяй. І толькі адна акалічнасць абмяжоўвала нястрымны ўзлёт фантазіі—незакончанае слова *contin* з французскага дакумента. Ці можна было лічыць *кантынентам* Новазеландскія астравы?

— Кантын... Кантын...—паўтараў пра сябе вучоны.— Гэта не можа азначаць нічога іншага, апрача кантынента!

І ён зноў перабіраў у памяці імёны даследчыкаў, якія наведалі гэтыя два вялікія астравы ў паўднёвым паўшар'і.

Трынаццатага снежня 1642 года галандзец Тасман, які толькі што адкрыў Ван-Дыменаву зямлю, прыплыў да берагоў невядомага вострава. Ён прайшоў уздоўж яго берагоў і на чацверты дзень, 17 снежня, апынуўся ў вузкім праліве між двух астравоў.

Паўночны востраў быў Іка-на-Мануі, паўднёвы—Махаі Пуна-Му.

Авель Тасман паслаў на бераг шлюпкі, і яны вярнуліся к судну ў суправаджэнні некалькіх пірог, у якіх сядзелі тубыльцы. Дзікуны былі людзьмі сярэдняга росту з жоўтай і цёмнакарычневай скурай, грубым голасам, чорнымі прамымі валасамі, звязанымі на макоўцы і ўпрыгожанымі белым пяром.

Гэтая першая сустрэча еўрапейцаў з тубыльцамі як

быццам праракала сяброўскія адносіны. Але назаўтра-ж, калі адна з шлюпак Тасмана падышла к зямлі, шукаючы больш зручнай якарнай стаянкі, на яе напалі сем тубыльных пірог. Шлюпка перавярнулася ад штуршка і патанула. Боцмана, які камандаваў ёй, ранілі пікай у грудзі. З шасці грабцоў чатырох забілі на месцы, а два ўцалелыя, падтрымліваючы раненага боцмана, уплаў вярнуліся на судно.

Пасля гэтага сумнага здарэння Тасман ураз загадаў падняць якар, адпомсціўшы тубыльцам толькі некалькімі мушкетнымі стрэламі, якія, пэўна, не зрабілі ніякай шкоды. Ён вышаў з бухты, якая была названа з таго часу бухтай Разгрома, падняўся на поўнач і 5 студзеня стаў на якар у паласе паўночнай аканечнасці Іка-на-Мануі. Аднак вялікі прыбой, які з грукатам біўся аб падводныя скалы, з аднаго боку, і відавочная варожасць тубыльцаў—з другога, не дазволілі яму запасціся прэснай вадой, і ён канчаткова пакінуў гэтыя астравы, назваўшы іх Зямлёй Штатаў, у гонар галандскіх Генеральных штатаў.

Галандскі мораплаўца быў перакананы, што гэтыя астравы злучаюцца з астравамі, адкрытымі на ўсход ад Вогненнай Зямлі, і не сумняваўся, што адкрыў «вялікі кантынент паўднёвых мораў».

— Не,—сказаў сам сабе тут Паганель,—мораплаўца семнаццатага стагоддзя мог памыліцца, палічыўшы астравы за кантынент. Але такой памылкі не мог паўтарыць марак дзевятнаццатага стагоддзя. Тут нешта не так!

Адкрыцце Тасмана на працягу цэлага стагоддзя заставалася захавана, і Новая Зеландыя як-бы не існавала, калі адзін французскі мораплаўца, Сурвіль, наткнуўся на яе пад $35^{\circ} 27'$ шыраты. У пачатку яму не даводзілася скардзіцца на тубыльцаў.

Аднойчы раніцой узняўся ўраганны вецер, і разгулялася вялікая бура, у часе якой адна з шлюпак, якая перавозіла хворых матросаў, была выкінута хвалямі на бераг бухты Прытулка. Там хворых французсаў сустрэў адзін з тубыльных правадыроў па імені Нагі-Нуі; ён добра паставіўся да хворых і нават уступіў ім сваю хаціну. Усё ішло як нельга лепш да таго часу, пакуль у Сурвіля не ўкралі адной шлюпкі. Ён дарэмна патрабаваў у тубыльных правадыроў звароту яе і, не дасягнуўшы свайго, у адплату спаліў адну вёску. Гэта несправядлівая і страшная помста засталася надоўга ў памяці тубыльцаў і паслужыла прычынай далейшых крываваых падзей у Новай Зеландыі.

Шостага кастрычніка 1769 года к новазеландскаму берагу прычаліў славыты Кук. Яго карабль «Спроба» кінуў якар у бухце Тауэ-Роа. Кук хацеў прывабіць да сябе тубыльцаў добрымі адносінамі. Але, каб дасягнуць прыхільнасці людзей, трэба спярша завязаць з імі сувязь. Для гэ-

тага Кук, не хістаючыся, узяў у палон двух-трох дзікуноў і, гвалтоўна абласкавіўшы іх, пусціў з падарункамі дадому.

Неўзабаве многія аднапляменнікі гэтых дзікуноў, спакушаныя іх расказами, добраахвотна з'явіліся на карабль Кука і пачалі з ім паменны гандаль. Прастаяўшы некаторы час у Тауэ-Роа, Кук пераехаў у бухту Гаукса, вялікую затоку на паўночным узбярэжжы вострава. Там ён сустрэў ваяўніча настроеных дзікуноў, якія трымалі сябе так непрыстойна, што яму давялося ацвярозіць іх залпамі карчечы.

Дваццатага кастрычніка «Спроба» кінула якар у бухце Токо-Маіу, дзе жыло невялікае,—усяго душ з двесце—спакойнае і добрадушнае племя. Батанікі, якія ўдзельнічалі ў экспедыцыі Кука, зрабілі тут шмат назіранняў над мясцовай фаунай, прычым тубыльцы перавозілі іх на бераг у сваіх пірогах. Кук асабіста наведаў дзве тубыльскія вёскі, абнесеныя агарожай, валамі і равамі, якія сведчылі аб надзвычайных фартыфікацыйных ведах дзікуноў. Галоўны з гэтых фартоў знаходзіўся на скале, якая ў часе прыліву была з усіх бакоў акружана вадой, ператвараючыся ў сапраўдны востраў. Вада не толькі акружала гэты форт, але і лілася з яго водаспадам, робячы яго зусім непрыступным.

Трыццаць першага сакавіка, пасля пяцімесячнага прабывання на Новай Зеландыі, сабраўшы досыць вялікую калекцыю раслін, рэдкіх рэчаў і этналагічных назіранняў, Кук развітаўся з Новай Зеландыяй. Ён даў сваё імя праліву, які падзяляе Іка-на-Мануі ад Махаі-Пуна-Му. Ён цвёрда рашыў вярнуцца яшчэ сюды ў часе наступных сваіх падарожжаў.

І сапраўды, у 1773 годзе вялікі мораплаўца зноў наведаў бухту Гаукса; гэтым разам ён быў сведкай сцэн людаедства. Аднак, трэба згадзіцца, што віна за гэта цалкам ляжыць на яго спадарожніках: афіцэры яго судна, знайшоўшы на беразе адрэзаныя часткі цела аднаго маладога дзікуна, прынеслі іх на борт, зварылі і прапанавалі есці тубыльцам. Тыя прагна елі. Дзіўная забава—быць кухарамі на бале людаедаў!

У часе свайго трэцяга падарожжа, Кук зноў пабываў у Новай Зеландыі. Гэтая мясцовасць вельмі цікавіла яго, і ён імкнуўся дапоўніць гідраграфічнае апісанне яе. У канцы лютага 1777 года ён развітаўся з Новай Зеландыяй і гэты раз ужо назаўсёды.

У 1791 годзе Ванкувер пражыў дваццаць дзён у бухце Астравой, але без усякай карысці для геаграфіі і прыродазнаўчых навук. Д'Антракасто ў 1793 годзе даследаваў паўночны бераг Іка-на-Мануі на працягу дваццаці пяці міль. Капітаны гандлёвага флота Гаузен і Дальрымп, потым Бадэн, Рычардсон, Маодзі заходзілі сюды не надоўга.

Тубыльныя пірогі напалі на шлюпку Тасмана.

Доктар Севедж пражыў тут пяць тыдняў, збіраючы весткі аб норавах і звычайх тубыльцаў.

У 1805 годзе пляменнік правадыра Рангі-У, Дуа-Тара, сеў на карабль «Арго», якім камандаваў капітан Бадэн.

Магчыма, што прыгоды Дуа-Тара калі-небудзь будуць апеты якім-небудзь маарыйскім Гомерам. Няшчасны дзікун перажыў шмат несправядлівасці, пабояў, здзекаў усіх адценняў. За паслугі яму плацілі недаверлівасцю, ударамі, турмой. Можна ўявіць, якая думка ў яго склалася аб людзях, якія называюць сябе цывілізаванымі. Яго завезлі ў Лондан. На караблі далі яму месца матроса апошняга разрада. З яго здэкваўся ўвесь экіпаж. Каб не лейтэнант Марсдэн, ён-бы памёр з голаду і дрэннага абыходжання. Але на шчасце гэты афіцэр зацікавіўся маладым дзікуном. Ён убачыў, што мае справу з ціхім, мужным і разумным чалавекам, і ўзяў яго пад сваю апеку. Марсдэн дастаў для свайго пратэжэ некалькі мяхоў з насеннем розных еўрапейскіх хлябоў і неабходныя для земляробства прылады, з тым каб ён завёз іх на бацькаўшчыну. Але ўсё гэта ўкралі ў Дуа-Тара. Няшчасці і пакуты сыпаліся на яго галаву да 1814 года, калі яму ўдалося нарэшце вярнуцца к свайму племені. Здавалася-б, прышоў час сабраць плады сваіх пакут. Але ў тую хвіліну, калі ён толькі пачаў адукоўваць гэту крывяжэрную Новую Зеландыю, яго заспела смерць. Яму было ўсяго дваццаць восем гадоў. Смерць Дуа-Тара была вялікім няшчасцем для гэтай краіны.

Да 1816 года пра Новую Зеландыю як быццам забыліся. У гэтым годзе Тамсон, у наступным Нікола і ў 1819 годзе Марсдэн наведалі абодва астравы. У 1820 годзе Рычард Круйс, капітан дваццаць чацвертага пяхотнага палка, пражыў тут амаль дзесяць месяцаў, сабраўшы за гэты час досыць вялікі матэрыял пра жыццё тубыльцаў.

У 1824 годзе Дзюперэй, камандзір судна «Ракавіна», пражыў пятнаццаць дзён у бухце Астравой і не мог нахваляцца паводзінамі тубыльцаў.

Але гасля яго, у 1827 годзе, на англійскае кіталоўнае судно «Меркуры» ў гэтым самым месцы напачалі тубыльцы і яно ледзьве выратавалася. У тым-жа годзе капітан Дыльён сустрэў з боку дзікуноў самы сяброўскі прыём у часе двух сваіх стаянак каля берагоў Новай Зеландыі.

У сакавіку 1827 года слауты камандзір «Астралябіі» Дзюмон Дзюрвіль, адзінокі і без зброі, пражыў некалькі дзён з тубыльцамі. Ён пеў песні, мяняўся гасцінцамі, спаў пад адным дахам з імі і бесперашкодна рабіў картаграфічныя здымкі, у выніку якіх навука ўзбагацілася самымі дакладнымі картамі.

Наадварот, Джон Джонс, капітан англійскага брыга «Гаус», які прыстаў к берагу Усходняга мыса ў 1828 годзе,

Тубыльцы ветліва сустрэлі Кука.

ледзь не загінуў ад здрадніцтва правадыра Энараро. Многіх з яго спадарожнікаў забілі пасля катаванняў.

З гэтых супярэчлівых даных пра ціхасць і крывяжэрнасць нова-зеландцаў можна зрабіць толькі адзін вывад, што лютасць дзікуноў была не чым іншым, як помстай. Прыём падарожнікаў тубыльцамі цалкам залежаў ад паводзін саміх падарожнікаў: добрых капітанаў добра і прымалі, грубых і прагавітых—дрэнна. Вядома, бывалі асобныя выпадкі, калі тубыльцы першымі нападлі на зусім невінаватых еўрапейцаў. Але часцей за ўсё яны толькі помсцілі еўрапейцам за здрадніцкія напады і лютасць. Можна толькі шкадаваць, што часам помста заспявае не тых, хто заслужыў яе.

Пасля Дзюмон-Дзюрвіля этнаграфічнае апісанне Новай Зеландыі было дапоўнена смелым даследчыкам, які дваццаць разоў аб'ехаў вакол зямнога шара, вандроўцам, вечным валацугам, цыганам навукі, англічанінам Ёрлем. Ён наведаў недаследаваныя месцы абодвух астравоў. У Ёрля не было асабістых падстаў скардзіцца на тубыльцаў, але ён неаднаразова назіраў выпадкі людаедства. Новазеландцы елі адзін аднаго з агідлівай прагнасцю.

Тое-ж самае пацвярджаў і капітан Лаплас, які наведаў астравы ў 1831 годзе. К таму часу бітвы між плямямі сталі больш крывавамі, бо тубыльцы авалодвалі еўрапейскай зброяй і навучыліся карыстацца ёю з надзвычайнай спрытнасцю. Таму некалі квітнеючыя раёны Іка-на-Мануі ператварыліся ў пустыні. Цэлыя плямёны зніклі з твара зямлі, як знікаюць цэлыя гурты авечак.

Па сёнешні дзень новазеландскія плямёны ўвесь час жывуць нязгодна. Новазеландцы не падобныя на ціхіх аўстралійцаў, якія без спрэчак аддаюць еўрапейцам-захопнікам сваю зямлю і ўцякаюць у пустыню. Новазеландцы даюць адпор нашэсцю, змагаюцца, ненавідзяць сваіх прыгнятальнікаў—англічан.

Будучыня гэтых двух вялікіх астравоў пастаўлена на карту: іх чакае або неадкладнае далучэнне да ўсіх «благ» цывілізацыі, або зварот на многія стагоддзі ў першабытную дзікасць. Рашэнне гэтага пытання належыць сіле зброі.

Так Паганель, седзячы ў кутку кубрыка, этап за этапам аднавіў у памяці ўсю гісторыю Новай Зеландыі. Але ні адна з перагорнутых ім старонак гэтай гісторыі не давала права называць ні адзін з двух паўднёвых астравоў кантынентам. І мозг вучонага ліхаманкава шукаў новага сэнсу ў дакументах, напісаных рукой капітана Гранта, адкідаючы гіпотэзу за гіпотэзай, таму што яны не растлумачвалі гэтага нешчаслівага спалучэння складаў: „contin“...

Разаніна на Новай Зеландыі

Праз чатыры дні пасля выхаду з Эдэма «Макары» не прайшоў яшчэ і двух трэціх часткі дарогі да Окленда. Біль Галей мала цікавіўся сваім судном. Ён амаль не выходзіў на капітанскі мосцік—акалічнасць, якая, дарэчы, нікога не засмучала. Нічога нельга-б было сказаць супроць таго, што капітан цэлыя дні праседжвае адзін у сваёй каюце, каб ён не напіваўся там штодня да непрытомнасці. Каманда «Макары» брала прыклад з свайго капітана, і, здаецца, ні адзін карабль не вылучаўся большай бесклапотнасцю ў плаванні, як «Макары» з бухты Туфольда.

Гэтая невыбачальная распуста экіпажа прымушала Джона Мангльса няспынна сачыць за кіраваннем судна. Не раз Вільсон і Мюльрэдзі падбягалі да руля, каб выпрастаць карабль, пакладзены на борт раптоўным шквалам. У такіх выпадках Біль Галей выбягаў з сваёй каюты і лаяў сумленных матросаў «Дункана» апошнімі словамі. Вільсон і Мюльрэдзі ледзь стрымліваліся, каб не даць волі рукам і не адлупцаваць гэтага п'яніцу. Каб не Джон Мангльс, яны даўно звязалі-б капітану Галею рукі і ногі і захавалі-б яго ў труме на ўвесь час пераезду да Окленда. Але Джон Мангльс стрымаў іх і ледзьве ўгаварыў адкласці суд.

Між тым яго самога хвалявала становішча судна. Ён не выказваў свае трывогі Гленарвану, які ўсё прымаў блізка да сэрца, каб не засмучаць яго, але раскажаў пра свае думкі Паганелю і маёру.

Мак-Набс параіў яму, праўда ў іншым сэнсе, тое самае, што Мюльрэдзі і Вільсон.

— Калі вы лічыце гэта патрэбным, Джон,—сказаў ён,—не хістаючыся, бярыце кіраванне караблём. Пасля таго, як мы злезем у Оклендзе, мы дамо гэтаму п'яніцу поўную магчымасць затапіць свой карабль, дзе яму захочацца.

— Зразумела, Мак-Набс, я зраблю так, калі гэта будзе абсалютна неабходным. Пакуль што мы знаходзімся ў адкрытым моры, даволі таго, што я і мае матросы не пакідаем палубы. Але, прызнаюся шчыра, мне будзе вельмі цяжка, калі Біль Галей не працвярозіцца і пры набліжэнні к берагу.

— Ці зможаце вы трымаць правільны курс?—запытаў Паганель.

— Гэта будзе цяжка,—адказаў Джон.—Хочаце—верце, хочаце—не, але на гэтай лаханцы няма ні адной марской карты.

— Не можа быць?

— Чэснае слова! «Макары» робіць заўсёды рэйсы між Эдэмам і Оклэндам, і Біль Галей так прызвычаіўся да гэтых месц, што не робіць ніякіх вызначэнняў.

— Відавочна, ён уяўляе, што карабль сам ведае дарогу і бяжыць у Оклэнд, як конь у стайню,—заўважыў маёр.

— О!—усклікнуў Джон Мангльс.—Я не веру ў караблі, якія самі выбіраюць правільны курс. Калі Біль Галей будзе п'яны, як толькі мы падыйдзем да берагавых рыфаў, мне давядзецца ўмяшацца.

— Будзем спадзявацца, што розум вернецца к яму паблізу зямлі.

— Ці азначае гэта, Джон, што вы не зможаце нават у выпадку патрэбы даставіць судно ў Оклэнд?—запытаў маёр.

— Без дакладнай марской карты гэтых мясцін—гэта немагчыма. Узбярэжныя рыфы тут вельмі небяспечныя. Гэта ланцуг невялікіх фіёрдаў з няправільнымі абрысамі, як у фіёрдаў Нарвегіі. Каля берагоў у вадзе захавана безліч рыфаў, і трэба мець вялікі вопыт, каб унікнуць сутычкі з імі. Як-бы ні быў добра пабудаваны карабль, але ён адразу пойдзе на дно, калі наскочыць на адзін з такіх рыфаў, які здрадліва хаваецца пад слоём вады на некалькі футаў.

— У такім выпадку,—сказаў маёр,—нам не застаецца іншага выхаду, як шукаць ратунку на лодках.

— Так, маёр, пры адной толькі ўмове: калі надвор'е дазволіць!

— Гэта даволі непрыемная перспектыва,—заўважыў Паганель,—таму што берагі Новай Зеландыі вельмі негасцінныя.

— Вы гаворыце пра маарыйцаў, Паганель?—запытаў Джон Мангльс.

— Так, мой сябра. У іх няважная рэпутацыя. Гэта не паслушныя аўстралійцы, але моцная, разумная і крывяжэрная раса. Ад іх нельга чакаць літасці.

— Значыцца,—сказаў маёр,—каб з капітанам Грантам здарылася крушэнне каля берагоў Новай Зеландыі, вы не раілі-б выпраўляцца шукаць яго?

— На ўзбярэжжы—так,—адказаў географ.—Там можна было-б разлічваць знайсці сляды крушэння «Брытаніі», а ўнутры краіны—не. Гэта было-б дарэмнай тратай часу. Усякі еўрапеец, які адважыцца зайсці ў гэтыя небяспечныя месцы, павінен трапіць у лапы маарыйцаў, а кожны палонны маарыйцаў асуджаны на смерць. Я настаяў на тым, каб мае сябры перайшлі пампасы і Аўстралію, але я ніколі не дазволіў-бы ім і думаць аб пераходзе праз Новую Зеландыю.

Паганель не перавялічваў небяспекі. У Новай Зеландыі благая слава—і заслужана. Запісы ў кнізе адкрыцця і даследавання яе заліты патокамі крыві.

Пералік імён людзей, якія загінулі пры даследаванні Новай Зеландыі, заняў-бы шмат старонак. Першымі ў гэтым пераліку стаяць імёны пяці матросаў Авеля Тасмана, якіх забілі і з'елі тубыльцы. Пасля іх такі-ж лёс спаткаў капітана Туклея і ўсю каманду яго баркаса. На ўсход ад права Фово пяць рыбакоў са шлюпкі «Сідней-Коў» скончылі сваё жыццё на банкетным стале ў дзікуноў. Трэба яшчэ пералічыць чатырох чалавек з брыга «Браты», з'едзеных у парту Малінэ, многія салдаты з атрада генерала Гейтса, трох дэзертыраў з «Матыльды», каб падыйсці да сумнай гісторыі капітана Марыёна дзю-Фрэна.

Неўзабаве пасля першага падарожжа Кука, 11 мая 1772 года, у бухту Астравой увайшлі два французскія судны—«Маскарэн» пад начальствам капітана Марыёна і «Кастры» пад начальствам капітана Крозе. Двудушныя новазеландцы вельмі цёпла сустрэлі каманды суднаў. Яны нават прыкiнуліся спачатку баязлівымі, і давялося раздаць шмат падарункаў і гасцінцаў, каб яны прывыклі прыходзіць на борт суднаў.

Правадыр тубыльцаў Такуры, калі верыць Дзюмон-Дзюрвілю, быў блізкім сваяком дзікуна, якога здрадліва ўзяў у палон Сюрвіль за два гады да прыходу капітана Марыёна.

У краіне, дзе звычай патрабуе крывавай помсты за знявагу гонару роду, Такуры, вядома, не мог забыць і дараваць зневажэння Сюрвілем яго родзіча. Ён цярпліва чакаў прыходу якога-небудзь іншага еўрапейскага карабля, дачакаўся гэтага, задумаў план помсты і выканаў яго з жахлівай стрыманасцю.

Ашукаўшы французаў няшчырай баязлівасцю, Такуры зрабіў усё неабходнае для таго, каб прытупіць іх пільнасць. Ён сам і многія яго аднапляменнікі часта заставаліся начаваць на караблях. Яны прыносілі з сабой смачную рыбу. Прыводзілі на борт сваіх жонак і дачок. Пазнаёміліся з усімі афіцэрамі і запрасілі іх наведаць свае вёскі. Марыён і Крозе, спакушаныя такой ласкавасцю дзікуноў, абышлі ўвесь гэты раён, у якім жыло амаль чатыры тысячы чалавек. Дзікуны сустракалі іх без зброі і ўсяляк стараліся давесці сваю дабрату.

Капітан Марыён прычаліў к берагу Новай Зеландыі, каб замяніць на «Кастры» мачты, паламаныя бурай. У часе сваіх экскурсій на сухазем'е ён знайшоў за два лье ад берагу вялікі кедравы лес. Ашуканы няшчырай ціхамірнасцю тубыльцаў, ён загадаў накіраваць дзве трэці экіпажа на

сухазем'е з заданнем працерабіць дарогу ад лесу да берагу і падцягнуць к вадзе дрэвы, прыгодныя для мачт.

Работы па замене мачт патрабавалі шмат часу. Ён скарыстаў гэты выпадак і загадаў хворых матросаў перавезці на бераг маленькага вострава Моту-Аро ў цэнтры бухты, а на беразе вялікага вострава, за паўтара лье ад суднаў, пабудаваць кузню і плотніцкую майстэрню. Дужыя і спрытныя тубыльцы дапамагалі матросам ва ўсіх гэтых работах.

Не гледзячы на відавочную прыязнасць тубыльцаў, капітан Марыён не пераставаў прымаць меры перасцярогі. Дзікунам не дазвалялася ўзброенымі прыходзіць на борт караблёў, а шлюпкі накіроўваліся на бераг не інакш як з добра ўзброенымі матросамі. Але ўрэшце бездакорныя паводзіны дзікуноў прытупілі падазронасць Марыёна і самых недаверлівых з яго афіцэраў, і ён дазволіў матросам наведваць бераг без зброі. Трэба адзначыць, што капітан Крозе імкнуўся ўгаварыць Марыёна адмяніць гэты загад, але не меў поспеху.

Пасля гэтага абыходлівасць і ласкавасць новазеландцаў падвоілася. Іх правадыры здружыліся з афіцэрамі. Такуры неаднаразова прыводзіў на борт свайго сына і пакідаў яго там начаваць.

Восьмага чэрвеня тубыльцы наладзілі Марыёну ўрачысты банкет, у часе якога яго назвалі «вялікім правадыром» астравоў і ўпрыгожылі яго капялюш чатырма белымі пер'ямі.

Так прайшлі трыццаць тры дні прабывання французскіх караблёў у бухце Астравоў. Работа па замене мачт на «Кастры» праходзіла паспяхова; запасы прэснай вады былі адноўлены ў водазборах Моту-Аро. Капітан Крозе асабіста кіраваў работай плотнікаў. Усё было больш чым шчасліва, і ні ў каго не было ані сумнення наконт працяжнасці гэтага шчасця.

Дванаццатага чэрвеня спусцілі на ваду капітанскі вельбот. Такуры запрасіў афіцэраў паехаць у сваю вёску лавіць рыбу. У вельбот селі сам Марыён, лейтэнанты Водрыко і Легу, флаг-афіцэр і трынаццаць матросаў. Іх суправаджалі Такуры і пяць іншых правадыроў-тубыльцаў. Нішто не дазваляла прадбачыць катастрофы, якая павінна была каштаваць жыцця шаснаццаці еўрапейцам і семнаццаці, якія высадзіліся на беразе.

Вельбот адышоў ад барта, паплыў к берагу і неўзабаве схавалася за гарызонтам.

Вечарам капітан Марыён не вярнуўся на борт. Яго адсутнасць нікога не ўстрывожыла. Усе вырашылі, што ён, напэўна, зайшоў у плотніцкую майстэрню і застаўся там начаваць.

Назаўтра раніцой, а пятай гадзіне, шлюпка «Кастры» вышла, як і раней, на Моту-Аро за прэснай вадой. Яна без прыгод вярнулася назад.

А дзевятай гадзіне раніцы вахценны матрос з «Маскарэна» заўважыў у вадзе чалавека, які плыў у напрамку к караблям. Здавалася, што ён траціў сілы. Адразу к яму на дапамогу паслалі шлюпку. Гэта быў Турнер, адзін з грабцоў капітанскага вельбота. Адзіны з семнаццаці чалавек, якія напярэдадні паехалі на бераг, ён застаўся жывым, ды і то ён быў ранены пікай у бок і грудзі.

Турнера распыталі, і тут высветліліся ўсе падрабязнасці крывавай драмы.

Вельбот няшчаснага Марыёна прыстаў к берагу каля вёскі а сёмай гадзіне раніцы. Дзікуны весела віталі гасцей. Яны вынеслі з вельбота на плячах афіцэраў і матросаў, каб тыя не падмачылі ног. Потым французы разышліся ўздоўж берагу лавіць рыбу.

Адразу пасля гэтага дзікуны—дзесяць на аднаго—накінуліся на іх з дубінкамі і кастэтамі. Турнеру, двойчы раненаму пікай, удалося запаўзці ў хмызняк і схвацца там ад дзікуноў. Лежачы там, ён быў сведкай жахлівых сцэн. Дзікуны раздзелі мерцвякоў, распаролі ім жываты, парэзалі іх на кавалкі.

Турнер выбраў хвіліну, і, калі дзікуны пачалі баляваць, кінуўся ў ваду, адкуль яго дастала шлюпка «Маскарэна».

Расказ Турнера раз'юшыў экіпаж абодвух караблёў. Усе настроіліся адпомсціць. Але, перш, чым помсціць за нежывых, трэба было ратаваць жывых. На беразе былі майстэрні, і тысячы канібалаў¹, раздражненых пахам крыві, акружалі іх.

У час адсутнасці капітана Крозе, які начаваў на беразе, камандаванне ўзяў старшы афіцэр «Кастры», Дзюклемер. Ён зараз-жа паслаў на бераг шлюпкі са ўзводам салдат пад камандай афіцэра. Гэты атрад павінен быў дапамагчы таварышам, якія знаходзіліся на беразе. Шлюпка адышла, паплыла к берагу і прычаліла ў тым месцы, дзе яшчэ стаяў прывязаны вельбот няшчаснага Марыёна.

Крозе, які быў на беразе ў плотніцкай, нічога не падзраваў, калі каля двух гадзін апоўдні ён раптам убачыў узвод салдат марской пяхоты.

Прадчуваючы бяду, ён паспяшыў яму насустрач і даведаўся пра падзеі ўчарашняга дня. Каб не дэмаралізаваць матросаў, якія працавалі ў майстэрні, ён забараніў гаварыць ім пра ўчарашнія падзеі.

Дзікуны, сабраўшыся ў натоўп, занялі ўсе ўзвышшы вакол майстэрні. Крозе загадаў сабраць усе каштоўнейшыя

¹ Людаедаў.

інструменты, астатнія закапаў у зямлю, спаліў майстэрню і пачаў адступленне на чале атрада з шасцідзесяці чалавек.

Дзікуны ішлі за ім следам і крычалі: «Такуры матэ Марыён»¹. Яны думалі напалохаць матросаў, паведаміўшы ім аб смерці іх начальніка. Але, зразумеўшы, у чым справа, матросы разлаваліся і хацелі накінуцца на дзікуноў. Капітану Крозе ледзь удалося стрымаць іх. Прайшоўшы два лье, адступаючыя дайшлі да берагу і паселі ў лодкі. Тысячы дзікуноў, сабраўшыся на беразе, сачылі за імі перухома. А калі лодкі адплылі ад берагу, на іх паляцелі безліч каменя. Тут-жа чэцвера матросаў пацэліліся і чатырма стрэламі забілі чатырох правадыроў, на вялікае здзіўленне дзікуноў, якія былі яшчэ не знаёмы з агнястрэльнай зброяй.

Капітан Крозе, прычаліўшы к «Маскарэну», зараз-жа паслаў шлюпку на Моту-Аро.

Узвод салдатаў астаўся там на ноч, ахоўваючы перавозку хворых на борт караблёў.

Назаўтра на астравок быў накіраваны другі ўзвод: трэба было ачысціць Моту-Аро ад тубыльцаў. У вёсцы Моту-Аро было трыста жыхароў. Шэсць чалавек забілі, а астатніх адагналі штыхамі ў ваду і вёску падпалілі.

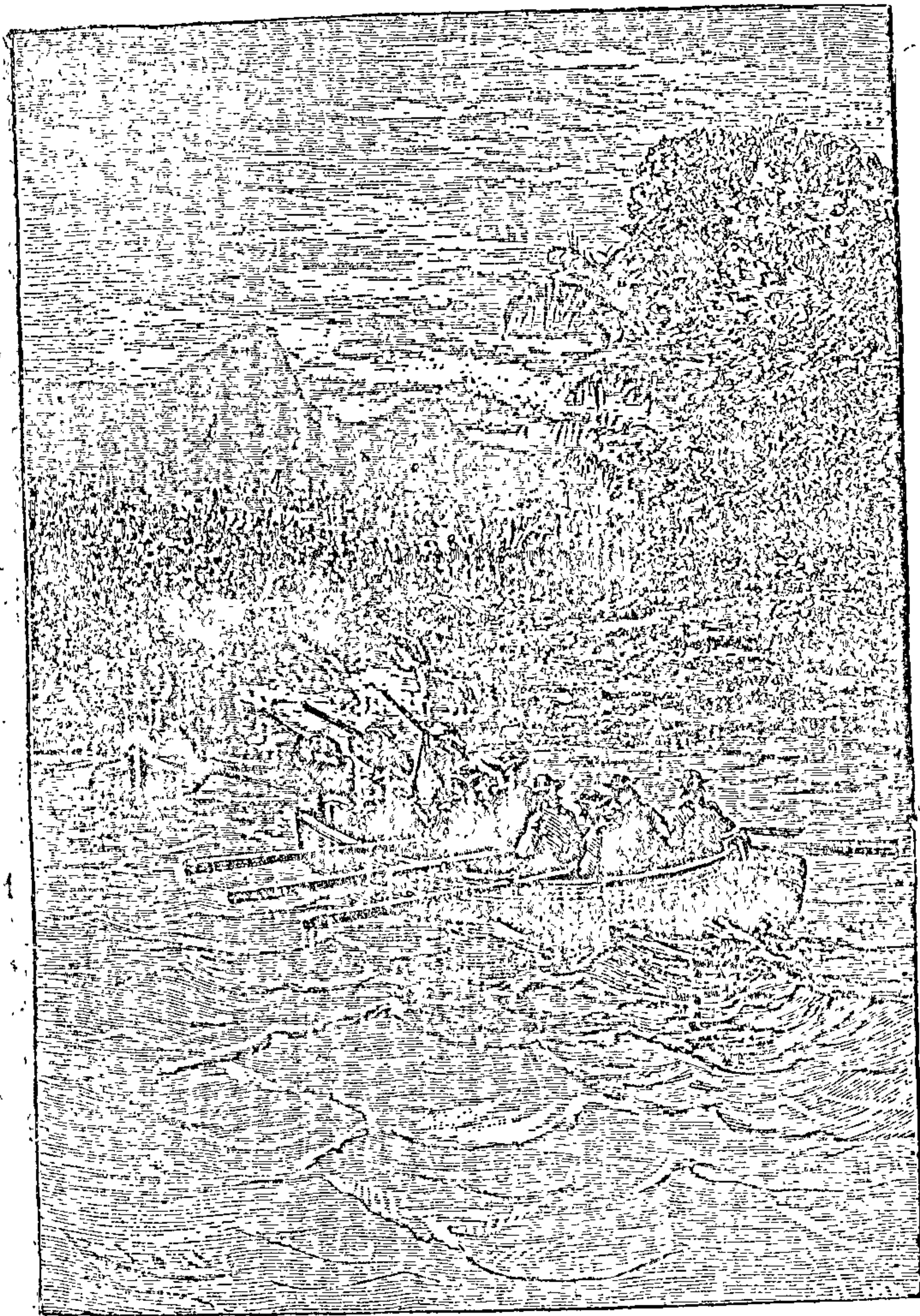
Але «Кастры» не мог выйсці ў мора без мачт. Вымушаны адмовіцца ад думкі паставіць новыя мачты з кедровых ствалоў, Крозе загадаў адрамантаваць старыя.

Так мінуў месяц. Дзікуны некалькі разоў спрабавалі адбіць у французаў астравок Моту-Аро, але дарэмна. Кожны раз, калі пірогі дзікуноў падыходзілі да караблёў на адлегласць гарматнага стрэлу, ядры тапілі іх.

Урэшце рамонт мачт закончылі. Заставалася даведацца, ці не застаўся хто-небудзь жывым з шаснаццаці афяр здрадніцкага нападу, і адпомсціць за астатніх. Шлюпка з вялікім атрадам афіцэраў і салдат пад'ехала к вёсцы. Пры яе набліжэнні здраднік Такуры, апрануўшы плашч Марыёна, уцёк. Французы ўважліва абшукалі ўсю вёску. У доме Такуры яны знайшлі чалавечы чэрап, які не вельмі даўно быў звараны. Чалавечае сцягно са слядамі зубоў каніблаў было ўздзета на драўляны ражон. Тут-жа ў хаціне вялася скрываўленая рубашка Марыёна, вопратка і пісталеты маладога Вадрыкура, зброя матросаў. У суседняй вёсцы знайшлі згатаваныя чалавечыя потрахі.

Атрад сабраў неабвяргальныя доказы людаедства. Знойдзеныя астанкі былі з вайсковым ушанаваннем пахаваны, а вёскі Такуры і яго супольніка Пікіёрэ падпалены з усіх канцоў. 11 ліпеня 1772 года караблі пакінулі новазеландскую ваду.

¹ Такуры забіў Марыёна.

Матросы стрэлілі ў тубыльцаў.

Такія былі падзеі, якія павінен захоўваць у памяці кожны падарожнік па Новай Зеландыі. Неасцярожны той капітан, які не зробіць вывадаў з гэтага апавядання. Кук пераканаўся ў гэтым у часе свайго другога падарожжа сюды ў 1773 годзе.

Шлюпка аднаго з яго караблёў—«Прыгоды», якім камандаваў капітан Фюрно, накіравалася 17 снежня на бераг за травой, але не вярнулася. У ёй было дзевяць чалавек матросаў і мічман. Устурбаваны капітан Фюрно выслаў на пошукі яе лейтэнанта Бюрнея. Падплыўшы к берагу, Бюрней застаў «сцэну канібалізма і варварства, аб якой нельга ўспамінаць без жаху: галовы, канечнасці, потрахі нашых таварышоў валяліся на сталах, а сабакі тут-жа грызлі іх косткі».

Каб закончыць гэты крывава пералік трэба ўпамінуць яшчэ карабль «Браты», атакаваны новазеландцамі ў 1815 годзе, разгром карабля «Бойд» у 1820 годзе і ўрэшце напад тубыльцаў на англійскі брыг «Гаус» 1 сакавіка 1829 года, які закончыўся забойствам многіх матросаў; трупы якіх чеўзабаве былі з'едзены.

Такім было насельніцтва Новазеландскіх астравоў, к якім набліжаўся «Макары», пад камандай п'янага капітана і п'яных матросаў.

РАЗДЗЕЛ ЧАЦВЕРТЫ

Буруны

Тым часам нуднае плаванне ўсё прадаўжалася. Ішоў ужо шосты дзень з часу выхаду з Эдэма, а берагоў Окленда яшчэ не было відаць, не зважаючы на тое, што ўвесь час дзьмуў спадарожны свежы вецер. Магчыма, сустрэчнае цячэнне затрымлівала карабль, бо ён ледзь поўз уперад. Высокія хвалі бязлітасна трапалі судно, корпус яго трашчаў, і яно цяжка ўспаўзала на хвалю. Дрэнна нацягнутыя ванты, штагі і бакштаг слаба трымалі мачты ў часе качкі, і яны ходарам хадзілі ў сваіх гнёздах.

На шчасце, Біль Галей не спяшаў прыбыць у Окленд і ішоў пад умеранай паруснасцю. У іншым выпадку першы-ж шквал сарваў-бы з яго мачты. Джон Мангльс не баяўся за судно, будучы ўпэўненым, што рана ці позна ён дапаўзе да парта, але яго непакоіла, што падарожніцам невыгодна ў кубрыку.

Элен і Мэры Грант не скардзіліся на невыгоды падарожжа, хоць бесперапынны дождж прымушаў іх цэлымі днямі не выходзіць з кубрыка. Рэдка-рэдка яны ненадоўга выходзілі на палубу ўдыхнуць свежага паветра, але хутка чарговы шквал праганяў іх, і жанчыны зноў ішлі

ў душнае і цеснае памяшканне, якое было больш прыгодна для перавозкі тавараў, чым людзей. Спадарожнікі ўсяляк стараліся развесяліць іх. Паганель імкнуўся чым-небудзь запоўніць доўгі нудны час, расказваючы ўсякія гісторыі, але небарака-вучоны быў і сам не вельмі ў добрым настроі, і расказы яго не мелі поспеху. Да таго-ж, падарожнікам, якія ўнутрана перажывалі крушэнне сваіх планаў, было не да весялосці. Наколькі раней яны цікавіліся лекцыямі географа аб Патагоніі і Аўстраліі, настолькі-ж абыякава яны слухалі яго расказы аб Новай Зеландыі—выпадковым этапе па дарозе ў Еўропу.

І сапраўды, у гэтую злавесную краіну яны схалі не па добрай волі, не з энтузіязмам і надзеяй, а толькі з прычыны неабходнасці.

Гленарван пакутаваў больш як хто-небудзь з астатніх падарожнікаў. Ён амаль не заходзіў у кубрык, ды і наогул не сядзеў на адным месцы. Яго нервовая натура не мірылася з зняволеннем у чатырох вузкіх сценах. Цэлымі днямі, а часта і цэлымі начамі ён бываў на палубе, не звяртаючы ўвагі на лівень, не заўважаючы салёных пырэкаў, якія аблівалі яго з галавы да ног. Ён то гадзінамі нерухома стаяў, абапёршыся на парэнчы, то гадзінамі-ж нервова крочыў па палубе. Ён доўга пазіраў на мора, як быццам пра нешта запытваючы ў прасторы. Здавалася, ён хацеў разарваць туманную заслону, якая хавала гарызонт. Ён не мог пагадзіцца з няшчасцем, якое на яго навалілася, і яго твар зморшчыўся ад гора.

Джон Мангльс стараўся не пакідаць яго аднаго і разам з ім цяпеў усе капрызы непагоды.

У гэты дзень Гленарван не разлучаўся з біноклем і, як толькі туман разрываўся ў якім-небудзь месцы, адразу-ж з незразумелай настойлівасцю прыкладаў бінокль да вачэй.

— Вы шукаеце зямлю, сэр?—запытаў Джон Мангльс. Гленарван адмоўна заківаў галавой.

— Аднак сапраўды час было-б ужо убачыць сухазем'е. Яшчэ трыццаць шэсць гадзін таму назад мы павінны былі убачыць агні Окленда.

Гленарван не адказаў яму. Ён бесперапынна пазіраў у бінокль.

— Зямля павінна паказацца там, сэр. Глядзіце лепш у той бок,—сказаў Джон.

— Чаму, Джон?—Я-ж сказаў вам, што шукаю не зямлю.

— А што-ж, сэр?

— Маю яхту. Мой «Дункан»!—горача сказаў Гленарван.—Ён павінен быць недзе тут, у гэтым моры. «Дункан», якога прымушаюць служыць ганебным мэтам піратаў,—тут, Джон! Я адчуваю, што мы спаткаем яго.

— Лепш-бы было нам не сустракацца, сэр.

— Чаму, Джон?

— Вы забываецеся, у якім мы становішчы, сэр. Што будзе з намі, калі «Дункан» пагоніцца за гэтым брыгам? Мы-ж не зможам нават уцячы.

— Уцячы, Джон?

— Так, сэр. Мы і гэтага не зможам зрабіць. Нягоднікі возьмуць нас у палон.. Мы будзем цалкам пад іх уладай.. А вы ведаеце, што Бен Джойс не спыніцца перад злачынствам. О, калі мы трапім яму ў лапы, я не дам паламанага граша за наша жыццё. Добра, мы будзем абараняцца да апошняй каплі крыві. А далей? Што будзе потым? Падумайце пра вашу жонку, сэр, падумайце пра Мэры Грант.

— Небаракі...—прашаптаў Гленарван.—Джон, у мяне сэрца разбіта, і часамі я адчуваю, як распач авалодвае мной. Мне здаецца, што нас чакаюць новыя няшчасці, што лёс паўстаў супроць нас. Я баюся, Джон...

— Вы, сэр?

— Не за сябе, Джон, не за сябе, а за тых, каго я люблю, за тых, каго і вы любіце.

— Не хвалюйцеся, сэр,—адказаў малады капітан,—не трэба дарэмна трывожыцца. «Макары»—дрэнны хадун, але ўсё-ж ён ідзе ўперад. Біль Галей—тупагаловы п'яніца, але я не спускаю яго з позірку, і, калі пры набліжэнні к зямлі становішча здасца мне небяспечным, я вазьмуся кіраваць судном. Такім чынам з гэтага боку няма чаго баяцца. Але будзем спадзявацца, што сустрэчы з «Дунканам» не будзе. Па-мойму, вы павінны аглядаць гарызонт, не для таго, каб знайсці «Дункан», а для таго, каб пераканацца, што яго няма паблізу.

Джон Мангльс казаў праўду. Сустрэча з «Дунканам» была-б пагібельнай для «Макары». Між тым не было нічога немагчымага ў тым, што піраты крэйсіруюць іменна ў гэтых водах, дзе яны маглі не баяцца праследаванняў. Аднак шостая ноч з часу выхаду з бухты Туфольда настала, а яхты не было відаць.

Але гэта ноч таіла ў сабе іншую пагрозу. Цемра апусцілася на ваду раптоўна а сёмай гадзіне вечара, неба ўкрылася сінявата-чорнымі хмарами. Нават Біль Галей устрывожыўся. Відаць, інстынкт марака ўзяў верх над ап'яненнем. Ён вышаў з сваёй каюты, праціраючы вочы і тармошачы свае густыя рыжыя валасы. Спыніўшыся каля парэнчаў мосціка, ён удыхнуў паветра так, як другі выпіў-бы шклянку вады, каб апрытомнець, потым уважліва агледзеў парусы. Вецер мацнеў. Змяніўшы кірунак, ён дзьмуў зараз проста ў бок новазеландскага ўзбярэжжа.

Біль Галей выклікаў наверх свой экіпаж і з тысячай праклёнаў загадаў зменшыць паруснасць. Джон Мангльс

Гленарван цэлымі днямі прастойваў на палубе.

моўчкі адобрыў гэта распараджэнне. Ён узяў за правіла без патрэбы не гаварыць з грубіянам-мараком. Аднак ні ён, ні Гленарван не пайшлі з палубы.

Праз дзве гадзіны пасля заходу сонца вецер падвоіўся ў сіле. Біль Галей загадаў узяць ніжні рыф у марсея. Гэты манеўр меў-бы значную цяжкасць для невялікай каманды «Макары», каб не падвойныя рэі амерыканскай сістэмы, пры наяўнасці якіх досыць было спусціць верхнюю рэю, каб плошча марсея значна паменшылася.

Мінула яшчэ дзве гадзіны. Хваляванне ўсё павялічвалася. «Макары» так цяжка падаў у правалы між гіганцкімі валамі, што кожны раз здавалася, нібы дно яго чапляецца за падводныя рыфы. Але гэта было памылковае адчуванне, і праз момант карабль пачынаў павольна паўзці на грэбень хвалі.

Хвалі часта прабягалі па палубе, заліваючы судно патокамі вады. Адну з шлюпак яны ўжо змылі.

Джон Мангльс пачынаў не на жарты трывожыцца. Усякае іншае судно на месцы «Макары» вельмі добра справілася-б з гэтай непагодай, увогуле не вельмі страшнай. Але «Макары» мог пайсці як камень на дно з той прычыны, што вада, якая залівала палубу, не паспявала сцякаць па вузкіх водастоках і абцяжарвала яго. Было-б лепшым у гэтых умовах зрабіць адтуліны ў фальшборце, каб паскорыць сток вады. Але Біль Галей не дадумаўся да гэтага.

Аднак не ў гэтым была галоўная небяспека. Другая, больш сур'ёзная бяда пагражала «Макары».

Каля адзінаццаці гадзін вечара Джон Мангльс і Вільсон, якія стаялі побач на палубе, пачулі нейкі няпэўны гул. Інстынкт маракоў прымусіў іх раптам настаражыцца.

Джон схапіў матроса за руку.

— Гэта прыбой!—усклікнуў ён.

— Так,—адказаў Вільсон.—Хвалі разбіваюцца аб рыфы.

— За два кабельтовы адсюль, не больш.

— Зямля вось тут!

Джон перагнуўся цераз парэнчы, паглядзеў у цёмную ваду і крыкнуў:

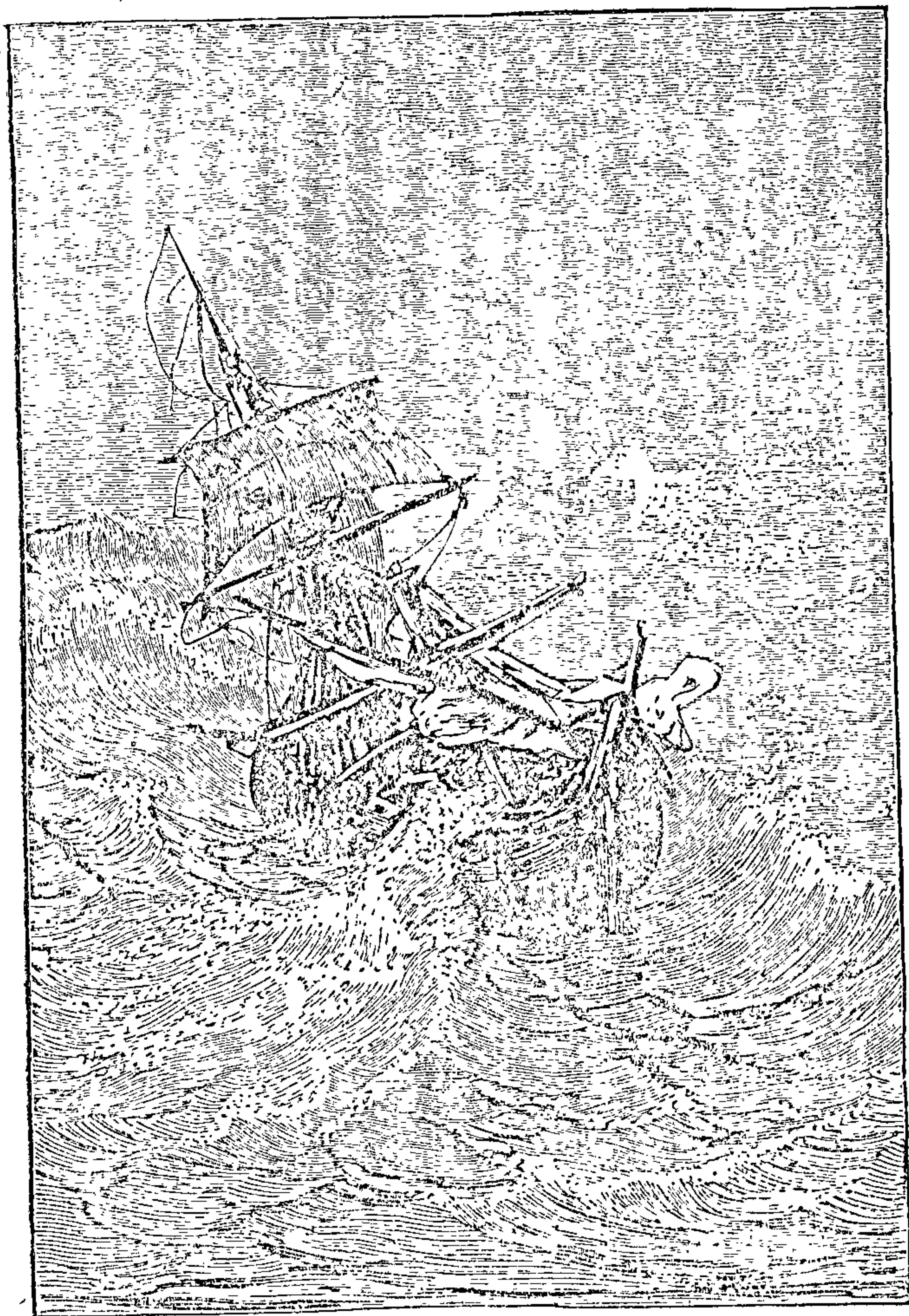
— Лот, Вільсон, лот!

Біль Галей, стоячы на мосціку, відаць, нічога не падзраваў. Вільсон схапіў лот і кінуў яго ў ваду. Лотлінь праслізгаў між яго пальцамі, але на трэцім вузле свінец спыніўся.

— Тры сажні!—далажыў ён.

— Капітан!—крыкнуў Джон Мангльс.—Мы каля бурунаў!

Ці бачыў Джон, як недаверліва паціснуў плячыма Біль Галей, ці не—гэта няважна. Але ён кінуўся к штурвалу і павярнуў судно крута пад вецер, у той час як Вільсон, кі-

Хвалі часта прабягалі па палубе.

нуўшы лот, пабег к марселю і выцягнуў яго, каб паставіць брыг к ветру. Рулявы, адкінуты моцным штуршком ад штурвала, нават не зразумеў, чым выкліканы гэты раптоўны напад.

— На брасы! Траві брасы!—крыкнуў Джон Мангльс, ведучы судно ўздоўж лініі бурунаў і паступова аддаляючыся ў адкрытае мора.

За чатыры метры ад штыборта, не зважаючы на цемру, можна было выразна бачыць белую пену прыбою.

Толькі зараз Біль Галей зразумеў, якая страшная небяспека пагражала судну. Ён згубіў роўнавагу і пачаў даваць блытаныя загады, якіх не разумелі ледзь ацвярэжаныя матросы. Яны бегалі па палубе, збівалі з ног адзін аднаго, не ведаючы, што рабіць. Біль Галей быў канчаткова збіты з панталыку. Ён лічыў, што «Макары» знаходзіцца за трыццаць сорак міль ад зямлі, але зямля аказалася тут-жа пад бокам. Плыні знеслі карабль з курса і ледзь не паджартавалі блага са старога марака.

Між тым дзякуючы ўмяшанню Джона Мангльса «Макары» шчасліва ўнікнуў крушэння і зараз адыходзіў ад бурунаў. Але Джон Мангльс не ведаў, дзе знаходзіцца судно. Можа яно было ў акружэнні рыфаў? Вецер імчаў яго на ўсход, і кожную хвіліну яно магло наскочыць на падводнае каменне.

І сапраўды, хутка ўперадзе па штырборту зноў пачуўся шум прыбою. Зноў давялося мяняць курс. Джон зноў палажыў руль супроць ветру. Буруны акружалі брыг з усіх бакоў, і трэба было пайсці прама супроць ветру, каб выбрацца з іх акружэння. Але ці ўдасца выканаць гэты манеўр на няўстойлівым судне пры малой паруснасці? Надзея на поспех была малая, але іншага выхаду не было.

— Лева руля! Даадказу!—крыкнуў Джон Мангльс Вільсону.

«Макары» набліжаўся да новай грады скал. Мора вакол яго кіпела белай пенай.

Настаў момант найвялікшага напружання. Белая пена рабіла хвалі бачнымі і ў цемры. Можна было падумаць, што яны вылучаюць святло. Мора раўло з наймавернай сілай. Вільсон і Мюльрэдзі націскалі на штурвал усім цяжарам свайго цела.

Раптам пачуўся штуршок. «Макары» зачэпіўся за рыф. Ватэрштагі ў бушпрыта зламаліся, бізань-мачта страціла ўстойлівасць. Ці ўдасца павярнуць судно без іншых аварый?

Не, манеўр не ўдаўся, бо вецер раптоўна сціх і судно па інерцыі плыло пад вецер. Высокая хваля падхапіла яго, панесла проста на рыфы і пасля кінула ўніз з наймавернай сілай. Бізань-мачта са ўсёй аснасткай паляцела за борт. Брыг

Рулявога адкінулі ад штурвала.

стукнуўся два разы кілем і застыў нерухома, нахіліўшыся на штырборт пад кутом у трыццаць градусаў.

Шкло ілюмінатараў разбілася нашчэнт. Пасажыры выбеглі на палубу. Але хвалі перакачваліся па ёй з канца ў канец, і заставацца тут было небяспечна. Джон Мангльс, бачачы, што судно моцна сядзіць на рыфе, папрасіў пасажыраў вярнуцца ў кубрык.

— Скажыце праўду, Джон, небяспека вялікая?—ціха запытаў Гленарван.

— Вось праўда, сэр,—адказаў Джон Мангльс:—мы не пойдзем на дно, магчыма, нас паломіць на трэскі, але гэта будзе не так хутка.

— Зараз поўнач?

— Так, сэр. Трэба пачакаць да раніцы.

— Ці нельга спусціць шлюпку на ваду?

— Не, пры такім хваляванні і ў такую лютую цемру гэта было-б вар'яцтвам.

— Добра, Джон. Пачакаем раніцы.

Між тым Біль Галей, як шалёны, бегаў па палубе. Яго матросы, ачухаўшыся ад перапалоху, выбілі дно ў бочцы з гарэлкай і пачалі піць. Джон прадбачыў, што гэтае пагалоўнае п'янства будзе мець самыя страшныя вынікі: Не варта было разлічваць, што капітан зможа стрымаць разбушаваны запал. Няшчасны рваў на сабе валасы і ламаў рукі. Ён думаў толькі пра груз, які быў не застрахованы.

— Я ўжо жабрак, я загінуў!—крычаў ён, бегаючы ад правага бярта к левому.

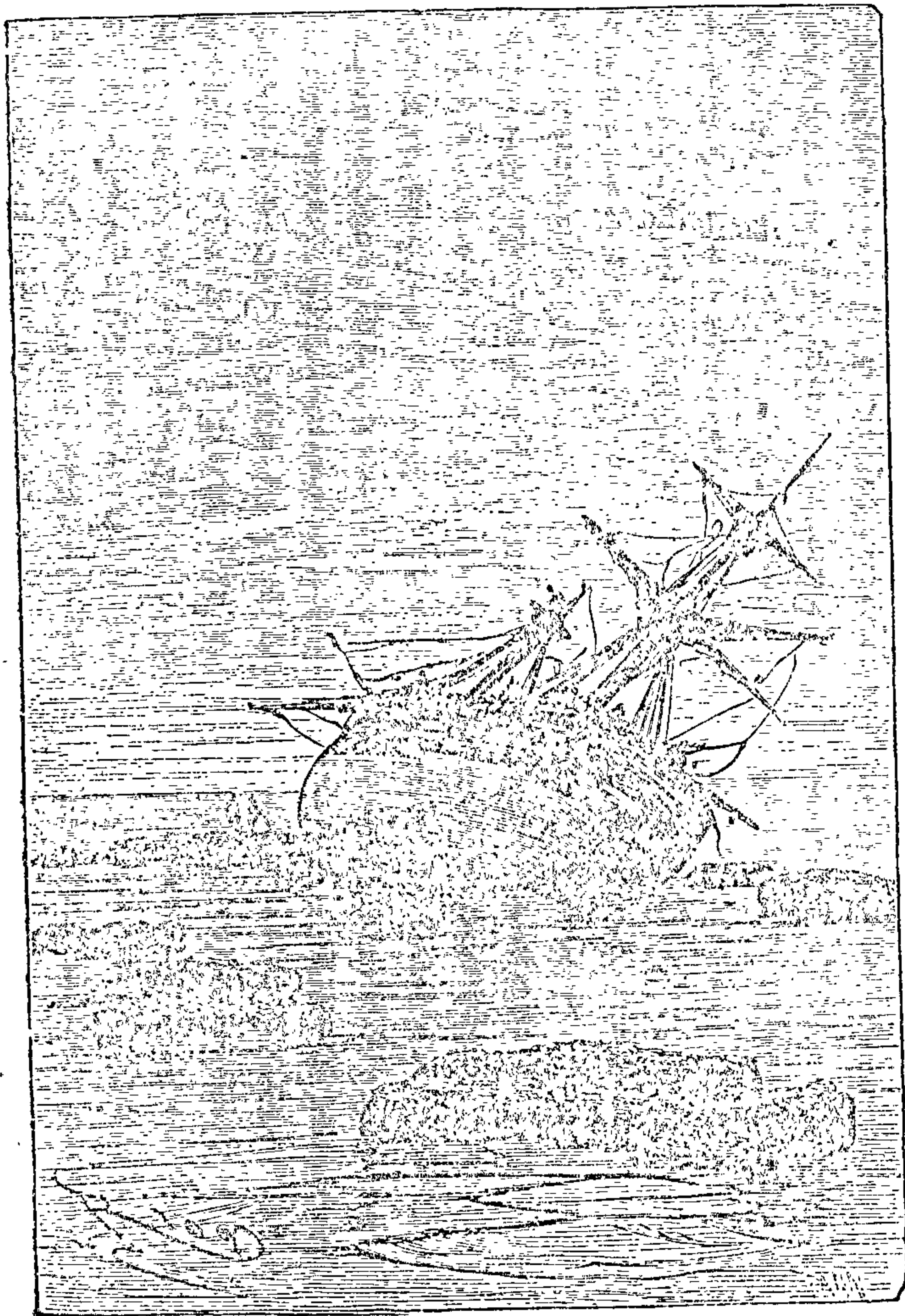
Джон Мангльс і не думаў яго ўцяшаць. Ён прапанаваў сваім таварышам узброіцца і быць нападготове, каб у любую хвіліну даць адпор матросам, якія знаходзіліся ў апошняй ступені ап'янення.

— Першага, хто паткнецца к мосціку,—спакойна сказаў маёр,—я застрэлю, як сабаку.

Пераканаўшыся, што пасажыры цвёрда вырашылі трымаць іх на далёкай адлегласці, матросы разышліся хто куды. Джон Мангльс, не звяртаючы больш увагі на гэтых п'яніц, з трывогай чакаў дня.

Судно было зусім нерухомым. Мора пакрыху супакоілася. Вецер суняўся. Брыг мог пратрымацца на паверхні хваль яшчэ некалькі гадзін. Джон пачаў углядацца ў зямлю, але нічога не мог разгледзець. Каб бераг аказаўся зручным для высадкі, то адзіны на барту ялік павінен будзе перавезці туды экіпаж і пасажыраў. Яліку трэба было зрабіць не менш трох падарожжаў туды і назад, бо ў ім маглі змясціцца ўсяго шэсць чалавек. Шлюпку даўно змыла хвалямі.

Джон Мангльс прыслухоўваўся да шуму прыбою. Ён думаў, дзе і ці далёка знаходзіцца гэтая зямля, жаданая і

Судно села на каменне.

небяспечная. Буруны часта знаходзяцца на многа міль ад цвёрдай зямлі. Ці здолее такі слабы ялік зрабіць такі вялікі пераход?

У той час як Джон ламаў сабе галаву над усімі гэтымі пытаннямі, марачы пра тое, каб хоць прамень святла прабіў пякельную цемру, пасажыры адпачывалі на сваіх ложках. Брыг стаяў нерухома, і гэта абяцала ім некалькі гадзін спакойнага сну. Джон і яго таварышы, не чуючы больш крыкаў да непрытомнасці п'яных матросаў, хутка заснулі, і ў гадзіну ночы глыбокі спакой запанаваў на брыгу.

К чатыром гадзінам раніцы на ўсходзе зачырванелі першыя праменні зары, і воблакі перамянілі сваю афарбоўку. Джон вышаў на палубу.

Гарызонт быў засланы смугой туману. Нейкія няясныя контуры вырысоўваліся воддаль.

Джон чакаў. З кожнай хвілінай усё больш віднелася. Гарызонт афарбаваўся ў ружовы колер. Здавалася, нібы павольна падымаецца грандыёзная заслона, раскрываючы перад вачыма раскошныя дэкарацыі. З вады паказаліся ўжо чорныя верхавіны рыфаў, і ўрэшце за рысай прыбою вырысавалася асляпляюча бліскучая кропка.

Гэта была зямля. Ад брыга да яе было не больш дзевяці міль.

— Зямля!—крыкнуў Джон Мангльс.

Яго таварышы, прачнуўшыся ад гэтага крыку, усе сабраліся на палубе і моўчкі разглядалі бераг, які зараз ясна быў бачны на гарызонце. Гасцінны ці варожы, ён з'яўляўся іх адзіным прытулкам.

— Дзе Біль Галей?—запытаў Гленарван.

— Я не ведаю, сэр,—адказаў Джон Мангльс.

— А матросы?

— Не выходзілі.

— Пэўна, таму што перапіліся,—дадаў Мак-Набс.

— Трэба знайсці іх,—сказаў Гленарван,—нельга-ж пакідаць іх тут, на гэтым дзіравым рэшаце.

Мюльрэдзі і Вільсон пайшлі на бак і праз дзве хвіліны вярнуліся. Там нікога не было. Яны абшукалі ўвесь карабль і не знайшлі ні Біля Галея, ні яго экіпажа.

— Як? Нікога?—сказаў Гленарван.

— Можа яны ўпалі ў мора?—сказаў Паганель.

— Магчыма,—адказаў Мак-Набс, вельмі ўстрывожаны гэтым знікненнем.

Страшная здагадка мільганула ў галаве капітана.

— Хутчэй, к яліку!—паклікаў ён усіх прысутных.

Вільсон і Мюльрэдзі пабеглі на карму.

Але яліка там не было.

Матросы супроць волі

Біль Галей са сваім экіпажам, скарыстаўшы тое, што ўсе пасажыры спалі неабудным сном, уцяклі з брыга, узяўшы адзіную ўцалелую на ім лодку. Гэта не падлягала сумненню. Капітан, які павінен сыходзіць з карабля апошнім, пакінуў яго першым!

— Гэтыя нягоднікі ўцяклі,—сказаў Джон Мангльс.—Ну што-ж, тым лепш для нас. Прынамсі, мы пазбаўлены ад неабходнасці быць сведкамі агідных сцэн.

— Я тае-ж думкі,—пацвердзіў яго словы Гленарван.— Нам няма чаго шкадаваць іх, тым больш, што ў нас ёсць свой капітан на барту, а ў капітана ёсць адважныя і паслужмяныя матросы—усе мы, вашы таварышы, Джон. Загадвайце, мы гатовы слухацца.

Маёр, Паганель, Роберт, Вільсон, Мюльрэдзі і Ольбінет запляскалі ў далоні ад слоў Гленарвана. Яны выстраіліся ў рад на палубе, чакаючы распараджэнняў Джона Мангльса.

— Што трэба рабіць?—запытаў Гленарван.

Малады капітан перавёў позірк з мора на пашкоджаную аснастку брыга і, падумаўшы некалькі хвілін, адказаў:

— З гэтага становішча, сэр, у нас ёсць два выходы: першы—адрамантаваць брыг і зноў зрабіць яго мораходным і другі—хутка зрабіць плыт і дабрацца на ім да берагу.

— Калі судно можна адрамантаваць, адрамантуем яго. Хіба не праўда, што гэта лепшы выхад?

— Безумоўна, сэр, бо што мы будзем рабіць на зямлі, пазбаўленыя сродкаў перасоўвання?

— Трэба ўнікаць высадкі на бераг у малазаселеных месцах,—сказаў Паганель.—Не забывайцеся, што гэта Новая Зеландыя!

— Тым больш,—дадаў Джон,—што з прычыны нядбайнасці Галея нас занясло далёка на поўдзень. Апоўдні я паспрабую зрабіць назіранне, і калі маё меркаванне пацвердзіцца, мы паплывем на поўнач, да Окленда, ідучы паўз берагі.

— Але-ж брыг мае сур'ёзныя пашкоджанні,—заўважыла Элен.

— Не думаю, што пашкоджанні сур'ёзныя,—запярэчыў малады капітан.—Я пастаўлю на носе часовую мачту замест знесенай бізані, і мы паплывем, хоць павольна, але ў патрэбным нам кірунку. Калі-ж, на няшчасце, выявіцца, што корпус брыга сур'ёзна пашкоджаны, тады мы зробім плыт і як-небудзь дабярэмся да Окленда.

— Ну, пачнем агляд пашкоджанняў,—сказаў маёр,— у гэтую хвіліну—гэта самае важнае.

Гленарван, Джон Мангльс і Мюльрэдзі апусціліся па трапу ў трум. Там ляжала амаль дзвесце тон вырабленых скур. Джон Мангльс загадаў выкінуць іх за борт, каб лягчэйшым стаў карабль. Пасля трох гадзін цяжкай работы паказалася дно трума. У ім свяціліся дзве прабоіны на бакборце, на ўзроўні баркоута. «Макары» нахіліўся на штырборт, і гэтыя прабоіны знаходзіліся над узроўнем мора, так, што вада не магла трапіць у трум. Вільсон, хоць часова, але грунтоўна залатаў прабоіны.

У труме было не больш двух футаў вады. Лёгка было выпампаваць яе і тым даць палёжку носу карабля.

Агледзеўшы ўвесь корпус, Джон прышоў да вываду, што ўвогуле ён мала пашкоджаны. Вільсон нырнуў у вазду, каб агледзець стан знадворнага абліцавання корпуса і як моцна судно сядзіць на мелі.

Аказалася, што «Макары» сядзіць на пясчанай мелі, вельмі спадзістай. Ніжняя частка яго фарштэўня і прыкладна каля двух трэціх кіля глыбока ўрэзаліся ў пясок. Астатняя частка корпуса была на вадзе, глыбіня якой пад ахтэрштэўнем дасягала пяці сажняў. Руль не быў пашкоджан і добра круціўся вакол сваёй асі. Гэта была прыемная вестка, бо, зрушыўшы з мелі, судном адразу можна было лёгка кіраваць.

У Ціхім акіяне прылівы не дасягаюць вялікай вышыні. Тым не менш Джон Мангльс разлічваў, што прыліўная вада дапаможа «Макары» зрушыцца з мелі. Брыг сеў на мель прыкладна за гадзіну да пачатку адліву. Нахіленасць яго на штырборт павялічылася ў часе адліву. А шостай гадзіне раніцы, у момант найбольшага спаду вады, нахіленасць дасягнула свайго максімуму. Значыцца, баяцца павелічэння нахіленасці не прыходзілася, і не было патрэбы падпіраць штырборт каламі. А гэта дазваляла паставіць рэі, якія былі патрэбны для ўстаноўкі фальшывай мачты замест бізані.

Заставалася толькі зрабіць лягчэйшым «Макары», каб прыліўная вада рушыла яго з мелі. Гэта была цяжкая і марудная работа. Зусім відавочна было, што яе не закончыць к поўдню, калі настане максімум прыліву. За гэтым разам можна будзе толькі праверыць як трымаецца брыг пры прыліве, а к наступнаму прыліву падрыхтаваць усё, каб зняцца з мелі.

— За работу!—скамандаваў Джон Мангльс.

Імправізаваныя матросы паслухмяна сталі на свае месцы.

Джон Мангльс спярша загадаў зняць усе парусы. Маёр, Роберт і Паганель пад камандай Вільсона ўзлезлі на марс, каб зняць грот-марсель. Яны сям-так выканалі гэту работу

і перайшлі потым на фок. Спірытны і рухавы Роберт лепш спраўляўся са сваёй работай і даў больш карысці, чым дужэйшыя, але няўмелыя яго дарослыя таварышы.

Пасля, калі знялі парусы, трэба было завезці якар ці нават два за карму.

Гэтыя якары павінны былі, стрымліваючы на месцы карму, перадаць увесь націск прыліву ў пярэдняю частку судна, якая зарылася ў пясок.

Няцяжка завезці якары, калі судно мае шлюпку. Якар спускаюць на яе, яго адвозяць на патрэбнае месца і там кідаюць у ваду. Але на «Макары» не было лодак, і трэба было што-небудзь прыдумаць для замены іх.

Гленарван добра разбіраўся ў марскоў справе і адразу зразумеў неабходнасць адвозкі якараў.

— Як вы зробіце? У вас-жа няма лодкі?—запытаўся ён у Джона Мангльса.

— Зробім плыт з парожніх бочак і абломкаў бізань-мачты,—адказаў капітан. — Гэта цяжка, але магчыма, бо якары «Макары» невялікія. Калі нам удалася завезці іх і яны не адарвуцца, я не трачу надзеі на паспяховы канец справы.

— Добра, Джон. Давайце пачнем гэту работу, не трацячы марна часу.

Усе пасажыры былі выкліканы на палубу. Яны ссеклі абломкі бізані, якія заблыталіся ў снасцях і звісалі за борт, апусцілі іх на ваду і прывязалі да іх парожнія бочкі. Атрымаўся даволі нязграбны плыт. Джон Мангльс загадаў прыстроіць на ім вясло, якое павінна было замяніць руль. Гэта дазваляла ўжо кіраваць плытом па жаданню. Аднак, адліў і без таго павінен быў знесці плыт за карму, а закінуўшы якар, можна лёгка было вярнуцца на карабль, падцягваючыся вяроўкай.

Работа была скончана толькі напалавіну, калі сонца наблізілася к зеніту. Джон Мангльс даручыў Гленарвану кіраваць пачатай справай, а сам заняўся вызначэннем месцазнаходжання судна. Гэта была справа выключнай важнасці. На шчасце, у каюце Біля Галея ён знайшоў брудны, стары секстант, якім усё-такі можна было карыстацца. Там-жа аказаўся і штогоднік Грынвічскай абсерваторыі.

Джон вышаў на мосцік і працёр люстэркі секстанта, Гэтая астранамічная прылада складаецца з вугламернай дугі і двух люстэркаў, якія дазваляюць спалучаць рысункі двух прадметаў. Накіроўваючы падзорную трубу секстанта на сапраўдны гарызонт¹, круцяць люстэркі да таго

¹ Сапраўдным гарызонтам завецца вялікі круг небеснай сферы, плоскасць якога перпендыкулярна к вертыкальнай лініі і які адзяляе сферу на два паўшар'і: верхняе—бачнае і ніжняе—схаванае зямлёй.

часу, пакуль рысунак поўдзённага, гэта значыць які знаходзіцца на вышэйшым пункце небасхіла, сонца і гарызонта не сумесцяцца. Калі круцяць люстэрка, шкала на дузе секстанта паказвае вугал нахілу сонца над гарызонтам, гэта значыць шырату мясцовасці. Але якраз на поўначы гарызонт быў заслонены зямлёй, і такім чынам Джон не мог «узяць» яго падзорнай трубой секстанта.

У такіх выпадках сапраўдны гарызонт замяняюць штучным, карыстаючыся тым, што плоскасць сапраўднага гарызонта супадае з вольнай паверхняй вадкасці ў пасудзіне. Звычайна штучным гарызонтам бывае ртуць, налітая ў плоскую пасудзіну і якая дае ідэальную люстраную паверхню. Але на барту «Макары» не знайшлі ртуці, і Джону давалося замяніць яе вадкім дзёгцем, паверхня якога даволі добра адсвечвала сонца.

Джон Мангльс ведаў даўгату мясцовасці, бо яму было вядома, што карабль знаходзіцца каля заходняга берагу Новай Зеландыі. Гэта было шчасцем, таму што на «Макары» не было хранометра, без якога немагчыма вызначыць даўгату. Такім чынам для азначэння дакладнага месцазнаходжання карабля яму дастаткова было вызначыць шырату.

Гэту работу ён і распачаў.

Шкала на дузе секстанта паказала, што вуглавая адлегласць сонца ад гарызонта роўна была $68^{\circ} 30'$. Аднімаючы атрыманы вугал ад простага вугла, гэта значыць ад 90° , Джон атрымаў вуглавую адлегласць ад сонца да заходу— $21^{\circ} 30'$. У астранамічным штогодніку ён знайшоў, што нахіл сонца ў гэты дзень—3 лютага—быў роўны $16^{\circ} 30'$. Дадаўшы гэты вугал да толькі што знойдзенага, ён атрымаў шырату мясцовасці— 38° .

Ітак, «Макары» знаходзіўся пад $171^{\circ} 13'$ даўгаты і 38° шыраты з магчымым адхіленнем на адну хвіліну ў той ці іншы бок, абумоўленаемым недакладнасцю прыбораў.

Даведаўшыся па карце, купленай Паганелем у Эдэме, Джон убачыў, што з «Макары» здарылася крушэнне каля ўваходу ў бухту Аотэа, недалёка ад мыса Капуа, у правінцыі Окленд. «Макары», як выявілася, аднесла на цэлы градус на поўдзень у бок ад Окленда.

— Нам трэба падняцца на адзін градус на поўнач, каб дасягнуць Окленда,—сказаў Джон.

— Усяго дваццаць пяць міль,—сказаў Гленарван.—Гэта адно глупства.

— Гэта глупства, калі ехаць морам, але гэта вельмі стомна, калі ісці па сухазем'ю,—запярэчыў Паганель.

— Таму вось мы і зробім усё, што можа чалавек зрабіць, каб зняць «Макары» з мелі.

Пасля вызначэння шыраты былі адноўлены выратавальныя работы. У чвэртку першай гадзіны папоўдні прыліў

дасягнуў свайго вышэйшага пункта. Джон Мангльс не мог выкарыстаць яго, бо якары не былі яшчэ завезены. Але ён з трывогай сачыў за паводзінамі «Макары»: ці усплыве карабль хоц ь крыху? У такім выпадку можна было спадзявацца на паспяховы канец распчатых работ. Пытанне павінна было вырашыцца на працягу бліжэйшых пяці хвілін. Усе, затаіўшы дух, чакалі.

Пачуўся лёгкі трэск: або судно пачынала ўсплываць, або вада толькі грунтоўна скаланула яго корпус, аказалася апошняе—брыг застаўся на месцы, але тым не менш Джон палічыў гэтыя паводзіны судна спрыяючым вешчаваннем.

Работы прадаўжаліся. А другой гадзіне напоўдні плыт быў гатовы. Якары апусцілі на яго пры дапамозе лябёдка. Прывязаўшы канец вяроўкі да кармы судна, Джон Мангльс і Вільсон апусціліся на плыт і пачалі выцягваць канат па меры таго, як плыт зносіла плыняй за карму «Макары». За поўкабельтова ад судна яны прыпынілі яго і змералі глыбіню. Лот апусціўся на дзесяць сажняў у ваду. Малы якар моцна захапіўся за дно. Выцягнуўшы яшчэ крыху канат, Джон Мангльс дазволіў плыні яшчэ далей аднесці плыт і тут кінуў другі якар.

Пасля гэтага, падцягваючыся за канат, Джон Мангльс і Вільсон вярнуліся на борт «Макары».

Якарныя канаты былі накручаны на брашпіль, і зараз заставалася толькі чакаць наступнага прыліву, які павінен быў пачацца каля гадзіны ночы, гэта значыць гадзін праз сем. Джон Мангльс падзякаваў сваім «матросам» і даў зразумець Паганелю, што калі ён заўсёды будзе такім старанным, дык яму нядоўга давядзецца чакаць нашывак боцмана.

Містэр Ольбінет, які дапамагаў «матросам» ва ўсіх манеўрах, атрымаў дазвол вярнуцца на кухню. Ён хутка згатаваў смачны абед. Папрацаваўшы добра, людзі сытна пад'елі і адчулі, што сілы іх цалкам аднавіліся. Пасля абеду Джон заняўся апошнімі падрыхтаваннямі. Ён метадычна і грунтоўна праверыў усё зробленае за дзень, лічачы, што ніякія перасцярогі не могуць быць лішнімі, калі гутарка ідзе аб такой важнай справе, як зняцце карабля з мелі. Часта здараецца, што работа не ўдаецца толькі таму, што судну дадзена недастатковая палёгка.

Яшчэ раніцой Джон Мангльс загадаў выкінуць за борт скуры, складзеныя ў труме. Зараз ён загадаў перагрузіць на карму скрынкі са зброяй, запасныя мачты і парусы, некалькі тон чыгуннага баласту і т. д. Нагружаная такім чынам карма сваім цяжарам павінна была садзейнічаць вызваленню загрузлага носа. Вільсон і Мюльрэдзі ў датак да ўсяго перакацілі туды некалькі бочак і налілі іх вадой.

Прабіла поўнач, калі апошнія работы былі скончаны. Экіпаж ледзьве трымаўся на нагах—акалічнасць надзвычай нежаданая, бо поспех справы залежаў ад шпаркасці і сілы, з якой будуць круціць брашпіль у рашучы момант. Гэта прымусіла Джона Мангльса прыняць новае рашэнне.

У гэты час брыз суняўся. Вецер ледзь-ледзь кранаў паверхню мора. Паглядзеўшы на воблакі, Джон убачыў, што вецер, відаць, збіраецца змяніць кірунак з паўднёва-заходняга на паўночна-заходні. Марак не мог сумнявацца ў гэтым, гледзячы на колер і размяшчэнне воблакаў. Вільсон і Мюльрэдзі трымаліся той-жа думкі, што і іх капітан.

Расказаўшы пра свае назіранні Гленарвану, Джон Мангльс прапанаваў яму адкласці да заўтра зняцце з мелі.

— І вось па якіх прычынах,—сказаў ён:—перш за ўсё мы вельмі стаміліся, а для зняцця трэба будзе напружыць усе нашы сілы. Па-другое, каб нават і ўдалося зняцце з мелі, дык як я змагу, весці карабль у такую цемру сярод шматлікіх і небяспечных рыфаў? Лепш пачакаць да відна. Нарэшце ёсць яшчэ адзін довад—вецер як быццам збіраецца прыйсці к нам на дапамогу: заўтра ён будзе дзьмуць з паўночнага захаду. Я падыму ўсе парусы, і вецер дапаможа нам зняцце з мелі.

Довады Джона Мангльса былі вельмі важкімі, і Гленарвану з Паганелем—самым нецярплівым з пасажыраў—давялося згадзіцца з імі. Аперацыя была адкладзена да заўтра.

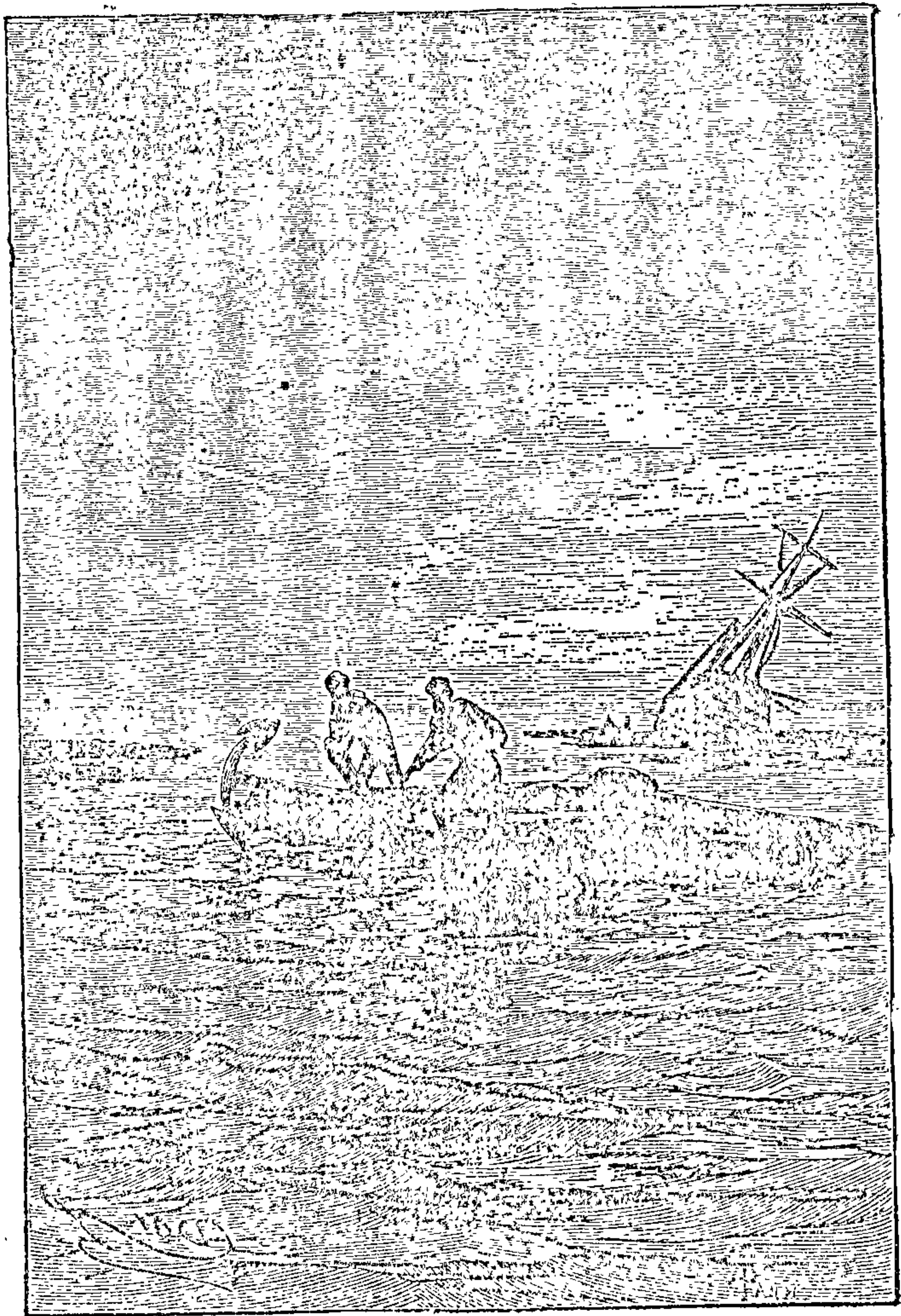
Мужчыны размеркавалі між сабой вахты для назірання за якарамі. Пераначавалі спакойна.

Назаўтра досвіткам драдраканне Джона Мангльса збылося. Вецер пачаў дзьмуць з паўночнага захаду. Гэта была вельмі вялікая дапамога ў задуманай справе. Экіпаж быў размеркаваны па месцах: Роберт, Вільсон і Мюльрэдзі—на гротмачце; маёр, Гленарван і Паганель—на палубе. Усё было разлічана, і ролі размеркаваны так, каб можна было ў момант паставіць парусы ў патрэбную хвіліну.

Марса-рэя была паднята пры дапамозе блока, а грот і фок былі прывязаны вяроўкамі.

Было каля дзевяці гадзін раніцы. Трэба было чакаць яшчэ чатыры гадзіны пакуль прыліў не дасягне свайго вышэйшага пункта. Джон Мангльс скарыстаў гэты час, каб паставіць фальшывую мачту замест зламанай бізані. Гэта павінна было дазволіць яму хутка адыйсці ад небяспечных бурунаў, як толькі судно будзе знята з мелі.

Экіпаж напружыў усе сілы, і каля поўдня рэя бізані ўжо цвёрда стаяла ў гняздзе зламанай мачты. Элен і Мэры Грант таксама прымалі ўдзел у агульнай рабоце: яны прывязалі да рэі запасны парус. Жанчыны былі рады ўнесці сваю долю работы ў справу агульнага выратавання.

За поўкабельтова ад судна кінулі першы якар.

Аснашчоны такім чынам, «Макары» меў не асабліва самавіты выгляд, але—гэта было галоўнае—мог добра плаваць.

Між тым вада прыбывала. Маленькія пеністыя хвалі па-рушылі паверхню мора. Рыфы зніклі адзін за адным пад вадой, як буйная марская жывёла, хаваючыся ў родную стыхію.

Набліжаўся рашучы момант. Хваляванне падарожнікаў дасягнула вышэйшага пункта. Усе маўчалі, не зводзячы позіркаў з Джона Мангльса і чакаючы яго распараджэнняў.

Малады капітан, перагнуўшыся цераз парэнчы, глядзеў на ваду. Часамі ён трывожна паглядаў на якарныя канаты. У гадзіну дня прыліў дасягнуў свайго максімума. Узровень мора на секунду стаў нерухомым, гэта значыць прыбыванне вады спынілася, а спаданне яшчэ не пачалося. Настаў момант дзейнічаць.

Джон Мангльс загадаў паставіць парусы. Грот і марсель хутка былі ўмацаваны і надзьмуліся ад ветру.

— На брашпіль!—крыкнуў Джон.

На брашпілі былі рукаяткі, як на пажарных насосах. Гленарван, Мюльрэдзі, Роберт з аднаго боку, Паганель, маёр, Ольбінет,—з другога пачалі па чарзе націскаць на рукаяткі, круцячы барабан брашпіля.

Адначасова Джон Мангльс, Вільсон уперліся жэрдкамі ў дно і далучылі сваю сілу да сілы таварышоў.

— Націсні! Націсні!—крыкнуў малады капітан.—Дружней.

Якарныя канаты напнуліся, як струны. Якары добра трымаліся за дно. Пospех залежаў ад шпаркасці выратавальных аперацый—высокая вада трымаецца на адным узроўні толькі некалькі хвілін, а потым настае адліў. Падарожнікі падвоілі намаганні. Ведер пачаў дзьмуць з вялікай сілай, і парусыгнулі мачты. Корпус судна задрыжэў. Здавалася, яшчэ адно намаганне, і брыг усплыве. Можна дастаткова было б каб яшчэ адзін чалавек памог круціць брашпіль, і пясчаная мель аддасць сваю афяру.

— Элен! Мэры!—крыкнуў Гленарван.

Маладыя жанчыны паспешна далучыліся да сваіх падарожнікаў каля брашпіля. Барабан зрабіў яшчэ адзін поўны абарот.

Але брыг не крануўся. Манеўр не ўдаўся. Адліў пачаўся ўжо, і зараз было відаць, што спалучаных намаганняў ветру і групы людзей недастаткова, каб зняць судно з мелі.

РАЗДЗЕЛ ШОСТЫ

Тэарэтычнае абаснаванне людаедства

Першы спосаб выратавання, паспрабаваны Джонам Мангльсам, не ўдаўся. Трэба было неадкладна паспрабаваць другі. Калі «Макары» не ўдалося зняць з мелі, дык

трэба было як мага хутчэй пакінуць яго. Чакаць выра-
тавання на барту пашкоджанага карабля было-б сапраўд-
ным вар'яцтвам. У гэтым месцы не было рэгулярных рэй-
саў караблёў, і можна было спадзявацца толькі на прыход
выпадковага судна. Між тым першая-ж бура, нават першы
моцны вецер мог нагнаць вялікую хвалю, якая немінуха
растрасе «Макары» дашчэнтку.

Джон хацеў дабрацца да сухазем'я, не чакаючы гэтага.
Ён прапанаваў пабудаваць новыя платформы, на якіх маглі-б
змясціцца ўсе ўдзельнікі экспедыцыі і неабходны запас
правізіі. Прапанова капітана была прынята аднагалосна.
Не да спрэчак было—трэба было дзейнічаць. Адразу ўсе
ўзяліся за работу і прыпынілі яе толькі калі сцямнела.

Каля васьмі гадзін вечара, пасля вячэры, калі Элен і
Мэры ляглі адпачыць на ложках у кубрыку, Паганель і яго
сябры вышлі на палубу і там, прахаджваючыся па кругу,
абмяркоўвалі сваё становішча. Роберт не адставаў ад іх,
слухаючы з напружанай увагай, што гавораць дарослыя.
Адважны хлопчык, не думаючы, кінуўся-б выконваць любы
загад сваіх старшых таварышоў, які-б небяспечны ён не
быў.

Паганель запытаў у Джона Мангльса, ці нельга пра-
ехаць на пляце да Окленда. Джон адказаў, што гэта
было-б небяспечным мерапрыемствам, бо платформы «сшыты
жывой ніткай» і не вытрымае доўгага плавання.

— Скажыце, Джон,—прадаўжаў Паганель,—а ці можна
было-б даплысці да Окленда на шлюпцы брыга?

— Толькі ў выпадку пільнай патрэбы,—адказаў ма-
лады капітан,—дый то пры ўмове, калі плясці толькі
ўдзень, а нанач прыставаць к берагу.

— Значыцца, гэтыя здраднікі, якія пакінулі нас...

— О,—перапыніў яго Джон Мангльс,—я баюся, што
яны заплацілі жыццём за сваё здрадніцтва—ноч была цём-
ная, а яны былі зусім п'яныя.

— Так ім і трэба,—сказаў Паганель.—шкіда толькі, што
разам з імі загінуў ялік—ён якраз патрэбен нам зараз.

— Не разумею вас, Паганель,—сказаў Гленарван.—
Нас-жа і платформы безаварыйна давязе да зямлі.

— Вось гэта-то якраз я і хацеў унікнуць,—адказаў
географ.

— Ды што гэта з вамі сёння, Паганель? Няўжо вас
палохаюць якія-небудзь дваццаць пяць міль адлегласці?
Мы-ж толькі што перайшлі пампасы і ўсю Аўстралію!

— Сябры мае,—адказаў вучоны,—я не сумняваюся ні
ў вашай мужнасці, ні ў стойкасці нашых спадарожніц.
Дваццаць пяць міль! Такая адлегласць была-б глупствам
ва ўсякай краіне... але-ж не ў Новай Зеландыі. Спадзяюся,
вы не палічыце мяне за баязліўца. Я першым прапанаваў

вам, забрацца ў глыб Паўднёвай Амерыкі, у глыб Аўстраліі. Але тут—іншая справа. Тут я аддам перавагу якім хочаце цяжкасцям і недастачам у параўнанні з падарожжам па гэтай здрадніцкай краіне.

— А я,—адказаў Джон Мангльс,—аддам перавагу сто разоў здрадніцкаму сухазем'ю, чым гінуць на моры.

— Але чаму вы так баіцеся Новай Зеландыі, Паганель?—запытаў Гленарван.

— З-за дзікуноў,—адказаў вучоны.

— З-за дзікуноў?—паўтарыў Гленарван.—А ці нельга пазбегнуць сустрэчы з імі, калі ісці паўз бераг? Апрача таго, мне здаецца, што дзесяці добра ўзброеным еўрапейцам не страшны напад групы нікчэмных тубыльцаў.

— Дарэмна вы называеце тубыльцаў нікчэмнымі,—запярэчыў Паганель, паківаўшы галавой.—Новазеландцы аб'яднаны ў магутныя плямёны, яны заўзята змагаюцца з англійскімі захопнікамі, часта перамагаюць іх і заўсёды... з'ядаюць забітых ворагаў.

— Яны людаеды!—крыкнуў Роберт.—Людаеды...

І ён ледзь чутна прашаптаў:

— А місіс Гленарван?.. А мая сястра?..

— Не бойся, мой хлопчык,—сказаў Гленарван, каб супакоіць Роберта.—Паганель заўсёды пераўвялічвае.

— Я нічога не пераўвялічваю,—жвава запярэчыў географ.—Роберт давёў ужо нам, што ён сапраўдны мужчына, і я кажу пры ім, не тоячыся, шчырую праўду. Новазеландцы—самыя лютыя, каб не сказаць самыя пражэрлівыя, з людаедаў. Вайна для іх не больш, як паляванне на буйную дзічыну. Трэба, аднак згадзіцца, што гэты адзіны лагічны від вайны. Еўрапейцы, забіўшы ворага, хаваюць яго. Дзікуны—з'ядаюць. Бяда, вядома, не ў тым, што яны падсмажваюць сваіх ворагаў пасля смерці, а ў тым, што яны забіваюць іх, калі тыя не хочуць паміраць.

— Гэта супярэчлівае сцвярджэнне, Паганель,—сказаў маёр.—Але зараз не час для дыскусій. Лагічна ці не лагічна, каб цябе з'елі ворагі, але мы не хочам, каб нас з'елі. Скажыце, няўжо еўрапейскай цывілізацыі не ўдалося да гэтага часу перамагчы гэты агідны звычай тубыльцаў?

— Няўжо, Мак-Набс, вы думаеце, што ўсе тубыльцы ўжо цывілізаваліся? Толькі ў мінулым годзе маарыйцы зверскі забілі англічаніна Уолькнера. Спачатку яны павесілі яго, а потым прабілі яму чэрап і з'елі мазгі. Гэта злачынства было зроблена ў 1864 годзе, у Опотыкі, за некалькі міль ад Окленда, пад самым носам у англійскіх улад. Не, сябры мае, для таго, каб змяніць чалавечую прыроду, патрэбен час. Маарыйцы яшчэ доўга застануцца такімі, якія яны цяпер. Уся іх гісторыя—гэта гісторыя крывавых боек. Успомніце толькі, колькі еўрапейскіх матро-

саў яны забілі і з'елі, пачынаючы ад матросаў экспедыцый Тасмана і канчаючы пагромам «Гауса»! Толькі не думайце, што гэта беласкурныя абудзілі ў іх апетыт да чалавечага мяса. Задойга да з'яўлення еўрапейцаў чалавечае мяса лічылася тут самай далікатнай стравой.

— Глупства!—сказаў маёр.—Выдумка падарожнікаў! Кожнаму пахвальна ўпрыгожыць выдумкай расказ аб падарожжы ў далёкую краіну...

— Дапускаю, што тут не абышлося без пераўвельчэння, але мы маем паказанні людзей, якія безумоўна заслугоўваюць даверлівасці. Кендаль, Марсдэн, Дыльён, Дзіюмон-Дзюрвіль, Лаплас і шмат іншых славурых падарожнікаў пацвердзілі, гэта, і ў вас няма падстаў не верыць іх расказам. Новазеландцы лютыя ад прыроды. Калі паміраюць іх правядыры, яны афяроўваюць людзей. Імі яны спрабуюць адхіліць ад сябе гнеў магутнага нябожчыка і разам з тым забяспечыць яго слугамі на тым свеце. Але таму што яны пасля афяравання тут-жа з'ядаюць тагосветных слуг, дык мы маем права сказаць, што ў аснове гэтага звычай ляжыць не столькі страх перад нябожчыкам-правадыром, колькі імкненне яшчэ раз паласавацца.

— Аднак,—заўважыў Джон Мангльс,—я не сумняваюся, што і забабоны маюць тут вялікае значэнне. Нормы змяняцца, калі гэтыя забабоны будуць пераможаны цывілізацыяй.

— Вы закранаеце, Джон, вельмі складанае пытанне,—адказаў Паганель,—пра карэнні людаедства. Што ўтварае яго—рэлігійнасць ці голад? Аднак для нас гэта пытанне не мае ніякага значэння. Няхай карэнні людаедства застаюцца нявысветленымі, для нас важна тое, што яно існуе, і гэта адзінае, пра што мы павінны думаць!

Паганель казаў праўду. На Новай Зеландыі, таксама як на астравах Фіджы і каля берагоў Торэсава праліва, людаедства цвёрда ўкаранілася. Вядома, забабоны адыгрывалі ў гэтым пэўную ролю, але часта канібалізм абумоўліваўся і іншымі прычынамі—недахопам іншай дзічыны і нясцерпным голадам. Дзікуны пачалі есці чалавечае мяса, каб заспакоіць вялікі голад, а жрацы ўзаконілі і асвятлілі гэты агідны звычай, надаўшы яму характар рэлігійнага абрада.

Аднак, з пункту гледжання маарыйцаў, няма нічога больш натуральнага, чым гэта ўзаемапаяданне. На пытанні еўрапейцаў, чаму яны ядуць адзін аднаго, дзікуны адказвалі: рыбы ядуць рыб, сабакі ядуць людзей, людзі ядуць сабак і сабакі ядуць сабак. У іх веры ёсць нават легенда, што адзін бог з'еў другога бога. Чаму-ж пры гэтых умовах яны павінны адмаўляцца ад прыемнасці з'есці свайго ворага?

Апрача таго новазеландцы вкраць, што, з'еўшы мозг забітага ворага, яны наследуюць яго душэўныя якасці: адвагу, розум, сілу і т. д. Таму вось чалавечы мозг лічыцца самай пачэснай стравой на банкетным сталe. Аднак Паганель падкрэсліў, што ўсё-такі галоўнай прычынай людаедства застаецца недастача і голад і што гэта праўдзiва не толькі для новазеландцаў і акіянскіх дзікуноў, але і для дзікуноў еўрапейскіх.

— Не забывайцеся,—дадаў ён,—што людаедства доўга было ў пашане ў продкаў самых цывілізаваных народаў Еўропы і ў прыватнасці—не крыўдзіцеся, маёр,—у шатландцаў.

— Праўда?—запытаў маёр.

— Праўда, дарагі сябра. Прачытайце ўдумліва гісторыю старадаўняй Шатландыі і вы ўбачыце, якой думкі трэба прытрымлівацца на конт сваіх продкаў. Аднак, не варта глыбока залазіць у гісторыю: у часе царавання Елізаветы, калі Шэкспір пісаў свайго Шэйлока, шатландскі бандыт Сэўней Бек быў катаваны за людаедства. Што штурхнула яго есці чалавечае мяса? Рэлігійная вера? Не. Проста голад.

— Голад!—паўтарыў Джон Мангльс.

— Так, і той-жа голад штурхае на людаедства і сучасных маарыйцаў.

— Але чаму-б ім не есці мяса жывёлы?

— З той звычайнай прычыны, што тут амаль няма жывёлы,—адказаў Паганель.—Гэта неабходна памятаць не для таго, каб апраўдаць канібалізм, але для таго, каб растлумачыць сабе прычыны яго ўзнікнення. Чатырохногіх і нават птушак амаль не сустранеш у гэтай краіне. Таму ва ўсе часы маарыйцы карміліся чалавечым мясам. У іх бываюць асобныя «сезоны чалавекаядзення», як у цывілізаваных краінах сезоны палявання. Тады адбываюцца вялікія войны, гэта значыць папросту аблавы на двуногую дзічыну, і цэлыя плямёны трапляюць на стол к пераможцам.

— Такім чынам,—заўважыў Гленарван,—вы лічыце, што людаедства звязецца ў Новай Зеландыі тады, калі на яе лугах з'явіцца гурты быкоў, авечак і свіней? Правільна я вас зразумеў, Паганель?

— Зусім правільна. Трэба толькі агаварыцца, што і праз некалькі яшчэ год маарыйцы будуць аблізвацца прыдумцы аб чалавечым мясе. Больш за ўсё на свеце яны наважаюць мяса сваіх землякоў. З іх слоў, у яго смак свініны, але толькі больш далікатны. Што да мяса беласкурых, дык яно не карыстаецца такой павагай, таму што белыя соляць ежу, а гэта псуе смак іх мяса.

— Ну і пераборлівыя,—сказаў маёр.—А скажыце, Паганель, якое яны ядуць чалавечае мяса, сырое ці варанае?

— Чаму гэта вас цікавіць, містэр Мак-Набс?—запытаў Роберт.

— Як ты не разумееш, мой хлопчык?—сур'ёзна адказаў маёр.— Ясна, што калі мне суджана скончыць жыццё ў страўніку людаеда, я лічу за лепшае, каб папярэдне мяне зварылі.

— Але чаму?

— Каб не з'елі жывым!

— Добра, маёр,—адказаў Паганель.—А калі вас жывым звараць?

— Так... так...—маёр паскроб патыліцу.—Цяжка сказаць, якая смерць прыемнейшая.

— Як-бы там ні было, але ведайце, маёр, што нова-зеландцы ядуць людзей варанымі ці венджанымі. Гэта добра выхаваныя людзі і к таму-ж вялікія гастраномы. Не глядзячы на гэта, павінен прызнацца, што мне зусім не-прыемна скончыць жыццё ў страўніку дзікуна. Есці чалавека, фу!..

— З усяго гэтага я раблю адзін вывад,—сказаў Джон Мангльс:—не трэба пападацца ў лапы к дзікунам!

РАЗДЗЕЛ СЁМЫ

Падарожнікі высаджваюцца на зямлю

Факты, пра якія гаварыў Паганель, былі бясспрэчныя. Географ ясна давёў, што сустрэча з тубыльцамі мела-б сур'ёзную небяспеку. Але каб гэта небяспека была ў сто разоў большай, усё-ж падарожнікі павінны былі не зважаць на яе і высадзіцца на бераг. Джон Мангльс выразна ўсведамляў неабходнасць як мага хутчэй пакінуць асуджаны карабль. Выбар з двух небяспек—бясспрэчнай і толькі магчымай—быў ясны.

Падарожнікі не маглі разлічваць на тое, што іх выратуе сустрэчны карабль. З «Макары» здарылася крушэнне ў баку ад звычайнага шляху караблёў, якія ідуць у Новую Зеландыю.—Яны праходзяць або на поўначы—у Окленд, або на поўдні—у Н'ю-Плімут. «Макары»-ж сядзеў на мелі якраз пасярэдзіне між гэтымі двума пунктамі, каля бязлюднага берагу Іка-на-Мануі. Гэта месца карысталася ў маракоў благой рэпутацыяй, і яны старанна абыходзілі яго, а калі вецер усё-ж адносіў іх у той бок, імкнуліся хутчэй уцячы.

— Калі мы рушым у дарогу?—запытаў Гленарван.

— Заўтра, а дзевятай гадзіне раніцы,— адказаў Джон Мангльс,—прыліў вынесе нас на зямлю.

Назаўтра, 5 лютага, каля васьмі гадзін раніцы, пабудову плыта закончылі. Джон асабіста назіраў за яго бу-

даўніцтвам. Плыт, зроблены для адвозкі якараў, быў вельмі малы і няўстойлівы, каб завезці на зямлю ўсіх пасажыраў і запасы ежы. Тут патрэбен быў трывалы, вялікі, устойлівы плыт, якім можна было-б кіраваць і які мог праплысці дзесяць міль. Для яго будаўніцтва скарысталі мачты «Макары».

Вільсон і Мюльрэдзі ўзяліся за работу. Яны ссеклі спачатку ўвесь такелаж, а потым узяліся і за грот-мачту. Пасля некалькіх удараў сякеры яна захісталася, нахілілася набок, і, павісеўшы секунду нерухома, з грукатам паляцела за борт. Палуба «Макары» зараз была гладкай, як плашкот. Асноўныя часткі плыта плавалі ўжо на паверхні вады. Матросы звязалі іх і, падкацілі пад іх шэсць парожніх бочак, якія павінны былі прыдаць плыту большую плывучасць.

На гэтай «аснове» Вільсон і Мюльрэдзі паслалі замест палубы рашоткавыя пліты ад люкаў для таго, каб вада сцякала праз дзіркі ў рашотцы, калі хваля залье плыт. Апрача таго, вакол усяго плыта былі прывязаны парожнія бочкі. Яны служылі замест барта, які-б мог абараніць плыт ад невысокіх хваль.

Джон Мангльс загадаў паставіць на плыту замест мачты брам-стэньгу. Яе ўмацавалі вяроўкамі і забяспечылі нечым накшталт паруса. Доўгае вясло з шырокай лапатай на канцы прыладзілі на карме. Калі вецер дасць плыту дастатковую хуткасць, гэта вясло з поспехам павінна было замяняць руль.

У такім выглядзе плыт мог трымацца на вадзе, не глядзячы нават на даволі вялікі шторм. Але ці можна будзе ім кіраваць і ці дасягне ён берагу, калі вецер зменіць напрамак? Гэта было пытаннем.

А дзевятай гадзіне раніцы пачалася пагрузка. Перш за ўсё быў нагружаны правіант у той колькасці, каб яго хапіла да Оклэнда. Не было чаго і думаць пракарміцца прадуктамі гэтай бясплоднай зямлі.

З запасаў містэра Ольбінета захавалася толькі невялікая колькасць сушанага мяса; усе астатнія прадукты з'елі за час працяглага пераходу. Таму давялося ўзяць яе з камбуза «Макары». Там засталіся толькі нясмачныя сухары ды дзве бочкі салонай рыбы. Містэр Ольбінет быў вельмі засмучаны гэтым.

Запасы правізіі склалі ў герметычна закрытыя, непранікальныя для вады скрынкі і прывязалі да нізу мачты. Гэтак-жа клапатліва ўлажылі зброю і баявыя прыпасы, якіх, на шчасце, у падарожнікаў было аж залішне.

На выпадак, калі плыту не ўдасца на працягу першага прыліву дасягнуць берагу, Джон Мангльс загадаў узяць з

Падарожнікі пабудавалі плыт.

сабой маленькі якар. Гэта давала яму магчымасць стаяць на месцы і чакаць другога прыліву.

А дзесятай гадзіне прыліў павялічыўся. Дзьмуў слабы паўночна-заходні вецер. Невялікія хвалі варушылі паверхню мора.

— Усё гатова?—запытаў Джон Мангльс.

— Усё, капітан,— адказаў Вільсон.

— Садзіцеся!—скамандаваў Джон.

Элен і Мэры Грант злезлі на плыт па вярочнай лесніцы і селі на скрынкі з прадуктамі. Іх спадарожнікі размясціліся навакол. Вільсон стаў каля руля. Джон узяўся за снасці паруса, а Мюльрэдзі абсек канат, якім быў прывязаны плыт да «Макары».

Джон нацягнуў парус, і плыт паплыў к берагу.

Да зямлі было дзевяць міль. Гэту адлегласць любая шлюпка прайшла-б на вёслах гадзіны за тры. А плыт не мог рушыць з такой хуткасцю. Калі вецер не пераменіцца, дык Джон Мангльс спадзяваўся даплысці да берагу за гэты прыліў. Але ў выпадку спынення брыза ці перамены кірунку давлялося-б стаяць на якары і чакаць другога прыліву. Гэта перспектыва не падабалася асцярожнаму Джону Мангльсу.

Аднак пакуль што ён не траціў яшчэ надзеі на поспех. Вецер мацнеў. Прыліў пачаўся а дзесятай гадзіне раніцы, і можна было спадзявацца, што плыт дасягне берагу да трох гадзін папоўдні, гэта значыць да яго канца.

Пачатак пераезду быў удачным. Чорныя вярхі рыфаў паступова знікалі пад вадой, таксама як і жоўты пясок мелі. Патрэбна была найвялікшая ўважлівасць і майстэрства, каб унікаць сутычкі з захаванымі пад вадой рыфамі на кепска кіруемым і маларухомым плыце.

Апоўдні плыт быў за пяць міль ад берагу. Чыстае неба дазваляла з гэтай адлегласці выразна бачыць усе выгіны ўзбярэжжа. На паўночным усходзе ўзвышалася гара на дзве з паловай тысячы футаў у вышыню. Контур яе выразна вырысоўваўся на гарызонце і быў падобны на ўзнятую запракінутую галаву малпы. Гэта была гара Піронгія, якая знаходзіцца якраз на трыццаць восьмай паралелі.

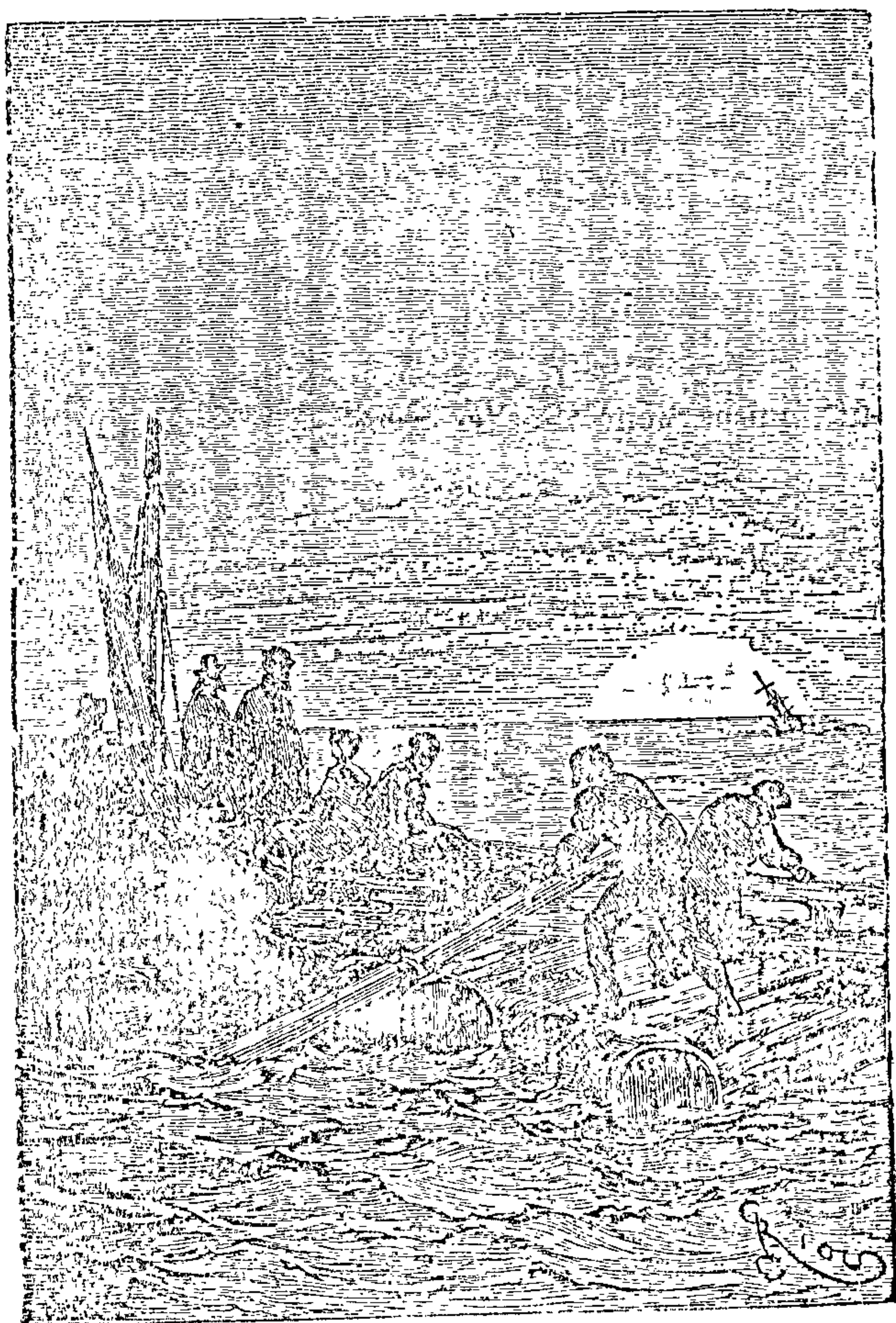
А першай гадзіне Паганель звярнуў увагу сваіх спадарожнікаў на тое, што вярхі ўсіх рыфаў зніклі пад высокай вадой.

— Апрача аднаго,—заўважыла Элен.

— Якога?—запытаў вучоны.

— Вунь таго,—сказала Элен, паказваючы пальцам на чорную кропку, якая была за мілю адсюль.

— Сапраўды,—сказаў Паганель.—Трэба запомніць, дзе гэты рыф знаходзіцца, каб не паскочыць,—вада, напэўна, зараз залье і яго.

Шлыт папльу к берзгу

— Ён знаходзіцца якраз на лініі між вяршыняй гары і гэтым мысам на беразе,—заўважыў Джон Мангльс.— Вільсон, лева руля!

— Ёсць капітан!—адказаў матрос, націскаючы ўсім сваім целам на рулявое вясло.

За поўгадзіны плыт праплыў яшчэ поўмілі. Але к агульнаму здзіўленню чорны верх рыфа ўсё яшчэ тырчэў над вадой.

Джон Мангльс папрасіў Паганеля даць падзорную трубу.

— Гэта не рыф,—сказаў ён пасля хвіліннага назірання.

— Гэта штука плавае па вадзе: яна падымаецца і апускаецца разам з хвалямі.

— Можа гэты абломак мачты «Макары»?—запытала Элен.

— Не думаю,—адказаў Гленарван,—бадай ці аднесла-б яго за такі кароткі тэрмін так далёка ад судна.

— Пачакайце!—усклікнуў Джон Мангльс.—Я бачу зараз, што гэта. Гэта ялік з «Макары»!

— Ялік з брыга?—паўтарыў Гленарван.

— Так, сэр. Ён плыве кілем уверх...

— Няшчасныя!—усклікнула Элен.—Яны загінулі!

— Інакш і быць не магло,—адказаў Джон Мангльс.—Толькі звар'яцеўшы, можна было цёмнай ноччу плысці па бурнаму мору сярод падводных рыфаў.

На працягу некалькіх хвілін падарожнікі моўчкі пазіралі на лодку, якая шпарка набліжалася. Відаць, яна перавярнулася мілі за чатыры ад берагу, і натуральна, што ніхто з яе пасажыраў не выратаваўся.

— Гэты ялік можа нам спатрэбіцца,—сказаў Гленарван.

— Праўда,—пацвердзіў Джон Мангльс.—Накіроўвай к яліку, Вільсон.

— Ёсць, капітан,—адказаў матрос, зменьваючы кірунак плыта.

Але вецер хутка сціх, і плыт даплыў да яліка толькі праз дзве гадзіны.

Мюльрэдзі зачапіў яго багром і падцягнуў к барту плыта.

— Пусты?—коратка запытаў малады капітан.

— Так, капітан,—адказаў Мюльрэдзі.—Ялік ні на што не варты—у ім вялікая прабоіна.

— Значыць яго нельга скарыстаць?—запытаў Мак-Набс.

— Ні ў якім разе,—адказаў Джон Мангльс.—Ён годны толькі на дровы.

— Не зусім прыемна,—заўважыў Паганель.—Я спадзяваўся, што мы даплывем у ім да самага Окленда.

— Нічога не зробіш, Паганель,—адказаў Джон Мангльс.—Дарэчы пры такім неспакойным моры я аддаю перавагу нашаму плыту, чым гэтай нетрывадай пасудзіне. Даволі ад-

Мюльрэдзі падцягнуў ялік к плыту

знаго штуршка, каб яна пацякла. Так, едзем далей, нам тут няма чаго больш рабіць.

— Правільна, Джон,—сказаў Гленарван.

— Трымай проста на бераг, Вільсон,—скамандаваў малады капітан.

— Ёсць,—адказаў матрос.

Прыліў прадаўжаўся яшчэ каля гадзіны. За гэты час плыт праплыў каля двух міль. Але тут вецер сціх. Плыт суняўся. Неўзабаве пад дзеяннем адліву яго пачало зносіць назад у мора.

Джон Мангльс доўга не думаў.

— Кідай якар!—крыкнуў ён.

Мюльрэдзі адразу-ж выканаў гэты загад. Якар апусціўся на пяць сажняў у ваду. Плыт здрыгануўся і, пругка напяўшы канат, спыніўся. Парус апусцілі, і ўсе падрыхтаваліся да працяглай стаянкі сярод мора.

Сапраўды, другі прыліў павінен быў пачацца толькі а дзевятай гадзіне вечара. Джон Мангльс не адважваўся плысці ноччу, і ім прыпадала прастаяць на месцы да пяці гадзін раніцы. Плыт спыніўся за тры мілі ад зямлі.

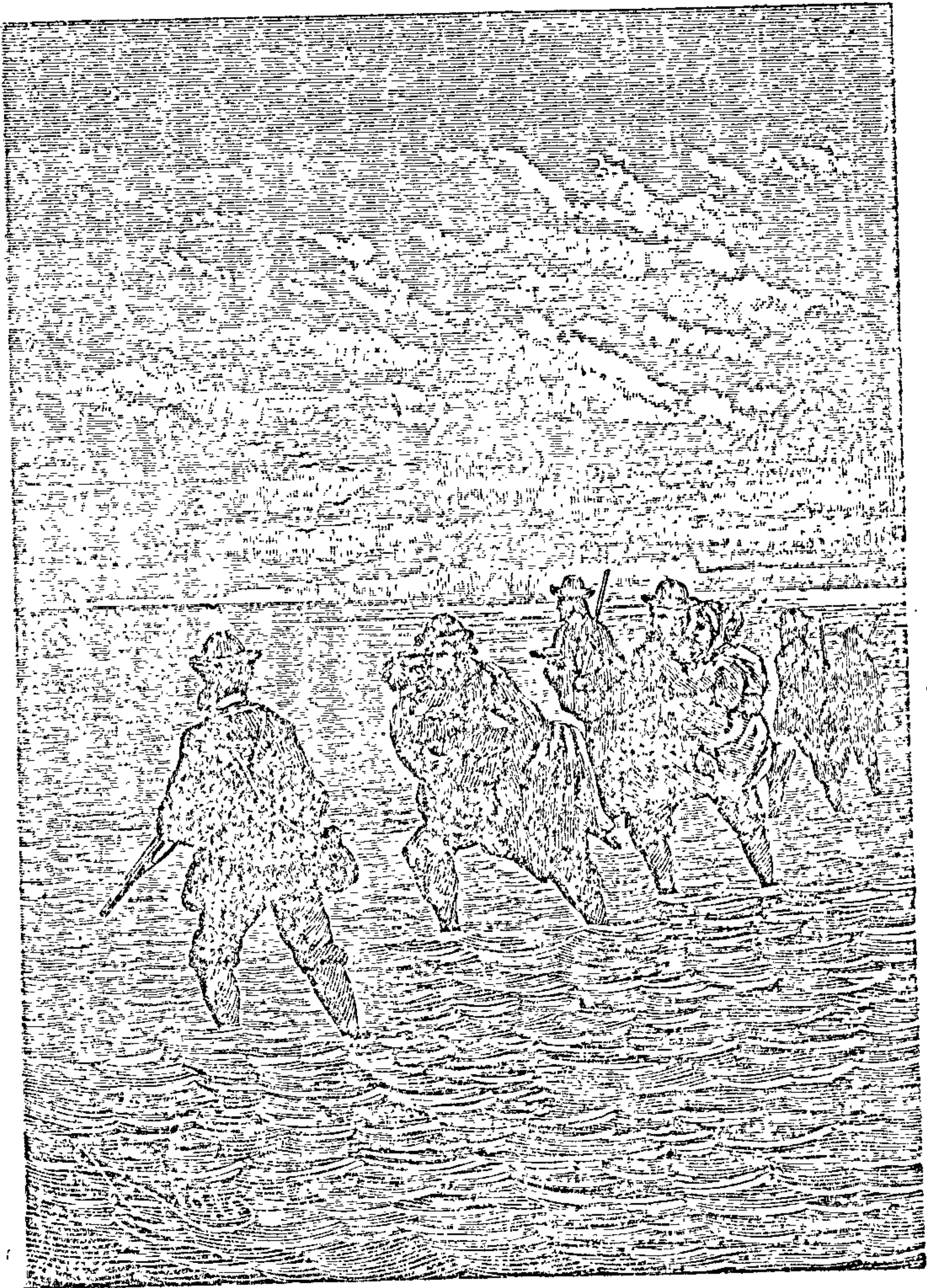
Мора забушавала. Здавалася, што хвалі цягнуць плыт к берагу. Гленарван, даведаўшыся, што ім давядзецца стаяць тут усю ноч, запытаў у Джона, чаму ён не скарыстоўвае гэтага руху хваль у напрамку к берагу.

— Гэта вам здаецца, сэр, што яны рушаць,—адказаў Джон Мангльс.—Вы сталі афярай аптычнага падману. Хваля сапраўды нерухомая. Адбываецца толькі бесперапынны рух малекул вады ўверх і ўніз. Кіньце трэску на хвалі, і вы ўбачыце, што яна застаецца на месцы да таго часу, пакуль не пачнецца адліў. Нам нічога не застаецца рабіць, як набрацца цярплівасці.

— І паабедаць,—дадаў маёр.

Ольбінет дастаў са скрынкі некалькі кавалкаў сушанага мяса і сухары. Сумленны буфетчык устурбаваўся, што не мог прапанаваць больш смачнай яды. Але і гэты скромны пачастунак падарожнікі з'елі з вялікім задавальненнем, хоць бесперапынная качка і не спрыяла апетыту.

Сапраўды, рэзкія штуршкі плыта, які спыняўся напятым якарным канатам у часе падымання на грэбень хвалі, надзвычай стамлялі. Бесперапынная качка на кароткай і няправільнай хвалі трэсла плыт так моцна, нібы ён біўся аб падводны камень. Часамі штуршкі былі такія моцныя, што падарожнікам пачынала здавацца, нібы плыт і сапраўды б'ецца аб дно. Каб не разарвала канат, Джон Мангльс падцягваў яго на сажань кожныя поўгадзіны. Без гэтай перасцярогі канат, безумоўна, парваўся-б, і плыт занесла-б у адкрытае мора. Можна ўявіць, як гэта магчымасць

Падарожніц перанеслі на руках.

непакоіла Джона Мангльса. Варта было парвацца канату ці сарвацца якару—і плыт беззваротна-б загінуў!

Прыцемкі насталі непрыметна. Сонечны дыск ужо схаваўся за гарызонт. Асветленая яго апошнімі праменнямі лінія вады на гарызонце паблісквала, як растопленае срэбра. На захадзе аднастайная роўнядзь лініі гарызонта парушалася толькі адной чорнай кропкай—корпусам «Макары», які нерухома стаяў на мелі.

Прыцемкі хутка згусцелі ў ноч, і неўзабаве і зямля на ўсходзе і карабль на захадзе ахуталіся яе непранікальнай заслонай.

Становішча падарожнікаў на хісткім пляце было не вельмі зайздросным. Большасць з іх не заплюшчыла вачэй усю ноч, а тых, хто ўмудрыўся заснуць, мучылі здані. Раніцой і тыя, што спалі і што не спалі, адчувалі сябе аднолькава стомленымі.

Досвіткам, з пачаткам прыліву, вецер зноў пачаў дзьмуць к берагу. Было шэсць гадзін раніцы, калі Джон загадаў падняць якар. Але аказалася, што лапы яго пад дзеяннем бесперапынных штуршкоў так глыбока увайшлі ў дно, што без брашпіля яго нельга было падняць.

Амаль поўгадзіны пайшло на гэтую дарэмную тузаніну з якарам, пакуль урэшце ўзлаваны Джон не загадаў перасекчы канат і кінуць якар. Гэтым ён пазбаўляў сябе магчымасці перашкодзіць зносу плыта ў адкрытае мора, калі з якой-небудзь прычыны прыліў не данясе плыта да берагу. Тым не менш загад яго быў выкананы, і плыт паплыў к берагу.

Мюльрэдзі нацягнуў парус. Плыт павольна падплываў к зямлі, якая здавалася цмянай шэрай масай на фоне неба, асветленага чырванаватымі праменнямі ўзыходзячага сонца. Вільсон па-майстэрску абышоў узбярэжныя скалы. Але тут вецер зноў сціх, і плыт загойдаўся на месцы.

Як цяжка было даплысці да берагу Новай Зеланды, а між тым колькі небяспекі для падарожнікаў таіў гэты бераг!

К дзесяці гадзінам раніцы да зямлі заставалася не больш адной мілі. Белая пена кіпела на бурунах паблізу яе. Сам бераг быў вельмі стромкі. Трэба было знайсці месца для прычалу. Вецер тым часам зусім сціхнуў, і парус бяссільна павіснуў на мачце. Джон загадаў спусціць яго. Зараз толькі плынь нясла плыт к берагу, але давалося адмовіцца ад спробы кіраваць яго рухам. Доўгія вадаросты затрымлівалі і без таго павольны ход плыта.

А дзесятай гадзіне плыт быў яшчэ за тры кабельтовы ад берагу. Ён амаль не кратаўся. Якара не было. Няўжо зараз адліў панясе яго назад у мора? Джон, скрыжаваўшы

рукі на грудзях, панура глядзеў на гэту непрыступную зямлю, такую блізкую і такую недасяжную!

На шчасце—гэтым разам на шчасце!—раптам плыт рэзка штурханула: за дваццаць пяць сажняў ад берагу ён наткнуўся на пясчаную мель.

Гленарван, Мюльрэдзі, Роберт і Вільсон саскочылі ў ваду і прывязалі плыт канатамі да выступаў скалы. Падарожніц перанеслі на руках, і неўзабаве ўсе ўдзельнікі экспедыцыі, іх зброя і запасы прадуктаў апынуліся на беразе Новай Зеландыі.

РАЗДЗЕЛ ВОСЬМЫ

Сёнешні дзень Новай Зеландыі

Гленарван хацеў рушыць у дарогу ў Окленд адразу-ж пасля высадкі на бераг. Але неба з рання ўкрылася густымі воблакамі, і к адзінаццаці гадзінам, калі плыт прычаліў к зямлі, пайшоў буйны дождж. Давялося адмовіцца ад паходу і пашукаць часовага прытулку.

На шчасце Вільсон заўважыў яшчэ з мора вузкі ўваход у пячору ў базальтавых скалах узбярэжжа. Падарожнікі перанеслі туды харчы і зброю і схаваліся самі. Дол пячоры быў засланы густым пластам сухіх вадаростаў, загнаных сюды бурамі. Вадаросты ўтварылі цудоўную пасцель, якую падарожнікі неадкладна скарысталі. Каля ўваходу ў пячору Мюльрэдзі расклаў агонь з ламачча, і ўсе прасушылі вопратку.

Джон спадзяваўся, што працягласць ліўня будзе адваротна прапарцыянальная яго сіле. Але малады капітан памыліўся. Праходзіла гадзіна за гадзінай, а дождж усё хлястаў ды хлястаў. Пасля поўдня ў дадатак узняўся моцны вецер. Дрэннае надвор'е ўзлавала-б самага цярплівага чалавека. Але не было іншага выхаду; было-б сапраўдным вар'яцтвам высоўваць нос з пячоры ў такую буру. Апрача таго на пераход у Окленд трэба было патраціць некалькі дзён, і лішніх дванаццаць гадзін спазнення, урэшце, ані не маглі пашкодзіць экспедыцыі Гленарвана.

У пячоры гутарылі пра вайну, арэнай якой у сучасны момант была Новая Зеландыя. Для таго, каб зразумець, у якім цяжкім становішчы апынуліся людзі, пацярэўшыя крушэнне на «Макары», трэба ведаць гісторыю гэтай барацьбы, якая заліла крывёю Іка-на-Мануі.

З часу адкрыцця Новай Зеландыі Авелем Тасманам у 1642 годзе астравы гэтыя, не гледзячы на частыя наведванні еўрапейскіх караблёў, захавалі сваю незалежнасць. Ні адна з еўрапейскіх дзяржаў не думала пра захоп гэтага архіпелага, які меў уладу над паўднёвай часткай Ціхага

акіяна. Але місіянеры, якія рассяліліся ў розных пунктах астравоў, далучаючы насельніцтва к «благам» хрысціянскай цывілізацыі, у той-жа час нястомна пераконвалі правадыроў падставіць шыю народаў Новай Зеландыі пад англійскае ярмо. Спакушаныя шчодрымі падарункамі, гэтыя правадыры падпісалі пісьмо к англійскай каралеве Вікторыі, у якім прасілі ўзяць «пад высокую апеку» свае астравы. Аднак самыя прадбачлівыя з правадыроў разумелі неразважнасць гэтага ўчынку. Адзін з іх, прыклаўшы к пісьму адбітак сваёй татуіроўкі, прароцкі сказаў: «Мы страцілі сваю краіну. Ад гэтага часу яна не належыць нам больш. Хутка прыдуць чужаземцы і зробіць з нас рабоў!»

І сапраўды, 29 студзеня 1840 года ў бухту Астравой у паўночнай частцы Іка-на-Мануі прыбыў карвет¹ «Герольд». Капітан карвета Габсон высадзіўся на бераг у вёсцы Каро-ра-Рэка. Жыхарам вёскі было загадана прысці на сход, і там ім прачыталі граматы, якія дала каралева Вікторыя капітану Габсону.

Пятага студзеня наступнага года галоўныя новазеландскія правадыры былі запрошаны к англійскаму рэзідэнту, у вёску Пара. Капітан Габсон хацеў схіліць іх к прызнанню дзяржаўнага права Англіі над Новай Зеландыяй. Пачаўшы з таго, што каралева Вікторыя збіраецца паслаць сюды яшчэ судны і войска, ён запэўніў правадыроў, што на іх уладу ніхто не замахнецца, што яны захаваюць цалкам і поўнасцю сваю свабоду. «Аднак,—дадаў ён,—зямля павінна перайсці к каралеве, якая шчодро абдорыць за гэта».

Большасці правадыроў гэты кантракт здаўся невыгодным, і яны адмовіліся зацвердзіць яго. Але каштоўныя падарункі і яшчэ больш шчодрыя абяцанні капітана Габсона спакусілі дзікуноў, і пратэктарат Англіі над Новай Зеландыяй быў прызнаны правадырамі. Пра ўсе падзеі, якія здарыліся з гэтага дня да моманту выхаду «Дункана» з Клайдскай затокі, ведаў Паганель, і ён ахвотна расказаў пра іх сваім спадарожнікам.

— Я паўтараю тое, што ўжо неаднойчы гаварыў вам,—сказаў Паганель у адказ на пытанні падарожнікаў.—Новазеландцы—гэта мужны народ, і, паслухаўшы аднойчы Габсона, яны пасля грудзямі абаранялі ад захопнікаў кожную пядзію сваёй зямлі. Маарыйскія плямёны арганізаваны таксама, як і старыя кланы ў Шатландыі. Гэта роды, якія знаходзяцца пад уладай правадыра, і ён патрабуе безумоўнага прызнання сваёй улады. Мужчыны-новазеландцы—гордыя і адважныя людзі. Адны з іх—высокія, з гладкімі даўгімі валасамі, падобны на мальтыйцаў, другія—невысокія, пры-

¹ Трохмачтавае ваеннае судно з адной адкрытай палубай.

садзістыя, падобныя на мулатаў. Але і адны і другія дужыя, ваяўнічыя і гордыя. Не дзіва, што на тэрыторыі Іка-на-Мануі ідзе бесперапынная вайна з англічанамі, бо тут жыве славутае племя вайкатаў; барацьбой супроць захопнікаў кіруе таленавіты вайсковы начальнік Вільям Тампсон.

— А хіба англічане,—запытаў маёр,—не заўладалі галоўнымі гандлёвымі, насельніцкімі і стратэгічнымі пунктамі Новай Зеландыі?

— Зразумела, дарагі маёр,—адказаў географ.—Пасля таго як астравы перайшлі пад пратэктарат Англіі, капітан Габсон, стаўшы губернатарам калоніі, падзяліў яе тэрыторыю на дзевяць правінцый. Адміністрацыйны падзел астравоў быў зроблены не адразу, а паступова—з 1841 да 1862 года. У сучасны момант астравы падзелены так: Іка-на-Мануі на чатыры правінцыі—Оклэнд, Таранкі, Велінгтон і Гауксбей, паўднёвы востраў—на пяць правінцый: Нельсон, Мальборо, Кентэрберы, Отаго і Саутлэнд. Насельніцтва астравоў па вестках на 30 чэрвеня 1864 года складалася са ста васьмідзiesiąці тысяч трохсот сарака шасці чалавек. Усюды выраслі даволі буйныя гарады. Калі мы трапім у Оклэнд, вы палюбіце гэты чароўны горад, размешчаны на вузкім перашыйку ў Ціхім акіяне. Оклэнд, не гледзячы на сваё кароткае існаванне, налічвае ўжо дванаццаць тысяч жыхароў. На захадзе вырас горад Н'ю-Плімут; на ўсходзе—Агурыры; на поўдні—Велінгтон. Усё гэта квітнеючыя гандлёвыя гарады з хутка растучым насельніцтвам. На паўднёвым востраве выраслі гарады Нельсон, Піктон, Крыстчэрч, Інверкаргіль і Дэндзін, куды з усіх канцоў свету з'язджаюцца шукальнікі золата. Заўважце, што гэта не зграмаджэнне хацін якога-небудзь дзікага племені; усё гэта сапраўдныя гарады з партамі, банкамі, докамі, царквамі, музеямі, батанічнымі садамі, добрачыннымі таварыствамі, філасофскімі інстытутамі, масонскімі ложамі, клубамі, спявацкімі таварыствамі, тэатрамі і нават палацам сусветнай выстаўкі. Якраз у сёлетнім 1865 годзе тавары і вырабы ўсяго свету выстаўлены ў гэтым палацы ў краіне людаедаў.

— Не зражаючы на тое, што тут не спыняецца вайна з тубыльцамі?—запытала Элен.

— Англічан мала турбуе гэта вайна,—адказаў Паганель.— Яны б'юцца адной рукой, а другой наладжваюць выстаўкі, і, як бачыце, гэта зусім магчыма. Мала таго, пад стрэламі новазеландцаў яны нават пракладваюць чыгункі. У правінцыі Оклэнд збудаваны чыгункі ў Друры і Мэрэ-Мэрэ; рэйкі кладуць па тэрыторыі, занятай паўстанцамі. Я гатовы ісці ў заклад, што рабочыя будаўніцтва не адзін раз кідалі

кірку і з вінтоўкай у руках абараняліся, схваўшыся за лакаматыў.

— І гэтая бясконца вайна прадаўжаецца і цяпер?— запытаў Джон Мангльс.

— Мінула доўгіх шэсць месяцаў з таго часу, як мы пакінулі Еўропу,—сказаў Паганель.—Таму я не магу вам сказаць пэўна, што тут адбываецца. Весткі, якія я знайшоў у сеймурскіх і мэрыбораўскіх газетах у часе пераезду цераз Аўстралію, маюць занадта павярхоўны характар. Аднак у той час на Іка-на-Мануі здорава біліся!

— Калі пачалася гэтая вайна?—запытала Мэры.

— Вы хочаце запытацца, калі яна аднавілася, міс Мэры?—адказаў Паганель.—Першае паўстанне адбылося ў 1845 годзе. Апошняе-ж пачалося ў канцы 1863 года. Аднак ужо задоўга да гэтага маарыйцы таемна падрыхтоўвалі паўстанне супроць сваіх прыгнятальнікаў—англічан. Мясцовыя нацыяналісты хацелі абраць каралём старога маарыйскага правадыра Потатау, а вёска між рэкамі Вайкато і Вайпой, у якой ён жыў, зрабіць сталіцай новага каралеўства. Сам Потатау быў больш хітрым, як адважным старым, але ў яго быў разумны і энергічны першы міністр—Вільям Тампсон, з племені Нгаціхахуа, які валодаў Оклендскім перашыйкам да захопу яго англічанамі. Тампсон злучыў раскіданыя сілы маарыйцаў. Па яго нагавору адзін правадыр з Таранакі згуртаваў вакол сябе ўсе плямёны сваёй акругі; другі правадыр, з Вайкато, устанавіў сапраўдную «Зямельную лігу», якая пераконвала тубыльцаў не прадаваць сваёй зямлі англічанам. Як у цывілізаваных краінах, тубыльцы пачалі з мітынгаў і закончылі паўстаннем. Англійскія газеты пачалі друкаваць трывожныя карэспандэнцыі з Новай Зеландыі, і ўрад сур'ёзна зацікавіўся дзейнасцю «Зямельнай лігі». Карацей кажучы, міна гатова была выбухнуць, і нехапала толькі іскры,—сутычкі супроцьлеглых інтарэсаў,—каб загрымеў гэты выбух.

— І гэтая сутычка адбылася?—запытаў Гленарван.

— Яна адбылася ў 1860 годзе, у правінцыі Таранакі, на паўднёва-заходнім узбярэжжы Іка-на-Мануі. Аднаму тубыльцу належала шэсцьсот гектараў зямлі недалёка ад Н'ю-Плімута. Ён прадаў гэтую зямлю англійскаму ўраду. Але калі прышлі каморнікі, каб змераць участак, правадыр Кінга заявіў пратэст. Ён ператварыў спрэчны участак зямлі ў сапраўдную крэпасць. Але англійскі палкоўнік Гольд лёгка ўзяў гэту крэпасць. У гэты дзень прагучэлі першыя стрэлы каланіяльнага паўстання.

— Ці шмат ёсць маарыйцаў?—запытаў Джон Мангльс.

— Маарыйскага насельніцтва намнога менш стала за апошняе стагоддзе. У 1769 годзе Кук налічваў яго, пры-

кладна, чатырыста тысяч душ. У 1845 годзе перапіс, зроблены каланіяльнай адміністрацыяй, паменшыў гэтую лічбу да ста дзевяці тысяч. Гэта вынік сумеснага дзеяння карных экспедыцый, хвароб і спіртных напіткаў, прывезеных англічанамі. Сёння тубыльнае насельніцтва астравоў складае, прыкладна, дзевяноста тысяч чалавек, у тым ліку трыццаць тысяч воінаў, якія яшчэ доўга будуць супраціўляцца захопнікам.

— І гэтае паўстанне праходзіць паспяхова для тубыльцаў?—запытала Элен.

— Пакуль што—так,—адказаў географ.—Самі англічане неаднаразова вымушаны былі прызнавацца, што тубыльцы праяўляюць надзвычайную храбрасць. Яны вядуць партызанскую вайну, ухіляючыся ад вялікіх боек, нападаючы на маленькія атрады, на гаспадаркі каланістаў. Генерал Камерон заявіў неяк, што па-за фартамі ён не адчувае сябе ў бяспечнасці, бо за кожным кустом можа быць засада. У 1863 годзе, пасля доўгіх і крываваых боек, маарыйцы замацаваліся на ўзвышшы Вайкато, якое пануе над вялікай тэрыторыяй. Тубыльныя агітатары паклікалі да зброі ўсё насельніцтва, абяцаючы, што «яшчэ адно намаганне, і белыя захопнікі наўвекі будуць выгнаны з нашай зямлі». Генерал Камерон камандаваў атрадам з трох тысяч чалавек. Англічане больш не мілавалі тубыльцаў з таго часу, як яны забілі капітана Спрэнта. Бітвы былі ўпартыя і лютыя. Некаторыя з іх прадаўжаліся па дванаццаць гадзін, але, не глядзячы на тое, што еўрапейцы выкарыстоўвалі артылерыю, маарыйцы не здаліся і не ўступілі ні пядзі сваіх пазіцый. Асяродкам тубыльных войскаў было лотае племя Вайкато на чале з Вільямам Тампсонам. Гэты вайсковы начальнік камандаваў спачатку атрадам з двух з паловай тысяч чалавек, лік якога ўзрос да васьмі тысяч пасля далучэння правадыроў Шонгі і Хекі. У гэтай вызваленчай вайне разам з мужчынамі прымалі ўдзел і жанчыны. Але ў нашым грамадстве сіла рэдка бывае на баку праўды. Пасля працяжных боек генерал Камерон уціхамірыў паўстаўшую акругу Вайкато. Жывых маарыйцаў засталася нямнога, і яны паспешна ўцяклі з акругі, пакінуўшы пераможцу бязлюдную краіну. Гісторыя запісала факты вялікага гераізма тубыльцаў. Чатырыста маарыйцаў былі абложаны ў цытадэлі Оракан атрадам генерала Карэя, які палічваў больш тысячы байцоў. Не глядзячы на недахоп яды і вады, тубыльцы больш месяца вытрымлівалі аблогу, адмаўляючыся здацца, і нарэшце, прарваўшы фронт англічан, уцяклі ў непрыступныя балоты.

— Значыцца, вайна скончылася пасля ўціхамірання акругі Вайкато?—запытаў Джон Мангльс.

— Не, мой сябра,—адказаў Паганель.—Заўладаўшы Вайкато, англічане рашылі накіравацца ў правінцыю Таранакі,

дзе Вільям Тампсон замкнуўся ў крэпасці Матантава. Але я прадбачу, што гэта перамога нялёгка дастанецца ім. У дзень майго ад'езду з Парыжа прышла вестка, што племя Таранга скарылася губернатару і «добраахвотна» аддало Англіі тры чвэрткі сваёй зямлі. У гэтым паведамленні гаварылася таксама, што і Вільям Тампсон пачаў перагаворы аб здачы. Але аўстралійскія газеты, якія я нядаўна прачытаў, не толькі не пацвердзілі гэтага, але, наадварот, праракалі доўгае супраціўленне тубыльцаў.

— Выходзіць, Паганель,—сказаў Гленарван,—ваенныя дзеянні разгортваюцца ў сучасны момант у правінцыях Окленд і Таранакі?

— Я так думаю.

— Гэта значыць недалёка ад нас?

— Напэўна. Мы-ж прычалілі к берагу амаль каля самага мыса Каўна, над якім развяваецца маарыйскі сцяг.

— Думаю, што нам лепш было-б хутчэй выбрацца на поўнач,—сказаў Гленарван.

— Згодзен з вамі,—адказаў Паганель.—Новазеландцы неймаверна раззлаваны на еўрапейцаў і асабліва на англічан. Было-б вельмі непрыемна, каб мы трапілі да іх у лапы.

— Але можа мы спаткаем паблізу які-небудзь англійскі атрад?—запытала Элен пасля некаторага маўчання.

— Магчыма, але спадзявацца на гэта не варта,—адказаў Паганель.—Маленькія атрады баяцца выходзіць на поле, калі за кожным кустам іх можа падпільноўваць засада. Таму нам няма чаго і марыць набыць канвой з салдатаў. Але ўздсўж заходняга берагу размешчаны маёнткі каланістаў, і, пераходзячы ад аднаго к другому, мы лёгка дойдзем да Окленда. Я думаю нават над тым, ці не лепш нам пайсці па шляху, якім прабіраўся Гохштэтэр?—уніз па цячэнню Вайкато.

— А хто гэты Гохштэтэр?—запытаў Роберт Грант.

— Гэта вядомы падарожнік, мой хлопчык,—адказаў Паганель.—Член навуковай камісіі, удзельнічаў у сусветным плаванні аўстрыйскага фрэгата «Навара» ў 1852 годзе.

— Скажыце, пане Паганель,—сказаў Роберт, вочкі якога запаліліся пры думцы аб падарожжах,—ці былі ў Новай Зеландыі свае вялікія даследчыкі, як Бёрк і Сцюарт у Аўстраліі?

— Вядома, былі, мой хлопчык. Напрыклад, доктар Гудер, прафесар Брызар, натураліст Дыфенбах і Юліус Гаст. Але, не гледзячы на тое, што многія з іх аддалі жыццё за свае смелыя спробы, яны не карыстаюцца такой вядомасцю, як даследчыкі Аўстраліі або цэнтральнай Афрыкі.

— А вы ведаеце іх гісторыю?—запытаў хлопчык.

— Вядома, але я бачу, што ты хочаш ведаць аб усім столькі-ж, колькі і я.. Няхай так будзе, раскажу табе.

— Калі ласка, пане Паганель, раскажыце!

— І мы паслухаем вас, Паганель,—сказала Элен.—Ужо не першы раз з-за дрэннага надвор'я мы набываем каштоўныя весткі. Расказвайце-ж усім нам.

— Слухаю. Але толькі расказ мой будзе кароткім. Тут не было адважных даследчыкаў, якія біліся сам-на-сам з аўстралійскім мінатаўрам¹. Новая Зеландыя вельмі маленькая краіна і даследаванне яе не мела асаблівых цяжкасцей. Таму вось героі, пра якіх я вам раскажу, былі не падарожнікамі, а звычайнымі турыстамі, якія сталі афіярамі звычайных дарожных выпадкаў.

— Хто-ж гэта былі?—запытала Мэры Грант.

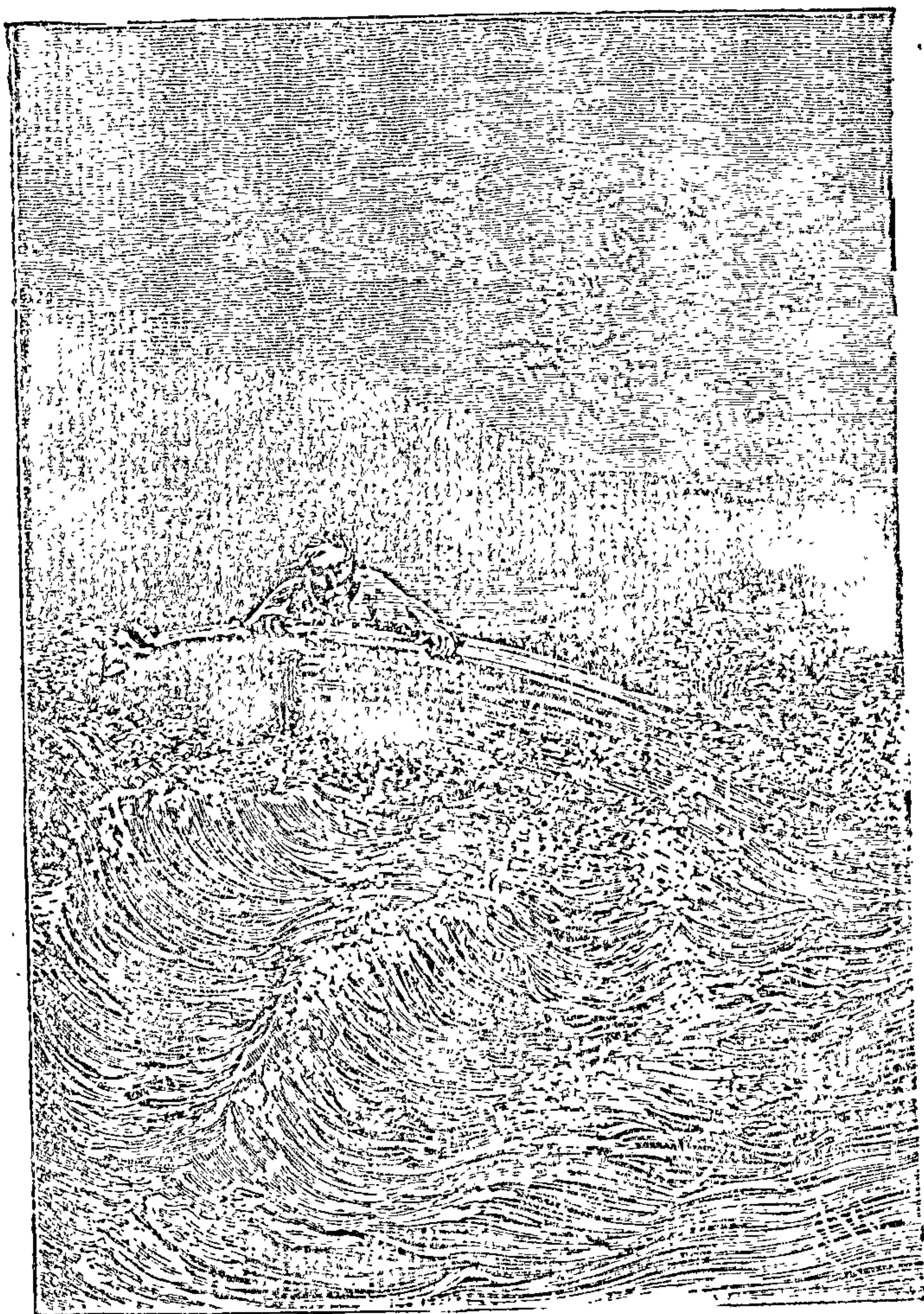
— Геометр Уіткомб і Чарльтон Гавіт,—той самы, які знайшоў астанкі Бёрка,—памытаеце, я вам раскажы пра яго на прывале каля берагоў Вімеры. Уіткомб і Гавіт стаялі на чале двух самастойных экспедыцый, накіраваных для даследавання вострава Таваі-Пуна-му. Абедзве экспедыцыі выехалі з Крыстчэрча ў пачатку 1863 года, каб знайсці перавалы ў горах паўночнай часткі правінцыі Кентэрберы. Гавіт, перайшоўшы горны ланцуг каля паўночных граніц правінцыі, паставіў свой лагер на беразе возера Брунера. Уіткомб-жа знайшоў у даліне Ракапа праход, які вёў к усходняму схілу гары Тіндаля. Уіткомба суправаджаў нейкі Якаў Лупер, які пасля надрукаваў у Літльтон-Таймсе спраздачу аб падарожжы і катастрофе. 22 красавіка 1863 года абодва даследчыкі знаходзіліся каля падняжка ледавіка, з якога выцякала рака Ракапа. Яны забраліся на вяршыню гары і пачалі шукаць выгодных праходаў цераз яе. Стомленыя цяжкім уздымам, Уіткомб і Лупер заначавалі на снезе на вышыні чатырох тысяч футаў над узроўнем мора. На працягу наступных сямі дзён яны цягаліся па гарах у пошуках выгоднага перавалу, заходзячы ў цясніны без выйсця, у лагчыны з бяздоннямі, у праходы, загароджаныя абваламі. Яны не маглі распаліць вогнішча з-за недахопу паліва, пакутвалі ад голаду, бо цукар ператварыўся ў сіроп, а сухары—у мокрае цеста; адзежа іх прамокла да ніткі, абутак парваўся дашчэнтку. У дадатак да ўсяго гэтага іх літаральна ела машкара. Так бадзяліся яны да 29 красавіка, праходзячы ў добрае надвор'е па тры мілі за дзень, а ў дрэннае надвор'е—ледзь дзесяць ярдаў, пакуль не набылі на хаціну маарыйца, у якой знайшлі крыху бульбы. Гэта было апошняе снеданне, у якім удзельнічалі два сябры.

¹ *Мінатаўр*—у грэчаскай міфалогіі страшыдла з целам чалавека галавой быка.

Пад вечар яны спусціліся к берагу мора каля вусця ракі Тарамакау. Трэба было перабрацца на правы бераг яе, каб ісці на поўнач, к рэчцы Грэя. Тарамакау—шырская і шматводная рака. Пасля двухгадзінных пошукаў Лупер знайшоў дзве пашкодзаныя пірогі. Ён адрамантаваў іх, як умеў, і звязаў іх разам. Перад заходам сонца сябры спусцілі звязаныя пірогі на ваду. Але лодкі напоўніліся вадою, перш чым яны даехалі да сярэдзіны ракі. Уіткомб саскочыў у ваду і вярнуўся на левы бераг. А Лупер, які не ўмеў плаваць, учапіўся за борт пірогі. Гэта выратавала яго, але раней ён пямала пахваляваўся. Няшчаснага занесла к бурунам. Хваля кідала яго на дно; наступная зноў выцягвала яго на паверхню мора. Яго кідала на скалы. Настала беспрасветная цемра. Дождж ліў як з вядра. А хвалі ўсё гулялі з Луперам,—цела яго было ўсё ў сіняхах. Тым не менш ён не выпускаў з рук борта лодкі. Урэшце пасля доўгіх мук хваля выкінула лодку на бераг. Тут Лупер знепрытомнеў. Назаўтра раніцой, прачнуўшыся, ён папоўз к вадзе і тут убачыў, што плынь несла яго больш чым на мілю ў бок ад таго месца, адкуль ён пачаў пераправу цераз раку. Напіўшыся вады, ён устаў і пайшоў уздоўж берагу па цячэнню ракі. Неўзабаве ён знайшоў свайго таварыша ў балотнай твані. Уіткомб быў нежывы. Лупер голымі рукамі выкапаў у пяску яму і пахаваў свайго сябра. Праз два дні самога Лупера, які паміраў ад голаду, падабралі жаласлівыя маарыйцы—ёсць і такія! Чацвертага мая яны прывялі яго ў лагер Чарльтона Гавіта каля возера Брунера. Лупер не мог, вядома, прадбачыць, што і гэты даследчык загіне ад такой-жа смерці ледзь праз шэсць тыдняў пасля сканання няшчаснага Уіткомба...

— Так,—сказаў Джон Мангльс,—можна падумаць, што падарожнікі звязаны між сабой нейкім ланцюгом, і варта сярэдняму звяну яго лопнуць, як яны гінуць адзін за адным...

— Ваша праўда, Джон,—сказаў Паганель.—Я сам неаднаразова заўважаў гэта. Ну, скажыце, дзеля якога закона салідарнасці Гавіт павінен быў загінуць амаль пры аднолькавых акалічнасцях з Уіткомбам? Я не магу адказаць на гэта пытанне. Чарльтону Гавіту каланіяльны ўрад даручыў намеціць трасу шасе ад даліны Хурунуі да вусця Тарамакау. Ён выехаў 1 студзеня 1863 года ў суправаджэнні пяці чалавек. Ускладзенае даручэнне ён выканаў вельмі добра, і згодна яго ўказанняў была праведзена дарога даўжынёй на сорак міль. Пасля гэтага Гавіт вярнуўся ў Крыстчэрч і, не глядзячы на набліжэнне зімы, прапанаваў прадоўжыць работу. Адміністрацыя дала на гэта згоду. Гавіт папоўніў запасы прадуктаў і вярнуўся ў свой лагер, каб перазімаваць там. Якраз у гэты час ён падабраў Якава Лупера. 27 чэрвеня Гавіт пакінуў лагер у суправаджэнні двух сваіх тава-

Лупер учаніўся за борт пірогі.

рышоў—Роберта Літля і Генры Мюліса. Яны перабраліся цераз возера Брунера. З таго часу ніхто ніколі не бачыў іх. Іх лодку знайшлі перавернутай на беразе. Няшчасных шукалі на працягу дзевяці тыдняў, але дарэмна. Тады стала зразумелым, што гэтыя няшчасныя не ўмелі плаваць і ўтапіліся ў возеры.

— А чаму не дапусціць, што яны жывыя і ўзяты ў палон якім-небудзь новазеландскім племенем?—запытала Элен.— Няма-ж прамых доказаў іх смерці.

— О не, місіс, з таго часу, як яны загінулі, прайшло больш года, і яны не вярнуліся... А калі чалавек больш года не варочаецца з унутранай Новай Зеландыі, дык можна не сумнявацца,—прашаптаў пад канец Паганель,—што ён беспаваротна загінуў.

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТЫ

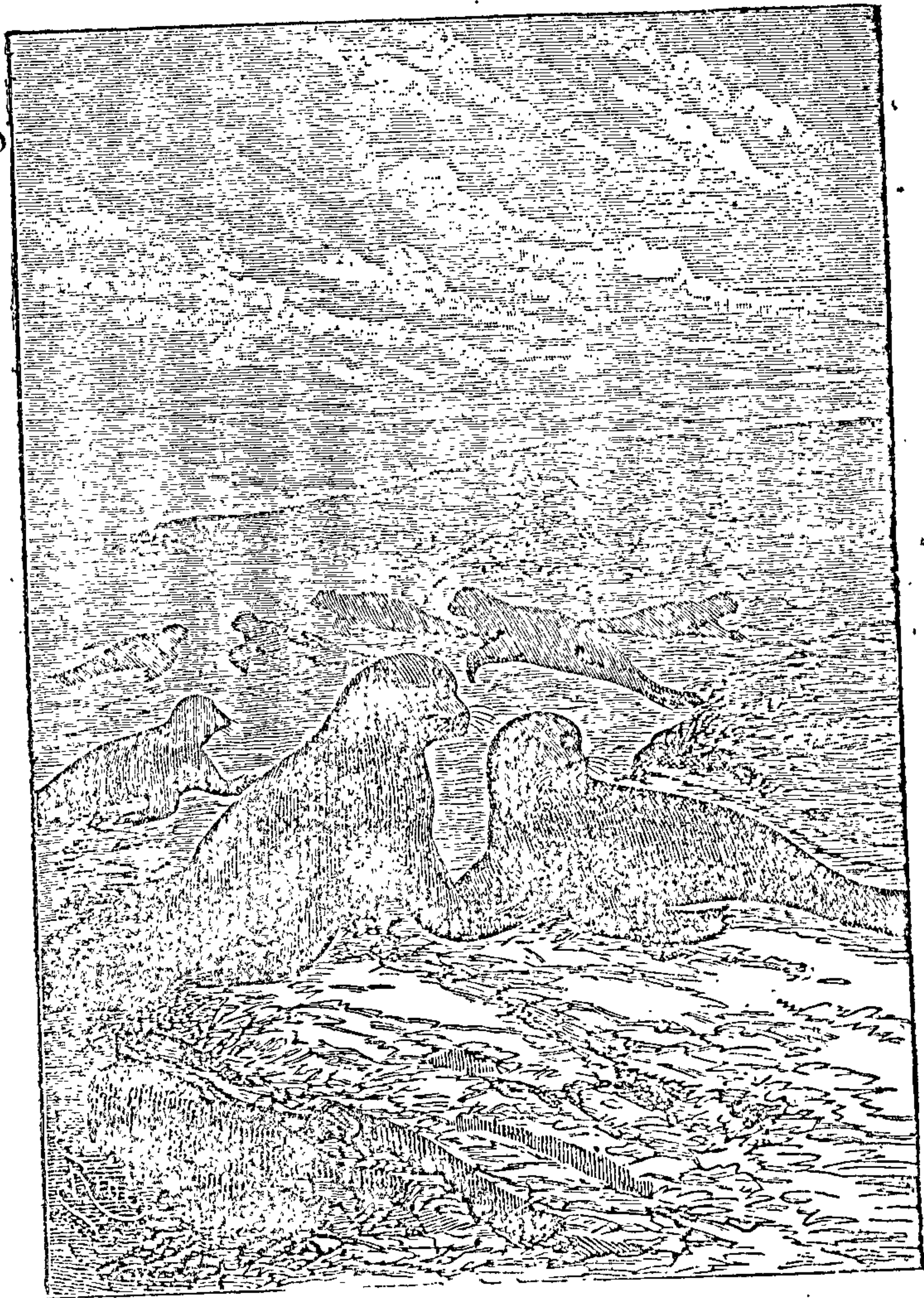
Трыццаць міль на поўнач

Сёмага лютага, а шостаі гадзіне раніцы, Гленарван падаў сігнал да выхаду. Дождж сціх яшчэ ноччу. Неба, укрытае воблакамі, не прапускала прамых сонечных праменьняў. Умераная тэмпература спрыяла падарожнікам і дазволіла без асаблівай стомы зрабіць дзённы пераход.

Паганель прамераў па карце адлегласць між мысам Кахуа і Оклендам. Яна была роўна васьмідзсяці сухаземным мілям, або васьмі дзённым пераходам па дзесяць міль кожны. Пры складанні маршрута географ адмовіўся ад ходу ўздоўж звілістага марскога берагу і намеціў другі, больш кароткі шлях. Гэты шлях праходзіў цераз месца злучэння рэк Вайкато і Вайпы, трыццаць міль на поўдзень ад пункта, дзе яны высадзіліся. Адсюль маршрут падарожнікаў ішоў па Оклендскаму паштоваму гасцінцу, цераз увесь востраў ад Напіра да Окленда. Па шляху быў гарадок Друры, добрыя гасцініцы якога хваліў Гохштэтэр.

Усклаўшы на спіну кожны сваю долю цяжару прадуктаў, падарожнікі пайшлі уздоўж берагу бухты Аотэа. Дзеля асцярожнасці яны ішлі цеснай групкай, трымаючы напачатку зараджаныя карабіны і пільна ўглядаючыся ўдалечыню ў узгоркавую раўніну на ўсходзе. Паганель не выпускаў з рук цудоўнай карты Джанстона і радаваўся як артыст, пераконваючыся ў дакладнасці яе ў найменшых дэталях.

На беразе, што заліваўся хвалямі прыліву, гуляла некалькі марскіх жывёл, якія без страху пазіралі на падарожнікаў. Гэта былі цюлені. Іх куртатыя морды з шырокім ілбом і выразлівымі вачыма мелі добрадушны выгляд. Цюленяў безліч на берагах Новай Зеландыі, і паляванне на іх дае вялікія прыбыткі, бо іх тлушч і скуры карыстаюцца вялікім попытам.

Цюлені ляжлі на беразе.

Сярод цюленяў Паганель заўважыў некалькі марскіх сла-
ноў. Гэтая вялікая жывёла, лянiва разлэгшыся на мяккай
падсцілцы з вадаростаў, падымала свае хобаты, і, нібы гры-
маснічаючы, шавяліла грубым шоўкам сваіх доўгіх вусоў,
закручаных кольцамі, як барада франта.

Роберт, які з цікаўнасцю назіраў за гэтымі цікавымі жы-
вёламі, раптам усклікнуў:

— Глядзіце! Цюлені ядуць каменьчыкі!

І сапраўды, многія цюлені прагна елі каменне, рассыпа-
нае на беразе.

— Так, ты не памыліўся, Роберт,—сказаў Паганель.—
Гэтая жывёла і сапраўды глытае каменне.

— Дзіўная яда!—заўважыў Роберт.

— У тым-жа і справа, мой хлопчык, што гэта не яда.
Вось убачыш, яны зараз палезуць у ваду!

Сапраўды, каля дзесятка цюленяў, якія толькі што «лад-
елі» камення, нырнулі ў ваду і зніклі з вачэй. Цюлені глы-
таюць каменне як баласт, каб лягчэй хавацца пад вадой.
Вярнуўшыся на зямлю, яны выкідаюць гэтае каменне. Але
Гленарван не мог траціць каштоўнага часу на чаканне іх
звароту, і як не хацелася Паганелю прысутнічаць пры гэ-
тым, як цюлені будуць вызваляцца ад свайго баласта, яму
давялося далучыцца да атрада і ісці далей.

А дзесятай гадзіне падарожнікі прыпыніліся, каб пасне-
даць каля падножжа вялікай базальтавай скалы на беразе
мора. Устрычная мель, што была побач, забяспечыла іх да-
статковай колькасцю гэтых малюскаў. Але сырыя ўстрыцы
аказаліся нясмачнымі. Паганель параіў тады Ольбінету
спячы іх на гарачым вугаллі. У такім выглядзе гэта страва
намнога смачнейшая.

Потым атрад зноў крануўся ў дарогу ўздоўж берагу
бухты. На грэбнях скал знайшлі сабе прытулак безліч пту-
шак. Тут былі фрэгаты, чайкі, альбатросы, глупышы.

К чатыром гадзінам папоўдні атрад прайшоў ужо дзе-
сяць міль. Гэты першы пераход быў лёгкай, і ніхто не ста-
міўся. Элен і Мэры прапанавалі ісці ўперад да надыходу
ночы. Атрад быў у гэты час недалёка ад даліны ракі Вайпы,
якая пачыналася за ўзгоркамі.

Дарога вяла полем, якое зарасло густой зялёнай травой.
З першага позірку падарожнікі вырашылі, што ісці будзе
лёгка. Але, ступіўшы на зялёны дыван, яны зразумелі, што
радасць іх была заўчаснай. Траву змянілі зараснікі невысо-
кіх кустоў з белымі кветкамі. Сярод іх раслі папаратнікі,
якіх так многа ў Новай Зеландыі. Даводзілася працярэблі-
ваць сабе дарогу сякерай, адваёўваючы кожны крок ў ліпкіх
сцяблоў. Тым не менш к васьмі гадзінам вечара маленькі

атрад мінуў першыя прыгор'і хрыбта Хакарыхатоа і тут спыніўся лагерам.

Пасля пераходу ў чатырнаццаць міль адпачынак здаўся асабліва прыемным. Таму што ні фургона, ні палаткі не было, падарожнікі размясціліся проста на зямлі, у засені пышнай нарфолькскай сасны. На шчасце, у атрадзе было даволі коўдраў, і, паслаўшы іх, усе ляглі спаць.

Гленарван прыняў неабходныя меры перасцярогі на ноч. Ён сам і яго спадарожнікі, узброеныя да зубоў, павінны былі па чарзе вартаваць усю ноч да раніцы. Яны не распальвалі вогнішча: вогненны бар'ер—выдатная абарона ад дзікіх звяроў, але ў Новай Зеландыі няма ні тыграў, ні мядзведзяў, ні львоў, ні іншых буйных драпежнікаў, калі не лічыць саміх новазеландцаў, а вогнішча магло толькі прывабіць гэтых двуногіх ягуараў.

Пераначавалі спакойна. Падарожнікі маглі паскардзіцца толькі на абрыдлых земляных блох, укусы якіх даволі непрыемны, ды на адважнае сямейства палявых мышэй, якія спрабавалі сваімі моцнымі зубамі атакаваць мяхі з ежай атрада.

Назаўтра раніцой, 8 лютага, Паганель прачнуўся ў добрым настроі, амаль зміраны з краінай. Маарыйцы, якіх ён больш за ўсё баяўся, не трывожылі яго нават у сне. Ён адразу паведаміў аб гэтым Гленарвану.

— Я пачынаю спадзявацца,—сказаў ён,—што гэтая маленькая прагулка скончыцца шчасліва. Сёння ўвечары мы дойдзем да месца злучэння Вайкато і Вайпы і выйдзем на Оклендскі паштовы гасцінец, дзе сустрэча з тубыльцамі будзе ўжо мала магчымай.

— Колькі нам трэба прайсці да гасцінца?—запытаў Гленарван.

— Міль пятнаццаць. Гэты пераход не большы за той, які мы ўчора зрабілі.

— Але мы не пройдзем за дзень пятнаццаці міль, калі дарога будзе як і раней, ісці сярод зараснікаў,—запярэчыў Гленарван.

— Не,—адказаў Паганель,—мы пойдзем берагам ракі Вайпы. Там дарога павінна быць лёгкай.

— У дарогу! У дарогу!—скамандаваў Гленарван, убачыўшы, што падарожніцы падрыхтаваліся к паходу.

На працягу першых гадзін хмызнякі сапраўды затрымлівалі атрад. Дарога была непраходнай ні для экіпажаў, ні для коней, таму падарожнікі не шкадавалі аб сваім аўстра-лійскім фургоце. Да таго часу, пакуль Новая Зеландыя не перапляцецца сеткай шасейных дарог, па яе сцежачках можна будзе прайсці толькі пешаходу. Папаратнікі, якіх расце тут безліч, абараняюць родную зямлю ад захопнікаў з такой-жа ўпартасцю, як і самі маарыйцы.

Атраду давлялося перамагчы тысячы перашкод пры пераходзе па раўніне, акружанай узгоркамі Хакарыхатоа. Але каля паўдня падарожнікі дайшлі да Вайпы, і далей дарога стала лепшай.

Даліна Вайпы была чароўная. Мноства ручайкоў, якія ўліваліся ў раку, павабна выгіналіся сярод хмызнякоў даліны. Як пісаў натураліст Гукер, у Новай Зеландыі расце дзве тысячы відаў раслін, з іх пяцьсот уласцівы толькі гэтым астравам. Тут мала кветак, і яны не адрозніваюцца яркасцю фарбаў. Мала таксама і аднагадовых раслін, але затое папаратнікаў, парасонавых і злакаў—вялікі збытак.

То тут, то там красаваліся асобныя дрэвы з чырвонымі кветкамі—«метросідэрас», нарфолькскія сосны, туі з вертыкальна растучым галлём, рознавіднасці кіпарысаў, так званыя «рыму», такія-ж сумныя, як і іх еўрапейскія родзічы. Усе гэтыя ствалы былі аплецены бясконца рознастайнымі папаратнікамі. Між галлём дрэў і ў кустах пырхалі і шчабяталі какаду, зялёныя какарыкі з чырвоным паяском на грудзях, таupo з пышнымі чорнымі бакамі і велізарныя, велічынёй з качку, рыжыя папугаі з раскошным апярэннем, празваныя натуралістамі «паўднёвымі нестарамі».

Маёру і Роберту ўдалося, не адыходзячы далёка ад атрада, застрэліць некалькі бекасаў і курапатак, якія гарэзавалі сярод нізкарослых хмызнякоў. Каб не траціць часу на прывале, містэр Ольбінет абскуб іх дарогай.

Паганель цікавіўся толькі тымі птушкамі, якія ўласцівы выключна Новазеландскаму архіпелагу. Цікаўнасць вучонага заглушыла ў ім апетыт падарожніка. Ён успомніў,—а вядома, што памяць у Паганеля была дасканалая,—адну дзіўную тубыльную птушачку—туі. Яе еўрапейскія натуралісты завуць то перасмешнікам за яе бесперапынны рэзкі рогат, то манахам—за яе чорнае, як смала, апярэнне з белым каўнерыкам, яксе нагадвае адзенне манаха-дамініканца.

— За зіму гэтая птушка так тлусцее,—расказваў ён маёру,—што аж хварэе. Яна не можа больш лятаць. Тады яна раніць сябе ў грудзі ўдарамі дзюбы, каб вызваліцца ад лішняга тлушчу. Хіба гэта не дзіўна, Мак-Набс?

— Гэта так дзіўна,—адказаў маёр,—што я не веру ні аднаму слову.

Паганель быў надзвычай засмучаны, што яму не ўдалося злавіць ні адной туі і давесці маёру сваю правату, паказаўшы рубцы ад загоеных ран на яе грудзях.

Але затое яму пашчасціла сустрэць другую дзіўную птушку, што ўцякла ў пустэльныя мясцовасці ад чалавека і прыручанай ім жывёлы, і якая, як відаць, пагражае зусім знікнуць з новазеландскай фауны. Роберт, бегаючы сярод кустоў, як сапраўдны разведчык, знайшоў у гняздзе з пера-

плеченых каранёў пару птушак, падобных на курэй, але без крылляў і без хвастоў, з чатырма пальцамі на лапах, доўгай, як у бекаса, дзюбай і белым густым апярэннем на ўсім целе. Гэтыя дзіўныя стварэнні здаваліся пераходнай ступенню між птушкавымі і сысунамі.

Гэта былі новазеландскія ківі, або бяскрылыя артгіх *australis* па тэрміналогіі натуралістаў, якія ядуць аднолькава з ахвотай і зерняты, і чарвякоў, і мошак. Гэтая птушка жыве выключна ў Новай Зеландыі, і яе вельмі цяжка акліматызаваць у еўрапейскіх заалагічных садах. Яе арыгінальны выгляд і смешныя рухі заўсёды зварочвалі на сябе ўвагу падарожнікаў. І калі Дзюман-Дзюрвіль арганізаваў сваё славуае падарожжа ў Океанію, Акадэмія навук асоба даручыла яму прывезці ў Еўропу прадстаўнікоў гэтай дзіўнай пароды птушак. Але, не гледзячы на абяцаныя тубыльцам шчодрія падарункі, славуама падарожніку не ўдалося атрымаць ні аднаго ківі.

Паганель быў надзвычай шчаслівы, што мае такую знаходку. Ён беражна звязаў разам пару ківі і панёс іх, маючы намер падараваць іх заалагічнаму саду ў Парыжы. Географ, які ад усяго прыходзіў у захапленне, ужо ўяўляў надпіс на бронзавай дошчачцы над самай прыгожай клеткай у садзе:

*ПАДАРУНАК ЖАКА
ПАГАНЕЛЯ*

Між тым маленькі атрад паспяхова пасоўваўся ўніз па рэчцы Вайпе. Мясцовасць была бязлюдная. Ні адна сцежка не сведчыла аб блізкасці чалавека, ні адзін след не папярэджваў аб пераходзе тубыльцаў. Рака цякла то сярод высокіх кустоў, то сярод голых пясчаных берагоў. У такіх месцах відаць была ўся даліна, да самых гор, якія замыкаюць яе на ўсходзе. Гэтыя горы, вяршыні якіх былі ахутаны туманавай смугой, здалёк стваралі ўражанне нейкіх дагістарычных жывёл, якіх застала раптоўная акамянеласць. Горы былі вулканічнага паходжання. Дый уся Новая Зеландыя ўзнікла параўнаўча нядаўна, у выніку вулканічных працэсаў. Яна на сёнешні дзень прадаўжае бесперапынна падымацца з вады. Некаторыя мясціны яе павярхні за апошнія дваццаць гадоў падняліся на цэлы сажань над узроўнем мора. Агонь яшчэ бушуе ў яе нетрах і вырываецца ва многіх месцах на павярхню зямлі праз шчыліны гейзераў і кратэры вулканаў.

К чатыром гадзінам папоўдні атрад непрыметна прайшоў дзевяць міль. Паганель, які сачыў за ўсімі звільнамі шляху па карце, сказаў, што да месца злучэння Вайкато з Вайпай

не больш пяці міль. Там-жа праходзіць Оклендскі паштовы гасцінец. У гэтым месцы падарожнікі мелі намер значаваць. Адтуль да галоўнага горада правінцыі не больш пяцідзiesiąці міль, гэта значыць тры-чатыры дні хады пешкам або максімум восем гадзін язды, калі выпадкова сустрэнуць паштовую карэту, якая двойчы ў месяц праязджае між Оклендам і бухтай Гаукса.

— Значыцца, заўтра мы ўсё яшчэ будзем начаваць на дварэ?—запытаў Гленарван.

— Так,—адказаў Паганель,—але я спадзяюся, што гэта будзе апошні раз.

— Тым лепш,—сказаў Гленарван,—усё-ж гэта цяжкае выпрабаванне для Элен і міс Мэры.

— Якія яны церпяць без скаргаў,—заўважыў Джон Мангльс.—Дарэчы,—дадаў ён, звяртаючыся да Паганеля,—вы быццам гаварылі пра нейкую вёску, якая знаходзіцца паблізу ад месца злучэння рэк?

— Правільна,—адказаў вучоны,—гэта Нгарнавахія, каля двух міль ад месца злучэння.

— Ці нельга будзе там значаваць? Місіс Гленарван і міс Грант, не думаючы, згодзяцца прайсці лішнія дзве мілі, каб хоць адну ноч пераспаць у чалавечых умовах у гасцініцы.

— У гасцініцы?—Паганель зарагатаў.—У маарыйскай вёсцы—гасцініца!.. Але-ж гэта толькі награмаджэнне нікчэмных хацін, дзе няма не толькі гасцініц, але нават карчмы і зазнага двара. Не, мая парада—чым далей абыйсці гэту вёску!

— Зноў вы падымаеце трывогу, Паганель,—сказаў Гленарван.

— Дарагі сэр, калі маеш справу з маарыйцамі, недаверлівасць лепш за даверлівасць. Я не ведаю, у якіх яны цяпер адносінах з англічанамі, ці скончылася паўстанне перамогай ці паражэннем тубыльцаў, або можа яно цяпер у самым разгары. Без асаблівай скромнасці скажам, што мы—зайздросная здабыча для тубыльцаў, і мне зусім не хочацца спрабаваць на сваёй скуры новазеландскую гасціннасць. Таму я выказваюся за тое, каб мы ўсялякімі спосабамі ўнікалі сустрэчы з тубыльцамі і як мага далей абыйшлі вёску Нгарнавахія. Вось калі мы падыдзем к Друры, гэта будзе іншая рэч—там нашы мужныя спадарожніцы змогуць адпачыць ад дарожнай стомы.

Думка географа ўзяла верх. Элен згадзілася лепш пераначаваць яшчэ адну ноч на вольным паветры, чым ствараць небяспеку для сваіх спадарожнікаў. Ні яна, ні Мэры Грант не згадзіліся спыніцца нанач, і атрад ішоў далей уздоўж берагу ракі.

Роберт знайшоу некалькі ківі.

Гадзіны праз дзве першыя цені вечара пачалі ўзбірацца па схілах гор. Сонца перад заходам вышла з-за воблакаў і асвятліла сваімі касымі праменьнямі ваколіцу.

Вяршыні далёкіх гор загарэліся не надоўга барвовым колерам. Гэта нагадвала развітальны прывет падарожнікам.

Глснарван і яго спадарожнікі паскорылі хаду. Яны ведалі, які кароткі змрок пад гэтай шыратой і што не паспееш вока звесці, як настае ноч. Трэба было абавязкова дайсці да месца злучэння рэк, пакуль сцямнее. Але раптам узняўся густы туман і нельга было знайсці дарогу.

На шчасце, слых замяняў зрок, бяссільны ў цемры. Рокат патока неўзабаве паведаміў падарожнікам, што дзве ракі сышліся ў адно рэчышча. Было восем гадзін, калі яны апынуліся на месцы ўлівання Вайпы ў Вайкато.

— Вайкато тут!—сказаў Паганель.—А Оклэндскі гасцінец цягнецца ўздоўж яе правага берагу.

— Убачым гэта заўтра,—адказаў маёр.—Прыпынімся тут нанач. Мне здаецца, што вунь там расце група дрэў, каля якіх мы можам спыніцца лагерам. Давайце павячэраем і ляжам спаць!

— Павячэраем,—адказаў Паганель,—але толькі сухарамі ды халодным мясам. Агню распальваць не варта. Мы прышлі сюды інкогніто і таксама пастараемся пайсці адсюль. Як добра, што нас схаваў туман!

Атрад спыніўся каля групы дрэў і, кіруючыся парадамі географа, хутка павячэраў халодным мясам і ўлёгся спаць.

Хутка ўсе падарожнікі заснулі глыбокім сном, стомленыя ад пераходу ў пятнаццаць міль.

РАЗДЗЕЛ ДЗЕСЯТЫ

Нацыянальная рака

На другі дзень перад узыходам сонца над ракой навісла густая пеляна туману.

Каля месца злучэння абодвух рэк выпірала востраканечная каса, якая зарасла густым хмызняком. Воды Вайпы, больш шпаркія, на адлегласці, прыкладна, чвэрці мілі не мяшаліся з пlynняй Вайкато; але спакойная і магутная рака ўрэшце перамагала бурлівую рэчку і, стрымаўшы яе імклівасць, плаўна нясла свае хвалі ў Ціхі акіян.

Калі туман апаў, на рэчцы паказалася лодка, якая плыла супроць вады. Гэта была пірога даўжынёй у сем дзесят, шырынёй у пяць і глыбінёй у тры футы, выдзеўбаная цалкам у ствале ёлкі-кахікатэі. Нос яе задзіраўся ўгору, як нос венецыянскай гандолы. На дне пірогі быў разасланы сухі папаратнік.

Пірога хутка імчалася па паверхні вады пад ударамі вёслаў васьмі грабцоў, якія сядзелі на носе. Чалавек, які стаяў на карме, кіраваў лодкай пры дапамозе кароткага вясла.

Гэта быў тубылец гадоў сарака пяці, высокі, з шырокімі грудзямі, мускулісты, узброены з ног да галавы. Пра ніклівы позірк яго глыбока запалых вачэй, маршчыністы высокі лоб, сумны выраз твара наганялі страх.

Гэта быў маарыйскі правадыр, і пры тым высокага ранга: гэта відаць было па татуіроўцы, якая спаласавала ўсё яго цела і была выканана па-майстэрску. Ад ноздраў яго арлінага носа разыходзіліся дзве чорныя спіралі, якія акружалі вочы і губляліся на ілбу пад густымі валасамі. Яго рот з двума радамі асляпляюча белых зубоў быў таксама акружаны татуіроўкай, якая спускалася на падбародак і грудзі.

Татуіроўка—«мока» па-новазеландску—адзнака высокага звання. Яе атрымлівае толькі той, хто паказаў сваю храбрасць у бойках. Рабы і просты народ не маюць на яе права. Татуіроўка высокіх асоб, правадыроў адрозніваецца ад татуіроўкі звычайных воінаў сваёй складанасцю і далікатнасцю работы, прычым найчасцей яна мае ўзоры розных жывёл. Некаторыя з правадыроў разоў па пяць церпяць балючую аперацыю татуіроўкі. І чым чалавек знатнейшы, тым больш ён размалёваны.

Дзюмон-Дзюрвіль паведамляе цікавыя факты аб гэтым звычаі. Ён праводзіць зусім правільную паралель між татуіроўкай і гербамі, якімі ганарацца еўрапейскія арыстакратычныя роды. «Аднак,—кажа ён,—у той час, як герб еўрапейскай сям'і сведчыць толькі аб тым, што заснавальнік роду меў нейкія заслугі і вартасці, якіх можа зусім пазбаўлены яго патомкі, «мока» новазеландца сведчыць пра асабістыя якасці і адвагу свайго ўладара».

Дарэчы, апрача таго, што татуіроўка служыць адзнакай, яна мае яшчэ і бяспрэчную выгоду, робячы скуру неадчувальнай да холаду і ўкусаў маскітаў.

Што да правадыра, які кіраваў лодкай, дык у значнасці яго баявых заслуг нельга было сумнявацца: яго твар меў сляды пяцірадовай татуіроўкі.

Ён быў захутаны ў шырокі плашч з даматканай воўны, аблямаваны сабачымі скуркамі, і падпяразаны фартухом, на якім былі яшчэ сляды крыві ад апошняй бітвы. У яго вушах тырчэлі завушніцы з зялёнага нефрыта, а на шыі віселі пацеркі з пунаму—святых каменьчыкаў, якім забабонныя тубыльцы прыпісваюць цудатворную сілу, з-за пляча ў яго тырчэла руля стрэльбы англійскага ўзору, а пры баку—пату-пату, зброя, падобная на двухбаковую сякеру.

Уперадзе правадыра сядзела дзевяць воінаў ніжэйшага ранга, але таксама да зубоў узброеных і не менш лютых з выгляду. Яны сядзелі нерухома, захінушыся ў свае плашчы. Каля іх ног ляжалі тры сабакі. Восем грабцоў былі, відаць, парабкамі ці рабамі правадыра. Яны грэблі з усёй сілы, і лодка імкліва імчалася супроць вады ракі Вайкато, дарэчы не вельмі шпаркай. Па сярэдзіне лодкі на падсцілцы з папаратніка сядзела дзевяць палонных еўрапейцаў. Ногі ў іх былі звязаны, а рукі вольныя.

Гэта былі Гленарван, Элен, Мэры і Роберт Грант, Паганель, маёр, Джон Мангльс, Ольбінет і абодва матросы.

Напярэдадні ўвечары маленькі атрад у тумане зайшоў у самае сэрца вялікага лагера тубыльцаў. Ноччу новазеландцы заўважылі сонных еўрапейцаў, узялі іх у палон і занеслі звязанымі ў пірогу. З імі да гэтага часу абыходзіліся някепска, але ясна было, што супраціўляцца дарэмна: іх зброя і снаражэнне трапіла ў рукі тубыльцаў, і кулі з уласных іх карабінаў хутка-б спынілі ўсякую спробу супраціўлення.

Палонныя зразумелі з кароткіх англійскіх слоў, якія ўстаўлялі ў сваю гаворку тубыльцы, што англійская армія разбіла іх атрады і што зараз яны ўцякаюць у далёкія вобласці вярхоўя ракі Вайкато.

Правадыр маарыйцаў пасля дарэмнай спробы супраціўляцца англійскай рэгулярнай сіле, пакінуўшы забітымі і раненымі значную частку сваіх байцоў, вырашыў адступіць у глыб краіны, каб завербаваць новых воінаў у вёсках каля рэк і потым пайсці на злучэнне з непераможным Вільямам Тампсонам, які ўсё яшчэ прадаўжаў барацьбу з захопнікамі.

Гэтага правадыра звалі Каі-Куму—імя, грознае па свайму значэнню—«той, хто есць сваіх ворагаў». Каі-Куму быў беззаветна храбрым і ў той-жа час бязмежна лутым чалавекам. Ад яго дарэмна было чакаць літасці. Яго імя было добра вядома кожнаму англічаніну, які жыве ў Новай Зеландыі, і англійскі ўрад абяцаў буйную ўзнагароду таму, хто даставіць яго жывога або мёртвага.

Гэта страшнае няшчасце навалілася на галаву Гленарвана і яго спадарожнікаў у тую самую хвіліну, калі яны былі амаль на парозе Окленда—парта, з якога прамым рэйсам можна было вярнуцца ў Еўропу. Аднак, пазіраючы на спакойны твар Гленарвана, нікому-б не прышло ў галаву, што сэрца яго сціскаецца ад нястрымнага болю.

Шатландзец у хвіліну сур'ёзнай небяспекі цудоўна валодаў сабой. Ён разумеў, што зараз яму трэба быць прыкладам для сваёй жонкі і таварышоў; ён гатовы быў памерці ў любую хвіліну, каб яго смерць магла хоць чым-небудзь палепшыць іх становішча.

Спадарожнікі Гленарвана былі варты такога начальніка. Пазіраючы на іх спакойныя і гордыя твары, нельга было падумаць, што яны падрыхтаваліся да страшнай смерці. На парадзе Гленарвана, яны рашылі трымацца вельмі спакойна перад тубыльцамі.

Толькі такія паводзіны маглі ўразіць жорсткіх дзікуноў. Варта адзначыць, што дзікуны наогул і маарыйцы ў асаблівасці надзелены пачуццём уласнай вартасці і паважаюць гэта пачуццё нават у ворага. Гленарван ведаў, што, надаўшы сабе павагу гордым і бязбоязным выглядам, удзельнікі экспедыцыі гэтым самым пазбавяцца ад лішніх пакут і дрэннага абыходжання.

З часу выхаду з лагера тубыльцы, маўклівыя, як усе дзікуны, ледзь перакінуліся некалькімі словамі між сабой. Аднак з некалькіх вымаўленых імі слоў Гленарван убачыў, што яны разумеюць англійскую мову. Таму ён рашыў запытаць у правадыра, што ён думае з імі рабіць. Звярнуўшыся да Каі-Куму, ён сказаў цвёрдым голасам, без ценю страху:

— Куды вязеш нас, правадыр?

Каі-Куму няветліва паглядзеў на яго і нічога не адказаў.

— Што ты хочаш зрабіць з намі?

У вачах Каі-Куму мільганула маланка, і ён адказаў:

— Памяняць вас на нашых палонных, калі вы дорагі для вашых землякоў; забіць вас, калі яны адмовяцца ад замены.

Гленарван больш не распытваў. Прамень надзеі сагрэў яго сэрца. Ён зразумеў, што нейкія маарыйскія правадыры трапілі ў палон к англічанам, і дзікуны спадзяваліся вярнуць іх у свае рады шляхам замены. Значыцца, надзея яшчэ не згублена, і становішча палонных не такое безнадзейнае, як яму здавалася.

Паганель, якога прыродная жвавасць заўсёды штурхала на крайнасці, ад поўнай безнадзейнасці мігам пераскочыў да поўнай упэўненасці ў выратаванні. Ён цяпер падумаў, што маарыйцы толькі пазбавяць экспедыцыю ад лішніх турбот і клопатаў, даставіўшы ўсіх удзельнікаў яе проста ў распараджэнне англійскага войска, і што, з гэтага пункту гледжання, іх палон быў не няшчасцем, а ўдачай. Супакоіўшыся, вучоны схіліўся над сваёй картай і сачыў па ёй за ўсімі выгінамі плыні ракі Вайкато. Элен і Мэры, ледзьве стрымліваючы сваю трывогу, паціху гутарылі з Гленарванам, і старонні назіральнік ніколі не здагадаўся-б, што жах смерці сціскае іх сэрцы.

Вайкато—нацыянальная рака Новай Зеландыі. Маарыйцы ганарацца ёй і любяць яе, як немцы—Рэйн, а славяне—Дунай. Рэчышча гэтай ракі, даўжынёй на дзвесце

міль, абвадняе самыя ўраджайныя вобласці паўночнага вострава—ад правінцыі Велінгтон да правінцыі Окленд. Імя гэтай ракі носяць усе плямёны, якія жывуць на яе берагах, г. зн. цвет новазеландскай расы, неўтаймоўныя і неўціхаміраныя храбрацы, паўстаўшыя ўсім народам супроць тыраніі захопнікаў-англічан.

Рака гэта амаль невядомая для еўрапейцаў; па ёй плавалі і плаваюць толькі тубыльныя пірогі. Толькі вельмі нямногія турысты асмельваліся наведаць яе вусце. На берагі-ж вярхоўя Вайкато ніколі не ступала нага еўрапейца.

Паганель ведаў, з якой пашанай ставяцца да гэтай ракі тубыльцы. Яму было вядома, што ні адзін даследчык прыроды—еўрапеец не заходзіў далей месца яе злучэння з Вайпай. Таму яму да болю хацелася даведацца, куды павязе сваіх палонных Каі-Куму. Але запытаць было немагчыма, і географ так і не даведаўся-б нічога, каб выпадкова не звярнуў увагі на тое, што слова «Таупо» часта ўспаміналася ў гутарках правадыра са сваімі воінамі. Паганель паглядзеў на карту і ўбачыў, што так названа вялікае возера ў гарыстай частцы вострава, на поўдні правінцыі Окленд. Вайкато бярэ пачатак з гэтага возера. Між возерам і месцам злучэння з Вайпай рака працякае каля ста дваццаці міль.

Паганель па-французску, каб не зразумелі тубыльцы, папрасіў Джона Мангльса вызначыць хуткасць руху пірогі.

— Каля трох міль у гадзіну,—адказаў малады капітан.

— У такім выпадку,—сказаў географ,—калі мы будзем прыпыняцца нанач, падарожжа да возера зойме каля чатырох дзён.

— А дзе размешчаны англійскія атрады?—запытаў Гленарван.

— Гэта цяжка сказаць,—адказаў Паганель.—Аднак ваенныя дзеянні перанесены зараз у правінцыю Таранакі, і, напэўна, англійская армія згрупавана недалёка ад возера Таўпо, на супроцьлеглым схіле гор, бо там ачаг паўстання.

— Будзем спадзявацца, што гэта так,—сказала Элен.

Гленарван сумна паглядзеў на сваю жонку і на Мэры Грант. «Гаротныя жанчыны,—падумаў ён,—апынуцца ва ўладзе лютых дзікуноў, у глушы, дзе нельга разлічваць на дапамогу з боку!»

Але, заўважыўшы, што Каі-Куму сочыць за ім, ён з штучным спакоем пачаў глядзець на бераг. З-за асцярожнасці ён не хацеў даць зразумець дзікуну, што адна з палонніц—яго жонка.

На поўмілі ад месца ўтокі Вайпы пірога прайшла, не спыняючыся, паўз былую рэзідэнцыю караля Потатау. Некалькі разбураных хацін, якія стаялі адна за адной на бе-

разе ракі, сведчылі аб тым, што гэта мясцовасць нядаўна была арэнай жорсткіх боек. Вёска, здавалася, была безжыхароў: Берагі ракі былі бязлюдныя. Сумную цішыню, якая панавала тут, парушалі толькі некалькі вадзяных птушак.

Спалоханая набліжэннем пірогі, узляцела ў паветра і знікла за дрэвамі тапарунга—балотная птушка з чорнымі крыллямі, белым жывоцікам і чырвонай дзюбай. Чаплі матуку—рознавіднасць бугая, попельнага колеру, з дурною мордай,—і пышныя катуту з белым апярэннем, чорнымі лапамі і жоўтай дзюбай, наадварот, спакойна глядзелі на праходзячую міма пірогу і не краталіся з месца. Там, дзе раптоўны ўздых берагу сведчыў аб пэўнай глыбіні ракі, сядзелі катарэ—зімародкі, якія падпільноўвалі ў празрыстай вадзе здабычу—маленькіх вугроў, якіх мільёны кішаць у новазеландскіх водазборах. У месцах, дзе хмызнякі раслі над самай вадой, можна было бачыць велічных удодаў і курэй-султанак за ранішнімі ўбіраннямі. Усё гэтае крылатае царства цешылася спакоем і бяспечнасцю, якія запанавалі тут пасля таго, як вайна прагнала людзей.

У гэтай частцы пlynі шырокае рэчышча ракі Вайкато праходзіла сярод вялікіх пустынных раўнін. Але па меры набліжэння да вярхоўя берагі ракі звужаліся, сціснутыя ўзгоркамі і горамаі, якія абступілі іх з абодвух бакоў. За дзесяць міль ад месца злучэння Вайпы на карце Паганеля была адзначана прытока Кіры-Кірыроа. Сапраўды, хутка пірога праехала, не прыпыняючыся, паўз гэты ручай.

Кай-Куму загадаў пакарміць палонных іх уласнымі прадуктамі, якія ён забраў у часе нападу на падарожнікаў. Сам ён і яго воіны і грабцы харчаваліся ўжыўнай папа-рацю, *ptoris esculenta* па навуковай тэрміналогіі, якую спяклі на вуголлях, і капана—бульбай, якой расло ўдосталь на абодвух астравах.

Мяса ў тубыльцаў не было, а сушаная ялавічына еўрапейцаў, відаць, не выклікала ў іх апетыту.

А трэцяй гадзіне папоўдні на правым беразе ракі паказаліся першыя адгор'і горнага ланцуга Покараа-Рэндж, падобнага на разбураную зубчатую сцяну. Месцамі на недаступных пляцоўках відаць былі руіны па—фартоў, збудаваных маарыйскімі інжынерамі. Знізу гэтыя фарты выглядалі арлінымі гнёздамі.

Сонца ўжо асядала за гарызонт, калі пірога прычаліла к берагу, закіданаму кавалкамі пемзы; Вайкато, якая сцякае са схілаў вулкана, нясе гэту пемзу разам з вадой.

На гэтым месцы расло некалькі дрэў, пад якімі выгодна было стаць лагерам. Кай-Куму загадаў высадзіць на бераг палонных і размясціць іх у цэнтры лагера. Мужчынам звязалі рукі, а жанчын пакінулі на волі.

Яшчэ раней, чым Каі-Куму паведаміў пра свой намер амяняць іх на палонных маарыйцаў, Гленарван і Джон Мангльс абмяркоўвалі розныя спосабы ўцёкаў з палону. Бачачы поўную немагчымасць уцёкаў з лодкі, яны рашылі спрабаваць шчасця на зямлі, у часе прывалу, карыстаючыся начною цемрай.

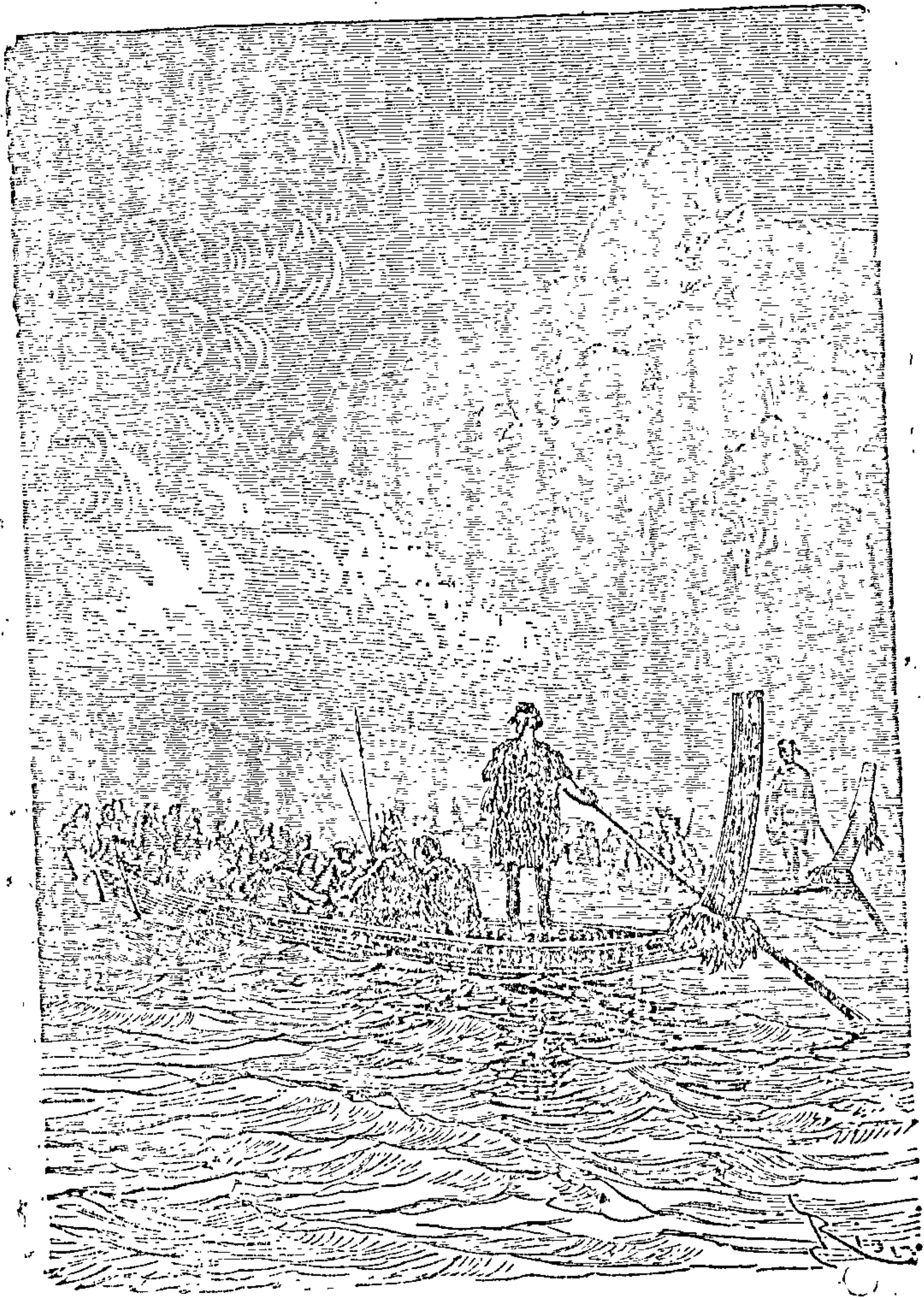
Але пасля гутаркі Гленарвана з маарыйскім правадыром гэтыя ўцёкі былі-б неразумнымі. Трэба было набрацца цярдлівасці і чакаць. Абмен на палонных маарыйцаў быў безумоўна лепшым выйсцем, чым спроба сілай вырвацца на волю і ўцякаць па бязлюднай мясцовасці. Безліч прычын магло затрымаць гэты абмен або перашкодзіць яму, але ўсё-ж неабходна было цярдліва чакаць канца перагавораў. Сапраўды, што маглі зрабіць дзесяць няўзброеных еўрапейцаў з трыццацю добра ўзброенымі дзікунамі? Апрача таго Гленарван быў перакананы, што племя Каі-Куму страціла нейкага важнага правадыра, якога тубыльцам вельмі патрэбна было вырваць з англійскага палону. Ён не памыляўся.

Назаўтра пірога з ранейшай шпаркасцю паплыла па ціхай вадзе Вайкато. А дзесятай гадзіне раніцы яна ненадоўга прыпынілася каля маленькай рэчкі Похайвена, звілістае рэчышча якой праходзіла сярод узгоркаў правага берагу.

Тут да пірогі Каі-Куму далучылася яшчэ адна пірога, у якой сядзелі дзесяць тубыльцаў. Воіны абмяняліся прывітальнымі выгукамі: «Айрэ маі ра», што азначае ў перакладзе «Прыдзі ў добрым здароўі», і абедзве пірогі разам паплылі далей. Уноў прыбыўшыя нядаўна біліся з англічанамі. Гэта відаць было па іх дашчэнтую парванай вопратцы, па скрываўленай зброі, па яшчэ свежых, незагоеных ранах на іх целе. Воіны былі сумныя і маўклівыя. З уласцівай усім дзікунам абыякавасцю яны не звярталі ніякай увагі на палонных еўрапейцаў.

К поўдню на захадзе паказаліся вяршыні Маунгататары. Даліна Вайкато пачала звужацца. Сціснутая вузкімі берагамі рака цякла з шпаркасцю горнага патока. Але пірога прадаўжала плысці супроць вады з ранейшай хуткасцю, толькі грабцы маццей націскалі на вёслы, ды пачалі спяваць аднагучную песню, мелодыя якой была падобна на рытм веславання. Мінуўшы быстрыню, пірогі зноў паплылі па ціхай вадзе Вайкато, якая часта мяняла напрамак, следуючы за раптоўнымі паваротамі свайго рэчышча.

Увечары Каі-Куму загадаў прычаліць к берагу, да якога падступалі горы. Там ужо было чалавек дваццаць тубыльцаў, якія таксама прыплылі на пірогах. Яны распальвалі вогнішча, ставілі лагер. Насустрэч Каі-Куму вышаў другі правадыр, відаць такога-ж самага высокага ранга. Ён

Раніцой абедзве пірогі паплылі побач.

вітаў сабрата па зброі сяброўскім «хонгуі», гэта значыць пацёрся носам аб нос Каі-Куму. Палонных зноў размясцілі ў сярэдзіне лагера і паставілі каля іх надзейную варту.

Назаўтра пірогі зноў паплылі па Вайкато. Да картэжа¹ на працягу ўсяго дня далучаліся ўсё новыя і новыя пірогі, якія прыплылі па прытоках Вайкато. Зараз тут было ўжо не менш васьмідзесяці воінаў, відаць удзельнікаў прыдушанага англічанамі паўстання. Яны ўцякалі ў горы, каб залячыць раны, адпачыць і набрацца новых сіл для барацьбы.

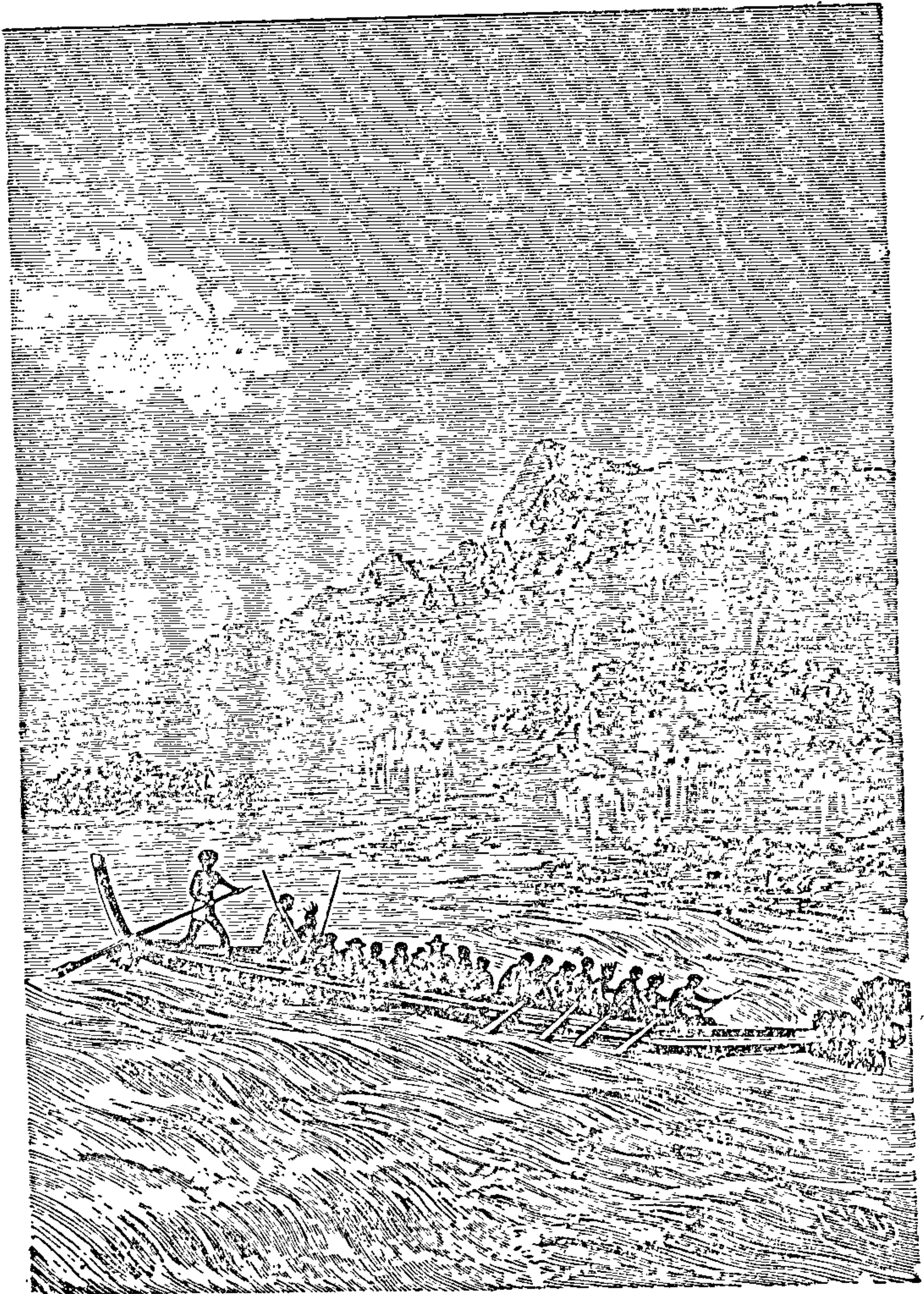
Часам з якой-небудзь пірогі ўзнімаўся голас спевака, які спяваў нацыянальны гімн маарыйцаў з заклікам да барацьбы з прыгнятальнікамі. Гучны голас спевака распываўся рэхам у горах. Пасля кожнай страфы ўсе воіны надхоплівалі прыпеў, стукаючы сябе кулакамі ў грудзі. У такія хвіліны грабцы падвойвалі сілы, і пірогі не плылі, а ляцелі за вадой ракі.

У гэты дзень плаванне было адзначана адной вельмі цікавай з'явай. Каля чатырох гадзін папоўдні пірога з правадыром, не сцішаючы ходу, увайшла ў вузкую цясніну, дзе імклівы паток ярасна біўся аб верхавіны падводных скал і камяністых астраўкоў пасярэдзіне фарватэра. Каб пірога перавярнулася тут, усе седакі загінулі-б, таму што берагі ракі былі непрыгодныя для прытулку. Кожны, хто асмеліўся-б ступіць на гарачую і ўспучаную ціну каля берагоў, абавязкова разлічыўся-б жыццём за сваю дзёрзкую спробу.

Сапраўды, на абодвух берагах ракі струменілі з-пад зямлі тыя самыя гарачыя крыніцы, якія здаўна прыцягвалі да сябе ўвагу падарожнікаў. Берагі ракі былі афарбаваны ў бура-чырвоны колер з прычыны вялікай колькасці вокісу жалеза ў глебе. Паветра было насычана парай серкі. Тубыльцы, здавалася, не адчувалі ніякай шкоды ад гэтых атрутных выпарэнняў, якія курыліся з усіх шчылін у глебе пад уплывам ціску падземных газаў. Але калі для нюху гэта было непрыемным, дык зроку заставалася толькі любавання сапраўды цудоўным відовішчам.

Пірогі ўвайшлі ў густое воблака белай пары. Клубы пары купалам навісалі над ракой. На абодвух берагах ракі відаць былі сотні гейзераў, з якіх адны білі струменямі гарачай вады, а з другіх віліся ўгару высокія слупы беллага дыму. З боку можна падумаць, што гэтыя каскады і фантаны штучна створаны чалавекам, такія яны былі прыгожыя. Пырскі вады, мяшаючыся з малекуламі пары ў паветры, мігцелі ўсімі колерамі радугі.

¹ *Картэж*—урачысты поезд.

На берегах ракі струменілі гарачья крыніцы.

У гэтым месцы дно рэчышча Вайкато бесперапынна то зніжаецца, то павышаецца ад дзейнасці падземнага агню. Недалёка адсюль, на берагах возера Раторуа і на ўсход б'юць гарачыя крыніцы і дымяцца каскады Ратамахана і Тэратата, даследаваныя асобнымі адважнымі падарожнікамі. Уся гэта вобласць багатая гейзерамі, кратэрамі, сернымі крыніцамі. З іх выходзіць багата газаў, якія не знаходзяць выйсця ў вузкіх клапанах кратэраў адзіных на Новай Зеландыі дзеючых вулканаў—Тангарыро і Вакары.

На адлегласці двух міль пірогі плылі пад засенню сернага воблака, ахутаныя навіслымі над вадой клубамі пары. Потым раптам на змену ўдушлівым выпарэнням, ад якіх балелі грудзі, прышло чыстае, свежае паветра. Пірогі мінулі паласу серных крыніц. Да надыходу вечара пірогі ўпэўнена прайшлі яшчэ дзве быстрыні—Гіпапатуа і Гаматэа. З надыходам цемры Каі-Куму спыніўся нанач за сотню міль ад утокі Вайпы ў Вайкато. Рака, якая выгіналася шырокай пятлёй, улівалася тут у возера Таупо.

Назаўтра раніцой, паглядзеўшы на карту, Паганель пазнаў па высокай вяршыні, якая падымалася на тры тысячы футаў у небе, гару Гаубара.

Апоўдні ўвесь картэж пірог увайшоў у возера Таупо, і тубыльцы віталі падыманнем рук шматок тканіны, які лунаў над адной з хацін па беразе. Гэта быў нацыянальны сцяг.

РАЗДЗЕЛ АДЗІНАЦЦАТЫ.

Возера Таупо

У дагістарычныя часы абвал зямной кары ў цэнтры поўночнага вострава Новозеландскай групы ўтварыў бяздонную прорву даўжынёй на дваццаць міль. Вада, сцякаючы са схілаў навакольных гор, паступова заліла гэтую прорву. Яна ператварылася ў возера. Да гэтага часу ні адзін лот не мог змерыць яе глыбіні.

Такое гэта дзіўнае возера Таупо, якое знаходзіцца на вышыні тысячы дзвесце пяцьдзесят футаў над узроўнем мора і акружана гарамі вышынёй на дзве з паловай тысячы футаў. На захадзе—голыя вяршыні, стройна паднятыя ўгору; на поўначы, воддаль—некалькі вяршынь пакрытых лесам; на ўсходзе—шырокая раўніна, па якой віецца дарога, абсаджаная паабাপал кустамі; на поўдні—за паласою лесу—велічныя вулканічныя конусы, якія замыкаюць гэту вялікую водную плошчу. Тут часам бываюць буры не меншыя за акіянскія цыклоны.

Уся гэта вобласць кіпіць і бурліць, як вялікі кацёл. Зямля дрыжыць ад штуршкоў расхваляванай унутры лавы. Гарачыя крыніцы выбіваюцца на яе паверхню. Зямная кара трэскаецца, як скарынка перапечанага хлеба. Уся гэта мясцовасць у адзін прыгожы дзень паднялася-бу у паветры, каб скаваныя ўнутры зямлі газы не знаходзілі гатовага выйсця ў кратэры Тангарыро.

З паўночнага берага возера гэты вулкан узвышаўся, ахутаны слупамі полымя і дыму, сярод раду менш высокіх вогненых узгоркаў. Тангарыро з'яўляецца толькі адным звяном у горным ланцугу гэтай часткі вострава. За ім відаць на раўніне самотная гара Руафау, вяршыня якой, ахутаная воблакамі, падымаецца на дзевяць тысяч футаў над узроўнем мора. Ніхто з жывых не бываў на гэтай вяршыні; чалавечае вока не даследавала глыбіні яе кратэра, між тым як на працягу апошніх дваццаці гадоў трое даследчыкаў пабывалі на самым версе Тангарыро: Бідвіль, Дысон і апошнім—Гохштэтэр.

З гэтымі вулканами звязан рад легенд, і пры іншых умовах Паганель, вядома, раскажаў-бы сваім спадарожнікам, напрыклад, паэтычнае апавяданне аб спрэчках між Тангарыро і Танаракі, якія некалі былі блізкімі суседзямі і сябрамі. Тангарыро, у якога была, як у кожнага вулкана гарачая галава, пазайздросціў Танаракі і набіў яго. Набіты і зняслаўлены Танаракі пачаў уцякаць і, згубіўшы на дарозе вяршыню, схваўся на беразе акіяна. Там ён стаіць і цяпер, адзінокі і сумны, называюць зараз яго—гара Эгмонт.

Але ў Паганеля не было настрою расказаць казкі, а ў яго сяброў—слухаць іх. Яны моўчкі разглядалі паўночна-ўсходні бераг Таупо, куды іх загнаў злы лёс.

Вышаўшы з Вайкато, пірога Каі-Куму абышла касу і прычаліла к усходняму берагу.

Тут рос каштоўны новазеландскі лён. У гэтай вельмі карыснай расліны нічога не прападае дарма: кветка дае высокаякасны мёд; сцябло—смалістае вешчаство, якое замяняе воск; са свежага лісця робяць паперу; з высушанага—вельмі добры трут; з разрэзаных уздоўж сцяблоў віюць вяроўкі, канаты, плятуць невады; з атрэпанага—ткуць коўдры, плашчы, плятуць маты.

Зараснікі гэтага каштоўнага лёну можна сустрэць усюды на абодвух астравах, на берагах акіяна, таксама як і на берагах рэк і азёр. Дзікімі кустамі новозеландскага лёну зарастаюць цэлыя палі; салодкі сок яго цёмначырвоных кветак, якія выглядваюць з пышнага вяночка доўгага лісця, прываблівае мноства птушак.

Па возеры плавалі чароды свойскіх качак, чорнае апярэнне якіх было ўсыпана зялёнымі і шэрымі плямамі.

За чвэртку мілі ад берагу, на крутым схіле гары, відаць быў непрыступны маарыйскі форт.

Воіны па аднаму высадзілі палонных еўрапейцаў з пірогі і, развязаўшы ім рукі і ногі, павялі ў па. Сцежка ў форт вілася сярод зараснікаў лёну. Буйныя галубы з металічным колерам апярэння і шпакі з чырвонымі чубамі ўзляталі ў паветра пры набліжэнні тубыльцаў.

Пасля доўгай хады па сцежцы, якая ішла кругам вакол гары, Гленарван і яго спадарожнікі нарэшце ўвайшлі ў па. Гэта крэпасць была абгароджана трыма агарожамі. Знадворку быў моцны частакол вышынёй у пятнаццаць футаў. Потым ішоў новы рад колля і нарэшце трэці—плот з бярэвення, у якім было шмат байніц. Унутры гэтай трэцяй агарожы на даволі вялікай пляцоўцы сіметрычна размясцілася каля сарака маарыйскіх хацін.

Палоннікі жажнуліся, убачыўшы адсечаныя галовы, якія «ўпрыгожвалі» частакол з унутранай агарожы. Элен і Мэры адварнуліся ад гэтага відовішча не так ад страху, як ад агідлівасці. Галовы належалі правадырам варожых плямён, пераможаных на вайне. Целы іх паелі пераможцы.

Галовы прэпаруюць так: спачатку з іх выскрабаюць мозг, насы ўмацоўваюць дошчачкамі, ноздры напіхаюць кудзеляй для таго, каб яны захавалі форму, раты і павекі сшываюцца, і потым усё вендзяць на працягу трыццаці гадзін. Прыгатаваныя такім чынам галовы захоўваюцца бясконца доўга, не псуюцца і ўяўляюць сабой каштоўныя трафеі.

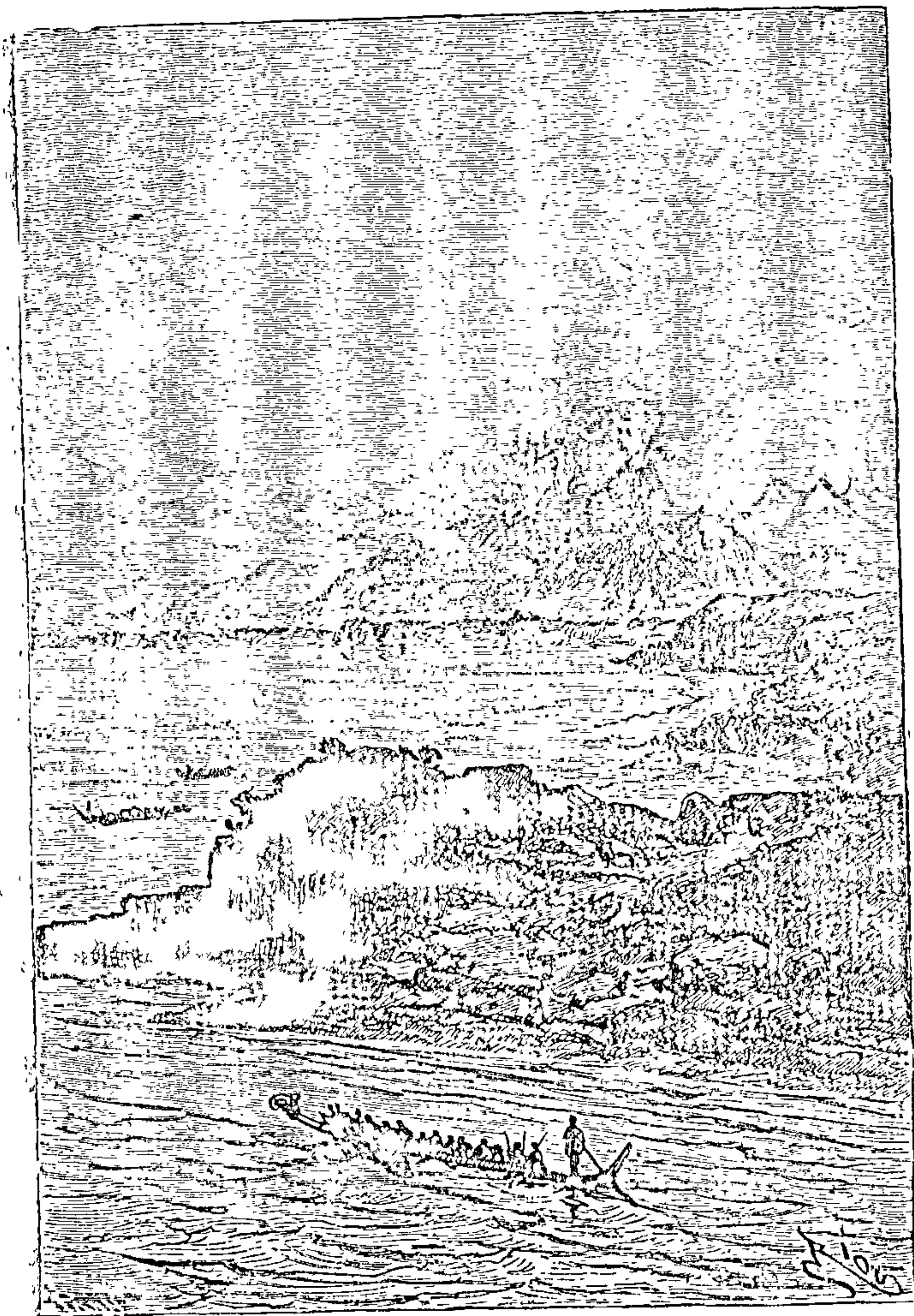
Часта маарыйцы кансервіруюць такім самым спосабам і галовы ўласных правадыроў, але ў такіх выпадках вочы не вымаюць і павекі не сшываюць. Новазеландцы ганарацца гэтымі трафеямі. Яны навучаюць маладых воінаў захапляцца імі і наладжваюць урачыстыя абрады для іх ушанавання.

Але ў форце Каі-Куму віселі толькі галовы ворагаў і, пэўна, сярод іх было нямала англійскіх галоў без вачэй.

Хаціна Каі-Куму была большая за суседнія. Дзверы яе выходзілі на роўную пляцоўку; гэта быў драўляны будынак даўжынёй у дваццаць футаў, шырынёй у пятнаццаць і вышынёй у дзесяць.

Акон у хаціне не было; адзіны ўваход быў завешаны ільнянай матай. Такімі-ж матамі была заслана земляная падлога. Страх з галля і пластоў травы вісела на слупах, аздобленых дзівоснай разьбой. Разьбяныя страшыдлы, розныя сімвалічныя знакі і лісце мелі-б вялікую цікавасць для знаўцаў мастацтва.

Пасцелямі быў сухі папаратнік, засланы матай з тыфы — расліны з доўгімі гнуткімі сцяблам. Некалькі

Возера Таупо.

плоскіх камянёў, складзеных па сярэдзіне хаціны, замянялі ачаг, а дзірка ў цэнтры страхі—комін. Калі дым ад ачага згушчаўся ў хаціне, ён пачынаў паволі прасачвацца на двор праз гэту дзірку; таму нядзіўна, што ўся хаціна ў сярэдзіне абрасла тоўстым пластом сажы.

Побач з хацінай правадыра стаялі кляці, у якіх захоўваліся запасы пататаў, таро, спажывуных папаратнікаў і ўраджай лёну. Тут-жа былі і ачагі, на гарачым каменні якіх пяэцца несамавітая яда дзікуноў. У канцы форта стаяў хлеў, у якім гадаліся свінні і козы—патомкі завезенай капітанам Кукам у Новую Зеландыю дамашняй жывёлы. Па пляцоўцы бадзяліся галодныя сабакі, чакаючы пакуль ім што-небудзь кінуць.

Гленарван і яго спадарожнікі адным позіркам агледзелі ўвесь форт. Яны стаялі каля ўваходу ў пустую хаціну, чакаючы распараджэнняў правадыра. Натоп старых дзікунак абступіў іх з усіх бакоў і, пагрозна махаючы рукамі, нешта крычаў. Па асобных англійскіх выгукках спадарожнікі зразумелі, што яны патрабуюць неадкладнай справы з палоннымі.

Элен, як яна не старалася трымацца спакойна, усё-ж дрыжэла, слухаючы гэтыя скуголенні і праклёны раз'юшаных гарпій. Яна рабіла сапраўды гераічныя намаганні, каб не выказаць свайго страху і не мучыць Гленарвана, сэрца якога і без таго аблівалася крывёй пры думцы аб яе пакутах. Бедная Мэры Грант; больш слабая, ледзь не самлела. Джон Мангльс падтрымліваў яе, гатовы кожную секунду даць сябе забіць, каб абараніць яе. Мужчыны парознаму ставіліся да гэтага граду пагроз і зняваг. Адны, як маёр, абьякава пазіралі на звар'яцелых ведзьмаў, другія, як Паганель, ледзь стрымліваліся, каб не пабіць іх кулакамі.

Гленарван, бачачы, што яшчэ хвіліна і пачварныя мегеры накінуцца на Элен і Мэры, цвёрда ступіў да Каі-Куму і, паказваючы на звар'яцелую арду, сказаў:

— Прагані іх!

Правадыр маарыйцаў уважліва паглядзеў на свайго палоннага. Потым, павярнуўшыся да старых жанчын, жэстам загадаў ім змаўчаць. Гленарван удзячна пакланіўся і тым-жа цвёрдым крокам вярнуўся да сваіх сяброў:

На пляцоўцы форта за гэты час сабралася каля сотні дзікуноў: старых, дарослых мужчын і юнакоў. Адны з іх былі панурыя, але спакойныя, другія стаялі ў глыбокім задуменні. Першыя чакалі распараджэнняў правадыра, другія прышлі аплакваць родных і сяброў, якія загінулі ў апошніх бітвах.

З усіх новазеландскіх правадыроў, якія паўсталі па закліку Вільяма Тампсона, адзін Каі-Куму вярнуўся жывым у родную вёску. Ён першым нёс сумную вестку аб

Адсечаныя головы виселі на частаколе.

тым, што англічане перамаглі паўстанцаў у далінах каля вусця ракі Вайкато. З двухсот воінаў, якія вышлі пад яго начальствам абараняць родную зямлю, сто пяцьдзесят не вярнулася з поля бітвы.

У гэтым была разгадка панурага смутку, які апанаваў вёску пасля звароту Каі-Куму. Чуткі аб апошнім паражэнні яшчэ не дайшлі сюды, і сумная вёска аглушыла тубыльцаў, як удар дубінай.

Родныя і сябры забітых воінаў рвалі на сабе адзежу, стукалі сябе кулакамі ў грудзі, раздзіралі сабе твары і плечы вострымі ракушкамі. Кроў, перамешаная са слязмі, цякла па іх шчоках. Чым большае было іх гора, тым больш яны мучалі сябе. На няшчасных новазеландак, якія звяр'яцелі ад гора, змучаных і скрываўленых, цяжка было глядзець.

Роспач тубыльцаў была бязмежнай таму, што яны не толькі аплаквалі смерць блізкіх, але і тое, што нельга пахаваць іх косці ў сямейных грабніцах. Тым часам, па маарыйскіх звычаях, толькі той нябожчык будзе шчаслівы на тым свеце, чые косці з пашанай захоўваюцца родзічамі. Не цела, а іменна косці. Іх старанна збіраюць, мыюць, ачышчаюць, нават паліруюць і потым урачыста складаюць у «удупу», гэта значыць у «дом славы». Гэтыя грабніцы аздоблены вылепкамі, якія дакладна аднаўляюць татуіроўку нябожчыка.

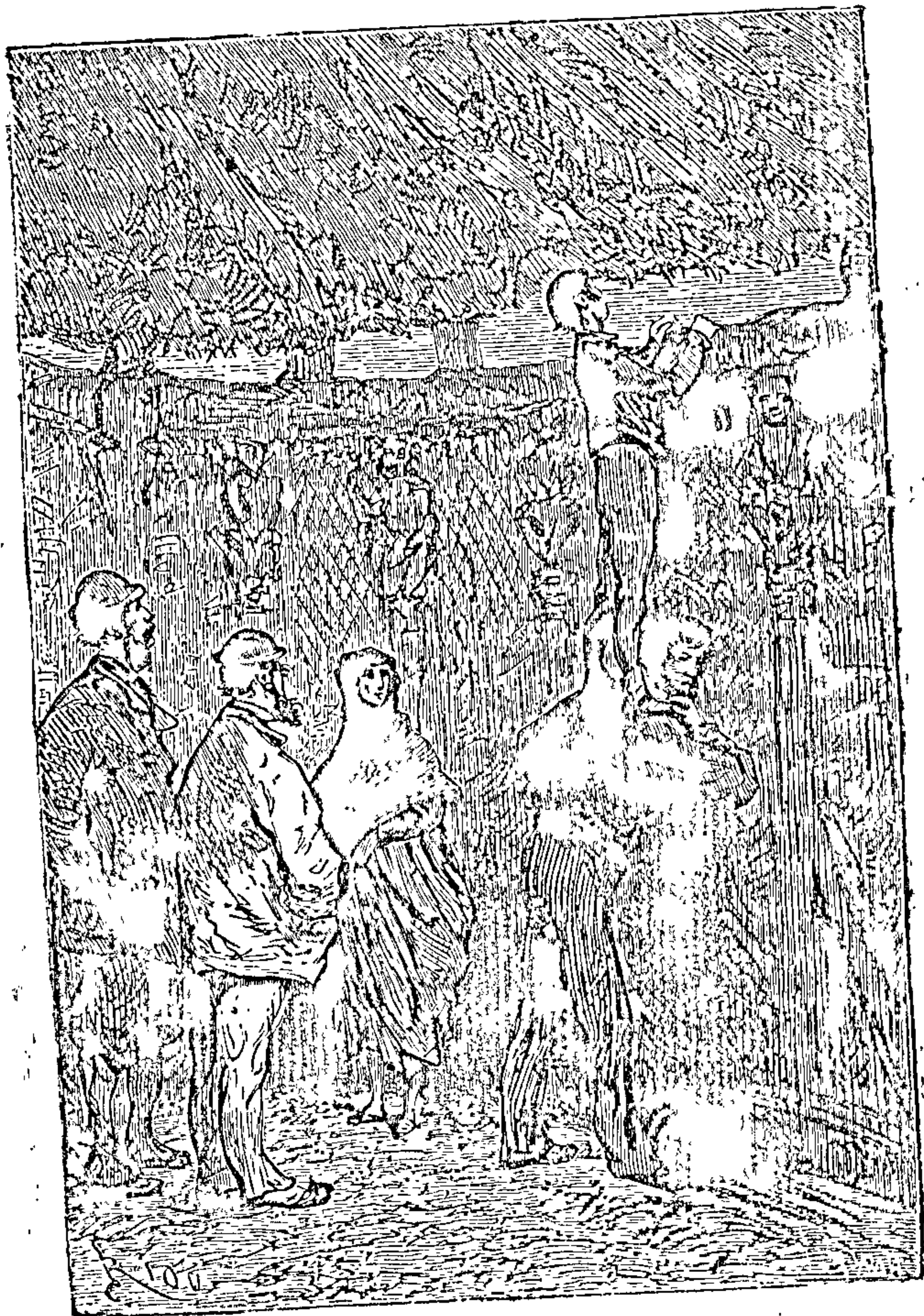
Але зараз грабніцы застануцца пустымі, рэлігійных ушанаванняў нельга ўжо зрабіць, і косці, якіх не крануць дзікія сабакі, будуць валяцца на полі бітвы...

Ад гэтай думкі успыхнуў новы выбух роспачы. Зараз ужо не толькі жанчыны, але і мужчыны пагрозна абступілі палонных еўрапейцаў. Зноў натоўп праклінаў і пагражаў сціснутымі кулакамі. Але зараз ужо для яго мала было адных пагроз; ён рыхтаваўся да дзеяння.

Каі-Куму, баючыся, што раз'юшаныя падданыя, не глядзячы на яго забарону, разарвуць палонных, загадаў завесці іх у святыню, што стаяла на супроцьлеглым канцы форта, на краі скалы, якая стромка апускалася на сотню футаў уніз. Скала гэта была зусім непрыступная, і таму з гэтага боку агарожы не было.

У прасторным з моцнымі заваламі памяшканні святыні ляжала шмат свежай і смачнай яды, якую спажывае—у асобе сваіх жрацоў—Мауі-Ранга-Рангі—новазеландскі бог.

Палонныя, часова пазбаўленыя ад ярасці тубыльцаў, разлягліся на матах, якімі была заслана падлога святыні. Элен, адчуваючы што сілы і мужнасць пакідаюць яе, упала на грудзі Гленарвана.

Роберт заглянуў у шчыліну.

Пяшчотна гладзячы яе па галаве, той бесперапынна паўтараў:

— Не бойцеся, Элен, не бойцеся! Усё будзе добра.

Як толькі за палоннымі замкнулі дзверы, Роберт, — узлезшы на плечы Вільсона, заглянуў у шчыліну між страхоў, якая вісела на слупах, і сценамі святыні. Адтуль ён бачыў увесь форт, да самай хаціны Каі-Куму.

— Яны акружылі правадыра, — ціха сказаў Роберт. — Махаюць рукамі... крычаць... Каі-Куму хоча гаварыць, але яму не даюць...

Хлопчык пазіраў далей ужо моўчкі.

— Каі-Куму пачаў гаварыць... Дзікуны супакойваюцца... Зараз яны слухаюць яго...

— Зразумела, што правадыр зацікаўлены ў тым, каб выратаваць нас, — сказаў маёр. — Пэўна, хто-небудзь з яго блізкіх трапіў у палон, і ён хоча абмяняць яго на нас. Але ці згодзяцца яго воіны?

— Так... яны слухаюць... — зноў гаварыў Роберт. — Яны расходзяцца... Каля Каі-Куму засталіся толькі воіны, якія прыехалі з намі ў пірозе...

— Ці ўпэўнены ты, што так? — жвава запытаў маёр.

— Так, пане Мак-Набс! — адказаў хлопчык. — Я пазнаю іх. Вось адзін адышоў ад іх і рушыць к нашаму дому.

— Злазь, Роберт, — загадаў Гленарван.

У гэты момант Элен устала і схапіла за руку свайго мужа.

— Эдуард, — сказала яна. — Ні я, ні Мэры Грант не павінны жывымі дастацца ў лапы дзікуноў.

Сказаўшы гэта, яна падала Гленарвану зараджаны рэвальвер.

— Зброя! — радасна крыкнуў той, і вочы яго бліснулі.

— Так. Маарыйцы не шукалі ў нас. Але памятайце. Эдуард, гэты рэвальвер — для нас.

— Гленарван! — шпарка сказаў Мак-Набс. — Схавайце зброю. Цяпер не час спрачацца.

Той паслухмяна схаваў рэвальвер у кішэню, і ў тую-ж секунду дзверы адчыніліся і ў святыню ўвайшоў тубылец.

Ён знакамі прапанаваў палонным ісці за ім. Гленарван і яго спадарожнікі паслухаліся і, прайшоўшы цераз пляцоўку форта, спыніліся перад Каі-Куму.

Каля правадыра сабраліся выдатнейшыя воіны племені, у тым ліку той маарыец, пірога якога далучылася да пірогі Каі-Куму каля прытокі Вайкато — Похайвена. Гэта быў чалавек гадоў сарака, шырокаплечы і дужы, з лютым панурым тварам. Яго звалі Кара-Тэтэ, што па-новазеландску азначае «ўспыльчывы». Яго татуіроўка была далікатная

і з гэтага можна было зразумець, што ён займае ганаровае месца ў сваім племені. Каі-Куму абыходзіўся з ім лагодна і ветліва. Аднак уважлівы назіральнік лёгка зразумеў-бы, што гэтыя правядыры ўпотай спрачаюцца між сабой і ненавідзяць адзін аднаго. Маёр адразу здагадаўся, што папулярнасць Кара-Тэтэ не падабаецца Каі-Куму. Абодва яны былі правадырамі буйных плямён на Вайкато і мелі роўныя правы. Таму нядзіўна, што ў часе гутаркі позірк Каі-Куму быў поўны глыбокай нянавісці, хоць рот яго і ўсміхаўся.

Каі-Куму запытаў у Гленарвана:

— Ты англічанін?

— Так,—не думаючы, адказаў той, разумеючы, што прыналежнасць да гэтай нацыянальнасці зробіць лягчэйшай аперацыю абмену.

— А твае спадарожнікі?

— Такія-ж англічане, як і я. Мы падарожнікі, пацярпеўшыя крушэнне. Ведай, што мы не ўдзельнічалі ў вайне.

— Гэта аднолькава!—груба перапыніў яго Кара-Тэтэ.— Усе англічане—нашы ворагі. Твае землякі здрадніцкі захапілі наш востраў. Яны падпальваюць нашы вёскі і забіваюць нашых сыноў і жонак.

— Яны робяць няправільна,—спакойна адказаў Гленарван.—Я гэта кажу таму, што такая мая думка, а не таму, што я ў цябе ў палоне.

— Слухай,—пачаў Каі-Куму.—Тагонга, вялікі жрэц Нуі-Атуе, трапіў у палон да тваіх братоў. Наш бог загадвае нам выкупіць яго з рук пакекаў. Я-б хацеў вырваць з тваіх грудзей сэрца і на векі-вечныя павесіць тваю галаву і галовы тваіх спадарожнікаў на частакол па. Але Нуі-Атуа сказаў сваё слова.

Каі-Куму, які да гэтага часу добра валодаў сабой, пры гэтых словах пацямнеў ад злосці, і голас яго задрыжэў ад хвалявання.

Змоўкнуўшы на хвіліну, каб саўладаць са сваімі пачуццямі, ён прадаўжаў больш спакойным голасам:

— Як ты думаеш, ці згодзяцца англічане абмяняць на цябе нашага Тагонгу?

Гленарван, не адказваючы, уважліва паглядзеў на новазеландца.

— Не ведаю,—адказаў ён пасля нядоўгага маўчання.

— Адказвай,—прадаўжаў Каі-Куму,—ці варта тваё жыццё жыцця нашага Тагонгу.

— Не,—адказваў Гленарван.—Я не правадыр і не жрэц сярод сваіх.

Паганель, здзіўлены гэтым адказам, паглядзеў на Гленарвана з вялікім здзіўленнем.

Кай-Куму таксама, здавалася, здзівіўся.

— Значыцца, ты сумняваешся?—запытаў ён.

— Я не ведаю,—паўтарыў Гленарван.

— І твае браты не абмяняюць цябе на нашага Тагонгу?

— Мiane аднаго—не,—адказаў Гленарван.—Нас усіх—
можа памяняюць.

— У маарыйцаў заведзена мяняць галаву на галаву,—
запярэчыў Кай-Куму.

— У такім выпадку прапануй спачатку памяняць гэтых
жанчын на твайго жраца,—сказаў Гленарван, паказваючы
на Элен і Мэры.

Элен хацела кінуцца к свайму мужу, але маёр стры-
маў яе.

— Гэтыя дзве жанчыны,—сказаў Гленарван, пачціва
кланяючыся Элен і Мэры,—маюць вялікае значэнне ў маёй
краіне.

Правадыр холадна зірнуў на палоннага. Злая ўхмылка
скрывіла яго рот. Але ён тут-жа схваў яе і, ледзь стрым-
ліваючы гнеў, загаварыў.

— Няўжо ты думаеш ашукаць хлуслівымі словамі Куй-
Куму, пракляты еўрапеец? Табе не ўдасца гэта: вочы Кай-
Куму ўмеюць чытаць сэрца чалавека.

І, паказваючы пальцам на Элен, ён дадаў:

— Гэта твая жонка.

— Не, мая!—крыкнуў Кара-Тэтэ.

І, адштурхнуўшы палонных, дзікун палажыў цяжкую
руку на плячо Элен.

Няшчасная жанчына збялела ад жаху.

— Эдуард!—адчайна крыкнула яна.

Гленарван моўчкі падняў руку. Грымнуў стрэл, Кара-
Тэтэ ўпаў нежывым.

Ад грукату стрэла натоўп тубыльцаў павыбіягаў з ха-
цін. Пляцоўка ў момант напоўнілася раз'юшаным натоў-
пам. Сотня рук узнялася над галовамі няшчасных палон-
ных. У Гленарвана выхапілі рэвальвер.

Кай-Куму дзіўна зірнуў на Гленарвана. Потым, засла-
ніўшы яго сабою, ён узняў рукі над натоўпам, які гатовы
быў накінуцца на еўрапейцаў і разарваць іх, і праказаў
гучным голасам адно слова:

— Табу!

Ад гэтага слова ўвесь натоўп анямеў, нібы дзікуноў
уразіла нейкая нябачная сіла.

Праз некалькі хвілін палонных завялі зноў у святыню
і замкнулі іх там, як у турме.

Але Роберта Гранта і Жака Паганеля не было сярод іх.

Пахаванне маарыйскага правадыра

Кай-Куму, як гэта часта бывае ў Новай Зеландыі, адначасова быў правадыром і жрацом свайго племені. Як жрэц, ён меў права накладваць табу—забарону на людзей і рэчы.

Табу—гэта перш за ўсё забарона дакранацца да пэўных рэчаў, людзей, мясцін і т. д. Гэты рэлігійны закон вельмі шануюць усе палінезійскія плямёны. Згодна маарыйскіх пераконанняў, разгневаны бог карае неадкладнай смерцю чалавека, які святататна парушыў накладзенае на каго-небудзь ці што-небудзь табу. І маарыйцы добра ведаюць, што калі бог не ў час апусціць на галаву непаслушніка сваю караючую руку, дык яму на дапамогу зараз-жа прыдуць жрацы.

Табу накладваецца часам правадырамі з палітычных меркаванняў, але часцей злучаецца з бытавым укладам прыватнага жыцця. Да тубыльца нельга дакранацца, калі ён стрыжэ сабе галаву, калі ён толькі што татуяваўся, калі ён робіць сабе пірогу ці будзе дом, калі ён цяжка захварэе і нарэшце пасля смерці. Калі непамерная лоўля рыбы пагражае спустошыць раку, на яе накладваецца табу. Калі правадыр або жрэц любіць маладую бульбу, на маладыя парасткі расліны накладваецца табу. Правадыру хочацца застацца аднаму ў сваім доме—ён абвяшчае яго табу; правадыру выгодна мець манаполію ў зносінах з прыбыўшым замежным караблём—гэты карабль становіцца табу; трэба ізаляваць еўрапейца-гандляра, які чым-небудзь не дагадзіў правадыру,—зноў на сцэне з'яўляецца табу. У гэтых выпадках табу дзікуноў нагадвае старадаўняе «veto'» каралёў.

Ёсць яшчэ адна рознавіднасць табу, якая накладваецца не на рэч ці жывёлу, а на чалавека. Помслівы жрэц, не здаволены якім-небудзь дзікуном, можа накласці на яго яду табу. Да табу, як вядома, нельга дакранацца беспакарана рукамі. Калі няшчасны багаты, ён можа прымусіць сваіх парабкаў класці яму ў рот яду, да якой не павінны дакранацца яго рукі. Калі ён бедны, яму застаецца поўзаць па зямлі, як паўзуну, беручы яду ротам.

Гэты своеасаблівы звычай рэгулюе і ўмешваецца ва ўсе, нават найдрабнейшыя, праявы жыцця. Табу мае сілу закона.

Больш таго, табу—гэта цэлы збор законаў, бяспрэчных і несупярэчных, якія перасцерагаюць кожны рух дзікуна.

Табу, накладзенае на палонных еўрапейцаў, было самаўпраўным. Але аднак некалькі дзікуноў з нападаючых умомант ператварыліся ў абаронцаў палонных, як толькі Кай-Куму сказаў заповітнае слова:

Аднак Гленарван не суцяшаў сябе надзеямі адносна далейшага свайго лёсу. Ён разумеў, што заплочіць жыццём за забойства правадыра. Але смерць, з пункту гледжання дзікуноў,—толькі дачасны канец мучэння. Таму Гленарван рыхтаваўся да пякельных катаванняў за сваю віну перад дзікунамі. Але ён ні на секунду не пашкадаваў, што забіў Кара-Тэтэ. Апрача таго ён спадзяваўся, што гнеў Каі-Куму будзе скіраваны толькі на яго аднаго.

Можна ўявіць, якую ноч перажылі зняволеныя еўрапейцы! Ніякімі словамі нельга апісаць іх пакут і нуды. Няшчасныя Роберт і Паганель зніклі. Ніхто не сумняваўся пра іх благі лёс. Яны сталі першымі афярамі ярасці тубыльцаў. Ніхто з палонных не верыў у тое, што яны выратаваліся, нават Мак-Набс, самы спакойны з усіх. Джон Мангльс бачыў няўцешнае гора разлучанай з братам Мэры Грант і аж вар'яцеў ад сазнання свайго бяссілля. Гленарван не пераставаў думаць аб просьбе Элен не аддаваць яе жывой у рукі дзікуноў. Ці хопіць у яго мужнасці выканаць гэтую страшную просьбу?

Аб тым-жа думаў і Джон Мангльс, і сэрца яго аблівалася крывёй.

«Якое права я маю пазбавіць жыцця Мэры?» няспынна запытваў ён у сябе.

Аб уцёках не было чаго і думаць. Дзесяць узброеных да зубоў воінаў вартавалі каля дзвярэй святыні.

Настала раніца трынаццатага лютага. Тубыльцы не спрабавалі наладзіць зносіны з еўрапейцамі, на якіх было накладзена табу. У святыні было дастаткова яды, але няшчасныя амаль не дакрануліся да яе. Гора перамагала голад. Дзень пражылі без аніякіх змен. Відаць, гадзіна пахавання забітага правадыра павінна была стаць гадзінай пачатку катаванняў. Гленарван разумеў, што ні аб якім абмене палоннымі зараз не можа быць і гаворкі. Але маёр захоўваў яшчэ адносна гэтага іскру надзеі.

— Адкуль ведаць,—гаварыў ён Гленарвану.—Можа Каі-Куму не толькі не злуецца на вас за забойства свайго супраціўніка, але нават удзячны вам за гэта.

Але гэтыя словы Мак-Набса не пераконвалі Гленарвана, і ён не цешыўся нязбытнымі надзеямі. Наступны дзень, 14 лютага, перажылі таксама без змены.

Вось тлумачэнне прычын адцягвання гадзіны смерці палонных.

Маарыйцы вераць у тое, што душа не пакідае цела нябожчыка першыя тры сутак пасля смерці. Таму на працягу гэтага часу цела не хаваюць. Гэты звычай быў захаваны і ў дачыненні да Кара-Тэтэ. Да 15 лютага на пляцоўцы форта нікога не было. Джон Мангльс часта ўзлазіў на плечы Вільсона і пазіраў за тым, што робіцца ў фарту.

Тубыльцы не выходзілі са сваіх хацін, і толькі вартавыя, якія пільна ахоўвалі іх, змяняліся каля варот святыні.

Але на трэці дзень на пляцоўку па з усіх хацін выбеглі людзі. Мужчыны, жанчыны, дзеці—шмат соцень панурых і маўклівых маарыйцаў сабралася перад хацінай правадыра.

Кай-Куму, акружаны выдатнейшымі воінамі племені, падышоў да невялікага ўзгорка ў цэнтры пляцоўкі. Натойп тубыльцаў шчыльна акружыў гэты ўзгорак. Усе панура маўчалі.

Па знаку Кай-Куму адзін воін вышаў з натоўпу і накіраваўся да святыні.

— Памятай!—сказала Элен мужу.

Гленарван прыціснуў яе да сэрца. У гэтую хвіліну Мэры Грант падышла да Джона Мангльса.

— Містэр і місіс Гленарван,—сказала яна,—лічаць, што калі муж можа забіць сваю жонку, каб пазбавіць яе ад катавання і знявагі, дык жаніх можа зрабіць тое самае для сваёй нявесты. Джон, у гэтую рашаючую хвіліну я смела запытваюся ў вас: хіба вы ў думках не лічыце мяне за сваю нявесту? Ці магу я спадзявацца, дарагі Джон, што вы зробіце для мяне тое самае, што Гленарван зробіць для Элен?

— Мэры!—адчайна крыкнуў малады чадавек.—Любая Мэры...

Ён не здолеў адказаць ёй. Дзверы святыні адчыніліся, і воін жэстам загадаў палонным ісці за ім. Жанчыны скарыліся перад лёсам. Мужчыны стрымлівалі свой жах і празмерным напружаннем волі надалі сабе бадзёры выгляд.

Палонных падвялі да ўзгорка, на якім стаяў Кай-Куму.

Суд пачаўся.

— Ты забіў Кара-Тэтэ!—сказаў новазеландскі правадыр Гленарвану.

— Так, я забіў яго,—спакойна адказаў той.

— Заўтра досвіткам ты памрэш!

— Я адзін?—запытаў Гленарван, сэрца якога радасна застукала.

— Ах, каб Тагонга не быў у палоне!—уздыхнуў Кай-Куму, люта пазіраючы на еўрапейцаў.

У гэты момант нейкае замяшанне адбылося ў радах дзікуноў. Гленарван азірнуўся. Натойп расступіўся, і з яго вышаў воін, увесь узброены. Ён быў запылены. З твара яго капалі буйныя кроплі поту.

Кай-Куму, убачыўшы яго, адразу-ж запытаўся ў яго па-англійску, відаць, хочучы, каб яго зразумелі палонныя.

— Ты прышоў са стану пакекаў?

— Так,—адказаў маарыец.

— Ты бачыў Тагонгу?

— Бачыў.

— Ён жывы?

— Ён памёр! Англічане расстралялі яго.

Лёс спадарожнікаў Гленарвана быў вырашаны.

Кай-Каму закрычаў:

— Вы ўсе памрэце заўтра досвіткам!

Значыць, аднолькавая доля чакала ўсіх няшчасных падарожнікаў. Пасля таго, як абвясцілі прыгавор, палонных не павялі ў святыню. Яны павінны былі прысутнічаць пры пахаванні правадыра і пры ўсіх крываваых абрадах, якія суправаджаюць гэтак пахаванне. Варта з некалькіх воінаў завяла іх пад вялікае дрэва і там спынілася, не зводзячы з іх вачэй. Астатнія маарыйцы, разыгрываючы хаўтурны смутак, здавалася, забыліся аб іх існаванні.

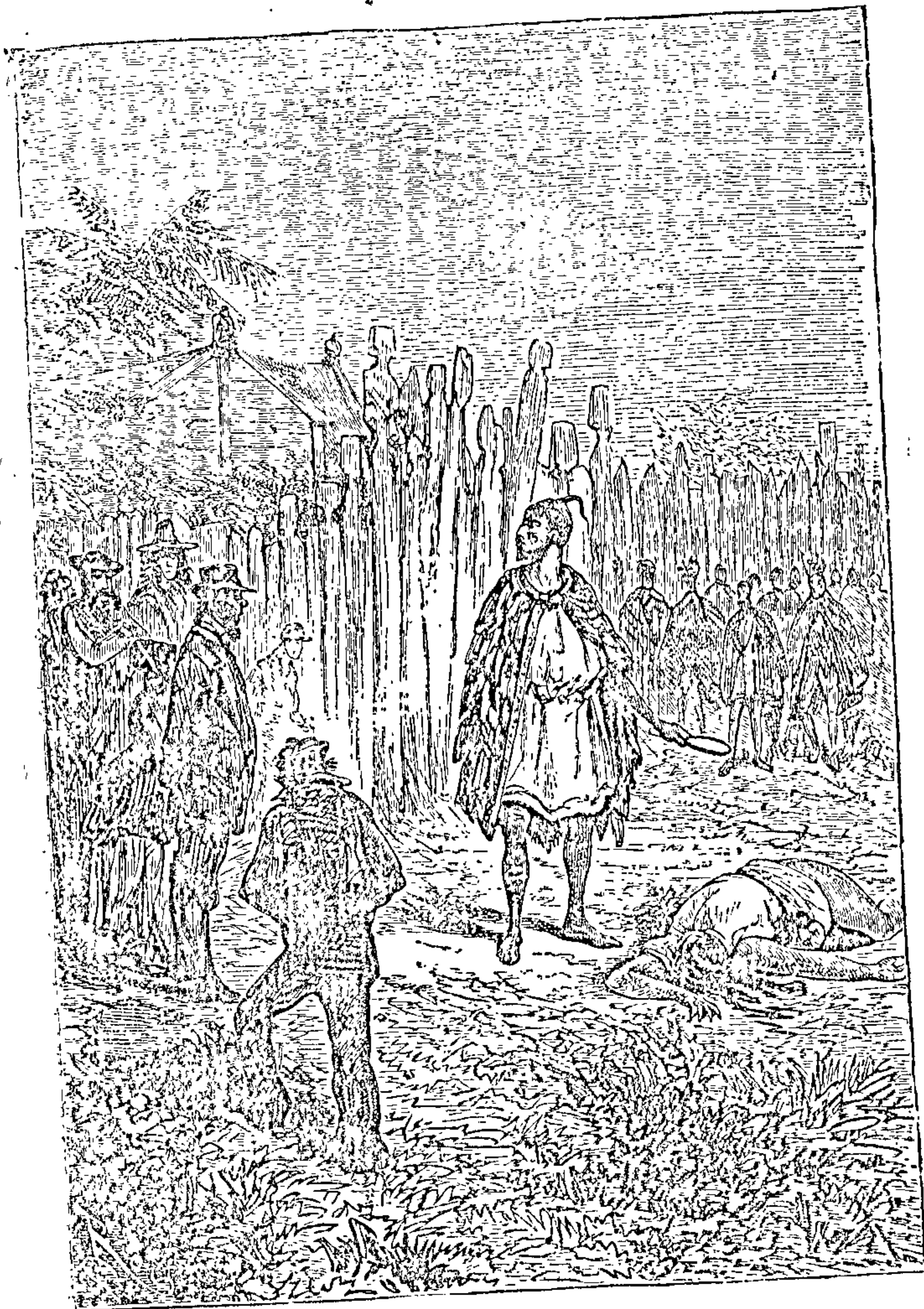
Мінула тое сутак пасля смерці Кара-Тэтэ. Душа нябожчыка ўжо канчаткова развіталася з зямлёй. Пахавальная цырамонія пачалася.

Цела Кара-Тэтэ прынеслі на насілках і паклалі на ўзвышэнне пасярод плошчы. Нябожчык-правадыр быў адзеты ў раскошную вопратку і захутаны ў шырокі плашч. На галаве яго красаваўся вянок з зялёнага лісця, у які быў увагнуты раскошны плюмаж¹. Твар, рукі і грудзі яго блішчэлі ад тлушчу. Не было і знаку, што яны загнуліся.

Сябры і родныя падышлі да ўзвышэння і абступілі яго цесным кругам. Раптам, нібы па сігналу дырыжэра, паветра загрымела неймаверным крыкам, стогнамі, плачам і галашэннем. Увесь гэты шум падпарадкоўваўся аднак аднаму нейкаму рытму, жалобнаму і павольнаму. Блізкія нябожчыка білі сябе ў грудзі і па галаве. Сваячніцы абдзіралі сабе твар і вылівалі больш крыві, чым слёз. Няшчасныя жанчыны сумленна выконвалі хаўтурны абавязак, але гэтых знешніх праяў гора было недастаткова, каб супакоіць душу нябожчыка. Каб адвесці гнеў нябожчыка ад жывых родзічаў, каб ён не шкадаваў на тым свеце зямнога дабра, аднаго плачу было мала. Жонка правадыра павінна была ляжаць побач з ім у магіле. Няшчасная ўсёроўна не згадзілася б перажыць свайго мужа. Такі быў звычай, і новазеландская гісторыя мае шмат прыкладаў такіх афяр.

Удава правадыра падышла да ўзвышэння. Гэта была зусім яшчэ маладая жанчына. Яе растрапаныя валасы звісалі на плечы. Яе крык і галашэнне ўзнімаліся ў неба. Скаргі, нараканні, пералічэнні заслуг нябожчыка перарываліся

¹ Пяро ў капелюшы.

Удава Кара-Тэтэ ўпала нежывой.

плачам, Раптам, у параксізме¹ гора, яна ўпала на зямлю і пачала біцца аб падножжа ўзвышэння.

У гэтую хвіліну Каі-Куму падышоў да яе. Няшчасная ўдава хутка ўстала, але тут-жа, збітая страшэнным ударам дубіны, упала нежывой на зямлю.

Дзікія крыкі загрымелі ў паветры. Сотні рук пагрозна выцягнуліся к палонным, якія былі збянтэжаны гэтым страшэнным відовішчам. Але ніхто з дзікуноў не крануўся з месца, таму што хаўтурная цырамонія яшчэ не скончылася.

Жонка Кара-Тэтэ сышлася зноў са сваім мужам. Абодва трупы ляжалі зараз побач на ўзвышэнні. Але для таго святога жыцця нябожчыка недастаткова было адной жонкі. Хто будзе прыслужваць яму на небе, калі рабы застануцца на зямлі.

Шэсць няшчасных рабоў падышлі да трупаў сваіх гаспадароў. Гэта былі воіны чужых плямён, якіх бязлітасныя законы вайны прывялі да рабства. Пакуль быў жывы іх гаспадар, яны зведалі нямала пакут ад дрэннага абыходжання: елі аб'едкі, працавалі цераз сілу без адпачынку і тэрміну. Цяпер, згодна веры маарыйцаў, яны павінны былі вечна цягнуць лямку такога-ж рабскага існавання на небе.

Гэтыя няшчасныя, здавалася, змірыліся са сваім лёсам. Іх рукі не былі звязаны, значыцца, ніхто не сумняваўся, што яны памруць без супраціўлення. Аднак, гэта смерць павінна была быць лёгкай: яны былі пазбаўлены ад пакут. Катаванне рыхтавалася другім афярам—вінаватым у пагібелі правадыра, якія стаялі за дваццаць крокаў ад нябожчыка і не глядзелі ў той бок, каб не бачыць гэтых жахлівых сцэн

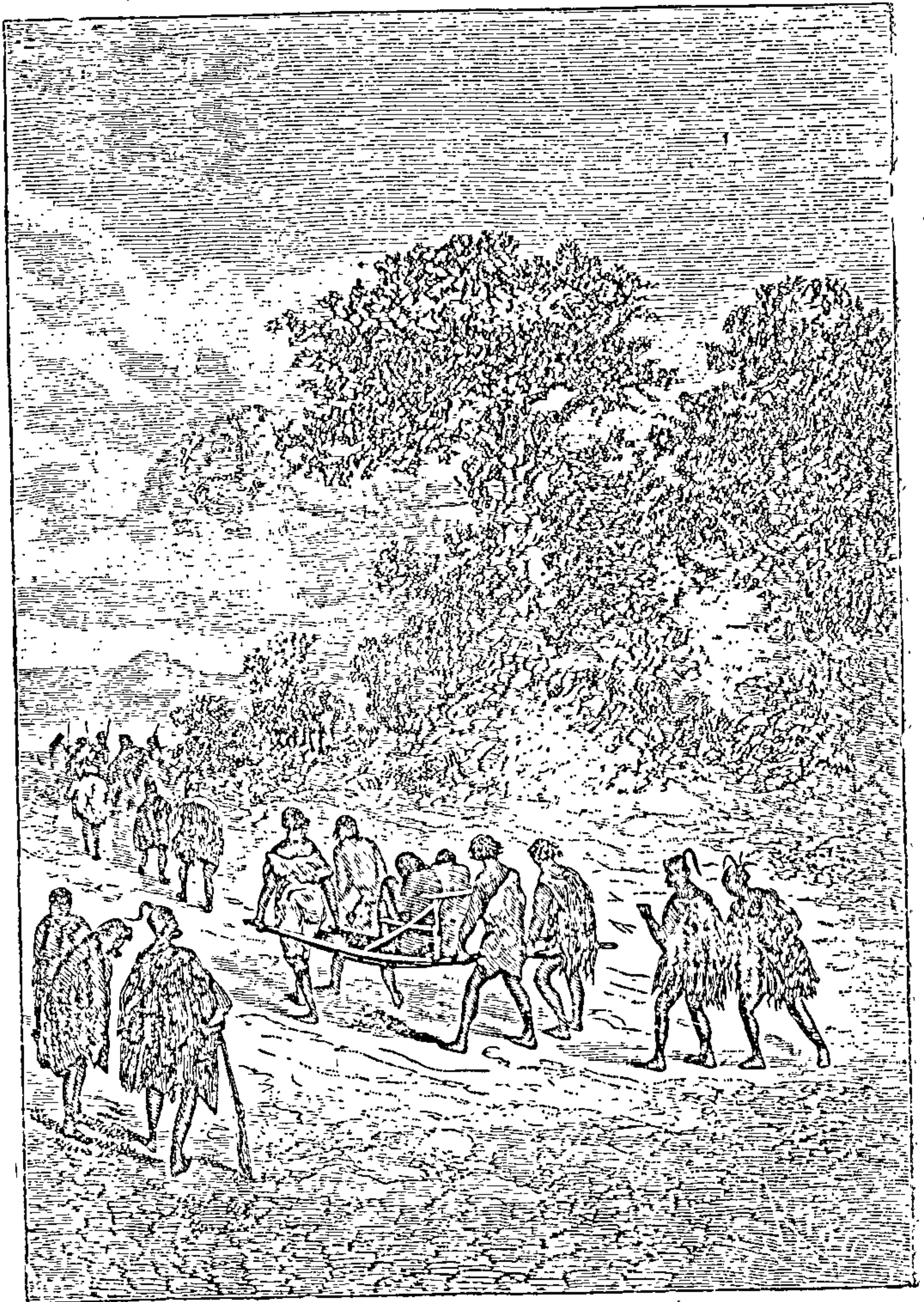
Шэсць удараў дубіны, ад шасці дужых воінаў, скончылі разлікі з жыццём шасці рабоў. Скрываўленыя, яны нежывымі ўпалі на зямлю.

Гэта было сігналам к пачатку агідлівай сцэны людаедства. На трупы рабоў не накладзена табу, як на трупы правадыроў. Яны—грамадская ўласнасць. Таму, як толькі афяраванне скончылася, уся маса тубыльцаў—правадыры і дзяды, воіны і жанчыны, дзеці і жрэцы—са звярынай прагнасцю накінуліся на яшчэ цёплыя целы рабоў. Потым дваццаць вогнішчаў загарэлася ў розных месцах плошчы, і пах гарэлага мяса разышоўся ў паветры.

Гленарван і яго спадарожнікі, ледзь дыхаючы ад жаху, стараліся скрыць ад няшчасных жанчын гэтую агідную сцэну. Яны ведалі зараз, які лёс чакаў іх заўтра, і разумелі, што смерць здасца ім жаданым ратункам ад страшных катаванняў.

Між тым на плошчы пачаліся скокі. Дзікуны напіліся соку раслін *pipeper excelsum* і ўсёроўна як звар'яцелі. У іх

¹ Прыступ.

Воїны несли трупу Кара-Тэтэ і яго жонкі.

не засталася зараз нічога чалавечага. Здавалася, яшчэ хвіліна, і, забываючы пра табу правадыра, яны накінуцца на палонных і парвуць іх на часткі.

Але Каі-Куму захаваў цвярозасць думкі сярод усеагульнага ап'янення. Ён пільна сачыў за тым, каб гэтая крываваая оргія не перайшла пэўных граніц, і пасля гадзіны спыніў буянства дзікуноў, загадаўшы пачынаць апошнія пахавальныя абрады.

Воіны перанеслі трупы Кара-Тэтэ і яго жонкі на шырокія насілкі; згодна новазеландскаму звычайу трупы не паклалі, а пасадзілі на насілкі, падпёршы каленямі грудзі. Надыходзячае пахаванне не было канчатковым—нябожчыкаў закапалі ў зямлю толькі для таго, каб зямля знішчыла мяса, захаваўшы толькі адны косці.

Удупа, гэта значыць магіла, была выкапана за агарожай, прыкладна, за дзве мілі ад форта, на невысокім узгорку Маунганаму, на правым беразе возера.

Чатыры воіны ўзнялі на плечы насілкі з трупамі Кара-Тэтэ і яго жонкі і пад гукі жалобных спеваў усяго племені павольна перанеслі іх на месца апошняга супакою.

Палонныя, якіх, як і раней, пільна ахоўвалі, праводзілі позіркамі пахавальную працэсію, пакуль яна не вышла за вароты форта. Гукі спеваў і крыкі паступова заціхалі водаль. На працягу поўгадзіны працэсіі не было відаць—яна ішла па цясніне ў горах. Але потым яна зноў паказалася, павольна ўзбіраючыся па кручанай сцежцы на верх узгорка. Здалёк гэты падобны да хваляў рух доўгай калоны людзей ствараў фантастычнае ўражанне.

Працэсія спынілася на вяршыні Маунганаму, дзе была выкапана магіла. Просты маарыец пасля смерці закапваецца ў звычайную яму, на якую навальваецца куча каменя. Але для магутнага правадыра племя падрыхтавала магілу, вартую яго ролі на зямлі.

Удупа была абгароджана частаколам. Каля магілы сталі вылепкі багоў, афарбаваныя охрай. Родныя не забылі, што вандуа—душа нябожчыкаў—таксама патрабуе яды, як і зямное цела жывога правадыра. Таму ўнутры частакола была складзена яда, зброя і вопратка нябожчыка. Такім чынам поўны камфорт павінен быў акружаць нябожчыка-правадыра.

Трупы апусцілі ў магілу і з новым выбухам плачу і галашэння засыпалі яе зямлёй і накрылі дзёрнам.

Пасля гэтага картэж, захоўваючы суровае маўчанне, рушыўся назад. З гэтага часу ніхто не меў права ступіць на Маунганаму. Гара стала табу, як Тангарыро, дзе супачываюць астанкі правадыра, які загінуў у 1846 годзе ў часе землетрасення.

Апошнія гадзіны

У той момант, калі сонца схавалася за верхавіны гор, палонных еўрапейцаў завялі зноў у іх турму. Яны павінны былі заставацца там да таго часу, пакуль вяршыні Ваіхіці-Рэндж не асвецяцца першымі праменьнямі дня.

Палонным засталася толькі адна ноч для падрыхтоўкі к смерці. Не гледзячы на прыгнечанае становішча, не гледзячы на жах, які яны перажылі, яны селі разам вячэраць.

— Нам будуць патрэбны ўсе нашы сілы,—сказаў Гленарван,—каб пазіраць смерці ў твар.

Пасля вячэры Мэры і Элен пайшлі ў падрыхтаваны для іх куток святыні і там ляглі на маты. Добрадзейны сон, у часе якога забываюцца на ўсе пакуты, сплюшчыў іх павекі. Яны заснулі, абняўшыся, пераможаныя стомленасцю і доўгім бяссоннем.

Тады Гленарван паклікаў мужчын у другі кут святыні і ціха сказаў:

— Дарагія сябры! Заўтра, пэўна, нам суджана памерці. Я ўпэўнены, што ўсе вы сустрэнеце смерць, як сапраўдных мужчыны, не здрыгануўшыся... Але смерць ад рукі дзікуноў—гэта не проста смерць, гэта яшчэ катаванне, а можа і знявага... З намі дзве жанчыны...

Тут голас Гленарвана абарваўся. Ён змоўк, каб суняць сваё хваляванне.

Пасля хвіліны перапынку ён прадаўжаў.

— Джон,—звярнуўся ён да маладога капітана,—ці абяцалі вы Мэры тое, што я абяцаў Элен.

— Так, абяцаў і даю слова, што выканаю гэта абяцанне,—адказаў Джон Мангльс.

— Але-ж у нас няма зброі, Джон...

— Вось яна!—адказаў малады чалавек, выцягваючы з кішэні кінжал.—Я выхапіў яго з рук Кара-Тэтэ, калі гэты дзікун упаў к вашым нагам. Той з нас, хто перажыве другога, выканае гэты абавязак перад вашай жонкай і Мэры Грант.

Глыбокае маўчанне запанавала ў святыні пасля гэтых слоў.

Нарэшце яго парушыў маёр.

— Сябры мае,—сказаў ён,—не спячайцеся з выкананнем гэтага страшнага рашэння, я не прыхільнік непапраўных учынкаў.

— О, я і не думаў пра самагубства!—усклікнуў Гленарван.—Якой-бы страшнай ні была наша смерць, мы здолеем пазіраць ёй проста ў вочы. Ах, каб з намі не было жанчын, я-б ужо даўно крыкнуў вам: «Сябры! паспрабуем прарвацца сілай. Нападзем на гэтых крывяжэрных дзікуноў. Нам няма чаго губляць!» Але Элен... Але Мэры...

Джон Мангльс, стаўшы на плечы Вільсона, паглядзеў на двор. Святыню ахоўвалі чалавек дваццаць тубыльцаў. Яны распалілі вогнішча, якое кідала злавесныя адсветы на няроўную паверхню глебы форта. Частка дзікуноў ляжала каля вогнішча, частка хадзіла каля дзвярэй, і сілуэты іх чорнымі плямамі вырысоўваліся на чырвоным фоне полымя. Але ўсе паглядалі на даручаную пад іх адказнасць святыню.

Кажуць, што ў палоннага заўсёды больш шансаў уцячы, чым у турэмшчыка перашкодзіць гэтаму. Сапраўды, калі колькасць шансаў вызначаецца ступенню зацікаўленасці, дык перавага на баку палоннага. Турэмшчык можа забыць, што ён вартуе нявольніка, але нявольнік можа забыцца на тое, што яго вартуюць, што ён не вольны. І таму нявольнік часцей думае пра ўцёкі, чым турэмшчык пра тое, як перашкодзіць уцёкам.

Але Гленарвана і яго спадарожнікаў вартавалі не наёмныя, абыякавыя турэмшчыкі, а людзі, поўныя нянавісці і помсты. Калі яны не звязалі сваім палонным рук і ног, дык гэта тлумачыцца толькі поўнай безнадзейнасцю ўсякай спробы ўцячы на вачах дваццаці вартаўнікоў.

Доступ да святыні—турмы для падарожнікаў, быў магчымы толькі з аднаго боку,—з плошчы форта. Задняя сцяна яго прытулілася да зусім стромкай скалы. Дзве астатнія сцяны стаялі над глыбокай прорвай, глыбінёй не менш як сто футаў. Спусціцца па схілу прорвы было немагчыма. Таксама нельга было ўцячы і ўверх па стромай скале. Адзінымых выходам і ўваходам была вузенькая палоска зямлі перад дзвярыма, якая злучала, як мост, пляцоўку, на якой стаяла святыня, з плошчай форта. Але гэты мост пільна ахоўваўся ўзброенымі тубыльцамі. Пры гэтых умовах не было чаго і думаць аб уцёках.

Гленарван пераканаўся ў гэтым, дваццаць разоў даследаваўшы сцены святыні.

Між тым гэтая пакутная ноч праходзіла гадзіна за гадзінай. Густы змрок укрыў гару. Цяжкія воблакі засланялі месяц і зоркі.

Вецер парыўчата налятаў на форт. Драўляныя сцены святыні рыпелі. Вогнішча тубыльцаў шугала яркім полымем, і адсветы яго асвятлялі чырванаватым мігценнем групу ўнураных у хмурныя думкі палонных. Вялікае маўчанне панавала ў святыні.

Мусіць, было каля чатырох гадзін раніцы, калі ўвагу маёра прыцягнуў лёгкі шум, які даходзіў як быццам ад сцяны святыні, што ўпіралася ў скалу. Мак-Набс не надаваў значэння гэтаму шуму. Але, бачачы, што ён, не змаўкае, настаражыўся. Потым ён ціха падпоўз к сцяне і прыклаў да яе вуха. Яму здалося, што нехта скрабе знадворку.

Пераканаўшыся, што слух не падманьвае яго, маёр паклікаў Гленарвана і Джона Мангльса.

— Слухайце,—шапнуў ён, падаючы ім знак нахіліцца. Зараз зусім выразна было чуваць, як капаюць зямлю знадворку. Каменьчыкі скрыгаталі ад дотыку, нейкай вострай прылады і асыпаліся ўніз.

— Гэта нейкая жывёла капае сабе норку,—ледзь чутна сказаў Джон Мангльс.

Гленарван паківаў галавой.

— А можа гэта чалавек?—сказаў ён.

— Зараз мы даведаемся, чалавек гэта ці жывёла,—адказаў маёр.

Вільсон і Ольбінет далучыўся да Гленарвана, маёра і Джона Мангльса, і ўсе пяцёра пачалі капаць зямлю пад сцяной. Джон капаў кінжалам, астатнія—першым, які трапіўся пад руку, каменем. Пакуль яны працавалі, Мюльрэдзі сачыў за кожным рухам тубыльцаў.

Але дзікуны ні аб чым не здагадваліся і спакойна сядзелі вакол вогнішча.

Глеба складалася з пульхнага туфа. Дзякуючы гэтаму падкоп хутка павялічваўся, не гледзячы на тое, што яго капалі самымі прымітыўнымі прыладамі. Хутка стала відавочным, што чалавек ці, можа, некалькі чалавек, капалі зямлю каля святыні. Для якой мэты? Ці ведалі яны аб тым, што ў святыні былі палонныя.

Палонныя падвоілі сілу. З іх абадраных рук цякла кроў, але яны не пераставалі капаць. Пасля поўгадзіны работы глыбіня падкопу з боку святыні дайшла да поўсажня.

Па стук знадворку можна было зразумець, што толькі тонкая земляная перагародка падзяляе сустрэчныя падкопы.

Так прайшло яшчэ некалькі хвілін, як раптам маёра выцяла па руцэ нейкая вострая прылада. Ён ледзь не закрычаў ад болю.

Джон Мангльс, удачна ўнікнуўшы ўдару нажом, які высунулі знадворку, ухапіў за руку, што трымала нож.

Гэта была рука жанчыны ці дзіцяці, але несумненна рука еўрапейца.

Ні адтуль, ні адсюль ніхто не загаварыў. Відаць было, што абодвум бакам выгодна было маўчаць.

— Ці не Роберт гэта?—прашаптаў Гленарван.

Але як ні ціха сказаў ён гэтыя словы, іх пачула скрозь дрымоту Мэры Грант. Падбегшы паціху да Гленарвана, яна знайшла ў цемры запэцканую ў зямлю руку і пачала перастанку цалаваць.

— Гэта ты, Роберт?—радасна шапнула маладая дзяўчына.—Гэта ты, любы хлопчык?

— Гэта я, сястрычка,—адказаў Роберт.—Я прышоў, каб выратаваць вас усіх. Але цішэй!

— Які герой!—паўтараў Гленарван.

— Сачыце за дзікунамі,—скамандаваў Роберт.

Мюльрэдзі, які на хвіліну заглядзеўся на хлапчука, зноў вярнуўся да свайго назіральнага пункта.

— Усё ў парадку,—сказаў ён.—Толькі чатыры тубыльцы вартуюць, астатнія спяць.

— Смялей!—сказаў Вільсон.

Яму пашырылі за адну хвіліну, і Роберт, ускочыўшы ў святыню, з абдымкаў Мэры перайшоў у абдымкі Элен. Вакол пояса хлопчыка была закручана доўгая пяньковая вяроўка.

— Мой дарагі, мой хлопчык, ты жывы!—шаптала Мэры.— Як-жа ты выратаваўся?

— У мітусні, якая пачалася пасля забойства Кара-Тэтэ, я раптам заўважыў, што мяне выпіхнулі за нарад аховы. Я непрыкметна падпоўз да агарожы крэпасці і пералез цераз яе. Два дні я хаваўся ў кустах. Уночы я пралазіў у форт. Я хацеў пабачыць вас. У той час, як усё племя хавала правадыра, я агледзеў скалу, на якой збудавана ваша турма. Я ўбачыў, што здолею дабрацца да вас. Тады я ўкраў у нежылой хаціне гэты нож і вяроўку. Я ўскарабкаўся на скалу, чапляючыся за траву, за галлё хмызнякоў. Выявілася, што якраз пад гэтай святыняй у зямлі ёсць даволі вялікая яма. Мне заставалася пракапаць толькі некалькі футаў. І вось я тут!

Дваццаць пяшчотных пацалункаў былі адзіным адказам на прамову хлопчыка.

— Уцякайма!—рашуча сказаў ён.

— Паганель чакае унізе?—запытаў Гленарван.

— Паганель?—перапытаў хлопчык, здзіўлены ад такога пытання.

— Так. Ён чакае нас?

— Не... Хіба ён не з вамі?

— Не, ён знік, Роберт,—адказала Мэры.

— Як, хіба ён не з табой уцёк?—запытаў Гленарван.

— Не, сэр,—адказаў Роберт, надзвычай здзіўлены знікненнем свайго дарослага сябра.

— Уцякайма!—сказаў маёр.—Нельга траціць ні секунды. Дзе-б не быў зараз Паганель, ён не можа быць у больш небяспечным становішчы, чым мы тут. Уцякайма!

І сапраўды, кожная секунда была на ўліку. Трэба было безадкладна ўцякаць. Уцёкі ўвогуле не былі асабліва цяжкія. Толькі першыя дваццаць футаў спуску былі амаль вертыкальнымі. Далей схіл быў ужо не такім крутым. Спусціўшыся са скалы, палонныя маглі пайсці проста ў даліны, што ляжалі за гарамі; між тым маарыйцам, калі яны заўважаць іх уцёк, давядзецца гнацца за імі абходным шляхам уздоўж усёй гары.

Палонныя па адным вылезлі праз вузкую дзірку падкопа і апынуліся ў яме. Джон Мангльс, які апошнім пакінуў святыню, шчытна закрыў дзірку матамі, каб яна не выдала адразу праследавальнікам шлях уцекачоў.

Зараз трэба было спусціцца па стромай сцяне да таго месца, дзе схіл быў менш круты. Каб не ўзяў Роберт вяроўкі, дык спусціцца было б немагчыма.

Вяроўку раскруцілі, і адзін канец яе прывязалі да выступу скалы, а другі скінулі ўніз. Перш чым спусціцца па вяроўцы, Джон Мангльс праверыў яе моцнасць. З прыкрасцю ён убачыў, што асабліва спадзявацца на яе нельга, а між тым, калі парвецца вяроўка, смерць немінуча.

— Гэтая вяроўка можа вытрымаць не больш двух чалавек адначасова,—сказаў ён.—Таму прыдзецца спускацца па чарзе. Хай містэр Гленарван спускаецца першым з місіс Элен. Калі яны будуць на зямлі, няхай тройчы тузануць за вяроўку—гэта будзе сігналам для спуску наступнай пары.

— Дазвольце мне спусціцца першым,—сказаў Роберт.— Я знайшоў там невялікую ямку, дзе пасля спуску можна непрыкметна чакаць астатніх.

— Спускайся, Роберт,—сказаў Гленарван, паціскаючы руку хлопчыку.

Роберт спусціўся ўніз. Праз хвіліну вяроўка тарганулася тры разы—знак, што ён шчасліва дасягнуў ямкі.

Адразу-ж Гленарван і Элен спусціліся ўніз. Ноч усё яшчэ была цёмнай, але пачыналіся ўжо вырысоўвацца на гарызонце контуры горных вяршынь.

Ранішні халадок падбадзёрыў маладую жанчыну. Яна адчула сябе больш моцнай і смела спусцілася ўніз услед за сваім мужам. Яны хутка дасягнулі таго месца, дзе строма сцяна сустракалася з уступам гары.

Тут яны пакінулі вяроўку і пачалі спаўзаць па стромаму схілу, чапляючыся рукамі за зямлю. Гленарван падтрымліваў Элен. Намацаўшы нагой купіну, ён спачатку спрабаваў ці моцная яна, а пасля паказваў на яе Элен. Абуджаныя іх спускам птушкі, шчабечучы, лёталі над іх галовамі. Уцекачы дрыжэлі, калі з-пад іх ног падаў каменьчык і з шумаю каціўся да падножжа гары.

Так прайшлі яны амаль да палавіны схілу, як раптам Джон Мангльс прашаптаў зверху:

— Спыніцеся!

Гленарван, учапіўшыся адной рукой за пучок травы, а другой падтрымліваючы Элен, замёр на месцы, ледзьве дыхаючы.

Трывогу ўзняў Вільсон. Ён пачуў нейкі падазроны рух сярод вартавых і, залезшы зноў у святыню, паглядзеў у шчыліну. Па данаму ім знаку Джон Мангльс спыніў Гленарвана.

Сапраўды, адзін з вартавых, відаць, пачуўшы шум у святыні, адышоў ад вогнішча і падышоў да дзвярэй. Прыныніўшыся тут і схіліўшы галаву набок, ён на працягу хвіліны напружана прыслухоўваўся. Пасля, паківаўшы галавой, як чалавек, якому здалося, ён адышоў назад на сваё месца і падкінуў сухога галля на вогнішча. Полымя асвятліла яго спакойны, не зацямнёны ніякімі клопатамі твар. Агледзеўшы гарызонт, які пачынаў ужо святлець, ён улёгся каля вогнішча і заснуў.

— Усё ў парадку!—прашаптаў Вільсон.

Джон таксама шэптам прапанаваў Гленарвану прадаўжаць спуск. Той паслухаўся, і яшчэ праз хвіліну Элен і ён апынуліся каля падножжа гары.

Тым часам Джон Мангльс і Мэры, у сваю чаргу ўзяўшыся за вяроўку, пачалі небяспечны спуск.

Другая пара таксама ішчасліва дасягнула падножжа гары і далучылася да першай у яме, якую паказаў Роберт.

Праз пяць хвілін усе палонныя, якія так удачна ўцяклі з турмы, вышлі са свайго часовага прыстанішча і пайшлі ў бок ад форта. Куды яны ішлі? Гэтага яны самі не ведалі. Але яны былі на волі!

Каля пяці гадзін раніцы пачало світаць. Воблакі афарбаваліся ў ружаватыя тоны.

Вяршыні гор ахуталіся ранішнім туманам. Дзённае святліла павінна было хутка заззяць на небасхіле і, асвятліўшы пустую турму, выкрыць уцёкі асуджаных да кары смерцю.

Трэба было найхутчэй адысці ад форта, каб збытаць след. Але ўцекачы не маглі ісці шпарка, таму што сцежкі былі крутымі. Элен і Мэры паўзлі па іх з дапамогай Гленарвана і Джона Мангльса. Роберт ішоў наперадзе, горды за сваю ўдачу і бясконца ішчаслівы. Абодва матросы ішлі ззаду.

Да ўсходу сонца заставалася цяпер не больш поўгадзіны. Гэтыя поўгадзіны ўцекачы ішлі наўздагад. З імі не было Паганеля, які мог-бы павесці іх па правільнаму шляху. Знікненне вучонага атуманьвала радасць нечаканага выратавання.

Уцекачы трымаліся ўсходняга напрамку, ідучы насустрач цудоўнай зары. Хутка яны падняліся на пяцьсот футаў над узроўнем возера Таупо, і ранішні халадок, які ўзмацняўся, чым вышэй падымаліся яны на гару, пачаў прабіраць іх да касцей. Яны ішлі без дарогі сярод лабірынта гор і ўзгоркаў. Але Гленарван не баяўся заблудзіцца. Ён не сумняваўся, што, калі надыйдзе пара, яны выйдуць на правільны шлях.

Урэшце ўзышло сонца і асвятліла сваімі першымі праменнямі ўцекачоў.

Уцёкі з турмы.

Раптоўна здалёк пачуўся дзікі крык соцень галасоў. Крычалі ў форце, месцазнаходжанне якога Гленарван уяўляў вельмі цмяна з-за вялікай колькасці паваротаў сцежкі і туману, праз які яго не было відаць.

Ясна было, што дзікуны не знайшлі палонных у святыні. Ці ўдасца ім уцячы ад пагоні? Ці заўважылі іх з форта? У гэтую хвіліну туман падняўся над далінай, ахутаў на момант уцекачоў шэрым воблакам і растаў на сонцы.

РАЗДЗЕЛ ЧАТЫРНАЦЦАТЫ

Гара Табу

Да вяршыні гары заставалася яшчэ сотня футаў. Уцекачы імкнуліся да яе, спадзяючыся знайсці на другім баку спаду якую-небудзь сцежку, па якой можна будзе ўзыйсці на суседнія горы. Як ім нехапала зараз Паганеля! Вось хто мог дапамагчы ім разабрацца ў гэтым хаосе гор і выбраць самы надзейны шлях адступлення...

Падарожнікаў падганяў крык раз'юшаных дзікуноў, і яны паскорылі хаду. Але і дзікуны не адставалі: іх галасы чутны былі ўжо каля падножжа гары.

— Смялей, смялей, сябры!—крыкнуў Гленарван, голасам і жэстам падбадзёрваючы сваіх спадарожнікаў.

За пяць хвілін яны дайшлі да вяршыні гары. Там яны прыпыніліся, каб азірнуцца і выбраць напрамак для далейшых уцекаў.

З гэтай вышыні відаць было ўсё возера Таупо, маляўнічыя берагі якога, акружаныя гарамі, цягнуліся на захад. На поўначы ўзнімалася пад неба вяршыня Піронгіі; на поўдні—акружаны полымем кратэр Тангарыро. На ўсходзе гарызонт засланяў горны ланцуг, які мяжуецца з Ваіхіці-Рэндж—хрыбтом, які праходзіў праз увесь Іка-на-Мануі, ад праліва Кука да Ўсходняй затокі. Гэта быў адзіны магчымы шлях адступлення.

Гленарван трывожна паглядзеў навокал. Туман канчаткова разышоўся пад гарачымі праменьнямі сонца, і кожная шчыліна ў гарах была відаць цяпер выразна.

Тубыльцы былі зараз на адлегласці не больш пяцісот футаў. Яны дабеглі ўжо да падножжа вяршыні, якая раней прытуліла ўцекачоў. Заставацца тут далей было немагчыма. Не зважаючы на вялікую стомленасць, трэба было неадкладна ісці далей, бо тубыльцы маглі акружыць гару з усіх бакоў і не даць магчымасці ўцякаць.

— У дарогу! У дарогу!—крыкнуў Гленарван.—А то яны нас акружаць.

Але ў туую хвіліну, калі няшчасныя жанчыны ледзь усталі, Мак-Набс сказаў Гленарвану:

— Гэта бескарысна. Гленарван. Глядзіце самі.

І сапраўды, усе бачылі, што за апошнія хвіліны ў радах дзікуноў адбылося нешта незвычайнае.

Пагоня за ўцекачамі раптоўна была спыненая, як быццам па нечаму ўласнаму загаду. Паток тубыльцаў дакаціўся да падножжа гары і разбіўся, як хваля, якая наскочыла на нязломную скалу.

Прагныя да помсты дзікуны, згрудзіўшыся каля першых уступаў гары, махалі сякерамі і стрэльбамі, галасілі, крычалі; але не ступалі наперад ні кроку. Іх сабакі раз'юшана брахалі, але гаспадары не спускалі іх з прывязі.

Што здарылася? Якая нябачная сіла стрымлівала дзікуноў? Уцекачы са страхам чакалі, што гэтая сіла таксама раптоўна здыме забарону з гары і падданыя Каі-Куму рынуцца на іх.

Раптоўны выкрык Джона Мангльса прымусіў усіх яго спадарожнікаў азірнуцца. Малады капітан паказаў пальцам на невялікую агарожу на самай вяршыні гары.

— Гэта магіла Кара-Тэтэ!—крыкнуў Роберт.

— Ты не памыляешся, Роберт?—запытаў Гленарван.

— Не, сэр,—адказаў хлопчык,—гэта тая самая магіла. Я яе добра прыкмеціў, калі сюды накіравалася пахавальная працэсія.

Роберт сапраўды не памыляўся. За пяцьдзесят футаў ад уцекачоў быў нядаўна афарбаваны частакол, якім быў абгароджаны невялікі ўчастак зямлі. Падышоўшы бліжэй, Гленарван пераканаўся, што перад імі сапраўды знаходзілася магіла новазеландскага правадыра. Выпадак накіраваў іх уцёкі на вяршыню Маунганаму.

Гленарван, разам з усімі астатнімі ўцекачамі, падышоў да ўваходу ў грабніцу. Ён быў завешаны матай. Гленарван прыпадняў мату і хацеў быў прайсці за агарожу, як раптам жвава адскочыў назад.

— Там дзікун!—сказаў ён.

— Адзін дзікун?—запытаў Мак-Набс.

— Так,—адказаў Гленарван.

— У такім разе чаго-ж нам баяцца. Пойдзем.

Гленарван, Роберт, маёр і Джон Мангльс ускочылі ва удупу. Там быў адзін маарыец, апрануты ў шырокі плашч. Ён сядзеў у цяньку спіной к еўрапейцам і вельмі спакойна снедаў. Гленарван толькі што хацеў запытацца ў яго, як тубылец сам павярнуўся і на чыстай англійскай мове сказаў:

— Рад вас бачыць, дарагі сэр! Снеданне чакае вас.

Гэта быў Паганель. Пачуўшы яго голас, усе кінуліся ва удупу і ціснулі ў абдымках гэтага выдатнага чалавека. Паганель знайшоўся. Гэта было парукай агульнага вызва-

лення. Маёр хацеў распытаць у яго, якім чынам ён трапіў на вяршыню Маунганама, але Гленарван перапыніў гэтую нясвоечасовую цікаўнасць.

— Дзікуны!—сказаў ён.

— Што з гэтага?—паціснуў плячыма Паганель.—Што нам да дзікуноў!

— Але яны...

— Яны для нас не небяспечныя. Пойдзем, паглядзім на іх.

Усе пайшлі за Паганелем і вышлі з удупы. Новазеландцы былі на тым самым месцы, каля падножжа гары, і, убачыўшы еўрапейцаў, бязладна зараўлі.

— Крычыце! Равіце!—адказаў ім Паганель!—Рвіце сабе горла! Усёроўна вы не ўзойдзеце на гэтую гару!

— Чаму?—запытаў Гленарван.

— Таму што тут пахаваны іх правадыр. Таму што яго магіла ахоўвае нас. Таму што гэтая гара стала табу!

— Табу?

— Так, сябры мае. І вось чаму я схаваўся на яе вяршыні.

— Ура! Ура!—у адзін голас крыкнулі абодва маракі.

І сапраўды гара стала табу, і забабонныя дзікуны не маглі ўзыйсці на яе.

Гэта яшчэ не азначала, што ўцекачы выратаваны, але ва ўсякім разе яны атрымалі перапынак, які можна было скарыстаць для свайго выратавання. Гленарван, які быў апанаваны вялікім хваляваннем, не мог праказаць ні слова. Нават маёр ківаў галавой у такт словам Паганеля, з выразам найвялікшага здавальнення на твары.

— Але калі гэтыя людаеды надумаюцца ўзяць нас заморам, дык яны вельмі памыляцца!—сказаў Паганель. Не міне і двух дзён, як мы выберамся адсюль у такое месца, дзе яны для нас будуць не страшныя.

— Але як-жа мы зможам выбрацца адсюль?—запытаў Гленарван.

— Не ведаю як,—адказаў Паганель,—але ручаюся, што выберамся.

Тут усе ў захапленні пачалі распытваць у Паганеля пра яго прыгоды. Як гэта не дзіўна, але ад звычайна балбатлівага географа кожнае слова даводзілася выцягваць літаральна абцугамі. Гэты прыроджаны апавядальнік нехаця гаварыў зараз і ўнікліва адказваў на настойлівыя пытанні сяброў.

«Майго Паганеля замянілі», падумаў Мак-Набс.

І сапраўды нават твар годнага вучонага як быццам змяніўся. Ён захутваўся ў свой новазеландскі плашч і ўнікаў цікаўных позіркаў. Усе заўважылі, як ён неахвотна рас-

Рад вас бачыць,—сказаў дзікун.

казваў аб сабе, і з далікатнасці зрабілі выгляд, што не заўважаюць яго трывогі.

Аднак, калі ў Паганеля не выпытвалі, як ён пражыў гэтыя дні, дык яго стрыманасць знікала, і гэта зноў быў ранейшы Паганель.

Вось што ён палічыў патрэбным расказаць сябрам, якія расселіся вакол яго ў сярэдзіне агарожы удупы.

Скарыстаўшы агульнае замяшанне пасля забойства Кара-Тэтэ, Паганель, як і Роберт, непрыкметна адышоў ад натоўпу і пабег за агарожу форта. Але вучонаму не пашчасціла: пад вечар ён зусім нечакана наткнуўся ў горах на лагёр другога маарыйскага племені. Правадыром гэтага племені быў высокі маарыец з разумным тварам, які добра гаварыў па-англійску. Ён ласкава прыняў географа і ў адзнаку дружбы пацёрся носам аб яго нос.

Паганель спачатку не ведаў, ці павінен ён лічыць сябе палонным ці не. Але хутка ён зразумеў, якой думкі варта трымацца пры гэтым, бачачы, што правадыр не адыходзіць ад яго ні на крок, куды-б ён ні пайшоў.

Гэты правадыр меў імя Хіхі, што азначае па-маарыйску «прамень сонца», быў увагуле нязлым чалавекам. Акуляры і асабліва падзорная труба, відаць, ставілі Паганеля на недасяжную вышыню ў яго вачах і, каб пасябраваць з ім, ён не шкадаваў ні ласкавых слоў, ні моцных вярвак. Асабліва ноччу.

Так мінула доўгіх трое сутак. Як абыходзіліся з Паганелем у гэты час: добра ці кепска? «І добра і кепска», унікліва адказаў вучоны, пазбягаючы падрабязнасцей. Увагуле ён быў сапраўдным палонным, і, калі не лічыць таго, што непасрэдная пагроза катаванняў не вісела над ім, яго становішча было не лепшым за становішча яго сябраў, палонных Каі-Куму.

На шчасце, на чацвертую ноч яму ўдалося перагрызці вяроўкі і ўцячы. Ён здалёк прысутнічаў пры пахаванні Кара-Тэтэ, бачыў, як яго пахавалі на Маунганаму, і зразумеў, што гара стала зараз табу. Ён вырашыў шукаць на ёй прытулку, не жадаючы пакінуць краіну без сваіх сяброў. Задуманае ўдалося яму. Напярэдадні ноччу ён дайшоў да удупы і тут вырашыў чакаць выпадку вызваліць сваіх сяброў.

Вось што расказаў Паганель. Відаць, ён наўмысля не гаварыў пра нейкія падзеі, якія здарыліся з ім у палоне ў дзікуноў. Такое, прынамсі, уражанне засталася ў падарожнікаў. Але як-бы там ні было, усе ад шчырага сэрца прывіталі географа з цудоўным выратаваннем і, аддаўшы такім чынам даніну мінуламу, звярнуліся да праблем сучаснага.

Становішча па-ранейшаму заставалася пагражаючым. Дзікуны з усіх бакоў абступілі вяршыню Маунганаму і, не

маючы магчымасці ўзяць яе прыступам, відаць, збіраліся дасягнуць свайго заморам. Рана ці позна, але падарожнікі павінны былі сыйсці ўніз па яду і ваду, а ў дзікуноў цярплівасці аж залішне.

Гленарван рашыў пачакаць зручнага моманту ці стварыць яго, калі ён не настане сам.

Перш за ўсё ён прапанаваў зрабіць дэтальную разведку гары Маунганаму, не для таго, каб высветліць магчымасць абароны яе,—ён не баяўся нападу дзікуноў,—а для таго, каб знайсці найвыгаднейшы напрамак уцёкаў. Маёр, Роберт Паганель і Джон Мангльс знялі дакладны план гары. Яны прасачылі напрамак усіх сцежак, іх круцізну, іх звіліны. Горны хрыбет, які злучае Маунганаму з ланцугом Ваісіхі, адхонна спускаўся к даліне. Яго рабро, вузкае і звільстае, было адзіным магчымым шляхам уцёкаў. Каб у цемры ночы уцёкачам удалося непрыкметна перабрацца цераз яго, яны маглі спадзявацца, што паспеюць схвацца ў горах, раней чым дзікуны заўважаць іх уцёкі.

Ніжнюю частку гэтага шляху дзікуны маглі лёгка абстрэльваць. Размясціўшыся на схілах суседніх узгоркаў, яны маглі стварыць заслону з куль, цераз якую нельга будзе беспакарана прарвацца.

Калі разведчыкі, аглядаючы гару, паказаліся на бліжэйшым да тубыльцаў схіле, іх сустрэў цэлы град куль, але, на шчасце, ні адна не зачпіла іх. Тым не менш Гленарван загадаў зараз-жа адступіць к удупе, куды кулі не даляталі.

Узыходзячы на гару, разведчыкі са здзіўленнем заўважылі, што час ад часу глеба пад іх нагамі дрыжыць. Гэта не было землетрасенне, а хутчэй нагадвала дрыжэнне сценак паравога катла пад ціскам. Відаць, што ў нетрах гары сабралася вялікая колькасць пары і газаў, народжаных падземным агнём.

Гэта акалічнасць не магла здзівіць людзей, якія толькі што бачылі гарачыя гейзеры Вайкато. Яны ведалі, што цэнтральная частка Іка-на-Мануі ўяўляе сабой вулканічную мясцовасць. Гэта сапраўднае рэшата, адтуліны якога прапускаюць наверх пары серы і гарачыя крыніцы.

Паганель яшчэ раней заўважыў гэтую з'яву і звярнуў на яе ўвагу сваіх сяброў.

— Маунганаму,—сказаў ён,—адна са шматлікіх на гэтым востраве вяршынь, якім рана ці позна суджана было стаць дзеючым вулканам. Дастаткова невялікай, мясцовай механічнай сілы, каб на гэтых спадах з крохкага туфа ўтварыўся кратэр.

— Што-ж,—сказаў Гленарван,—мы тут у меншай небяспецы, чым над топкай катла «Дункана». Зямная кара амаль нічым не адрозніваецца па цвёрдасці ад ліставога жалеза.

— Згодзен,—адказаў маёр,—але які-б не быў моцны паравы кацёл, пасля доўгай службы ён можа ўзарвацца тады, калі гэтага менш за ўсё чакаеш.

— Мак-Набс,—сказаў Паганель,—ніхто з нас не збіраецца навекі застацца на гэтай вяршыні. Пакажыце нам бяспечную дарогу, і мы адразу пакінем яе.

— І падумаць толькі, што ў нетрах Маунганаму дарэмна гіне такая вялікая механічная сіла!—уздыхнуў Джон Мангльс.—Мільённай часткі яе было-б дастаткова «Дункану», каб завесці нас на край свету!

Успаміны аб «Дункане» адразу нагналі на Гленарвана сумныя думкі. Якое ні небяспечнае было яго ўласнае становішча, ён не мог без жаху ўспомніць аб трагічным лёсе экіпажа сваёй яхты.

У глыбокім задуменні сябры вярнуліся к удупе.

— Ну што, Эдуард,—запытала Элен, як толькі яны падышлі да частакола,—ці можам мы спадзявацца на выратаванне?

— Спадзявайцеся, Элен,—адказаў Гленарван.—Дзікуны ніколі не асмеляцца трывожыць нас на гэтай гары, а з цягам часу мы прыдумаем які-небудзь план выратавання.

— Пойдзем ва удупу,—весела сказаў Паганель.—Гэта наша крэпасць, наш замак, наша сталовая і рабочы кабінет. Ніхто не патрывожыць нас у ёй. Калі ласка, сябры мае.

Усе ўвайшлі ў сярэдзіну агарожы за ласкавым Паганелем. Дзікуны, убачыўшы, што еўрапейцы зняважліва ўрываюцца ў гэтае святое месца, узялі бязладную страляніну і паднялі страшэнны гвалт і крыкі. На шчасце, кулі не даляталі так далёка, як крыкі. Яшчэ раз пераканаўшыся, што забабоны дзікуноў мацнейшыя за іх гнеў. Элен і Мэры супакоіліся і ўвайшлі ў прадмагільную прыбудову.

Частакол, якім абгароджана магіла правадыра, быў афарбаваны ў чырвоны колер.

Сімвалічныя выразкі, сапраўдная татуіроўка па дрэву сведчылі аб ганаровым паходжанні і вялікіх заслугах нябожчыка-правадыра. Пацеркі з амулетаў, ракушак і каменьчыкаў былі працягнуты між слупамі частакола.

Зямля ўнутры агарожы была ўкрыта густым дываном з зялёнага лісця. У цэнтры невялікім насыпам узвышалася магіла правадыра і яго жонкі. На магільным узгорку ляжала зброя—зараджаная стрэльба, кап'ё, цудоўная сякера і запас пораху і куль, якога ставала на ўвесь век палявання.

— Вось поўны арсенал,—сказаў Паганель.—Спадзяюся, што нам ён дасць больш карысці, чым нябожчыку. Аднак, як добра, што дзікуны маюць звычай браць з сабой на той свет сваю зброю!

З ямы вываўся слуп пары.

— Глядзіце, гэтыя стрэльбы англійскага вырабу!—усклікнуў маёр.

— Зразумела,—адказаў Гленарван.—Адкуль-жа тут могуць быць іншыя? Аднак, якога-б паходжаньня не былі гэтыя стрэльбы, яны нам спатрэбяцца.

— Яшчэ больш нам спатрэбяцца запасы яды і прэснай вады, якімі аднапляменнікі забяспечылі Кара-Тэтэ для тагосветнага падарожжа,—сказаў Паганель.

І сапраўды, родныя і сябры нябожчыка не пашкадавалі падарункаў. Збытак прыпасаў яды сведчыў аб іх павазе да нябожчыка. Тут былі ўжыўныя папаратнікі, салодкія пататы, некалькі кошыкаў нейкіх зялёнага колеру праснакоў невядомага паходжаньня, але вельмі прыемных на смак. Вада для піцця захоўвалася ў вялікіх збанах. Такім чынам уцекачы, прынамсі, на два тыдні былі забяспечаны ядой і пітвом.

Гленарван выбраў на сьнеданне прадукты і даручыў Ольбінету прыгатаваць іх. Буфетчык «Дункана», надзвычайны фармаліст нават у самых небяспечных момантах, расчаравана заявіў, што сьнеданне будзе несамавітае. Апрача таго ён не ведаў, як прыгатаваць гэтыя расліны без агню.

Але Паганель дапамог яму ў бядзе, параіўшы проста закапаць пататы ў зямлю. Сапраўды, тэмпература верхніх пластоў глебы была вельмі вялікая. Тэрмометр, каб ён быў ва ўцекачоў, закопаны ў зямлю, паказаў-бы, пэўна, не менш шасцідзсяці пяці градусаў. Ольбінет ледзь сур'ёзна не пацярпеў за гэта: калі ён выкапаў у зямлі яму, каб палажыць у яе гародніну, адтуль вырваўся слуп пары, які падняўся ўгору на вышыню больш сажня.

Перапалоханы буфетчык паваліўся на спіну.

— Зачыніце крант!—крыкнуў маёр і з дапамогай абодвух матросаў засыпаў ямку зямлёй.

Паганель, пазіраючы на гэта, моцна задумаўся, мармычучы праз зубы:

— Так, так... А чаму-б і не?..

— Вы не апарыліся?—запытаў Мак-Набс у Ольбінета.

— Не, пане Мак-Набс,—адказаў буфетчык.—Але я разгубіўся ад нечаканасці...

— Вось блаславеннае месца,—усклікнуў Паганель!—тут ёсць усё—вада і яда з запасаў Кара-Тэтэ, агонь з зямлі! Гэтая гара—сапраўдны рай. Прапаную заснаваць тут калонію, апрацаваць зямлю і заставацца тут да самай смерці. Мы будзем Рабінзонамі Маунганаму. Ей-права, я не змог-бы сказаць, чаго нам нехапае на гэтай дзіўнай вяршыні.

— У нас сапраўды ўсё ёсць, апрача ўпэўненасці ў трываласці самой вяршыні,—адказаў Джон Мангльс.

— О,—запярэчыў Паганель.—Яна існуе не з учарашняга дня. Супраціўлялася-ж яна да гэтага часу дзеянню падзем-

нага агню,—вытрымае і той нядоўгі час, які мы на ёй прабудзем.

— Снеданне гатова,—далажыў Ольбінет такім-жа ўрачыстым тонам, усёроўна як пры выкананні службовых абавязкаў у Малькольм-Кэстлі.

Уцекачы зараз-жа ўзяліся за сваё першае снеданне каля магілы правадыра. Печаныя пататы былі вельмі смачныя і ўсім спадабаліся, а наконт ужыўных папаратнікаў думкі разыходзіліся: адны лічылі іх смачнымі, другія — агіднымі, слізистымі і нясмачнымі.

Географ заўважыў, што ўвогуле Кара-Тэтэ быў нядрэнна падрыхтаван для тагосветнага жыцця.

Калі голад заспакоілі, Гленарван прапанаваў неадкладна абмеркаваць план уцёкаў.

— Як, ужо?—нездаволена запытаў Паганель.—Хіба вам абрыдзеў ужо гэты багаты куток?

— Паганель, няўжо вы хочаце, каб мы паўтарылі памылку Ганібала ў Капуі¹?—запырэчыла Элен.

— Не маю права прырэчыць вам, місіс,—далікатна адказаў Паганель.—Калі вы настойваеце на абмеркаванні гэтага пытання, я гатовы.

— Я мяркую,—пачаў Гленарван,—што мы павінны ўдзякаць адсюль, раней чым нас прымусяць голад. Мы адпачылі і набраліся сілы за апошнія дні. Не трэба-ж дарэмна растрываць іх. Прапаную ў першую-ж ноч паспрабаваць прабрацца праз лагер тубыльцаў на ўсход.

— Дзіўны план,—сказаў Паганель,—калі толькі маарыйцы дазваляць нам прайсці.

— А калі яны не дазваляць?—запытаў Джон Мангльс.

— Тады давядзецца звярнуцца да рашучых мер,—адказаў Паганель.

— Значыцца, у вас у запасе ёсць і такія?—запытаў маёр.

— Цэлы арсенал,—адказаў Паганель.

Але вучоны не жахаўся покуль што растлумачваць сваім спадарожнікам, з дапамогай якіх «рашучых мер» ён мяркуе вызваліць іх з палону.

Трэба было чакаць ночы, каб паспрабаваць прабрацца праз заставы тубыльцаў на ўсход.

Дзікуны, відаць, надоўга асталяваліся каля падножжа гары. Здавалася, што іх рады не толькі не сталі меншымі, а наадварот—папоўніліся спозненымі. Вогнішчы, распаленыя імі, нібы поясам акружылі гару з усіх бакоў. Калі ноч спусцілася на зямлю, вяршыня Маунганаму здавалася акружанай адным суцэльным вогненным кальцом. Крыкі, выгукі, песні дзікуноў даляталі да вяршыні гары так выразна,

¹ Армія Ганібала зусім разлажылася ў часе стаянкі ў Капуі.

нібы не шэсцьсот, а пяцьдзесят футаў падзялялі варожыя лагеры.

А дзевятай гадзіне, карыстаючыся густым зырокам, Джон Мангльс і Гленарван вышлі на разведку.

Яны паціху спусціліся ўніз і вышлі на грэбень хрыбта, які праходзіў на сорак футаў ніжэй лагера дзікуноў.

Спачатку ўсё ішло добра. Маарыйцы, разлэгшыся на зямлі каля вогнішчаў, здавалася, не заўважалі двух уцекачоў, якія паціху краліся паўз іх. Але раптам з усіх бакоў пачалася страляніна.

— Назад!—крыкнуў Гленарван.—Гэтыя дзікуны бачаць у цемры, як каты!

Джон Мангльс і ён спешна адступілі і вярнуліся да сваіх сяброў, якія вельмі непакоіліся за іх жыццё. Капялюш Гленарвана быў прастрэлены ў двух месцах.

Значыць, трэба было адмовіцца ад думкі пра ўцёкі па дарозе, з абодвух бакоў якой ляжалі ў засадзе снайперы.

— Адкладзем гэту справу да заўтра,—сказаў Паганель.—Калі нам не ўдалося ашукаць пільнасць тубыльцаў, то давядзецца мне пачаставаць іх стравой уласнага майго вынаходніцтва.

Было даволі холадна. На шчасце, Кара-Тэтэ ўзяў з сабой у магілу самую лепшую вопратку і цёплыя коўдры. Уцекачы без усякай сарамлівасці скарысталі гэта і, ахоўваемыя забаронамі тубыльцаў лепш за ўсякую варту, спакойна заснулі на цёплай глебе, якую сатрасаў бушуючы ўнутры падземны агонь.

РАЗДЗЕЛ ПЯТНАЦЦАТЫ

Рашучыя меры Паганеля

Назаўтра раніцой, 17 лютага, першыя праменні ўзыходзячага сонца абудзілі ўцекачоў. Маарыйцы ўжо даўно прагнуліся і бадзяліся па свайму лагеру каля падгор'я Маунганаму, не зводзячы позіркаў з вяршыні гары. Крыкі ярасці сустрэлі еўрапейцаў, калі яны паказаліся з-за частакола удупы.

Зірнуўшы на навакольныя горныя вяршыні, на яшчэ ахутаныя туманам даліны і люстраную паверхню возера Таупо, усе згрудзіліся вакол Паганеля, прагнучы як хутчэй даведацца пра яго праект.

Паганель не прымусіў, каб яго доўга ўпрашалі.

— У маім плане тая вартасць,—сказаў ён,—што, калі ён, на ліхую гадзіну, і не ўдасца, дык наша становішча не зменіцца. Але ён павінен удацца і ўдасца!

— Але ў чым-жа заключаецца ваш план?—зпытая Мак-Набс.

— Вось ён,—адказаў Паганель.— Забабоны дзікуноў ператварылі гэту вяршыню ў надзейны прытулак для нас. Трэба прымусіць тыя-ж забабоны дапамагчы нам уцячы адсюль. Каб нам удалося пераканаць Каі-Куму, што мы сталі афярамі ўласнага кашчунства, што гром нябесны знішчыў нас, адным словам, што мы загінулі ад страшнай смерці,— як вы думаеце, ці здыме ён ахову гары?

— Зразумела,—адказаў за іх усіх Гленарван.

— А якой страшнай смерцю вы хочаце знішчыць нас?— запытала Элен.

— Смерцю, вартай святатацтва!—адказаў Паганель.— Польшы ў нас пад нагамі. Дамо-ж яму дарогу.

— Што? Вы хочаце даць дарогу вулкану!—крыкнуў Джон Мангльс.

— Штучнаму вулкану, мой дружа, цацачнаму вулкану, якім мы зможам кіраваць, як захочам. Тут вялікі напор пары і падземнага агню, якія толькі чакаюць выпадку вырвацца. Арганізуем-жа штучнае вывяржэнне і выкарыстаем яго плады.

— План добры,—сказаў маёр.—Паганель малайчына.

— Вы разумееце,—прадаўжаў географ:—мы зробім выгляд, што новазеландскі Плутон¹ з'еў нас сваімі агнямі, і схаваемся за агарожу...

— Дзе прабудзем тры, чатыры, пяць дзён,—падхапіў маёр,—да таго часу, пакуль дзікуны не пераканаюцца, што мы загінулі, і здымуць варту.

— А што, калі яны надумаюцца праверыць, ці сапраўды нас пакаралі багі, і яны ўзыйдуць на вяршыню гары?—запытала Мэры Грант.

— Не, дарагая Мэры, гэтага яны ніколі не зрабяць,—адказаў Паганель.—На гару і так накладзена табу. А калі яна к таму-ж сама пакарае яго парушальнікаў, табу стане ўдвая больш святым.

— Ваш план сапраўды вельмі разумны,—сказаў Гленарван.—Супроць яго можна высунуць толькі адно меркаванне: а калі дзікуны не павераць у нашу смерць і не здымуць варты да таго часу, пакуль па іх меркаваннях мы не памрэм з голаду? Але гэта, аднак, неверагодна, асабліва калі мы будзем добра выконваць сваю ролю.

— Калі мы прыступім да выканання вашага плана, Паганель?—запытала Элен.

— Сёння-ж увечары,—сказаў вучоны,—як толькі сцямнее.

— Добра,—сказаў Мак-Набс.—Паганель—вы сапраўдны геній. Вы ведаеце, мне неўласціва захапляцца, але за гэтым

¹ *Плутон*—бог падземнага свету па міфалогіі старажытных грэкаў

разам я галавой ручаюся за поспех вашай выдумкі. Ага, панове дзікуны! Вы чакаеце цуда? Што-ж, мы змайструем для вас такі цуд, пра які вы не забудзеце праз усё ваша жыццё!

План Паганеля аднадушна ўхвалілі, і, сапраўды, пры забабоннасці маарыйцаў ён павінен быць удалым. Ён не мог не ўдацца! Заставалася толькі выканаць яго. Думка была добрая, але ажыццяўленне яе было нялёгкай справай. Ці не здарыцца так, што вулкан праглыне смелых, якія стварылі яму штучны кратэр? Ці ўдасца саўладаць з патокам выкінутай лавы, дыму і полымя і накіраваць іх у патрэбны бок? Ці не пакарае прырода дзёрзкіх, якія асмеліліся па сваёй волі выклікаць да жыцця феномены, якімі да гэтага часу непадзельна валодала яна адна?

Але Паганель прадбачыў усе гэтыя небяспекі і меркаваў дзейнічаць з найвялікшай асцярожнасцю, не даводзячы справы да крайнасцей. Досыць было стварыць бачнасць выбуху, каб ашукаць маарыйцаў, і не было ніякай патрэбы выклікаць сапраўды стыхійныя з'явы.

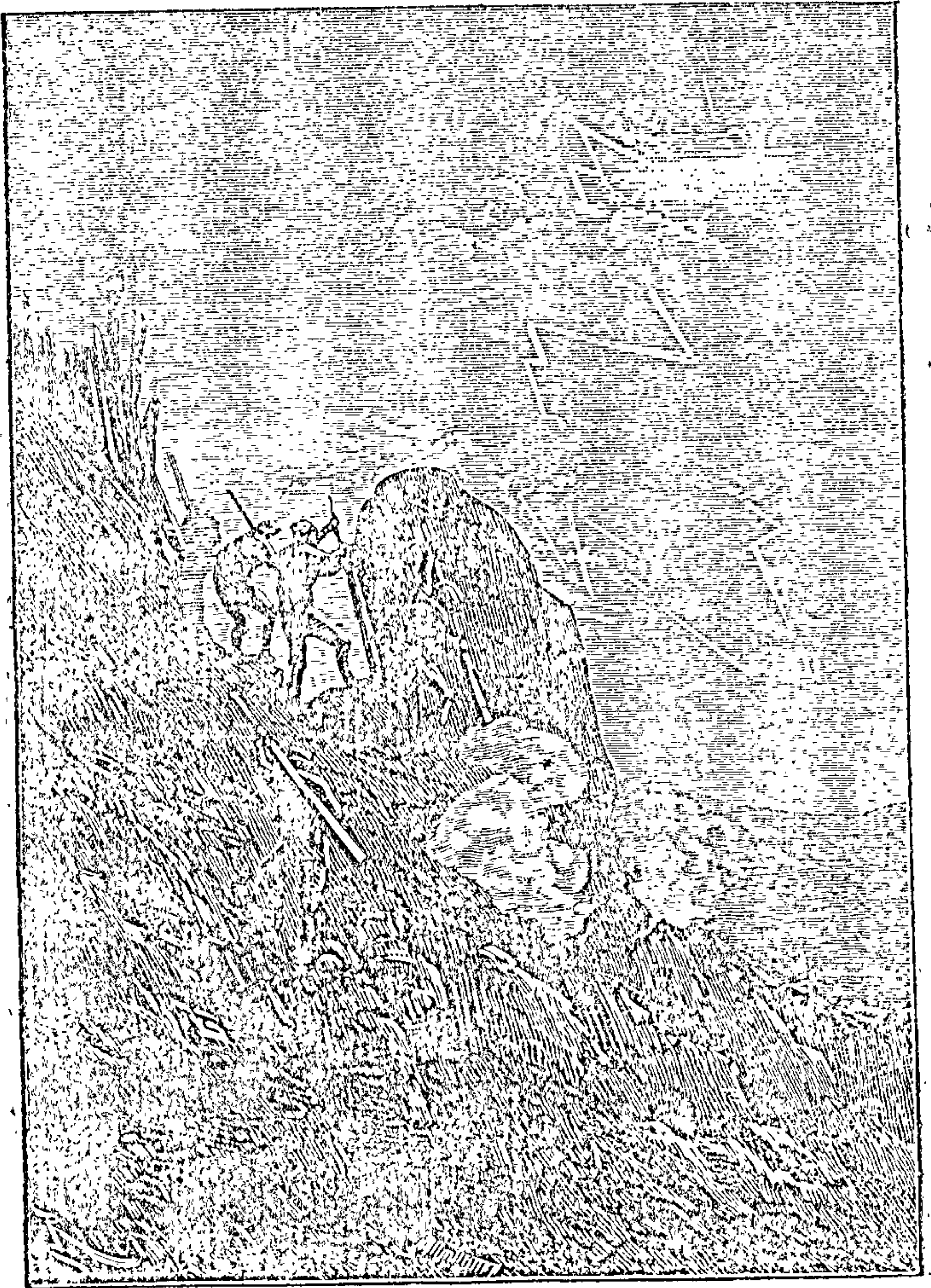
Які бясконца доўгі быў гэты дзень! Гадзіны праходзілі са стамляючай павольнасцю. Усе падрыхтаванні да ўцёкаў былі хутка закончаны. Запасы прадуктаў, якія захоўваліся ў агарожы магілы, былі падзелены на часткі і звязаны ў невялікія пакункі; разам з некалькімі коўдрамі і зброяй—гэта быў увесь багаж экспедыцыі. Само сабой зразумела, што ўсе гэтыя падрыхтаванні да ўцёкаў рабіліся ўнутры агарожы, каб не бачылі дзікуны.

А шостаў гадзіне вечара містэр Ольбінет падаў добры абед. Невядома было, дзе і калі давядзецца есці ў другі раз, і ўсе рашылі наесціся па-горла. Галоўнай аздабай стала было жаркое з пацукоў, якіх злавіў Вільсон і спёк у зямлі Ольбінет. Элен і Мэры Грант рашуча адмовіліся есці гэту страву, якую так паважалі новазеландцы, але менш пераборлівыя мужчыны елі з апетытам сапраўдных маарыйцаў. М'яса аказалася вельмі смачным, і шэсць грызуноў былі ўмомант абгрызены да костак.

Урэшце сцямнела. Сонца схавалася за граду навальнічных хмар на гарызонце. Некалькі разоў бліснула маланка на небе, і здалёк дакаціўся грукат гromу.

Паганель быў у захапленні ад гэтай навальніцы. Яна павінна была толькі надаць яшчэ большую пераканаўчасць пачатаму ім спектаклю. Забабонныя новазеландцы лічаць гrom голасам раздражненага бога Нуі-Атуа, а маланку—сярдзітым пабліскваннем яго вачэй. Такім чынам бог сам з'явіцца, каб пакараць святататцаў.

А восьмай гадзіне вечара злавесная цемра ахутала вяршыню Маунгаману. Беспрасветная чарната неба служыла цудоўным фонам для фейерверка, які задумаў Паганель.

Глыба павісла над схілам...

Надышоў час дзейнічаць. Гленарван, Паганель, Мак-Набс, Роберт, Джон Мангльс, Ольбінет і абодва матросы дружна ўзяліся за справу.

Для кратэра выбралі месца за трыццаць крокаў ад удупы: неабходна было, каб магіла правадыра засталася непашкоджанай, бо, каб яе зруйнавалі, з гары было-б знята табу. На гэтым месцы Паганель заўважыў вялікі камень, з-пад якога вырываліся клубы пары і дыму. Гэты камень, відаць, закрываў натуральны кратэр і сваім цяжарам перашкаджаў выбуху. Каб удалося выкінуць яго з гнязда, безумоўна, пара і лава падаліся-б наверх праз дзірку кратэра.

Усе ўзялі калы і моцна пачалі варочаць каменную глыбу. Адважныя землякопы працавалі моўчкі. Хутка з-пад камення з вялікай сілай вырваўся слуп пары. Работа станавілася небяспечнай. Аднак уцекачы не спалохаліся і, сабраўшы ўсю сілу, вырвалі глыбу з гнязда. Яна павісла на секунду над схілам, потым сарвалася з месца і знікла ў цемры.

У тую-ж секунду тонкі пласт глебы, які прыкрываў жарло кратэра, паддаўся напору. Вялікі слуп полымя падняўся к небу, загрузацеўшы як залп з некалькіх гармат. У гэты час з кратэра выліўся паток распаленай лавы і пакаціўся па схілу гары ўніз, проста на лагер тубыльцаў.

Гара задрыжэла, і адну хвіліну ўсім здавалася, што яна зараз расколецца і вяршыня яе зваліцца ў бяздонне. Гленарван і яго таварышы ледзь паспелі адбегчы ад месца выбуху.

Не глядзячы на тое, што яны беглі к удупе вельмі шпарка, іх апарылі пырскі вады, нагрэтай амаль да тэмпературы кіпення. Вада гэта мела даволі моцны пах серы.

Па схілу Маунганаму зараз сцякалі патокі лавы. Суседнія горы асвятліліся водбліскамі выбуху. Нават глыбокія западзіны былі ахоплены зарывам.

Дзікуны з перапуду ўскочылі на ногі. Лава падходзіла ўжо к самаму іх лагеру. Яны разбегліся па навакольных узгорках і адтуль, назіраючы за тым, як боскі гнеў карае святататцаў, крычалі:

— Табу! Табу! Табу!

Са штучнага кратэра Маунганаму вырывалася між тым вялікая колькасць пары, раскаленага камення і лавы. Гэта не быў звычайны гейзер, як тыя, што знаходзяцца па суседству з вулканам Гекла ў Ісландыі,—гэта быў вулкан не горшы за гару Гекла. Бурлізая лава і сціснутыя пад вялікім ціскам газы, якія стрымліваліся да гэтага часу конусам гары Маунганаму і задавальняліся клапанам Тангарыро для выхаду наверх, знайшлі новы клапан і шугнулі ў яго з вялікай сілай. Па закону роўнавагі ў гэты дзень вулканічная дзейнасць Тангарыро павінна была адпаведна зменшыцца.

Вялікі слуп поляня п'ідняўся к небу.]

Новы кратэр бушаваў на працягу ўсёй нocy пры бесперапынных грукатах грому і пабліскванні маланкі. Ярасць яго пачала непакоіць Гленарвана.

Уцекачы, схаваўшыся за частаколам удупы, сачылі за звяржэннем.

Настала раніца, але вулкан не сунімаўся. Густыя клубы жаўтаватага дыму вырываліся зараз з яго кратэра разам з языкамі полымя. Патокі лавы весрам сцякалі па схілу Маунганаму.

Гленарван з трывогай пачаў аглядаць праз шчыліны ў частаколе лагер дзікуноў.

Маарыйцы паўцякалі на суседнія ўзгоркі, куды не дасягалі гарачыя патокі выкінутых парод. Некалькі спаленых трупаў тубыльцаў, якіх застала лава, ляжалі каля падножжа Маунганаму. Далёка, каля ўваходу ў форт, лава спаліла цэлы пасёлак з дваццаці хацін. Яны яшчэ дыміліся. Новазеландцы, сабраўшыся ў групкі, з набойным выглядам пазіралі на дымную вяршыню Маунганаму.

У гэты час з'явіўся Каі-Куму са сваімі воінамі Гленарван пазнаў яго, хоць і было далёка. Правадыр маарыйцаў падышоў да падножжа гары з таго боку, дзе не было лавы, але і ён не адважыўся ступіць нават кроку наверх.

Падняўшы рукі к небу, як шаман, ён нешта крыкнуў. Не глядзячы на тое, што адлегласць не дазваляла разабраць ні слова, уцекачы добра зразумелі сэнс гэтага крыку. Паганель правільна ўгадаў паводзіны дзікуноў: Каі-Куму наладзіў новае, яшчэ больш суровае табу на гару-мсцівіцу.

Следам за гэтым дзікуны спешна пакінулі схілы бліжэйшых узгоркаў і вярнуліся ў форт.

— Яны адыходзяць!—усклікнуў Гленарван.—Яны здымаюць варту! Наша хітрасць удалася! Мы пакараны, сябры, мы пахаваны разгневанымі багамі! Але сёння ўвечары мы ўваскрэнем, мы ўцячэм з гэтай магілы.

Цяжка пераказаць словамі, якая радасць запанавала ва удупе. Да ўсіх зноў вярнулася надзея. Адважныя падарожнікі забыліся пра мінулае, не думалі пра будучыню і толькі радаваліся сучаснаму.

Ім прыпадала яшчэ нялёгкая задача—вандраваць па гэтай дзікай і варожай краіне ў пошуках якога-небудзь еўрапейскага паселішча. Але радасць выратавання ад Каі-Куму прымушала бачыць усё далейшае ў ружовым святле.

Падарожнікам здавалася, што новазеландскіх дзікуноў няма чаго баяцца.

Маёр адкрыта заявіў, што ён ненавідзіць маарыйцаў, і не шкадаваў лаянкі для вызначэння іх душэўных якасцей, нораваў і звычаяў. Упершыню за ўвесь час іх знаёмства

Паганель поўнасьцю згаджаўся з маёрам і, як толькі мог, дапамагаў яму лаяць дзікуноў.

Рэшту часу да ночы прысвяцілі абмеркаванню планаў уцёкаў. На шчасце, Паганелю ўдалося захаваць карту Новай Зеландыі, і ён мог даведацца па ёй аб найвыгаднейшым курсе.

Пасля доўгага абмеркавання вырашана было ісці на ўсход, к бухце Пленці. Дарога ішла па недаседаваных вобласцях, і ўцекачы спадзяваліся, што яны акажучца бязлюднымі. Яны прывыклі ўжо спраўляцца з усякімі прыроднымі цяжкасцямі і баяліся толькі новай сустрэчы з маарыйцамі. Курс на ўсход як быццам гарантаваў іх ад гэтага, а на ўзбярэжжы акіяна павінны быць еўрапейскія калоніі.

Ад возера Таупо да бухты Пленці было не больш ста міль. Гэта складала дзесяць дзён пераходу па дзесяць міль за дзень. Шлях быў цяжкім, але адважных падарожнікаў гэта не прыпыняла. Дайшоўшы да еўрапейскіх пасёлкаў на ўсходнім беразе, яны пачакаюць зручнага моманту перабрацца ў Окленд, які і зараз яшчэ заставаўся мэтай іх падарожжа.

Прыняўшы гэты план і абмеркаваўшы яго ва ўсіх дэталях, уцекачы зноў пачалі сачыць за паводзінамі тубыльцаў у форце і не зводзілі з іх позіркаў да самага вечара. Але ні адзін дзікун не адважыўся падыйсці да двойчы выклятай гары. Шлях быў вольны.

А дзевятай гадзіне вчара, у беспрасветнай цемры, Гленарван падаў сігнал да выхаду. Узяўшы з сабой зброю і яду з магілы Кара-Тэтэ, дзесяць еўрапейцаў асцярожна і паціху пачалі спускацца па схілах Маунтанаму.

Джон Мангльс і Вільсон ішлі ў авангардзе, насцярожана прыслухоўваючыся да кожнага шораху і шнырачы позіркамі ў цемры. Каб выявілася, што маарыйцы толькі для блізіру знялі варту з гары, іх вартавыя павінны былі быць дзе-небудзь паблізу. Не гледзячы на смешкі і кпіны Паганеля, Гленарван усё-ж дапускаў такую магчымасць і ўнутрана дрыжэў ва ўвесь час пераходу па грэбню злучальнага хрыбта. Ён разумеў, што жыццё яго спадарожнікаў і яго ўласнае пастаўлены на карту.

Аднак яму і ў галаву не прыходзіла думка аб адступленні. Джон Мангльс яшчэ менш думаў пра гэта. Малады капітан, ідучы наперадзе, паказваў усім дарогу па востраму грэбню, інстынктыўна абыходзячы ў абсалютнай цемры небяспечныя месцы, заміраючы з насцярожанай увагай, калі які-небудзь каменьчык вырываўся ў яго з-пад ног і з шумам каціўся ў бяздонне. Калі дзікуны сядзелі ў засадзе, гэты шум ад падання камення павінен быў настарожыць іх, і тады падарожнікі апынуліся-б пад крыжавым абстрэлам.

Саслізгаючы, як змеі, па крутому схілу хрыбта, уцекачы, натуральна, не маглі хутка прасоўвацца наперад. Дасягнуўшы самага нізкага схіла, яны апынуліся ледзь у дваццаці кроках ад таго месца, дзе яшчэ напярэдадні размяшчаўся лагер тубыльцаў. Адсюль хрыбет зноў падымаўся крута ўгору і на адлегласці апошняй чвэрці мілі зарос густым лесам.

Падарожнікі шчасліва мінулі нізіну і моўчкі пачалі падымацца. Гаю яшчэ не было відаць, але яны ведалі, што падыходзяць да яго. Табу не распаўсюджвалася ўжо на гэтыя месцы, таму варта было баяцца ўжо не адных стрэлаў, але і рукапашнай сутычкі з дзікунамі. Да гаю заставаўся не больш двухсот крокаў, як раптам Джон Мангльс прыпыніўся і нават адступіў назад. Ён пачуў нейкі падзвонны шум. Падарожнікі замерлі на месцы.

Малады капітан стаяў нерухома так доўга, што трывога агарнула ўсіх яго падарожнікаў. Цяжка перадаць словамі, як яны хваляваліся. Усе са страхам думалі, што, магчыма, давядзецца вярнуцца назад на вяршыню Маунганаму.

Але, пераканаўшыся, што шум не паўтараецца, Джон Мангльс зноў асцярожна пайшоў уперад па вузкаму грэбню хрыбта. Прайшоўшы сотню крокаў, ён убачыў уперадзе, як у тумане, контуры дрэў. Яшчэ праз некалькі хвілін уцекачы апынуліся ў цяньку густога лесу.

РАЗДЗЕЛ ШАСНАЦЦАТЫ

Між двух агнёў

Ноч дапамагала ўцякаць. Трэба было скарыстаць яе, каб як мага далей адысці ад небяспечных берагоў возера Таупо. Паганель стаў на чале маленькага атрада,—і здзіўляючы нюх географа з асаблівай выразнасцю выявіўся ў часе гэтых начных блуканняў па незнаёмай бязлюднай мясцовасці. Ён з дзіўнай упэўненасцю выбіраў напрамак у непраніклай імгле і вёў сваіх спадарожнікаў па абранаму напрамку, не ўхіляючыся ні на крок убок. Праўда, у гэтым яму дапамагла нікталопія: яго каціныя вочы бачылі ў цемры амаль таксама добра, як і ўдзень.

Атрад моўчкі рушыў уперад па адхоннаму ўсходняму схілу Ваіхіці-Рэндж, ні на секунду не прыпыняючыся. Паганель вёў яго на паўднёвы ўсход к вялікаму перавалу між Кайманавы і Ваіхіці, цераз які праходзіць дарога з Окленда к бухце Гаукса. Ён меркаваў, мінуўшы гэты перавал, пакінуць у баку праезную дарогу і пад прыкрыццём горнага ланцуга накіравацца проста к берагу акіяна па дзікай і бязлюднай мясцовасці.

Дорога праходзіла міма гейзераў і сярністых крыніц.

А дзевятай гадзіне раніцы, пасля дванаццаці гадзін бесперапыннай хады, ўцекачы прайшлі дванаццаць міль. Аднаважныя жанчыны не наркалі на стомленасць, але відаць было, што яны стаміліся і больш не могуць ступіць ні кроку.

Апрача таго, месца, дзе яны апынуліся, было выгоднае для лагера. Падарожнікі знаходзіліся ў даліне, якая падзяляла два горныя хрыбты. Оклендская дарога заставалася па правую руку ад іх і паварачвала на поўдзень.

А дзiesiąтай гадзіне раніцы Паганель прывёў свой атрад к невялікай пляцоўцы каля краю крутога схілу гары.

Харчы дасталі з пакункаў, і ўсе пачалі есці. Нават Мэры Грант і маёр, якія да гэтага часу скептычна ставіліся да ўжываных папаратнікаў, прызналі іх спажыванымі і смачнымі.

Падарожнікі адпачывалі тут да двух гадзін папоўдні, потым зноў рушылі ў дарогу. Наступны прыпынак яны зрабілі позна вечарам за восем міль ад гор. Усе так стаміліся за дзень, што як толькі ляглі, то адразу заснулі моцным сном.

Назаўтра дарога аказалася яшчэ цяжэйшай. Яна праходзіла паўз вулканічныя горы, гейзеры і серныя крыніцы, якія знаходзіліся на ўсходзе ад Ваіхіці-Рэндж. Дарога гэта была прыемная для вока, але не для ног. Кожную чвэрць-мілі даводзілася кружыць, абыходзіць, і к канцу дня падарожнікі зусім аслабелі.

Тут амаль не было дзічыны, ва ўсякім разе такой, якую містэр Ольбінет мог-бы спакойна прапанаваць для яды падарожнікам. Таму на сьнеданне, на абед і на вячэру даводзілася падаваць папаратнікі і салодкую бульбу, а гэта было недастаткова для людзей, якія трацілі столькі фізічнай сілы на хаду па няроўнай мясцовасці.

Але як не стараліся ўцекачы хутчэй пакінуць гэтыя непрыветныя мясціны, усё-ж на пераход цераз іх давялося патраціць каля чатырох дзён. Толькі 23 лютага, адышоўшы на пяцьдзесят міль ад Маўнганаму, яны вышлі на адкрытае месца, на якім рос невысокі хмызняк.

Гэты малюнак радаваў вока і прадракаў больш прыемную дарогу, пры ўмове, вядома, што расліннасць не прывабіла ў гэту мясцовасць жыхароў. Да гэтага часу ўцекачы не сустрэлі ні аднаго следу дзікуноў.

Каля паўдня Роберту і Мак-Набсу пашчасціла забіць трох ківі, якія з'явіліся галоўнай аздобай стала. Іх з'елі за некалькі хвілін ад дзюбкі да кончыкаў лапак.

Не варта апісваць ва ўсіх дэталях гэта аднастайнае, неадзначанае ніякімі здарэннямі падарожжа. Кожны дзень ад усходу да заходу сонца ўцекачы ішлі цераз лясы і раўніны. Джон вызначаў кірунак па зорках і сонцу. Надвор'е спрыяла ім і не стамляла ні празмернай спёкай, ні вялікімі даж-

джамі. Тым не менш, стомленасць падарожнікаў, якія выцёрпелі столькі пакут, з кожным днём узрастала.

Агульныя гутаркі, якія ажыўлялі ў мінулыя часы прывалы і ўпрыгожвалі аднастайнасць і беднасць дарожных уражанняў, амаль спыніліся.

Гленарван большую частку дарогі ішоў адзін. Чым бліжэй падыходзілі да берагу акіяна, тым усё часцей і часцей апаноўвалі яго цяжкія думкі аб «Дункане», аб яго загінутым акіпажы. Гленарван забываў пра небяспекі, якія яшчэ падпільноўвалі яго атрад на шляху ў Окленд, каб аддацца гэтым сумным думкам.

Пра Гары Гранта ў атрадзе не гаварылі зусім. Дый што было гаварыць? Яму-ж нічым нельга было дапамагчы...

Толькі Мэры і Джон Мангльс часамі ўспаміналі пра капітана Гранта.

Джон не прыпамінаў Мэры слоў, якія яна сказала ў святыні напярэдадні ўцёкаў на Маунганаму. Яго скромнасць не дазваляла яму злоўжываць прызнаннем, выказаным у хвіліну распачы.

У гутарках з маладой дзяўчынай ён развінаў планы будучых пошукаў капітана Гранта. Ён пераконваў Мэры, што Гленарван адновіць гэтыя пошукі, не гледзячы на няўдачу першай экспедыцыі. Ён пераконваў Мэры, што сапраўднасць дакументаў бяспрэчная і, значыцца, Гары Грант недзе знаходзіцца жывы і здаровы. А калі так—трэба было перавярнуць увесь зямны шар, але знайсці яго!

Мэры з вялікім здаваленнем слухала словы маладога капітана, і між ёй і Джоном расла і мацнела дружба. Часта ў іх гутаркі ўступала і Элен. Але хоць яна больш цвяроза ацэньвала рэчаіснасць і не была такой лёгкадумнай, яна старалася не пазбаўляць Мэры надзеі і не супярэчыла Джону Мангльсу.

Дарогай Мак-Набс, Роберт, Мюльрэдзі і Вільсон палявалі, не адыходзячы далёка ад маленькага атрада, і кожны з іх прыносіў у агульны кацёл сваю частку здабычы.

Паганель, які заўсёды быў захутаны ў свой маарыйскі плашч, ішоў адзін і ўсю дарогу маўчаў і нешта думаў.

Трэба сказаць, што насуперакі правілу, якое сцвярджае, нібы гора, недастачы і ліха псуюць самыя лепшыя характары, усе ўдзельнікі экспедыцыі Гленарвана, як раней, любілі і паважалі адзін аднаго і, не думаючы, гатовы былі афяраваць сваё жыццё адзін за аднаго.

25 лютага дарога на ўсход аказалася перагароджанай ракой. Мяркуючы па карце Паганеля, гэта павінна была быць рака Вайкары. Уцекачы перайшлі яе ўброд.

На працягу наступных двух дзён дарога ўвесь час ішла

па стэпу з нізкарослым хмызняком. Палавіна адлегласці між возерам Таупо і берагам акіяна ўжо была пройдзена. Падарожнікі, праўда, стаміліся, але затое ў іх не было ні адной нежаданай сустрэчы.

28 лютага яны ўвайшлі ў лес, вялікі і бясконцы, які нагадваў аўстралійскія лясы. Толькі замест эўкаліптаў тут раслі кауры. Хоць падарожнікі за апошнія чатыры месяцы страцілі сваю здольнасць захапляцца, яны не маглі не зачаравацца, убачыўшы гэтыя гіганцкія дрэвы, вартыя сапернікаў ліванскіх кедраў і каліфорнійскіх мамантавых дрэў. Ствол кауры дасягаў ста футаў у даўжыню ад падножжа да першага галля. Кауры раслі невялікімі групкамі, і лес складаўся не з асобных дрэў, а з мноства невялікіх груп дрэў, якія падымалі на дзвесце футаў над зямлёй сваю пышную зялёную крону.

Некаторыя з гэтых сосен, яшчэ маладыя, не старэй ста гадоў, былі падобныя на чырвоныя ёлкі еўрапейскіх лясоў. Іх цёмныя кроны мелі форму востраканечнага конуса. Наадварот, старыя дрэвы, узростам па пяцьсот-шэсцьсот гадоў, утваралі гіганцкія зялёныя парасоны; гэтыя патрыярхі новазеландскіх лясоў мелі да пяцідзсяці футаў у акружыне, і ўвесь атрад, узяўшыся за рукі, ледзь мог абхапіць іх ствол.

На працягу трох наступных дзён маленькі атрад блукаў пад аркадамі гэтага лесу, які ўпершыню бачыў людзей. Пра гэта ясна сведчылі некранутыя кучы дрэўнай смалы—прадукта, які вельмі цэняць тубыльцы.

Паляўнічыя бачылі тут мноства ківі, якія так рэдка сустракаюцца ў мясцовасцях, дзе бываюць маарыйцы. Гэтыя выдатныя птушкі схаваліся ў некранутыя лясы ад праследавання тубыльцаў і іх сабак. Дзякуючы збытку дзічыны падарожнікі мелі зараз сытную і смачную яду.

Аднойчы Паганель заўважыў воддаль, у гушчары лесу, пару нейкіх гіганцкіх пёрыстых. У ім умомант абудзіўся інстынкт даследчыка прыроды. Ён паклікаў сваіх таварышоў, і, не гледзячы на стомленасць, маёр, Роберт, і ён сам кінуліся даганяць гэтых птушак.

Можна сабе ўявіць узрушанне, якое ахапіла вучонага, калі ён пазнаў у гэтых птушках моа—рознавіднасць дзінорм, якіх большасць натуралістаў лічаць вымершымі. Гэта сустрэча пацвярджала думку Гохштэтэра і некаторых іншых падарожнікаў, што гэта сямейства гіганцкіх бяскрылых уцалела яшчэ ў першабытных лясах Новай Зеландыі.

Моа, за якімі пабег Паганель,—патомкі дапатоўных птэрадактыляў і мегатэрыяў, былі восемнаццаці футаў увышкі. Яны ўцяклі так шпарка, што ніякая куля не магла б іх дагнаць.

Пасля нядоўгай пагоні паляўнічыя зразумелі, што гэта марна і, зірнуўшы апошні раз на купку дрэў, за якой схаваліся шпаркія моа, вярнуліся да сваіх сяброў.

У гэты вечар маленькі атрад урэшце выбраўся з лесу і стаў нанач каля падножжа гары Ікарэнгі, вяршыня якой падымалася на пяць тысяч пяцьсот футаў над узроўнем мора.

Падарожнікі прайшлі сто міль ад Маунганаму, і не больш трыццаці міль заставалася зараз да берагу акіяна. Гэта складала яшчэ два доўгіх пераходы, прычым ад падарожнікаў зноў патрабавалася максімум настарожанасці і пільнасці, бо ім трэба было яшчэ прайсці мясцовасць, якую часта наведваюць тубыльцы.

Перамагаючы стомленасць, назаўтра досвіткам маленькі атрад зноў рушыў у дарогу. Асабліва цяжкім аказаўся апошні ўчастак—між гарой Ікарэнгі і гарой Гардзі. На працягу дзесяці міль тут раслі хмызнякі гнуткіх ліянаў, якія справядліва празвалі «ліянамі-душагубцамі». На кожным кроку ў гэтыя ліяны заблытваліся ногі падарожнікаў, і, каб вызваліцца, ліяны трэба было абсякаць. Так, не выпускаючы сякеры з рук, яны ішлі двое сутак сярод гэтых тысячагаловых гідраў, якіх Паганель ледзь згаджаўся прызнаць раслінамі, а не жывымі і да таго-ж варожымі стварэннямі.

У гэтай мясцовасці паляваць нельга было, і маленькі атрад цярэў не толькі ад вялікай стомленасці, але і ад голаду. У дадатак да ўсяго нехапала і вады, і знясіленыя падарожнікі бесперапынна пакутвалі ад смагі. Сяк-так перастаўляючы ногі, падпарадкоўваючыся толькі інстынкту самазахавання, падарожнікі з нечуванай цяжкасцю дабраліся ўрэшце да мыса Лотын, на беразе Ціхага акіяна.

Тут яны ўбачылі некалькі разбураных і пустых хацін, спустошаныя палі, сляды пажару. Відаць, нядаўна гэта вёска была арэнай ваенных дзеянняў.

Падарожнікі ішлі ўздоўж берагу акіяна, калі раптам замілю ад іх з'явіўся атрад тубыльцаў; дзікуны таксама заўважылі еўрапейцаў і кінуліся да іх, размахваючы зброяй.

Падарожнікам не было куды ўцякаць. Заставалася сабраць апошня сілы і паспрабаваць абараняцца. Гленарван хацеў ужо даць адпаведны загад, як раптам Джон Мангльс крыкнуў:

— Лодка! Я бачу лодку!

І сапраўды, за дваццаць крокаў ад іх на пяску стаяла пірога з васьмю вёсламі. Спусціць яе на ваду, сесці ў яе і адплысці ад небяспечнага берагу было справай адной хвіліны. Джон Мангльс, Мак-Набс, Вільсон і Мюльрэдзі селі каля вёслаў. Гленарван стаў за рулём, Паганель, Ольбінет, Роберт і абедзве жанчыны селі побач з ім на карме.

За дзесяць хвілін пірога ад'ехала на чвэрць мілі ад берагу. Мора было ціхае. Уцекачы захоўвалі абсалютнае маўчанне.

Але Джон Мангльс не збіраўся далёка ад'язджаць ад берагу. Ён хацеў прапанаваць Гленарвану ехаць уздоўж узбярэжжа, як раптам убачыў нешта такое, што прымусіла яго пакінуць веславаць.

Ад мыса Лотын ад'ехалі тры пірогі з праследавальнікамі.

— Кіруйце на мора!—усклікнуў ён.—На мора! Лепш утапіцца, чым трапіць у рукі да маарыйцаў!

Пад моцнымі ўзмахамі вёслаў чатырох грабцоў пірога хутка паімчалася ў адкрытае мора. На працягу поўгадзіны ёй удавалася захаваць ранейшую адлегласць між сабой і праследавальнікамі, але потым знясіленыя грабцы не маглі ўжо веславаць, і пірогі тубыльцаў пачалі хутка набліжацца. Між імі зараз было не больш двух міль.

Што павінен быў рабіць Гленарван? Стоячы на карме каля руля, ён аглядаў гарызонт, нібы спадзеючыся знайсці там ратунак. Адкуль ён чакаў дапамогі? Няўжо ён прадчуваў тое, што павінна было адбыцца?

Раптам яго вочы запаліліся радасцю. Ён працягнуў руку ў напрамку гарызонта.

— Карабль! Там карабль, сябры мае! Вяслуйце! Вяслуйце з усёй сілы.

Ні адзін з чатырох грабцоў не павярнуўся, каб зірнуць на гэты карабль, бо нельга было траціць ні секунды. Але Паганель выпрастаўся на ўвесь свой рост і навёў падзорную трубу на карабль.

— Гэта параход,—сказаў ён.—Ён ідзе к нам поўным ходам! Смялей, таварышы!

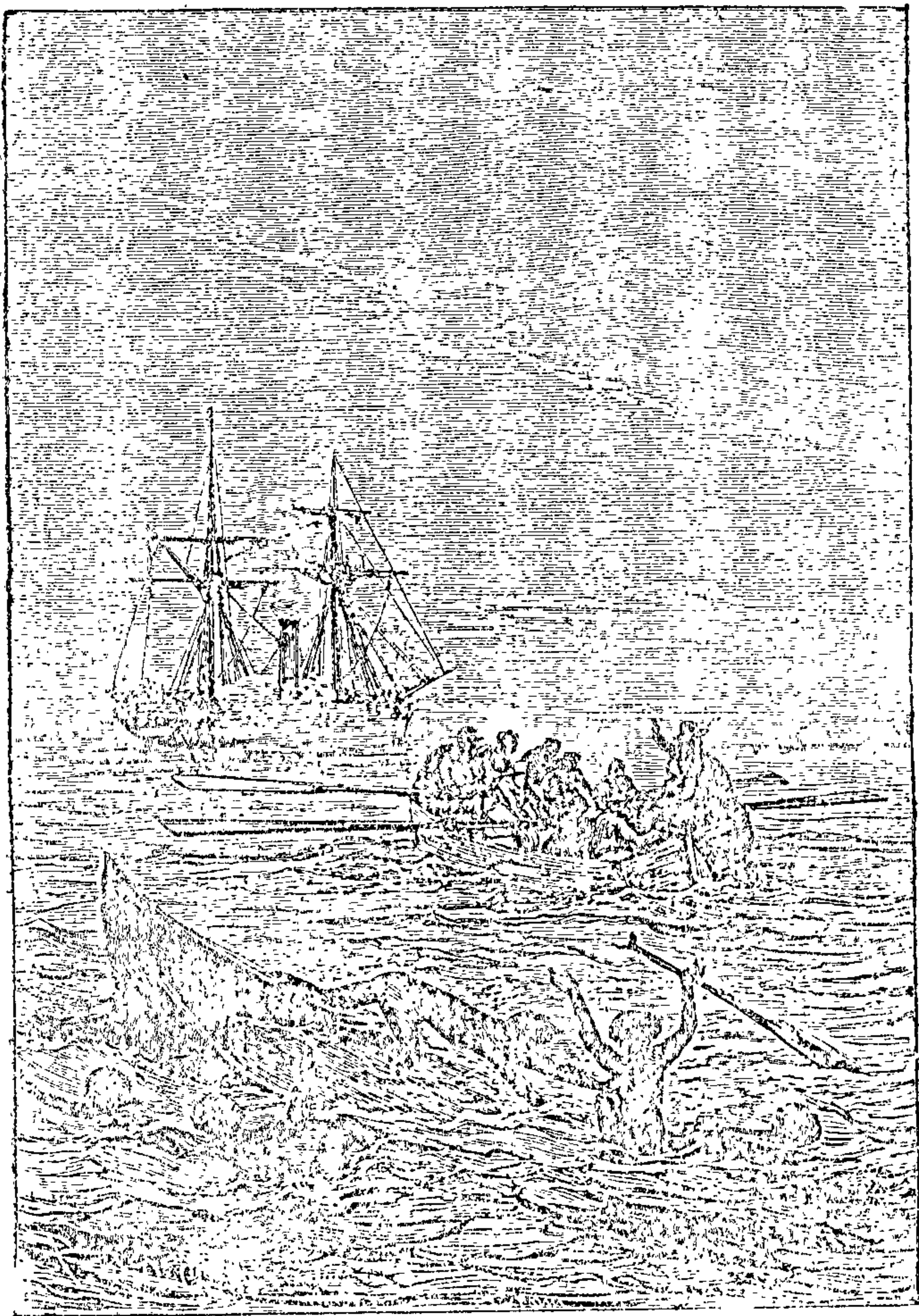
Грабцы з новай сілай націснулі на вёслы, і зноў на працягу поўгадзіны пірога трымалася ад праследавальнікаў на ранейшай адлегласці. Параход тым часам набліжаўся. Ужо можна было без падзорнай трубы бачыць дзве мачты і клубы чорнага дыму, які вырываўся з трубы. Гленарван, перадаўшы руль Роберту, выхапіў у географа трубу і пачаў сачыць за ўсімі манеўрамі парахода.

Але што павінны былі падумаць Джон Мангльс і астатнія грабцы, убачыўшы, як раптам скрывіўся твар Гленарвана. Падзорная труба выпала з яго рук. Адно слова растлумачыла ўцекачам гэты раптоўны прыступ распачы:

— «Дункан»!—крыкнуў Гленарван.—«Дункан», і на ім катаржнікі...

— «Дункан»?—паўтарыў Джон Мангльс, кінуўшы вясло і ўстаючы са свайго месца.

— Так! Смерць з двух бакоў!—прашаптаў Гленарван, ашаломлены гэтым новым няшчасцем.

Ядро ударила ў пірогу тубыльцай.

І сапраўды, зараз нельга было сумнявацца ў тым, што гэта была яхта са сваім экіпажам з катаржнікаў. Нават спакойны маёр не мог стрымаць праклёнаў.

Тым часам пірога стала на месцы, кінутая на волю лёсу. Куды ёй было плысці? Куды ўцякаць? Каму аддаць перавагу—дзікунам ці катаржнікам?

Пачуўся стрэл з бліжэйшай пірогі, і куля разбіла вясло Вільсона.

Яхта была зараз ледзь на поўмілі ад няшчасных уцекачоў. Акружаныя з двух бакоў ворагамі, яны не ведалі, куды ўцякаць. Жанчыны абліваліся слязмі.

Дзікуны стралялі частым агнём, і кулі так і світалі вакол лодкі з падарожнікамі. У гэтую хвіліну пачуўся моцны стрэл, і над галавой уцекачоў прагудзела ядро. Апынуўшыся між двух агнёў, яны кінулі вёслы.

Джон Мангльс схапіў сякеру і хацеў ужо прасекчы дно пірогі, каб утапіць яе разам з пасажырамі, як раптам Роберт закрычаў:

— Там Том Аусцін! Том Аусцін! Я яго бачу! Ён пазнаў нас! Ён махае капелюшом.

Сякера павісла ў паветры. Джон Мангльс акамянеў.

У гэты час другое ядро са свістам праляцела над яго галавой і перакроіла напал бліжэйшую з трох пірог. Голаснае «ура» дайшлося з борта «Дункана».

Перапалоханыя тубыльцы павярнулі назад і ва ўвесь дух паімчаліся к берагу.

— На дапамогу, Том, на дапамогу!—крыкнуў Джон на ўвесь голас.

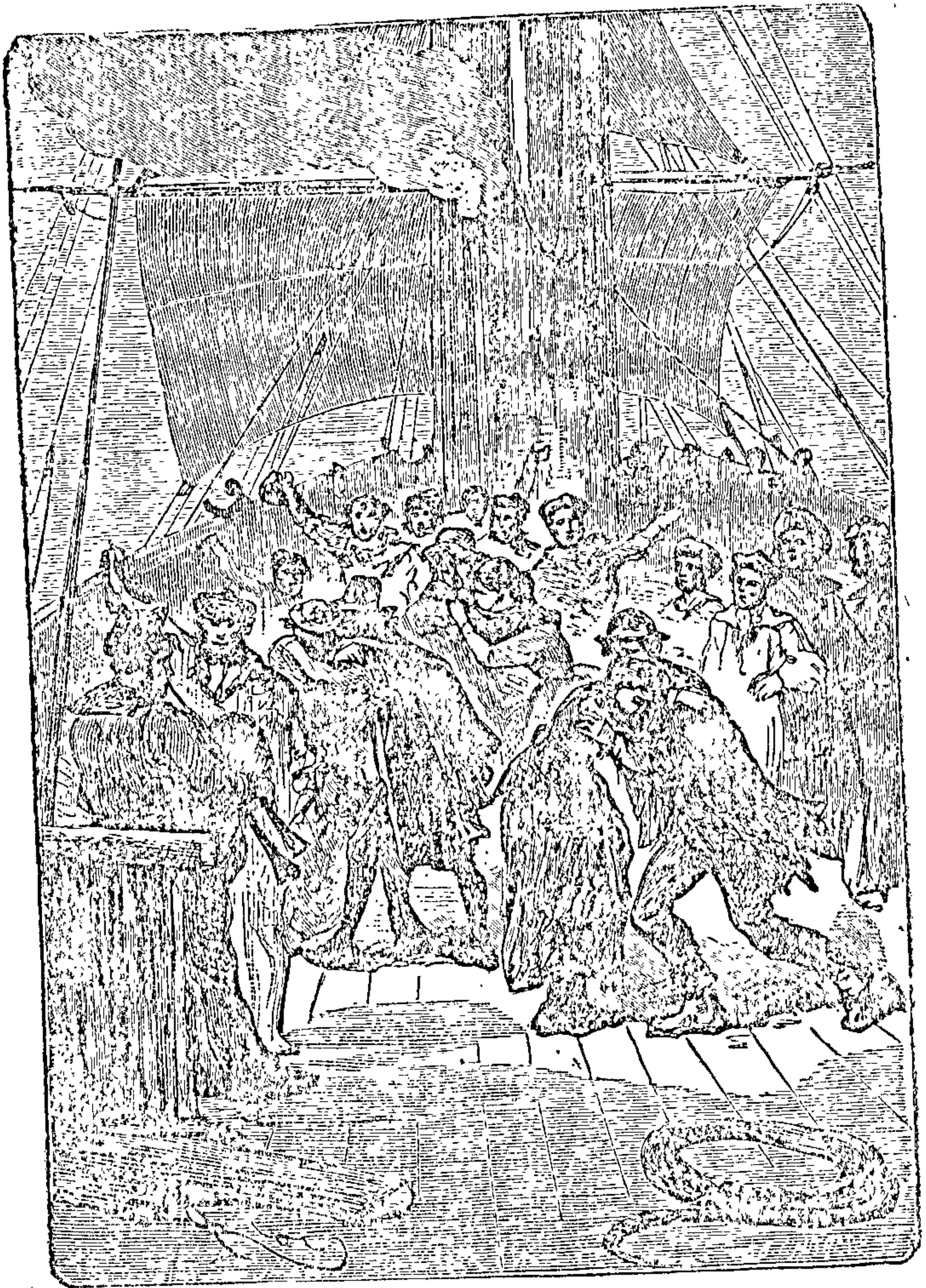
Небяспека мінулася. Праз некалькі хвілін дзесяць уцекачоў, якія нічога не разумелі, разгубленыя і ашаломленыя, былі ўжо на барту «Дункана».

РАЗДЗЕЛ СЕМНАЦЦАТЫ

*Чаму „Дункан“ крэйсаваў уздоўж усходняга берагу
Новай Зеландыі*

Нельга выказаць словамі перажыванні Гленарвана і яго спадарожнікаў, калі ў іх вушах зазвінелі гукі даўняй шатландскай песні. У тую хвіліну, калі яны ўзыходзілі па трапу на борт «Дункана», bag-piper зайграў на дудзе піброкс клана Малькольм пад акампанемент грымотных воклічаў «ура».

Гленарван, Джон Мангльс, Паганель, Роберт, нават маёр абдымаліся і плакалі, смяяліся і рыдалі. Географ зусім звар'яцеў. Ён скакаў па палубе, пагражаў сваёй неразлучнай падзорнай трубой пірогам дзікуноў, якія пад'язджалі ўжо к берагу, і зноў пачынаў скакаць.

Усе абдымаліся, плакалі і смяліся.

Але ўбачыўшы знясіленыя, змучаныя твары Гленарвана і яго спадарожнікаў, убачыўшы іх нашчэнт парваную вопратку, экіпаж яхты спыніў свае радасныя воклічы. Ад здаровых, вясёлых, поўных жыцця падарожнікаў, якія тры месяцы таму назад выправіліся па слядах пацярпеўшых крушэнне землякоў, не засталася і ўспаміну. На борт «Дункана» вярнуліся дзесяць зданяў, бледных, слабых, якія ледзь цягалі ногі.

Забываючыся на нястрымную смагу і голад, Гленарван перш-на-перш запытаў у Тома Аусціна, якім чынам ён апынуўся тут.

Чаму «Дункан» крэйсаваў каля ўсходніх берагоў Новай Зеландыі? Якім чынам ён не трапіў у рукі Бена Джойса? Якая шчаслівая выпадковасць прывяла яго на дапамогу ўцекачам?

Як? Чаму?—гэтыя пытанні з усіх бакоў сыпаліся на ашаломленага Тома Аусціна. Бывалы марак не ведаў, каго слухаць, каму першаму адказваць. Урэшце ён рашыў слухаць толькі Гленарвана і адказваць толькі на яго пытанні.

— Што вы зрабілі з катаржнікамі?—пытаўся той.

— З катаржнікамі?—паўтарыў Том Аусцін, не разумеючы, пра што ў яго дапытваюцца.

— Так, з тымі катаржнікамі, якія напалі на яхту.

— Якую яхту?—Том Аусцін зусім нічога не разумеў.

— На «Дункан»! На «Дункан», Том! Катаржнікі Бена Джойса!

— Не ведаю ніякага Бена Джойса,—адказаў добрасумленны памочнік.—Ніколі пра яго не чуў!

— Як, ніколі?..—Настала чарга Гленарвана здзіўляцца.—Дык чаму-ж «Дункан» раптам апынуўся каля берагоў Новай Зеландыі, Том? Адкажыце мне на гэта!

Калі падарожнікі ніяк не маглі вытлумачыць, чаму так здзіўлены бывалы марак, дык можна сабе ўявіць, як уразіў іх спакойны адказ Тома Аусціна:

— Але-ж «Дункан» крэйсуюе тут па вашаму загаду, сэр!

— Па майму загаду?—крыкнуў Гленарван.

— Вядома. Я выканаў дакладна ваша распараджэнне, напісанае ў пісьме ад чатырнаццатага студзеня.

— У маім пісьме?! У маім пісьме?!—усклікнуў Гленарван.

У гэты момант усе дзесяць падарожнікаў абступілі Тома Аусціна і літаральна паядалі яго вачыма. Значыцца, пісьмо пасланае з берагоў Сноуі, усё-ж дайшло па прызначэнню.

— Паслухайце, Том,—сказаў Гленарван,—кажыце бо́льш выразна, бо мне здаецца, што я вяржу. Вы атрымалі маё пісьмо, Том?

— Так, сэр.

— У Мельбурне?

— У Мельбурне, у той самы дзень, калі я закончыў ра-
монт.

— І гэта пісьмо...

— Яно было напісана не вашай рукой, але падпісана
вамi.

— Правільна. Гэта пісьмо вам перадаў катаржнік па
імені Бен Джойс?

— Не, матрос па імені Айртон.

— Правільна. Айртон і Бен Джойс—гэта адна асоба!
Што было напісана ў гэтым пісьме?

— У ім быў загад неадкладна пакінуць Мельбурн і накі-
равацца к усходняму берагу...

— Аўстраліі!—крыкнуў Гленарван з запалам, які збян-
тэжыў бывалага марака.

— Аўстраліі?—паўтарыў ён, вытрашчыўшы вочы.—Ды
не—Новай Зеландыі!

— Аўстраліі, Том, Аўстраліі!—хорам падхапілі ўсе пада-
рожнікі.

У Тома Аусціна закружылася галава. Гленарван гаварыў
так пераканаўча, што бывалы марака спалохаўся, ці не пра-
чытаў ён няправільна пісьмо. Няўжо ён, акуратны і паслух-
мяны марака, зрабіў такую памылку? Ён пачырванеў і заса-
роміўся.

— Супакойцеся, Том,—сказала спачувальна Элен.—Усё
склалася к лепшаму...

— Ды не, місіс,—запярэчыў бывалы марака,—гэта немаг-
чыма! Я не мог памыліцца! Айртон прачытаў гэта пісьмо
разам са мной і нават угаварваў мяне накіравацца к аўстра-
лійскаму берагу!

— Айртон?—усклікнуў Гленарван.

— Так, Айртон! Ён пераконваў мяне, што ў пісьме па-
мылка і што вы прызначылі мне сустрэчу ў бухце Туфольда!

— Ці ёсць у вас гэта пісьмо, Том?—запытаў маёр, над-
звычай зацікаўлены гэтай загадкай.

— Вядома, пане маёр,—адказаў Аусцін.—Я зараз пакажу
яго вам.

І намочнік капітана пабег у сваю каюту. Покуль яго не
было, усе здзіўлена пераглядваліся. Маёр, скрыжаваўшы
рукі на грудзях, уважліва паглядзеў на Паганеля і сказаў:

— Ведаеце, Паганель! Гэтага нельга дараваць нават вам!

— Што?—крыкнуў географ, згінаючы спіну і выцягваю-
чыся, як гіганцкі пыталынік.

Маёр не адказаў яму.

Аусцін вярнуўся, трымаючы ў руках пісьмо, напісанае
Паганелем і падпісанае Гленарванам.

— Чытайце самі, сэр,—сказаў бывалы марака.

Гленарван узяў у яго з рук пісьмо і прачытаў голасна:

— «Прапаную Тому Аусціну неадкладна выйсці ў мора і прывесці «Дункан» к трыццаць сёмаму градусу шыраты на ўсходні бераг Новай Зеландыі».

— Новай Зеландыі!—крыкнуў Паганель, падскакваючы на месцы.

Ён вырваў пісьмо з рук Гленарвана, працёр вочы, паправіў акуллары на носе і сам прачытаў:—*Новай Зеландыі! Новай Зеландыі!*—паўтараў ён з разгубленым выглядам.

Пісьмо вывалілася з яго рук. У гэты момант ён адчуў, што нечая рука, лягла на яго плячо. Ён уздрыгануўся, павярнуўся і ўбачыў маёра.

— Нічога, дарагі Паганель,—сказаў той спакойна,—яшчэ добра, што вы не паслалі «Дункана» ў Кохінхін.

Усе зарагаталі. Смяяліся падарожнікі, смяялася ўся каманда да апошняга матроса.

Паганель забегаў па палубе, як вар'ят, сціскаючы галаву рукамі і рвучы на сабе валасы. Ён не разумеў, што рабіць, не бачыў, куды ідзе, і не ведаў, па што ідзе. Ён узышоў па трапу на капітанскі мосцік, адтуль, хістаючыся, зноў спусціўся на палубу, падышоў к носу, спатыкнуўся там аб круг каната і, каб не ўпасці, ухаліўся за нейкую вяроўку.

Раптам пачуўся страшны грукат. Гармата стрэліла пасіткаваўшы спакойную паверхню мора градам картэчы. Нязграбны Паганель, аказваецца, зачапіўся за спускавую вяроўку гарматы і пацягнуў яе. Адсюль і грукат стрэлу. Няшчасны географ ад перапалоху адскочыў і паляцеў праз адчынены люк у кубрык.

Тады пачуўся перапалоханы крык. Усе падумалі, што з вучоным здарылася няшчасце.

Дзесяць матросаў пабеглі ў кубрык і вынеслі адтуль скурчанае цела Паганеля.

Вучоны, відаць, страціў прытомнасць.

Яго паклалі на палубу. Спадарожнікаў славутага француза апанавала роспач. Маёр, які заўсёды выконваў абавязкі ўрача пры ўсіх няшчасных выпадках, хацеў распрагнуць Паганеля, каб перавязаць яго раны, але ледзь ён дакрануўся да цела беднага вучонага, як той ускочыў, нібы па ім прабег электрычны ток.

— Не дакранайцеся да мяне!—крыкнуў Паганель, захінаючы сваё худое цела дзіравым плашчом.

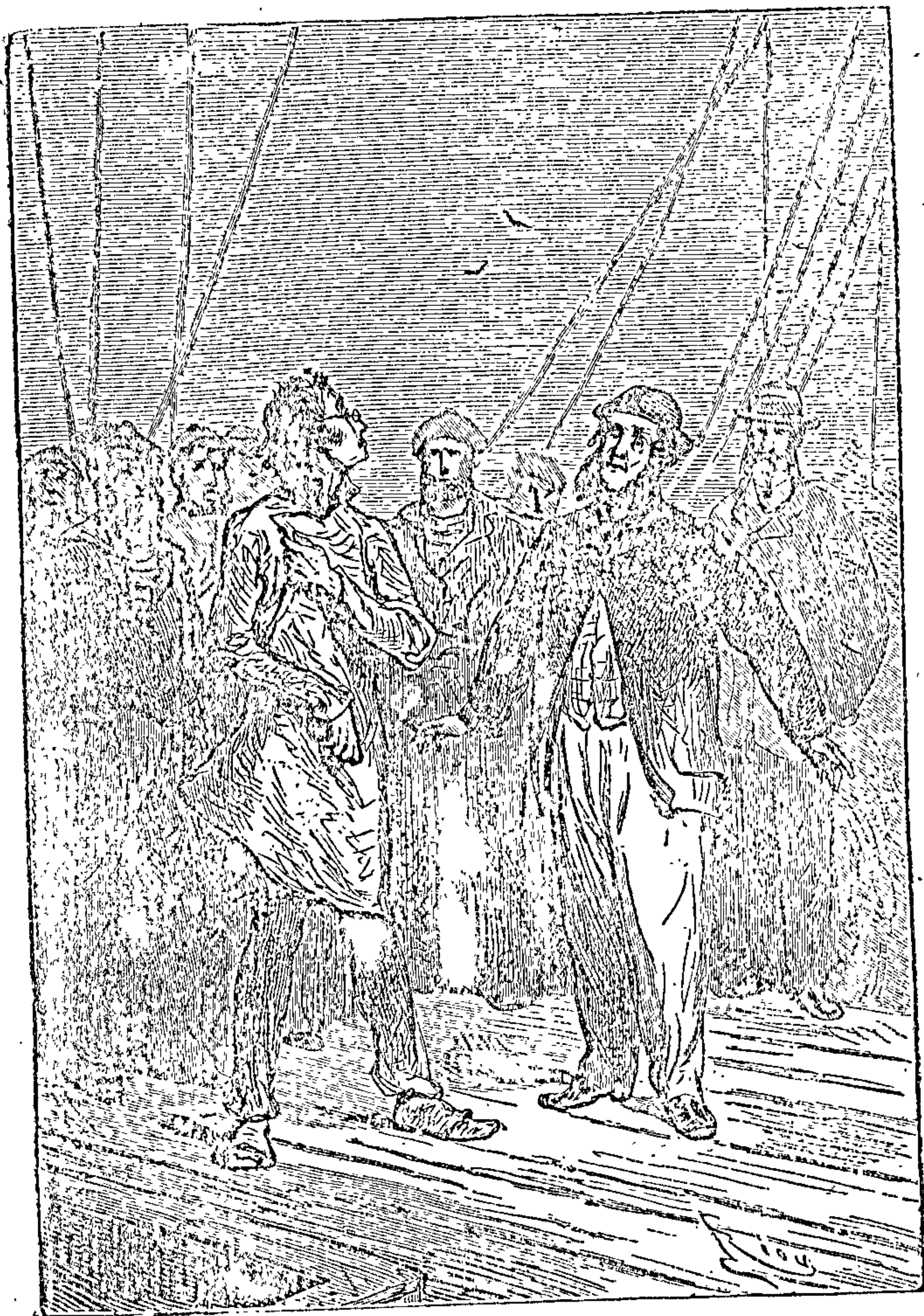
— Але, Паганель...—запратэставаў маёр.

— Не, кажу я!

— Трэба аглядзець вас...

— Вы не будзеце аглядаць мяне.

— Вы маглі зламаць...

Не дакранайцеса да мяне!—закрычаў Паганель.

— Так,—сказаў Паганель, упэўнена становячыся на свае даўгія ногі,—я зламаў... але справа плотніка, а не ваша адрамантаваць тое, што я зламаў!

— Што-ж вы зламалі?

— Я зламаў парэнчы трапа, калі падаў.

Новы выбух смеху сустрэў гэту рэпліку. Сябры Паганеля больш не трывожыліся за жыццё і здароўе няўважлівага вучонага. Яны павіншавалі яго са шчаслівым канцом прыгоды з гарматай.

«Дзіўна,—падумаў маёр.—Да чаго сарамлівы гэты географ!..»

Між тым Паганелю прыпадала яшчэ, пасля ўсіх перажытых хваляванняў, адказаць на пытанне, якое аднолькава цікавіла ўсіх яго спадарожнікаў.

— А цяпер, Паганель,—сказаў Гленарван,—адкажыце мне па шчырасці. Я магу згадзіцца, што ваша няўважлівасць аказалася як нельга больш шчаслівай для нас. Няма ніякага сумнення, што, каб не вы, «Дункан» трапіў-бы ў рукі катаржнікаў, а мы—у палон к маарыйцам. Але скажыце, чорт вазьмі, па якой дзіўнай асацыяцыі думак, пад уплывам якой неадчэпнай ідэі вы напісалі ў пісьме «Новая Зеландыя», калі трэба было напісаць «Аўстралія».

— Няма нічога больш звычайнага...—пачаў Паганель.

Але тут ён паглядзеў на Роберта і Мэры Грант і раптоўна змоўк. Памаўчаўшы крыху, ён сказаў:

— Рабіце са мной, што хочаце, Гленарван. Я вар'ят, не-напраўны дурань і, відаць, такім памру ўжо..

— Калі толькі з вас раней не злупяць скуры,—дадаў маёр.

— Як так, з мяне злупяць скуру?—абурана ўсклікнуў географ.—На што вы намякаеце?..

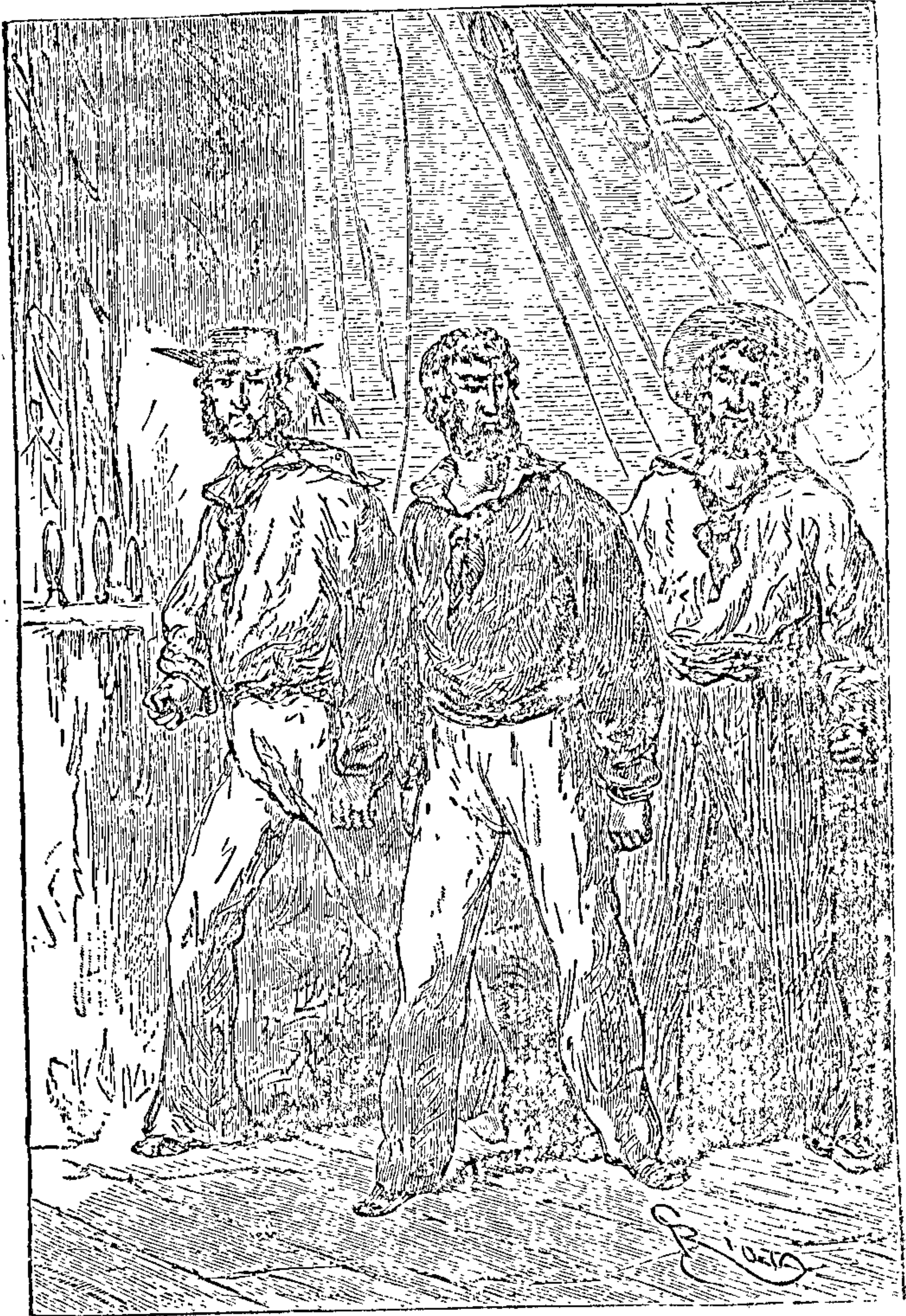
— Я ні на што не намякаю,—спакойна адказаў маёр.

Гутарка на гэтым спынілася. Таямніца раптоўнага з'яўлення «Дункана» ў новазеландскіх водах высветлілася; цудам выратавання падарожнікі зараз думалі толькі аб тым, каб як хутчэй трапіць у свае выгодныя каюты, а пасля паснедаць.

Але калі Элен, Мэры, маёр, Паганель і Роберт пайшлі ў свае каюты, Гленарван і Джон Мангльс зноў пачалі распытваць у Тома Аусціна.

— А зараз, мой сябра, скажыце мне, хіба вы не здзівіліся, атрымаўшы загад накіравацца к берагам Новай Зеландыі?

— Праўду кажучы, сэр, я вельмі здзівіўся. Але я не прывык разважаць, калі мне загадваюць дзейнічаць. Таму я падпарадкаваўся. Ці мог я зразумець інакш. Каб я парушыў ваш загад і здарылася-б якое-небудзь няшчасце, хіба

Матросы привялі арыштаванага.

не я быў-бы вінаватым? Што вы зрабілі-б на маім месцы, капітан?

— Тое самае, што і вы, Том,—адказаў Джон Мангльс.

— Але што вы падумалі?—настойваў Гленарван.

— Я падумаў, сэр, што інтарэсы Гары Гранта патрабуюць, каб «Дункан» паплыў туды, куды вы загадалі. Я рашыў, што па нейкіх меркаваннях вам зручней было, не чакаючы «Дункана», на іншым судне пераправіцца ў Новую Зеландыю. Дарэчы, пакідаючы Мельбурнскі порт я нікому не сказаў, куды мы едзем. І экіпаж даведаўся пра мэту нашага плавання толькі на моры, калі бераг Аўстраліі ўжо знік з позірку. Але тут адбылася адна падзея, якая вельмі ўстры-вожыла мяне.

— Што іменна Том?

— Я хачу сказаць,—адказаў Том Аусцін,—што калі боцман Айртон даведаўся назаўтра, куды плыве «Дункан»...

— Як?—крыкнуў Гленарван.—Значыцца, Айртон на барту яхты?

— Так, сэр.

— Айртон тут!—паўтарыў Гленарван, пазіраючы на Джона Мангльса.

— Лёс!—адказаў капітан.

За адну секунду ў галовах абодвух падарожнікаў мільганулі, як маланка, успаміны аб паводзінах Айртона, аб задуманай ім здрадзе, аб раненні Гленарвана, аб замаху на жыццё Мюльрэдзі, аб пакутах экспедыцыі, заведзенай у балоты Сноуі,—усё мінулае гэтага злачынца прамільгнула ў іх галовах. А зараз, па дзіўнаму наплыву акалічнасцей, гэты нягоднік апынуўся пад іх уладай!

— Дзе ён?—жвава запытаў Гленарван.

— У каюце на носе, пад вартай,—адказаў Том Аусцін.

— Чаму вы яго арыштавалі?

— Таму што, даведаўшыся, што яхта плыве ў Новую Зеландыю, Айртон чуць не ашалеў, прасіў мяне змяніць напрамак, пагражаў мне, урэшце спрабаваў узбунтаваць маіх матросаў. Я зразумеў, што гэта небяспечны чалавек, і рашыў прыняць свае меры перасцярогі...

— І з таго часу?..

— І з таго часу ён сядзіць у каюце пад замком і не выходзіць з яе.

— Добра, Том.

У гэтую хвіліну Гленарвана і Джона Мангльса паклікалі ў кают-кампанію. Снеданне, аб якім яны так марылі на беразе, падалі на стол. Яны селі за стол, нічога не сказаўшы сваім спадарожнікам аб Айртоне.

Але пасля снедання, калі ўсе пад'елі і набраліся сілы, Гленарван паведаміў, што былы боцман знаходзіцца на судне і што ён збіраецца дапытаць яго.

— Ці магу я не прысутнічаць пры гэтым допыце?—запытала Элен.—Прызнаюся вам, дарагі Эдуард, што мне вельмі цяжка будзе бачыць гэтага няшчаснага.

— Гэта будзе допыт адзін-на-адзін, Элен,—адказаў Гленарван.—Я прашу вас застацца. Трэба, каб Бен Джойс бачыў перад сабою ўсе афяры свайго здрадніцтва!

Элен згадзілася. Мэры Грант і яны селі побач з Гленарванам. Маёр, Паганель, Джон Мангльс, Роберт, Мюльрэдзі, Вільсон і Ольбінет сталі каля яго. Том Аусцін і ўвесь экіпаж яхты сталі крыху воддаль. Не разумеючы яшчэ, што адбываецца, усе стаялі ціха.

— Прывядзіце сюды Айртона,—загадаў Гленарван.

РАЗДЗЕЛ ВОСЕМНАЦЦАТЫ

Айртон ці, Бен Джойс

Айртон увайшоў у кают-кампанію. Цвёрдым поступам ён падышоў да стала. Выгляд яго не быў задзірыстым, але і ніякіх адзнак замяшання нельга было прачытаць на яго твары. Апынуўшыся перад Гленарванам, ён скрыжаваў рукі на грудзях і моўчкі чакаў пачатку допыта.

— Айртон,—сказаў Гленарван,—вось мы і сустрэліся зноў на барту таго самага «Дункана», які вы хацелі перадаць катаржнікам з шайкі Бена Джойса!

Ад гэтых слоў губы ў былога боцмана злёгка здрыгануліся. Яго спакойны твар крыху пачырванеў. Гэта было не ад пакут сумлення, а толькі сорам за няспех задуманай справы. Ён чырванеў ад таго, што ў якасці палоннага стаяў на палубе судна, якім спадзяваўся камандаваць.

Але ён нічога не адказаў Гленарвану. Той цярпліва чакаў. Айртон упарта маўчаў.

— Гаварыце, Айртон,—сказаў Гленарван.—Што вы можаце адказаць мне?

Айртон яшчэ думаў. Лоб яго быў зрэзаны маршчынамі. Потым ён спакойна адказаў:

— Мне няма чаго сказаць вам, сэр. Я быў такі дурны, што дазволіў арыштаваць сябе. Рабіце са мной, што вы хочаце.

З гэтымі словамі былы боцман павярнуўся к берагу, які відаць быў на захадзе, і зрабіў выгляд, што яму так абьякава ўсё, што адбываецца навокал. Пазіраючы на яго з боку, можна было падумаць, што ён зусім не мае ніякага дачынення да важнай справы, якую абмяркоўваюць у кают-кампаніі.

Але Гленарван рашыў не даваць волі гневу. Важныя інтарэсы патрабавалі высвятлення некаторых загадкавых

абставін з біяграфіі Айртона, асабліва таго перыяда яго жыцця, калі ён меў дачыненне да Гары Гранта і «Брытаніі».

Таму Гленарван, заглушыўшы злосць, прымусіў сябе гаварыць зусім спакойным голасам.

— Я мяркую, Айртон,—прадаўжаў ён,—што вы не адмовіцеся даць адказ на некалькі маіх пытанняў. Але перш за ўсё скажыце, як вас называць—Айртонам ці Бенам Джойсам? І ці былі вы калі-небудзь сапраўды боцман на «Брытаніі»?

Айртон спакойна глядзеў на бераг, нібы не чуў пытанняў.

— Ці не скажаце вы мне хаця-б, калі вы пакінулі «Брытанію» і чаму вы апынуліся ў Аўстраліі?

Тое-ж маўчанне, той-жа абыякавы выгляд.

— Слухайце мяне ўважліва, Айртон,—прадаўжаў Гленарван.—У вашых інтарэсах адказваць мне. Адзінае, што можа палегчыць вашу долю,—гэта шчырас прызнанне. Апошні раз пытаюся, ці будзеце вы адказваць на мае запытанні?

Айртон павярнуўся тварам да Гленарвана і зірнуў яму проста ў вочы.

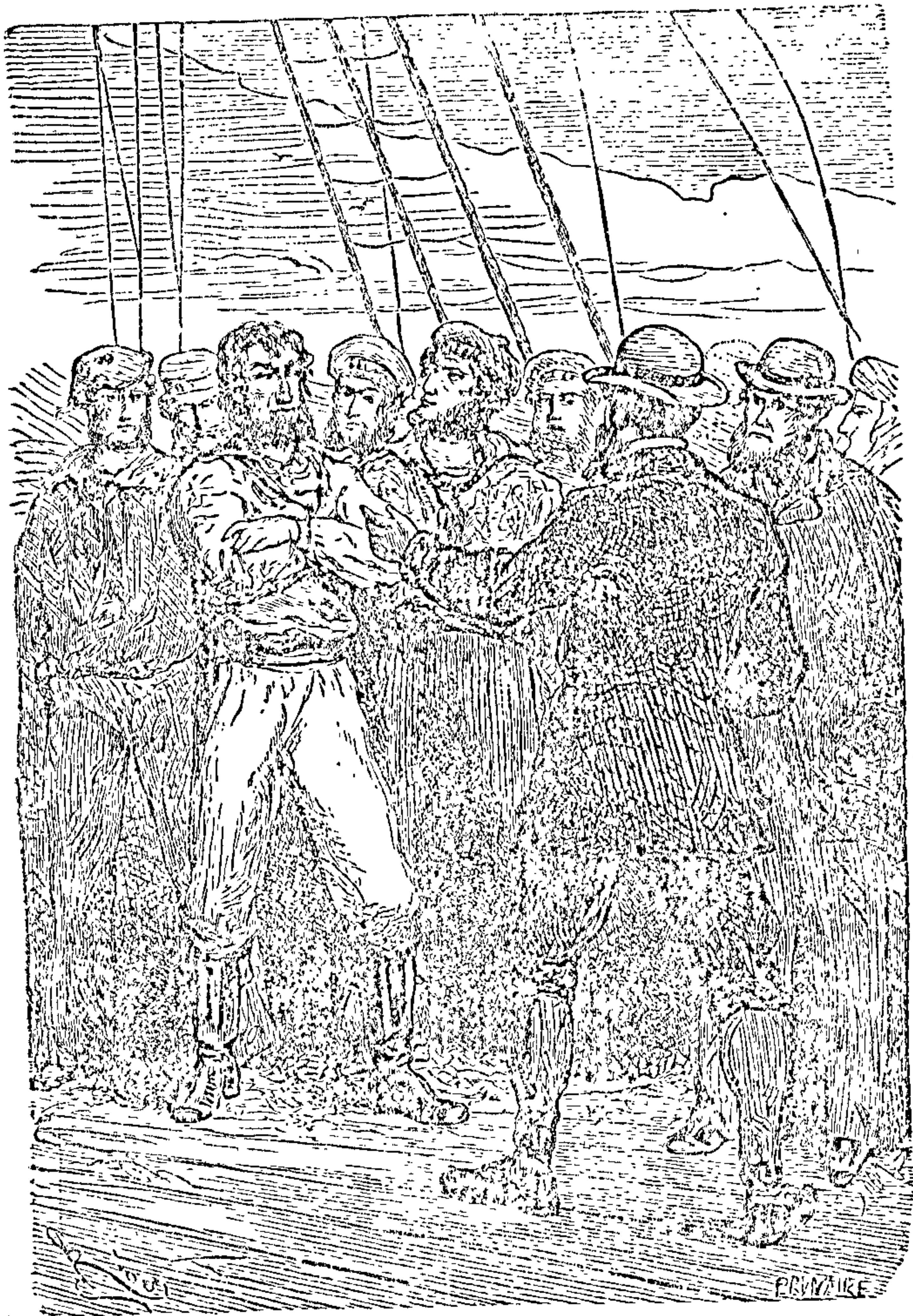
— Ведаеце, сэр,—сказаў ён,—мне няма чаго вам адказваць. Не мая справа абвінавачваць самога сябе. Няхай гэтым зоймецца суд.

— За доказамі вашай віны далёка хадзіць не давядзецца,—адказаў Гленарван.

— Вы кажаце, што доказы будзе лёгка сабраць?—іранічным тонам запытаў Айртон.—Па-мойму, вы памыляецеся, сэр. Я ўпэўнены, што самы праніклівы суддзя стане ў тупік, разбіраючы маю справу. Хто зможа растлумачыць, як я апынуўся ў Аўстраліі, калі капітана Гранта не будзе на судзе? Хто давядзе, што я і Бен Джойс, якога шукае паліцыя,—адна асоба; паліцыя-ж ніколі не бачыла мяне, а мае супольнікі знаходзяцца на волі? Хто, апрача вас, зможа абвінаваціць мяне не толькі ў злачынстве, але нават у самым звычайным учынку? Хто зможа давесці, што я імкнуўся заўладаць гэтым судном і перадаць яго збеглым катаржнікам? Ніхто! Чуеце вы, ніхто! Вы падазраеце мяне,—добра, але для таго, каб засудзіць чалавека, адных падзэрэнняў мала, патрэбны доказы! А доказаў у вас няма, і пакуль вы іх не знойдзеце, я застануся Айртонам, боцманам з трохмачтавага судна «Брытанія»!

Айртон, які гаварыў з вялікім запалам, зноў стаў спакойным, скончыўшы сваю тыраду. Ён, відавочна, меркаваў, што, атрымаўшы такі адказ, Гленарван спыніць допыт. Але Гленарван зноў загаварыў:

— Я не суддзя, Айртон, і не вяду следства. Гэта—не мая справа. Не лішне вам высветліць сабе дакладна нашы

Матросы з нянавісцю пазіралі на Айртона.

ўзаемаадносiны. Я не збiраюся выпытваць у вас таго, што можа вам пашкодзiць у далейшым. Гэта, паўтараю, справа суда. Але вы ведаеце, якiя пошукi я распачаў, i можаце адным словам навясцi мяне на страчаны след. Цi будзеце вы адказваць?

Айртон закiваў галавой з выглядам чалавека, якi цвёрда рашыў маўчаць.

— Цi скажаце вы мне, дзе знаходзiцца капiтан Грант?— прадаўжаў Гленарван.

— Не, сэр,—адказаў Айртон.

— Цi скажаце вы мне, дзе здарылася крушэнне з «Брытанiяй»?

— Не.

— Айртон,—сказаў Гленарван амаль упрашваючым тонам,—калi вы ведаеце, дзе знаходзiцца Гары Грант, скажыце гэта не мне, а гэтым бедным дзецям, якiя з мальбою пазiраюць на вас.

Айртон захiстаўся. Яго твар скрывiўся. Але ён цiха адказаў:

— Я не магу нічога сказаць.

I ў раптоўным запале, нiбы ўпiкаючы сябе за хвiлінную слабасць, ён закрычаў:

— Не, я нічога не скажу! Можаце мяне павесiць, калi хочаце.

— Павесiць!—крыкнуў Гленарван разгневана.

Але тут-жа, саўладаўшы з сабой, ён адказаў спакойным голасам:

— Тут няма нi суддзяў, нi катаў, Айртон. На першай-жа стаянцы я перадам вас у рукi англiйскiх улад.

— Я больш нічога i не прашу,—адказаў былы боцман.

I тым-жа размераным i цвёрдым крокам ён вярнуўся ў сваю каюту. Каля дзвярэй яе Джон Мангльс паставiў двух вартавых, сурова загадаўшы iм не зводзiць позiрку са зняволенага. Сведкi гэтай сцэны разышлiся з кают-кампанiі, абураныя да глыбiнi душы i збянтэжаныя.

Гленарван пацярпеў няўдачу, дапытваючы Айртона. Што яму аставалася зараз рабiць? Вiдавочна, толькi адно: выканаць план, задуманы яшчэ ў Эдэме, гэта значыць вярнуцца ў Еўропу. Пазней, магчыма, ён яшчэ раз арганiзуе экспедыцыю на пошукi капiтана Гранта, але цяпер, калi сляды «Брытанiі» канчаткова згубiлiся, калi дакументы не паддавалiся нiякаму новаму тлумачэнню, калi на трыццаць сёмай паралелi нават не было недаследаваных земляў, «Дункану» не заставалася нічога iншага, як вярнуцца назад у Еўропу.

Параiўшыся з сябрамi, Гленарван абмеркаваў з Джоном Мангльсам пытанне неадкладнага звароту ў Еўропу. Малады капiтан агледзеў вугальныя ямы. Выявiлася, што за-

пасаў вугалю хопіць не больш, чым на пятнаццаць дзён. Значыцца, неабходна было дапоўніць іх у бліжэйшым порце.

Джон Мангльс прапанаваў Гленарвану ўзяць курс на бухту Талькагуано, дзе ён аднойчы ўжо набіраў вугаль перад тым, як выйсці ў сусветнае плаванне. Гэта быў прамы рэйс якраз па трыццаць сёмай паралелі. З Талькагуано яхта пойдзе на поўдзень, а бойдзе мыс Горн і вернецца ў Шатландыю па Атлантычнаму акіяну.

Гэты план быў прыняты, і механік атрымаў загад павысіць ціск пары. Праз поўгадзіны яхта ўзяла курс на Талькагуано і паплыла па акіяну. А шостай гадзіне вечара горы Новай Зеландыі схаваліся за гарызонтам у туманавай смуге.

Так пачалося плаванне назад. Сумнае плаванне для гэтых нястомных даследчыкаў. Экіпаж судна, перапоўнены надзеямі і перакананнямі ў момант выхаду з роднай Шатландыі, зараз быў сумны і задуманы. Ні адзін з адважных матросаў «Дункана» не радаваўся блізкай сустрэчы з бацькаўшчынай. Якой ні цяжкай была разлука з ёй, яны гатовы былі яшчэ доўга цярпець усе небяспекі дальняга плавання, абы толькі была маленькая надзея знайсці капітана Гранта.

Песні і музыка, якімі сустрэлі зварот на борт Гленарвана і яго спадарожнікаў, змяніліся магільнай цішынёй. Пасажыры не збіраліся больш у кают-кампаніі для таварыскай гутаркі, якая ажыўляла пачатак плавання. Усе хаваліся ў цішы сваіх кают, і толькі час ад часу хто-небудзь выходзіў на палубу «Дункана».

Паганель, чалавек, які з прычыны ўласцівасцей свайго характару, больш востра за ўсіх на барту перажываў і радасць і гора,—быў пануры і маўклівы. Ён амаль не выходзіў са сваёй каюты. Яго звычайная балбатлівасць, яго чыста французская жваvasць зніклі. У Паганеля быў зараз прыгнечаны выгляд, і ён рэдка і неахвотна размаўляў. Здавалася, што ён больш безнадзейна глядзеў на працяг пошукаў, чым усе астатнія падарожнікі. Калі Гленарван гаварыў аб арганізацыі новай экспедыцыі, Паганель сумна ківаў галавой як чалавек, які не сумняваецца ў трагічным канцы афяр крушэння «Брытаніі». Адчувалася, што ён упэўнены ў пагібелі капітана Гранта і яго спадарожнікаў.

Між іншым тут-жа, на барту «Дункана», быў чалавек, які ведаў таямніцу пагібелі «Брытаніі», але маўчаў аб ёй. Гэта быў Айртон. Ніхто не сумняваўся, што катаржнік ведаў, калі не месцазнаходжанне капітана Гранта, дык хоць-бы абставіны і месца крушэння «Брытаніі». Але Айртон разумеў, што капітан Грант, каб яго ўдалося знайсці, сведчыў-бы супроць яго на судзе, таму ён упарта захоўваў таямніцу. Гэта выклікала шалёную злосць ва ўсіх, асабліва ў матросаў, якія, не на жарты, думалі аб расправе з ім.

Гленарван неаднаразова аднаўляў спробы дамагчыся прызнанняў ад Айртона. Але ні абяцанні, ні пагрозы не дапамагалі. Упартасць Айртона была такая вялікая і такая дзіўная, што маёр пачынаў думаць, што можа ён нічога і не ведае. Такой-жа думкі трымаўся і географ, у якога былі нейкія таемныя меркаванні пра лёс Гары Гранта. Але калі Айртон нічога не ведаў, дык чаму ён не прызнаваўся ў гэтым? Прызнанне не магло пашкодзіць яму. Між тым маўчанне яго не дазваляла скласці новы план пошукаў.

Бачачы беспаспяховасць спроб свайго мужа, Элен папрасіла дазволу ў сваю чаргу паспрабаваць зламаць упартасць былога боцмана. «Там, дзе мужчына не меў поспеху,— гаварыла яна,—жанчыне можа ўдасца атрымаць перамогу». Ці не падобна гэта на даўнюю гісторыю аб урагане, які марна спрабаваў сарваць плашч з плячэй падарожніка, і аб сонечным прамені, які адразу зрабіў гэта?

Гленарван, паважаючы розум і такт сваёй жонкі, з ахвотай дазволіў ёй сустрэцца з Айртонам.

На працягу гадзіны Элен і Мэры Грант заставаліся сам-на-сам з былым боцманам, але ніхто нічога не ведаў аб змесце іх гутаркі. Яны нікому не казалі, якімі метадамі яны карысталіся, каб вырваць у Айртона яго таямніцу, або што ён ім адказаў. Аднак, развітаўшыся з ім, абедзве жанчыны былі расчараваныя, і на тварах іх была напісана поўная безнадзейнасць.

Таму пры праходзе боцмана ў сваю каюту матросы ляліся і пагражалі яму. Ён адказваў на гэта толькі пацісканнем плячэй, што падвойвала шаленства экіпажа. Каб не заступіўся тут Гленарван і Джон Мангльс, каманда разарвала-б злачынцу.

Але Элен не здалася. Яна рашыла змагацца да канца з гэтым бессардэчным чалавекам і назаўтра сама пайшла ў каюту зняволенага.

На працягу доўгіх двух гадзін добрая і ціхая жанчына заставалася сам-на-сам з атаманам банды збеглых катаржнікаў. Гленарван, увесь апанаваны нервовым узрушаннем, блукаў вакол каюты Айртона, змагаючыся з жаданнем хутчэй пазбавіць сваю жонку ад гэтых цяжкіх перагавораў.

Але за гэтым разам, калі Элен вышла на палубу, яе твар ззяў ад радасці. Няўжо ёй удалося абудзіць драмаўшыя ў душы злачынцы чалавечыя пачуцці і вырваць у яго таямніцу?

Мак-Набс, які першы ўбачыў яе, не мог стрымаць недаверлівага жэста.

Аднак па ўсёй яхце прабеглі чуткі, што Элен удалося нарэшце перамагчы упартасць былога боцмана. Уся каманда сабралася на палубе хутчэй, чым па свістку Тома Аусціна для аўрала.

Элен і Мэры доўга гутарылі з Айртоном.

Гленарван пабег насустрач жонцы.

— Ён сказаў?—запытаў ён.

— Не,—адказала Элен,—уступаючы маёй просьбе, Айртон пажадаў пагаварыць з вамі.

— Ах, любая Элен, няўжо вам удалося ўгаварыць яго?

— Спадзяюся, Эдуард.

— Ці не паабяцалі вы яму чаго-небудзь ад майго імя?

— Я абяцала толькі адно, што вы зробіце ўсё магчымае, каб змякчыць яго лёс.

— Добра, Элен, я так і зраблю. Прывядзіце да мяне зараз-жа Айртонна,—загадаў ён матросу.

Элен пайшла ў сваю каюту разам з Мэры Грант, а былы боцман пайшоў у кают-кампанію, дзе яго чакаў Гленарван.

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТНАЦЦАТЫ

Умовы мірнага дагавора

Як толькі боцман падышоў да Гленарвана, вартавыя вышлі.

— Вы хацелі гаварыць са мной, Айртон?—сказаў Гленарван.

— Так, сэр,—адказаў той.

— Сам-на-сам?

— Не, сэр. Было-б лепш, каб маёр Мак-Набс і пан Паганель прысутнічалі пры нашай гутарцы.

— Лепш для каго?

— Для мяне.

Айртон гаварыў зусім спакойна.

Гленарван уважліва паглядзеў на яго і паслаў за Мак-Набсам і Паганелем, якія неадкладна прышлі па выкліку.

— Мы слухаем вас,—сказаў Гленарван, як толькі абодва яго сябры селі.

Некаторы момант Айртон збіраўся з думкамі. Урэшце ён пачаў.

— Сэр,—сказаў ён,—існуе правіла, што пры заключэнні важнага дагавора ці згоды запрашаюць сведак. Вось чаму я прасіў, каб пан Паганель і маёр Мак-Набс прысутнічалі пры нашай гутарцы. Уласна кажучы, тое, што я хацеў вам прапанаваць, ёсць не што іншае, як кантракт.

Гленарван, ужо знаёмы з норавам Айртонна, не міргнуў і вокам, не гледзячы на тое, што нават думка аб якім-небудзь кантракце між ім і Айртонам здавалася яму агіднай.

— Што-ж гэта за кантракт?—запытаў ён.

— А вось які,—адказаў Айртон.—Вы хацелі-б атрымаць ад мяне некаторыя весткі, якія могуць быць карыснымі для вас. Я-ж, у сваю чаргу, жадаў-бы атрымаць сякія-такія

перавагі, надзвычай каштоўныя для мяне. Дамо іх адзін аднаму, сэр. Згодны?

— Якія весткі?—жвава запытаў Паганель.

— Не,—пераныіў яго Гленарван,—якія перавагі?

Айртон кіўнуў галавой у адзнаку, што ён зразумеў, што хацеў падкрэсліць Гленарван сваімі словамі.

— Вось,—сказаў ён,—умова, якую я выстаўляю ад сябе; вы збіраецеся, сэр, аддаць мяне ў рукі англійскага права-суддзя?

— Так, Айртон, і гэта будзе толькі справядліва.

— Я не адмаўляю гэтага,—спакойна адказаў былы боцман.—Значыцца, вы зусім не маеце намеру адпусціць мяне на волю?

Гленарван задумаўся, перш чым даць адказ на гэта ва ўпор пастаўленае пытанне. Можа ад яго адказу залежаў лёс Гары Гранта! Урэшце пачуццё абавязку перамагло, і ён адказаў:

— Не, Айртон, я не магу даць вам волі.

— Я і не прашу яе ў вас,—горда адказаў боцман.

— Тады чаго-ж вы хочаце?

— Прамежнага становішча, сэр, між шыбеніцай, якая мяне чакае, і воляй, якой бы не можаце мне даць.

— Гэта?..

— Высадзіце мяне на адзін з незаселеных астравоў Ціхага акіяна і забяспечце мяне толькі патрэбнымі рэчамі. Я сам пастараюся выбрацца з гэтага становішча. У мяне дастаткова будзе часу, каб пакаяцца.

Гленарван зусім не быў падрыхтаваны да такой дзіўнай прапановы. Ён па чарзе паглядзеў на сваіх сяброў. Тыя маўчалі. Падумаўшы некаторы момант, ён адказаў:

— Айртон, калі я згаджуся на вашу просьбу, вы раскажаце мне ўсё, што я хацеў-бы ведаць?

— Так, сэр, усё, што я ведаю пра капітана Гранта і пра «Брытанію».

— Усю праўду?

— Усю праўду.

— Але хто мне паручыцца...

— О, я разумею, што вас непакоіць, сэр. Вы павінны паверыць майму слову, слову злчынца. Але такое становішча рэчаў. Можна толькі прыняць маю прапанову або адхіліць яе.

— Я давяраю вам, Айртон,—проста сказаў Гленарван.

— Добра робіце, сэр. Аднак, калі я ашўкаю вас, вы заўсёды зможаце пакараць мяне.

— Якім чынам?

— Вы можаце прыехаць за мной на востраў, з якога я не магу ўцячы.

У Айртонна былі гатовы адказы на ўсё. Ён папярэдзваў усе сумненні, якія маглі ўзнікнуць, ён сам знаходзіў аргументы, якія былі супроць яго. Было відаць, што ён усяляк спрабуе давесці, што ён прапануе свой «кантракт» з самымі сумленнымі намерамі. Але Айртон не абмежаваўся гэтымі доказамі, ён пайшоў далей.

— Містэр Гленарван,—дадаў ён,—і вы, панове! Я хачу, каб вы паверылі мне, і кладу карты на стол адкрытымі. Я не збіраюся ашукваць вас і давяду вам сваю праўдзівасць у гэтай справе. Я дзейнічаю сумленна, таму што сам разлічваю на вашы сумленныя адносіны да мяне.

— Гаварыце, Айртон,—сказаў Гленарван.

— Сэр, вы ўсё яшчэ не далі згоды на маю прапанову, і аднак я не ўтою ад вас, што магу сказаць вельмі мала пра капітана Гары Гранта.

— Мала?!—крыкнуў Гленарван.

— Так, сэр. Тое, што я магу сказаць, датычыцца цалкам мяне, і ніякім чынам не можа дапамагчы знайсці згублены след капітана Гранта.

Выраз расчаравання з'явіўся на тварах Гленарвана і маёра. Яны былі ўпэўнены, што былы боцман валодае нейкай важнай таямніцай, а той прызнаўся, што ведае толькі нешта малазначнае для іх.

Што да Паганеля, дык ён быў зусім спакойны.

Як-бы там ні было, але гэта прызнанне Айртонна, зробленае ім не ў сваю карысць, расчуліла яго слухачоў.

— Так,—закончыў ён,—я вас папярэдзіў, сэр, і вы цяпер ведаеце, што кантракт менш выгадны для вас, чым для мяне.

— Гэта не мае значэння, Айртон,—адказаў Гленарван.— Я прымаю вашу прапанову. Я абяцаю высадзіць вас на адзін з бязлюдных астравоў Ціхага акіяна.

— Добра, сэр,—сказаў былы боцман.

Ці быў гэты дзіўны чалавек задаволены такім рашэннем? Цяжка сказаць, ва ўсякім разе твар яго ані не паказаў хвалявання. Здавалася, размова ішла не аб ім, самім, а аб нейкім іншым.

— Я гатовы адказваць,—сказаў ён.

— У нас няма ніякіх пытанняў да вас,—запярэчыў Гленарван.—Раскажыце нам усё, што вы ведаеце. Пачніце са сваёй біяграфіі. Хто вы такі?

— Панове,—пачаў Айртон,—я сапраўды Том Айртон, боцман трохмачтавага судна «Брытанія». Я пакінуў Глазго на караблі Гары Гранта 12 сакавіка 1861 года. Цэлых чатырнаццаць месяцаў мы разам плавалі ў водах Ціхага акіяна ў пошуках выгоднага месца для заснавання шатландскай калоніі. Гары Грант—чалавек, створаны для вялікіх спраў, але між намі часта ўзнікалі сур'ёзныя рознагалоссі.

Мы не сышліся характарамі. Мой—не з падатных. Але з Гары Грантам так: калі ўжо ён што-небудзь задумае, усе павінны яго слухацца. Гэта жалезны чалавек, і ён патрабуе беспярэчнага падпарадкавання сабе. І аднак я асмеліўся паўстаць супроць яго. Мне ўдалося перацягнуць на свой бок амаль увесь экіпаж. Хто з нас быў вінаваты, а хто правы, зараз не мае ніякага значэння. Так ці інакш, але 8 красавіка 1862 года Гары Грант высадзіў мяне на заходнім узбярэжжы Аўстраліі.

— Аўстраліі?—перапыніў расказ Айртона маёр.— Значыцца, вы пакінулі «Брытанію» перад тым, як яна кінула якар у Кальяо, адкуль былі атрыманы апошнія весткі аб ёй?

— Так,—адказаў боцман.—У часе майго прабывання на барту мы не заходзілі ў Кальяо. Калі я і гаварыў вам аб Кальяо на ферме Падзі О'Мура, дык толькі таму, што мне ўдалося падслухаць ваш расказ аб гэтым.

— Прадаўжайце, Айртон,—сказаў Гленарван.

— Так, мяне высадзілі на бязлюдным беразе, за дваццаць міль ад Перта. Блукаючы па беразе, я сустрэўся з бандай катаржнікаў, якія ўцяклі з Перцкай турмы і хаваліся ад паліцыі. Я далучыўся да іх. Вы пазбавіце мяне, сэр, ад неабходнасці расказваць падрабязна аб маім жыцці на працягу апошніх двух гадоў. Вам дастаткова ведаць, што я пад іменем Бена Джойса стаў правадыром банды. У верасні 1864 года я прышоў на ірландскую ферму. Мяне ўзялі парабкам, і я назваўся сваім сапраўдным імем—Айртонам. Я чакаў выпадку авалодаць якім-небудзь судном. Гэта было маёй галоўнай мэтай. Месяцы праз два да аўстралійскага берагу прыстаў «Дункан». У часе вашага наведвання фермы, сэр, вы казалі ўсю гісторыю капітана Гранта. Такім чынам я даведаўся аб усім, чаго не ведаў раней: аб стаянцы «Брытаніі» ў Кальяо, аб апошніх вестках з яе, датаваных ліпенем 1862 года, гэта значыць на два месяцы пазней як мяне высадзілі на бераг, аб гісторыі з дакументамі, аб крушэнні судна на трыццаць сёмай паралелі і ўрэшце аб вашым цвёрдым намеры шукаць Гары Гранта на Аўстралійскім мацерыку. Я не думаў ні хвіліны. Я рашыў авалодаць «Дунканам»—лепшай з яхт брытанскага флота. Але «Дункану» патрэбны быў сур'ёзны рамонт. Я даў яму спакойна дабрацца да Мельбурна. Пайшоўшы з вамі ў якасці правадніка да выдумананага месца крушэння «Брытаніі», я загадаў сваёй бандзе ісці следам за вашай экспедыцыяй. Такім чынам я прывёў вас, без падазрэнняў, к рацэ Сноуі. Вашы коні і быкі, падохлі адзін за адным, атручаныя мной. Я знарок завёў фургон у грузкае балота Сноуі. Па майму настаянню... Але вы ведаеце, сэр, астатняе, і вы

можаце быць упэўнены, што, каб не гэта няўважлівасць містэра Паганеля, я камандаваў-бы зараз «Дунканам». Вось і ўся мая гісторыя. На няшчасце, маё выкрыццё не дапаможа вам знайсці сляды Гары Гранта, і вы бачыце зараз, што, згадзіўшыся са мной, вы заключылі невыгодны кантракт.

Айртон змоўк і, па сваёй прывычцы скрыжаваўшы рукі на грудзях, спакойна чакаў.

Гленарван і яго сябры маўчалі. Яны адчувалі, што ўсё, што раскажаў гэты дзіўны злачынца, было чыстай праўдай. Захоп «Дункана» не ўдаўся па зусім незалежных ад яго акалічнасцях. Яго супольнікі прыбылі на бераг Туфольдскай бухты, як пра гэта сведчыла знойдзеная Гленарванам арыштанская фуфайка. Там, паслухмяныя загадам свайго правадыра, катаржнікі чакалі яхты. Урэшце, калі абрыдзела ім чакаць яе, яны безумоўна вярнуліся да свайго рамяства грабежнікаў і падпальшчыкаў у вёсках Новага Паўднёвага Уэльса.

Маёр першым начаў допыт Айртона, жадаючы ўдакладніць даты.

— Так,—запытаў ён у былога боцмана,—вас высадзілі на захадні бераг Аўстраліі восьмага красавіка 1862 года.

— Зусім правільна,—адказаў Айртон.

— А ці ведалі вы далейшыя планы Гары Гранта?

— Вельмі цмяна.

— Гаварыце-ж, Айртон,—сказаў Гленарван.—Якое-небудзь нікчэмнае паказанне можа навесці нас на правільны шлях.

— Вось усё, што я магу вам паведаміць, сэр,—адказаў Айртон.—Капітан Грант збіраўся наведаць Новую Зеландыю. Гэтая частка яго праграмы не была выканана, калі я знаходзіўся на барту «Брытаніі». Няма нічога немагчымага ў тым, што «Брытанія», пакінуўшы Кальяо, пайшла даследаваць берагі Новай Зеландыі. Гэта цалкам супадае з датай дваццаць сёмага чэрвеня 1862 года, напісанай у дакуменце.

— Зусім відавочна,—сказаў Паганель.

— Але,—запярэчыў Гленарван,—ні адзін з урыўкаў слоў, якія захаваліся ў дакуменце, не паказвае на Новую Зеландыю.

— Пра гэта я нічога не магу вам сказаць,—адказаў Айртон.

— Добра, Айртон,—сказаў тады Гленарван.—Вы стрымалі сваё слова, і я стрымаю сваё. Нам застаецца вырашыць—на які астравок у Ціхім акіяне высадзіць вас?

— Для мяне ўсёроўна, сэр,—абьякава адказаў Айртон.

— Ідзіце ў сваю каюту,—сказаў яму Гленарван,—і чакайце нашага рашэння.

Боцман вышаў пад вартай двух матросаў.

Айртон рассказваў сваю гісторыю.

— Гэты нягоднік яшчэ можа стаць чалавекам,—сказаў маёр

— Так,—адказаў Гленарван,—гэта моцная і смелая натура. Шкада, што яго здольнасці былі накіраваны на злачынныя справы.

— А Гары Грант?

— Я баюся, што ён загінуў. Няшчасныя дзеці! Хто скажа ім, дзе іх бацька?

— Я,—адказаў Паганель,—я скажу ім!

Трэба заўважыць, што географ, звычайна гаваркі, у часе гутаркі з Айртонам не сказаў амаль ні аднаго слова. Ён слухаў, сцяўшы губы. Але яго апошнія словы надзвычай здзівілі Гленарвана.

— Вы!—крыкнуў ён.—Вы ведаеце, дзе знаходзіцца капітан Грант?

— Так...

— А адкуль вы ведаеце?

— Усё з таго-ж дакумента.

— А!—гукнуў маёр тонам найвялікшай недаверлівасці.

— Спачатку паслухайце, Мак-Набс. Вы заўсёды паспееце недаверліва паціснуць плячыма. Я не казаў аб гэтым раней, бо вы ўсёроўна не паверылі-б мне. Гэта было зусім бескарысна. Калі я іду на гэта цяпер, дык толькі таму, што думка Айртона цалкам пацвярджае маю ўласную.

— Так, Новая Зеландыя?—запытаў Гленарван.

— Паслухайце, а потым мяркуйце,—адказаў Паганель.—Памылка, якая выратавала нас, была зроблена мной не без прычын, праўдзівей не без прычыны. У той момант, калі я пісаў пісьмо пад дыктоўку Гленарвана, слова «Зеландыя» раптоўна ўсплыло мне на памяць. І вось чаму: вы памятаеце, мы ўсе былі ў фургоце, Мак-Набс распавядаў місіс Гленарван аб злачынствах збеглых катаржнікаў. Ён паказаў ёй нумар «Аўстралійскай і новазеландскай газеты», у якой апісвалася катастрофа ў Кэмдэн-Брыджы. У той момант, калі я дапісаў пісьмо, газета ўпала на зямлю і лягла такім чынам, што ў яе загалоўку можна было прачытаць апошні склад слова Zealand. Я намагаўся ўспомніць, што нагадвае мне гэта слова. А гэтае-ж слова з'яўлялася якраз тым незразумелым словам land з англійскага дакумента, якога мы ніяк не маглі расшыфраваць. Яно было ні чым іншым, як апошнім складам слова Zealand—Зеландыя.

— А гэта-ж так!—крыкнуў Гленарван.

— Так,—зноў пачаў Паганель тонам глыбокага пераканання.—Але тады гэта здагадка ўвільнула ад мяне, і ці ведаеце, чаму? Ды таму, што ўсе мае думкі круціліся вакол дакумента, напісанага па-французску, больш змястоўнага, чым іншыя, але дзе не было гэтага важнага слова.

— О!—крыкнуў маёр.—Вы зноў ва ўладзе свайго ўяўлення, Паганель, вы вельмі хутка забыліся на свае ранейшыя здагадкі.

— Я гатовы адказваць вам, маёр.

— Так,—пачаў Мак-Набс,—што азначае, па-вашаму, слова *austriai*?

— Тое самае, што яно азначала раней. Яно азначае паўднёвыя краіны.

— Добра! А гэта слова *indi*, якое спачатку вы лічылі часткай слова *indiens*—*індзейцы*, а потым часткай *indigènes*—*тубыльцы*?

— У трэці і апошні раз,—адказаў Паганель,—яно будзе служыць коранем слова *indigense*—*нястача*.

— А няскончанае слова *contin*... як раней азначае—*кантынент*?

— Не, адказаў Паганель,—бо Новая Зеландыя не што іншае, як востраў. *Contin*—гэта частка слова *continue*—*пастаянная*.

— Так?—запытаў Гленарван.

— Дарагі сэр,—адказаў Паганель,—зараз я перакладу змест дакумента, згодна майго трэцяга і апошняга тлумачэння яго, і тады вы будзеце меркаваць. Я зраблю толькі дзве заўвагі. Першая: забудзьцеся на ўсё, што я вам гаварыў раней, і пастарайцеся добра падумаць аб тым, што я скажу зараз. І другая: можа асобныя месцы здадуцца вам вельмі вольна вытлумачанымі. Магчыма, што я недакладна расшыфраваў іх, але гэта не мае зараз ніякага значэння. І апошняя: сярод іншых слоў там ёсць склады «гоні»—яны не даюць мне спакою, але я не магу надаць ім іншага сэнсу, апроча «агоніі». Так, я пачынаю:

І Паганель, робячы націск на кожным складзе, прачытаў наступнае:

— *«27 чэрвеня 1862 года трохмачтавае судно «Брытанія» з Глазго пайшло на дно пасля доўгай агоніі ў паўднёвых морах, каля берагоў Новай Зеландыі. Капітану Гранту і двум яго матросам удалося—aborder—дабрацца да берагоў»*—так я тлумачу няпоўнае слова *abor*. Далей па тэксце ідзе слова *contin*—я чытаю яго *continue*—пастаянная і *indi* якое, па-мойму, азначае *indigence*—*нястача*. Значыцца, апошняя частка дакумента гучыць так: *«Там, церпячы пастаянную лютую нястачу, яны кінулі ў мора гэты дакумент пад... даўгаты і 37° 11' шыраты. Дапамажыце ім, інакш яны загінуць»*.

Паганель змоўк. Такое тлумачэнне дакумента было зусім магчымым. Але іменна таму, што яно было такім-жа пераканаўчым, як і першыя два, яно магло аказацца такім-жа непераканаўчым. Гленарван і маёр не збіраліся

шукаць поваду для спрэчак. Паколькі ні ў Патагоніі, ні ў Аўстраліі, у тых месцах, дзе гэтыя краіны перасякаюцца трыццаць сёмай паралеллю, ім не ўдалося натрапіць на след «Брытаніі», усе перавагі былі на баку Новай Зеландыі.

Гэта заўвага, зробленая Паганелем, асабліва пераканала яго сяброў.

— Зараз, Паганель,—запытаў Гленарван,—ці не скажаце вы нам, чаму вы трымалі ў сакрэце ад нас сваё адкрыццё больш чым два месяцы?

— Таму што я не хацеў дарэмна абнадзейваць вас. І к таму-ж мы ўсёроўна ішлі ў напрамку к Окленду, гэта значыць к пункту, які ляжыць якраз на ўказанай у дакуменце шыраце.

— Але чаму вы змаўчалі аб гэтым і тады, калі мы вымушаны былі павярнуць з гэтага шляху?

— Таму, што гэтае апошняе тлумачэнне, адзіна правільнае, усё-ж не дапаможа нам выратаваць капітана Гранта.

— Чаму-ж, Паганель?

— Ды таму, што калі з часу крушэння «Брытаніі» мінула два гады, дык капітан Грант або загінуў у часе крушэння, або стаў афярай новазеландцаў.

— Значыцца, вы мяркуеце...—запытаў Гленарван.

— Што можа мы і напаткаем якія-небудзь сляды караблекрушэння, але самі людзі з карабля загінулі беззваротна!

— Не гаварыце нікому ні слова,—сказаў Гленарван,—і дазвольце мне выбраць зручны момант, каб паведаміць гэтую сумную навіну дзецям капітана Гранта.

РАЗДЕЛ ДВАЦЦАТЫ

Крык сярод ночы

Экіпаж хутка даведаўся, што доказы Айртона зусім не дапамаглі высветліць таямнічага знікнення капітана Гранта. На барту настаў поўны смутак, бо ўсе разлічвалі, што былы боцман валодае гэтай таямніцай.

Яхта трымалася ранейшага курса. Заставалася толькі выбраць востраў, каб высадзіць на яго Айртон.

Паганель і Джон Мангльс уважліва вывучалі карабельныя карты. Якраз на трыццаць сёмай паралелі быў бязлюдны скалісты астравок Марыя-Тэрэзія. Астравок гэты быў далёка на сярэдзіне Ціхага акіяна і знаходзіўся за тры тысячы пяцьсот міль ад афрыканскага берагу і за паўтары тысячы міль ад Новай Зеландыі. На поўнач ад яго быў архіпелаг Паўмоту, які знаходзіўся пад пратэктаратам Францыі. На поўдзень не было ніякай зямлі аж да самай прыпалярнай паласы суцэльных ільдоў.

Ні адно судно не падыходзіла к тэтамусам самотнаму

астраўку. Толькі буравеснікі адпачывалі на яго скалах у часе сваіх дальніх пералётаў, і на большасці геаграфічных карт гэты астравок зусім не адзначаўся, нібы хвалі Ціхага акіяна ніколі не плёскаліся каля яго берагоў.

Калі на зямлі калі-небудзь існавала поўная самота, дык іменна на гэтым востраве, размешчаным так далёка ад усіх чалавечых шляхоў.

Айртону паказалі на гэты востраў і растлумачылі яго месцазнаходжанне. Ён згадзіўся жыць на ім, і курс узялі на Марыю-Тэрэзію. У гэты момант яхта знаходзілася на простаі лініі, якая вяла ў бухту Талькагуано, і павінна была прайсці недалёка ад вострава.

Праз два дні вахценны ўбачыў зямлю на гарызонце.

Гэта была Марыя-Тэрэзія—нізкі прадаўгаваты востраў, ледзь бачны з-за хваль, які нагадваў сваімі абрысамі вялікага кіта.

Да яго заставалася ўсяго толькі міль трыццаць, а яхта ішла з шпаркасю шаснаццаці вузлоў. Сонца ўжо схілялася на захад, касыя праменні яго асвятлялі сілуэт вострава і верхавіны ўзбярэжных скал.

А пятай гадзіне Джон Мангльсу здалося, што ён бачыць у паветры лёгкі дымок.

— Ці не вулкан гэта?—запытаў ён у Паганеля, які разглядаў новую зямлю ў падзорную трубу.

— Я не ведаю, што і думаць,—адказаў географ.— Марыя-Тэрэзія яшчэ амаль не даследавана. Аднак не было-б нічога дзіўнага, каб гэты востраў аказаўся вулканічнага паходжання.

— Але калі востраў узнік з прычыны выбуху,—сказаў Гленарван,—ці не варта баяцца, што ён такім-жа шляхам і знікне?

— Наўрад ці магчыма гэта. Ён існуе ўжо шмат вякоў, і гэта службыць дастатковай гарантыяй яго далейшага існавання. Калі ў Сяродземным моры з'явіўся з вады востраў Джулія, ён нядоўга прастаяў на хвалях і знік без следу праз некалькі месяцаў.

— Як вы думаеце, Джон,—запытаў Гленарван,—ці ўправімся мы падыйсці к берагу да надыходу ночы?

— Не, сэр, я не магу рызыкаваць ноччу падыходзіць к невядомаму мне берагу. Я буду плаваць за некалькі міль ад яго пад малой парай, а раніцой, ледзь узыйдзе сонца, мы зможам ступіць на бераг.

А восьмай гадзіне вечара Марыя-Тэрэзія, хоць і была ўсяго за восем міль пад ветрам ад яхты, здавалася ледзь прыкметным прадаўгаватым ценем. «Дункан» павольна набліжаўся да зямлі.

А дзевятай гадзіне на востраве выбухнуў агонь.

— Вось што сцвярджае меркаванне аб вулкане,—сказаў Паганель, уважліва сочачы за агнём.

— Аднак,—запярэчыў Джон Мангльс,—на такой адлегласці мы павінны былі-б чуць грукат, які абавязкова суправаджае кожны выбух, а вецер не даносіць да нас ніякага шуму.

— Сапраўды,—пацвердзіў Паганель,—гэты вулкан свеціць, але маўчыць. Больш таго, ён загараетца праз пэўныя прамежкі часу, зусім як маяк!

— Ваша праўда,—згадзіўся з ім Джон Мангльс,—і аднак на гэтым беразе не можа быць маяка. А!—крыкнуў ён.—Яшчэ адзін агонь. Цяпер ужо каля самага мора! Ён хістаецца і пераходзіць з месца на месца!

Джон не памыляўся. Сапраўды, агонь з'яўляўся то тут, то там, то патухаючы, то зноў выбухаючы.

— Значыцца, на востраве жывуць?—сказаў Гленарван.

— Відавочна, там жывуць дзікуны,—адказаў Паганель.

— Але ў такім выпадку мы не можам высадзіць на яго Айртона.

— Ні ў якім разе,—пацвердзіў яго словы маёр.—Гэта было-б вельмі дрэнным падарункам для бедных дзікуноў.

— Мы пашукаем другі бязлюдны востраў,—сказаў Гленарван, які не мог не ўсміхнуцца на заўвагу Мак-Набса.— Я абяцаў Айртону спакойнае жыццё, і я хачу стрымаць сваё слова.

— Ва ўсякім разе трэба быць асцярожным,—сказаў Паганель.—Зедандцы таксама, як некалі жыхары Карнуэльскіх астравоў, маюць звычай ашукваць караблі мігатлівымі агнямі. Вельмі магчыма, што тубыльцы Марыі-Тэрэзіі таксама ведаюць гэты спосаб.

— Падыйдзі на адлегласць чвэрці мілі!—крыкнуў Джон рулявому.—Заўтра, як толькі ўзыйдзе сонца, мы вырашым канчаткова, што нам рабіць.

А адзінаццатай гадзіне Джон Мангльс і пасажыры разышліся па сваіх каютах.

Па палубе хадзіў толькі вахценны. На карме застаўся адзін рулявы.

У гэты момант Мэры Грант і Роберт вышлі на палубу.

Дзеці капітана Гранта, абапёршыся на парэнчы, сумна пазіралі на фасфарасцыруючае мора і мігатлівы струмень за кармой «Дункана». Мэры думала пра будучае Роберта. Роберт думаў пра будучае сваёй сястры. Абодва яны думалі пра свайго бацьку.

Ці жывы яшчэ дарагі бацька? Якое будзе іх жыццё без яго? Што-б было з імі, каб не Гленарван і яго жонка?

Хлопчык, якога гора зрабіла дарослым не па ўзросту, здагадваўся аб тым, якія думкі хвалявалі яго сястру.

Ён узяў руку Мэры.

— Мэры,—сказаў ён,—не трэба паддавацца распачы. Успомні, чаму вучыў нас бацька. «Самае галоўнае—гэта быць мужным», гаварыў ён. Узброімся-ж мужнасцю, сястрычка! Да гэтага часу ты працавала на мяне, зараз настала мая чарга.

— Дарагі Роберт!—пяшчотна сказала маладая дзяўчына.

— Я хачу сказаць табе адну рэч. Ты не будзеш злаваць на мяне?

— За што-ж, дзіця маё?

— І ты не будзеш стрымліваць мяне?

— Што ты хочаш сказаць?—усхвалявана запытала Мэры.

— Любая сястра, я хачу стаць мараком.

— Ты пакінеш мяне?—крыкнула маладая дзяўчына, сціскаючы руку брата сваёй рукой.

— Так, сястра, я хачу быць мараком, як мой бацька, як капітан Джон! Мэры, любая Мэры! Капітан Джон яшчэ не страціў надзеі! Ты ведаеш, які ён адданы нам! Ён абяцаў мне выхаваць з мяне добрага марака, і мы разам пусцімся на пошукі нашага бацькі. Скажы, што ты згодна, сястра!

Мэры Грант прытуліла Роберта да сваіх грудзей.

Хлопчык адчуў, як слязінка скацілася яму на лоб.

— Мэры, Мэры!—крыкнуў ён.—Я не трачу надзеі! Такі чалавек, як наш бацька, не мог памерці, не выканаўшы сваёй задачы.

У Мэры не было сілы адказаць. Слёзы душылі яе.

— Значыцца, і капітан Джон яшчэ не страціў надзеі?—запытала яна.

— Не,—адказаў Роберт.—Ён ніколі не пакіне нас. Я стану мараком, і мы разам будзем шукаць нашага бацьку.

— Але-ж нам давядзецца разлучыцца.

— Ты не застанешся адна, Мэры. Я ведаю гэта! Мой сябра Джон мне ўсё раскажаў. Элен Гленарван не пакіне цябе. Ты жанчына, ты можаш, ты павінна згадзіцца на яе дапамогу. Адмовіцца—значыць паказаць сябе няўдзячнай. Але мужчына, мой бацька гаварыў мне гэта сотні разоў, павінен сам каваць свой лёс.

— Што будзе з нашым мілым домам у Дзэндзі.

— Мы захаваем яго, сястрычка! Усё гэта ўжо абмеркавалі Гленарван і Джон! Ты будзеш жыць у Малькольм-Кэстлі як дачка Гленарвана. Гленарван сказаў гэта Джону, а Джон пераказаў мне. Ты будзеш там як дома, і табе будзе з кім пагаварыць аб нашым бацьку, чакаючы таго моманту, калі мы вернемся дамоў разам з ім. Ах, які гэта будзе шчаслівы дзень!

— Дарагі браце, які-б шчаслівы быў наш бацька, калі-б ён мог пачуць цябе! Як ты падобны, Роберт, на нашага

дарагога бацьку! Калі ты станеш дарослым, ты будзеш такі самы, як ён.

— О, Мэры!..—прашаптаў хлопчык, чырванеючы да вушэй.

— Але чым мы можам аддзякаваць Гленарвану і яго жонцы за тое, што яны зрабілі для нас?—сказала Мэры.

— О, гэта зусім няцяжка!—крыкнуў Роберт горача, з юнацкім энтузіязмам.—Мы будзем бязмежна любіць і паважаць іх, і, калі гэта будзе патрэбна, кожны з нас аддасць сваё жыццё за іх.

— Не, мы будзем жыць для іх!—крыкнула маладая дзяўчына, цалуючы свайго брата.

Дзеці капітана Гранта летуценна пазіралі ў марскую далечынь, ахутаную начною імглою.

Яны змоўклі. Але ў думках кожны прадаўжаў пачатую гутарку. Лёгка хвалі паціху плёскалі за бартом яхты. Вінт падымаў бліскучую пену.

І раптам, сярод гэтай нямой цішыні, у якую, здавалася, быў захутаны ўвесь свет, брату і сястры адначасова здалася, што чуюць нечы далёкі і жаласны голас. Гук гэтага голасу прымусіў іх здрыгануцца.

— Да мяне, да мяне!—выразна прагучэла ў цішыні.

— Мэры,—прашаптаў Роберт,—ты чуеш?

І, перагнуўшыся цераз борт, абодва, ледзь дыхаючы, пачалі ўслухоўвацца і ўглядацца ў імглу.

Але яны не бачылі нічога.

— Роберт,—сказала Мэры, бляднеючы ад хвалявання,—мне здалося... мне здалося, таксама як і табе... Не, мы трызнім абодва, Роберт!

Але ў гэты момант новы прызыў данёсся да іх. Гэтым разам ілюзія была такой моцнай, што абодва яны закрычалі:

— Бацька! Бацька!

Гэта было ўжо занадта для Мэры Грант. Яе нервы не вытрымалі, і яна непрытомнай упала на рукі брата.

— На дапамогу!—закрычаў Роберт.—На дапамогу к сястры, к бацьку!

На гэты крык прыбег рулявы і вахценныя матросы.

Праз некалькі секунд Гленарван, Джон Мангльс і Элен былі ўжо на палубе.

— Сястра памірае, бацька там!..—крычаў як непрытомны Роберт, паказваючы ў цёмную далячынь.

Ніхто не разумеў яго слоў.

У гэты момант Мэры прышла ў прытомнасць.

— Бацька! Бацька!..—гаварыла яна, як вар'ятка.

Няшчасная дзяўчына, хістаючыся, спрабавала дайсці да парэнчаў.

— Містэр Гленарван, Элен!—усклікала яна, ламаючы рукі.—Я кажу вам, што чула яго голас.

Слёзы не давалі ёй гаварыць. Ёй зноў стала млосна. Элен завяла яе ў каюту.

Роберт астаўся на палубе, бесперапынна паўтараючы: «Мой бацька там, ён там, я чуў яго голас!»

Усе сведкі гэтай тужлівай сцэны не сумняваліся, што няшчасныя дзеці сталі афярай галюцынацыі. Але як пераканаць іх, як давесці ім, што яны памыляюцца?

Гленарван першы паспрабаваў зрабіць гэта. Ён узяў Роберта за руку і сказаў яму:

— Ты сапраўды чуў голас бацькі, дзіця маё?

— Так, сэр, ён чуўся аднекуль здалёк. Ён клікаў: «Дамяне, да мяне!»

— І ты пазнаў гэты голас?

— Ці мог я не пазнаць яго? Мая сястра таксама чула яго голас і таксама пазнала яго! Як можаце вы меркаваць, што мы абодва памыліліся? Сэр, прашу вас, хутчэй на дапамогу к бацьку. Лодку, лодку!

Гленарван бачыў, што ён не мае сілы пераканаць няшчаснага хлопчыка. Усё-ж ён у апошні раз паспрабаваў ён паклікаў рулявога.

— Гаукінс,—запытаў ён у яго,—вы стаялі на вахце ў той час, калі міс Грант зрабілася млосна?

— Так, сэр,—адказаў Гаукінс.

— І вы нічога не бачылі, нічога не чулі?

— Нічога, сэр.

— Ты бачыш, Роберт, што ты памыляешся,—сказаў Гленарван.

— Каб гэта быў бацька Гаукінса,—з несакрушальнай упэўненасцю запырэчыў хлопчык,—ён не гаварыў-бы, што ён нічога не бачыў і не чуў. Гэта быў мой бацька, сэр! Мой бацька, мой бацька!..

Слёзы душылі Роберта, ён увесь збялеў і самлеў. Гленарван занёс яго ў каюту, палажыў на пасцель, і хлопчык, стомлены хваляваннямі ночы, зусім знепрытомнеў.

— Няшчасныя сіроты!—сказаў Джон Мангльс.—Якія пакуты выпалі на іх долю.

— Так,—адказаў Гленарван,—прыступ распачы мог выклікаць у іх адначасова аднолькавую галюцынацыю.

— Адначасова ў абодвух!—прашаптаў Паганель.—Гэта болей чым дзіўна. Ні адзін вучоны не паверыў-бы гэтаму...

Перагнуўшыся цераз парэнчы і даўшы знак усім прысутным маўчаць, ён уважліва прыслухаўся. Вакол панавала нямая цішыня. Паганель голасна крыкнуў. Ніхто не адказаў яму.

— І ўсё-ж гэта дзіўна,—мармытаў географ, ідучы ў сваю каюту.—Кроўнасць думак і пачуццяў усё-ж недастаткова, каб выклікаць такое цуда.

Назаўтра, 8 сакавіка, а пятай гадзіне раніцы, ледзь за-

нялося на зэлак, усе пасажыры, не кажучы ўжо пра Мэры і Роберта, якіх нельга было ўтрымаць у пасцелі, сабраліся на палубе «Дункана». Кожнаму хацелася як хутчэй убачыць зямлю.

Усе біноклі былі накіраваны на востраў. Яхта стаяла за адну толькі мілю ад яго. Раптам пачуўся крык Роберта. Хлопчык запэўняў, што ён бачыць двух людзей, якія бегаюць па беразе і махаюць рукамі, і трэцяга, які падымае сцяг.

— Англійскі сцяг!—крыкнуў Джон Мангльс, схапіўшы падзорную трубу.

— Гэта праўда!—закрычаў Паганель, жвава павярнуўшыся да Роберта.

— Сэр,—сказаў Роберт, калоцячыся ад хвалявання,—калі вы не хочаце, каб я ўкінуўся ў мора, загадайце спусціць шлюпку. Ах, сэр, я на каленях прашу вас дазволіць мне першаму ступіць на зямлю!

Ніхто не мог сказаць ні слова ад здзіўлення. Як! На гэтым астраўку, пасярэдзіне Ціхага акіяна, жывуць тры чалавекі, якія засталіся жывымі пасля крушэння, тры англічаніны! І кожны, успамінаючы падзеі мінулай ночы, думаў аб голасе, які пачулі Роберт і Мэры!

Кожны са страхам думаў аб тым, як перажывуць няшчасныя дзеці яшчэ адно страшнае расчараванне? Ці хоціць у іх сілы, каб змірыцца з гэтым апошнім ударам. Але як спыніць іх? Гленарван не адважваўся на гэта.

— Хутчэй лодку!—сказаў ён.

У адзін момант шлюпку спусцілі на ваду. Дзеці капітана Гранта, Гленарван, Джон Мангльс і Паганель селі ў яе, і яна адчаліла. Моцныя ўзмахі шасці вёсел хутка адносілі лодку ад яхты.

За дзесяць сажняў ад берагу Мэры прарэзліва крыкнула:
— Мой бацька!..

На беразе між двух іншых людзей стаяў высокі і дужы чалавек, добры і адначасова мужны твар якога быў надзвычай падобны на твар Мэры і Роберта Грант.

Сапраўды, гэта быў той самы чалавек, якога так часта апісвалі дзеці сваім сябрам. Ірадчуванне не ашукала іх. Гэта быў іх бацька, гэта быў капітан Грант!

Капітан, пачуўшы крык Мэры, упаў, як падстрэлены, на пясок.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ПЕРШЫ

Востраў Табор

Ад радасці не паміраюць, таму бацька і двое дзяцей прышлі ў прытомнасць, раней чым іх перавезлі на яхту. Увесь экіпаж плакаў, пазіраючы, як гэтыя трое застылі ў абдымках.

Гары Грант дрыжачым ад хвалявання голасам шчыра дзякаваў Гленарвану і ўсяму экіпажу, за сваё выратаванне.

За час пераезду на яхту дзеці паспелі расказаць яму пра ўсе прыгоды «Дункана»:

У якім неаплатным даўгу ён знаходзіўся ў гэтай мужнай жанчыны, у яе мужа і іх сяброў. Пачынаючы з самога Гленарвана і канчаючы апошнім з матросаў, усе, як адзін, змагаліся і пакутвалі, каб выратаваць яго. Гары Грант выказаў пачуцці, якімі поўна было яго сэрца, так проста і ласкава, яго змораны твар свяціўся такім праўдзівым, такім чыстым хваляваннем, што ўсе адчувалі сябе поўнасцю ўзнагароджанымі за перажытыя пакуты.

Стрыманы маёр і той употай выціраў слёзы, якіх ён не меў сілы стрымаць. Што да Паганеля, дык ён і не імкнуўся хаваць сваіх слёз: ён плакаў, як дзіця.

Гары Грант не мог наглядзецца на дачку. Ён знаходзіў яе прыгожай, чароўнай.

Ён паўтараў ёй гэта бясконца, просячы Элен быць за сведку, каб пераканацца, што бацькаўскія пачуцці не ашукваюць яго.

Ён з захапленнем пазіраў на свайго сына.

— Як ён вырас! Ды ён сапраўдны мужчына!—узрушана ўсклікаў ён.

І ён бясконца цалаваў сваіх дзяцей.

Роберт па чарзе пазнаёміў яго са сваімі сябрамі, для кожнага знаходзячы новыя пахвалы. Усе яны былі аднолькава добрыя з няшчаснымі дзяцьмі. Калі чарга дайшла да Джона Мангльса, малады капітан пачырванеў, таксама як і маладая дзяўчына, і яго голас дрыжэў, калі ён адказваў бацьку Мэры Грант.

Элен ва ўсіх дэталях расказвала капітану Гранту гісторыю іх падарожжа, і сэрца бацькі напоўнілася гордасцю за сваіх дзяцей.

Гары Грант даведаўся пра геройскія ўчынкі свайго сына, пра тое, што ён ужо заплаціў частку доўга бацькі.

Потым Джон Мангльс гаварыў аб Мэры такімі словамі, што Гары, які ўжо аб усім здагадаўся з некалькіх слоў Элен, узяў мужнюю руку маладога капітана, злучыў яе з рукой сваёй дачкі і звярнуўся да Гленарвана і яго жонкі са словамі:

— Сябры мае, павіншуйце гэтых дзяцей!

Калі аб усім перагаварылі ўжо тысячу разоў, Гленарван расказаў капітану Гранту аб Айртоне.

Грант пацвердзіў усё, што сказаў Айртон.

— Гэта разумны і адважны чалавек, якога шал штурхануў на злачынства. Можа адзінота і пакаянне вернуць яго на правільны шлях.

Але перш, чым перавезлі Айртонна на востраў Марыя-Тэрэзія, Гары Грант захацеў прыняць там сваіх новых сяброў. Ён запрасіў іх наведаць яго драўляную хаціну і пасядзець за сталом акіянскага Рабінзона.

Гленарван і яго таварышы ахвотна прынялі запрашэнне. Роберт і Мэры аж гарэлі ад жадання ўбачыць месца, дзе так доўга пакутваў іх бацька.

Зноў падрыхтавалі шлюпку, і бацька са сваімі двума дзяцьмі, Гленарван з жонкай, маёр, Джон Мангльс і Паганель высадзіліся на бераг вострава.

Досыць было некалькі гадзін, каб агледзець усе ўладанні Гары Гранта. Уласна кажучы, востраў быў не чым іншым, як вяршыняй падводнай гары. У эпоху ўтварэння зямной кары гэтая гара, паднялася з вады Ціхага акіяна. Але з цягам стагоддзяў вулкан стаў звычайнай гарой. Потым тут утварыўся чарназём, з'явілася расліннасць, кіталовы пакінулі тут некалькі хатніх жывёл, коз і кабаноў, якія распладзіліся і зрабіліся дзікімі.

Такім чынам усе тры царствы прыроды: мінеральнае, расліннае і жывёльнае працвіталі на гэтым закінутым сярод Ціхага акіяна астраўку.

Як толькі там апынуліся людзі з «Брытаніі», чалавечая рука прышла на дапамогу прыродзе. За два з паловай гады Гары Грант і два яго матросы зусім змянілі выгляд вострава. Добра апрацаваная зямля пачала даваць высокія ўраджаі.

Госці наведалі дом, які стаяў у засені разложыстых камедных дрэў. За яго вокнамі расцілалася бязмежнае мора, асветленае яркімі праменьнямі сонца. Гары Грант загадаў перанесці стол у цянік дрэва, і ўсе паселі вакол яго. Жаркое з бараніны, нарду, казінае малако, два-тры карані дзікага цыкорыя і свежая, чыстая вада—вось з чаго складаліся звычайны абед, варты аркадскіх пастухоў.

Паганель быў у захапленні.

Даўнія думкі аб перавагах жыцця Рабінзона зноў зашавяліліся ў яго мазгу.

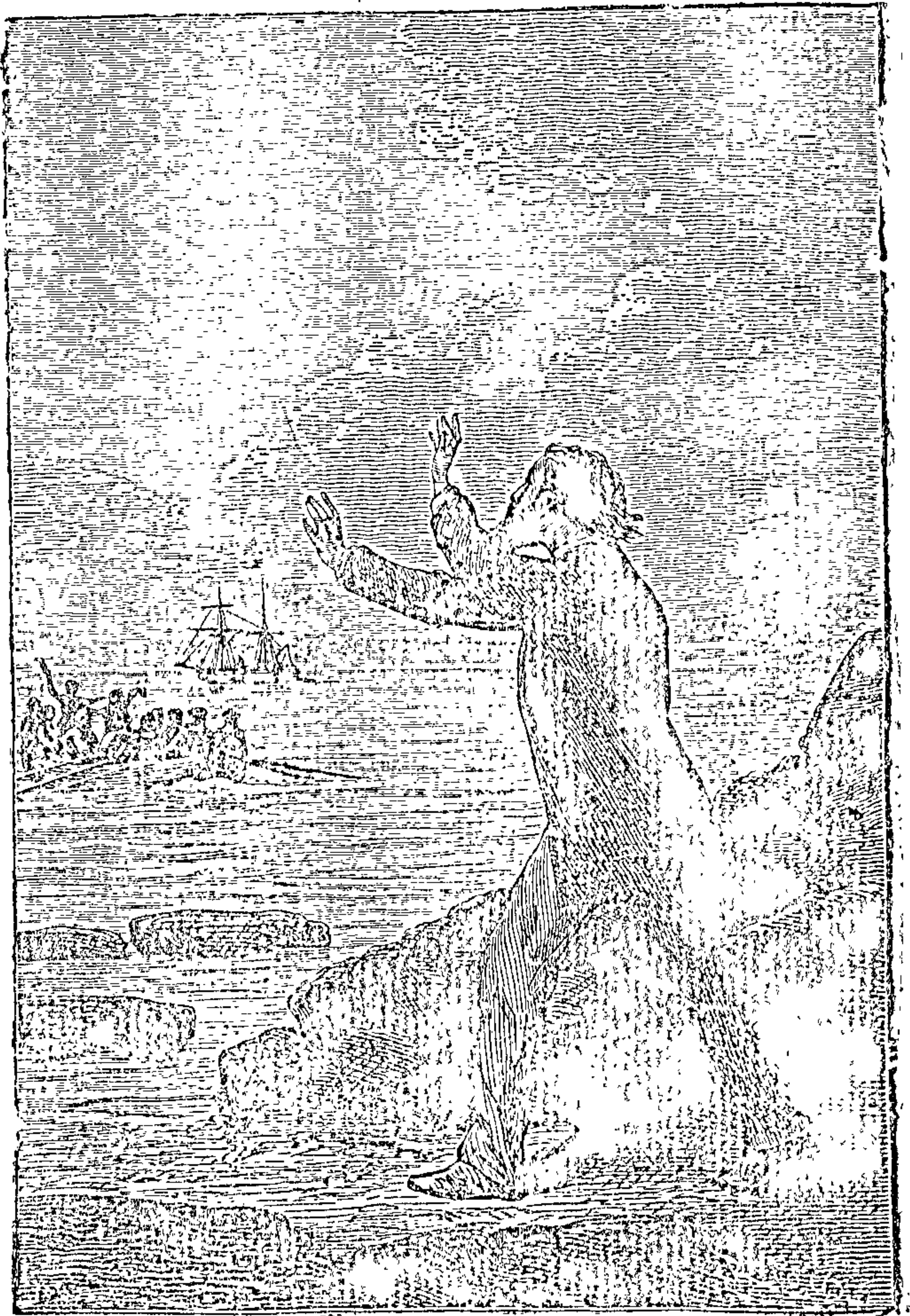
— Ну, і пашанцавала-ж гэтаму жуліку Айртону. Гэты востраў сапраўднае райскае месца!—сказаў ён.

— Так,—адказаў Гары Грант,—райскае месца для трох няшчасных, якія пацярпелі крушэнне, але я шкадую, што Марыя-Тэрэзія не вялікі ўраджайны востраў з ракой замест ручая і з портам замест нікчэмнай, малюсенькай бухтачкі.

— Але чаму, капітан?—запытаў Гленарван.

— Таму што тады я мог-бы заснаваць тут шатландскую калонію.

— Ах, капітан Грант,—здзіўлена сказаў Гленарван,—

На березе стаяў высокі і дужы чалавек.

значыцца вы не пакінулі гэтай ідэі, якая зрабіла ваша імя такім папулярным у нас на бацькаўшчыне?

— Не, сэр, і я спадзяюся, што мне ўдасца ператварыць гэтую ідэю ў жыццё. Трэба, каб нашы беднякі атрымалі ўрэшце прытулак ад нястачы і голаду дзе-небудзь на новай зямлі! Трэба, каб у нашай бацькаўшчыне была мясціна, дзе нашы землякі маглі-б валодаць той незалежнасцю, якой ім так нехапае ў Еўропе!

— Гэта выдатны план!—усклікнула Элен.—Ён цалкам варты ганаровага сэрца. Але гэты востраў?..

— Не, місіс, гэтая скала можа пракарміць толькі некалькі каланістаў, а нам патрэбен шырокі прастор.

— Добра, капітан!—усклікнуў Гленарван.—Будучыня ў нашых руках. Мы будзем разам шукаць гэту зямлю.

Гары Грант і Гленарван моцна паціснулі адзін аднаму руку, як-бы замацоўваючы гэта абяцанне.

Потым капітан Грант расказаў гісторыю трох пацярпеўшых крушэнне з «Брытаніі».

— Наша гісторыя,—пачаў Гары Грант,—падобная на гісторыю ўсякіх Рабінзонаў, якія апынуліся на бязлюдным востраве і зразумелі, што ў барацьбе з сіламі прыроды ім няма на каго разлічваць, апрача як на саміх сябе.

Ноччу з 26 на 27 чэрвеня 1862 года «Брытанія», разбітая страшнай бурай, якая лютавала шэсць дзён без перапынку, наскочыла на падводныя скалы Марыі-Тэрэзіі. Мора шалёна бушавала, і ўвесь экіпаж загінуў у хвалях, за выключэннем мяне і двух матросаў: Боба Лірса і Джо Бэла. Нам удалося выбрацца на бераг пасля дваццаці дарэмных спроб. Зямля, на якой мы апынуліся, аказалася маленькім бязлюдным астраўком на дзве мілі ўздоўж і на пяць міль упоперак. На востраве расло некалькі дзесяткаў дрэў, былі дзве-тры палянкі і крыніца прэснай вады, якая, на шчасце, ніколі не высыхала.

Апынуўшыся на краі свету, мы не ўпалі ў роспач. Мае таварышы па няшчасцю, Боб і Джо, вельмі дапамагалі мне.

Мы пачалі з таго, з чаго пачаў Рабінзон Крузо Даніэля Дэфо, гэта значыць пачалі лавіць абломкі крушэння. Нам удалося выратаваць сёе-тое з пасуды, крыху пораху, зброі, мяшок са збожжам. Першыя дні былі вельмі цяжкія, але хутка паляванне і лоўля рыбы са збыткам пачалі забяспечваць нас усім неабходным для яды. Дзікія козы пладзіліся і размнажаліся на сакавітых зялёных лугах, а на беразе было шмат марскіх жывёл. Мала-па-малу наша жыццё наладзілася.

З дапамогай астранамічных прыладаў, якія мне таксама ўдалося выратаваць, я знайшоў месцазнаходжанне вострава.

Усе населі вакол стала.

Было зусім відавочна, што наш востраў стаіць не на шляху караблёў і што толькі выпадак можа выратаваць нас.

Мы працавалі не разгінаючы спіны. Хутка даволі вялікі ўчастак зямлі мы засеялі насеннем, выратаваным з «Брытаніі». Бульба, цыкорый, шпінат і іншая гародніна прыбавіліся да нашай звычайнай яды. Мы прыручылі некалькі дзікіх коз, у нас з'явілася малако і масла. Нарду, які рос на дне перасохлых ручаёў, даваў нам даволі смачны хлеб.

Такім чынам наша жыццё наладзілася.

Мы збудавалі дом з абломкаў «Брытаніі» і накрылі яго добра прасмоленай парусінай. Зараз мы без страху чакалі надыходу дажджлівага сезону.

Спачатку ў мяне з'явілася думка пабудаваць лодку з абломкаў «Брытаніі» і паплысці ў ёй; але ад бліжэйшай зямлі, гэта значыць ад архіпелага Паумоту, нас разлучала тысяча пяцьсот міль. Ніякая лодка не магла вытрымаць такога доўгага падарожжа. Я адмовіўся ад гэтай думкі, прадаставіўшы наша выратаванне волі вёсу.

Ах, мае дарагія дзеці, каб вы ведалі, як часта, стоячы на вяршыні скалы, мы марылі ўбачыць які-небудзь карабль! За ўвесь час нашага мімавольнага выгнання ўсяго два ці тры разы на гарызонце прашмыгнуў парус, прашмыгнуў і схваўся. Так мінула два з паловай гады. Мы больш ужо не спадзяваліся, але і не паддаваліся роспачы.

І вось урэшце ўчора я ўзлез на вяршыню скалы і раптам заўважыў на захадзе лёгкі дымок. Ён усё набліжаўся і набліжаўся. Хутка я ўбачыў і самае судно. Ці прыпыніцца яно тут, каля гэтага астраўка, дзе нельга нават кінуць якар?

Ах, якое гэта было пакутнае чаканне! Сэрца замірала ў мяне ў грудзях... Мае таварышы запалілі агонь на двух самых высокіх скалах Марыі-Тэрэзіі. Настала ноч. Але пасажыры яхты не паказвалі ніякіх прымет жыцця. Там было наша выратаванне. Няўжо і гэта наша апошняя надзея знікне, як дым? Я больш не сумняваўся. Яхта магла за ноч пакінуць востраў. Я кінуўся ў мора і паплыў у напрамку да яе. Надзея падвойвала маю сілу. Я разганяў хвалі з нейкай звышчалавечай сілай. Я падплываў к яхце і быў ужо на шэсцьдзесят метраў ад яе, як раптам яна завярнулася і паплыла ў бок ад вострава.

Тады я пачаў голасна крычаць, і гэтыя крыкі пачулі мае дзеці.

Я вярнуўся на бераг, знясілены, змораны хваляваннем і стомленасцю. Боб Лірс і Джо Бэл падабралі мяне ледзь жывога! Гэта была самая жудасная з усіх начэй, пражытых намі на востраве. Мы-ж думалі, што наўвекі застанемся тут...

Але раніцой мы ўбачылі, што яхта падплывае да нас

ціхім ходам. Я ўбачыў, як спускаюць шлюпку на ваду... Мы былі выратаваны!..

Мае дзеці, мае дарагія дзеці, абнялі мяне!

Гары Грант скончыў свой расказ, і Мэры і Роберт шчыра абнялі яго. Толькі зараз капітан даведаўся, што сваім выратаваннем ён абавязаны быў таму самаму дакументу, які ён праз восем дзён пасля караблекрушэння ўлажыў у бутэльку і пусціў па волі хваль.

Аб чым думаў Жак Паганель, слухаючы расказ капітана? Паважаны географ у тысячны раз аднаўляў у памяці кожнае слова дакумента. Ён прыпамінаў адно за адным усе тры свае няправільныя тлумачэнні. Як-жа было напісана Марыя-Тэрэзія на гэтых напалову сатлелых паперах? Ён не мог больш стрымацца і крыкнуў, ухапіўшы капітана Гранта за руку:

— Капітан, раскажыце-ж урэшце, што вы напісалі ў гэтым загадкавым дакуменце?

Пытанне географа зацікавіла ўсіх. Усе хацелі ведаць адгадку таямніцы, якая не давала спакою ўсяму экіпажу на працягу доўгіх дзесяці месяцаў.

— Ці памятаеце вы дакладны тэкст дакумента?—запытаў Паганель у капітана Гранта.

— Вядома,—адказаў Гары Грант.—Дня не праходзіла, каб я не паўтараў гэтых слоў, у якіх заключалася адзіная наша надзея на выратаванне.

— Што-ж гэта былі за словы?—запытаў Гленарван.—Гаварыце хутчэй, мы надзвычай зацікаўлены.

— Я гатовы задаволіць вас,—адказаў Гары Грант.—Але вы ведаеце, што, жадаючы павялічыць нашы шансы на выратаванне, я ўклаў у бутэльку дакументы, напісаныя на трох мовах. Які з іх вы хочаце ведаць?

— Хіба ўсе тры дакументы не былі аднолькавымі?—крыкнуў Паганель.

— За выключэннем аднаго слова.

— Прачытайце нам дакумент, напісаны па-французску. Мора не так размыла яго, і іменна гэты дакумент служыў за аснову для ўсіх нашых тлумачэнняў.

— Сэр, вось яго дакладны тэкст,—адказаў Гары Грант.

— «27 чэрвеня 1862 года з трохмачтавым судном «Брытанія» з Глазго здарылася крушэнне за паўтары тысячы міль ад берагоў Патагоніі, у паўднёвым паўшар'і. Капітану Гранту і яго двум матросам удалося дабрацца да вострава Табор...»

— Як?!—крыкнуў Паганель.

— «Там,—працягваў капітан Грант,—церпячы пастаянную лютую нястачу, яны кінулі ў мора гэты дакумент. Каардынаты вострава—153 даўгаты і 37° 11' шыраты. Дапамажыце ім, ці яны загінуць».

Пры слове «Табор» Паганель падскочыў і, не маючы сілы стрымацца, закрычаў:

— Як? Востраў Табор! Але-ж гэта востраў Марыя-Тэрэзія!

— Ваша праўда, пане Паганель,—адказаў Гары Грант.— На англійскіх і нямецкіх картах ён называецца «Марыя-Тэрэзія», а на французскіх ён лічыцца як востраў Табор.

У гэты момант цяжкі кулак апусціўся на плячо Паганеля. Той аж прысеў. Трэба прызнацца, што гэтым ударам надарыў географа маёр, які першы раз за сваё жыццё аказаўся недалікатным.

— Географ!—сказаў Мак-Набс тонам нейвялікшай пагарды.

Але Паганель нават не адчуў гэтага ўдару. Якое меў значэнне гэты ўдар у параўнанні з ударам, які зневажаў яго як вучонага?

І так як ён зараз высветліў, ён быў недалёка ад праўды, ён амаль поўнасцю расшыфраваў дакумент. Адна за адной, Патагонія, Аўстралія, Новая Зеландыя здаваліся яму бяспрэчным месцазнаходжаннем пацярпеўшых крушэнне.

Слова *contin*, якое спачатку тлумачылася *continent* (кантынент), стала потым *continue* (пастаянная); *indi* тлумачылася спачатку *indiens* (індзейцы), потым *indigènes* (тубыльцы), урэшце знайшло сваё сапраўднае значэнне *indigence* (нястача).

І адно адзінае напалову сцёртае слова абог ашукала праніклівага географа. Паганель лічыў яго часткай французскага глагола *aborder* (прыставаць, прычаліць), тады як гэта было ўласнае імя; назва вострава Табор, таго самага, які стаў прытулкам для няшчасных пасля крушэння «Брытаніі». Памылку гэту, аднак, можна было дараваць, бо на карабельных картах «Дункана» востраў гэты называўся Марыя-Тэрэзія.

— Усёроўна!—крычаў Паганель, жменямі вырываючы на сабе валасы.—Я не павінен быў забываць гэтай падвойнай назвы! Гэта невыбачальная памылка,—памылка, не вартая сакратара Геаграфічнага таварыства! Я абняслаўлены!

— Мілы Паганель, сцішце-ж свой смутак!!—упрашвала яго Элен.

— Не, місіс, ніколі! Я—нікчэмны асёл!

— І нават не вучоны асёл!—сказаў маёр спачувальным тонам.

Як толькі паабедалі, Гары Грант навёў парадак у сваім жыллі. Ён не ўзяў з сабой нічога, жадаючы, каб злачынца атрымаў усю спадчыну сумленнага чалавека.

Усе вярнуліся на яхту. Гленарван хацеў у гэты-ж дзень накіравацца назад і аддаў усе распараджэнні адносна высадкі Айртона.

Былога боцмана прывялі на палубу, і ён стаў перад тва-
рам Гары Гранта.

— Добры дзень, Айртон,—сказаў Грант.

— Гэта вы, капітан,—адказаў Айртон, зні не здзівіў-
шыся.—Я вельмі рад бачыць вас жывым і здаровым.

— Здаецца, Айртон, я памыліўся, высадзіўшы вас на
заселеную зямлю?

— Напэўна так, капітан.

— Зараз вы зоймеце маё месца на гэтым бязлюдным во-
страве. Я спадзяюся, што вы пакаецеся ва ўсім тым зле,
якое вы нарабілі людзям.

— Усё можа здарыцца,—спакойна адказаў Айртон.

Гленарван звярнуўся да былога боцмана:

— Вы настойваеце, каб вас высадзілі на бязлюдным во-
страве?—запытаў ён.

— Так, сэр.

— Востраў Табор здавальняе вас?

— Так.

— Зараз выслухайце мае апошнія словы, Айртон. Тут вы
не будзеце мець сувязі з чалавецтвам. Цуды здараюцца
рэдка, і наўрад ці ўдасца вам уцячы адсюль. Вы будзеце
тут у адзіноце, сам-на-сам са сваім сумленнем, але ў адроз-
ненне ад капітана Гранта вас не забудуць, не пакінуць. Вы
не варты таго, каб людзі памяталі аб вас, і ўсё-ж яны бу-
дуць памятаць. Я ведаю, дзе вы знаходзіцеся, Айртон, я ве-
даю, дзе вас знайсці, і я не забуду вас.

— Дзякую вам, сэр,—папросту адказаў Айртон.

Гэта былі апошнія словы, сказаныя Гленарванам і бы-
лым боцманам ва ўзаемнай гутарцы. Лодку спусцілі, Айр-
тон сеў у яе.

Джон Мангльс раней перавёз на востраў некалькі скры-
нак кансерваў, сёе-тос з пасуды і вялікі запас пораху і куль.
Айртон мог пачаць новае працоўнае жыццё; усё неабход-
нае было дадзена яму, нават кніжкі.

Час ростані з людзьмі надышоў. Экіпаж і пасажыры са-
браліся на палубе. У многіх сціснулася сэрца. Мэры Грант
і Элен не маглі схаваць свайго хвалявання.

— Хіба гэта вельмі неабходна,—гаварыла дрыглівым го-
ласам маладая жанчына,—каб мы пакінулі тут гэтага ня-
шчаснага?

— Гэта неабходна, Элен,—адказаў Гленарван.—Гэта
выкуп.

У гэты момант шлюпка па камандзе Джона Мангльса
адчаліла ад яхты. Айртон, стоячы ў лодцы, зняў капялюш
і ўрачыста пакланіўся.

Гленарван і ўвесь экіпаж знялі капялюшы, як перад ча-
лавекам, што памірае, і лодка адплыла ў панурай маўклівасці
ўсіх прысутных.

Як толькі яна дайшла да берагу, Айртон выскачыў на пясок, і матросы пачалі веславаць зноў да яхты.

Было яшчэ відна, і пасажыры, якія знаходзіліся на палубе, маглі бачыць Айртона: ён стаяў на скале, скрыжавашы рукі, нерухома, як статуя.

— Мы можам рушыць у дарогу, сэр?—запытаў Джон Мангльс у Гленарвана.

— Так, Джон,—адказаў той, стараючыся схаваць сваё ўсхваляванне.

— Поўны ход!—крыкнуў Джон механіку.

Пара засвістала ў цыліндрах, вінт закруціўся, і к васьмі гадзінам вечара Табор знік з віду.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ДРУГІ

Апошняя няўважлівасць Жака Паганеля

Праз адзінаццаць дзён пасля таго, як яхта адплыла ад вострава Табора, яна дасягнула амерыканскіх берагоў. Гэта было 18 сакавіка. Назаўтра «Дункан» ужо кінуў якар у бухце Талькагуано.

Яхта варочалася сюды пасля дзевяцімесячнага падарожжа па трыццаць сёмай паралелі, зрабіўшы кругасветнае падарожжа.

Удзельнікі экспедыцыі пабывалі ў пампасах, у Чылі, Аргентынскай рэспубліцы, Атлантычным акіяне, на астравах Трыстан д'Акун'я, у Індыйскім акіяне, на Амстэрдамскіх астравах, у Аўстраліі, Новай Зеландыі, на востраве Табор і ў Ціхім акіяне. Іх падарожжа не прайшло бескарысна, і яны варочаліся на бацькаўшчыну, маючы на сваім барту пацярпеўшых крушэнне з «Брытаніі».

Усе, што накіраваліся на пошукі капітана Гранта, варочаліся цэлымі і здаровымі на сваю бацькаўшчыну.

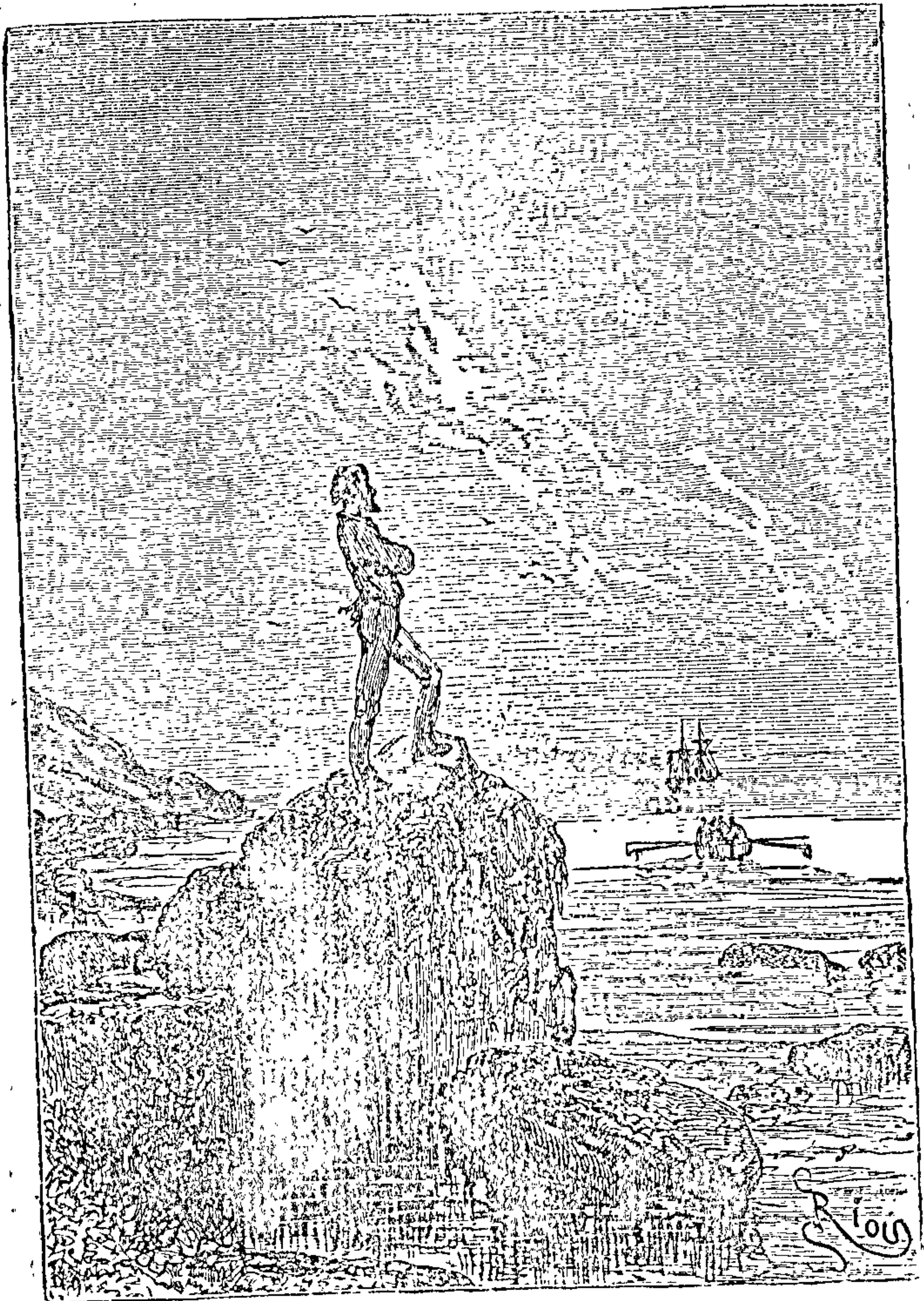
«Дункан», набраўшы неабходных запасаў у Талькагуано, мінуў берагі Патагоніі, абышоў мыс Горн і паплыў па водах Атлантычнага акіяна.

Рэдка якое падарожжа праходзіць так лёгка і спакойна. Здавалася, адзіным цяжарам яхты была бязмежная радасць, якая поўніла сэрцы яе пасажыраў.

На барту больш не існавала ніякіх нявырашаных загадак, ніякай таямніцы. Нават каханне Джона Мангльса да Мэры Грант ужо не было сакрэтам для астатніх.

І аднак была адна маленькая загадка, якая надзвычай непакойла Мак-Набса: чаму Паганель хадзіў заўсёды захутаным, зашпіленым на ўсе гузікі, з гальштукам, завязаным амаль каля самага носа, і шарфам амаль да самых вушэй?

Маёр прагнуў даведацца аб прычыне гэтых дзіўных паводзін. Але трэба сказаць, што не гледзячы на ўсе рас-

Ён стаяў на скале, скрыжавашы рукі.

пытванні і намёкі Мак-Набса, Паганель нікому не расказваў пра сваю таямніцу і яшчэ шчытней абкручваў вакол шыі кашнэ; нават тады, калі «Дункан» пераплываў праз экватар і смала раставала ад пяцідзесяціградуснай спёкі, нават тады ён не зняў яго.

— Ён такі няўважлівы, што ўяўляе, нібы ён у Сібіры.— гаварыў Мак-Набс, пазіраючы, як паважаны географ захінаецца шырокім плашчом.

Урэшце 9 мая, праз пяцьдзесят два дні пасля таго, як яхта вышла з бухты Талькагуано, Джон Мангльс убачыў агні мыса Клір. Яхта ўвайшла ў канал св. Георгія, перасекла Ірландскае мора і 16 мая была ўжо ў Клайдскай затоцы. А адзінаццатай гадзіне кінулі якар у Думбартоне, і а другой гадзіне ночы пасажыры яхты вярнуліся ў Малькольм-Кэстль пад урачыстыя крыкі «ура» ўсіх, хто іх сустракаў.

Так, у кніжцы лёсу было запісана, што Гары Грант і абодва яго таварышы будуць выратаваны, што Мэры Грант стане жонкай Джона Мангльса, што Роберт зробіцца такім-жа слаўным мараком, як яго бацька і як Джон Мангльс.

Але ці было там запісана, што Паганель не павінен памерці старым кавалерам? Можа быць і гэта.

Вучоны географ стаў вядомы за свае незвычайныя прыгоды. Нават яго няўважлівасць стала вельмі папулярнай. Яго літаральна разрывалі на часткі, і ён слабеў, адказваючы на ласкавыя запрашэнні.

Якраз у той час адна вельмі ветлівая трыццацігадовая дзяўчына—стрыечная сястра Мак-Набса,—крыху эксцэнтрычная, але добрая і яшчэ даволі прыгожая, закахалася ў паважанага географа і дала згоду на шлюб.

Самыя палкія пачуцці перапоўнілі сэрца географа, але ён ніяк не мог адважыцца выказаць іх.

Маёр узяў на сябе ролю пасярэдніка між гэтымі двума сэрцамі, створанымі адно для аднаго.

Ён пераконваў Паганеля, што шлюб—гэта тая «апошняя няўважлівасць», якую ён можа сабе дазволіць.

Паганель вельмі разгубіўся: як гэта ні дзіўна, але ён ніяк не мог адважыцца сказаць заповітнае слова.

— Хіба міс Арабела не падабаецца вам?—не даваў спакою яму Мак-Набс.

— Маёр! Яна чароўная,—усклікаў Паганель,—невымоўна чароўная! Прызнацца, я нават хацеў-бы, каб яна мела хоць які-небудзь недахоп!

— Супакойцеся,—адказаў маёр,—яна валодае неабходнай колькасцю недахопаў. Не нарадзілася яшчэ на свет жанчына без недахопаў! Так, Паганель, гэтая справа вырашаная?

Зварот у Малькольм-Кэстль.

— Я не адважваюся,—сумна адказаў Паганель.

— Не разумею вашых хістанняў, мой вучоны сябра.

— Я не варты міс Арабелы,—нязменна адказваў географ.
І далей гэтага ён не ішоў.

Але аднойчы бязлітасны маёр прыпёр яго да сцяны, і Паганель, узяўшы з яго абяцанне маўчаць, расказаў яму пра сваю таямніцу, якая зрабіла-б лягчэйшымі пошукі яго, каб паліцыя надумалася праследаваць вучонага.

— Вось яно што!—крыкнуў маёр.

— На жаль, гэта так,—адказаў Паганель.

— Але гэта не мае ніякага значэння, мой шаноўны сябра.

— Вы думаеце?

— Запэўняю вас, што гэта толькі прыдасць вам арыгінальнасці. Якраз тое, што патрэбна міс Арабеле. Вы іменна той чалавек, аб якім яна марыла ўсё жыццё.

І маёр, захоўваючы поўную сур'ёзнасць, пайшоў, пакінуўшы Паганеля са сваімі думкамі сам-на-сам.

Маёр пагаварыў з міс Арабелай, і праз пятнаццаць дзён у Малькольм-Кэстлі адгулялі пышнае вяселле. Паганель быў герметычна ўкрыты ў чорны сурдут і меў вельмі паважны выгляд. Міс Арабела ззяла прыгажосцю і шчасцем.

Таямніца географа засталася-б назаўсёды невядомай для свету, каб маёр не расказаў пра яе Гленарвану, а той у сваю чаргу Элен; Элен расказала яе Мэры, і, калі сакрэт дайшоў да вушэй місіс Ольбінет, яго ўведалі ўсе.

Жак Паганель за тры дні свайго прабывання ў палоне ў маарыйцаў быў вытатуяваны... Яго татуявалі з ног да шыі, і на шыі ў яго красаваўся рысунак ківі з згорнутымі крыллямі.

Думка аб гэтым рысунку асабліва катавала яго сэрца.

Гэта адзінае з усяго падарожжа, аб чым ён успамінаў са страхам і чаго ён ніколі не мог дараваць новазеландцам. Гэта паслужыла адзінай прычынай яго нежадання вярнуцца на бацькаўшчыну; па якой ён страшэнна сумаваў. Ён да смерці баяўся, што бульварныя журналы і газеты разнюхаюць пра яго няшчасце. Адна думка—быць пасмешышчам для паноў рэпарцёраў—кідала яго ў дрыжыкі.

А як прыме Геаграфічнае таварыства свайго свежататуяванага сакратара?...

Зварот капітана Гранта ў Шатландыю святкаваўся як нацыянальная ўрачыстасць.

Гары Грант стаў самым папулярным чалавекам у Старой Каледоніі. Яго сын стаў мараком, як ён сам, як капітан Джон, і пад апекай Гленарвана ён спадзяецца здзейсніць мары свайго бацькі: заснаваць шатландскую калонію на адным з астравоў у Ціхім акіяне.

З М Е С Т

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

	<i>Стар.</i>
<i>Раздзел першы.</i> Молат-рыба	3
„ <i>другі.</i> Тры дакументы	9
„ <i>трэці.</i> Малькольм-Кэстль	17
„ <i>чацверты.</i> Прапанова Элен Гленарван	21
„ <i>пяты.</i> „Дункан“ адплывае	26
„ <i>шосты.</i> Пасажыр каюты № 6	31
„ <i>сёмы.</i> Адкуль прыбыў і куды накіроўваўся Жак Паганель	39
„ <i>восьмы.</i> Адным добрым чалавекам стала больш на „Дункане“	44
„ <i>дзевяты.</i> Магеланаў праліў	51
„ <i>дзесяты.</i> Трыццаць сёмая паралель	61
„ <i>адзінаццаты.</i> Цераз Чылі	69
„ <i>дванаццаты.</i> 12 000 футаў над узроўнем мора	76
„ <i>трынаццаты.</i> Спуск з Кардыльераў	83
„ <i>чатырнаццаты.</i> Выратавальны стрэл	92
„ <i>пятнаццаты.</i> Іспанская мова Жака Паганеля	98
„ <i>шаснаццаты.</i> Рыо-Каларадо	106
„ <i>семнаццаты.</i> Пампасы	114
„ <i>восемнаццаты.</i> Пошукі вады	123
„ <i>дзевятнаццаты.</i> Чырвоныя ваўкі	131
„ <i>дваццаты.</i> Аргентынскія раўніны	140
„ <i>дваццаць першы.</i> Форт Незалежнасці	148
„ <i>дваццаць другі.</i> Паводка	156
„ <i>дваццаць трэці.</i> Птушыны спосаб жыцця	164
„ <i>дваццаць чацверты.</i> Птушыны спосаб жыцця прадаўжаецца	174
„ <i>дваццаць пяты.</i> Між агнём і вадой	182
„ <i>дваццаць шосты.</i> Атлантычны акіян	190

ЧАСТКА ДРУГАЯ

<i>Раздзел першы.</i> Зварот на борт	200
„ <i>другі.</i> Трыстан д'Ачун'я	209
„ <i>трэці.</i> Амстэрдамскія астравы	218
„ <i>чацверты.</i> Заклаў Жака Паганеля і маёра Мак-Набса	224
„ <i>пяты.</i> Індыйскі акіян бушуе	237
„ <i>шосты.</i> Мыс Бернуілі	247
„ <i>сёмы.</i> Айртон	256
„ <i>восьмы.</i> Выезд	266
„ <i>дзевяты.</i> Правінцыя Вікторыя	274
„ <i>дзесяты.</i> Рака Вімера	284
„ <i>адзінаццаты.</i> Бэрк і Сьюарт	292
„ <i>дванаццаты.</i> Чыгунка з Мельбурна ў Сэндхорст	301
„ <i>трынаццаты.</i> Першая ўзнагарода па геаграфіі	309
„ <i>чатырнаццаты.</i> Кавальні гары Александра	320
„ <i>пятнаццаты.</i> „Аўстралійская і новазеландская газета“	330
„ <i>шаснаццаты.</i> у якім Роберт адкрывае новую пароду малпаў	339

	<i>Стар.</i>
<i>Раздзел семнацаты. Жывёлаводы-мільянеры</i>	349
<i>„ восемнацаты. Аўстралійскія Альпы</i>	361
<i>„ дзевятнацаты. Тэарэтычны эфект</i>	372
<i>„ дваццаты. Ландыя! Ландыя! Зеландыя!</i>	382
<i>„ дваццаць першы. Чатыры жахлівыя дні</i>	390
<i>„ дваццаць другі. Эдэм</i>	400

ЧАСТКА ТРЭЦЯЯ

<i>Раздзел першы. „Макары“</i>	411
<i>„ другі. Мінулае краіны, у якую едуць падарожнікі</i>	419
<i>„ трэці. Разаніна на Новай Зеландыі</i>	427
<i>„ чацверты. Буруны</i>	434
<i>„ пяты. Матросы супроць волі</i>	445
<i>„ шосты. Тэарэтычнае абаснаванне людаедства</i>	452
<i>„ сёмы. Падарожнікі высаджаюцца на зямлю</i>	457
<i>„ восьмы. Сёпсшні дзень Новай Зеландыі</i>	466
<i>„ дзевяты. Трыццаць міль на поўнач</i>	476
<i>„ дзесяты. Нацыянальная рака</i>	484
<i>„ адзінаццаты. Возера Таупо</i>	494
<i>„ дванаццаты. Пахаванне маарыйскага правадыра</i>	505
<i>„ трынаццаты. Апошнія гадзіны</i>	512
<i>„ чатырнаццаты. Гага Табу</i>	520
<i>„ пятнаццаты. Рашучыя меры Паганеля</i>	530
<i>„ шаснаццаты. Між двух агнёў</i>	538
<i>„ семнацаты. Чаму „Дуцкан“ крэйсаваў уздоўж усходняга берагу Новай Зеландыі</i>	546
<i>„ восемнацаты. Айртон ці Бен Джойс?</i>	554
<i>„ дзевятнацаты. Умовы мірнага дагавора</i>	562
<i>„ дваццаты. Крык сярод ночы</i>	570
<i>„ дваццаць першы. Востраў Табор</i>	577
<i>„ дваццаць другі. Апошняя няўважлівасць Жака Паганеля</i>	586

Рэдактар *Неміро*
Літпраўка *Паслядовіч*

Тэхрэдактар *І. Мілешка*
Карэктар *Нэйфах*

Здана ў друкарню 14/IX—37 г. Падпісана да друку 10/XII—37 г.
Аб'ём 37 друк. арк. Папера 62 × 94¹/₁₆. Знакаў у друк. арк. 44.800.
Тыраж 10.000 экз. Зак. № 1509. Галоўлітбел № 2818. Зак. ДВБ 346.

Друкарня імя Сталіна. Менск, Дом Друку.